

ISSN 1817-3772

ЕКОНОМІЧНИЙ ВІСНИК ДОНБАСУ

науковий журнал

2020 № 3(61)

Київ – Старобільськ

Економічний вісник Донбасу Economic Herald of the Donbas

Науковий журнал № 3 (61) 2020

Заснований у 2004 році

Свідectво про державну реєстрацію КВ № 14442-3413 ПР видано Міністерством юстиції України 14.08.2008 року, перереєстрований 20.02.2020 року – Свідectво КВ №24385-14225 ПР.

Журнал внесений до переліку наукових фахових видань України (економічні науки) Постановою Президії ВАК України від 14 жовтня 2009 р. № 1-05/4. Наказом МОН України від 14 травня 2020 року № 627 (Додаток 2) журнал включено до категорії «Б».

Рекомендований до друку рішеннями Вчених рад

Інституту економіки промисловості НАН України (протокол № 9 від 15.09.2020 р.)

Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 2 від 25.09.2020 р.)

Журнал індексується українською загальнодержавною реферативною базою даних "Україніка наукова" (угода про інформаційну співпрацю №30-05 від 30.03.2005 р.).

Видання індексується вільно доступною системою GoogleScholar.

У 2016 році журнал включено до наукометричної бази Research Bible (Токіо, Японія).

Статті видання індексуються в наукометричній базі IndexCopernicus (Польща) з 2015 р.

Засновники:

Державний заклад "Луганський національний університет імені Тараса Шевченка",
Інститут економіки промисловості Національної академії наук України

Міжнародна наукова рада

Голова Ради – Амоша О. І., академік НАН України, доктор економічних наук, професор,
директор Інституту економіки промисловості НАН України (Україна);

Савченко С. В., доктор педагогічних наук, професор, ректор Луганського національного
університету імені Тараса Шевченка (Україна);

Пономаренко В. С., доктор економічних наук, професор, ректор Харківського національного
економічного університету ім. С. Кузнеця (Україна);

Иван Марчевски, PhD (Economics), доцент, професор Господарської академії ім. Д. А. Ценова (Болгарія);

Шимов В. М., доктор економічних наук, професор Білоруського державного економічного університету (Білорусь);

Вольчик В. В., доктор економічних наук, професор Південного Федерального університету (Росія);

Павлов К. В., доктор економічних наук, професор Іжевського державного університету (Росія);

Фатеев В. С., доктор економічних наук, професор Гродненського державного університету (Білорусь);

Краузе Г., DrHab (Technique), президент Міжнародного центру науки і техніки (Німеччина);

Хагеманн Н., PhD (Economics), Центр дослідження навколишнього середовища ім. Гельмгольца (Німеччина);

Данило Лучес, PhD (Sociology), професор, Західний Університет Тимішоари (Румунія);

Богдан Надолу, PhD (Sociology), професор, Західний Університет Тимішоари (Румунія);

Кушнірович Н. О., PhD (Economics), доцент, Академічний центр Руппін (Ізраїль);

Столяров В. Ф., доктор економічних наук, професор, ректор Буковинського університету (Україна);

Пайонк К., DrHab (Economics), професор, Інститут розвитку міжнародної співпраці (Республіка Польща)

Редакційна колегія:

Головний редактор

Трушкіна Н. В., кандидат економічних наук

Заступник головного редактора

Чеботарьов В. А., доктор економічних наук, професор

Відповідальний секретар

Чеботарьова Н. М., кандидат економічних наук, доцент

Члени колегії:

Александров І. О., доктор економічних наук, професор

Булеев І. П., доктор економічних наук, професор

Глінковська-Краузе Б., DrHab (Management), доцент, Лодзький університет (Лодзь, Республіка Польща);

Джвігол Х., DrHab (Economics), професор, Сілезький технологічний університет (Глівіце, Республіка Польща);

Драчук Ю. З., доктор економічних наук, професор

Дубницький В. І., доктор економічних наук, професор

Квілінський О., доктор економічних наук, професор, Лондонська академія науки і бізнесу (Лондон, Англія)

Колосов А. М., доктор економічних наук, професор

Ляшенко В. І., доктор економічних наук, професор

Макогон Ю. В., доктор економічних наук, професор

Омельяненко В. А., кандидат економічних наук, доцент

Осадча Н. В., доктор економічних наук, доцент

Пушак Я. Я., доктор економічних наук, професор

Хандій О. О., кандидат економічних наук, доцент

Чеботарьов С. В., кандидат економічних наук

Шевцова Г. З., доктор економічних наук, доцент

E-mail: slaval.aenu@gmail.com

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Evd/index.html

<http://evd.luguniv.edu.ua/index.php/evd>

<http://www.evd-journal.org/>

© Інститут економіки промисловості Національної академії
наук України, 2020

© ДЗ "Луганський національний університет імені Тараса
Шевченка", 2020

© Акіндєєв Д. В., Ляшенко В. І., дизайн обкладинки, 2020

ЗМІСТ

НАУКОВІ СТАТТІ

Соціально-економічні проблеми Донбасу

1. **Бородіна О. А.** Цифрова трансформація публічного управління Донецької області на основі смарт-спеціалізації..... 4

Економічна теорія та історія

2. **Булєев І. П.** Структура общества и средний класс: состояние, перспективы развития11
3. **Міночка О. М.** Методологічні засади створення цілісної системи відтворення капіталу.....30
4. **Чеботарьов Є. В.** «Люблінський трикутник»: інституціональні передумови та економічний потенціал створення41

Міжнародна та регіональна економіка

5. **Шевченко В. Г., Мухачов А. П., Ляшенко В. І., Осадча Н. В.** Інституційні умови розвитку атомно-промислового комплексу та управління радіоактивними відходами в Україні.....49
6. **Вишневецький О. С.** Дизайн процесу стратегічного управління в Україні: проблеми та шляхи вирішення.....63
7. **Швець Н. В.** Питання формування хімічного кластеру в контексті імплементації підходу смарт-спеціалізації у Дніпропетровській області70
8. **Снігова О. Ю.** Управління структурними трансформаціями у старопромислових регіонах України: концепт державної політики80
9. **Сердюк О. С., Петрова І. П.** Методичні підходи до виявлення газоподібних відходів виробництва, що негативним чином впливають на макроекономічні процеси88
10. **Кладченко І. С.** Оцінювання збалансованості розвитку національної економіки: структурно-динамічний аспект99

Фінанси

11. **Латишева О. В., Кравченко Ю. І., Колинко Д. С., Шеліхова В. Б.** Структурно-функціональне моделювання фінансової діяльності підприємств на ринку фінансових послуг.....109
12. **Мироненко Є. В., Баркова С. О., Єржакова В. В.** Сучасний стан формування фінансової стратегії в системі управління промисловим підприємством122

Маркетинг і логістика

13. **Белікова О. Ю., Бурцева О. Є., Хороших В. В.** Вплив життєвого циклу товару промислового підприємства на формування його інноваційної стратегії.....131
14. **Фоміченко І. П., Кондратенко О. О., Руденко Т. Є., Брант М. А.** Організація маркетингової діяльності промислових підприємств у сучасних умовах господарювання139
15. **Гуренко А. В., Зубов С. В.** Впровадження інтелектуальних логістичних технологій в інфраструктурний комплекс морського транспорту.....146

Менеджмент

16. **Бойченко М. В.** Управління ланцюгами поставок: шляхи вдосконалення154
17. **Безугла Л. С.** Нормативно-правове регулювання розвитку екотуристичної інфраструктури в регіоні160

Менеджмент інновацій

18. **Іванов С. В., Антонюк В. П.** Європейський дослідницький простір та Україна: проблеми і перспективи інтеграції.....166

Менеджмент персоналу

19. **Шамілева Л. Л., Хандій О. О.** Оцінка впливу фінансово-економічної кризи та пандемії COVID-19 на національний ринок праці.....177
20. **Болотіна Є. В., Мартиненко А. К., Чаленко В. П.** Аналіз основних тенденцій соціального захисту безробітних в Україні.....183
21. **Волошина О. О., Ковальова М. Ю., Боженко В. Є.** Стан і тенденції розвитку фінансового забезпечення соціального захисту в Україні190
22. **Гітис В. Б., Маргієва М. М., Дріго С. С., Юркін А. О.** Дослідження можливості підвищення рівня зайнятості в Україні за результатами аналізу проблем безробіття.....198
23. **Смирнова І. І., Лихошва О. Ю., Рак Н. В., Горієва Л. А.** Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми в Україні.....205
24. **Шубна О. В., Денисова Ю. В., Санчич О. С., Марильова А. В.** Новітні методи удосконалення системи надання соціальних послуг в Україні213
25. **Гітис Т. П., Євсейчик А. В., Спірато А. С., Андрійчук М. Є.** Рівень освіти в Україні: дослідження динаміки у контексті забезпечення якості робочої сили222

НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

26. **Павлов К. В., Асадуллина Н. Р.** Формы, методы и направления цифровизации экономики229

ДИСКУСІЙНИЙ КЛУБ

27. **Амоша О. І., Новікова О. Ф., Залознова Ю. С., Панькова О. В., Касперович О. Ю.** Формування моделі стратегічного розвитку Донбасу: від сучасних реалій до візії майбутнього.....234
28. **Задорожний Г. В.** О возможности выживания человечества: ноосферная социалистическая утопия или стратегия духовно-ноосферно-устойчивого хозяйственного развития.....246

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ НА ОСНОВІ СМАРТ-СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ

Постановка проблеми. *Smart-спеціалізація – амбітний європейський експеримент у сфері інновацій та промислового розвитку*, що демонструє тенденцію формування інноваційної системи ЄС як сукупності регіональних систем, координація роботи над якими здійснюється наднаціональною й національною владою. Саме регіональний рівень розглядався як цільовий фокус при розробці та впровадженні стратегії розумної спеціалізації в Європі.

Для України, в рамках економічної інтеграції до ринку ЄС, включення у глобальні ланцюги формування доданої вартості, вагомою є реалізація підходів смарт-спеціалізації для формування ефективної політики регіонального розвитку.

У Стратегії розвитку Донецької області до 2027 року [1], яка затверджена Розпорядженням голови Донецької ОДА (далі – Стратегія), задекларовано її розроблення на засадах смарт-спеціалізації, а також інноваційну спрямованість та вузьку спеціалізацію у пріоритетних сферах регіональної економіки. Для реалізації передбачається чотири стратегічні цілі, відповідні операційні цілі та низка завдань. У той же час, наявний потенціал регіону щодо розвитку е-урядування, цифровізації публічного управління є значним і потребує деталізації та певних рекомендацій для дієвого впровадження заходів Стратегії. Ідея смарт-спеціалізації у Стратегії є декларованою базою для розробки, а кластери розглянуті лише у сенсі промислових об'єднань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних дослідників проблему впровадження смарт-спеціалізації на рівні регіональної економіки розглядали: В. Ляшенко, Г. Шевцова, Т. Маматова, Н. Брюховецька, О. Снігова та інші. В той же час, є необхідність деталізувати актуальні питання впровадження принципів смарт-спеціалізації з огляду на сучасний перебіг подій з цифровізації публічних послуг Донецької області.

Мета статті – провести детальний аналіз процесу стратегічного планування Донецької області, пов'язаний з проведенням процесу підприємницького відкриття (EDP) і вибором смарт-пріоритетів,

дати характеристику розвитку е-урядування та цифровізації публічного управління регіону, проаналізувати наявний потенціал регіону для розвитку ІТ-технологій у сфері публічних послуг та розробити пропозиції щодо інструментів розвитку ІТ-напряму.

Викладення основного матеріалу. Ідея «smart-спеціалізації» (Research and innovation strategies for smart-specialization, RIS3, S3), що має наукове обґрунтування, довела свою ефективність у подоланні наслідків кризи глобальної фінансової системи, і, як наслідок, – швидко набула популярності у європейських політиків. RIS3 стала частиною стратегії «Європа 2020» та відповідає усім трьом її принципам: розумному, сталому та інклюзивному зростанню.

Відзначається чималий інтерес до питання розробки та впровадження регіональних дослідницьких та інноваційних стратегій смарт-спеціалізації на рівні суб'єктів державотворення в ЄС. Їх роль на сучасному етапі в європейській регіональній політиці зросла настільки, що наявність стратегії RIS3 розглядається як обов'язкова умова отримання регіонами коштів від Європейського структурного та інвестиційного фонду (European Structural and Investment Fund, ESIF) для створення нових робочих місць і стимулювання економічного зростання.

Європейські практики демонструють, що смарт-спеціалізація визначає регіональні інтереси як основну складову загальнонаціональних пріоритетів за рахунок вертикально орієнтованого підходу до вибору галузей або сфер державної підтримки, передбачає формування регіональної спеціалізації за рахунок консолідації зусиль усіх суб'єктів регіону на конкретних бізнес-функціях і процесах.

Вітчизняні дослідники, зокрема, вчені Інституту економіки промисловості НАН України вважають, що «смарт-спеціалізація є стратегічним підходом до розробки політики максимізації інноваційного потенціалу регіону, незалежно від того, чи є регіон економічно сильним або слабким та чи пов'язано це з високотехнологічними інноваціями» [2].

В Україні на державному рівні закріплена необхідність формування цифрової економіки [3, 4], а цифрові технології розглядаються ключовим драйвером сталого розвитку. Але, розбудова цифрової економіки актуалізує питання державної регіональної політики, які необхідно не лише чітко ставити, але й системно вирішувати. Реалізація в Україні форсованого сценарію розвитку, в тому числі у сфері публічного управління, вимагає від держави декілька важливих функцій:

- вивчення попереднього досвіду та впровадження провідних експериментальних розробок в ІТ-сфері;

- регуляція та захист цифрових інновацій;
- популяризація цифрових інновацій.

Основними принципами, на яких базується розвиток економіки регіону на основі старт-спеціалізації, є:

- економічне зростання і створення нових компаній шляхом виходу на ринок нових гравців, диверсифікації компаній, а також їх агломерації в межах інноваційних кластерів, що в підсумку стимулює економічне зростання регіону;

- інновації, які з'являються у відповідь на ті чи інші виклики та виступають рушійною силою структурних змін у певних галузях економіки і сегментах ринку;

- спеціалізація, яка дозволяє більш ефективно використовувати обмежені ресурси, а за рахунок економії від масштабу – знижувати ціни для споживачів;

- підприємницький пошук, при якому підприємці активно взаємодіють з університетською наукою, отримуючи від неї нові ідеї, стимулюють у своїх компаніях організаційні та маркетингові інновації, виробляють продукцію, що користується попитом у державному секторі (через систему держзамовлень);

- використання технологій загального призначення;

- відкритість, що є ключовою властивістю всіх суб'єктів, які задіяні у реалізації політики розумної спеціалізації;

- моніторинг та оцінювання, допомагають політикам уникнути помилок при визначенні пріоритетів, а також дослідити «інноваційний клімат» у регіоні.

Слід зазначити, що досвід впровадження інструментів EDP в країнах ЄС не завжди відзначався легкістю. Так, платформа S3 спирається на значні консультації з територіальними стейкхолдерами у формі процесу відкриття підприємництва. Останній був використаний для ідентифікації та спільної розробки пріоритетів для S3 і спрямування їх у процесі реалізації. Однак при взаємодії з усіма зацікавленими сторонами виникають серйозні проблеми.

Так, взаємодія з представниками бізнесу та, ще більшою мірою, з громадянським суспільством у багатьох випадках є неповною та суб'єктивною.

Більше того, зацікавлені сторони, що беруть участь в обговоренні, зрідка погоджуються узгодити свої власні ресурси з територіальною стратегією.

Варто зауважити, що селекція напрямів розвитку в рамках смарт-спеціалізації та EDP не завжди однозначна. Крім економічного потенціалу галузь обов'язково має демонструвати потенціал інноваційний та науковий. Вагомим фактором є наявність драйверів, які готові цей напрям розвивати. Адже комплекс партисипативних заходів має на виході вибір безпосередніх учасників та готовність підтримувати і нести відповідальність за цей вибір.

Наприклад, у французькій Бургундії, що історично спеціалізувалася на виробництві вина, свого часу не стали фокусувати свої смарт-спеціалізації на виноробстві. Місцеві мешканці вирішили, що галузь настільки насичена технологіями та інноваційними компаніями, що не потребує додаткової стимуляції. Натомість це відкрило можливість розвинути інші сильні галузі регіону (E-health, інноваційні технології для транспорту та мобільності, екологічне та зелене будівництво).

Аналіз продуктивних сил та ресурсів, визначення ланцюгів створення цінності, порівняння потенційних витрат із вигодами, пошук діяльності, яка матиме реальний економічний ефект для конкретної місцевості – це фокус регіонального розвитку у Європейському Союзі. Він втілюється у новітніх цифрових підходах, завдання яких – посилювати конкурентні переваги місцевості, визначати власну траєкторію розвитку.

Так, План дій електронного уряду на 2016-2020 роки у ЄС [5] – прискорення цифрової трансформації державного управління, спрямований на:

- модернізацію державного управління;
- досягнення цифрового внутрішнього ринку;
- більшу взаємодію з громадянами та бізнесом

для надання високоякісних адміністративних послуг.

У Плані дій викладено амбітне бачення державних адміністрацій і введено ряд ключових принципів, таких як «цифровий за замовчуванням» (digital by default), «один раз» (unique time) і «транс-кордонний за замовчуванням» (cross border by default), щоб знизити адміністративне навантаження на громадян і підприємства, а також для полегшення мобільності в ЄС.

Ці принципи роботи у сфері електронного урядування та публічного управління мають стати орієнтиром для регіонів України у пошуках актуальних і життєздатних смарт-пріоритетів та задля розвитку кластерів у напрямку євроінтеграції та євropartnerства особливо в період економічних викликів, наприклад, тих, з якими стикнувся світ в раках пандемії COVID-19, масових трансформацій економічних регіональних інфраструктур (промислові, аграрні, та, в першу чергу, підприємницькі виклики), спроможність кожного регіону країни підтримати локальні ринки та населення є вирішальною.

За результатами кількісного та якісного аналізу, проведеного експертами Спільного дослідницького центру (DR JRC) у 2019 році, в Донецькій області було визначено дві галузі – сучасне промислове виробництво з акцентом на машинобудування та виробництво кераміки та глини, а також, креативні індустрії, в яких передбачається пошук та розробка пріоритетів смарт-спеціалізації.

Відповідно до методології S3, спеціалістами Українського інституту міжнародної політики (UIP), за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) в рамках Проєкту USAID «Економічна підтримка Східної України», на початку жовтня поточного року відбудуться тренінги для координаторів проєкту у Луганській та Донецькій областях щодо методології проведення процесу підприємницького відкриття [6]. Результатом зустрічей, зокрема у Донецькій області, має бути досягнуто рішення про розробку дорожньої карти EDP у Донецькій області. Також має бути обрано регіонального координатора S3 в області, після чого має активізуватися робота по проведенню EDP.

Згідно з розробленою спеціалістами UIP Методологією щодо впровадження процесу підприємницького відкриття, шлях до повноцінної S3 передбачає такі кроки, як діагностика – побудова діалогу – інституційна спроможність – фінальна стратегія.

Як уже зазначалося, Стратегією визначена Операційна ціль 3.4. Інформатизація та цифровізація публічних послуг та завдання для її реалізації, та завдання для її реалізації, а саме:

3.4.1. Впровадження інформаційних технологій у сфері надання послуг населенню

3.4.2. Покращення цифрових навичок населення

3.4.3. Розвиток системи просторового планування з використанням електронних ресурсів.

Відповідно до європейської практики бізнесу, владі, громаді та науковцям необхідно об'єднатися та дійти згоди щодо напрямку розвитку. Це наступний і, мабуть, найскладніший етап, який потребує консолідації та максимальної залученості усіх регіональних стейкхолдерів.

Європейська методологія S3 вимагає виходити за межі національних/регіональних адміністративних кордонів, та, сконцентрувавши увагу на обмеженій кількості амбіційних, але реалістичних проєктів, проводити в регіоні постійну ідентифікацію власних конкурентних переваг. Інвестувати в інновації – це процес ресурсо- та фінансовоємний. Але зацікавлений бізнес та держава спроможні шукати і знаходити механізми. Ключовими перепонами можуть стати не матеріальні негаразди, а відсутність бажання у основних діючих осіб процесу виходити з когнітивних пасток та вірити в успішність різних шляхів розвитку.

Прогресивна українська наукова спільнота цілком спроможна генерувати ідеї, які одразу будуть

здіянні підприємцями, які, в ролі роботодавців можуть формувати освітянський запит, таким чином позбавивши ринок праці від фахівців, які не мають попиту на ринку праці.

При деталізації Операційної цілі 3.4, а саме, технологій е-урядування, слід конкретизувати, що електронне урядування сприяє прозорості та відкритості влади, дозволяє підвищити ефективність надання державних послуг громадянам, інвестиційну привабливість місцевих громад.

У 2018 році Програма розвитку ПРООН в Україні провела першу комплексну оцінку впровадження інструментів електронного урядування обласними державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування Донецької та Луганської областей. Результатом оцінки стали дієві рекомендації [7]. За підсумками визначено, що у більшості органів місцевого самоврядування (ОМС) Донецької та Луганської областей не визначено відповідальних за розвиток електронного урядування. Заходи з розвитку електронного урядування деякі цільові органи влади включали до програм соціального та економічного розвитку. Проте, як правило, програмні або розпорядчі документи з питань розвитку е-урядування відсутні. ОМС Донецької та Луганської областей не забезпечують достатнього оприлюднення інформації на власних сайтах. Є питання щодо доступності веб-контенту для певних верств населення. Значні проблеми є і з доступом до публічної інформації у формі відкритих даних та наданням адміністративних послуг в електронній формі. А нерозвиненість систем електронного документообігу не дозволяє переходити до безпаперового обміну документами.

Окрім того, системними є питання:

- відсутність якісного Інтернету, особливо в сільській місцевості;
- відсутність державного безкоштовного інформаційного ресурсу для впровадження системи електронного документообігу для ОМС;
- відсутність єдиної платформи інтеграції з системою електронної взаємодії органів виконавчої влади;
- відсутність професійних кадрів на місцях;
- дороге програмне забезпечення та його обслуговування, застаріла комп'ютерна техніка в ОМС;
- неготовність жителів ОТГ до переходу на електронні послуги, низька мотивація запровадження електронних сервісів;
- відсутні загальні стандарти електронних послуг, що надаються в ОМС.

Відповідно до заходів першого етапу EDP, нагальною для Донецької області стає розробка проєкту дорожньої карти, визначення стейкхолдерів та створення інноваційних екосистем, проведення воркшопів, де буде виконаний аналіз та спільне бачення розвитку пріоритетних галузей смарт-спеці-

лізації. Найближчими наступними кроками мають бути:

- заходи з удосконалення запропонованого проєкту дорожньої карти під час обговорення у фокус-групах, на семінарах тощо;

- залучення наукових фахівців, міжнародних експертів для відпрацювання єдиної універсальної

дорожньої карти в межах часових рамок підготування проєкту.

На першому етапі побудови ІТ-напрямку пропонується опрацювати та передбачити можливість включити у дорожню карту заходи загального організаційного спрямування, які стануть основою для подальшої побудови інфраструктури цифрових адміністративних послуг у регіоні (див. таблицю).

Таблиця

Шляхи впровадження заходів для реалізації завдань Операційної цілі 3.4.1*

Необхідні заходи	Шляхи впровадження
1	2
З метою реалізації Завдання 3.4.1. Впровадження інформаційних технологій у сфері надання послуг населенню	
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Створення умов для функціонування в кожній ОТГ області офіційного Інтернет-сайту ОМС, а також, електронного діловодства з автоматичним відображенням інформації в мережі Інтернет. ▪ Створення умов для організації ЦНАПів для кожної спроможної громади, проведення аналізу та систематизації електронних послуг, що надаються ЦНАПами області на предмет їх достатності та доцільності. ▪ Проведення аналізу матеріально-технічного забезпечення ЦНАП, створення умов для належного рівня надання послуг ЦНАПами. ▪ Автоматизація процесу надання публічних послуг з можливістю звернення за публічною послугою за допомогою персональних гаджетів, ідентифікації громадянина за допомогою механізмів електронних підписів; активізація використання інструментів зворотного зв'язку з громадою. ▪ Впровадження та поширення ІТ-розробок серед громадських організацій, яке буде сприяти викоріненню соціальної несправедливості, стимулюванню благодійності, забезпеченню прозорості діяльності влади та розвитку громадянського суспільства в цілому. <p><i>Наявний соціально-економічний потенціал громадських організацій наочно був продемонстрований на прикладі волонтерського руху в зоні військового конфлікту та ООС. Його використання набуває значення в період, коли внаслідок економічної кризи, карантинних обмежень більшість наших громадян відчують складнощі задовольнити навіть першочергові потреби</i></p>	<p><i>Запроваджувати форми електронних звернень, створювати онлайн-приймальні голів й інструменти, які дозволяють відслідкувати розгляд електронних звернень; за можливості інтегрувати веб-сайти зі сторінками ОМС у соціальних мережах; залучати громадян до процесу прийняття рішень, шляхом проведення онлайн-опитувань, надання можливості коментувати новини та інформаційні повідомлення тощо; більш активно запроваджувати сервіси е-петицій та бюджету участі (громадського бюджету)</i></p> <p><i>Широке впровадження в діяльність громадських організацій сучасних інформаційних технологій. Головним завданням такого впровадження ІТ в громадський рух має бути не тільки всебічна популяризація підсумків роботи, але й комплексна оцінка їх діяльності.</i></p>
З метою реалізації Завдання 3.4.2. Покращення цифрових навичок населення	
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Максимальне розповсюдження для населення (людям похилого віку, пенсіонерам та інвалідам) навичок застосування в повсякденному житті сучасних Internet-сервісів і доведення громадянам безперечної переваги користування інформаційними технологіями. ▪ Поширення і популяризація інформаційних технологій у сфері адміністративного, фінансового, роздрібного та соціально-побутового обслуговування соціально незахищених громадян. <i>Останні становлять сьогодні значну частину населення країни, саме вони найбільше потребують надання адміністративно-побутових послуг з боку держави, переводів грошових розрахунків у безготівкову форму, пошуку додаткових джерел доходів з використанням інформаційних технологій.</i> 	<p><i>Створювати при школах, ВИШах і громадських організаціях безкоштовні лікнепи, Університети третього віку, на яких волонтери, представники НГО та студенти безкоштовно навчали б незаможних громадян навичкам роботи на комп'ютері, здійсненню безготівкових платежів і застосуванню Internet-сервісів. Аналогічне, але більш поглиблене навчання могло б вестися і на дому для не мобільний громадян, які згодом були б здатні вишукувати для себе додаткові доходи на фріланс майданчиках.</i></p>

1	2
<ul style="list-style-type: none"> Максимальне використання механізмів для стимулювання детінізації бізнесу, коли для того, щоб бути конкурентоспроможним на легальному ринку, бізнесу необхідно відкривати Web-ресурси на основі електронної комерції та сучасних інформаційних технологій 	<p><i>Впровадження програмних комплексів з відкритих торгів, електронних аукціонів, забезпечення можливості підписання договорів із бюджетними організаціями, актів приймання-передачі в електронній формі</i></p>
<p><i>З метою реалізації 3.4.3. Розвиток системи просторового планування з використанням електронних ресурсів</i></p>	
<p>Реалізація спільних проєктів з іншими містами-партнерами під час розробки та впровадження рішень у сфері просторового управління з метою зменшення витрат на розробку та впровадження</p>	<p><i>Створити ефективну місцеву систему управління просторовим плануванням, провести інвентаризацію та систематизувати дані про свої території та активи, створити сталу систему моніторингу та забезпечити свою громаду прозорою та легітимною документацією з просторового планування</i></p>
<p>Прискорення темпів оновлення містобудівної документації, в тому числі в електронному вигляді</p>	<p><i>Створити скорочені курси підготовки спеціалістів розроблення містобудівної документації (в тому числі в електронному вигляді) для спеціалістів, які мають відповідні сертифікати. Оптимізувати склад містобудівної документації місцевого рівня, передбачити можливість її переведення в електронний формат</i></p>
<p>Мінімізація помилок та спорів під час розроблення, затвердження та використання планувальної землепорядної чи містобудівної документації місцевого рівня</p>	<p><i>Розробити електронні методичні рекомендації щодо послідовності проведення робіт із просторового планування для органів місцевої влади та місцевого самоврядування</i></p>
<p>Розроблення містобудівного кадастру, у якому були б розміщені всі містобудівні документації в електронному вигляді</p>	<p><i>Розроблення єдиного електронного формату для планувальної землепорядної документації та містобудівної документації. Після створення масштабувати його для обліку карт, планів та планувальної землепорядної документації</i></p>
<p>Розробка та надання у відкритому доступі окремих відомостей Державного земельного кадастру</p>	<p><i>Оцифрувати найбільш актуальні матеріали та викласти їх у відкритому доступі, а саме: проєкти формування території та меж сільських, селищних рад; проєкти землеустрою щодо встановлення меж адміністративних одиниць; відсутні у базі даних Державного земельного кадастру відомості про сформовані земельні ділянки; проєкти встановлення меж обмежень використання земель</i></p>

* Складено авторкою.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, відзначимо, що переваги європейського смарт-підходу при визначенні та реалізації напрямів розвитку регіону є незаперечними. Від ефективності проведення кількісного та якісного аналізу економічної, інноваційної та наукової ресурсної бази регіону безпосередньо залежить об'єктивне і повне визначення регіонального потенціалу. Адже саме його результати лягають в основу для процесу підприємницького відкриття EDP – обговорення та визначення

пріоритетів інноваційного розвитку території місцевими представниками бізнесу, науки, громадськості та влади.

Література

1. Про затвердження Стратегії розвитку Донецької області на період до 2027 року та Плану заходів з реалізації у 2021-2023 роках Стратегії розвитку Донецької області на період до 2027 року: Розпорядження голови Донецької ОДА, керівника військово-цивільної

адміністрації від 17.02.2020 р. № 147/5-20. URL: https://dn.gov.ua/storage/app/sites/1/strategy/strategy2027/2020/20.03.2020/rozp_147_17.02.2020.pdf. 2. **Амоша О., Лях О., Солдак М., Череватський Д.** Інституційні детермінанти впровадження концепції смарт-спеціалізації: приклад старопромислових регіонів України. *Журнал європейської економіки*. 2018. Т. 17. № 3 (66). С. 310-344. 3. **Концепція** розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018 - 2020 роки. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80>. 4. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>. 5. **План** дій електронного уряду на 2016-2020 роки у ЄС. Прискорення цифрової трансформації державного управління. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52016DC0179>. 6. **Український** інститут міжнародної політики. Тренінг для команди координаторів S3 в Донецькій області. URL: <https://www.uiip.org.ua/>. 7. **Оцінка** впровадження та використання інструментів електронного урядування Донецькою ОДА та органами місцевого самоврядування Донецької області. URL: https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/democratic_governance/egov-donetsk.html.

References

1. Pro zatverdzhennia Stratehii rozvytku Donetskoi oblasti na period do 2027 roku ta Planu zakhodiv z realizatsii u 2021-2023 rokakh Stratehii rozvytku Donetskoi oblasti na period do 2027 roku: Rozporiadzhennia holovy Donetskoi ODA, kerivnyka viiskovo-tsyvilnoi administratsii vid 17.02.2020 r. № 147/5-20 [On approval of the Strategy of development of Donetsk region for the period up to 2027 and the Plan of measures for implementation in 2021-2023 of the Strategy of development of Donetsk region for the period up to 2027: Order of the head of Donetsk regional state administration, head of military-civil administration from 5-20]. Retrieved from https://dn.gov.ua/storage/app/sites/1/strategy/strategy2027/2020/20.03.2020/rozp_147_17.02.2020.pdf [in Ukrainian].
2. Amosha O., Liakh O., Soldak M., Cherevatyskyi D. (2018). Instytutsiini determinanty vprovadzhennia kontseptsii smart-spetsializatsii: pryklad staropromyslovyykh rehioniv Ukrainy [Institutional determinants of smart concept specialization implementation: an example of old industrial regions of Ukraine]. *Zhurnal yevropeiskoi ekonomiky – Journal of European Economy*, 3, pp. 310-344 [in Ukrainian].
3. Kontseptsiiia rozvytku tsyfrovoi ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018 - 2020 roky [The concept of development of the digital economy and society of Ukraine for 2018-2020]. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80> [in Ukrainian].
4. Pro Stratehiu staloho rozvytku «Ukraina - 2020»: Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 12.01.2015 r. № 5/2015 [On the Sustainable Development Strategy "Ukraine - 2020": Decree of the President of Ukraine of 12.01.2015 № 5/2015]. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> [in Ukrainian].
5. Plan dii elektronnoho uriadu na 2016-2020 roky u YeS. Pryskorennia tsyfrovoy transformatsii derzhavnoho

upravlinnia [E-Government Action Plan for 2016-2020 in the EU. Accelerating the digital transformation of public administration]. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52016DC0179> [in Ukrainian].

6. Ukrainskyi instytut mizhnarodnoi polityky. Treninh dla komandy koordynatoriv S3 v Donetskii oblasti [Ukrainian Institute of International Politics. Training for the team of S3 coordinators in Donetsk region]. Retrieved from <https://www.uiip.org.ua/> [in Ukrainian].

7. Otsinka vprovadzhennia ta vykorystannia instrumentiv elektronnoho uriaduvannia Donetskoiu ODA ta orhanamy mistsevoho samovriaduvannia Donetskoi oblasti [Evaluation of the implementation and use of e-government tools by the Donetsk Regional State Administration and local governments of the Donetsk region]. Retrieved from https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/democratic_governance/egov-donetsk.html [in Ukrainian].

Бородіна О. А. Цифрова трансформація публічного управління Донецької області на основі смарт-спеціалізації

Стаття присвячена аналізу актуальних заходів процесу цифровізації публічних послуг Донецької області. Детально проаналізований досвід впровадження технології «smart-спеціалізації» у практику європейського регіонального розвитку, визначена її відповідність принципам стратегічного планування розвитку регіонів у ЄС.

Відзначено роль «смарт-спеціалізації» як обов'язкової умови отримання регіонами коштів від Європейських фондів. Акцентується увага на вертикально-орієнтованому підході при виборі пріоритетів регіонального розвитку. Наголошено на неоднозначності селективного відбору напрямів регіонального розвитку та необхідності балансування інтересів усіх територіальних стейкхолдерів.

На основі оцінок Програми розвитку ПРООН в Україні щодо впровадження інструментів е-урядування обласними державними адміністраціями та ОМС Донецької та Луганської областей, проведено аналіз проблемних питань цифрової трансформації надання публічних послуг та електронного документообігу в органах державної влади та місцевого самоврядування.

Наголошується, що прогресивна українська наукова спільнота цілком спроможна генерувати ідеї, які одразу будуть задіяні підприємцями, які в ролі роботодавців можуть формувати освітянський запит, таким чином позбавивши ринок праці від фахівців, які не мають попиту на ринку праці.

Констатовано необхідність нагальних заходів першого етапу ЕДР впровадження е-урядування в Донецькій області, зокрема: розробка дорожньої карти, визначення стейкхолдерів та створення інноваційних екосистем, проведення воркшопів, де буде виконаний аналіз та спільне бачення розвитку пріоритетних галузей старт-спеціалізації. Надано систематизовані дієві рекомендації для реалізації визначених завдань відповідної операційної цілі Стратегії розвитку Донецької області до 2027 року.

Ключові слова: цифровізація, публічні послуги, е-урядування, смарт-спеціалізація, регіональний розвиток.

Borodina O. Digital Transformation of Public Administration of the Donetsk Region Based on Smart Specialization

The article is devoted to the analysis of current measures of the process of digitalization of public services in the Donetsk region. The experience of implementing smart specialization technology in the practice of European Regional Development is analyzed in detail, and its compliance with the principles of strategic planning for regional development in the EU is determined.

The role of "smart specialization" as a mandatory condition for regions to receive funds from European funds is noted. Attention is focused on a vertically oriented approach when choosing regional development priorities. The ambiguity of selective selection of regional development directions and the need to balance the interests of all territorial stakeholders are noted.

Based on the assessments of the UNDP Development Program in Ukraine on the introduction of e-management tools for regional state administrations and compulsory health insurance of Donetsk and Luhansk regions, the analysis of problematic issues of digital transformation of public services and Electronic Document Management in state and local authorities was carried out.

It is noted that the progressive Ukrainian scientific community is quite capable of generating ideas that will immediately be used by entrepreneurs, who, as employers, can form an educational request, thus ridding the labor market of specialists who do not have demand in the labor market.

The need for urgent measures of the first stage of EDP implementation of e-governance in the Donetsk region is stated, in particular: development of a roadmap, identification of stakeholders and creation of innovative ecosystems, workshops where an analysis and joint vision of the development of priority start-specialization industries will be carried out. Systematic effective recommendations are given for the implementation of certain tasks of the corresponding operational goal of the Donetsk Region Development Strategy until 2027.

Keywords: digitalization, public services, e-Governance, Smart specialization, Regional Development.

Бородіна О. А. Цифровая трансформация публичного управления Донецкой области на основе смарт-специализации

Статья посвящена анализу актуальных мероприятий процесса цифровизации публичных услуг Донецкой области. Детально проанализирован опыт внедрения технологии «smart-специализации» в практику Европейского регионального развития, определено ее соответствие принципам стратегического планирования развития регионов в ЕС. Отмечена роль «смарт-специализации» как обязательного условия получения регионами средств от европейских фондов. Акцентируется внимание на вертикально-ориентированном подходе при выборе приоритетов регионального развития. Отмечена неоднозначность селективного отбора направлений регионального развития и необходимость балансирования интересов всех территориальных стейкхолдеров.

На основе оценок программы развития ПРООН в Украине по внедрению инструментов е-управления областными государственными администрациями и ОМС Донецкой и Луганской областей, проведен анализ проблемных вопросов цифровой трансформации предоставления публичных услуг и электронного документооборота в госорганах.

Отмечается, что прогрессивное украинское научное сообщество вполне способно генерировать идеи, которые сразу будут задействованы предпринимателями, которые, в роли работодателей могут формировать образовательный запрос, таким образом избавив рынок труда от специалистов, которые не имеют спроса на рынке труда.

Констатирована необходимость неотложных мероприятий первого этапа EDP внедрения е-управления в Донецкой области, в частности: разработка дорожной карты, определение стейкхолдеров и создание инновационных экосистем, проведение воркшопов, где будет выполнен анализ и общее видение развития приоритетных отраслей старт-специализации. Даны систематизированные действенные рекомендации для реализации определенных задач соответствующей операционной цели Стратегии развития Донецкой области до 2027 года.

Ключевые слова: цифровизация, публичные услуги, е-управление, смарт-специализация, региональное развитие.

Стаття надійшла до редакції 05.09.2020

Прийнято до друку 15.09.2020

И. П. Булеев,

*доктор экономических наук, профессор,**главный научный сотрудник,*

ORCID 0000-0002-7912-3649,

*Институт экономики промышленности**НАН Украины, г. Киев*

СТРУКТУРА ОБЩЕСТВА И СРЕДНИЙ КЛАСС: СОСТОЯНИЕ, ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Постановка проблемы. Со времени разложения первобытнообщинного строя и до настоящего момента имеет место неравномерность распределения населения регионов, стран по уровню доходов, положению в политической и общественной жизни, уровню духовности и т.п. Гуманитарные науки, изучая общественные процессы, главное внимание обращают на дифференциацию общества по доходам, роль населения в развитии производительных сил, полагая, что общественное бытие определяет общественное сознание. И действительно развитие производительных сил в пределах конкретных общественно-экономических формаций (ОЭФ) опережает развитие производственных (общественных, экономических) отношений. Но именно перестройка общественных (экономических, духовных, нравственных) отношений приводит к смене ОЭФ, изменениям структуры общества, что порождает необходимость более глубоких его исследований, уточнения базиса общественных отношений, роли слоев (групп, страт, классов) в развитии общества на различных этапах его функционирования.

В условиях кризиса капиталистической ОЭФ, перехода от её индустриального этапа развития к постиндустриальному (гипериндустриальному) этапу, обостренного пандемией коронавируса COVID-19 (независимо от того, является он естественным или искусственным) становится весьма актуальным. Это обусловило целесообразность исследования структуры общества, роли его различных слоев (групп, классов) в условиях четвертой промышленной революции, новых технологических укладов (ТУ), возрастания значения духовности, нравственности, ценностей в прогрессе человечества.

Обзор публикаций и исследований по проблеме. С доисторических времен неравенство людей по доходам и положению в обществе (семье, племени, роде, государстве) было наглядно видно и воспринималось как естественное положение, соответствующее природе человека, языческим, религиозным положениям, заветам и т.п. При этом часть людей (рабы, представители иных обществ, немощные и т.п.) вообще не рассматривались в структуре сообщества. Так, в Древней Греции, в Римской империи деление общества на богатые, средние и бед-

ные слои не касалось рабов. Последние рассматривались как говорящие орудия труда. Мало чем от такого подхода отличалось деление общества на богатых и бедных в Средневековье. С приходом капитализма практически всё население стало свободным, деление на слои (классы) распространялось на всё население. Начала формироваться научная теория классовой структуры общества. Таким образом, широко распространенное мнение о том, что первые сведения о классовой структуре общества выдвинуты мыслителями Древней Греции (Сократ, Платон, Ксенофонт, Еврипид, Аристотель и др.) некорректны, поскольку речь шла о богатых, средних и бедных слоях исключительно свободного населения, без учета рабов, составляющих иногда большую часть населения.

Часто обоснование и открытие теории классов и классовой борьбы приписывают К. Марксу. По этому поводу К. Маркс в письме И. Вандеймейеру (5 марта 1859 г.) [1] писал, что эти идеи принадлежат Д. Риккардо, Гизо, Тьерри и другим ученым – экономистам и историкам.

Развитие научно обоснованной теории классов связано с именами классиков политической экономики, социологии, философии, разделивших применительно к капиталистической ОЭФ общество на основные и неосновные классы, рассматривавших природу человека как биосоциальную, базисом общественных отношений считали производственные (экономические) отношения, методами исследования – диалектику, движущими силами развития общества – классовую борьбу. Вопросам духовности, нравственности, ценностям в развитии общества уделялось недостаточно внимания, как в прошлые времена, так и в современной науке. Недостатком современных теорий является использование понятия классов применительно к капиталистическим и посткапиталистическим ОЭФ [2], использование его различными группами общества (агорическая классовая теория [3], либертарианская классовая теория [4], когнитивный класс [5], класс чиновников [6]) и др. Имеет место некорректный перенос определения структуры общества и классов индустриального и финансового капитализма на постиндустриальное общество с элементами социализма [7; 8; 9] при этом оба характеризуются недооцененной

духовностью и ценностями народа, о чём справедливо говорят экономисты [10; 11; 12].

Несмотря на значительное количество работ, посвященных теории и практике структуризации общества, формированию и развитию классов, дальнейшая проработка проблемы требует продолжения и развития.

Цель данного исследования – на основе критического анализа этапов развития и теории структуризации общества уточнены категории базис и надстройка, классы и средние слои общества, их направления развития в процессе формирования нового интегрального мирохозяйственного уклада, постиндустриального общества.

Изложение основного материала. В зависимости от цели, стоящей перед исследователями, последние с глубокой древности до настоящего времени делят общество, население на:

1) свободных (граждане Древнего Рима, рабовладельцы, феодалы, мастера, высшие чиновники и генералитет, граждане современных государств и пр.) и несвободных (в древности рабы вообще не рассматривались в структуре общества) – крепостные крестьяне, рабочие средневековых мануфактур и цехов и т.п.;

2) богатых и бедных. Такое деление имеет место во всех ОЭФ, исключая теоретическую высшую стадию коммунизма;

3) производящих общественно необходимые товары, услуги и не производящее;

4) правящие группировки и управляемые;

5) трудоспособных и нетрудоспособных и т.д.

И всегда между полярно противоположными слоями, группами общества имелись его срединные части. В эпоху Возрождения, раннего капитализма, их начали именовать средним классом. Противоположные (крайние) слои и группы были отнесены к основным классам. Таким образом, каждое общество укрупненно может быть разделено на три крупных слоя: богатые (высший слой); бедные (низший слой) и срединные (средний слой). Люди (индивиды, племена, сословия т.д.) объединяются путём общественного договора в общества для удовле-

творения социальных инстинктов (Аристотель) [13], для контроля над своими действиями, как отмечают Томас Гоббс [14], Ж.-Ж. Руссо [15] и др.

При этом человек рассматривается биосоциальным по природе, а общество – имеющее цели, материальная направленность которых является приоритетной, базисом ОЭФ принимает производственные (экономические) отношения.

Исходя из восприятия человека как биосоциального субъекта до сих пор в экономической теории общество определяется:

в широком толковании как обособившаяся от природы часть материального мира, представляющая собой исторически развивающуюся форму жизнедеятельности людей;

в узком смысле – определенный этап человеческой истории (ОЭФ, формационные, межформационные и внутри формационные исторические ступени (докапиталистическое общество, раннее феодальное общество, общество французское, украинское и т.п)).

Аналогичные определения нормально воспринимались до второй половины XX в., когда приоритетными были материалистическое направление в гуманитарных науках, дарвинизм, противостояние или сотрудничество «человек-природа», диалектические методы исследования и т.п. В конце XX – начале XXI вв. в экономически развитых странах индустриальный этап развития активно вытесняется финансовым, формируется постиндустриальное (гипериндустриальное, новое интегральное и т.п.) общество. Возрастает роль науки, утверждается концепция духовно-био-социальной природы человека, решающими в производственных и общественных отношениях становятся духовность народа, нравственность, ценности. Формируется понимание, что человек по своей природе является духовно-био-социальным, а общество – сложная социально-духовная система объединения людей для реализации своей исторической роли – сохранения и развития популяции на основе гармонии духовных, социальных и материальных отношений в единстве «Творец-человек-природа» (рис. 1).

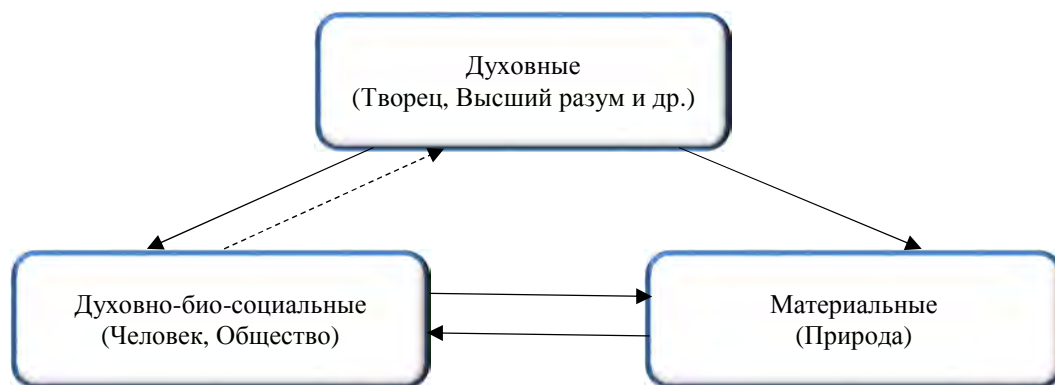

Рис. 1. Основные силы, влияющие на развитие общества

Из трех сил, влияющих на становление и развитие общества, наименее исследованной является духовная. Имеются различные определения духовности.

Духовность – объединяющие начала общества, выражаемые в виде моральных ценностей, традиций, сконцентрированные, как правило, в религиозных учениях и практике, а также в художественных образах искусства. В рамках такого подхода проекция духовности в индивидуальном сознании называется совестью, а также осуществляется в процессе проповеди (увещевания), просвещения, идейно-воспитательной или патриотической работы.

В широко известном «Толковом словаре живого русского языка» В. И. Даль пишет: «Духовность – состояние духовного. Духовный, бесплотный, нетелесный, из одного духа и души состоящий, ... всё относимое к душе человека, все действенные и нравственные силы его, ум и воля».

В не менее популярном «Словаре русского языка» С. И. Ожегов определяет «Духовность – это свойство души, состоящие в преобладании духовных, нравственных интеллектуальных интересов над материальными».

Многие исследователи отмечают, что духовность – это позиция ценностного сознания, свойственная всем его формам – нравственной, политической, религиозной, эстетической, художественной, но особенно существенная в сфере моральных

отношений; духовность – всеобщая гармония в отношениях «Творец – Человек (общество) – Природа»; духовность – совокупность проявления духа в мире и в человеке.

Интерес теории к Духовности растет, но реально человечество, человек идут по пути её разрушения.

С точки зрения триады «Творец – Человек – Природа» человек имеет духовно-био-социальную природу, а в обществе наиболее стабильной основополагающей есть Духовность. Это не надстройка, а базис. Духовность для Человека – это ответственность за объективно оценённое прошлое, настоящее и создание предпосылок развития будущего. Данного положения придерживаются многие ученые-философы, экономисты, политологи и др.

Следует отметить, что духовность – это не обязательно религиозная категория. Она включает её, но значительно шире. Исходя из приоритета духовности неправомерно цель производства сводить к прибыли, цель человека – к потреблению. Этапы развития общества целесообразно рассматривать не как общественно-экономические (ОЭФ), а как общественно-духовные (ОДФ) [16], в которых общественные отношения имеют базис – духовное состояние общества, духовно-нравственные ценности народа; надстройку – общественные отношения: экономические, правовые, политические и т.д. (рис. 2).

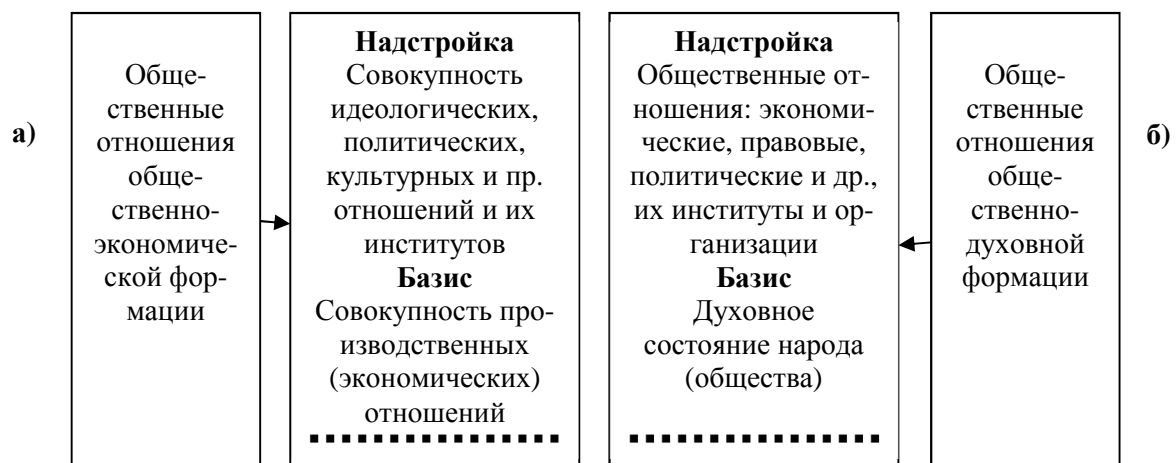

Рис. 2. Базис и надстройка в общественных отношениях ОЭФ и ОДФ^{х)}
а) общественно-экономической формации;
б) общественно-духовной формации (“денежной цивилизации”)

Использован источник [16].

Отраженная на рис. 2 система общественных отношений в варианте а) в большей степени соответствует всем ОЭФ (включительно индустриальный и финансово-олигархический капитализм); б) постиндустриальное общество (гипериндустриальное, новое интегральное, знаний и т.п.), где и саму ОЭФ следует именовать ОДФ. В последней

приоритетным фактором развития является духовность, человек рассматривается духовно-био-социальным по природе, в исследовании общественных (экономических, производственных) отношений используются диалектика, триалектика, концепция трех сил развития, системность соотношений единичного, особенного и общего, более глубоко иссле-

дуются дифференциация общества, его структура. Не отрицая, что важнейшей характеристикой любого общества является его деление на богатых и бедных, где богатые контролируют все экономические, политические, идеологические, социальные и прочие институты, присваивают большую часть создаваемой добавленной стоимости, а бедные слои либо вообще не участвуют в указанных процессах, либо играют несущественную роль. Структура общества более сложная. Сами основные две части не монолитны, а имеют также определенные группы (собственники, производители, политические лидеры и т.д.). Среди бедных также имеются высшие слои бедного населения и низшие. Кроме того, между богатыми и бедными частями общества есть срединный слой, куда входят (могут входить) низшая часть богатых и высшая часть бедных слоев населения. Таким образом, можно считать, что общество состоит из трех слоев (групп, страт, классов) – богатых; средних и бедных или, как считают многие современные экономисты, социологи, политологи и пр. – из высших, срединных и низших слоев (сословий, классов, групп и т.д.). Следует отметить, что при трехступенчатом (трехслойном и пр.) делении всех обществ, большинства формаций, количественные и качественные характеристики как обществ, так и их составляющих в каждом конкретном случае будут различны, о чём свидетельствуют данные аналитиков Bloomberg, составленные на основе информации World Inequality [17] Dates и статслужбы Канады (табл. 1).

Таблица 1

Данные по странам: средний доход и доход для вхождения в 1% богатейших в стране, тыс. долл. США

Страна	Годовой доход для вхождения в 1% богатых (более чем)	Средний доход человека
Объединенные арабские Эмираты	922,0	40,88
США	488,0	62,85
Сингапур	485,0	58,77
Бахрейн	485,0	47,44
Германия	277,0	47,45
Великобритания	248,0	41,33
Австралия	246,0	53,19
Франция	221,0	41,07
Канада	201,0	44,86
ЮАР	188,0	5,75
Бразилия	176,0	9,14
Италия	169,0	33,0
Китай	107,0	9,47
Индия	77,0	2,02

Данные табл. 1 свидетельствует, что в рассматриваемых странах средний доход одного человека верхних и нижних стран (а это не самые бедные страны) отличается в 20-25 раз, а для вхождения в 1% наиболее богатых – в 3-13 раз. Эксперты счи-

тают [18], что представитель среднего класса должен иметь доход более следующей суммы:

в Швейцарии – 73,0 тыс. долл. США;
в США – более 50,0 тыс. долл. США;
в Китае – более 28,0 долл. США;
в Польше – более 25,0 долл. США.

Следовательно, имея однотипную структуру общества различных формаций имеют составляющие практически количественно и качественно несопоставимые, а рейтинги – далеки от реальности.

Рабовладельческую, феодальную и капиталистическую ОЭФ логично назвать трёхслойными (высший слой, срединный и низший). Однако в экономике их называют: классовыми, что достаточно спорно. К примеру, в рабовладельческой ОЭФ называют два основных класса (рабовладельцы и рабы) и срединную часть общества (средний класс – «СК»), утверждая, что так считал Аристотель и забывая о том, что в рабовладельческом обществе рабы не считались его частью, а относились к «говорящим орудиям труда» и теоретически не могли быть одним из основных классов. Этот большой слой населения поздним числом (в XVII в.) назван классом. То есть категория «класс» введена в теорию на много столетий позже от начала существования этого социально-экономического явления, что с точки зрения экономической науки некорректно.

К числу пионеров, использовавших в экономике понятие класс, следует отнести Д. Рикардо, английских и французских мыслителей, о чём К. Маркс в письме Иосифу Вейдеймейру писал следующее: «что касается меня, то мне не принадлежит ни та заслуга, что я открыл существование классов в современном обществе, ни та, что я открыл их борьбу между собой. Буржуазные историки задолго до меня изложили историческое развитие этой борьбы классов, а буржуазные экономисты – экономическую анатомию классов. То, что я сделал нового состояло в доказательстве следующего:

1) что существование классов связано лишь с определенными историческими фазами развития производства;

2) что классовая борьба ведет к диктатуре пролетариата;

3) что эта диктатура сама составляет лишь переход к уничтожению всяческих классов и обществу без классов» [1, с. 424-427].

Изучение работ, связанных со стратификацией обществ различных ОЭФ показывает, что исследователи существенно расходятся в подходах к классовым толкованиям.

Классовое деление отсутствует у Карла Гейнцена [18] и ряда буржуазных ученых современности [5; 9 и др.], но признается экономическим мейнстримом, основной массой современных отечественных и зарубежных специалистов, ученых, а классовый подход трансформирован на все ОЭФ, использующие подневольный и наемный труд.

Следует отметить, что несмотря на скромную самооценку К. Марксом своего вклада в классическую теорию, он и его сторонники ее существенно углубили. Так, классы стали рассматриваться применительно к конкретным ОЭФ, отмечается их историческая роль, как класса в себе и класса для себя, отношения между классами основными и с иными слоями общества и т.д.

Используя марксистский подход, одно из обоснованных определений классов (общественных, политических) дал В. И. Ленин, который под классами понимает «большие группы» людей, различающихся по их месту в исторически определенной системе общественного производства, по их отношению (большей частью закрепленному и оформленному в законах) к средствам производства, по их роли в общественной организации труда, а, следовательно, по способам получения той доли общественного богатства которой они располагают. Классы – это такие группы людей, из которых одна может присваивать

труд другой, благодаря различию их места в определенном укладе общественного хозяйства [29, с. 15]. Классы предполагают достаточно высокую концентрацию их участников, наличие общих целей, идеологии, партий и т.п.

Из приведенного можно сделать вывод, что марксистское определение относится к буржуазной ОЭФ, где два основных класса (буржуазия и пролетарий) / имеются иные (не основные) слои, группы, сословия и т.п. Макс Вебер к основным классам капиталистического общества относит также «средний класс» [21].

В наиболее распространенном понимании капиталистическое общество представлено тремя классами: капиталисты (высший класс), пролетарии, рабочий класс (низший класс), средняя часть общества («средний класс»). Однако в большинстве определений классов отсутствует учет духовности. Многие специалисты придерживаются того, что каждый класс имеет свое внутреннее деление, что отражает рис. 3.

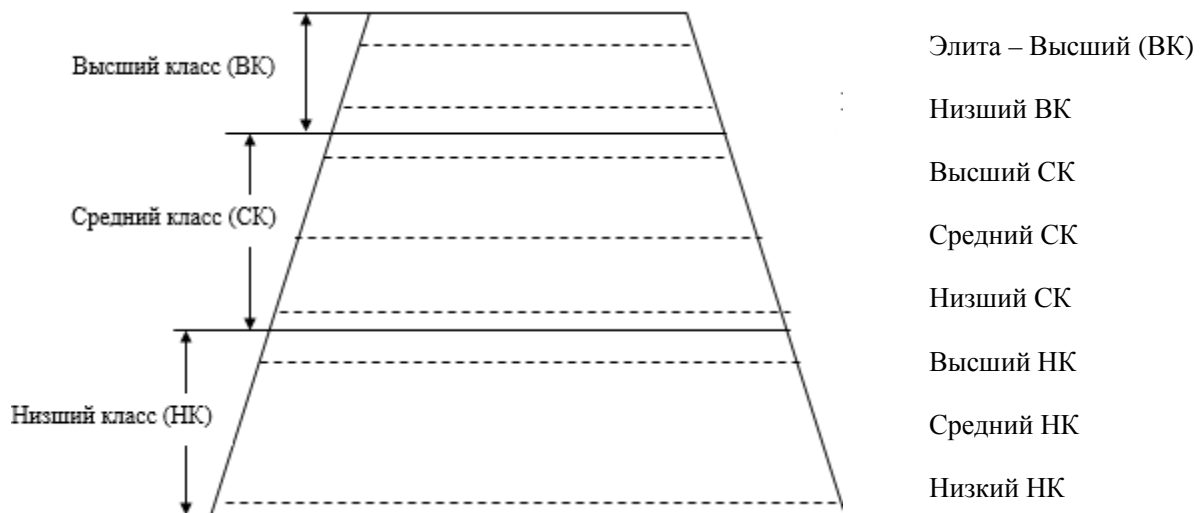

Рис. 3. Трехслойная структура современного общества с детализацией основных классов

В каждом обществе, в каждом государстве классы имеют свои особенности и их характерные черты: духовность, качество жизни, самоидентификация (самооценка). Каждый класс имеет свои параметры, свою цель, особенности языка, одежды, архитектуры, жилья, культуры, образования, иногда и расовые различия и т.д. Но определяющими есть их духовность. К примеру, М. Ф. Достоевский отмечал, что нет никаких высших классов, человека возвышает лишь его сердце. Это нельзя воспринимать как абсолютную истину, но значительная доля истины в этом есть.

Изображение структуры общества следовало бы расположить так, чтобы внизу (в основе) пирамиды находился высший класс, что реально или близко к реальности характеризует уровень устойчивости общества. Чем равномернее деление об-

щества на классы, чем значительнее средняя часть его и тем стабильнее оно, ориентировано на нормальное соотношение: ВК – 20%, СК – 70%, НК – 10%. Но реальность иная, что отражено в табл. 2.

Приведенные данные свидетельствуют о значительном разбросе показателей. Частично это можно объяснить несовершенством методик расчета качества жизни и духовности.

Количественные оценки факторов определения СК по различным методикам и странам приведены в табл. 3.

Исходя из данных табл. 3 сложно составить рейтинг стран по количественному и качественному составу высшего и низшего классов, которые, как видно из рис. 3, имеют много подгрупп, иногда – сословий, каст и т.д.

Таблица 2

Структура общества ряда современных государств (2015 год), %

Страна	Класс		
	Высший	Средний	Низший
Австралия	14,2	66,1	19,7
Япония	9,1	59,5	31,4
Испания	3,8	55,8	40,4
Франция	12,5	49,2	38,3
Греция	2,8	47,2	50,0
Германия	7,6	42,4	50,0
США	12,3	37,7	50,5
Чехия	1,6	26,5	71,9
Польша	1,0	19,3	85,9
КНР	0,6	10,7	88,7
Россия	0,5	4,1	95,0
Индия	0,2	0,2	96,8
Украина	0,2	0,2	99,0

Источник: Global Wealth Report 2015.

Приведенные данные (табл. 2, 3) свидетельствуют, что одни страны имеют трехслойную структуру общества, другие (Украина, РФ, Индия) имеют

реально двухслойную структуру и надежды, что средний класс в ближайшие годы в них появится, мало реальные. Это вызывает необходимость более глубоко исследовать сущность средних слоев общества (среднего класса), его возникновение, формирование, развитие.

По принятой в данном исследовании гипотезе срединная часть общества имеет место в каждой ОЭФ (от завершающей стадии первобытнообщинного общества до социалистического). Однако не во всех ОЭФ имеется средний класс (СК). В первобытнообщинной формации средние слои – это старейшины племени, культовые служащие, служащие при вождях, военнослужащие и т.п. В рабовладельческом обществе – это средняя часть свободной части населения (бедные рабовладельцы, искусные ремесленники, рядовые культовые служащие, воины, окружение рабовладельцев). Рабы к учету не принимались. В связи с выше изложенным называть эту срединную часть общества средним классом, как это делают многие исследователи, неправомерно.

Таблица 3

Оценочные показатели методики расчета среднего класса различных организаций и авторов

Источник (организация, автор публикации)	Единицы измерения	Диапазон (граница)		Критерии		Примечание
		минимально	максимально	по доходам	по расходам	
ООН (ПРООН)	долл. США в день/чел	10,0	100,0	*	*	дифференциро- вано по стра- нам
ОБСЕ	долл. США в день/чел	2,0-4,0	10,0-20,0		*	дифференциро- вано по стра- нам
ОЭСР	медианная зарплата, %	75,0	200,0	*		-
Мировой Банк, Еврейский институт (Б. Миланов, Ш. Цихим)	долл. США в день/чел	9,51	21,0	*		-
Швейцария, Банк Credik Suisse	тыс. долл. США в год на чел.	10,0	100,0	*		дифференциро- вано по стра- нам
США, Массачусетский уни- верситет (А. Бенерджи, Э. Дюффо)	долл. США в год на чел.	2,0-10,0	50,0-70,0		*	дифференциро- вано по стра- нам
Украина, Центр Розумкова (В. Юрчишин)	прожиточный минимум, чел./мес.	2,0	н/д	*		20 тыс. грн или месячный доход (по- душка безопас- ности)
Украина, международные грантовые консал- тинговые группы	тыс. грн в ме- сяц на семью	15,0	н/д	*		неизвестен со- став семьи
Украина, Совет предпринима- телей	тыс. долл. США в месяц на семью	15,0	н/д	*		
Украина, А. Мартынюк	Минимальная заработная плата на чел. в месяц	4–5 мини- мальная зара- ботная плата	11 минималь- ная заработ- ная плата	*		

* Составлено автором по различным источникам и публикациям.

В феодально-крепостной ОЭФ к срединной части общества могут быть отнесены свободные ремесленники, служащие при дворах королей и синьоров, богатые свободные крестьяне, культовые служащие, военнотружачие и т.п. Это также не СК, несмотря на то, что Ф. Энгельс называл зарождающуюся буржуазию средневековья средним классом феодальной ОЭФ.

И в первобытнообщинном обществе, и в рабовладельческом, и в феодальном обществах численность срединной части населения, его удельный вес в обществе был незначителен, как незначительной была и их общественно-политическая роль. Все это дает основание утверждать, что в этих ОЭФ не было СК, но срединная часть населения (общества) имела.

Ситуация изменяется уже в начальный период становления мануфактурного, цехового капитализма в недрах завершающего этапа феодально-крепостнического общества.

Капитализм требовал и создал огромную армию людей свободных от неэкономического принуждения. Значительная часть была лишена какой бы то ни было собственности, достаточной для простого и расширенного воспроизводства населения. На смену внеэкономическому принуждению пришло экономическое принуждение основной части населения, лишенные средств существования народные массы группируются в городах, на производствах, что потребовало резкого роста управленцев и служащих разного уровня. Одновременно идет изменение духовности, религии. Как, отмечает М. Вебер созданы условия для формирования трехслойного буржуазного общества с двумя основными классами (буржуа и рабочие) и срединный слой, отнесенный М. Вебером к третьему основному классу (среднему классу – СК). С этого момента можно считать возникновение СК. То есть, предпосылки формирования СК имеют место во всех докапиталистических ОЭФ в виде средних по доходам и по положению в обществе слоев населения (прежде всего трудоспособного возраста). Но лишь в капиталистической формации они трансформируются в СК, аналогичный основным классам, но более рыхлый, разобщенный, политически и граждански более слабый. Это объективный процесс и потому трудно согласится с авторами, утверждающими, что средний класс «это конструкция, придуманная на Западе с целью разрушения классовой концепции марксизма...», что с точки зрения марксизма, она (концепция – И.Б.) смысла не имеет – это чистая химера, существующая на избыточных финансовых ресурсах... Это группа людей с типовым потребительским поведением, причем не только с точки зрения товаров и услуг, но и с позиции услуг политических» [22].

Однако такой подход применим только для современного финансового олигархического буржуазного общества. Но трансформация активной части

населения из срединных слоев в СК началась в период мануфактурного капитализма и СК рос по мере индустриализации капитализма, требовавшего резкого количественного и качественного роста рабочих, служащих, управленцев низкого и среднего уровня, мелкой буржуазии и т.п. Своего максимального развития СК достиг в эпоху развитого индустриального (промышленного) капитализма, составляя до 60–70% населения развитых стран. По мере трансформации индустриального капитализма в постиндустриальный (гипериндустриальный) количественный состав в СК развитых стран снизился до 25–30% и продолжает снижаться. Но поскольку СК является основным потребителем на рынках, правящий класс стал его поддерживать по средствам использования финансово-кредитной эмиссионной модели инвестирования экономики, ее развития.

Таким образом, трансформация срединных слоев общества в СК начинается с зарождением капитализма и достигает своего максимального развития в эпоху индустриального капитализма за счет роста (количественного и качественного) объективно необходимых производству квалифицированных рабочих, служащих, управленцев, инженеров, соответствующих специалистов, работников образования, здравоохранения, культуры, искусства и т.п. По мере того, как наука становится определяющим фактором развития производства, экономики, общества формирования ИКТ, искусственного интеллекта (ИИ), роботизации, геномной и биотехнологий потребность в низко- и среднеквалифицированных рабочих, специалистах снижается (идет вытеснение человека из производства ИИ, ИКТ и т.д.). Соответственно снижается численность работников основного производства, инфраструктуры, управления и т.п. СК снижается в целом. При этом до 20% СК получает высочайшую квалификацию и образование, переходят в состав групп и слоев, обслуживающих высшую часть высшего класса (то есть переходят в низшую часть высшего класса). Основная часть (порядка 80% СК) переходит в высшую часть низшего класса. За пределами капиталистической ОЭФ СК фактически либо «растворяется» в двух основных классах постиндустриального (гипериндустриального) общества, либо в условиях реальной социализации общества формируется общество высокой духовности, культуры, эффективности труда и качества жизни, где классовое деление постепенно превращается в общество, обеспечивающее всестороннее развитие личности, ее саморазвитие, самореализацию, то есть то, о чем говорят мировые религии, представители теорий социализма и коммунизма. Второй вариант в настоящее время рассматривается как мало реальный.

Такой подход не исключается не только публицистами, но и является основой мировых канонических религий, представителей социалистических учений, некоторых ученых гуманитарных направлений науки. Так, доктор биологических наук, профес-

сор, зав. лаборатории развития нервной системы Института морфологии человека РАМН С. В. Савельев, полагающий, что побудительными мотивами развития человека и человеческой популяции является: доминантность, репродуктивность, поиски ниши [24; 25] составил Конституцию для гомосапиенсов, включающую пять пунктов.

1. Государство обеспечивает право граждан на пищу и ее прием в комфортных условиях.

2. Государство гарантирует право гражданам на размножение и лимитацию этого занятия в автономной среде.

3. Государство обеспечивает граждан ресурсам ежемесячного дохода в эквиваленте 100 ежедневного ресурса на одного человека;

4. Граждане обязуются платить государству 10% своего дохода кроме ресурсного обеспечения (п. 3), а должник – не более 50% ресурсного дохода.

5. Работа государства осуществляется пожизненными чиновниками, которые отзываются методом декапитации при утрате гражданами 100 дневного пищевого ресурса [26].

Используя данную Конституцию и добавив к ней пункты, отражающие необходимость духовности, ценностей, нравственности, саморазвития и самореализации человека как духовно-биосоциального субъекта, коллектива, группы высокой духовности, нравственности, ответственности, можно приблизиться и желаемой модели низкоконфликтного, стабильно развивающегося общества, где практически отсутствует деление на классы и острые противоречия между индивидами, группами и прочими институтами.

В настоящее время СК – это духовно-социальный институт, экономическая категория капиталистической ОЭФ, объединяющий группы духовно-биосоциальных особей, формирующих и сохраняющих духовность, ценности, нравственность общества, его стабильность, саморазвитие, низкую конфликтность, свободное развитие и самореализацию личности, ответственность, приоритет реализации интересов в порядке: общественные, коллективные (групповые), личные. Однако в отечественных и многих зарубежных публикациях при рассмотрении проблем развития СК предпочтение отдается нелиберальным теориям, считающим, что в социальных отношениях приоритет имеют интересы индивида, рассматриваемого как био-социальный субъект. Факторами, характеризующими Критерии СК на Западе принято: образование; доходы; стандартное потребление, материальная и интеллектуальная собственность, способность к высококвалифицированному труду, а также субъективное восприятие человеком своего положения как представителя «социальной середины» [8; 9; 18].

Наиболее часто в современной социологии авторами используется три методологии в изучении структуры общества [27, с. 348]:

1. Марксистская – основными критериями выделения классов приняты экономические: отношения к средствам производства, собственности, доход и богатство определяют классовую структуру общества. Выделяют два класса (основные – И.Б.): буржуазия и пролетариат, а также некоторые другие слои – мелкая буржуазия, интеллигенция и прочие. (Возникает вопрос, а куда относить высококвалифицированных рабочих, так называемые «белые воротнички», интеллигенцию, имеющую высокие доходы, заработную плату – И.Б.). Кроме того, марксисты считают, что основные классы должны быть политически активными.

2. Веберианский – М. Вебер, как и К. Маркс в основу классификации положил экономический подход, определяя общественный класс по его экономическому положению в отношениях с властью. Однако М. Вебер не делает четких размежеваний только на два класса, допуская более сложную стратификацию общества, не сводя всё исключительно к экономическим факторам и использует понятие «средний класс» или средние слои [7, с. 348].

3. Функциональный подход (распространён в США). Согласно ему в обществе действуют разнообразные факторы, а экономический фактор является одним из них, наряду с профессиональным, культурным, возрастным, половым, религиозным и т.п., по которым объединяются люди.

Средний класс определяется согласно рассмотренным методологиям двумя подходами:

1) статистический, предусматривающий количественное определение с помощью какого-либо метода или критерия срединной массы населения;

2) ценовой – сущность которого заключается в поиске стержня, объединяющего срединную часть населения во что-то экономически и по возможности идеологически единое.

В отечественном источнике [27 с. 348-350] приведено семь методов определения «СК» (характеристики):

1) уровень дохода, средний для конкретного общества;

2) накопление богатства или средний уровень общего материального благосостояния;

3) владение мелкой (малой) собственностью на средства производства, руководство мелкими фирмами (предприятиями);

4) уровень образования и особенности профессиональных знаний;

5) служащие без высшего образования или «белые воротнички»;

6) стиль (образ) жизни и социальные связи;

7) структурно-престижные группы, относящиеся к средним слоям на основе самоидентификации (по специальным социологическим опросам). Однако этот фактор недостаточно исследован, проработан, количественно и качественно оцениваемый.

Из приведенной совокупности факторов и подходов желательно выбрать те, которые в большей

степени, максимально будут характеризовать средние слои общества (средний класс капиталистического общества), основной задачей которого является стабильность общества, развитие его производительных сил, рост уровня жизни, формирование возможности саморазвития, самосовершенствования личности, сохранение и развитие традиционных ценностей, духовности, интеллектуального и профессионального роста и т.п.

Анализ приведенных в работе и многих других источников показывает, что весьма распространенное понятие «средний класс» является научной абстракцией, элементы которой есть в каждой ОЭФ, имеющей в основе экономических отношений и производства достаточно глубокий уровень разделения труда, частную собственность на средства производства, дифференциацию доходов, образования, профессиональной подготовки. Количественные и качественные характеристики СК в каждой стране существенно отличаются, и показатели СК экономически развитой страны могут быть выше показателей «господствующего», «правлящего» класса, а показатели низшего класса (рабочего класса) – превышать показатели СК страны среднего экономического уровня развития и даже значительной части высшего класса.

В Украине используется несколько способов расчета показателей для отнесения человека к среднему классу [9; 18; 23-28].

Способ 1: по доходам. Самый распространенный. К СК могут быть отнесены граждане, чей заработок укладывается в 75-200% медианного дохода жителей страны. В Украине для оценки доходов граждан принята не медианная зарплата, а средняя. Медианная – показатель зарплаты (доходов) человека, находящегося ровно посередине, т.е. у половины населения – выше, у второй половины – ниже. Средняя зарплата этого не дает в указанном диапазоне. Отличие небольшое. И если за основу брать среднюю зарплату (10,8 тыс. грн в I кв. 2020 г.), то к СК может быть отнесено граждан с доходами от 8,1 тыс. грн до 21,6 тыс. грн в месяц.

Украинские экономисты чаще отталкиваются от минимальной зарплаты. А. Мартынюк считает, что доход представителей СК должен быть не ниже 4-5 минимальных зарплат (2020 г., январь – min зарплата 2030 грн). Но СК это не только работник, но и семья. Можно иметь 4-5 минимальных зарплат доход, а в семье, где 3-4 человека и 1 работающий – доход на человека – минимальная зарплата, а если 3 ребенка, то и того меньше. Кроме того, надо доход уменьшить на налог на физическое лицо (НФЛ) и учитывать место проживания.

Способ 2: Анализ структуры расходов.

Среднестатистический гражданин в Украине тратит на отдых 1,8% своих расходов, европеец – 15-20%. На еду украинец тратит около 50% своих доходов, житель Восточной Европы – 20-25%, Западной

Европы – 8-12%. А. Мартынюк предполагает оценивать СК по расходам на отдых и развлечения. А. Охрименко – по наличию газонокосилки.

Способ 3: Изучение возможностей.

В 2018 г. международная консалтинговая компания отнесла к СК около 50% населения Земли. Расходы должны быть по их методике достаточными для: покупки товаров длительного пользования (автомобиль, холодильник, другая крупная бытовая техника), отпуск, досуг, сбережения на случай болезни, увольнения, чтобы не опуститься за черту бедности.

В Украине смотрят на наличие: квартиры, машины, дачи, но не смотрят на сбережения (их нет). А если есть старые Жигули, «однушка» за городом или на черте города и 4 чел. семья, то никак не попасть в СК украинцу.

Более обосновано судить по цифрам и объективным данным:

1. Доход на члена семьи в месяц не менее 15 тыс. грн по состоянию на I полугодие 2020 г.
2. Достаточно просторная собственная квартира (больше 14 м² на человека).
3. Автомобиль до 5 лет от выпуска или возможность его купить – на семью.
4. «Подушка безопасности» минимум 90 тыс. грн, или месячный доход с откладыванием части его в сбережения.
5. Образование среднее специальное или высшее.
6. Постоянное занятие самообразованием и поиск новой для себя полезной информации.
7. Уверенность в себе и способность отстаивать свое мнение, права.
8. Возможность планировать крупные расходы на год вперед и более, возможность путешествовать или отдыхать за рубежом.
9. Отсутствие даже мысли об обращении за субсидией.
10. Идентификация себя со средним классом европейской страны.

Если хотя бы 8 пунктов имеют положительную оценку, считают некоторые авторы, то это СК.

По методике Центра Разумкова, СК определяют три критерии: доход, образование, социальная активность: 25% можно условно отнести к СК. Критерии в Украине похожи на международные: материальный достаток, образование, активная гражданская позиция (И.Б. – не ясно, что такое «активная гражданская позиция»?).

Имеются и другие показатели определения СК – уровень доходов в месяц не менее двух прожиточных минимумов на человека (3400 грн – в 2018 г.; 4050 грн – в 2020 г. – И.Б.). Образование – не ниже среднего специального: своя квартира или дом, автомобиль эконом класса, возможность ежегодного отдыха в Украине или за границей. По данным критериям в СК мужчин 51%, женщин – 49%; проживают в городах 50% с населением более

100 тыс. чел., 55% СК в возрасте 18-39 лет, из них 2 из 3-х имеют высшее образование или учатся в ВУЗах.

Из молодых идентифицируют себя со СК (по опросам) те, кто: имеет предметы длительного пользования (мебель, бытовую технику) – 86%, жилье свое – 70%, автомобиль свой – 41%, сбережения – 15%, возможность отдохнуть за рубежом – 13%, медицинская страховка – 12%. Что далеко не соответствует мировым критериям.

Руководитель Секретариата Совета предпринимателей при Кабинете Министров Украины А. Забловский считает, что к СК следует относить по показателю (достаточно лишь его) дохода для одной семьи в месяц не менее 1 тыс. дол. США (≈ 24 тыс. грн, 2018 г.). А если семья 4 человека – это менее двух прожиточных минимумов на члена семьи.

А. Забловский пишет – в СК входят те, кто имеет достаточно средств на полноценное питание и лечение, могут два раза в год отдохнуть, в состоянии приобрести жилье, автомобиль самостоятельно или в кредит. Активно участвуют в социальной и политической жизни. Автор отмечает, что численность СК падает, но связывает это с падением численности населения, трудовой миграцией, высокой инфляцией, уменьшением реальных доходов и т.д.

Исполнительный директор Экономического дискуссионного клуба (ЭДК) Олег Пендзин считает, что представитель СК Украины – это высококвалифицированный наемный работник, заинтересованный в рабочем месте, что недостаточно понятно.

Особенность СК в том, что индустриальным капитализмом он формировался для производства путем повышения уровня профессиональной подготовки работников, необходимой для всё усложняющейся материально-технической базы производственного капитализма, обслуживающих его секторов экономики. В настоящее время он поддерживается финансовым капитализмом посредством кредитования определенного, типового потребительского спроса, включающего:

- жилье – от квартиры до дачи;
- телевизор – компьютер – смартфон;
- автомобиль – с гарантией 3-5 лет, после чего необходима его замена;
- быстро меняющуюся моду на одежду, обувь и др.;
- престижные продукты питания, напитки, туризм и т.п.

Согласно многим публикациям, наибольшее распространение в мире получила стратификация СК связанная с родом занятий и образованием [27; 28; 29]. При этом СК разделяют на три уровня. Рассмотрим это на примере США, где в среднем классе выделяют:

Верхний СК (профессиональный СК) – профессиональные работники («белые воротнички») с ди-

пломами о высшем образовании, научной степенью либо профессиональным знанием, занимающие хорошо оплачиваемые должности, нечувствительные к экономическим спадам и другим неблагоприятным экономическим факторам. Иногда это группа разделяется на профессиональный (professional) и управленческий (managerial) подклассы в соответствии с их предпочтениями: первый – более либеральный и городской; последний – консервативный, загородный.

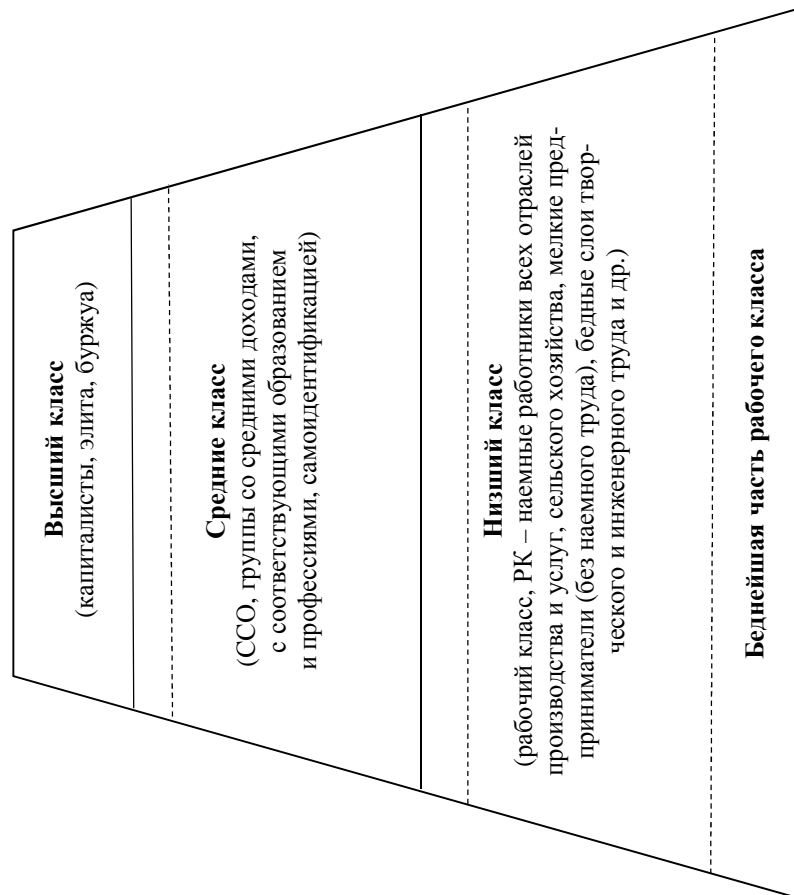
Средний СК – статический СК американского общества. Все как ВСК, но не имеет экономической защищенности. Многие стремятся иметь два источника дохода, чтобы свести «концы с концами»; от «платежа к платежу». Это также «белые воротнички», «новые служащие», но у них меньше автономности.

Низший СК (рабочий класс) – люди с относительно низким образовательным уровнем. Менее престижные РМ и очень чувствительны к экономическим факторам. Это «синие воротнички», сторожа и смотрители, менеджеры профессионального уровня, малый бизнес (владельцы).

Классовая структура современного буржуазного общества представлена на рис. 4.

В зависимости от мировоззрения исследователя проблемы, его политических взглядов и принадлежности к тем или иным категориям, школам и т.п., в зависимости от целей исследования дается оценка тех или иных сторон срединного слоя общества, именуемого нами квазикласса – СК. Так, М. Хазин [22] считает, что СК – это люди с типовым потребительским набором (базовые вещи, возможность отдыха, бытовые приборы, компьютер, одежда, жилье (собственное или арендованное) и т.д.). В 70-е годы XX в. собственное жилье в США имели 15-25% населения, до 50% имели жилье под ипотеку, под залогом и т.п. Уровень жизни определяется по доходам и расходам. В США сложилась ситуация «жизни в кредит». В результате расходы населения примерно в 1,5 раза выше их доходов. СК заинтересован в сохранении имеющегося государства, ибо лишение кредитов практически равнозначно исчезновению среднего класса. Поэтому в США СК поддерживает государство, а государство поддерживает СК. М. Хазин считает, что СК создан банкирами. Наша позиция заключается в том, что СК создан индустриальным капитализмом и поддерживается в финансовом капитализме банкирами, но по мере перехода к постиндустриальному капитализму позиции СК ослабевают, он снижается количественно и качественно, о чем свидетельствуют данные МБ и МВФ (табл. 4.).

По данным табл. 4 (в их основе данные Мирового банка и МВФ) некоторые авторы делают не совсем корректные выводы. Так, утверждается, что «анализ прогнозной динамики СК ... до 2030 г. свидетельствует о том, что глобальный СК будет резко возрастать наиболее высокими темпами в Азиатско-

Средний класс – группы и слои, находящиеся между основными (буржуа и РК) классами общества. Включает работников (наиболее квалифицированных) наемного труда, творческих профессий, мелкую буржуазию (не более 10 наемных работников), клерков, менеджеров и маркетологов (до среднего уровня) и др. Частично заходит в область высшего и низшего класса. Границы подвижны и довольно условны

Рис. 4. Развернутая структура современного буржуазного общества

Высший класс:

- финансисты (банкеры; хозяева денег);
- корпоратократы (топ-менеджмент крупных предприятий (организаций), ТНК, госчиновники высшего уровня, связанные с экономикой и др.;
- копи (кратократы) – нетократы, «умники», «ботаники», гикомиксы (от айтишного «гик») и др.;
- силловики (от «знания-сила»), порождение III производственной революции, связаны с высокими технологиями, ИКТ, Интернет, университетской наукой, «силиконовой долиной», наукой, культурой, искусством, ВПК, военной и гражданской разведками, аналитическими центрами и др.;
- активисты – объединённые в группы пассионарии, цель которых продвижение во властные структуры своих идей, ценностей, разработок. Лидеры партий, их штабы, профсоюзные лидеры и лидеры общественных институтов.

Низший класс (рабочий класс). Критерии отнесения в основном соответствуют классическим и современным философским, экономическим и социологическим учениям. Антипод высшему классу, имеет свои взгляды по проблемам экономическим, политическим, идеологическим и пр.

Таблица 4

Показатели и прогноз динамики "СК" по регионам мира

Регионы	2009 г.		2020 г.		2030 г.		Показатели к 2009 г.	
	млн чел.	%	млн чел.	%	млн чел.	%	млн чел.	%
Европа	664,0	36,0	703,0	22,0	680,0	14,0	+16,0	-22,0
Северная Америка	338,0	18,0	333,0	10,0	322,0	7,0	-16,0	-4,0
Центральная и Южная Америка	181,0	10,0	231,0	8,0	313,0	6,0	+132,0	-22,0
Азиатско-Тихоокеанский регион	525,0	28,0	1740,0	54,0	3228,0	66,0	+2703,0	+38,0
в т.ч. Ближний Восток и Северная Африка	105,0	6,0	165,0	5,0	234,0	5,0	+129,0	-1,0
Африка Южнее Сахары	32,0	2,0	57,0	2,0	107,0	2,0	+75,0	+0,0
Мир в целом	1845,0	100,0	3249,0	100,0	4884,0	100,0	+3039,0	-

Источник: данные компании Gfk Group (ФРГ) из публикаций [29; 31].

Тихоокеанском регионе, но в Европе просматривается тенденция уменьшения, что связано с экономическими и геополитическими факторами». При этом автор [31] сохраняет в тайне, о каких факторах идет речь. Точнее будет признать, что объективные условия роста СК исчерпаны и его сохранение, рост возможен при наличии на это воли и действий высшего класса (ВК).

В реальности современный СК – это продукт индустриального капитализма, который по мере перехода к постиндустриальному обществу имеет тенденцию к сокращению, а не к развитию. На это указывают многие специалисты и свидетельствуют данные США и развитых стран мира. Так в США более 40 лет доходы СК не росли, задолженность по потребительскому кредитованию в 2019 г. превысила годовой доход домохозяйств, качество образования (за исключением элитных частных школ и университетов) снижается, а расходы возрастают в год на 4-5%. То есть экономическая база СК разрушается и это важнейшая проблема для государств, их ВК, элиты.

Работу по поддержанию и развитию СК следует проводить в два этапа:

1. Формирование объективно необходимых предпосылок.

1.1. Наличие стратегии развития общества, его духовности, экономики, промышленности.

1.2. Ежегодный рост экономики темпами не ниже мирового.

1.3. Наличие крупных производств и крупных городов.

1.4. Объем инвестиций не менее 20 % реального ВВП.

1.5. Наполнение внутреннего рынка товарами и услугами отечественного производства не ниже 70%.

1.6. Рост реальных доходов населения не менее 2% в год.

1.7. Опережающий рост бюджетного финансирования науки, образования, здравоохранения.

1.8. Создание системы повышения квалификации кадров и получения вторых и новых профессий, доступных для населения.

1.9. Официально утвержденные научно обоснованные нормы потребления продовольственных и промышленных товаров народного потребления, нормы расходов на образование, повышение квалификации, здравоохранение, отдых, туризм, посещение театра, кино, выставок и спортивных мероприятий.

1.10. Прочие необходимые условия для духовного развития народа, его духовности.

2. Создание и достижение необходимых и достаточных показателей представителей СК.

2.1. Средне-специальное или высшее образование с повышением (обновлением) каждые 5 лет.

2.2. Постоянная работа по профессии.

2.3. Возможность получения новой профессии, специальности. При необходимости – за рубежом.

2.4. Квартира (отдельная) на семью, площадью не менее 15 м² на человека и общей комнаты не менее 20 м².

2.5. Доход на каждого члена семьи не менее научно обоснованной нормы потребления материальных благ и услуг.

2.6. «Подушка безопасности», позволяющая семье жить по научно обоснованным нормам потребления не менее 3-х месяцев без постоянной работы.

2.7. Наличие Интернета, ноутбука и смартфона (у каждого члена семьи).

2.8. Возможность получения высшего образования каждым членом семьи.

2.9. Наличие у каждого члена семьи медицинской страховки.

2.10. Возможность ежегодного отдыха вне постоянного места жительства, туристические поездки.

2.11. Наличие или аренда дачного домика и земельного участка в городе или за городом.

2.12. Регулярное занятие самообразованием, литературные чтения, участие в различных творческих организациях, группах.

2.13. Участие в профсоюзных и других организациях, объединениях и т.п.

2.14. Самопозиционирование себя составляющей СК на уровне Европейских стран.

2.15. Возможность создания своего бизнеса и непосредственное участие в его работе.

2.16. Духовность: сохранение традиций; сохранение популяции; ответственность за будущее.

Субъекты СК – это духовно-биосоциальный человек, духовная, профессиональная, высокообразованная личность, занятая в общественно-полезном труде, как на своем предприятии (организации), так и по найму. Работающий на самообразование и саморазвитие, поддерживающий работников своего предприятия, добросовестно несущий ответственность перед прошлым (хранить традиции), за совершенствование настоящего (воспитание нового поколения), перед будущим, перед Богом, перед обществом и природой. Субъекты СК ведут как межклассовую борьбу и сотрудничество, так и внутриклассовую конкуренцию по профессиям, между группами, между индивидами.

Составляя основу устойчивости общества СК существенно зависит от высшего класса (ВК), элиты, органов управления, выражающих интересы и реализующие волю ВК. Структура ВК не однозначна. Она включает и непосредственно высшую часть ВК, так называемую элиту, и низшую часть ВК, обслуживающую элиту.

На этапе становления капитализма в высшем классе (буржуа) ведущими и информационно связанными являются капиталисты-промышленники, на этапе финансового капитализма – финансисты (банкстеры), на этапе постиндустриального капитализма – «силовики» (гикомоники).

Современный ВК (высший слой, элита) по их степени влияния в обществе (по нисходящей) имеет структуру [32, с. 132-147]?

– финансисты (банкстеры, хозяева денег);

– корпоратократы (порождение II производственной революции, топ-менеджмент ТНК, крупнейших компаний национального уровня, высшие госчиновники, генералитет силовых структур и т.п.);

– коги (кратократы) – нетократы, «умники», «ботаники», гикомоники (от айтишного «гик») и др.;

– силовики (от «знания-сила»), порождение III-IV производственных революций, связаны с высокими технологиями, университетами, разведкой, «силиконовой долиной», ВПК, искусством, аналитическими центрами и др.;

– активисты – объединенные в группы пассионарии (пример – цифровые активисты), цель которых продвижение во властные структуры своих идейных носителей, ценностей, разработок. Это лидеры в науке, в партиях (их штабах, общественных институтах).

Иногда исследователи объединяют корпоратократов и кратократов, а активисты «распыляются» между всеми группами и остаются: финансисты; корпоратократы; силовики. Нынешний класс капиталистов может именоваться как высший слой общества или элита. Они ведут между собой конкурентную борьбу за власть (по словам В. Паретто – власть есть универсальная ценность, которая может быть конвертирована в любую другую ценность в любое время и в любом месте) между собой и с государством (коллективно или индивидуально). Их внутренняя борьба и конкуренция более жесткая, чем конкуренция и борьба и межклассовая и межгосударственная. Часто именно внутренняя борьба в ВК является побудителем переворотов, революций и т.п., как это было и происходит в развивающихся и постсоветских странах.

Низший класс (рабочий класс, класс наемных работников, беднейшая часть общества) также делится не менее чем на два слоя. Верхняя часть НК – наемные работники всех отраслей производства и услуг, сельского хозяйства, мелкое предпринимательство (без наемного труда), беднейшие слои работников творческого труда, служащие и т.п. В отличие от пролетариата эпохи доиндустриального капитализма многие из них имеют частную собственность и тяготеют к СК, теряя свою революционность. Низшая часть НК – это, как правило, люди, утратившие работу, пенсионеры, люди нетрудоспособные и т.п., годами живущие за счёт социальной поддержки со стороны государства и общественных благотворительных фондов, институтов и т.п.

Границы между классами довольно условные, но трудно преодолимые. Наиболее распространенной возможностью попасть в межклассовые лифты является образование, спорт, достижения в искусстве, профессионализм. Основные тренды развития классов и изменения структуры общества современных государств могут быть следующими.

Высший ВК численно будет возрастать, но в процентном соотношении к общей численности населения он будет снижаться с нынешних 2-3% до 1,5%, а затем и до 1%.

Ближайшее окружение, обслуживающее высшую часть элиты, и составляющей ныне примерно

8% имеет тенденцию к сокращению до 4-6%. Остальные перемещаются в высший средний класс. Таким образом, высший класс из нынешних 10% будет снижаться ближайшие 20 лет до 5-7,5%, всё более отрываясь от средних слоев населения («среднего класса»).

«Средний класс» также будет сокращаться в результате потери интереса капитала к высококвалифицированным рабочим и служащим индустриального капитализма. Однако останется на достаточно значительном уровне (20-25%), носителем традиций, стабильности общества, поддержки государства, резерва группы высшего класса, обслуживающего высшую часть элиты, развитие науки, генералитета, творцов НТП, новых ТУ и т.д.

Низший класс (его обе части) будет возрастать. Будет повышаться также качество жизни низшего класса, его уровень жизни. Переход его представителей в средний класс будет оставаться довольно сложным. Социальные лифты будут работать внутри класса, а межклассовые – в основном будут работать «сверху вниз».

По данным исследователей такое положение имеет место в формировании старейшего британского общества, его элиты [33]. Высшая часть элиты высшего британского класса состоит главным образом из знати, остальные – выпускники наиболее престижных университетов (Кембриджского и Оксфордского), среди которых более 60% выпускники 9 частных школ. Это дорогие школы, обучение в которых в год оценивается более 60 тыс. долл. США (в Оксфорде – до 100 тыс.). Поступают туда, используя систему кредитования образования с последующим погашением кредитов, и представители среднего класса. Работают социальные лифты, основанные на хорошем образовании и стремлении к знаниям.

В СССР срабатывали социальные лифты, построенные на фундаментальных знаниях и способностях выпускников. В постсоветских странах, в том числе в Украине, этого направления нет, как нет и реальной современной элиты ВК. Сформировались властные и провластные группировки, не имеющие достаточного для управления государством, регионами, предприятиями образования, профессионализма, опыта. Получаемое за рубежом образование не дало роста выдающихся ученых, политиков, руководителей, лидеров. Поэтому необходимо совершенствовать собственную систему образования, развивать, а не уничтожать науку, культуру, духовность, ценности, ответственность, совершенствовать структуру общества, классов на основе современных теорий, формирования нового интегрального общества, новых систем и моделей хозяйствования.

Выводы. Мировая экономика вступила в новый этап финансово-экономического кризиса, обостренный пандемией Covid-19. Практически во всех странах мира в первом полугодии 2020 г. ВВП

снизился. Неолиберальная модель развития, ставшая мейнстримом с 70-х годов XX в. экономики развитых и развивающихся стран, в нынешних условиях стала неэффективной. Идет поиск новых систем и моделей хозяйствования, где перспективным может стать новый интегральный мирохозяйственный уклад. На обоснованный выбор новой модели хозяйствования существенное влияние может оказать объективное знание причин и факторов, влияющих на социально-экономическое развитие мировой экономики в целом, конкретных стран в частности.

Важнейшим фактором, повлиявшим на снижение эффективности капитала в настоящее время, является снижение духовности общества в целом, человека, как духовно-био-социального субъекта в частности.

Анализ исторических этапов развития общества, его структуры позволяет уточнить отдельные категории современной экономики, наметив направления ее дальнейшего развития. В рассмотренных в статье материалах изложен более обоснованный по мнению автора подход к содержанию базиса и надстройки общественных отношений, теории классов, духовности и т.п., исходя из духовно-био-социальной природы человека, приоритета духовности в определении общественного сознания.

Быстрое развитие научно-технического прогресса (III-IV промышленные революции, V-VI технологические уклады) происходят на фоне снижения духовности общества, семьи, человека. Модная в теории и практике цифровизация существенно изменяет структуру общества, роль и место человека в производстве и в обществе, влияет на вектор развития мира в целом, что недостаточно учитывается в теории и практике.

Исходя из выше изложенного следует признать, что:

1. В гуманитарных науках, в экономике завышена роль технического прогресса и недооценена роль духовности в функционировании общества, развитии человека.

2. В исследованиях необходимо использовать методы: триалектику; концепцию трех сил развития; диалектику, системные подходы; взаимовлияние общего и частного.

3. Человек по природе духовно-био-социальный субъект, общество – духовно-био-социальное объединение, базис общества – духовность его населения, а цель производства, экономики – не максимизация прибыли, а создание условий для развития и самореализации человека, человечества.

4. Стабильность общества, его развитие обеспечивают срединные слои населения, которые в буржуазной ОЭФ, индустриальном капитализме трансформируются в средний класс. По мере перехода общества в постиндустриальное (гипериндустриальное) средний класс размывается, а общество и дальше остаётся на противостоянии богатых и

бедных, либо трансформируется в общество граждан в равной степени обеспеченных научно обоснованными условиями развития своих творческих способностей, их реализации без нанесения ущерба материальному и духовному миру. Необходим общественный выбор.

5. Переход к широкому использованию ИКТ, роботизации, ИИ (ныне именуемый неудачно цифровизацией) не работает на повышение духовности, создает дополнительные риски, завышает реальные достижения, ведет к обострению проблем безработицы, дифференциации населения по доходам и невозможности самореализации (сверх установленного и допустимого уровня и т.д.). Дальнейшее развитие ИКТ целесообразно и допустимо, если соблюдаются принципы исключения противоборства человеческого и искусственного интеллекта, достигается их взаимодополнение.

6. Высокий уровень интеллектуализации всех сфер производственной и общественной (социальной) деятельности изменяет чисто материалистический подход к оценке процессов и явлений. Если раньше (да и сейчас) в подавляющем большинстве случаев именно общественное бытие определяло общественное сознание, то во времена Интернета, VI ТУ, III-IV промышленных революций, и во все проникающих научно-информационных потоков, сознание все чаще и сильнее детерминирует бытие.

7. Увеличивается количество философов, политологов и экономистов, полагающих, что базисом общества является духовное состояние народа. При этом духовность понимается значительно шире, чем религия. Это гармония, жертвенная любовь. Духовность включает религию, но также в нее входят и светские общечеловеческие ценности, институты, нравственность, менталитет и т.д. Изменение сознания пассионарной части общества, абсолютно уверенной в правильности новых идей, общечеловеческих ценностей, увеличение сторонников этой идеологии до 8-10% граждан создает предпосылки к изменению и изменяет во многих случаях дальнейшее развитие общества, смену ОЭФ или, как считают некоторые исследователи, СДФ, цивилизаций.

8. Цифровизация общества, экономики, основанная на использовании ИКТ, ведет к «размыванию» СК = его трансформациям: а) незначительная часть поднимается в высший класс (до 2%), остальные опускаются в низший класс (рабочий класс). Растут группы, категории работников, именуемые «новые служащие», «излишние работники», «беспольный средний класс» и т.д.; б) формируется духовное общество зажиточного населения. Таковы проблемы роботизации, безлюдных технологий, ИКТ и т.д. Они должны контролироваться гражданскими общественными институтами.

9. В каждом государстве, в каждом СХД следует разрабатывать систему, нацеленную не только на повышение эффективности труда, капитала, а,

прежде всего, на эффективность использования свободного времени для самообучения человека, самообразования, самореализации, максимально эффективного использования сферы услуг, туризма, культуры и т.п.

10. Вероятнее всего, в постиндустриальном обществе нового интегрального мирохозяйственного уклада (по П. Сорокину) развитие срединной части общества пойдет по одному из следующих вариантов:

1) дальнейшая поляризация общества по доходам, роли классов, слоев и групп в производстве и распределении, получении материальных благ и услуг (качества жизни), образовании, культуре, здравоохранении (программы формирования «золотого миллиарда») и тогда СК практически исчезнет: часть перейдет к обслуживанию «золотого миллиона», другие – в низший класс. Общество сформируется как биполярное, где сотрудничество основных классов станет еще более сложным;

2) в результате социализации государства существенно сократится высший класс по доходам и по количеству. Низший класс поднимется до уровня срединной части общества, сформируется общество среднего научно обоснованного потребления, производства общественно полезных благ и услуг. Создаются условия всестороннего развития личности, ее самореализации.

11. Реализация использованных в исследовании принципов, восстановление духовности (нравственности) будет способствовать выходу общества и экономики из системного кризиса.

В дальнейших исследованиях целесообразно учитывать то, что новая промышленная революция, новые технологические уклады, создают предпосылки формирования нового мирохозяйственного уклада, интегрального общества, плановой экономики, приоритета корпоративной и общенародной форм собственности, трансформации так называемого СК и других классов в обществе равных возможностей, самореализации, саморазвития, научно обоснованных материальных и духовных форм их удовлетворения. Данные принципы в условиях отечественной экономики следует адаптировать не только к производству сферы высоких технологий, но и к крайне необходимой сегодня для Украины «экономики простых вещей», используя опыт Китая, Казахстана и отечественные наработки.

В исследованиях проблем структуризации общества следует более полно раскрывать роль науки, духовности, нравственности, ответственности в переходе общества от научно-технического прогресса, научно-технологического прогресса, к духовно-социально-технологическому прогрессу, обеспечивающему рациональное использование ресурсов развития общества, человека, повышение их духовности, социальной ответственности.

Литература

1. **Маркс К.** Письмо Иосифу Вейдемейеру в Нью-Йорк (5 марта 1852 г.) / К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч. Т. 2. М.: Господитиздат, 1962. С. 422-427. 2. **Мочерний С.** Стаття «Класи». С. 761-764. *Економічна енциклопедія*. У 3-х т. Т. 1. / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. Київ: Видавничий центр «Академія», 2000. 864 с. 3. **Agorist Class Theory a Left Libertarian Approach to Class Conflict Analysis** By Wally Conger Drawing on the unfinished work of Samuel Edward Konkin III with a foreword by Brad Spa (Конглер Уилли. Агорическая классовая теория). URL: <http://agorism.info/docs/AgoristClassTheory.pdf> (дата звернення: 12.09.2020). 4. **Конкин Сэм.** (SEK). Кому выгодно? Введение в либертарную классовую теорию. *NewLibertarian*. № 28. 1973. 5. **Флорида Ричард.** Креативный класс: люди, которые меняют будущее. CIZCIN-RU, 2005. 430 с. 6. **Васильев С.** Класс, про который забыл Маркс или Песнь о настоящем Гегемоне. URL: <https://aftershock.news/?q=node/869846&full> (дата звернення: 12.09.2020). 7. **Заславская Т. И., Ядов В. П.** Социальные трансформации в России. *Социологический журнал*. 2008. № 4. С. 3-10. 8. **Здравомыслов А. Г.** Средний класс. Новая философская энциклопедия. Москва: Энциклопедия. 2000. 9. **Коновалова Х., Панченко А., Пирогова М.** Средний класс в Украине: какой он. 25 июня 2019 г. URL: <https://www.segodnya.ua/economics/enews/kto-v-ukraine-sredniy-klass-1148979.html> (дата звернення: 12.09.2020). 10. **Брюховецька Н. Ю., Булеев І. П.** Ресурси і механізми інвестиційно-інноваційного розвитку промислових підприємств України. *Вісник економічної науки України*. 2019. № 1(31). С. 11-25. 11. **Глазьев С. Ю.** Предисловие к работе В. Ю. Катасонова «Капитализм. История и идеология «денежной цивилизации». Москва, 2015. С. 15-28. 12. **Катасонов В. Ю.** От рабства к рабству. От Древнего Рима к современному капитализму. Москва: Кислород, 2014. 476 с. 13. **Аристотель.** Политика. Москва, 2006. 320 с. 14. **Гоббс Т.** Левиафан. Сочинения. В 2-х т. Москва: Мысль, 1991. Т. 2. 346 с. 15. **Руссо Жан-Жак.** Об общественном договоре, или Принципы политического Права. URL: https://librebook.me/the_social_contract/vol1/1 (дата звернення: 12.09.2020). 16. **Катасонов В. Ю.** Капитализм. История и идеология История и идеология «денежной цивилизации». Изд. 4-е, доп. Москва: Ин-т русской цивилизации, 2015. 1120 с. 17. **Пропуск** в высшее общество: сколько денег, чтобы попасть в 1% богатейших людей в разных странах. URL: <https://yandex.ua/turbo/s/forbes.ru/milliardery/392767-propusk-v-vysshe-obshchestvo-skolko-deneg-nuzhno-chtoby-popast-v-1-bogateyshih> (дата звернення: 12.09.2020). 18. **Чорна Н.** Середній клас України: відновити втрачене. *Finance.ua*. 14.09.2017. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/410426/serednij-klas-ukrayiny-vidnovyty-vtrachene> (дата звернення: 12.09.2020). 19. **Энгельс Ф.** Коммунисты и Карл Гейнцен. URL: <http://lugovoy-k.narod.ru/marx/04/20.htm> (дата звернення: 12.09.2020). 20. **Ленин В. И.** Великий почин ПСС. Т. 32. С. 11-30. 21. **Вебер М.** Протестантская этика и дух капитализма. Избранные произведения. Москва: Прогресс, 1990. 808 с. 22. **Хазин М.** Судьба среднего класса. Из книги

«Воспоминания о будущем. Идеи современной экономики». Москва, 2019. 468 с. 15.07.2020. URL: https://zavtra.ru/blogs/sud_ba_srednego_klassa (дата звернення: 12.09.2020). 23. **Атаманюк Ю. В** Украине убирают средний класс. Будут только нищие и миллионеры. #112 Украина. *Экономический эксперт*. 112 канал. 30 июля 2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Q2z2fo5h96E> (дата звернення: 12.09.2020). 24. **Савельев С.** Агония общества потребления. Что придумала мировая элита. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=XyOa7hCovJ8> (дата звернення: 12.09.2020). 25. **Савельев С.** Уровень человеческого развития. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=tpe0YrYDNGQ> (дата звернення: 12.09.2020). 26. **Савельев С.** Самые важные события. URL: https://www.youtube.com/watch?v=UbMyk_aZeDY (дата звернення: 10.09.2020). 27. *Економічна енциклопедія*. У 3-х т. Т. 3 / Редкол. С. Мочерний (відп. ред.) та ін. Київ: ВЦ «Академія», 2002. 952 с. [С. 532]. 28. **Котов Е. В.** О методике оценки среднего класса как социального ресурса развития Украины. *Вісник економічної науки України*. 2014. № 3(27). С. 44-47. 29. **Гетьман С.** Середній клас: примари чи реальність. Київ, 2014. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2014/01/9/412862/> (дата звернення: 25.11.2018). 30. **Wikipedia.** Отчет «Global Wealth Report 2015» Швейцарского банка Credit Suisse. URL: [Wikipedia.ru.org/wiki](https://www.wikipedia.org/wiki) (дата звернення: 10.09.2020). 31. **Бондар-Підгурська О.В.** Науково-методологічні засади сталого інноваційного соціально орієнтованого розвитку економіки: монографія. Полтава: ПУЕТ, 2016. 531 с. 32. **Ларина Е.** Умножающие скорбь. Как выжить в эпоху войны элит. Москва: Книжный мир, 2016. 310 с. 33. **Яновский О., Фурсов А.** Всё, что нужно знать о британской элите. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=i3WHkylgS4> (дата звернення: 12.09.2020).

References

1. Marx K. Letter to Joseph Weidemeyer in New York (March 5, 1852) / K. Marx and F. Engels. Essay. Vol. 2. Moscow, Gospoditizdat, 1962. P. 422-427 [in Russian].
2. Mocherny S. Article «Classes». P. 761-764. Economic encyclopedia. In 3 vols. T. 1. / Editor.: S.V. Mocherny (responsible editor) and others. Kyiv, Publishing Center «Academy», 2000. 864 p. [in Ukrainian].
3. Agorist Class Theory a Left Libertarian Approach to Class Conflict Analysis By Wally Conger Drawing on the unfinished work of Samuel Edward Konkin III with a foreword by Brad Spa. Retrieved from <http://agorism.info/docs/AgoristClassTheory.pdf> (last accessed 12.09.2020).
4. Konkin Sam. (SEK). (1973). Who benefits from? An introduction to libertarian class theory. *NewLibertarian*, No. 28.
5. Florida Richard. (2005). Creative class: people who change the future. CIZCIN-RU. 430 p.
6. Vasiliev S. Class, about which Marx forgot or the Song of the real Hegemon. Retrieved from <https://aftershock.news/?q=node/869846&full> (last accessed 12.09.2020) [in Russian].

7. Zaslavskaya T. I., Yadov V. P. (2008). Social transformations in Russia. *Sociological journal*, No. 4, pp. 3-10 [in Russian].
8. Zdravomyslov A. G. (2000). Middle class. New philosophical encyclopedia. Moscow, Encyclopedia [in Russian].
9. Konovalova H., Panchenko A., Pirogova M. The middle class in Ukraine: what it is. June 25, 2019. Retrieved from <https://www.segodnya.ua/economics/enews/kto-v-ukraine-sredniy-klass-1148979.html> (last accessed 12.09.2020) [in Russian].
10. Bryukhovetskaya N. Yu., Buleev I. P. (2019). Resources and mechanisms of investment and innovation development of industrial enterprises of Ukraine. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 1 (31), pp. 11-25 [in Ukrainian].
11. Glazyev S. Yu. (2015). Preface to the work of V. Yu. Katasonova «Capitalism. History and ideology of «monetary civilization». Moscow (pp. 15-28) [in Russian].
12. Katasonov V. Yu. (2014). From slavery to slavery. From Ancient Rome to Modern Capitalism. Moscow, Kislod. 476 p. [in Russian].
13. Aristotle. Politics. (2006). Moscow. 320 p. [in Russian].
14. Hobbes T. (1991). Leviathan. Compositions. In 2 volumes. Moscow, Mysl. Vol. 2. 346 p. [in Russian].
15. Rousseau Jean-Jacques. On the social contract, or the Principles of Political Law. With French A.D. Khayutin and V.S. Alekseeva-Popova. Retrieved from https://librebook.me/the_social_contract/vol1/1 (last accessed 12.09.2020) [in Russian].
16. Katasonov V. Yu. (2015). Capitalism. History and ideology History and ideology of «monetary civilization». Ed. 4th, add. Moscow, Institute of Russian Civilization. 1120 p. [in Russian].
17. Pass to high society: how much money to get into the 1% of the richest people in different countries. Retrieved from <https://yandex.ua/turbo/s/forbes.ru/milliardery/392767-propusk-v-vyshee-obshchestvo-skolko-deneg-nuzhno-chtoby-popast-v-1-bogateyshi> (last accessed 12.09.2020) [in Russian].
18. Chorna N. The middle class of Ukraine: to restore the lost. *Finance.ua*. 14.09.2017. Retrieved from <https://news.finance.ua/ua/news/-/410426/serednij-klass-ukrayiny-vidnovyty-vtrachene> (last accessed 12.09.2020) [in Ukrainian].
19. Engels F. Communists and Karl Heinzen. Retrieved from <http://lugovoy-k.narod.ru/marx/04/20.htm> (last accessed 12.09.2020) [in Russian].
20. Lenin V. I. Great initiative of the FCW, Vol. 32, pp. 11-30 [in Russian].
21. Weber M. (1990). Protestant ethics and the spirit of capitalism. Selected works. Moscow, Progress. 808 p. [in Russian].
22. Khazin M. (2019). The fate of the middle class. From the book «Memories of the Future. Ideas of modern economy». Moscow. 468 p. [in Russian].
23. Atamanyuk Y. The middle class is being removed in Ukraine. There will be only beggars and millionaires. #112 Ukraine. *Economic expert*. Channel 112. July 30, 2020. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=Q2z2fo5h96E> (last accessed 12.09.2020) [in Russian].
24. Saveliev S. Agony of a consumer society. What the world elite came up with. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=XyOa7hCovJ8> (last accessed 12.09.2020) [in Russian].
25. Saveliev S. The level of human development. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=tpe0YrYDNGQ> (last accessed 12.09.2020) [in Russian].
26. Saveliev S. The most important events. Retrieved from https://www.youtube.com/watch?v=UbMyk_aZeDY (last accessed 10.09.2020).
27. Economic encyclopedia. (2002). In 3 vols. Vol. 3 / Redcol. S. Mocherny (ed.) and others. Kyiv, VC «Academy». 952 p. [P. 532] [in Ukrainian].
28. Kotov Ye. V. (2014). On the methodology for assessing the middle class as a social resource for the development of Ukraine. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 3 (27), pp. 44-47 [in Russian].
29. Hetman S. (2014). Middle class: ghosts or reality. Kyiv. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/publications/2014/01/9/412862/> (last accessed 25.11.2018) [in Ukrainian].
30. Wikipedia. Global Wealth Report 2015 by Swiss bank Credit Suisse. Retrieved from <https://www.wikipedia.org/wiki> (last accessed 10.09.2020) [in Russian].
31. Bondar-Pidgurska O. V. (2016). Scientific and methodological principles of sustainable innovative socially oriented economic development. Poltava, PUET. 531 p. [in Ukrainian].
32. Larina E. (2016). Multiplying grief. How to survive in the era of elite war. Moscow, Knizhnyi mir. 310 p. [in Russian].
33. Yanovsky O., Fursov A. Everything you need to know about the British elite. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=i3WHkylgS4> (last accessed 12.09.2020) [in Russian].

Булеєв І.П. Структура суспільства і середній клас: стан, перспективи розвитку

У статті розглянуто основні етапи розвитку суспільства від доісторичних часів до сучасності, трансформації його структури. На відміну від традиційного сприйняття людини як біосоціального суб'єкту вона розглядається як духовно-біо-соціальна за своєю природою особа в «духовно-соціально-природній» системі. Використано методи дослідження засновані на системності, концепції трьох сил розвитку, діалектиці і триалектиці. Розглянуто категорію «духовність» стосовно до людини і суспільства, суттєві зміни співвідношення «духовне» і «матеріальне», доведено, що в умовах інтелектуалізації суспільства, його трансформації в постіндустріальне (гіперіндустріальне) домінантою розвитку стає духовність, а базисом суспільних відносин є інститути духовності народу, цінності, моральність, відповідальність.

Відзначено, що будь-яке суспільство, здібне утворювати додану вартість, поділяється на дві основні частини: багаті і бідні, що протистоять як у економічних відносинах, у розподілі доданої вартості, так і в інших суспільних відносинах, в культурі, освіченості тощо. Між ними є також середина частина суспільства, зацікавлена в збереженні його стабільності, правопо-

рядку, духовності, цінностей, їх еволюційному розвитку.

В індустріальну епоху капіталізму ця частина значно зростає в результаті підвищення рівня життя, професіоналізму працівників до рівня необхідного індустріальному виробництву.

На етапі становлення капіталізму розвивається теорія класів і серединну частину суспільства обґрунтовано віднесли до основних класів, як серединний клас (СК). СК став базовим у стабілізації суспільства, його розвитку духовному і економічному.

У дослідженні наголошується на неадекватності поширення дефініцій класової теорії на докапіталістичні і постіндустріальні суспільства. СК – це категорія капіталістичного суспільства.

У міру трансформації суспільства з індустріального етапу розвитку економіки у фінансово-олігархічний капіталізм, у постіндустріальне (гіперіндустріальне) суспільство об'єктивні умови кількісного зростання СК згортаються. ІКТ, інтелектуалізація виробництва і суспільства різко скорочують потребу в робочій силі. Чисельність СК знижується. Із СК виділяється 10-20% найбільш професійно підготовлених (до рівня науковців) фахівців, які переходять до нижньої частини вищого класу. Решта (до 80% СК) переходять у нижчий клас. У підсумку СК практично ліквідується. З метою збереження стабільності суспільства, заснованого на ринкових відносинах, держава і його еліта мусять свідомо підтримувати і зберігати середню частину суспільства, в яку трансформується індустріальний СК, необхідний для функціонування внутрішнього ринку, суспільства.

У статті обґрунтовано передумови формування СК країн, що розвиваються і посткапіталістичних країн, в тому числі України. В економічно розвинених країнах, що стали на шлях формування постіндустріальних (гіперіндустріальних, нових інтегральних) суспільств можливі два шляхи зміни їх структури: подальша диференціація доходів, активів, духовності; або формування суспільства середньої достатності, де має місце зближення класів і верств населення за якістю життя, духовності та ін. Обґрунтування і можливості того чи іншого вектору розвитку суспільства потребує подальших теоретичних досліджень та їх апробації на практиці.

Ключові слова: структура суспільства, класи, серединна частина суспільства, духовність, базис, духовно-біосоціальний суб'єкт, трансформації, вектор розвитку.

Buleev I. The Structure of Society and the Middle Class: State, Development Prospects

The article examines the main stages of the development of society from prehistoric times to the present, the transformation of its structure. In contrast to the traditional perception of a person as a biosocial subject, he is viewed as a spiritually-bio-social subject in nature in a "spiritually-socially-natural" system. The research methods based on consistency, the concept of three forces of development, dialectics and trialectics are used. The category of spiritu-

ality in relation to a person and society is considered, a significant change in the ratio of "spiritual" and "material" is noted, it is proved that in the conditions of intellectualization of society, its transformation into post-industrial (hyperindustrial), the dominant development is spirituality, and the basis of social relations is the institutions of spirituality of the people, values, morality, responsibility.

It is noted that any society capable of creating added value is divided into two main parts: rich and poor, opposing both in economic relations, the distribution of added value, and in other social relations, in culture, education, etc. Between them there is the middle part of society, interested in maintaining its stability, law and order, spirituality, values, their evolutionary development, etc.

In the industrial era of capitalism, this part of society grows significantly as a result of an increase in the standard of living, professionalism of workers to the level necessary for industrial production.

At the stage of the formation of capitalism, the theory of classes is developing and the middle part of society is reasonably attributed to the main classes, called the middle class (MC). The middle class became basic in the stabilization of society, its spiritual and economic development.

The study notes the inappropriateness of the spread of the definitions of class theory, the theory of the middle class to pre-capitalist and post-industrial societies. SK is a category of capitalist society.

As society transforms from the industrial stage of economic development into financial-oligarchic capitalism, into a post-industrial (hyperindustrial) society, the objective conditions for the quantitative growth of middle class are curtailed. ICT, intellectualization of production and society sharply reduce the need for labor. The number of the UK is declining. 10-20% of the most professionally trained (up to the level of scientific workers) specialists stand out from the middle class and move to the lower part of the upper class. The rest (up to 80% of the UK) – go to the lower class. As a result, the UK is practically liquidated. In order to preserve the stability of a society based on market relations, the state and its elite must consciously support and preserve the middle part of society, into which the industrial middle class is being transformed, which is necessary for the functioning of the internal market and society.

The article substantiates the preconditions and conditions for the formation and transformation of the middle class in developing and post-capitalist countries, including Ukraine. In economically developed countries that have embarked on the path of formation of post-industrial (hyperindustrial, new integral) societies, two ways of changing their structure are possible: further differentiation in terms of income, assets, spirituality; or the formation of a society of average sufficiency, where there is a convergence of classes and strata of the population in terms of quality of life, spirituality, etc. The substantiation and possibilities of this or that vector of development of society require further theoretical research and their testing in practice.

Keywords: structure of society, classes, middle part of society, spirituality, basis, spiritual and biosocial subject, transformations, vector of development.

Булеев И. П. Структура общества и средний класс: состояние, перспективы развития

В статье рассмотрены основные этапы развития общества от доисторических времен до современности, трансформации его структуры. В отличие от традиционного восприятия человека как биосоциального субъекта он рассматривается как духовно-био-социальный по своей природе субъект в «духовно-социально-естественной» системе. Используются методы исследования, основанные на системности, концепции трех сил развития, диалектике и триалектике. Рассмотрена категория «духовность» применительно к человеку и обществу, отмечается существенное изменение соотношения «духовное» и «материальное», доказывається, что в условиях интеллектуализации общества, его трансформации в постиндустриальное (гипериндустриальное) доминантой развития является духовность, а базисом общественных отношений становятся институты духовности народа, ценности, нравственность, ответственность.

Отмечено, что любое общество, способное создавать добавленную стоимость, делиться на две основные части: богатые и бедные, противостоящие как в экономических отношениях, распределении добавленной стоимости, так и в других общественных отношениях, в культуре, образовании и т.д. Между ними имеется средняя часть общества, заинтересованная в сохранении его стабильности, правопорядка, духовности, ценностей, их эволюционном развитии и т.д.

В индустриальную эпоху капитализма эта часть общества существенно возрастает в результате повышения уровня жизни, профессионализма работников до уровня необходимого индустриальному производству.

На этапе становления капитализма развивается теория классов и срединная часть общества обоснованно отнесена к основным классам, названа средним классом (СК). СК стал базовым в стабилизации общества, его развитии духовном и экономическом.

В исследовании отмечается неправомерность распространения дефиниций классовой теории, теории

СК на докапиталистические и постиндустриальные общества. СК является категорией капиталистического общества.

По мере трансформации общества из индустриального этапа развития экономики в финансово-олигархический капитализм, в постиндустриальное (гипериндустриальное) общество объективные условия количественного роста СК сворачиваются. ИКТ, интеллектуализация производства и общества резко сокращают потребность в рабочей силе. Численность СК снижается. Из СК выделяется 10-20% наиболее профессионально подготовленных (до уровня научных работников) специалистов, переходящих в нижнюю часть высшего класса. Остальные (до 80% СК) – переходят в низший класс. В итоге СК практически ликвидируется. С целью сохранения стабильности общества, основанного на рыночных отношениях, государство и его элита должны сознательно поддерживать и сохранять срединную часть общества, в которую трансформируется индустриальный СК, необходимый для функционирования внутреннего рынка, общества.

В статье обоснованы предпосылки и условия формирования и трансформации СК развивающихся и посткапиталистических стран, в том числе в Украине. В экономически развитых странах, ставших на путь формирования постиндустриальных (гипериндустриальных, новых интегральных) обществ возможны два пути изменения их структуры: дальнейшая дифференциация по доходам, активам, духовности; либо формирование общества средней достаточности, где имеют место сближение классов и слоев населения по качеству жизни, духовности и т.д. Обоснование и возможности того или иного вектора развития общества требует дальнейших теоретических исследований и их апробации на практике.

Ключевые слова: структура общества, классы, срединная часть общества, духовность, базис, духовно-биосоциальный субъект, трансформации, вектор развития.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2020

Прийнято до друку 15.09.2020

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ ЦІЛІСНОЇ СИСТЕМИ ВІДТВОРЕННЯ КАПІТАЛУ

Тривалий кризовий стан світової економіки негативно впливає на всі країни, особливо на країни так званої «периферії», ускладнюючи їх спроби налагодити свій шлях переходу на новий рівень соціально-економічного розвитку, визначений сучасною економічною наукою як постіндустріальний. На сучасному етапі світового розвитку вибір майбутньої моделі розвитку будь-якої економічної системи, функціонуючої в умовах стрімких процесів глобалізації, здійснюється під впливом розвитку та вдосконалення інформаційно-комунікаційних технологій, що також відбивається у змінах суспільних відносин загалом.

За висновками дослідників процесів глобалізації всі країни сучасного світу стали ринковими, транзитивними і трансформаційними незалежно від рівня їх розвитку. Вони всі рухаються до певних цінностей (загальнолюдських, загальноєвропейських) і до світових стандартів і досягнень. Їх усіх об'єднує спільність ресурсної та інтелектуальної бази сорозвитку, участь в глобальній інформаційній системі та формуванні глобальної соціальної економіки ноосферного типу – економіки людського розуму [1, с. 176, 370]. Вченими визнається, що бракує досліджень, які вивчають фактори і умови функціонування, зростання і розвитку нової економіки і її основних складових. Зокрема актуалізується питання визначення характеру та способу взаємодії форм капіталу як домінантного фактору зростання такої економіки. Підкреслюється, що жодна масштабна трансформація як у сфері технологій, так і в сфері економіки, не могла б відбутися без відповідних організаційних трансформацій [2, с. 350–353].

Як об'єкт дослідження практично усіх економічних шкіл та напрямів капітал виражений у різних формах, видах та моделях функціонування. Проте, «такі розрізнені теоретичні дослідження окремих аспектів капіталу» призвели до розрізнених підходів у регулюванні окремих частин системи капіталу, тобто сучасна теорія капіталу продемонструвала свій слабкий зв'язок із реальними процесами у економіці». Становлення нової соціально-економічної формації вже сьогодні визначає шляхи, напрямки і самі механізми подальшого розвитку системи суспільного відтворення, передбачає «вироблення нової теорії функціонування капіталу, робить важливим комплексне дослідження його аспектів» [3].

Метою статті є розроблення теоретико-методологічних засад створення цілісної системи відтворення капіталу, удосконалення інституціонального механізму формування єдиного процесу функціону-

вання капіталу. Необхідність розроблення нового підходу в дослідженні інституту капіталу обумовлена важливістю його впливу на результати і траєкторію розвитку національних економік і суспільних систем.

Основи національного господарства будь-якої країни базуються на системі функціонування капіталу і відтворення національного багатства. Детермінуюча роль останніх робить їх об'єктом економічної теорії з часів виникнення самої науки, проте історія розробки та сучасний стан теоретичних і практичних аспектів цих категорій свідчить про наявні істотні протиріччя і розбіжності.

Перше глибоке дослідження категорії «капітал» належить фізіократам. Саме вони проаналізували речовинні складові капіталу і запропонували поділ капіталу на основний і оборотний. Подальший розвиток і уточнення цієї категорії відбувалося в роботах класиків політичної економії А. Сміта, Д. Рікардо, Дж. С. Мілля. Так, А. Сміт розглядав капітал як запас, що використовується для господарських потреб і приносить дохід [4, с. 205]; Д. Рікардо – як ту частину багатства, що зайнята у виробництві і необхідна для приведення в дію праці [5, с. 9–10]; Дж. С. Мілля – як попередньо накопичений запас продуктів минулої праці, який забезпечує необхідні для виробничої діяльності будівлі, охорону, знаряддя і матеріали, а також харчування та інші засоби існування для робітників на час виробничого процесу [6, с. 148].

Грунтовно розглядав питання капіталу та проблеми управління ним К. Маркс. Незважаючи на тривалу історію становлення цього терміну, який застосовували ще за часів Древньої Греції, саме К. Маркс надав йому більш сучасного значення та чітко сформулював. Капітал для К. Маркса був окремим випадком багатства і, на його думку, складався з носіїв вартості – товарів і грошей, включаючи зобов'язання до отримання і сплати, та виступав атрибутом людини. Зовні капітал виражений в конкретних формах – у засобах виробництва (постійний капітал), у грошах (грошовий капітал), у людях (змінний капітал), у товарах (товарний капітал). Але матеріальні носії, перераховані вище, є не самі по собі, а представляють виробничі відносини. У працях К. Маркса приводиться декілька різних визначень капіталу, але всі вони по суті зводяться до багатства, що використовується в підприємницькій діяльності, а тому здатному до самозростання. Капітал – це категорія, що виражає не стільки технічні чи організаційні, скільки соціально-економічні від-

носини, тобто капітал як такий може існувати лише за певних соціально-економічних умов, а саме: високорозвинені товарне виробництво і обіг; наявність такої мотивації діяльності виробника, як особисте збагачення; зосередження у частини господарюючих агентів значної частки засобів виробництва, тобто певний ступінь концентрації виробництва і капіталу; відсутність власних засобів виробництва у частини господарюючих агентів, що змушує їх найматися [7, с. 157–187]. Дане трактування капіталу може бути визначене як соціально-економічне.

Звичайно, є й інші погляди на сутність капіталу, зокрема так званий предметно-функціональний і грошовий підходи. У подальших дослідженнях поширилося декілька ідей стосовно сутності капіталу як багатства, фінансових ресурсів, грошей тощо. Якщо розглядати капітал як певне вкладення, що дає змогу отримувати доход, то до нього треба віднести і вкладення у робочу силу. Цей підхід, започаткований Г. Беккером і Дж. Мінсером, має назву «концепції людського капіталу». Значного поширення набув погляд на капітал як на один з виробничих факторів, що поряд з працею, землею приносить дохід. Основоположником такого підходу можна вважати французького економіста Ж. Б. Сея. Усі розглянуті підходи визначені як народногосподарські (макроекономічні) [8, с. 227–237].

Відштовхуючись від передумови раціональності і розповсюджуючи ключові поняття неокласичної економічної теорії, такі як рідкість, ціна, альтернативні витрати тощо до вивчення різних аспектів життя людини («економічний імперіалізм»), Г. Беккер визначає зміст поняття людського капіталу, пов'язуючи його із існуванням у людини запасу знань, навичок, мотивації, тим самим вбачаючи в них ще один фактор виробництва [9]. До прихильників концепції «людського капіталу» належить ряд відомих представників західної економічної науки, соціальної філософії, педагогіки (J. Dumazedier, M. Debes, G. Miaret). До людського капіталу відносять «всьяке поліпшення продуктивної здатності індивіда, яке досягається вкладеннями (інвестиціями) в людину» [10, с. 49]. Людський капітал ототожнюється з особистістю людини. Розвиток сучасних суспільно-економічних систем супроводжується зростанням витрат на освіту, медичне обслуговування, підвищення рівня культури та інші заходи, які розглядаються як інвестиції в людину, що грають все більше значення для економіки.

Розробники теорії людського капіталу заклали передумови для появи категорії «соціальний капітал». Соціальний капітал (Social Capital) як термін виникає з робіт Ліди Д. Хеніфан та її досліджень соціальної взаємодії людей у межах общини і сім'ї, в результаті яких отримане розуміння того, що «соціальний капітал проявляється у повсякденному житті людини – у її дружніх відносинах з іншими людьми, у співчутванні, її соціальної толерантності, у всьому тому, що об'єднує окремих індивідів і їх сім'ї суспільство» [11].

Як сучасний науковий напрям теорія соціального капіталу формується завдяки роботам Дж. Коулмана (James S. Coleman). Розробники і прихильники напрямку (C. Grootaert, M. K. Gugerty, G. Franzmann, J. Temple) визначають соціальний капітал як відносини довіри, взаємодопомоги, взаємопорозуміння між людьми, які створюються у сім'ї, поміж людей у різних соціальних групах та суспільстві у цілому.

У своїх дослідженнях Дж. Коулман розглядає фінансовий капітал, фізичний капітал («створюється змінами в матеріалах, з яких виготовляються засоби виробництва, удосконалюючи тим самим процес виробництва»), людський капітал («створюється шляхом внутрішньої трансформації самих індивідів, викликуваної їх навичками і здібностями») і соціальний капітал, який існує тільки у взаємовідносинах індивідів і залежить від змін у відносинах серед індивідів. Наголос робиться на роль цих капіталів у економічному розвитку: «так само, як *фізичний і людський* капітали, *соціальний* капітал полегшує виробничу діяльність. Наприклад, група, всередині якої існує повна надійність і абсолютна довіра, здатна зробити багато більше в порівнянні з групою, що не володіє даними якостями» [12, с. 125–126].

Здійснений В. Радаєвим [13] економіко-соціологічний аналіз форм капіталу базується на найбільш відомому у даному відношенні підході П. Бурдьє [14], який принципово виступає проти їх зведення до економічного капіталу, як це часто відбувається в економічній теорії. Спочатку В. Радаєв розкриває поняття капіталу, відштовхуючись від трудової теорії вартості, та, виходячи за її межі, досліджує низку «конститууючих» властивостей капіталу (обмежений господарський ресурс; накопичуваний господарський ресурс; ресурс, що володіє певною ліквідністю, здатністю перетворюватися в грошову форму; вартість, що відтворюється в процесі безперервного кругообігу форм; вартість, що приносить нову, додаткову вартість), пропонує «розуміти під капіталом накопичуваний господарський ресурс, який включений у процеси відтворення і зростання вартості шляхом взаємної конвертації своїх різноманітних форм» [13, с. 21]. Далі проводиться аналіз наступних форм капіталу, «які релевантні для аналізу господарського життя з точки зору економічної соціології» [13, с. 22–23]: економічного, фізичного, культурного, людського, соціального, адміністративного, політичного, символічного. Визначається, що економічний капітал займає «центральне місце»; усі інші визначені форми капіталу можуть тою чи іншою мірою конвертуватися у економічний капітал, у тому числі в його грошову форму; економічний капітал, як найбільш ліквідний, здатний до ефективного перетікання в інші форми; розміри будь-якого капіталу (не виключаючи економічного) не є абстрактною величиною, що піддається акту простої калькуляції. Його масштаби, характер, сфери використання і форми конвертації встановлюються в ході складного процесу співвід-

несення і оцінювання, виробленого різними господарськими агентами; будь-який капітал являє собою соціальне відношення [13, с. 29–31].

П. Бурдье аналізує соціальний простір людського буття (економічний, політичний, науковий, культурний) і доводить, що положення людини у суспільстві визначається обсягом і структурою накопиченого нею капіталу у різних формах: «економічного капіталу, який безпосередньо і прямо конвертується в гроші й інституціоналізується у формі прав власності; культурного капіталу, який за певних умов конвертується в економічний капітал і може бути інституціоналізований у форми освітніх кваліфікацій; соціального капіталу, утвореного соціальними зобов'язаннями («зв'язками») [connections], який за певних умов конвертується у економічний капітал і може бути інституціоналізований...» [14, с. 60]. Вважаємо важливим зазначити, що П. Бурдье не називає інституціональний капітал як окрему форму капіталу, а на прикладі культурного капіталу, визначає інституціоналізований його стан у складі інших із трьох запропонованих: інкорпорований стан [embodied state], об'єктивований стан [objectified state], інституціоналізований стан [institutionalized state]. Інституціоналізований стан культурного капіталу розглядається як форма його об'єктивації, що пов'язується з проведенням ритуалів, наданням аристократичних титулів, рамками норм, соціальним оформленням [socially instituted], інституціональним оформленням, набором актів, що інституціоналізують [instituting acts], з інституціоналізованим делегуванням прав та встановленням меж відповідальності і захисту від дискредитації групи «шляхом виключення або відлучення індивідів, які порушують встановлений порядок», з регулюванням умов доступу до певних прав та ін. [14, с. 65–69]. Тобто по суті йдеться про встановлення формальних і неформальних норм та правил, які, відповідно до розробленої нами конструкції інституціональних механізмів [15, с. 103, 186–187, 311], є їх елементами.

Саме поняття капітал та інші поняття, що містять у собі слово «капітал» досліджує І. Тімошенков [16]. Вчений формулює ще два взаємопов'язані питання: чи можна капітал розглядати не тільки як економічну категорію, але і як метафору та в якому співвідношенні між собою вони можуть перебувати. Дослідник розглядає різні підходи до означеної проблеми [16, с. 30–37] і погоджується з методологічною схемою, запропонованою А. Кламером і Т. Леонардом. У своїй роботі «Що ж таке економічна метафора?» [17] вчені обґрунтовують існування в науці трьох основних типів метафор (педагогічні, евристичні, конститутивні) і поняття «людський капітал», на їхню думку, повністю включає в себе всі атрибути евристичної метафори. Евристичні метафори – це образи (як правило, аналогії), головне завдання яких – допомогти вченому більш глибоко осмислити проблему, яка цікавить його. При цьому, в більш широкому сенсі будь-яка теоретична модель, у тому числі формалізована, будучи

за своєю природою аналогією, також являє собою евристичну метафору [17, с. 34]. Таким чином, основний зміст евристичних метафор – задати певний кут зору на якусь проблему, і, відповідно, визначити напрямок її вирішення. У науковому мисленні вони є обов'язковими [18]. Конститутивні метафори представляють собою цілісні концептуальні схеми, за допомогою яких людина досягає навколишню дійсність. Визначаючи загальну спрямованість наукової думки, вони можуть виступати в якості основи формування не тільки окремих дослідницьких програм, але і цілих наукових шкіл. Вони можуть бути визначені у якості базових метафор – фону або контексту для народження евристичних метафор [17, с. 36].

На думку І. Тімошенкова методологічна схема, запропонована А. Кламером і Т. Леонардом дозволяє визначити зміст і місце для зазначених вище понять і інших, пов'язаних з ними. Тоді «капітал як економічна категорія, яка визначається в традиціях класичної політекономії, є суспільні відносини. І в той же час він може бути визначений як конститутивна метафора, тобто як така цілісна концептуальна схема, яка дозволяє не тільки системно описати процеси виробництва і привласнення додаткової вартості, а й сформулювати загальну основу для багатьох дослідницьких програм і наукових шкіл». У якості евристичних метафор розглядається людський і соціальний капітал, «як евристичні метафори вони представляють собою образи-аналогії капіталу-економічної категорії / капіталу-конститутивної метафори. Це означає, що оригінал виступає для них як своєрідний еталон, що задає певну логіку теоретичних конструкцій і деякі формати представлення результатів. При цьому, в якості головних «еталонних» характеристик капіталу при конституюванні метафор людського і соціального капіталів їх розробниками були сприйняті, перш за все, такі як його *самозростання* (ідея вартості, яка здатна творити вартість у великих, в порівнянні з її власною, масштабах) і *накопичення* (ідея капіталізації вартості як однієї з умов її самозростання)» [16, с. 38]. Вчений наводить жорстку позицію К. Маркса відносно існуючого різнобарв'я метафор «в яких з якоїсь аналогії підводиться що завгодно під що завгодно» [19] і відносить усі терміни, окрім людського і соціального капіталів, до педагогічних метафор [16, с. 39].

Слід зазначити, що загально-теоретичним підходам до визначення категорії «капітал», що склалися в процесі її історичного розвитку присвячені численні роботи науковців. Т. Шульц відмічає, що «поступово утвердилася думка, згідно якої «капіталом виступає будь-який актив – фізичний або людський, що здатний генерувати потік майбутніх доходів» [20]. З огляду на сучасні дослідження, які стосуються понять, видів, форм капіталу Т. Глеба підсумовує, що «сьогодні загальноновизнаними, які визначають вихідні ресурсні можливості сучасного процесу відтворення, вважаються – вироблений, – природний і – людський капітали» [21].

В основу досліджень представників економічної думки покладається також ідея сукупного капіталу. Одним з перших поняття «сукупний капітал» застосовано американським економістом Дж. Кендриком [22]. Поняття капіталу визначається дослідником як потенційна здатність протягом певного періоду часу створювати продукт і дохід, включаючи неринкові форми доходу. Сукупний капітал розподіляється на речовинний і неречовинний. Речовинний капітал має безпосередньо матеріальну, речову форму. Неречовинний капітал не має власної матеріальної форми, він втілюється в речовинному капіталі, підвищуючи його якість або продуктивність.

У працях українських вчених [23] наголошується на провідній ролі фактору капіталу в сучасній моделі розвитку будь-якого типу економічної системи, наводиться ґрунтовний аналіз форм і станів капіталу, оцінки складових частин сукупного капіталу. Досліджуються процеси формування інформаційно-мережевої економіки, її характеристики та закономірності розвитку. До принципово нових техніко-технологічних факторів, які значною мірою визначають кількісні та якісні параметри зростання й розвитку, віднесено появу нових комбінацій і напрямів взаємодії форм капіталу. «Дійсно, сьогодні в економічному розвитку все помітніший прояв нового, більш широкого розуміння капіталу, адекватного вимогам і суті інформаційно-технологічної революції (ІТР) ... в поняття «капітал» входить спосіб виробництва образів майбутнього, формуючи нову конфігурацію факторів розвитку ... капітал в умовах мережевої економіки слід розглядати як інтегрований ресурс економічної діяльності, котрий включається в процеси відтворення й накопичення, може приймати речовинні і неречовинні форми та у кінцевому підсумку перетворюється у сукупний капітал» [2, с. 356-357].

Дослідники визначають форми сукупного капіталу, базуючись на синтезі підходів до їх аналізу та відокремлюючи тільки ті компоненти, які розглядаються в існуючих нині теоріях економічного розвитку й зростання та які можливо кількісно оцінити. До «традиційних форм» сукупного капіталу – фізичного та людського, що впливають на економічне зростання в країні, додаються ще його неречовинні (нематеріальні) форми – соціальний, адміністративний, політичний та культурний капітал, які визначають сукупний капітал як фактор економічного розвитку. Стверджується, що в умовах мережевої економіки форми сукупного капіталу утворюють складну вертикально-горизонтальну структуру, в якій фізичний, людський і соціальний капітал входять у мережеву взаємодію, будучи рівнозначними за своїм впливом на економічний розвиток. У свою чергу культурний, політичний і адміністративний капітали вступають у відносини супідпорядкування з людським і соціальним капіталом [2, с. 356–384].

Вочевидь є потреба нам визначитись із поняттям «інституціональний капітал», яке все частіше останнім часом зустрічається у західній літературі (R. K. F. Bresser, J. Platje). З точки зору науковців,

які базують свої дослідження на ресурсному підході і розглядають деякі «специфічні інститути», що регулюють економічні взаємодії, як форму капіталу, а саме як «інституціональний капітал». Такий підхід, на думку його розробників, є ефективним для досліджень, пов'язаних із інституціональною економікою, теоріями зростання і організації тощо, чим і визначається потреба проведення емпіричних досліджень цього «економічного ресурсу». Проте, як відмічає П. Бенедик, поняття інституціонального капіталу, яке нещодавно виникло, відрізняється крайньою невиписаністю і є розпливчатим [24].

Автори монографії «Власність в системі соціально-економічних відносин» під редакцією В. Жукова аналізують «появу феномена інституціонального капіталу» і наголошують на необхідності «уточнення як такої теорії капіталу», оскільки стає необхідним визначити роль і місце «інститутів» (під інститутами розуміються норми і правила) в рамках вже існуючих уявлень про «цінність, яка забезпечує потік доходів». Обґрунтовується «об'єктивна необхідність» дослідження інституціонального капіталу у системі інших капіталів (людський, соціальний, грошовий, матеріально-речовинний) та дослідження капіталу як системи, де «інституціональний капітал являє собою деяку його частину, органічно «вплетену» в загальний механізм руху капітальних цінностей». Виокремлюються системи інституціонального капіталу особистості, соціальних груп, колективів і нації «сфери відносин привласнення (відчуження) приватних благ», з наголосом на те, що «загальнонаціональний інституціональний капітал» та інституціональний капітал зазначеної сфери співвідносяться як «спільне» і «особливе» [25, с. 267].

Як об'єкт аналізу зовнішнього середовища соціально-економічних систем досліджує інституціональний капітал С. Архієреєв. Вчений привертає увагу до проблеми недостатньої чіткості у визначенні категорій людського і соціального капіталу. Наводяться приклади включення науковцями соціального капіталу до складу людського капіталу, при тому, що останній вбирає в себе усі види нематеріального капіталу взагалі, таким чином ототожнюючи ці дві категорії; деякі дослідники критично ставляться до концепції соціального капіталу і вважають, що «це взагалі не концепція, а практика». На думку С. Архієреєва, інституціональний капітал – це соціальний людський капітал [26]. Дослідника цікавлять «нові види капіталу» у зв'язку із проведенням трансакцій, звідси, крім матеріального та природного розглядаються – людський, соціальний, інституціональний і інтелектуальний капітал [27, с. 140–156].

Наразі формується новий тип суспільства, яке визначається вченими по-різному – «нове індустріальне», «постіндустріальне», «інформаційне», але для усіх є зрозумілим, що на цьому відрізку історичного розвитку починають більш чітко проявлятися приховані досі інформаційні характеристики, і де основними виробничими ресурсами стають інтелект і знання. Тому людський капітал, як їх носій,

є, головним інтенсивним продуктивним фактором економічного розвитку, розвитку суспільства та, як «комбінована соціально-економічна категорія» ставить питання про необхідність врахування «соціальної ефективності відтворення капіталу». Еволюція системи капіталу супроводжується наростаючою тенденцією соціалізації капіталу, тому потреба врахування соціальної ефективності відтворення капіталу набуває пріоритетного значення. «Суспільне середовище, що забезпечує економічну ефективність, відповідно має бути трансформоване в таке суспільне середовище, яке забезпечує перехід від економічної ефективності до соціальної ефективності відтворення капіталу» [3].

Т. Глеба досліджує еволюцію системи капіталу у зв'язку із процесом формування постіндустріальної економіки. Сучасний процес відтворення капіталу розглядається на тлі синергетичної взаємодії та узгодження інтересів виробничо-технологічної, природної, організаційної та соціальної сфер суспільного життя, як запоруки формування єдиної ефективної системи функціонування національного капіталу. До складу цієї системи автор відносить природний, виробничо-технологічний, інституціональний і соціальний капітал, кожен з яких у свою чергу «розпадається» на виробничий (пасивна, нетворча частина капіталу, що складається із матеріальних і нематеріальних активів) і людський (творча частина капіталу). Сформовану систему форм і методів організації, управління і взаємодії капіталів у суспільстві, яка існує на даний момент, Т. Глеба визначає як організаційний, інституціональний потенціал нації. Соціальна сфера, на думку дослідниці, формує людський потенціал нації.

Зазначимо, що відповідно до запропонованих нами підходів до визначення системи власності, розробленої її структури, схеми та інструментів її управління як спільно-роздільною ресурсною системою [15], людський потенціал нації, на нашу думку, має витоки у надрах субстанціональної сутності власності, що є основою утворення системи власності. Тобто людський потенціал формується також і на базовому суспільному рівні – економічному. Т. Глеба привертає увагу до системи інститутів (у розумінні їх як правил – формальних і неформальних) відносно їх властивості сприяти ефективному формуванню, накопиченню, відтворенню та використанню усіх видів капіталу, при тому зауважує, що дослідження інститутів-правил наразі «знаходиться в стадії концептуальної розробки і реалізується одночасно з теоретичної та практичної сторін» [21]. Вона включає інституціональний капітал до системи капіталу, розуміючи його як капітал, що інвестується в організацію і управління взаємодією капіталів у визначених сферах суспільного життя, та вказує на виконання ним «функції управління усіма видами капіталу на усіх його рівнях» [3]. Одночасно автором визнається, що «різноманіття проявів і функцій інституціонального капіталу, міждисциплінарне походження поняття ускладнюють пошук адекватного його визначення і, як наслідок, методів

вимірювання і підходів до оцінки віддачі на цей вид капіталу». Наголошується на необхідності вдосконалення теорії інституціонального капіталу, пропонується «усунути існуючі протиріччя в трактуваннях, встановити систему інститутів, які організовують взаємодію капіталів, і на основі аналізу найбільш ефективних інституційних сфер у світовій практиці визначити відсутні ланки в організаційному механізмі не тільки для окремих країн, а й на рівні світового господарства» [21].

Майже у відповідь на цей запит ми пропонуємо концепцію «Система власності як спільно-роздільна ресурсна система» та власний підхід до розуміння інститутів й інституціональних системи, структуру інститутів й інституціональних механізмів, які базуються на діалектичному методі інституціональної політекономії, динамічному та системному підходах [15].

Системна парадигма, сформована завдяки використанню принципів динамізму й інституціоналізму, досліджує закономірності, процес і механізми формування, функціонування, розвитку та трансформації тих соціальних інститутів, які забезпечують сталість, стабільність, ефективність і динамічну рівновагу в соціальних зв'язках суб'єктів господарювання, економічної системи, мету системи загалом. Перевагою системного підходу в дослідженнях сучасних надскладних соціальних систем є його спрямованість на пізнання не окремих складових (змінних) певної системи як незалежних елементів, а на усвідомлення цих змінних взаємозалежними, тобто на виявлення сутності, характеру, форм взаємозв'язків між елементами як органічними, невіддільними частинами цілого, що дає змогу визначити ті стани і форми взаємозв'язків у системі, врахування та використання яких забезпечує значний синергетичний ефект функціонування цих часток як складових єдиного цілого [28].

За визначенням нами системно-категоріальним принципом розуміння поняття «інститут» [15, с. 103–105] інститут капіталу утворює соціально-економічна категорія «капітал». У своїх подальших міркуваннях ми також спираємось на поняття капіталу з конкретизацією «конститууючих» його властивостей, викладених у праці В. Радаєва [13] та позицію І. Тімошенкова [16], стосовно наявності головних «еталонних» характеристик капіталу при конституюванні людського і соціального капіталів. Виходячи з логіки наших досліджень до складу інституту капіталу як системи слід віднести економічний (матеріально-речовий і грошовий), людський і соціальний капітал. До складу інших елементів системи капіталу входять ті ж самі, по аналогії з інститутом власності, – об'єкти та суб'єкти соціально-економічних відносин відповідно до сутності наукової категорії, форми прояву цих відносин та інституціональний механізм їх реалізації у суспільстві.

Тільки у складі економічного, соціального і людського капіталу, які взаємодіють і конвертуються один в інший, ця система забезпечує існування і життєдіяльність суспільства. Від якості цих

складових і їх здатності бути збалансовано продуктивними залежить рівень розвитку окремої суспільно-економічної системи. Системи інститутів капіталу і власності формуються взаємопов'язаними категоріями «капітал» і «власність», мають однакову структуру, як і інші інститути, які формують інституціональну структуру суспільства, відповідно до розробленого нами підходу до розуміння інституту. Виходячи з того, що відносини власності є генетичним рівнем суспільства, які пронизують усі інші сфери людського буття і є системоутворюючими, то можна припустити, що система інституту власності «інкорпорує» в собі інші базові інститути і реалізується це через дію її інституціональних механізмів.

Щодо інших, пропонованих дослідниками неречовинних та нових «форм» і «видів» капіталу значимо, що всі вони входять у склад та підпорядкування окремої з визначених форм капіталу (економічний, соціальний, людський) та, за нашим підходом, можуть мати відношення до складових та процесів функціонування інституціональних механізмів. У такій думці ми ще більше стверджуємося, коли розглядаємо пропоновану дослідниками дворівневу структуру форм сукупного капіталу [2, с. 358–384], «у якій фізичний, людський і соціальний капітал вступають у мережеву взаємодію та є рівнозначними за своїм впливом на економічний розвиток. У свою чергу, культурний капітал, підпорядковуючись людському, утворює з ним ієрархічну структуру, а політичний і адміністративний, будучи частинами соціального капіталу, зв'язані між собою» [2, с. 384].

Стосовно існування самого поняття «інституціональний капітал» є заперечення. Навіть, якщо вважати інститутами «правила гри», то виникає логічне питання щодо їх можливостей до самозростання і накопичення, як головних «еталонних» характеристик капіталу. Варто згадати, що на початку появи людини в її общинному житті «нормою» та «правилами» було з'їсти один одного, а сьогодні мова йде про правила демократичного розвитку суспільства.

Наразі без самозростання та накопичення людського і соціального капіталу стає неможливим подальший розвиток сучасних суспільно-економічних систем. Створені у суспільстві правила економічної та суспільної поведінки (формальні і неформальні) у складі інституціональних механізмів відповідних інститутів (як систем, сформованих за категоріальним принципом [15]) безпосередньо впливають на всі визначені форми (види) капіталу. І вплив цей може бути різний, відповідно до складу «конструкторів» або «проектувальників» інституціональних механізмів та їх мети.

Одне з перших місць у низці основних криз сучасності посідає криза довіри до «глобального топ-менеджменту» через те, що глобальні міжнародні організації (МВФ, Світовий банк та ін.), проводячи політику «Вашингтонського консенсусу», діяли в інтересах високорозвинених країн, але не на користь більш уразливих країн світу. Щодо можливості за-

стосування в Україні відомих формул глобалізації – Вашингтонський і пост-Вашингтонський консенсуси [15, с. 232–235] та проведення відповідних реформ необхідно було розмірковувати не тільки у галузі економіки та «розриватись» між прихильністю до ідеї примату реального капіталу або пріоритету фінансового капіталу, а розглядати систему капіталу у повному складі її елементів і взаємозв'язків між ними та «підключатись» над її відтворенням як цілісності.

Погляд на капітал як цілісну систему на початковому етапі становлення соціально-економічної системи новоствореної української держави може не пришвидшив би трансформаційні процеси, але й не зруйнував би так швидко національну економіку, розділивши її капітал на дві частини, одна з яких напівзруйнована та розбалансована (реальний капітал) втекла у тінь в межах країни, а інша (фінансовий капітал) – потягнулась до світового фінансового капіталу, збагачуючи країни так званого «центру». Визначається, що «результатом» впровадження розроблених формул глобалізації в Україні стала «проблема балансової ув'язки ефективності фінансового капіталу і продуктивного капіталу», тому що «в методологічне обґрунтування не введена необхідна функціональна передумова – формування продуктивного капіталу як цілісності» [29, с. 69]. На нашу думку, такою передумовою у методологічному обґрунтуванні формул глобалізації для України має бути формування системи капіталу як цілісності, до складу якої, окрім економічного капіталу, входить людський і соціальний капітал, який майже відсутній в українському суспільстві.

До нагальних проблем українського суспільства слід віднести низький рівень соціального і людського капіталу. Поточна структура стимулів підштовхує багатьох суб'єктів господарювання до короточасної, індивідуалістичної стратегії і дестимулює зусилля, спрямовані на довгострокові інвестиції в побудову організаційної структури, необхідної для здійснення колективних дій. При такій системі антистимулів та відсутності надійних інноваційних механізмів управління економічним розвитком виникає ситуація, коли збиток завдається всім учасникам – у вигляді підвищених виробничих і транзакційних витрат. Актуальності набуває дослідження теоретичних та науково-практичних аспектів соціального капіталу, його інструментальних механізмів для виявлення можливостей їх застосування в процесі глобальних трансформацій українського суспільства і реформування національної економіки через забезпечення конструктивної взаємодії інструментальних механізмів соціального капіталу і конвергентних інституціональних механізмів системи власності [30; 31].

Гармонійний суспільний розвиток ми пов'язуємо із дотриманням правила золоті пропорції, що закладається фундаментальною структурою системи капіталу, схематично наведеною нами на рисунку. Таке уявлення зв'язків у системі капіталу та її структур базується на методології інституціональ-

ної політекономії [32]. «Фундаментальна та актуальна структури складаються з одних і тих же елементів і відрізняються тим, що один з елементів актуалізується і набуває основного значення. В процесі історичного розвитку елементи актуалізуються в порядку зростаючої складності і, реалізувавши себе, переходять в основу. Якщо в механізмі реалізації актуальної структури виникають збої, то від-

бувається повернення до фундаментальної структури. ... зняття – це вирішення протиріччя шляхом відходу його в основу. Коли такого зняття не відбувається, виникають деструктивні процеси» [32, с. 118–119]. Зазначимо, що саме такі деструктивні процеси наразі й відбуваються в системі капіталу нашої країни.

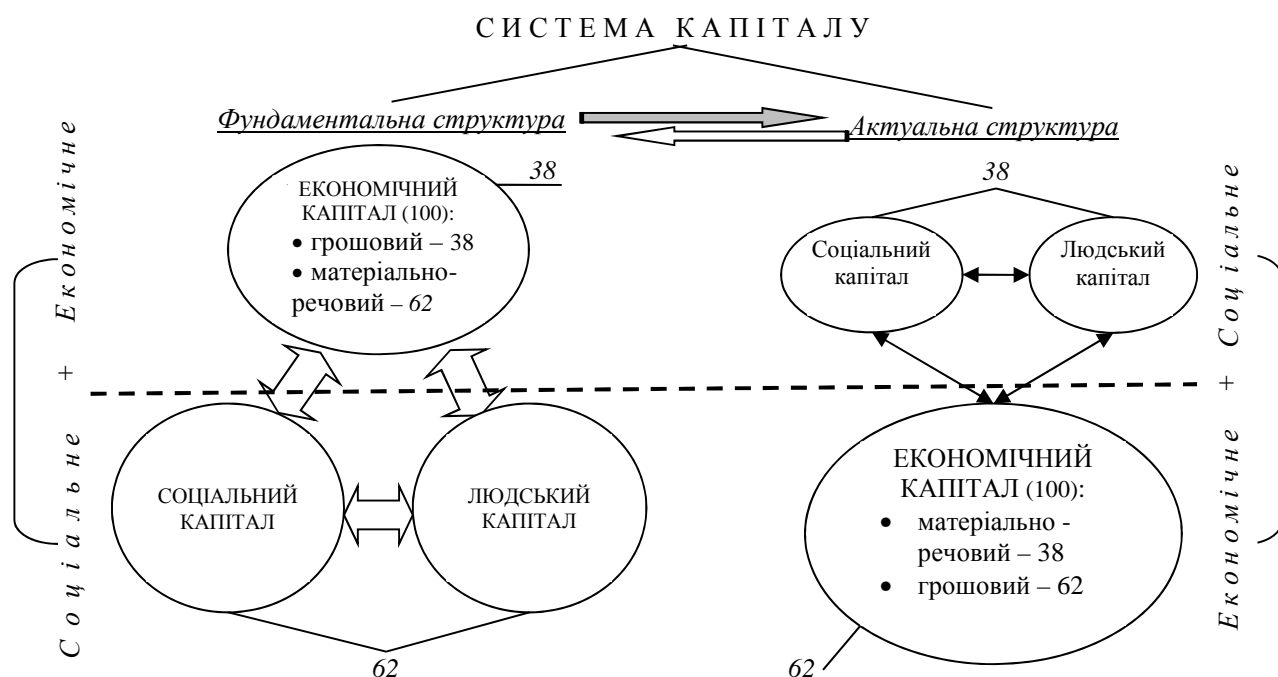

Рисунок. Фундаментальна та актуальна структура системи капіталу (архітектура системи капіталу)

Джерело: розроблено автором.

Фундаментальною структурою суспільного розвитку передбачається підпорядкованість економічного зростання інтересам людини. Звідси, соціальний і людський капітал у сукупності, за умови ідеальної пропорційності, мають співвідноситись з економічним, як в «золотому перетині», вираженому значенням 1,61803398875 або, як часто використовують для практичних цілей, це наближені значення 0,62 та 0,38. Як зображено на рисунку, актуальна структура сучасної кризової динаміки системи капіталу демонструє те, що соціально-економічна система наразі є підпорядкованою фінансово-економічним цілям. «Для подолання фінансово-економічних диспропорцій знижуються доходи населення, погіршуються умови життєдіяльності людей. Економічне і соціальне вступило у відкритий конфлікт» [32, с. 119].

Ми визначили схематично причини деструктивних процесів, які полягають у відхиленні актуальної структури капіталу від фундаментальної та значних її диспропорціях. Це пояснюється відсутністю управління системою капіталу та ігноруванням «законів архітектури» [33]. Наразі невідкладним є вирішення проблеми зняття й повернення до

фундаментальної структури капіталу. Отже, необхідно наповнити обсяги соціального і людського капіталу та довести їх до рівня «золотої» пропорції. Відповідно до цього правила в структурі економічного капіталу його матеріально-речова і грошова форми повинні співвідноситись в тому ж співвідношенні, як 0,62 і 0,38 відповідно. Таким чином, актуалізується завдання управління системою капіталу з метою повернення її актуальної структури до фундаментальної, як умови справедливого соціально-економічного розвитку.

Згідно визначення А. Гриценка, «справедливим соціально-економічним розвитком є такий, що забезпечує рівноважний (збалансований), а тому і сталий розвиток усіх складових. Йдеться про таке економічне зростання, яке покращує якість ВВП і структуру економіки, супроводжується поліпшенням умов життєдіяльності людей і розвитком людських здібностей» [32, с. 446–447]. Вчений доводить, що справедливість «досягається за допомогою динамічної рівноваги (збалансованості) і стійкості» [32, с. 447].

Отже, розглянута нами фундаментальна структура системи капіталу ґрунтується на принципах

справедливості, а співвідношення соціального й економічного в пропорції, відповідно 61,8 і 38,2%, забезпечує стабільність цілого в його диференціації та динаміці. Для повернення структури системи капіталу до фундаментальної необхідно проводити цілеспрямовану державну політику (грошово-кредитну, бюджетну, промислову, структурну, фінансову), спрямовану на подолання дисбалансів і наближення до рівноважних пропорцій. Але, виходячи з того, що «відхилення від наявних середніх значень в корективи не повинно перевищувати 15% в кожному циклі корекції. Інакше сам рух до стабільного стану буде породжувати нестабільність» [32, с. 449], то наприклад, витрати бюджету на соціальну сферу в кожному циклі корекції необхідно підвищувати на 15% до відновлення необхідної пропорції. Таким чином, інституціональний механізм системи капіталу має бути налаштований на дотримання законів архітекτονіки та законів суспільного розвитку.

Як зазначається в праці засновника Української школи глобалістики О. Білоруса, «доведено, що в умовах антропогенно перевантаженої Землі, без системи наукового ноосферного глобального управління та нової духовної і моральної організації людства, базованої на солідаризмі, виживання та розвиток цивілізації стають неможливими... Уникнення цієї катастрофи – основна проблема людства в ХХІ столітті. Її неможливо вирішити без створення відповідної наукової бази. Традиційна економічна наука виявилась нездатною вирішити ці грандіозні проблеми, а практика стала перманентно кризовою... Тільки комплексний синтетичний підхід може допомогти виконати це наукове й практичне надзавдання...» [1, с.103], «нова земна ноосферна цивілізація – безальтернативний імператив, головна проблема майбутнього. Та перехід до неї можливий лише через глобально організований і керований стійкий розвиток, через глобальний солідаризм...» [1, с. 105]. Розмірковуючи над проблемою «як організовувати управління світовим розвитком? На ці питання поки ще не існує відповіді» дослідник визначає як надзавдання для науки – «пошук шляхів виходу з цієї глобальної кризи» й «тільки комплексний синтетичний підхід може допомогти виконати це наукове й практичне надзавдання» [1, с. 107].

У світі людей зараз іде процес становлення «глобальної соціоісторичної надсистеми» [29, с. 46]. Ми пропонуємо сконцентрувати увагу на хребті цього організму – світовій системі власності, що вбирає в себе всі сфери суспільного життя, тому що вони всі пронизані відносинами власності. Глобальна система власності повинна бути спільно-роздільною ресурсною системою для усіх соціорів світу та підпорядкована всьому людству шляхом впровадження в дію об'єктивних інституціональних механізмів її розумного використання. За цих умов стає можливим вирішення глобальних проблем, попередження глобальних катастроф та забезпечений подальший розвиток людства.

Процеси перебудови інституційних основ сучасних економік та їх трансформацію необхідно

розглядати у зв'язку із процесами глобалізації, вивчаючи взаємозв'язки між країнами у загальній глобальній мережі, що має забезпечити формування єдиної відтворювальної системи капіталу на рівні світового господарства, визначаючи, тим самим, подальші напрямки суспільного розвитку, загальні принципи його управління і регулювання. Гармонійний суспільний розвиток, за умови ідеальної пропорційності, пов'язується із дотриманням правила золотого перетину, яке закладається в основу фундаментальної структури системи капіталу. Інституціональні механізми СВ-СРПС повинні стати основою реалізації стратегій збалансованого соціально-економічного розвитку. Впровадження цих механізмів на національному, регіональному і глобальному рівнях здатні відтворювати фундаментальну структуру системи капіталу окремої країни, регіону й усього світу.

Розбудова СВ-СРПС в межах національного господарства відповідає потребі у формуванні та впровадженні у реальне життя базових структур, які закладають основу фундаменту конвергентної економіки – інструментальних механізмів соціального капіталу та якісно нових механізмів саморегулювання.

СВ-СРПС з її конвергентними інституціональними механізмами доцільно трактувати як нову форму соціальної організації на національному, регіональному і глобальному рівнях. На цій основі може бути сформована і нова ідеологія світового розвитку, яка відповідає принципам свободи і справедливості, відкриває шляхи для рівності можливостей і створення умов для економічного розвитку і добробуту людей, збереження природи і розумного використання її ресурсів, зможе сприяти вирішенню глобальних проблем людства і протистояти глобальним загрозам. Концепція «СВ-СРПС» і її подальша розробка та впровадження можуть бути корисними у вирішенні протиріч і внутрішніх конфліктів економічної системи постіндустріального глобалізму і переходу до системи всесвітнього демократичного солідаризму націй-держав, країн і народів; сприяють досягненню мети та вирішенню проблем і завдань Планетарного проєкту.

Література

1. Білорус О. Г. Економічна глобалістика. Світова система глобалізму: монографія. Київ: Університет «Україна», 2016. 536 с.
2. Иерархия и сети в институциональной архитектонике экономических систем: монография / Артемова Т. И., Гриценко А. А., Кричевская Т. А. и др.; под ред. чл.-корр. НАН Украины А. А. Гриценко; НАН Украины, Ин-т экон. и прогнозир. Киев, 2013. 580 с.
3. Глеба Т. И. Эволюция системы функционирования капитала как основа перехода на постиндустриальную стадию развития. *Економічний вісник університету*. 2013. Вип. 20 (1). С. 103–105. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvu_2013_20\(1\)_22](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvu_2013_20(1)_22).
4. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва: Соцэкгиз, 1962. 654 с.
5. Риккардо Д. Соч. Т. 1. Москва: Политиздат, 1941. 350 с.

- Милль Дж. С. Основы политической экономии. Москва, 1980. Т. 1. С. 148. 7. **Маркс К.** Капитал. Т. I. Маркс К. Энгельс Ф. Твори. Т. 23. С. 157–187. 8. **Основы экономической теории: политэкономический аспект:** учебник; отв. ред. Г. Н. Клишко. 3-е изд., перераб. и доп. Київ : Знання-Прес, 2001. 646 с. 9. **Капелюшников Р. И.** Экономический подход Гэри Беккера к человеческому поведению. URL: <http://www.libertarium.ru/68397>. 10. **Dumazedier J.** Sociologie empirique du loisir. Critique et contracritique de la civilisation du loisir. Paris : Stock, 1974. 264 p. 11. **Feldman T. R., Susan Assaf.** Social Capital: Conceptual Frameworks and Empirical Evidence an Annotated Bibliography. The World Bank Social Development Family Environmentally and Socially Sustainable Development Network: Working Papers. 1999. January. Working Paper № 5. Available. URL: <http://www.worldbank.org/poverty/scapital/wkrppr/index.htm/>. 12. **Коулман Дж.** Капитал социальный и человеческий. *Общественные науки и современность*. 2001. №3. С. 121–139. 13. **Радасв В. В.** Понятие капитала, формы капиталов и их конвертация. *Общественные науки и современность (ОНС)*. 2003. № 2. С. 5–17. 14. **Бурдые П.** Формы капитала (перевод М. С. Добряковой). *Экономическая социология: электронный журнал*. www.ecsoc.mses.ru. 2002. № 5. Т. 3. С. 60–74. 15. **Міночка О. М.** Трансформація інституту власності як основа реформування національної економіки: монографія. Київ : ТОВ «Видавничий дім «АртЕк», 2017. 486 с. 16. **Тимошенко И. В.** Человек, институты и рынки в системе образования: моногр. Харьков: Изд-во НУА, 2010. 468 с. 17. **Klamer A.** Economics is a Conversation, or Even Better, a Bunch of Conversations. *History of Economic Society Annual Meeting*. Washington, DC, USA, July № 4-7, 2003. The History of Economics Society. Duke University. Washington, DC, 2003. 18. **Klamer A., Thomas C. Leonard.** So What's an Economic Metaphor? *Natural Images in Economic Thought. Markets Read in Tooth and Claw* / ed. by Philip Mirowski. New York : Cambridge University Press, 1994. P. 24–52. 19. **Маркс К.** Критика политической экономии: черновой набросок 1857-1858 гг. Маркс К. Энгельс Ф. Соч. 2-е. Москва : Политиздат, 1968. Т. 46. Ч. 1. С. 5–476. 20. **Schultz T.W.** Human capital : Policy Issues and Research Opportunities. *Human Resources*. Fifteen Anniversary Colloquium: In 2 v. N. Y. 1975. P. 5. 21. **Глеба Т. И.** Институциональный капитал в системе воспроизводства капитала республики Беларусь. URL: [http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/114060/1/Глеба % 20Институциональный.pdf](http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/114060/1/Глеба%20Институциональный.pdf). 22. **Kendrick J. W.** The Formation and Stocks of Total Capital. New York : NBER. 1976. 250 p. 23. **Моделі** ендогенного зростання економіки України. К., 2007. С. 99-146. 24. **Benedique P.** Institutional Capital: Reclaiming Institutions as a Form of Capital. *SSRN (Social Science Research Network)*. 2009. Aug. Available. URL: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1195306. 25. **Собственность** в системе социально-экономических отношений: Теоретико-методологические и институциональные аспекты: монография / под ред. чл.- корр. РАН В.И. Жукова. Москва: Рос. Гос. Соц. ун-т, 2005. 408 с. 26. **Архиереев С. И.** Трансакционные издержки и неравенство в условиях рыночной трансформации : монография. Харків : Бизнес Информ, 2000. 288 с. 27. **Архиереев С. И.** Институциональный капитал как объект анализа внешней среды социально-экономических систем. URL: <https://www.kpi.kharkov.ua/archive/Conferences/Оптимум/2014/>. 28. **Зайцев Ю. К., Москаленко О. М.** Сучасна політична економія як теоретична основа економічного розвитку суспільства: у 2 кн. Кн. I. Філософсько-методологічні засади архітекτονіки предмета сучасної політичної економії: монографія. Київ : КНЕУ, 2018. 397 с. 29. **Зінченко В. В.** Глобалізація і глобалістика. Львів : Новий Світ-2000, 2014. 420 с. 30. **Міночка О. М.** Механізми формування соціального капіталу в системі власності. *Економічний вісник Донбасу*. 2016. №3 (45). С. 58–73. 31. **Minochkina O.** Formation of social capital of the nation. *Економічний вісник Донбасу*. 2016. №4 (46). С. 15–20. 32. **Гриценко А.** Институциональная политическая экономия: предмет, методология, содержание. LAP LAMBERT Academic Publishing, 2014. 505 с. 33. **Институциональная** архитектоника и динамика экономических преобразований / под ред. А. А. Гриценко. Харьков : Форт, 2008. 928 с. 34. **Безгодов А.** Планетарный проект. От устойчивого развития к управляемой гармонии : монография. СПб.: Питер, 2016. 272 с.
- ### References
1. Bilorus O. H. (2016). Ekonomichna hlobalistyka. Svit-systema hlobalizmu [Economic globalism. The world-system of globalism]. Kyiv, Universytet «Ukraina». 536 p. [in Ukrainian].
 2. Artemova T. I., Gritsenko A. A., Krichevskaya T. A. et al. (2013). Iyerarkhiya i seti v institutsional'noy arkhitektonike ekonomicheskikh sistem [Hierarchy and networks in the institutional architectonics of economic systems]. Kyiv, Institute of Economics and forecasts of NAS of Ukraine. 580 p. [in Russian].
 3. Gleba T. I. (2013). Evolyutsiya sistemy funktsionirovaniya kapitala kak osnova perekhoda na postindustrial'nyuyu stadiyu razvitiya [Evolution of the capital functioning system as the basis for the transition to the post-industrial stage of development]. *Еkonomichnyi visnyk universytetu – Economic Bulletin of the University*, Issue. 20 (1), pp. 103–105 [in Russian].
 4. Smith A. (1962). Research on the nature and causes of the wealth of peoples. Moscow, Sotsekgiz. 654 p. [in Russian].
 5. Riccardo D. (1941). Composition. Vol. 1. Moscow, Politizdat. 350 p. [in Russian].
 6. Mill J.S. (1980). Fundamentals of Political Economy. Moscow, Vol. 1, P. 148. [in Russian].
 7. Marx K. Capital. Vol. I. / Marx K. Engels F. Works. Vol. 23, pp. 157–187.
 8. Klimko G. N. (Ed.). (2001). Osnovy ekonomicheskoy teorii: politekonomicheskii aspekt [Fundamentals of economic theory: political economic aspect]. 3rd ed., Rev. and add. Kyiv, Znannia-Pres [in Russian].
 9. Kapelyushnikov R. I. Ekonomicheskii podkhod Geri Bekkera k chelovecheskomu povedeniyu [Gary Becker's economic approach to human behavior]. (n.d.). Retrieved from <http://www.libertarium.ru/68397> [in Russian].
 10. Dumazedier J. (1974). Sociologie empirique du loisir. Critique et contracritique de la civilisation du loisir. Paris, Stock. 264 p.
 11. Feldman T. R., Susan Assaf. (1999). Social Capital: Conceptual Frameworks and Empirical Evidence an

Annotated Bibliography. The World Bank Social Development Family Environmentally and Socially Sustainable Development Network: Working Papers, January, 5. Retrieved from <http://www.worldbank.org/poverty/scapital/wkrppr/index.htm/>.

12. Coleman J. (2001). Social and Human Capital. *Social sciences and modernity*, 3, pp. 121-139 [in Russian].

13. Radaev V. V. (2003). The concept of capital, forms of capital and their conversion. *Social Sciences and Modernity*, 2, pp. 5-17 [in Russian].

14. Bourdieu P. (2002). Forms of Capital. Trans. by M. S. Dobryakova) *Economic Sociology: Electronic Journal*, 5. Vol. 3, pp. 60-74 [in Russian].

15. Minochkina O. M. (2017). Transformatsiia instytutu vlasnosti yak osnova reformuvannya natsionalnoi ekonomiky [Transformation of the institute of property as a basis for reforming the national economy]. Kyiv, ArtEk Publishing House LLC [in Ukrainian].

16. Timoshenkov I. V. (2010). Chelovek, instituty i rynki v sisteme obrazovaniya [Man, institutes and markets in the education system]. Kharkiv, Publishing house of PUA [in Russian].

17. Klammer A. (2003). Economics is a Conversation, or Even Better, a Bunch of Conversations. *History of Economic Society Annual Meeting*. Washington, DC, USA, July, 4-7.

18. Klammer A., Thomas C. Leonard. (1994). So What's an Economic Metaphor? *Natural Images in Economic Thought. Markets Read in Tooth and Claw*, pp. 24-52.

19. Marx K. (1968). Critique of Political Economy: A Rough Sketch, 1857-1858. Moscow: Politizdat. Vol. 46, Ch. 1, pp. 5-476 [in Russian].

20. Schultz T.W. (1975). Human capital: Policy Issues and Research Opportunities. *Human Resources*. Fifteen Anniversary Colloquium: In 2 v. N. Y. P. 5.

21. Gleba T. I. Institutsional'nyy kapital v sisteme vosproizvodstva kapitala respubliki Belarus' [Institutional capital in the system of capital reproduction of the Republic of Belarus]. (n.d.). Retrieved from <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/114060/1/Глеба%20институциональный.pdf> [in Russian].

22. Kendrick J. W. (1976). The Formation and Stocks of Total Capital. New York, NBER. 250 p.

23. Modeli endogennoho zrostannia ekonomiky Ukrainy [Models of endogenous growth of Ukraine's economy]. (2007). Kyiv. Pp. 99-146 [in Ukrainian].

24. Benedique P. (2009). Institutional Capital: Reclaiming Institutions as a Form of Capital. *SSRN (Social Science Research Network)*. Retrieved from http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1195306.

25. Zhukov V. I. (Ed.). (2005). Property in the system of socio-economic relations: Theoretical, methodological and institutional aspects. Moscow, Ros. State Social un-408 p. [in Russian].

26. Arkhiyereyev S. I. (2000). Transaktsionnyye izderzhki i neravenstvo v usloviyakh rynochnoy transformatsii [Transaction costs and inequality in the conditions of market transformation]. Kharkiv, Business Inform. 288 p. [in Russian].

27. Arkhiyereyev S. I. Institutsional'nyy kapital kak ob"yekt analiza vneshney sredy sotsial'no-ekonomicheskikh sistem [Institutional capital as an object of analysis of the external environment of socio-economic

systems]. (n.d.). Retrieved from <https://www.kpi.kharkov.ua/archive/Conferences/Оптимум/2014/> [in Russian].

28. Zaitsev Yu. K., Moskalenko O. M. (2018). Suchasna politychna ekonomii yak teoretychna osnova ekonomichnoho rozvytku suspilstva u 2 kn. Kn. I. Filosofsko-metodolohichni zasady arkhitektoniky predmeta suchasnoi politychnoi ekonomii [Modern political economy as a theoretical basis of economic development of society: in 2 books. Book I. Philosophical and methodological principles of architecture of the subject of modern political economy]. Kyiv, KNEU [in Ukrainian].

29. Zinchenko V. V. (2014). Hlobalizatsiia i hlobalistyka [Globalization and globalism]. Lviv, Novyi Svit-2000. 420 p. [in Ukrainian].

30. Minochkina O. M. (2016). Mekhanizmy formuvannya sotsialnoho kapitalu v systemi vlasnosti [The mechanisms of formation of social capital in the system of ownership]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 3 (45), pp. 58-73 [in Ukrainian].

31. Minochkina O. (2016). Formation of social capital of the nation. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 4 (46), pp. 15-20.

32. Gritsenko A. (2014). Institutional Political Economy: Subject, Methodology, Content. LAP LAMBERT Academic Publishing. 505 p. [in Russian].

33. Gritsenko A. A. (Ed.). (2008). Institutional architectonics and dynamics of economic transformation. Kharkiv, Fort. 928 p. [in Russian].

34. Bezgodov A. (2016). Planetary project. From sustainable development to managed harmony. SPb., Piter [in Russian].

Міночкіна О. М. Методологічні засади створення цілісної системи відтворення капіталу

У пропонованій праці обґрунтовано проблему організації ефективного використання ресурсів і керованості усієї системи відтворення, яка пов'язана зі створенням цілісної системи відтворення капіталу, удосконаленням інституціонального механізму формування єдиного процесу функціонування капіталу. Базуючись на сучасних дослідженнях капіталу з'ясовується склад системи капіталу. Таке уявлення зв'язків у системі капіталу та її структур базується на методології інституціональної політекономії. Причини деструктивних процесів у соціально-економічній системі полягають у відхиленні актуальної структури капіталу від фундаментальної та значних її диспропорціях. Це пояснюється відсутністю управління системою капіталу та ігноруванням законів архітекtonіки. Обґрунтовується точка зору щодо включення до системи капіталу інституціонального капіталу, наводиться власна позиція стосовно поняття «інституціональний капітал».

Створення цілісної системи відтворення капіталу пов'язується з функціонуванням системи інституту власності та інституціональними механізмами її управління, відповідно до розробленої автором концепції «Система власності як спільно-роздільна ресурсна система» (СВ-СРПС). Гармонійний суспільний розвиток, за умови ідеальної пропорційності, пов'язується із дотриманням правила золотого перетину, яке закладається в основу фундаментальної структури системи капіталу. Інституціональні механізми СВ-СРПС повинні стати основою реалізації стратегій збалансованого соціально-економічного розвитку. Впровадження цих

механізмів на національному, регіональному і глобальному рівнях здатні відтворювати фундаментальну структуру системи капіталу окремої країни, регіону і усього світу. Для повернення структури системи капіталу до фундаментальної необхідно проводити цілеспрямовану державну політику (грошово-кредитну, бюджетну, промислову, структурну, фінансову), спрямовану на подолання дисбалансів і наближення до рівноважних пропорцій.

Ключові слова: методологічні підходи, концепція, система капіталу, система власності, інститут, спільно-розділена ресурсна система, конвергентний інституціональний механізм, управління, глобалізація, ноосферна економіка.

Minochkina O. Methodological Principles of Creating an Integrated System Capital Reproduction

In the proposed paper substantiates the problem of organizing the efficient use of resources and controllability of the entire reproduction system, which is associated with the creation of a holistic system of capital reproduction, improving the institutional mechanism for forming a single process of capital functioning. Based on modern capital research, the composition of the capital system is determined. This representation of connections in the capital system and its structures is based on the methodology of institutional political economy. The causes of destructive processes in the socio-economic system are the deviation of the current capital structure from the fundamental one and its significant disproportions. This is due to the lack of management of the capital system and ignoring the laws of architectonics. The point of view on the inclusion of institutional capital in the capital system is substantiated, and author's own position on the concept of «institutional capital» is given.

The creation of a holistic system of capital reproduction is associated with the functioning of the property system and institutional mechanisms of its management, in accordance with the concept developed by the author «Property system as a jointly separate resource system» (PS-JSRS). Harmonious social development, subject to ideal proportionality, is associated with compliance with the rule of the golden ratio, which is laid in the basis of the fundamental structure of the capital system. The institutional mechanisms of the PS-JSRS can become the basis for the implementation of strategies for balanced socio-economic development. The introduction of these mechanisms at the national, regional and global levels is able to reproduce the fundamental structure of the capital system of a separate country, region and the whole world. To return the structure of the capital system to the fundamental one, it is necessary to pursue a purposeful state policy (monetary, budgetary, industrial, structural, financial) aimed at overcoming imbalances and approaching equilibrium proportions.

Keywords: methodological approaches, concept, capital system, property system, jointly separate resource

system, institute, convergent institutional mechanism, management, globalization, noospheric economy.

Миночкина О. Н. Методологические основы создания целостной системы воспроизводства капитала

В предлагаемой работе обоснована проблема организации эффективного использования ресурсов и управляемости всей системы воспроизводства, которая связана с созданием целостной системы воспроизводства капитала, совершенствованием институционального механизма формирования единого процесса функционирования капитала. Основываясь на современных исследованиях капитала, определены составляющие системы капитала. Такое представление связей в системе капитала и его структур базируется на методологии институциональной политэкономии. Причины деструктивных процессов в социально-экономической системе заключаются в отклонении актуальной структуры капитала от фундаментальной и значительных ее диспропорциях. Это объясняется отсутствием управления системой капитала и игнорированием законов архитектоники. Обосновывается точка зрения относительно включения в систему капитала институционального капитала, приводится собственная позиция относительно понятия «институциональный капитал».

Создание целостной системы воспроизводства капитала связывается с функционированием системы собственности и институциональными механизмами ее управления, согласно разработанной автором концепции «Система собственности как совместно-разделенная ресурсная система» (СС-СРРС). Гармоничное общественное развитие, при условии идеальной пропорциональности, связывается с соблюдением правила золотого сечения, которое закладывается в основу фундаментальной структуры системы капитала. Институциональные механизмы СС-СРРС могут стать основой реализации стратегий сбалансированного социально-экономического развития. Внедрение этих механизмов на национальном, региональном и глобальном уровнях способны воспроизводить фундаментальную структуру системы капитала отдельной страны, региона и всего мира. Для возврата структуры системы капитала к фундаментальной необходимо проводить целенаправленную государственную политику (денежно-кредитную, бюджетную, промышленную, структурную, финансовую), направленную на преодоление дисбалансов и приближение к равновесным пропорциям.

Ключевые слова: методологические подходы, концепция, система капитала, система собственности, совместно-разделенная ресурсная система, институт, конвергентный институциональный механизм, управление, глобализация, ноосферная экономика.

Стаття надійшла до редакції 31.08.2020

Прийнято до друку 15.09.2020

«ЛЮБЛІНСЬКИЙ ТРИКУТНИК»: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СТВОРЕННЯ

Постановка проблеми. Протягом останніх років світове співтовариство зіткнулося з низкою суттєвих дезінтеграційних явищ і тенденцій. В економічній сфері подібного роду проявами є, насамперед, Brexit і подальший вихід зі складу Європейського Союзу Великої Британії. У другій половині 2019 – на початку 2020 рр. до цього додалися неспроможність провідних міжнародних організацій і країн врегулювати спочатку ситуацію на світових ринках енергоносіїв, а потім й приборкати COVID-19.

У контексті зазначених проблем, а їх перелік можемо продовжувати й в інших сферах життєдіяльності сучасного суспільства, постає складне системне питання пошуку не тільки нових форм і механізмів, а й нових різного роду міжнародних об'єднань. При цьому, мова аж ніяк не йде (і не може йти) про нехтування чи згортання наявних дієвих форм, механізмів й об'єднань міжнародної співпраці.

Тому, заснування 28.07.2020 р. нового формату співпраці країн Центральної та Східної Європи Польщі, Литви та України – «Люблінський трикутник», про що повідомили Міністри зовнішніх справ цих країн Я. Чапутович, Л. Лінкявічус і Д. Кулеба, є цілком логічним. «Люблінський трикутник» у розповсюдженій свідомості розглядається як своєрідна проєкція Люблінської унії 1569 р.: вона заснувала федеративну державу Королівство Польщі і Велике князівство Литви (дещо більше відому як І Річ Посполиту).

Однак, наразі маємо лише політичну декларацію про заснування платформи співпраці даних країн. Це, про що і було відмічено на підсумковій прес-конференції Міністрів зовнішніх справ у Любліні, – спільний вектор подальших дій держав-засновників платформи у безпековій та економічній сферах: торгівлі, інвестиційній діяльності, інфраструктурних проєктах, туризмі тощо.

Тобто, постає необхідність переведення питання щодо створення «Люблінського трикутника» в практичну правову й організаційно-економічну площину з погляду опрацювання конкретних дій держав-засновників за означеними напрямками співпраці. Задля цього є не тільки доцільним, а й необхідним вирішити низку логічно співупорядкованих комплексних завдань.

Першим з них є опрацювання системного інституціонального, насамперед, історичного знання стосовно генези розвитку Люблінської унії у контексті створення «Люблінського трикутника»: визначення її відправного етапу та історичного розвитку даних подій до сучасних умов. Причому – у контексті наукових доробок усіх держав-засновників «Люблінського трикутника».

Вже на підґрунті цього можемо більш об'єктивно підходити до визначення економічного потенціалу життєспроможності та розвитку «Люблінського трикутника» як створюваного формату співпраці держав-засновників.

Наукові опрацювання досліджуваної проблеми та її невирішені аспекти. Проблематика дослідження умов, змісту та ролі Люблінської унії відрізняється не просто дискусійністю, а наявністю взаємовиключних – діаметрально протилежних – оцінок та суттєвою трансформацією з переходом від одних до принципово інших оцінок, великим впливом на них ідеологічних і політичних чинників (насамперед, це є характерним для України).

Не висвітлюючи особливі тонкощі історіографії, узагальнюючий аналіз доробок проблематики Люблінської унії (та навкруги неї) з погляду еволюції розвитку науки на етапі двадцятих років ХХІ ст. має такий принциповий вигляд.

Засновники системних розробок даного наукового напряму у Польщі (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) J. Szujski та M. Bobrzyński Люблінську унію практично повністю оцінювали негативним чином. За їхніми підсумковими аргументами Польща перевищила свої можливості щодо колонізації великих нерозвинених територій Литви та України й залишилася критично послабленою перед численними зовнішніми загарбниками, що й призвело до розділів федеративної країни протягом останньої третини ХVІІІ ст. [1; 2]. Натомість, О. Halecki оцінював роль Люблінської унії як позитивну [3]. На рубежі 50-60-х років ХХ ст., навіть в умовах членства у соціалістичному таборі, у Польщі починають формуватися більш об'єктивні оцінки. Загалом, у сучасній польській науці визначаються як позитивні, так і негативні наслідки Люблінської унії (з домінуванням все ж таки позитивних оцінок [4; 5]).

Науковці Литви практично до середини ХХ ст. наслідки Люблінської унії оцінювали негативним чином. Лише у дев'яності роки такі оцінки почали

дещо пом'якшуватися, у тому числі завдяки спільним литовсько-польським доробкам [6; 7].

В Україні дослідження проблематики Люблінської унії є далеким від системного підходу (та ще й заполітизованим). В. Антонович заклав основи вкрай негативного визнання ролі унії [8]. У другій половині ХХ ст. лейтмотив таких оцінок визначався вже прямими ідеологічними вказівками: Постановою ЦК КП(б) України від 29.08.1947 р. «Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР», а потім й Тезами ЦК КПРС «Про 300 річчя возз'єднання України з Росією (1654-1954 рр.)».

Для сучасної української науки є характерним поміркований підхід в оцінках Люблінської унії, він є достатньо далеким від її ідеалізації; хоча має переважно релігійно-просвітницьке спрямування (з недостатньою увагою до суто історичних та соціально-економічних аспектів) [9; 10; 11].

Друга складова досліджуваної проблеми: визначення економічного потенціалу «Люблінського трикутника» почала розроблятися лише в самі останні роки і то, – лише у контексті переважно теоретичних розробок. Спільні польсько-українські дослідження міждисциплінарної проблеми національних ділових культур заклали основи визначення сутності профілів менеджерів Польщі та України [12] й здійснення порівняльної характеристики національних ділових культур окремих країн Центральної та Східної Європи [13]. На певному етапі означених теоретико-практичних доробок це дало можливість привернути увагу наукової спільноти до унікального співвідношення, а саме, – подібності та взаємодоповнюваності національних ділових культур безпосередньо Польщі, Литви та України [14], а також Польщі, Литви, Білорусі та України [15].

Визначальними не вирішеними аспектами досліджуваної проблеми є:

- фрагментарність і відсутність цілісних розробок до усвідомлення змісту, передумов і внутрішнього історичного та соціально-економічного еволюційного розвитку подій, пов'язаних з Люблінською унією;

- визначення економічного потенціалу співпраці країн – засновників Люблінського трикутника й конкретних напрямів такої співпраці як на рівні міждержавних відносин, так і на рівні співпраці бізнес-структур.

Мета статті: розкриття у сутнісному розумінні передумов і генези створення Люблінської унії та їх ролі у створенні «Люблінського трикутника» й окреслення вихідної бази щодо визначення економічного потенціалу конкурентоспроможності «Люблінського трикутника» в системі міжнародного поділу праці.

Виклад основного матеріалу. Заснування «Люблінського трикутника» має ґрунтовні засадничі інституціональні основи: насамперед, багатовікове історичне коріння. Цього не слід недооціню-

вати у контексті економічного обґрунтування основ функціонування «Люблінського трикутника». Більш того, економічне обґрунтування функціонування такої нової платформи співпраці має виходити з інституціональних підвалин й бути об'єктивним: урахувати їх як позитивні, так і негативні складові-прояви.

Буде науково некоректним залишати поза увагою кілька інституціональних обставин, які лише на перший погляд є несуттєвими.

За сучасним державним устроєм Європи створене відповідно до Люблінської унії Королівство Польщі і Велике князівство Литви включало території не тільки сучасної Польщі, Литви та України (як то є поширеним), а й певні території багатьох інших країн: сучасної Білорусі, Російської Федерації, Латвії, Естонії, Словаччини, Угорщини, Румунії та Молдови. Загалом, за оцінками сучасних польських науковців, ці території при створенні федеративної держави склали 865 тис. км та 7 млн населення, а в окремі часи її історичного розвитку як за площею, так і за кількістю населення – й значно більше [16].

Тобто, за підсумками Люблінської унії була утворена найбільш велика держава тодішньої Європи.

Окрім цього, слід чітко усвідомлювати: події, пов'язані з Люблінською унією, ведуть свій відлік ще з династичної Кревської унії між Великим князівством Литви та Польщею (дана важлива обставина також недооцінюється, або взагалі ігнорується більшістю дослідників). Кревська унія була підписана у 1385 р. у тоді знаменному замку, котрий знаходився на території князівства Литви – сучасного Сморгонського району Гродненської області Білорусі. Також, необхідно брати до уваги положення ще п'яти уній, засновуваних на продовження Кревської унії: Віленсько-Радомської (1401 р.), Городельської (1413 р.), Краківсько-Віленської (1419 р.), Гродненської (1432 р.) та Мельницької (1501 р.). Однак багато у чому регулювання міжнаціональних і соціально-економічних питань відповідно до цих п'яти уній мало своєрідний хвилюподібний характер з відкатними явищами.

Довідково: не тільки на теренах європейського континенту, а й у цілому світі, Кревська унія є найбільш давнім прикладом союзницько-об'єднавчого утворення між колишніми самостійними державами. Вже після неї було засновано Кальмарську: особисту унію королівств Данії, Норвегії та Швеції (1397 – 1523 рр.) та найбільш відоме союзницьке міждержавне об'єднання: Велика Британія (Об'єднане королівство Великобританії та Північної Ірландії – 1707 р.).

Безпосередньо Люблінська унія проходила складно: розпочалась вона у січні, кілька раз була під загрозою зриву (найбільша загроза сталась у березні, коли литовська делегація без будь-яких попереджень навіть покинула Люблін; ситуацію лише за

кілька тижнів вдалося врятувати завдяки дипломатичному мистецтву українських представників – воєвод українських земель). Відповідно до підсумкових умов Люблінської унії, підписаної 28 червня, Королівство Польщі і Велике князівство Литви включали території шести українських воєводств. Це – Руське (Галичина), Київське, Брацлавське, Белзьке, Волинське та Подільське воєводства. Примітним є й те, що Волинь, Поділля та Київщина до Люблінської унії були у складі Князівства Литви (для них з переходом до Королівства Польщі у складі єдиної федеративної держави було збережено дію II Литовського статуту, котрий давав певні привілеї у регулюванні адміністративно-політичних, правових, соціально-економічних відносин і використання старокиївської мови навіть у діловодстві). У 1618 р. до Люблінської унії приєдналося й відторгнуте від Московського князівства Чернігівське воєводство.

Політичним устроєм створеної федеративної держави Королівства Польщі і Великого князівства Литви стала шляхетська демократія з виборним королем і спільними для Королівства та Князівства Сеймом і Сенатом. Була запроваджена спільна зовнішня політика, ліквідовані митні кордони, прийнята єдина монетна політика. Натомість, казна залишилася окремою і для Королівства, і для Князівства; певні відмінності залишалися також у регулюванні соціальних відносин. Основу господарювання на території всієї Речі Посполитої складало хutorське (фільваркове) господарювання і відробітна рента. Активно створювані хутори-фільварки, котрі являли собою багатогалузеві господарства, були зорієнтовані на первинну переробку сільськогосподарської сировини з її наступним постачанням через Гданськ до країн Західної Європи (за обсягами виробництва зерна Річ Посполита була найпершою у Європі). При цьому зароджувалася добувна, металопереробна та ткацька промисловість, активно утворювалася міська поселенська мережа (разом з тим, території Лівобережної України протягом XVI – на початку XVII ст. залишалися малонаселеними).

Показником соціально-економічного та культурного розвитку українських воєводств Королівства Польщі та Великого князівства Литви є створені вищі навчальні заклади – одні з перших для усієї Центральної та Східної Європи: Острозька академія (1576 р.) та Києво-Могилянське братство (1615 р.): з 1632 р. – Києво-Могилянська академія. На ці часи припадає й заснування першого вищого навчального закладу Литви (й усієї Балтії та загалом Північної Європи) – Єзуїтської академії Вільнюсу: майбутнього Вільнюського університету (1579 р.)

І Річ Посполита протягом практично двох століть була однією з трьох найвпливовіших держав світу (слід також урахувати, що території інших двох надвеликих держав – Османської та Московської імперій, значною мірою знаходилися поза межами європейського континенту).

Об'єктивність є такою: стосовно України, як до речі – й Литви, Люблінська унія мала й негативні наслідки: насамперед, у національній, соціальній і релігійній сферах. Положення Люблінської унії щодо Волинського, Брацлавського та Київського воєводств, що вони приєднуються до Королівства Польщі та Великого князівства Литви як «рівні до рівних, вільні до вільних», витримувалися лише протягом перших кількох десятиліть: у XVII ст. вони почали все більше порушуватися [17].

Поширення таких проявів, та ще й на тлі різкого загострення низки питань тодішньої світової політики, стали своєрідним каталізатором проведення у 1654 р. Переяславських зборів частини представників Запорозького козацтва під головуванням Гетьмана Богдана Хмельницького (пізніше такі збори отримали назву «Переяславська рада»). На них було прийнято рішення щодо прохання Війська Запорозького до Російського царя Олексія Михайловича про об'єднання з Російським царством.

Історична наука (особливо, вітчизняна) з незрозумілих причин поза увагою залишає діяльність наступника Богдана Хмельницького – Івана Виговського: Гетьмана війська Запорозького, Голови козацької держави у Наддніпрянській Україні (1657 – 1659 pp.), Великого князя Руського (1658 – 1659 pp.). Його дипломатичне мистецтво та надзвичайні організаторські здібності (а ще він був справжнім воїном) втілювалися у державницький підхід. Це дало можливість заключити у 1658 р. Гадяцький договір, відповідно до якого до Речі Посполитої у якості рівноправного з Королівством Польща та Великим князівством Литва до Речі Посполитої приєднувалося Велике князівство Руське (у складі Київського, Брацлавського та Чернігівського воєводств). Однак остаточно ратифікований Сеймом Речі Посполитої варіант Гадяцького договору значно відрізнявся, не на користь України, від попередньо підписаного: положення щодо суб'єктності й рівноправності Князівства Руського було вилучено. Андрусівське перемир'я між Річчю Посполитою та Російським царством (1667 р.), котре було підписано потайки від України, а потім і Вічний мир між Річчю Посполитою та Російським царством (1686 р.) остаточно завершили поділ України на Правобережну та Лівобережну. Згодом було втрачено і Гетьманську українську козацьку державу (1649 – 1764 pp.).

Загальним дезінтеграційним чинником нестабільності Королівства Польщі та Великого князівства Литви – І Речі Посполитої – була так звана колонізація: намагання Польщі занадто домінувати у створеній державі. Вкрай негативним чином внаслідок кількох складних суспільно-політичних й історичних трансформацій міжнародної політики це торкнулося й Польщі. Своє існування І Річ Посполита втратила за підсумком так званих розділів Польщі між Ерцгерцогством Австрія, Королівством Пруссія та Російською імперією: першого (1772 р.), другого (1793 р.) та третього (1795 р.) розділів. На-

передодні першого поділу площа І Речі Посполитої складала 718 тис. км, а населення – 12,3 млн; на початку XVII ст. її площа досягала найбільшої позначки – 990 тис. км [16].

З огляду на узагальнюючу еволюцію цивілізаційного розвитку, є всі підстави зазначити: у цілому для України, як і для Литви та, безумовно, – для Польщі, Люблінська унія стала потужним двигуном їхнього опанування загальноєвропейських цінностей (а багато у чому, такі цінності були народжені саме Річчю Посполитою) й економічного та інституціонального розвитку. До речі, саме під час підписання Люблінської унії на світовій мапі вперше з'явилася загальна назва шести (а потім і семи) українських воєводств – «Україна».

У польському суспільстві у цілому, а не тільки у польському істеблішменті й політикумі, усвідомлення й державницька ідеологія Люблінської унії аж ніяк не згасали.

За історичним виміром це вже дуже швидко отримало свій логічний прояв. У XIX ст. під гаслом відродження Речі Посполитої у складі Польщі, Литви, Латвії, Білорусії та Правобережної України сталися польсько-російські війни: 1830 – 1831 рр. (Листопадне повстання) та 1863 – 1864 рр. (Січневе повстання). Значної мірою такі ж ідеї були поширені і під час Краківського військового повстання 1846 р.

Цілком природно, що з відродженням держави Польща – І Речі Посполитої (1918 – 1939 рр.) така суспільна свідомість і об'єктивно, і суб'єктивно мала отримати спроби свого подальшого втілення.

Одразу після закінчення І світової війни їх найбільш активно провадив Ю. Пілсудський – засновник І Речі Посполитої; є примітним, що народився він у Литві й усім своїм життям був дуже, хоча й неоднозначно, пов'язаний з Україною. Відповідні дипломатичні спроби Ю. Пілсудського щодо відродження Люблінської унії втілювалися у його концепції «Міжмор'є»: створенні конфедеративної держави від Балтійського до Адріатичного і Чорного морів – звідси і назва такого задуму. За ідеєю Ю. Пілсудського, Міжмор'є мало б включати Польщу, Фінляндію, Литву, Латвію, Естонію, Чехословаччину, Угорщину, Югославію, Білорусь й Україну (за окремими даними, – й Грузію) [17].

Маємо враховувати: Пілсудський, як досвідченіший політик і державний діяч, завдяки такій ідеї намагався убезпечити Польщу як зі Сходу, так і з Заходу. Однак знесилення Польщі за підсумками І світової війни та нова система найгостріших протиріч у світовій політиці, яка почала стрімко формуватися на початку двадцятих років XX ст., не давали шансів на реалізацію ідеї «Міжмор'є».

З початком ІІ світової війни у найважчі для Польщі часи ідеологію Люблінської унії активно втілював у життя довічний «візаві» Ю. Пілсудського – прем'єр міністр Польщі в еміграції В. Сікорський (народився в Західній Галичині). Він розпочав реальну дипломатичну й підготовчу військову дія-

льність щодо створення Польсько-Чехословацької конфедерації (у складі Польщі, Чехословаччини та Угорщини). Важко розглядати перспективи Польсько-Чехословацької конфедерації: за нез'ясованих обставин В. Сікорський у 1943 р. загинув в авіаційній катастрофі.

Після ІІ світової війни найбільш авторитетним послідовником широкої об'єднавчої ідеології Люблінської унії був Папа Іван Павло ІІ (пам'ятаємо, що мама майбутнього понтифіка родом була з Холмщини; сам він був спочатку студентом, а потім професором Люблінського католицького університету, а у 1956 – 1959 рр. очолював його кафедру етики). Активні намагання Папи Івана Павла ІІ втілити ідеї християнства у Конституцію Європейського Союзу, визнання святих Мефодія і Кирила його заступниками, й загалом – багаторічна діяльність понтифіка щодо зміцнення Євросоюзу, ґрунтувалися на засадничій ідеї Папи Івана Павла ІІ у відповідній справі: «Від Люблінської унії – до Європейської унії» (примітним є й те, що у польській мові практично не вживається поняття «Європейський Союз»; як правило, – «Європейська унія» та похідні терміни).

На рубежі 80-90-х років XX ст. підхід державницького відновлення з активним спиранням на таку багатовікову історію набув поширення у діяльності профспілкових і національно-визвольних рухів Польщі, Литви та України: «Солідарності», «Саюдісу» та «Народного Руху України».

У сучасній Польщі показовою є діяльність щодо подій, пов'язаних з Люблінською унією, теперішнього Президента ІІ Речі Посполитої (вона, відповідно до Конституції, бере свій відлік з 1989 р.) А. Дуди. Його однією з перших зовнішньополітичних ініціатив після обрання в 2015 р. Президентом Польщі стала ідея створення «від Балтійського моря до Адріатичного та Чорного моря» «осередку, який був би свого роду угодою між країнами Центральної та Східної Європи». При цьому, жодним чином мова не йшла про наміри щодо заснування будь-якого державного утворення (у сучасних умовах у подібній площині питання взагалі не може розглядатися), не було названо потенційних членів – учасників такого «осередку» та прізвище Ю. Пілсудського. Однак його ідея «Міжмор'я» як загальна вихідна щодо даної ініціативи А. Дуди стала абсолютно зрозумілою. Вкрай примітним є й те, що рішення про створення «Люблінського трикутника» було повідомлено навіть до інавгураційної промови А. Дуди після обрання в 2020 р. вдруге Президентом Польщі: подібних прикладів у світовій дипломатії обмаль.

Багатовікове співіснування Польщі, Литви та України, яке має спільні історичні, національні, культурні, ментальні та багато у чому, релігійні коріння, цілком природно втілювалося у достатньо вагомий економічний потенціал співпраці. У сучасних умовах країни «Люблінського трикутника» складають за площею 981 тис. км² та 83 млн громадян за кількістю населення; це – визначальний показник

стабільного потенційного розвитку внутрішнього ринку засновників «Люблінського трикутника».

До того ж, це – територія, яка у самому прямому сенсі не тільки займає центральне положення на європейському континенті та має вихід до Балтійського моря (і Північного льодовитого океану) й Чорного моря (через Середнє море – до Атлантичного океану). Це – територія, яка на 100% перетинає автомобільне, залізничне та повітряне сполучення між Західною Європою та Східною Європою (а далі – країни Середньої та Південно-Східної Азії, Японія та Китай); між Північною Європою та Південною Європою (і далі – Близького Сходу та Індії).

За оцінками Світового банку за підсумками 2019 р. валовий внутрішній продукт Польщі, Литви та України перевищив 800 млрд дол. США [18]. Сукупний обсяг товарообороту Польща – Україна, Литва – Україна та Польща – Литва вже сягає 14 млрд дол. США [19]. За умовним рейтингом в межах сучасного Європейського Союзу за показниками ВВП та товарообігу сукупний економічний потенціал країн «Люблінського трикутника» посів би п'яту позицію: після Німеччини, Франції, Італії та Іспанії. З урахуванням того, що, наприклад, за сукупними обсягами ВВП Німеччина, Велика Британія та Франція складали понад 50% ВВП Євросоюзу навіть на час членства у ньому Великобританії, – умовну п'яту сходинку у сучасному Європейському Союзі об'єктивно слід вважати пристойним показником з 27 країн-членів співдружності.

Дві країни «Люблінського трикутника» є носіями унікального соціально-економічного явища – так званих «економічних див». Литва разом з іншими «Балтійськими тиграми» досягла «економічного дива» у 2000 – 2007 рр. Польща вже понад 30 років знаходиться на висхідній стадії соціально-економічного розвитку. До речі, за цим показником (кількістю років без від'ємних показників розвитку) Польща вже залишила позаду Францію («французьке економічне диво») та Сінгапур («сінгапурське економічне диво»). Залишилася лише одна країна в світі, яка має більш тривалий термін сталого соціально-економічного розвитку – Китай («китайське економічне диво») [20].

В умовах реально діючого «Люблінського трикутника» досвід Польщі та Литви щодо імплементації форм, механізмів діяльності та стандартів Європейського Союзу й забезпечення стабільного тривалого соціально-економічного розвитку може бути адаптовано Україною значно ефективніше. Тим більше, – за умов отримання Україною «Зони вільної та всеосяжної торгівлі з Європейським Союзом» («Зони вільної торгівлі+ з ЄС»).

Виходячи зі структури національних економік Польщі, Литви та України й сучасної кон'юнктури світових ринків товарів і послуг за галузевою ознакою найбільш ефективною співпраця країн і безпосередньо бізнес-структур у межах «Люблінського

трикутника» може бути в агропродовольчій сфері, логістиці та енергетиці.

Для України досвід соціально-економічного розвитку Польщі та Литви цінним може бути також з погляду створення євро регіонів і налагодження транскордонного співробітництва та відносно створення й регулювання діяльності вільних економічних зон (особливо цінним це може бути у контексті створення вільних економічних зон – територій пріоритетного розвитку у Донецькій та Луганській областях).

Висновки та перспективи подальшого опрацювання досліджуваної проблеми. Неупереджений аналіз у принциповому вигляді генези інституціонального розвитку Польщі, Литви та України протягом другої половини XIV – перших двох десятиліть XXI ст. та потенціалу їхньої економічної співпраці свідчить: «Люблінський трикутник» як платформа співпраці країн – його співзасновників має низку конкурентних чинників, а отже – перспективи сталого успішного соціально-економічного розвитку.

При цьому, спільне інституціональне коріння «Люблінського трикутника» не обмежується Люблінською унією 1569 р.: у реальній дійсності воно було започатковано значно раніше – Кревською унією 1385 р. Це – перше у світі міждержавне союзницько-об'єднавче утворення.

Більш того, дані країни мають унікальні властивості подібності та взаємодоповнюваності їхніх національних ділових культур, що може стати реальним підґрунтям розширення «Люблінського трикутника» вже у недалекому майбутньому.

Разом з тим, необхідно враховувати: протягом останніх двох десятиліть пропозиції щодо створення подібних інтеграційних об'єднань вже були, однак, перспективи практичної реалізації таких пропозицій залишаються проблематичними.

Україна найбільшим чином зацікавлена в успішному функціонуванні «Люблінського трикутника». Слід передбачати спроби дискредитації ідеї його створення. Такі спроби будуть як з погляду інституціональних (насамперед, історичних і релігійних), так і з погляду економічних аспектів; не тільки передбачати, а професійно й гідно реагувати.

Першочерговим завданням щодо практичної реалізації концепції «Люблінського трикутника» є донесення ідеї його життєспроможності до політичного істеблішменту та провідних гравців бізнесу країн-засновників нової платформи співпраці, а також актуальності «Люблінського трикутника», для всього Європейського Союзу.

Стосовно економічних складових подальшого опрацювання досліджуваної проблеми найбільш актуальним є визначення перспективних напрямів, форм і методів співпраці Польщі, Литви та України як на міждержавному рівні, так і на рівні бізнесформувань, а також розробка конкретних інвести-

ційних проєктів подібної співпраці в агропродовольчій сфері, логістичній інфраструктурі, енергетиці та у сферах ІТ-технологій і фінансів.

Література

1. **Szujski J.** Historii polskiej treściwe opowiedzianej ksiąg dwanaście. Wydanie nowe. Warszawa, 1889. 438 s.
2. **Bobrzyński M.** Dzieje Polski w zarysie. Warszawa : Wyd. III., 1890. T. 2.
3. **Halecki O.** Przyłączenie Podlasia, Wołynia i Kijowszczyzny do Korony roku 1569. Kraków, 1915. 245 s.
4. **Kamiński S. A.** Historia Rzeczypospolitej wielu narodów, 1505–1795. Obywatele, ich państwa, społeczeństwo, kultura. Lublin, 2000.
5. **Kempa T.** Ziemie ruskie inkorporowane do Korony 1569 r. – odrębności prawnoustrojowe i postawy polityczne szlachty ukraińskiej do połowy XVII w. Rzeczpospolita w XVI–XVIII wieku / pod red. B. Dybasia, P. Hanczewskiego, T. Kempy. Toruń, 2007.
6. **Kiaupa Z., Kiaupienie J., Kuncevicus E.** Historia Litwy od czasów najdawniejszych do 1795 r. Warszawa, 2007.
7. **Rachuba A., Kiaupienie J., Kiaupa Z.** Historia Litwy. Dwugłos polsko-litewski. Warszawa, 2008. 388 s.
8. **Антонович В. Б.** Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. / Упор. О. Тодійчук, В. Ульяновський. Київ : Либідь, 1995. 816 с.
9. **Пасичник М. С.** Історія України: державницькі процеси, розвиток культури та політичні перспективи. Київ : Знання, 2006. 735 с.
10. **Білоус Н. О.** Люблінська унія 1569 р.: історіографічні погляди та інтерпретації (до 440-річчя Люблінської унії). Український історичний журнал. 2010. № 1. С. 65-83. URL : http://resource.history.org.ua/publ/journal_2010_1_65.
11. **Шевченко О. М.** Концепція «Міжмор'я» в сучасних геополітичних умовах. Міжнародні відносини, серія «Політичні науки». 2016. № 11. URL : http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2907.
12. **Glinkowska B., Chebotarov V.** A Comparative Cross-Cultural Analysis of the Profile of A Modern Ukrainian Manager: the Imperatives of the Future in the Context of Internationalization. *Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe*. 2018. Vol. 21. № 3. P. 63-74. <https://doi.org/10.2478/cer-2018-0019>.
13. **Glinkowska-Krauze B., Chebotarov Ie., Chebotarov V.** Comparative studies of national business cultures in the countries of Central and Eastern Europe: the basics for Improving International entrepreneurship in Poland and Ukraine. *Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe*. 2020. Vol. 23. № 1. P. 7–18. <https://doi.org/10.18778/1508-2008.23.01>.
14. **Чеботарьов С. В., Чеботарьов В. А.** Польща, Литва, Україна: національні ділові культури як детермінанти інтеграції на європейських і світових ринках. *Галицький економічний вісник*. 2020. Т. 63. № 2. С. 279–288. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2020.02.279.
15. **Чеботарев Е. В., Чеботарев В. А.** Маркетинговая составляющая национальных деловых культур Беларуси, Польши, Литвы и Украины в освоении мировых рынков. *Устойчивое развитие экономики: состояние, проблемы, перспективы*: сб. трудов XIV междунар. науч.-практ. конф., УО "Полесский государственный университет", г. Пинск, 24 апреля 2020 г./ Министерство образования Республики Беларусь [и др.]; редкол.: К.К. Шебеко [и

др.]. Пинск : ПолесГУ, 2020. С. 137-139.

16. **Kuklo C.** Demografia Rzeczypospolitej Przedrozbiorowej. Warszawa: Wyd. DiG, 2009. 518 p. (P. 211).
17. **Okulewicz P.** Koncepcja „Międzymorza” w myśli i praktyce politycznej obozu Józefa Piłsudskiego w latach 1918-1926. Poznań, 2001. 417 s.
18. **The World Bank.** URL : <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MK.TP.CD?locations=PL-LT-UA>.
19. **Traiding Economics data.** URL : <https://tradingeconomics.com/ukraine/imports-by-country>.
20. **Chebotarov V., Chebotarov Ie.** Polish economic miracle as a factor of the socialist system. *Economic Herald of the Donbas*. 2016. № 4. P. 5-9.

References

1. Szujski J. (1880). Historii polskiej treściwe opowiedzianej ksiąg dwanaście. Warszawa [in Polish].
2. Bobrzyński, M. (1890). Dzieje Polski w zarysie. Warszawa. Wyd. III. T. 2 [in Polish].
3. Halecki, O. (1915). Przyłączenie Podlasia, Wołynia i Kijowszczyzny do Korony r. 1569. Kraków [in Polish].
4. Kamiński S. (2000). Historia Rzeczypospolitej wielu narodów, 1505–1795. Obywatele, ich państwa, społeczeństwo, kultura. Lublin [in Polish].
5. Kempa T. (2007). Ziemie ruskie inkorporowane do Korony 1569 r. – odrębności prawnoustrojowe i postawy polityczne szlachty ukraińskiej do połowy XVII w. Rzeczpospolita w XVI–XVIII wieku. Toruń [in Polish].
6. Kiaupa Z., Kiaupienie J. & Kuncevicus E. (2007). Historia Litwy od czasów najdawniejszych do 1795 r. Warszawa [in Polish].
7. Rachuba A., Kiaupienie J., & Kiaupa Z. (2008). Historia Litwy. Dwugłos polsko-litewski. Warszawa [in Polish].
8. Antonovych V. B. (1995). Moia spovid. Vybrani istoriichni ta publitsystichni tvory [My confession. Selected historical and journalistic works]. Kyiv [in Ukrainian].
9. Pasichnyk M. S. (2006). Istoriia Ukrainy: derzhavnytski protsesy, rozvytok kultury ta politychni perspektyvy [History of Ukraine: state processes, cultural development and political perspectives]. Kyiv [in Ukrainian].
10. Bilous N. O. (2010). Liublińska unia 1569 r.: istoriografichni pohliady ta interpretatsii (do 440-richchia Liublińskiej unii) [Union of Lublin in 1569: historiographical views and interpretations (to the 440th anniversary of the Union of Lublin)]. *Ukrainian Historical Journal*, 1, pp. 65-83. Retrieved from http://resource.history.org.ua/publ/journal_2010_1_65 [in Ukrainian].
11. Shevchenko O. (2016). Kontseptsiiia «Mizhmoria» v suchasnykh heopolitychnykh umovakh. Mizhnarodni vidnosyny, seriia «Politychni nauky». [The concept of "Mediterranean" in modern geopolitical conditions. International Relations, Political Science Series], 11. Retrieved from http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2907.
12. Glinkowska B., Chebotarov V.A. (2018). A Comparative Cross-Cultural Analysis of the Profile of A Modern Ukrainian Manager: the Imperatives of the Future in the Context of Internationalization. *Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe*, 21, 3, pp. 63-74. <https://doi.org/10.2478/cer-2018-0019>.

13. Glinkowska-Krauze B., Chebotarov Ie., & Chebotarov V. (2020). Comparative studies of national business cultures in the countries of Central and Eastern Europe: the basics for Improving International entrepreneurship in Poland and Ukraine. *Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe*. Vol. 23, 1, pp. 7–18. <https://doi.org/10.18778/1508-2008.23.01>.

14. Chebotarov I., & Chebotarov V. (2020). Polshcha, Lytva, Ukraina: natsionalni dilovi kultury yak determinanta intehtatsii na yevropeiskykh i svitovykh rynkakh [Poland, Lithuania, Ukraine: national business cultures as integration determinant in european and world markets]. *Galician economic journal*, 63, 2, pp. 279-288 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2020.02.279.

15. Chebotarev E.V., Chebotarev V.A. (2020). Marketingovaya sostavlyayushhaya naczional'ny'kh delovy'kh kul'tur Belarusi, Pol'shi, Litvy i Ukrainy v osvoenii mirovy'kh ry'nkov [Marketing component of national business cultures of Belarus, Poland, Lithuania and Ukraine in the development of world markets]. *Ustoychivoye razvitiye ekonomiki : sostoyaniye, problemy, perspektivy – Sustainable development of the economy: state, problems, prospects*. Proceedings of the XIV Int. scientific and practical conf. UO "Polessky state. Pinsk, PolesGU [in Russian].

16. Kuklo C. (2009). Demografia Rzeczypospolitej Przedrozbiorowej. Warszawa, Wyd. DiG, 2009. 518 p. [in Polish].

17. Okulewicz P. (2001). Koncepcja „Międzymorza” w myśli i praktyce politycznej obozu Józefa Piłsudskiego w latach 1918-1926, Poznań [in Polish]

18. The World Bank. Retrieved from : <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=PL-LT-UA>.

19. Polska w sojuszach "od morza do morza"? Duda chce wskrziesić idee Piłsudskiego, planuje nowy blok państw. Retrieved from : <http://natemat.pl/123903,piłsudski-kaczynski-i-duda-co-ich-laczy-stosunek-dorosli> [in Polish].

19. Trading Economics data. Retrieved from : <https://tradingeconomics.com/ukraine/imports-by-country>.

20. Chebotarov V. & Chebotarov Ie. (2016). Polish economic miracle as a factor of the socialist system. *Economic Herald of the Donbas*, 4, pp. 5-9.

Чеботарьов Є. В. «Люблінський трикутник»: інституціональні передумови та економічний потенціал створення

У контексті кардинального загострення природно-природних, економічних й інституціональних чинників міжнародної нестабільності, котрі стали особливо наочними на рубежі ХХ – ХХІ ст., досліджуються проблеми життєспроможності офіційно заявленого влітку 2020 р. політичного рішення щодо створення «Люблінського трикутника» як платформи співпраці Польщі, Литви та України в безпековій, економічній та культурній сферах. У сутнісному розумінні аналізуються інституціональні передумови й генеза розвитку подій навкруги Люблінської унії протягом другої половини ХІV – перших двох десятиліть ХХІ ст. та економічний потенціал «Люблінського трикутника»

з погляду сучасного загальноєвропейського кон'юнктурного положення. Визначено принциповий підхід щодо розгляду подій, пов'язаних з Люблінською унією, котра у поширеній свідомості розглядається як певний прообраз «Люблінського трикутника», в наукових доробках та ідеях знакових фігур політичного істеблішменту Польщі, Литви та України. Обґрунтовано новий підхід, у відповідності до якого широкі інституціональні та економічні передумови заснування «Люблінського трикутника» закладаються значно раніше: ще Кревською унією 1385 р. – найпершим у світі міждержавним союзницько-об'єднавчим утворенням. Доведено, що за потенційними обсягами внутрішнього ринку, рівнем валового внутрішнього продукту та обсягами товарообігу між Польщею, Литвою та Україною, «Люблінський трикутник» об'єктивно має високі конкурентні позиції в системі сучасного міжнародного поділу праці в рамках Європейського Союзу. З метою обґрунтування конкурентоспроможності «Люблінського трикутника» за галузевою ознакою визначено найбільш перспективні напрями економічної співпраці між Польщею, Литвою та Україною на міждержавному рівні та на рівні бізнес-формувань, а також перспективи подальшого опрацювання досліджуваної проблеми.

Ключові слова: «Люблінський трикутник», економіка, бізнес, Кревська унія, Люблінська унія, Польща, Литва, Україна, Європейський Союз.

Chebotarov Ie. "Lublin Triangle": institutional preconditions and economic potential of creation

In the context of the cardinal aggravation of natural, economic and institutional factors of international instability, which became especially evident at the turn of the XX - XXI centuries, the problems of viability of the officially announced summer 2020 decision to create the "Lublin Triangle" as a platform for cooperation between Poland, Lithuania and Ukraine in the security, economic and cultural spheres. In essence, the institutional preconditions and genesis of the developments around the Union of Lublin during the second half of the XIVth - first two decades of the XXth century and the economic potential of the "Lublin Triangle" in terms of the current European situation are analyzed. A principled approach to the events related to the Union of Lublin, which in the common consciousness is seen as a prototype of the "Lublin Triangle", in the scientific achievements and ideas of iconic figures of the political establishment of Poland, Lithuania and Ukraine. The approach is substantiated that the broad institutional and economic preconditions for the founding of the "Lublin Triangle" were laid much earlier: by the Union of Krewo in 1385 - the world's first interstate allied-unifying entity. It has been proved that in terms of potential domestic market volumes, gross domestic product level and trade turnover between Poland, Lithuania and Ukraine, the Lublin Triangle objectively has a high competitive position in the system of modern international division of labor within the European Union. In order to substantiate the competitiveness of the "Lublin Triangle" the most promising areas of economic cooperation between Poland, Lithuania and Ukraine at the interstate level and at the level of business

entities have been identified on a sectoral basis, as well as prospects for further study of the problem.

Keywords: "Lublin Triangle", economy, business, Union of Krewo, Union of Lublin, Poland, Lithuania, Ukraine, European Union.

Чеботарев Е. В. «Люблинский треугольник»: институциональные предпосылки и экономический потенциал создания

В контексте кардинального обострения естественно-природных, экономических и институциональных факторов международной нестабильности, которые стали особенно очевидными на рубеже XX – XXI вв., исследуются проблемы жизнеспособности официально заявленного летом 2020 г. политического решения о создании «Люблинского треугольника» как платформы сотрудничества Польши, Литвы и Украины в сфере безопасности, экономической и культурной сферах. В сущностном понимании анализируются институциональные предпосылки и генезис развития событий вокруг Люблинской унии в течение второй половины XIV – первых двух десятилетий XX вв. и экономический потенциал «Люблинского треугольника» с точки зрения современной общеевропейской конъюнктуры. Определен принципиальный подход к рассмотрению событий, связанных с Люблинской унией, которая в распространенном сознании рассмат-

ривается как некий прообраз «Люблинского треугольника», в научных разработках и идеях знаковых фигур политического истеблишмента Польши, Литвы и Украины. Обоснован новый подход, в соответствии с которым широкие институциональные и экономические предпосылки создания «Люблинского треугольника» закладываются гораздо раньше: еще Кревской унией 1385 г. – первым в мире межгосударственным союзнически-объединительным образованием. Доказано, что по потенциальным объемам внутреннего рынка, уровню валового внутреннего продукта и объемам товарооборота между Польшей, Литвой и Украиной, «Люблинский треугольник» объективно имеет высокие конкурентные позиции в системе современного международного разделения труда в рамках Европейского Союза. С целью обоснования конкурентоспособности «Люблинского треугольника» по отраслевому признаку определены наиболее перспективные направления экономического сотрудничества между Польшей, Литвой и Украиной на межгосударственном уровне, и на уровне бизнес-формирований, а также перспективы дальнейшей разработки исследуемой проблемы.

Ключевые слова: «Люблинский треугольник», экономика, бизнес, Кревская уния, Люблинская уния, Польша, Литва, Украина, Европейский Союз.

Стаття надійшла до редакції 21.08.2020
Прийнято до друку 15.09.2020

В. Г. Шевченко,

*доктор технічних наук,
ORCID 0000-0002-7290-811X,*

А. П. Мухачов,

*кандидат фізико-математичних наук,
SCOPUSID 57126361500,*

Інститут геотехнічної механіки ім. Полякова НАН України,

В. І. Ляшенко,

*доктор економічних наук,
ORCID 0000-0001-6302-0605,*

Н. В. Осадча,

*доктор економічних наук,
ORCID 0000-0001-5066-2174,*

Інститут економіки промисловості НАН України

ІНСТИТУЦІЙНІ УМОВИ РОЗВИТКУ АТОМНО-ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ ТА УПРАВЛІННЯ РАДІОАКТИВНИМИ ВІДХОДАМИ В УКРАЇНІ

В умовах переходу до VI технологічного укладу провідними джерелами енергоресурсів стають геліо- та ядерна енергетика [1; 2]. Сучасна Україна здійснює тільки випуск природного концентрату урану, що і є фактично сировинним продуктом з низькою доданою вартістю та підлягає у подальшому збагаченню для виробництва таблеток збагаченого двоокису урану, з яких формуються тепловиділяючі елементи. Слід зазначити, що необхідна кількість, збагаченого урану в ядерному паливі закуповується Україною тільки в РФ. Росія постачає відвал урану-235 після збагачення не менше 0,3%. Аналогічні розробки здійснює США у компанії Вестінгауз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем розвитку атомно-промислового комплексу присвятили свої роботи А. Носовський [4], Л. Литвинський, О. Пуртов [5], О. Максимчук [6], А. Мохоцько, К. Тарасенко [7].

Незважаючи на значну увагу науковців, проблема формування умов інноваційно-орієнтованого розвитку атомно-промислового комплексу потребує більш ретельного вивчення.

Основною метою дослідження є розроблення послідовності формування умов інноваційно-орієнтованого розвитку атомно-промислового комплексу України на основі стратегічних детермінант.

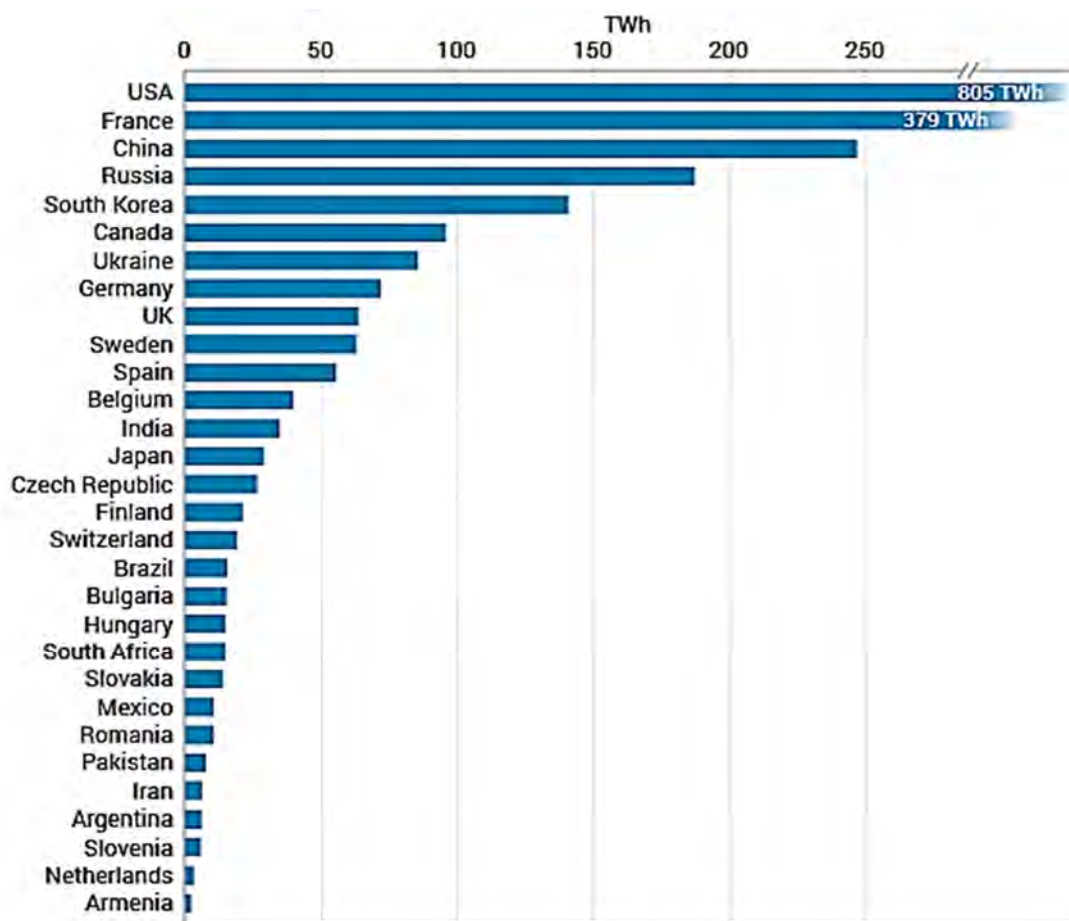
Виклад основного матеріалу. Розвиток економіки та збільшення чисельності населення є однією з причин зростання попиту на енергію в сучасних умовах. За останні 20 років чисельність населення світу збільшилася на 1,6 млрд людей, а загальний реальний дохід населення і підприємств – на 87%. Обсяг споживання первинної енергії збільшився з 1900 року в 22,5 раза, а за останні 20 років обсяг світового споживання первинної енергії зріс на 45%. Структура споживання первинних енергоносіїв ок-

ремими країнами світу визначається як наявністю природних ресурсів і транспортних можливостей, так і характером внутрішніх потреб. Зростання світового попиту на первинну енергію визначають такі країни та регіони, як Китай, Індія, Бразилія та Близький Схід. Хоча історично атомна енергетика визріла з програм створення ядерної зброї, тут, звісно, можливий і реверс. В Україні збережені два підприємства з видобутку й переробки урану, існуючі технології створення електронних компонентів і навіть спеціальна вимірювальна техніка для визначення ізотопного складу ядерних матеріалів. Крім того, за запасами урану й цирконію Україна – одна з перших у світі. Та деяких технологій для організації замкненого ядерного циклу таки бракує.

Дванадцять країн в 2018 році виробили чверть своєї електроенергії з атомної. Франція отримує близько трьох чвертей енергії від свого енергобалансу. Угорщина, Словаччина і Україна отримують більше половини від ядерної енергії, у той час як Бельгія, Швеція, Словенія, Болгарія, Швейцарія, Фінляндія та Чеська Республіка отримують третину або більше. Південна Корея зазвичай отримує більше 30% своєї електроенергії від атомної енергетики, в той час як в США, Великобританії, Іспанії, Румунії та Росії близько однієї п'ятої електроенергії припадає на атомну енергію.

Україна знаходиться на сьомому місці щодо виробництва атомної електроенергії (див. рисунок).

За 2018 рік в Україні було реалізовано промислової продукції на 16% більше, ніж за 2017 рік. Згідно з даними Держстату, обсяг реалізованої промислової продукції (товарів, послуг) без ПДВ та акцизу в Україні у 2018 році становив 2,5 трлн грн, з нього обсяг продукції, реалізованої за межі країни, становив 681,927 млрд грн.

Source: IAEA PRIS Database

Рисунок. Атомна генерація за країнами у 2018 році [13]

Серед регіонів України перше місце за обсягами реалізованої у 2018 році промислової продукції посіла Дніпропетровська область (481,2 млрд грн). На другому місці – Донецька (311,8 млрд грн), на третьому – Запорізька (211,4 млрд грн) області. У 2019 році реалізовано 2480804,2 млн грн промислової продукції, добувної промисловості 1002299,0

млн грн, Добувна промисловість і розроблення кар'єрів – 394847,2 млн грн, переробної промисловості – 1597451,8 млн грн.

В Україні спостерігається тенденція зростання енергоспоживання на основі відновлюваних джерел у 2017-2018 роках. У 2018 році склало 93165 тис. т н.е. (див. таблицю).

Таблиця

Енергоспоживання на основі відновлюваних джерел за 2007 - 2018 роки

		Одиниця виміру	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1	Загальне постачання первинної енергії	тис. т н.е.	139330	134562	114420	132308	126438	122488	115940	105683	90090	94383	89462	93165
із нього														
2	Гідроенергетика	тис. т н.е.	872	990	1026	1131	941	901	1187	729	464	660	769	897
3	у % до підсумку	%	0,6	0,7	0,9	0,9	0,7	0,7	1,0	0,7	0,5	0,7	0,9	1,0
4	Енергія біопалива та відходи	тис. т н.е.	1508	1610	1433	1476	1563	1522	1875	1934	2102	2832	2989	3195
5	у % до підсумку	%	1,1	1,2	1,3	1,1	1,2	1,2	1,6	1,8	2,3	3,0	3,3	3,4
6	Вітрова та сонячна енергія	тис. т н.е.	4	4	4	4	10	53	104	134	134	124	149	197
7	у % до підсумку	%	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2
Усього енергія від відновлювальних джерел														
8	Загальне постачання енергії від відновлювальних джерел	тис. т н.е.	2384	2604	2463	2611	2514	2476	3166	2797	2700	3616	3907	4289
9	Частка постачання енергії від відновлювальних джерел	%	1,7	1,9	2,2	2,0	2,0	2,0	2,7	2,6	3,0	3,8	4,4	4,6

Енегомісткість промисловості має стабільну тенденцію та склала у 2018 році 0,148 т н.е./тис. міжнародних доларів.

Слід зазначити, що багато країн відмовилося від атомної енергетики. Але ці країни не є енергетично ізольованими, і їхній енергетичний ринок – складова та повністю інтегрована частина великого ринку ЄС, на якому ядерна генерація присутня. Серед таких країн Німеччина, яка демонструє відхід від ядерної енергетики, але вона входить до загальноєвропейського енергетичного ринку разом із Францією, в якій ядерна енергетика займає домінуюче становище. Окремим показовим прикладом є штат Каліфорнія (США), який десятиліття тому прийняв рішення щодо виведення з експлуатації атомних енергоблоків, розташованих на його території, але у 2019 році вирішив подовжити термін їхньої експлуатації. І це на тлі загального підйому й розвитку атомної енергетики та реакторних технологій у Сполучених Штатах. Не викликає жодних сумнівів, що Україна, можливо разом з Польщею, повинна зберегти та розвивати свій потенціал у ядерній енергетиці та суміжних галузях. Для збереження та розвитку української ядерної енергетики необхідно виконати ряд умов і реалізувати комплекс заходів.

Електроенергія українських АЕС нині взагалі найдешевша у світі. З поточним тарифом близько 2 центів за кіловат-годину вона в три-чотири рази дешевша за європейську та в 1,5 раза – за російську. Однак така дешевизна не дає можливості накопичувати ресурси не тільки на розвиток, а й на безпечне виведення з експлуатації блоків АЕС із наступним приведенням ділянок, де вони розташовані, у безпечний стан. Тобто відбувається знищення відновлювальної вартості та перекладання проблем на прийдешні покоління.

Найбільш очевидний (і невеселий) сценарій: АЕС допрацюють свій ресурс (найшвидше, з урахуванням багаторазового подовження) і будуть закриті. Для видобувачів урану це означає, що 2050-го усохне й місцевий споживач урану. Але це далеко, як сьогодні здається, проблема. Торік відповідно до звіту СхідГЗК було «реалізовано 1240 т уранового концентрату. Отримано загальний дохід на суму 4,2 млрд грн і сплачено майже 1 млрд грн податків» [12].

СхідГЗК, тим часом, було поставлено «надважливу мету: зниження собівартості урану зі 105 дол. за кілограм у 2017 році до 80 дол. упродовж 2018–2019 років». Друга цифра, до речі, теж вища за світові ціни, зростання яких чекають уже років 5–7. Як усе відбуватиметься на практиці, поки що не дуже зрозуміло. Резерви шламосховищ для зберігання відходів переробки урану вже в основному вибрані. Розробляти нові горизонти – немає грошей. Щоправда, можна прискорено закривати Смолінську шахту. Але один страйк на СхідГЗК уже був [18].

Безпосередньо атомно-промисловий комплекс, який є провідною ланкою ядерно-енергетичного комплексу України, можна вважати комплексною галуззю національної економіки, що включає: уранове виробництво, що створює основу для задоволення потреби атомних електростанцій у природному урані на середньо- та довгострокову перспективу; цирконієве виробництво, яке передбачає налагодження випуску цирконію, що є основним конструкційним матеріалом для виготовлення ТВЕЛів з огляду на його унікальні фізичні властивості слабкої взаємодії з нейтронним потоком в активній зоні реактора; виробництво іонообмінних матеріалів та забезпечення ними в повному обсязі уранового виробництва України; наукове, проєктне та інформаційне супроводження проведення науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт з удосконалення технологій гірничого видобутку, переробки уранової сировини, забезпечення радіаційного захисту персоналу та населення, проведення оцінки впливу на навколишнє природне середовище, технічного переоснащення науково-дослідних установ і проєктних організацій.

Таких елементів ядерно-паливного циклу, як конверсія урану (переведення закису-окису урану U_3O_8 у гексафторид урану UF_6 – газоподібну сполуку, яка технологічно необхідна для подальшого збагачення), ізотопне збагачення урану і його реконверсія (перетворення гексафториду збагаченого урану на окис урану), виготовлення паливних таблеток із окису урану та фабрикація готових тепловидільних збірок, – на сьогодні в Україні немає. Тобто країна не володіє повним ядерно-паливним циклом (ЯПЦ) – відсутні стадії: отримання гексафториду урану; збагачення, конверсії і виготовлення паливних таблеток, одержання трубної заготовки та прокату; виробництво комплексувальних виробів і тепловидільних збірок. Та й загалом наявний науковий потенціал і власна експериментальна база недостатні для науково-технічної підтримки створення ядерного циклу в Україні. Грандіозні фінансові проблеми є величезною перешкодою для реалізації подібних амбіцій. Адже реальне фінансування більшості наявних програм зі створення ядерного циклу за роки незалежності не перевищувало 10 відсотків заявленого рівня. Запаси урану України за даними МАГАТЕ становлять 199,5 тис. т. В Україні здійснюється виробництво тільки природного концентрату урану, фактично сировинного продукту з низькою вартістю, непридатного для подальшого збагачення і виробництва таблеток збагаченого двоокису урану. Це не дозволяє Україні у повному обсязі використовувати ізотопи урану 235 і 238. Необхідна кількість збагаченого урану в ядерному паливі до недавнього часу закуповувалась тільки в РФ.

Незважаючи на те, що внесок атомно-промислового комплексу України у створення валового внутрішнього продукту незначний, але його роль важлива щодо забезпечення економічної безпеки та

досягнення енергетичної незалежності країни. Згідно з положенням Стратегії сталого розвитку України до 2030 року та енергетичної стратегії України на період до 2035 року розвиток атомної енергетики є одним із пріоритетів розвитку національної господарської системи.

Управління розвитком атомно-промислового комплексу є складним, багатогранним процесом. Прийняття зважених та адекватних управлінських рішень можливе лише за умови, якщо вони ґрунтуються на використанні результатів об'єктивної оцінки, яка дає змогу ідентифікувати тип розвитку та визначити його рівень, створити підґрунтя для виявлення детермінантів розвитку. Провідні фірми світу укладають договори зі збагачення урану під контролем МАГАТЕ з отриманням відвалу урану-235 0,2% і менше. Це дозволяє одержувати ізотоп урану-235 не 67%, а 80% і більше. Україна працює в недосканалому правовому полі. Відсутній дієвий державний механізм регулювання розвитку атомно-промислового комплексу – не має ні інструментів, ні державних програм. В Україні діяли такі програми: Державна цільова економічна програма «Ядерне паливо України», затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 23.09.2009 року № 1004 на період 2009-2013 років, що передбачала збільшення обсягу виробництва концентрату природного урану; створення виробництва ядерного палива, цирконієвого виробництва, виробництва комплектувальних виробів; наукове, проєктне та інформаційне супроводження об'єктів ядерно-паливного циклу; розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 листопада 2016 року № 943-р схвалено Концепцію Державної цільової економічної програми розвитку атомно-промислового комплексу на період до 2020 року; Концепція організації на території України виробництва ядерного палива та його компонентів на базі національних ресурсів природного урану та цирконію для зниження рівня залежності від іноземного постачальника ядерного палива на атомні електростанції [16].

Наступним кроком після схвалення Концепції є розробка проєкту програми, але на сьогоднішній день проєкт програми Кабінетом Міністрів України не затверджений. Постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2009 року № 1029 затверджено Державну цільову екологічну програму приведення в безпечний стан уранових об'єктів виробничого об'єднання «Придніпровський хімічний завод». Мета програми – ліквідація негативних екологічних наслідків діяльності виробничого об'єднання «Придніпровський хімічний завод», приведення небезпечних уранових об'єктів, що перебувають на балансі державного підприємства «Бар'єр», в екологічно безпечний стан та забезпечення захисту населення і навколишнього природного середовища від шкідливого впливу іонізуючого випромінювання. Строк виконання програми 2009-2014 роки, тобто Програма вимагає оновлення.

Рішенням Дніпропетровської обласної ради від 21.10.2015 року № 680-34/VI затверджена Дніпропетровська обласна комплексна програма (стратегія) екологічної безпеки та запобігання змінам клімату на 2016–2025 роки. В даній програмі не приділено достатньої уваги питанню утилізації радіоактивних відходів, хоча серед проблем згадується суттєве техногенне навантаження на довкілля гігантських хвостосховищ і шламонакопичувачів у м. Жовті Води та державного підприємства «Бар'єр» (м. Кам'янське).

Незважаючи на спад цін на сировинні ринки світу, енергетична безпека країни входить до кола національних інтересів держави.

В Україні 21.06.2018 року прийнятий Закон «Про національну безпеку» № 2469–VIII. В законі визначено терміни: «державна безпека – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру», «загрози національній безпеці України – явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України», «національна безпека – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» та «національні інтереси – життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян». Тому на цій основі можна узагальнити систему взаємодії суб'єктів, об'єктів та складових впливу національних інтересів. Наукове дослідження та розвиток атомно-промислового комплексу для сучасної розвинутої країни є як невід'ємною складовою частиною реалізації та захисту національних інтересів держави, так і елементом державної і національної безпеки. Поняття «інтереси в сфері розвитку атомно-промислового комплексу» формується в системі національних інтересів. Визначення «інтересів у сфері розвитку атомно-промислового комплексу» має враховувати такі фактори: сукупність економічних інтересів; сукупність цілей держави щодо енергетичної безпеки; сукупність існуючих на цей час зовнішніх та внутрішніх загроз.

Другою проблемою виробництва урану є необхідність зростання видобутку уранової руди в 2,5-3 рази, до 2,6 тис. т на рік. Одним із наукових методів видобутку руди урану, який доцільно використовувати в Україні – свердловинне підземне вилуговування (СПВ) урану на розвіданих родовищах піщавого типу. Даний метод використовують Казахстан та Узбекистан. У цих країнах 100% урану видобувається методом СПВ. Україна повинна зберегти

і розвивати свій ядерний енергетичний потенціал, навіть всупереч тренду на політику відмови деяких держав від ядерної енергетики. Ядерна енергетика не просто частина енергетичної галузі. Це відображення певного рівня розвитку економіки, технології, освіти й навіть суспільних відносин. Ядерна енергетика – це індикатор, який підтверджує технологічну культуру і демонструє належність щодо вузького кола країн, рівень розвитку яких дозволяє безпечно й ефективно використовувати передові досягнення інженерної думки особливо в умовах переходу до 6-го технологічного укладу.

Розвиток, нові технології та горизонти. Експлуатуючи існуючі енергоблоки, Україні надто важливо стежити та брати безпосередню участь у розвитку нових технологій, а також впроваджувати їх. Серед основних напрямів можна зазначити:

Перший – це сучасні технології, які дозволяють модернізувати, збільшувати ефективність, здійснювати заміну уже діючих енергоблоків, в тому числі на агрегати малої потужності, підвищувати їхню безпеку та подовжувати термін експлуатації. Бажано здійснювати це на вітчизняній машинобудівній базі з залученням сучасних технологій США та Канади. Такі підприємства в Україні є і зараз, виготовляють окремі елементи арматури та устаткування для атомних реакторів.

Другий напрям стосується нових реакторних технологій. Енергетична стратегія країни вказує на необхідність визначити наступне покоління ядерних реакторів, які ми плануємо експлуатувати. В Україні є унікальна можливість у співробітництві з технологічними компаніями із США отримати лідерські переваги в розвитку технології малих модульних реакторів. Це нове покоління реакторних установок потужністю до 300 МВт, що мають суттєво вищі показники ефективності та безпеки. Крім використання нових технологій для власних потреб, Україна може стати регіональним інженерно-технологічним хабом із експортним технологічним потенціалом та істотною локалізацією виробництва на вітчизняних машинобудівних підприємствах.

Паливна диверсифікація і розширення власної бази – третій з напрямів, про які йдеться. Україні необхідно зберегти курс на паливну диверсифікацію і скорочення ризиків використання палива, що поставляється Російською Федерацією. Водночас наявна в Україні мінерально-сировинна й технологічна база дозволяє говорити про можливість і необхідність нарощувати обсяги власного видобутку урану. Ми також маємо послідовно рухатися в напрямку створення власного (або спільно з Польщею як країною-членом ЄС) виробництва ядерного палива, враховуючи обмеження, що накладають на нас наші міжнародні зобов'язання. Якісний розвиток атомної промисловості неможливий без такого самого розвитку системи поводження з радіоактивними відходами та відпрацьованим ядерним паливом. На сьогодні реалізується низка проєктів, таких

як будівництво централізованого сховища відпрацьованого ядерного палива, які дозволять Україні піти від залежності та істотних фінансових втрат, пов'язаних зі зберіганням ВЯП у Росії [17].

Усе перелічене вище можливе у разі реалізації однієї умови. Відносно атомної енергетики має бути застосований дуже обережний і збалансований підхід, коли йдеться про виконання нею соціальних функцій з поставок електроенергії. Ядерна енергетика не може бути єдиним і основним носієм навантаження. Тарифна політика має бути економічно обгрунтованою та дозволяти генеруючим підприємствам зберігати необхідний рівень безпеки й розвиватися. Необхідно вивести цей вид генерації з дискримінованого (порівняно з іншими типами генерації) становища як у частині фінансово-економічних показників, так і в частині завантаження наявних потужностей. Реалізація зазначеного комплексу заходів дасть можливість Україні зберегти та посилити найпотужніший драйвер економіки, який зможе не тільки сприятливо вплинути на фінансово-економічний і технологічний розвиток країни, а й стимулювати розвиток цілого ряду суміжних галузей».

Безпека. Тут потрібно виділити два аспекти: **експлуатаційний та виробничий.**

Безпека експлуатації атомних енергоблоків має багато складових. Одна з ключових – професійне та незалежне регулювання. Законодавчо закріплена незалежна позиція ядерного регулятора, її посилення, розширення бази матеріальної та технічної підтримки регулятора дозволять ставити питання безпеки на чільне місце та уникати ситуацій, за яких тактичні економічні або політичні міркування можуть превалювати над безпекою. Незалежність ядерного регулятора дасть можливість також уникати конфлікту інтересів. Дуже важливо на державному рівні протистояти спокусі управляти галуззю та регулювати її в «ручному» режимі. Ядерна енергетика потребує системного підходу в управлінні та незалежного регулювання.

Безпека виробництва атомних реакторів, устаткування та інших компонентів ядерних технологій пов'язані з великими ризиками витоку інформації та іншими, тому потребують спеціальних систем захисту, які вітчизняні машинобудівні підприємства в сучасних умовах не в змозі забезпечити на належному рівні. Можливим виходом є організація співпраці на основі міжнародно-державно-приватного партнерства з метою диверсифікації ризиків. Іноземний партнер надає технології, СБУ забезпечує захист від витоків секретної інформації, вітчизняні підприємства – технічне та технологічне забезпечення виробництва сучасного устаткування.

Освіта і кадри. Запит на підготовку кадрів, як і політика зі збереження наявного кадрового потенціалу, включаючи його резервний компонент, прямо пов'язані з наступними факторами: з поточною фінансово-економічною ситуацією на підприємствах галузі та перспективами розвитку галузі в частині

будівництва та введення в експлуатацію нових потужностей. У питанні підготовки кадрів, можливо, має сенс сконцентрувати навчально-методологічну базу. Це дасть змогу підвищити якість освіти та створити здорову конкуренцію за навчальні місця замість «розмазування тонким шаром» наявного ресурсу. Необхідно уникати ситуації, що склалася зараз, коли наповненість студентами груп із відповідної спеціальності становить лише близько 30%. Маючи за плечима потужну галузь, наші заклади вищої освіти, зокрема Дніпровський державний хіміко-технологічний університет, крім реалізації внутрішніх завдань, могли б системно розширити експортний потенціал вітчизняної системи вищої освіти в галузі ядерної енергетики. Доцільно розробити модульні блоки щодо надання професійних знань та досвіду, як продукту роботи галузі, а не пасивно спостерігати за тим, як ці знання та досвід витікають із країни з виїздом фахівців [16].

Для розвитку атомно-промислового комплексу доцільно використовувати інноваційний підхід. Даний підхід представлено як сукупність трьох взаємопов'язаних блоків, а саме:

- методико-інформаційний блок – передбачає розроблення методики оцінювання розвитку атомно-промислового комплексу для підвищення рівня обґрунтованості рішень щодо формування умов його переорієнтації на інноваційній основі, а також збір та первинна обробка інформації для її подальшого використання в процесі оцінювання розвитку атомно-промислового комплексу;

- діагностично-орієнтувальний блок – передбачає здійснення на основі сформованої інформаційної бази за розробленою методикою ідентифікації типу розвитку атомно-промислового комплексу України та визначення його рівня, а також розроблення рекомендацій щодо формування умов для інноваційно-орієнтованого розвитку атомно-промислового комплексу;

- оціночно-процесуальний – передбачає проведення оцінки чинників як підґрунтя для подальшого визначення стратегічних детермінант інноваційно-орієнтованого розвитку, з урахуванням яких мають розроблятися заходи щодо формування умов для інноваційно-орієнтованого розвитку атомно-промислового комплексу, а також прогнозування очікуваних результатів та впровадження розроблених заходів, що має супроводжуватися постійним контролем на основі співставлення отриманих результатів з прогнозованими.

Надважливим також є питання управління радіоактивними відходами уранових виробництв. Основними джерелами забруднення при видобутку та переробці урану є шахтні води, технологічні розчини гідрометалургійного заводу та тверді відходи видобутку та переробки уранової руди. Такі відходи накопичуються у відвалах та шламосховищах. Небезпечними чинниками, які впливають на довкілля, є пил та газ радон, які утворюються при видобутку

та переробці уранових руд, забруднення прилеглих територій, поверхневих та підземних вод, перш за все в місцях розміщення шламосховищ радіонуклідами.

На території м. Кам'янське та Дніпровського району Дніпропетровської області розраховані хвостосховища 42 млн т відходів уранового виробництва колишнього «Придніпровського хімічного заводу»: «Західне», «Центральний Яр», «Південно-східне», «Дніпровське», «Сухачівське» і сховище «База С». Всі вони є джерелами забруднення повітря, водних та земельних ресурсів.

Шляхами подолання впливу небезпечних чинників є вдосконалення технології очищення шахтних вод від урану та інших забруднюючих елементів для упередження потрапляння їх у водневі системи, в першу чергу річки та водосховища.

Особливу увагу екологічним проблемам треба приділити у разі застосування методу свердловинного підземного вилуговування (СПВ) для запобігання накопичення під землею забруднюючих компонентів.

Виробництво ЯП, переробка відходів ядерного палива (ВЯП), вирішення екологічних проблем зажадають посилення участі держави, профільних інститутів НАН України, не тільки з причини високого технологічного і технічного рівня виробництва ядерно-чистих матеріалів, а й через наявність наукових кадрів і фахівців. Залучення інвестицій від приватного бізнесу в ядерній галузі, крім видобутку урану, малоймовірно, тому що її рентабельність невелика в умовах України.

Загальна кількість рідких і шламоподібних відходів уранового виробництва на сьогодні перевищує 100 млн т та є джерелом забруднення ґрунтів, поверхневих та підземних водневих систем та повітря радіоактивними елементами. Актуальними є питання вдосконалення методів поводження з рідкими відходами уранового виробництва, реабілітації забруднених горизонтів підземних вод, а також активізації розроблення нових захисних матеріалів для захоронення радіоактивних речовин. Важливим є також переробка хвостосховищ та відвалів з метою вилучення цінних компонентів та зниження навантаження на довкілля.

Враховуючи вищенаведене надактуальним є вирішення проблеми утилізації відходів уранового виробництва, поліпшення управління радіоактивними відходами задля покращення екологічної ситуації в Дніпропетровській області.

Започаткування та реалізація програми «Поліпшення управління радіоактивними відходами задля покращення екологічної ситуації в Дніпропетровській області» дозволить вирішити екологічні проблеми, пов'язані з утилізацією радіоактивних відходів уранового виробництва, шляхом переробки шламоподібних відходів в обсязі до 1 млн т на рік.

Серед інших загальних результатів виконання програми очікуються такі:

- скорочення техногенного навантаження на навколишнє середовище;
- зменшення рівня забруднення повітряного басейну області;
- захист водних ресурсів від виснаження та забруднення радіоактивними відходами;
- поліпшення стану земельних ресурсів;
- зменшення рівня накопичення промислових відходів;
- поліпшення системи управління промисловими відходами.

Розглядаючи життєво важливе питання екології, кажучи про утилізацію відходів уранового виробництва на ДП «СхідГЗК» можна стверджувати, що до теперішнього часу всі відходи (хвости) відкачували в найближчу балку від гідро-металургійного заводу (ГМЗ) і заливалися без гідроізоляції, в результаті цього в атмосферу і надра виділяється значна кількість природних радіонуклідів, що згубно впливає на екологію. Хвостосховища радіоактивних відходів є джерелом забруднення атмосфери радіоактивними газами, в першу чергу, радоном, який еманує практично зі всієї поверхні хвостосховища, куди надходить радій, що міститься в урановій руді. Єдина вимога, якої дотримувалися і дотримуються, те що шлами покриті шаром води, що захищає від утворення сухих пляжів.

Низькорadioактивні рідкі відходи у вигляді пульпи скидаються в хвостосховище, створене в перегородженій греблі балки Щербаківська. Хвостосховище площею 25 га знаходиться в 1,5 км від міста Жовті Води. Воно складається з двох секцій – «старої» і «нової». «Стара» секція має довжину 1,6 км, ширину – 0,6 км, у даний час заповнено до проектних значень і вміщує 5,47 млн м³ твердої фази або 9 млн т хвостів. «Нова» секція хвостосховища розташована в західному відгалуженні балки. Площа секції становить 256 га, проектний обсяг – 25,841 млн м³. Тут поховано близько 40 млн т відходів (майже 80% від проектного об'єму). Загальна альфа-активність заскладованих радіоактивних відходів перевищує 50 тис. Кюрі. Ніде в світі немає сховищ з таким обсягом небезпечних рідких відходів.

Багаторічний досвід вітчизняної і зарубіжної уранодобувної промисловості показує, що проблеми раціонального освоєння природних ресурсів, управління гірським тиском, підвищення повноти та якості вилучення корисних копалин, забезпечення безпеки гірничого виробництва, зниження виділення радону в гірничі виробки, збереження денної поверхні вирішуються шляхом застосування систем розробки з твердіючою закладкою виробленого простору.

В Україні закладні роботи ведуться на Запорізькому залізничному комбінаті (ЗЗРК) і СхідГЗК. Системи з твердіючою закладкою показали на прикладі ЗЗРК і СхідГЗК хорошу конкурентоспроможність у частині високої якості вилучення корисних копалин навіть при видобутку менш цінних залізних

руд. У складі закладки широко застосовується пісок, як інертний заповнювач використовується граншлак і вода в обсягах до 500 кг/м³.

У той же час існує ряд недоліків закладки виробленого простору.

- присутність водовіддачі штучним масивом в інфраструктуру шахтного водовідливу, що веде до проблеми очищення шахтних вод на денній поверхні;
- нерівномірна міцність і стійкість оголень штучного масиву по довжині і висоті камер;
- невисока міцність гідроізолюючих перемичок через присутність гідростатичного тиску.

Для приготування твердіючої закладки в якості наповнювачів відповідно до «Інструкції по технології приготування твердіючої закладки на закладних комплексах СхідГЗК» допускається застосовувати наступні матеріали:

- кар'єрні піски, супіски, модуль крупності яких дорівнює 0,02-0,1, вміст глинистих і мулистих частинок – 15-50%;
- відходи гірничого виробництва розміром мінує 25 мм (хвости купчастого вилуговування, породи і позабалансові руди) у вигляді домішок 25-50% по масі до дрібного заповнювача;
- хвости ГМЗ в їх натуральному вигляді.

Найбільш раціональним є утилізація шламів шляхом приготування пастоподібної закладки. Головною метою такої закладки виробленого простору є зменшення водовіддачі штучним масивом в інфраструктуру шахтного водовідливу, що автоматично знизить обсяги очищення шахтних вод на денній поверхні від розчинних солей гірського масиву і мулоподібних частинок, у тому числі і радієвого ряду урану. За основу може бути взята технологія, розроблена гірничодобувною компанією Outotec, де закладка здійснюється сучасними пастоподібними сумішами, що твердіють. Застосовувані поршневі насоси дозволяють подавати тверду закладку на відстань до 12 км, при необхідності, на висоту до 240 метрів, продуктивністю 230 м³/год. При цьому використовується пастоподібна закладка будь-якого гранулометричного складу (до 1/3 діаметра трубопроводу). Основним в'язучим є цемент в кількості від 1 до 10%. Утилізація хвостів збагачення в пастоподібній закладці може досягати 80% при додаванні 10% цементу, відповідно.

У разі пастоподібної закладки, що закачується, зникає проблема міцності гідроізолюючих перемичок – немає гідростатичного тиску навіть у верхньому шарі, де закладка завжди є майже в рідкій фазі і тимчасово не втратила рухливості. Висока в'язкість складу дозволить виключити сегрегацію заповнювача і в'язучого по площі камери, що забезпечить рівномірну міцність і стійкість оголень штучного масиву по довжині і висоті камер. Ця ж в'язкість дозволить утилізувати в складі закладки техногенні джерела іонізуючого випромінювання у вигляді шламів ГМЗ. У самопливної закладці шлам знахо-

диться в кількості більше 40%, що різко знижує міцність штучного масиву через сегрегації гран-складу в шарі води, що покриває закладку, а у закладці, що закачується, вміст шламів можна довести до 80% від обсягу, отримуючи при цьому однорідний рівномірний по обсягу штучний масив.

Впровадження нових технологій закладних робіт з утилізацією відходів переробки гірничих виробництв дозволить істотно поліпшити екологічну обстановку, підвищити продуктивність і ефективність видобутку уранової руди.

Важливим етапом є проведення спектрального та хімічного аналізу проб для визначення вмісту тих чи інших компонентів у конкретному сховищі, а також аналіз їх радіоактивності.

Переробка відходів у рідкому або сухому вигляді вимагає застосування спеціального обладнання для зневоднення і класифікації шламів для приготування закладки. В ІГТМ НАН України розроблено вібраційне устаткування для тонкої класифікації та зневоднення сипких матеріалів – вібраційні полічастотні грохоти. При віброударному полічастотному збудженні робочого органу та ситових поверхонь вібросити можливе ефективне розділення шламоутворюючих часток і видалення їх з технологічного циклу подрібнення на стадії максимального розкриття часток уранових руд, зневоднення виділених часток та виділення пустої породи з лужного розчину для подальшої її утилізації. Це суттєво підвищує продуктивність та ефективність тонкої класифікації за крупністю і зневоднення на вібросити подрібнених уранових руд та відходів їх переробки.

Оскільки транспортування трубопровідним транспортом від м. Кам'янське до ГМЗ (м. Жовті Води) є витратним проектом, найбільш раціональним є доставка радіоактивних відходів залізничним або автомобільним транспортом в спеціальних контейнерах. В ІГТМ НАН України створенні нові технології транспортування та довгострокового безпечного зберігання радіоактивних відходів у спеціальних контейнерах з аномально високими РЗ властивостями, які суттєво підвищують радіаційну стійкість контейнерів для зберігання та поліпшення екологічного стану уранодобувних регіонів.

Також в ІГТМ НАН України розроблена технологія рекультивациі земель колишніх шламосховищ. Запропоновані способи випуску пульпи і наміву шламосховища з урахуванням технологічних особливостей його будови, які дозволяють розділити матеріал за вмістом корисного компоненту, розмістити його у визначеній частині ємності накопичувача відходів та таким чином сформувати зони для перспективного промислового видобутку мінеральної сировини.

Ще однією проблемою є скидання радіоактивних шахтних вод закритої шахти «Нова» (м. Жовті Води) у прилеглу річку. Для вирішення цієї проблеми може бути запропонована прокладка трубопроводу до ДП «СхідГЗК» для заміни технічної

води, що використовується шахтою, в т.ч. для приготування закладних сумішей.

У даний час шахта «Нова» підприємства «Схід-Руда» знаходиться в стані самовільного затоплення через низку економічних проблем. З кінця липня 2016 року відкачка води з шахти припинена і шахтні води не потрапляють, як раніше, в річку Жовта.

Будь-який варіант розвитку подій на шахті: або остаточне затоплення гірничих виробок і відпрацьованих камер, або відновлення роботи шахти неминуче призведе до відновлення скидання шахтних вод в кількості 450-480 м³/год в постійний водотік р. Жовта.

При цьому кількість розчиненого урану при обох альтернативних варіантах розвитку шахти буде близьким: із затопленої шахти будуть надходити менші добові обсяги шахтних вод, але з більшою концентрацією урану (теплого конвекцією будуть промиватися всі існуючі камери уранових блоків). Під час роботи шахти промиваються тільки блоки нижче рівня затоплення – одна третина або одна чверть уранових блоків, з вмістом 0,4 г/м³, але з інтенсивною відкачкою близько 450 м³/год.

Екологічно оптимальним є експлуатація повністю осушеної шахти, коли кількість розчиненого урану в шахтних водах буде зведено до мінімуму. Такий варіант передбачається в разі залучення в експлуатацію поки незатребуваних промислових покладів комплексних рідкоземельних-ванадій-скандієвих руд.

Промислове вилучення урану з шахтних вод проводиться шляхом монтажу на території шахти сорбційної установки, що працює на іонообмінних смолах. Витяг урану повинен проводитися на ГМЗ СхідГЗК.

Перед комбінатом стоїть завдання щодо прийняття оперативного рішення по заміні технологічної води, що приймається від Водоканалу шахтною водою ш. «Нова» (Жовті Води) з прокладкою трубопроводу необхідної довжини. З витягом з шахтної води уранової складової є технічна можливість очистити воду від урану і подати її для виробничих потреб на комбінат. Необхідно прокласти трубопровід на відстань, орієнтовно 7 км. Модульна установка вітчизняної розробки пройшла випробування і експлуатацію на комбінаті протягом багатьох років. Конструкція системи очищення води потребує доопрацювання, виходячи з сучасних вимог з подальшим використанням в технології. Отриманий продукт з ураном буде перероблятися в концентрат на ГМЗ.

Також під забудованою територією м. Жовті Води та прилеглих до шахт селищ знаходяться значні обсяги виробленого простору, який на початку видобутку уранової руди в регіоні нічим не закладався. Через це утворюються провали денної поверхні. Пропонується заповняти порожній вироблений простір закладною сумішшю, приготовленою зі шламів ГМЗ.

Після підземного видобутку уранової руди і підйому її на поверхню в шахтному просторі залишаються порожнечі, які необхідно заповнити заміном – матеріалом (сировиною, сумішшю і т. ін.), який має твердість порівнянну з видобутою рудою.

Для закладання виробленого гірничого простору в даний час використовується твердіючі суміші, приготовані з піску, гранульованого металургійного шлаку і цементу. Суміш готується на території шахти і подається в шахтні пустоти по трубопроводу через ствол шахти. Протягом року комбінат закуповує і перевозить понад 100 тис. т гранульованого металургійного шлаку і 400 тис. м³ піску. Доставка піску і граншлаку здійснюється залізничним і автотранспортом.

Перед комбінатом стоїть завдання щодо прийняття оперативного рішення по заміні в твердіючій закладці піску і граншлаку на відходи збагачення (з власних хвостосховищ) з природними сполучними (вапняк).

Необхідно доопрацювати технологію з отримання твердіючої закладки з хвостів збагачення як уранового, так і залізрудного виробництва в частині отримання сполучного матеріалу з недорогих матеріалів природного походження, наприклад вапняку. Важливою проблемою є переробка відвалів уранових шахт. Пропонується для вирішення цієї проблеми переробляти відвал шахти «Інгульська» СхідГЗК на основі високоградієнтної магнітної сепарації та інтенсивної гідрометалургії.

Відвальна (порожня) порода, «позабалансова» руда і хвости радіометричного сортування вивозяться у відвал. Останніми роками хвости радіометричного сортування складаються в окремий відвал, що створює сприятливі умови для повторного радіометричного сортування. Переробку гірської маси відвалів у процесі рекультивації території проммайданчика пропонується здійснювати за допомогою реалізації наступних технологій:

- повторного радіометричного сортування хвостів РЗУ класу плюс 40 мінус 250 мм з виділенням концентрату (вміст ПК до 0,08%, вихід – до 25%) і вторинних хвостів з вмістом корисних компонентів до 0,06% (II клас за радіоактивністю). Вторинні хвости можуть бути використані для засипки ерозійного яру, розташованого в 3 км від відвалів (глибина яру – до 8 м, площа – близько 15 га, об'єм – близько 1,0 млн м³);

- високоградієнтним магнітного сортування мокрим способом гірської маси відвалів класу мінус 5 мм, подрібненої до класу мінус 1,0 мм, з виділенням концентрату (вміст корисних компонентів – до 0,1%, вихід – до 20%) і хвостів у вигляді піску, придатного для гідрозакладки. Концентрат відвантажується на ГМЗ;

- високоградієнтного магнітного сортування сухим способом гірської маси відвалів класу плюс 5 мінус 10 мм з виділенням бідного концентрату (вміст корисних компонентів – до 0,05%, вихід – до

30%) і хвостів у вигляді дрібного щебеню II класу за радіоактивністю, придатного для засипки яру.

При реалізації нових уранових проєктів слід зважати на настрої людей і стереотипи щодо атомної енергетики.

Дніпропетровська облрада скасувала своє ж рішення чотирирічної давності щодо узгоджених геологічних досліджень і дослідно-промислової експлуатації відразу двох родовищ уранових руд у регіоні – Новогурівського ділянки Сурської площі.

Не здійснений атомний клондайк. Одержувачем узгодження була приватна компанія ТОВ «Атомні енергетичні системи України» (АЕСУ). Документ, виданий облрадою в 2016 році, передбачав перспективу видобутку і збагачення урану на стику відразу трьох районів області – Солонянського, Криничанського і П'ятихатського вприсотні кілометрів від обласного центру і в двох десятках від річки Дніпро. Однак перспектива перетворення добре обжитої аграрної території в приватний урановий клондайк викликала серйозну стурбованість місцевих жителів. Тим більше що заява про планову діяльність АЕСУ, яку компанія розповсюдила по місцевим сільрадам у рамках процедури оцінки впливу на навколишнє середовище, стало повною несподіванкою не тільки для населення, а й для сільських голів, які і гадки не мали про те, що на їх території хтось збирається добувати сировину для атомної промисловості.

Розвиток атомної промисловості залишив свої відмітини і на території Дніпропетровської області, де розташовано відразу кілька великих підприємств і об'єктів ядерно-паливного циклу. Перш за все це єдиний в Україні виробник збагаченого урану – держпідприємство «Східний ГЗК» (м. Жовті води), ліквідований як юридична особа «Придніпровський хімічний завод» (м. Кам'янське). Останній свого часу збагатив уран для першої радянської атомної бомби.

За час свого існування співробітники ПХЗ стали авторами сотень винаходів і технологій, що використовуються в урановому і рідкоземельних виробництвах на пострадянському просторі і за його межами.

На початку 90-х збагачення урану в Кам'янському було припинено. Однак ПХЗ залишив після себе на довгу пам'ять як найбільше в Європі хвостосховище відходів виробництва уранових руд. Деякі з цих відходів розташовані досить близько і до річки Дніпро, і до кордонів обласного центру. Тому спроба відновити видобуток урану в околицях Дніпра, та ще й приватним способом, без перебільшення, справила ефект бомби, що розірвалася. Тим часом, за даними МАГАТЕ, велика частина світового урану в даний час видобувається для комерційних цілей. Не для власного споживання, а для продажу на світовому ринку. І хоча держави – господарі уранових родовищ намагаються контролювати або як мінімум бути присутнім в уранових проєктах,

значна частина світового урану видобувається і збагачується приватними компаніями, такими як англо-австралійська Rio Tinto, французька Arvea, канадська Cameco.

А враховуючи, що розвиток проєктів, пов'язаних з видобутком-збагаченням урану і виробництвом з нього палива для АЕС, вимагає чималих коштів і має тривалий термін окупності, то і державні компанії, так як і найбільший світовий добувач урану – «Казатомпром», створюють спільні підприємства з приватниками або намагаються отримати фінансування на світових фондових біржах.

АЕСУ є першою приватною українською компанією, що заявила про свої інтереси в сфері видобутку і виробництва урану. У листопаді 2018 року вона отримала спеціальні дозволи Державної служби геології та надр України на геологічне вивчення надр і дослідно-промислово розробку уранових руд на чотирьох ділянках в Миколаївській і Дніпропетровській областях.

Крім Сурської площі і Новогурівської ділянки в Дніпропетровській області, йдеться про Сафоновське і Михайлівське родовища в Миколаївській області. У АЕСУ стверджують, що ці родовища складні в експлуатації і нецікаві великим інвесторам. У той час як питання енергетичної незалежності та забезпечення сировиною для виробництва ядерного палива українських АЕС є актуальним.

На Пержанську комплексне родовище рідкісних металів у Житомирській області, основним вмістом якого є берилій, застосовуваний в ядерній енергетиці, авіа-, ракетобудуванні та інших сферах промисловості. Крім того, АЕСУ підписали меморандум з американською компанією Holtec International, яка побудувала нове укриття на Чорнобильській АЕС, про спільне просування в Україні введення малих модульних реакторів SMR-160, проєктування яких займаються американці. Однак реалізація уранових проєктів у центрі Європи в районах з високою щільністю населення пов'язана з жорсткими екологічними обмеженнями і цілком зрозумілими страхами людей, які проживають поблизу від зони видобутку.

Будувати такі переробні центри АЕСУ має намір, що називається, в чистому полі, поблизу від зони видобутку і в декількох кілометрах від житлової сільської забудови. Свердловини для видобутку урану глибиною 50-100 м (в залежності від глибини продуктивних полів) робляться на відстані декількох десятків метрів один від одного і можуть зайняти в цілому до 100 га на кожному з родовищ. Хоча, як запевняють в АЕСУ, після відпрацювання та відповідної рекультивції землі будуть знову повернуті в сільгосподарство і будуть придатні для аграрного виробництва. Примітно, що на відміну від Дніпропетровської області, де проєкти бізнесмена Буткевича зустріли в штики, в Миколаївській області до них поставилися більш-менш прихильно і без ажіотажу. Якщо вірити змісту звіту про громад-

ські слухання планової діяльності «Підприємства з відпрацювання Михайлівського родовища», проведених 13 лютого 2020 року в с. Миколаївка Казанківського району, на захід прийшли лише 24 людини. Вели вони себе неактивно і задали організаторам шість питань, третина з яких були пов'язані з можливістю працевлаштування місцевих жителів і ще один був подякою за надану допомогу.

Міненерго прийшли до висновку про допустимість діяльності підприємства після проведення додаткової оцінки впливу видобутку на навколишнє середовище. Однак, якщо в процесі господарської діяльності буде виявлено більший негативний вплив, ніж вказано в оцінці, то підприємства підлягає зупинці. При цьому розрив між сировинною базою атомної промисловості і готовою продукцією у вигляді тепловиділяючих збірок (ТВЕЛ) для України дійсно актуальне. Україна виробляє збагачений уран, але змушена була купувати готові збірки з ядерними таблетками спочатку у однойменній російській корпорації, а тепер – і в американській Westinghouse Electric.

Спроби створити власне підприємство з виробництва ТВЕЛів для України поки що закінчилися нічим. Спочатку планували створити таке виробництво спільно з росіянами. Однак ті виставили жорсткі умови використання на українських АЕС – з урахуванням типів реакторів, задіяних на наших станціях, – тільки їх продукції. Українські власті визнали це неприйнятним.

Аналогічні пропозиції нібито надійшли і від американської сторони. Однак передача американських технологій також пов'язана із зобов'язаннями виняткового використання їх палива. І це теж навряд чи доречно. При цьому світові тенденції розвитку атомної промисловості такі, що на зміну великим АЕС і потужним реакторам, таким як BVP-1000, вже в доступному для огляду майбутньому повинні прийти менш потужні, але більш безпечні і прості в обслуговуванні – модульні. Зручність даної технології в тому, що їх можна виробляти в заводських умовах і доставляти на місце збірки. Такий тип реакторів отримав назву SMR (Small modular reactor). Одним із найбільш відомих проєктів у цій галузі є SMR-160, проєктований американською Holtec. Поки реактор існує тільки на папері. Однак його розробники запевняють, що можна досягти такого рівня безпеки, який дозволить обійтися без традиційних санітарно-захисних зон навколо традиційних АЕС і будувати їх набагато ближче до споживачів. Що фактично означає нову еру в енергетиці – відмова від дорогих ЛЕП, що зв'язують споживачів з великими електростанціями. У самій Holtec вважають, що ефект від розгортання реакторів SMR-160 буде порівнянний з ефектом від впровадження мобільного зв'язку. Конструкція реактора передбачає використання насосів. Управління ним набагато простіше існуючих. У разі аварії з будь-яких причин, навіть якщо сталася диверсія або теракт, реак-

тор заглушиться і перейде в безпечний стан без втручання персоналу. Розміщується реактор на глибині 14 м. Під землею розташовується і сухе сховище (термін служби до 120 років) відпрацьованого ядерного палива. За даними atominfo.ru, «в нижній частині корпусу відсутні будь-які проходки – отже, відсутні і можливі шляхи для непередбаченого зливу теплоносія. Борне регулювання не передбачається в принципі, що дозволяє говорити про терміни служби реактора до 100 років». Теплова потужність SMR-160 обрана з міркувань можливості пасивного відводу тепловиділення. Навколо контейнента передбачений кільцевий водний екран, що допомагає теплоотводу як в умовах нормальної експлуатації, так і в аварійних сценаріях», – відзначають експерти. При цьому SMR-160 можуть мати багатофункціональне використання – крім генерації електроенергії, постачати тепло або працювати як опріснювальна установка.

Вартість одного реактора оцінюється приблизно в \$ 1 млрд, а проектний термін експлуатації – 100 років. Модульні реактори будуть досить компактними. Один SMR-160 займає площу 2 га. Два модуля – 3 га. При цьому економічно оптимальні для розміщення чотири реактора, що працюють разом.

Україна є одним з кандидатів на випробування нової технології. Ще в 2018 році президент НАЕК «Енергоатом» Юрій Недашковський заявив про можливість спорудження модульних реакторів малої потужності на майданчику Рівненської АЕС. Це пов'язано з необхідністю створення потужностей, що заміщують, для найстаріших енергоблоків №1 і №2 Рівненської АЕС. Також це доцільно з точки зору потужностей реакторів. Два реактора ВВР-440 потужністю 440 МВт можна було б замінити шістьма реакторами SMR-160 потужністю 160 МВт або ж обійтися четвіркою SMR-160, але отримавши меншу потужність.

Однак реалізовувати подібні проекти слід, будучи впевненими в безпеці запропонованої технології. Її випробування зажадає залучення фахівців світового класу і виробництва абсолютно нового обладнання.

Виступивши в якості майданчика для розгортання революційної для енергетики технології, Україна вправі розраховувати і на локалізацію на своїй території комплектуючих для нового типу реакторів, а значить – на нові технології, робочі місця і доходи.

Цілком можливо, що в разі успіху модульні реактори дозволять реабілітувати в очах більшості українців і атомну енергетику в цілому. І тоді відношення до видобутку і збагачення урану в степах України стане більш зваженим і раціональним.

Висновки. До загальних результатів виконання програми розвитку атомно-промислового комплексу доцільно включити такі: підвищення конкурентоспроможності підприємств ключових страте-

гічних галузей: атомної, видобувної, металургії, хімічної та машинобудування; підвищення інноваційності виробництва через розвиток наукового потенціалу області, комерціалізацію наукового процесу; розвиток підприємств на основі новітніх технологій переробки промислових відходів, у тому числі, для розвитку інфраструктури регіону; скорочення техногенного навантаження на навколишнє середовище; створення привабливіших та різноманітніших робочих місць; забезпечення стабілізації соціальних процесів шахтарських регіонів. Необхідно збільшити обсяг видобутку урану, збільшити рівень його збагачення та одночасно вирішити екологічні питання щодо утилізації відходів.

Одним із напрямів модернізації атомно-промислового-комплексу України є створення реакторів SMR (Small modular reactor) та встановлення їх замість існуючих. Їх виробництво необхідно здійснювати на підприємствах України.

Література

1. **Якубовський М. М., Ляшенко В. І.** Модернізація економіки промислових регіонів: спроба концептуалізації. *Вісник економічної науки України*. 2016. № 1 (30). С. 188-195.
2. **Ляшенко В. І., Котов Є. В.** Україна XXI: неоіндустріальна держава або «крах проекту»? : монографія; НАН України, Ін-т економіки пром-сті; Полтавський ун-т економіки і торгівлі. Київ, 2015. 196 с.
3. **Горбулін В.** Мій шлях у задзеркалля. Не лише подорожні нотатки. Київ: Брайт Букс, 2019. 272 с.
4. **Носовський А. В.** Ядерна енергетика в контексті сталого розвитку. *Ядерна та радіаційна безпека*. 2010. Вип. 2(46). С. 62–65.
5. **Литвинський Л. Л., Пуртов О. А.** Розвиток ядерної енергетики в Україні. Необхідність, недоліки та переваги. URL: http://www.kinr.kiev.ua/NPAE_Kyiv2006/proc/Litvinsky.pdf (дата звернення: 17 жовтня 2018 р.).
6. **Максимчук О. С.** Пріоритетні напрями державного управління процесами розвитку ядерної енергетики та атомної промисловості в Україні. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2013. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2013_1_16 (дата звернення: 17 жовтня 2018 р.).
7. **Мошонько Г. А., Тарасенко К. В.** Проектний підхід в управлінні інноваційним розвитком підприємств атомної енергетики. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 16. С. 417–424.
8. **Мігяєва Т. Л.** Поняття галузі та передумови її формування. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2013. Вип. 2(1). С. 199–209. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/esprstp_2013_2%281%29_30 (дата звернення: 17 жовтня 2018 р.).
9. **Стратегія сталого розвитку України до 2030 року / Проект 2017.** URL: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/sustainable-development-report/Sustainable-Dev-Strategy-for-Ukraine-by-2030.html> (дата звернення: 16 жовтня 2018 р.).
10. **Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»:** Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 605-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/250250456> (дата звернення: 16 жовтня 2018 р.).
11. **Підприємства та ком-**

панії галузі / Офіційний сайт Міністерства енергетики та вугільної промисловості України. URL: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/officialcategory?cat_id=24491606 (дата звернення: 17 жовтня 2018 р.). 12. Максимчук О. С. Напрямки забезпечення інноваційного розвитку підприємств сфери послуг. Удосконалення механізму інноваційного розвитку суб'єктів національної економіки України: колективна монографія / Т.В. Гринько, М.М. Кошевий, Г.Ю. Єлисеєва та ін.; за наук. ред. д.е.н., проф. О.К. Єлисеєвої. Київ: Центр учбової літератури, 2013. С. 173–211. 13. Nuclear Power in the World Today. (2019). URL: <https://www.world-nuclear.org/information-library/current-and-future-generation/nuclear-power-in-the-world-to-day.aspx>. 14. Energy Information Administration. URL: <https://www.eia.gov/?fbclid=IwAR285y4K2PH-uGm947kbbdhBjCBGYjSRjFQxyxkiZ231vjZNTi5GkavUF2U>. 15. Shaping a secure and sustainable energy future for all. URL: https://www.iea.org/?fbclid=IwAR0-T6jtsF8Z_WSjYd9sB_mDM--vt3Ojotr8B0ikycOzMqUbyeusChMh_A. 16. Liashenko V., Shevchenko V., Osadcha N., Kolomyitsev O., Kotko O. Tendencies and Prospects of the Ukrainian Nuclear Industrial Complex Development. *Економічний вісник Донбасу*. 2019. № 4. С. 41–50. doi: 10.12958/1817-3772-2019-4(58)-41-50. 17. Ляшенко В. І., Ляшенко В. І., Осадча Н. В. Тенденції та перспективи розвитку атомно-промислового комплексу України. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Економіка сьогодні: актуальні питання та інноваційний аспект» (м. Запоріжжя, 25 квітня, 2020 року). С. 11–17. 18. Дмитренко Я. Частинний уран на екологічній растяжці. *Газета 2000*. 2020. 14 авг. С. В1, В3.

References

1. Yakubovskiy M. M., Liashenko V. I. (2016). Modernizatsiia ekonomiky promyslovykh rehioniv: sprobа kontseptualizatsii [Modernisation of industrial regions economy: the attempt of conceptualization]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 1 (30), pp. 188–195 [in Ukrainian].
2. Liashenko V. I., Kotov Ye. V. (2015). Ukraina XXI: neoindustrialna derzhava abo «krakh proektu»? [Ukraine XXI: neo-industrial state or "collapse of the project"?]. Kyiv, IIE of NAS of Ukraine, Poltava University of Economics and Trade [in Ukrainian].
3. Horbulin V. (2019). Mii shliakh u zadzerkallia. Ne lyshe podorozhni notatky [My way to the mirror. Not just travel notes]. Kyiv, Bright Books [in Ukrainian].
4. Nosovskiy A. V. (2010). Yaderna enerhetyka v konteksti staloho rozvytku [Nuclear energy in the context of sustainable development]. *Yaderna ta radiatsiina bezpeka – Nuclear and radiation safety*, Issue 2(46), pp. 62–65 [in Ukrainian].
5. Lytvynskiy L. L., Purtov O. A. Rozvytok yadernoi enerhetyky v Ukraini. Neobkhdnist, nedoliky ta perevahy [Development of nuclear energy in Ukraine. Necessity, disadvantages and advantages]. Retrieved from http://www.kinr.kiev.ua/NPAE_Kyiv_2006/proc/Litvinsky.pdf [in Ukrainian].
6. Maksymchuk O. S. (2013). Priorytetni napriamy derzhavnogo upravlinnia protsesamy rozvytku yadernoi enerhetyky ta atomnoi promyslovosti v Ukraini [Priority

directions of state management of processes of development of nuclear energy and nuclear industry in Ukraine]. *Publichne administruvannia: teoriia ta praktyka – Public administration: theory and practice*, Issue 1. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2013_1_16 [in Ukrainian].

7. Mokhonko H. A., Tarasenko K. V. (2018). Proektnyi pidkhid v upravlinni innovatsiynym rozvytkom pidpriemstv atomnoi enerhetyky [Project approach in management of innovative development of nuclear power enterprises]. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and society*, Issue 16, pp. 417–424 [in Ukrainian].
8. Mitiaieva T. L. (2013). Poniattia haluzi ta peredumovy yii formuvannia [The concept of the industry and the prerequisites for its formation]. *Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh – Economic strategy and prospects for trade and services*, Issue 2(1), pp. 199–209. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/esprstp_2013_2%281%29_30 [in Ukrainian].

9. Stratehiia staloho rozvytku Ukrainy do 2030 roku. Proekt 2017 [Strategy of sustainable development of Ukraine until 2030. Project 2017]. Retrieved from <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/sustainable-development-report/Sustainable-Dev-Strategy-for-Ukraine-by-2030.html> [in Ukrainian].

10. Enerhetychna stratehiia Ukrainy na period do 2035 roku «Bezpeka, enerhoefektyvnist, konkurentospromozhnist»: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18 serpnia 2017 r. № 605-r [Energy Strategy of Ukraine for the period up to 2035 "Security, Energy Efficiency, Competitiveness": Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of August 18, 2017 № 605-r]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250250456> [in Ukrainian].
11. Pidpriemstva ta kompanii haluzi [Enterprises and companies in the industry]. Official site of the Ministry of Energy and Coal Industry of Ukraine. Retrieved from http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/officialcategory?cat_id=24491606 [in Ukrainian].
12. Msymchuk O.S. (2013). Nakapriamky zabezpechennia innovatsiynoho rozvytku pidpriemstv sfery posluh [Directions of ensuring innovative development of enterprises in the service sector]. *Udoskonalennia mekhanizmu innovatsiynoho rozvytku subiek-tiv natsionalnoi ekonomiky Ukrainy – Improving the mechanism of innovative development of the subjects of the national economy of Ukraine*. (pp. 173–211). Kyiv, Center for Educational Literature [in Ukrainian].

13. Nuclear Power in the World Today. (2019). Retrieved from <https://www.world-nuclear.org/information-library/current-and-future-generation/nuclear-power-in-the-world-to-day.aspx>.

14. Energy Information Administration. Retrieved from <https://www.eia.gov/?fbclid=IwAR285y4K2PH-uGm947kbbdhBjCBGYjSRjFQxyxkiZ231vjZNTi5GkavUF2U>.

15. Shaping a secure and sustainable energy future for all. URL: https://www.iea.org/?fbclid=IwAR0-T6jtsF8Z_WSjYd9sB_mDM--vt3Ojotr8B0ikycOzMqUbyeusChMh_A.

16. Liashenko V., Shevchenko V., Osadcha N., Kolomyitsev O., Kotko O. (2019). Tendencies and

Prospects of the Ukrainian Nuclear Industrial Complex Development. *Economic Herald of the Donbas*, 4, pp. 41-50. doi: 10.12958/1817-3772-2019-4(58)-41-50.

17. Lashyn P. M., Liashenko V. I., Osadcha N. V. (2020). Tendentsii ta perspektyvy rozvytku atomno-promyslovoho komplek-su Ukrainy [Trends and prospects of development of the nuclear-industrial complex of Ukraine]. *Ekonomika sohodni: aktua-lni pytannia ta innovatsiyni aspekt – Economics Today: Current Issues and Innovation Aspec*. Proceedings of the II International Scientific and Practical Conference. (Pp. 11-17). Zaporizhzhya [in Ukrainian].

18. Dmitrenko Ya. (2020). Chastnyy uran na ekologicheskoy rastyazhke [Private uranium on an ecological stretch]. Newspaper 2000, 14 Aug., pp. B1, B3 [in Russian].

Шевченко В. Г., Мухачов А. П., Ляшенко В. І., Осадча Н. В. Інституційні умови розвитку атомно-промислового комплексу та управління радіоактивними відходами в Україні

Проаналізовано тенденції розвитку атомно-промислового комплексу та управління радіоактивними відходами. Серед основних проблем розвитку атомно-промислового комплексу та управління радіоактивними відходами визначені недосконалість законодавчої бази, відсутність інвестицій.

Внесок атомно-промислового комплексу України у створення валового внутрішнього продукту незначний, але його роль важлива щодо забезпечення економічної безпеки та досягнення енергетичної незалежності країни. Досліджено стан атомно-промислового комплексу у інших країнах світу.

Для розвитку атомно-промислового комплексу доцільно використовувати інноваційний підхід. Даний підхід представлено як сукупність трьох взаємопов'язаних блоків, а саме: методико-інформаційний; діагностично-орієнтувальний; оціночно-процесуальний. Безпосередньо атомно-промисловий комплекс, який є провідною ланкою ядерно-енергетичного комплексу України, можна вважати комплексною галуззю національної економіки, що включає: уранове виробництво, що створює основу для задоволення потреби атомних електростанцій у природному урані на середньо- та довгострокову перспективу; цирконієве виробництво, яке передбачає налагодження випуску цирконію.

До результатів виконання обласної програми розвитку атомно-промислового комплексу доцільно включити такі: підвищення конкурентоспроможності підприємств ключових стратегічних галузей: атомної, видобувної, металургії, хімічної та машинобудування; підвищення інноваційності виробництв через розвиток наукового потенціалу області, комерціалізацію наукового процесу; розвиток підприємств на основі новітніх технологій переробки промислових відходів, у тому числі, для розвитку інфраструктури регіону; скорочення техногенного навантаження на навколишнє середовище; створення привабливіших та різноманітніших робочих місць; забезпечення стабілізації соціальних процесів шахтарських регіонів.

Одним із напрямів модернізації атомно-промислового-комплексу України є створення реакторів SMR (Smallmodularreactor) та встановлення їх замість існуючих. Їх виробництво необхідно здійснювати на підприємствах України.

Обґрунтовано необхідність збільшення обсягу видобутку урану, рівня його збагачення та одночасно рішень екологічних питань щодо утилізації відходів.

Ключові слова: атомно-промисловий комплекс, модернізація, інститути, екологія.

Shevchenko V., Mukhachev A., Lyashenko V., Osadcha N. Institutional conditions for the development of the nuclear-industrial complex and radioactive waste management in Ukraine

Trends in the development of the nuclear-industrial complex and radioactive waste management are analyzed. Among the main problems of development of the nuclear-industrial complex and radioactive waste management are the imperfection of the legal framework, lack of investment.

The contribution of the nuclear industry of Ukraine to the creation of gross domestic product is not significant, but its role is important in ensuring economic security and achieving energy independence of the country. The state of the nuclear-industrial complex in other countries of the world has been studied

It is expedient to use an innovative approach for the development of the nuclear-industrial complex. This approach is presented as a set of three interrelated blocks, namely: methodological and informational; diagnostic and orientation; evaluation and procedural. Directly, the nuclear-industrial complex, which is a leading link in the nuclear-energy complex of Ukraine, can be considered a complex sector of the national economy, including: uranium production, which creates a basis for meeting the needs of nuclear power plants in natural uranium in the medium and long term; zirconium production, which involves the establishment of zirconium production.

The results of the implementation of the regional program for the development of the nuclear-industrial complex should include the following: increasing the competitiveness of enterprises in key strategic industries: nuclear, mining, metallurgy, chemical and mechanical engineering; increasing the innovation of production through the development of scientific potential of the region, the commercialization of the scientific process; development of enterprises on the basis of the latest technologies of industrial waste processing, including for the development of the region's infrastructure; reduction of man-caused load on the environment; creating more attractive and diverse jobs; ensuring the stabilization of social processes in the mining regions.

One of the directions of modernization of the nuclear-industrial complex of Ukraine is the creation of SMR reactors (Smallmodularreactor) and its installation instead of the existing ones. Their production must be carried out at Ukrainian enterprises.

The necessity of increasing the volume of uranium production, the level of its enrichment and at the same time solving environmental issues on waste disposal is substantiated.

Keywords: nuclear-industrial complex, modernization, institutions, ecology.

**Шевченко В. Г., Мухачев А. П., Ляшенко В. І.,
Осадча Н. В. Институциональные условия разви-
тия атомно-промышленного комплекса и управле-
ния радиоактивными отходами в Украине**

В статье проанализированы тенденции развития атомно-промышленного комплекса и управления радиоактивными отходами. Среди основных проблем развития атомно-промышленного комплекса и управления радиоактивными отходами выделены несовершенство законодательной базы, отсутствие инвестиций.

Вклад атомно-промышленного комплекса Украины в создание валового внутреннего продукта не значителен, но его роль важна в обеспечении экономической безопасности и достижении энергетической независимости страны. Исследовано состояние атомно-промышленного комплекса в других странах мира.

Для развития атомно-промышленного комплекса целесообразно использовать инновационный подход. Данный подход представлен как совокупность трех обоюдно взаимосвязанных блоков, а именно: методико-информационный; диагностико-ориентировочный; оценочно-процессуальный. Непосредственно, атомно-промышленный комплекс, являющийся главным звеном ядерно-энергетического комплекса Украины, можно считать комплексной отраслью национальной экономики, включая: урановое производство,

что создает основу для удовлетворения потребности атомных электростанций в природном уране на средне- и долгосрочную перспективу; циркониевое производство, которое предусматривает налаживание выпуска циркония.

К результатам выполнения областной программы развития атомно-промышленного комплекса целесообразно включить следующие: повышение конкурентоспособности предприятий ключевых стратегических отраслей: атомной, добывающей, металлургии, химической и машиностроения; повышение инновационности производств через развитие научного потенциала области, коммерциализацию научного процесса; развитие предприятий на основе новейших технологий переработки промышленных отходов, в том числе, для развития инфраструктуры региона; сокращение техногенной нагрузки на окружающую среду; создание привлекательных и разнообразных рабочих мест; обеспечение стабилизации социальных процессов шахтерских регионов.

Одним из направлений модернизации атомно-промышленного комплекса Украины является создание реакторов SMR (Small modular reactor) и установление взамен существующих. Их производство необходимо осуществлять на предприятиях Украины.

Обоснована необходимость увеличения объема добычи урана, уровня его обогащения и одновременно решений экологических вопросов утилизации отходов.

Ключевые слова: атомно-промышленный комплекс, модернизация, институты, экология.

Стаття надійшла до редакції 17.08.2020

Прийнято до друку 15.09.2020

ДИЗАЙН ПРОЦЕСУ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

Постановка проблеми. За динамікою ВВП України значно відстає від середніх темпів його зростання в світі. Якщо середні темпи змінення глобального ВВП за останні 29 років (починаючи з 1991 року) складають +2,83%, то в Україні спостерігається середньорічне зниження ВВП на -1,05% [1]. Така суттєва різниця вказує на стратегічний характер наявних проблем, які загострюються в умовах системних протиріч в глобальній економіці (наприклад, у вигляді торгівельних війн) та поширення нових викликів та загроз на тлі продовження пандемії коронавірусної інфекції. Відповідно й вирішення цих проблем можливе лише на стратегічному рівні.

Але «стратегічне управління як процес в Україні знаходиться в стані становлення, інститут стратегування ще не сформовано. Чинні стратегії на національному, регіональному та місцевому рівні, як правило, не виконуються» [2, с. 33], що свідчить про недоліки дизайну процесу стратегування та його низької операційної ефективності. Таким чином має місце науково-практична проблема, пов'язана з виявленням актуальних проблем стратегування в Україні та удосконаленням процесу стратегічного управління через їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень. Незадовільний стан процесу стратегічного управління привертає увагу як науковців [3-9], так й політичних діячів та чиновників найвищого рівня, які постійно задіяні у розробці стратегій на різних рівнях управління. Фокусуючись на різних проблемах та вадах процесу стратегічного планування в Україні, яке є лиш однією з фаз стратегічного управління, залишається поза увагою систематизація основних проблем всього процесу стратегічного управління та обґрунтування напрямів їх вирішення.

Виходячи з визначеної проблематики та аналізу останніх досліджень **метою даної роботи** є систематизація основних проблем дизайну процесу стратегічного управління та обґрунтування напрямів їх вирішення.

Родові проблеми стратегічного управління в Україні. Виходячи з результатів попередніх досліджень [2-11], аналізу стратегічних документів на державному (Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020»; Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року; Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року; Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2027

року (проект); Стратегія національної безпеки України), регіональному (регіональні стратегії розвитку) та місцевому рівні (включаючи стратегії окремі ОТГ), а також нормативно-правового забезпечення стратегування в Україні (Порядок розроблення Державної стратегії регіонального розвитку України і плану заходів з її реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених Стратегії і плану заходів; Порядок підготовки, укладення та виконання угоди щодо регіонального розвитку і відповідної типової угоди) мають місце наступні проблеми, пов'язані з дизайном цього процесу та його низькою операційною ефективністю:

- невідповідність змісту різних стратегічних документів один одному;
- невідповідність стратегічних цілей ресурсам (в першу чергу бюджетам, а також організаційним можливостям);
- відсутність відповідальності за виконання стратегічних документів;
- неузгодженість стратегічних документів із зовнішнім середовищем;
- низька культура стратегування.

Невідповідність змісту різних стратегічних документів один одному. З одного боку, стратегічні документи не узгоджуються по вертикалі. Зміст стратегій на національному рівні не відповідає змісту стратегій на регіональному рівні, і далі зі змістом місцевих стратегій, включаючи стратегії об'єднаних територіальних громад. З іншого боку, стратегій не узгоджуються по горизонталі. В першу чергу це стосується стратегічних документів на національному рівні. Так, невизначеною залишається пріоритетність ключових для країни стратегічних документів: Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року, Стратегії національної безпеки України.

Невідповідність стратегічних цілей ресурсам. На етапі реалізації стратегій, головною проблемою є неузгодженість ресурсів (у першу чергу бюджетів відповідного рівня) змісту стратегій. Наприклад, при обговоренні державного бюджету України на 2020 рік стратегічні цілі, передбачені в стратегічних документах національного масштабу, навіть не згадувались.

Певне фінансове забезпечення реалізації має лише Державна стратегія регіонального розвитку та відповідні стратегії розвитку регіонів. Бо згідно Бюджетному Кодексу України (ст. 24¹, п. 2) передбачається, що «Кошти державного фонду регіонального розвитку спрямовуються на виконання інвестиційних програм і проєктів регіонального розвитку (у тому числі проєктів співробітництва та добровільного об'єднання територіальних громад), що мають на меті розвиток регіонів, створення інфраструктури індустріальних та інноваційних парків, спортивної інфраструктури і відповідають пріоритетам, визначеним у Державній стратегії регіонального розвитку та відповідних стратегіях розвитку регіонів, а також на реалізацію проєктів – переможців "Всеукраїнського громадського бюджету"» [12]. Також у ст. 105, п. 3 вказується: «Розподіл субвенції на виконання інвестиційних проєктів здійснюється у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, з урахуванням завдань і заходів державної стратегії регіонального розвитку, регіональних стратегій розвитку на підставі формалізованих параметрів, що базуються на фактичних та прогнозних показниках економічного та соціального розвитку відповідної території (основними з яких є показники обсягу промислового виробництва, обсягу валової продукції сільськогосподарства, обсягу інвестицій в основний капітал, рівня щільності населення, рівня безробіття населення, доходів населення у розрахунках на одну особу, середньомісячної заробітної плати працівників)».

Таким чином, в Бюджетному кодексі згадується ДСРР в контексті державного фонду регіонального розвитку, який на 2020 рік був запланований у розмірі 7,5 млрд грн, а потім зменшений до 4,9 млрд грн, після внесення змін 13 квітня 2020 року з метою консолідації ресурсів у стабілізаційному фонді на здійснення заходів, спрямованих на боротьбу з COVID-19. У будь-якому разі, на тлі 1,18 трлн видаткової частини бюджету (згідно первинної редакції від 14.11.2019 року) 7,5 млрд грн – це несуттєва сума. Тому можна стверджувати, що Бюджет України на 2020 рік від самого початку лише на 0,64% мав умовно стратегічну спрямованість, а на понад 99% відображав короткострокові інтереси.

Як вказував класик стратегічного менеджменту Г. Мінцберг та його співавтори однією зі шкіл стратегічного управління є «Школа влади» [13, с. 195-218], згідно якої створення стратегії розглядається як політичний процес. Цей процес трактується «як угода чи компроміс між конфліктуючими індивідами, групами або коаліціями» [13, с. 196]. В Україні цей процес проходить паралельно процесу стратегування та має відносно нього пріоритетний характер.

Також важливим фактором при розробці бюджетів є залежність від змісту попередніх бюджетів (так званий «ефект колії»; path dependence). Враховуючи, що бюджет це досить великий за обсягом до-

кумент, як правило його ніколи не розробляють «з нуля» а береться за основу минулорічний бюджет. Який й коригується в межах описаного раніше балансу політичних сил. Це призводить до того, що не бюджет є інструментом реалізації стратегій, а стратегії за залишковим принципом виконуються в межах бюджетів.

Таким чином, при узгодженні стратегічних документів та бюджетів виникає дві групи протиріч: (1) немає механізмів та практики прийняття бюджетів відповідно до стратегічних документів, тобто немає механізмів перетворення стратегічних цілей та завдань у конкретні видатки чи механізми формування доходів; (2) бюджети розробляються за власною логікою, яка жодним чином не залежить від стратегічних документів.

Як наслідок бюджети всіх рівнів приймаються не виходячи із стратегічних пріоритетів, а як результат (а) чинного розподілу впливу політичних сил та (б) розміченої раніше структури бюджету. Тобто ресурси розподіляються та перерозподіляються не в інтересах сьогодення і довгострокового майбутнього всього українського народу, а в інтересах політичних коаліцій.

Відсутність відповідальності за виконання стратегічних документів. Важливою проблемою залишається відповідь на питання: «Хто відповідає за реалізацію певного стратегічного документа, і яким чином?», «Хто персонально за роки незалежності отримав заохочення і покарання за виконання чи невиконання стратегічних документів?».

Фактично виконання певної стратегії не є імперативом для державних службовців у їх діяльності, а лише додатковим навантаженням, котре можна брати на себе, чи не брати. Наприклад, діюча система оцінки регіонального розвитку [14] не має посиляти на розглянуті вище національну стратегії.

Дієвого механізму, спрямованого на заохочення державних службовців до впровадження стратегії через їх повсякденну діяльність, не існує. Одночасно й представники громадянського суспільства не оцінюють діяльність державних службовців через якість реалізації стратегічних документів.

Таким чином, представники ані державних органів влади, ані місцевих органів самоврядування, ані громадянського суспільства та бізнесу не мотивовані на реалізацію цих стратегій.

Неузгодженість стратегічних документів із зовнішнім середовищем. «В умовах сьогодення ситуація ускладнюється постійним виникненням «чорних лебедів» (несподіваних подій, які продукують значні наслідки), які проявляються у вигляді економічних криз, пандемій, військових конфліктів» [2, с. 33]. Недосконалий процес стратегування, який не має завершеного інституційного оформлення, безпосередньо підпадає під вплив кризових явищ. Варто зазначити, що виникнення «чорних лебедів» в Україні протягом останніх років має майже системний характер» [2, с. 35]. За останні два десяти-

тиріччя тричі мало місце виникнення криз (2008-2009 рр., 2014-2015 рр., 2020 р.), які унеможливили досягнення стратегічних цілей у первинно запланованому обсязі. Особливо це стосується семирічного циклу дії Державної стратегії регіонального розвитку та регіональних стратегій.

Враховуючи, що стратегічні документи не проходять своєчасну актуалізацію, їх зміст перестає відповідати реаліям, що в свою чергу унеможлиблює їх виконання.

Низька культура стратегування. Останньою в переліку, але не останньою за важливістю, є проблема, пов'язана з низькою культурою стратегування на державному, регіональному та місцевому рівнях. Стратегії розробляються формально, заради виконання нормативних вимог, вони не розглядаються як інструмент досягнення бажаного майбутнього. Ця проблема обумовлюється вадами у дизайні процесу стратегічного управління, і в кінцевому підсумку призводить до суттєвого падіння операційної ефективності стратегування.

Ускладнює ситуацію негативний досвід у вигляді невиконання всіх минулих стратегій, термін дії яких закінчився, а вони так й залишилися «на папері». Тому ставлення до діючих стратегій з боку громадськості та державних службовців неповажливе, бо вони не є керівництвом до дії. В цих умовах першочерговим є завдання змінення ставлення до інституту стратегування з метою подолання негативного попереднього досвіду.

Напрями удосконалення процесу стратегічного управління в Україні. Удосконалення чинного стану стратегічного управління в Україні можливе за рахунок вирішення розглянутих раніше проблем.

Узгодження стратегій на різних рівнях потребує встановлення нормативно визначеної ієрархії підпорядкування у просторі та часі. Високорівневі стратегічні документи мають бути досить тривалими. «Виходячи з мінливого середовища сьогодення, директива тривалого горизонту планування на 25-30 років вимагає доповнення середньостроковими (5-7 років) та короткостроковими (2-3 роки) інструментами планування. Головна причина полягає в тому, що цілі змінюються в міру просування по довгостроковій траєкторії розвитку, а тому слід скоринувати політику відносно часового лагу 5-річних електоральних каденцій центральних та регіональних органів влади, а також місцевого самоврядування й повноважень чиновників адміністрації та депутатів (5 років). З урахуванням основних пріоритетів реалізації стратегій та політик на всіх рівнях доцільно розробляти короткострокові 2-3-річні з визначеними конкретними джерелами фінансування заходів програми для вирішення найбільш комплексних проблем розвитку регіонів» [5, с. 93]. Відповідно, перш за все Україні потрібен довгостроковий загальнонаціональний стратегічний документ, як базис систематизації та узгодження середньо- та

короткострокових стратегічних документів на національному, регіональному та місцевому рівнях. Більш детально механізм розробки та узгодження стратегічних документів викладено в попередніх дослідженнях [10, с. 29-109].

Внесення змін до Бюджетного кодексу України. В кінцевому підсумку реалізація кожного зі стратегічних документів значною мірою залежить від закладених у бюджет коштів. Тому доцільним є внесення змін до Бюджетного кодексу України. Необхідно передбачити визначення бюджетних механізмів головним інструментом реалізації національних стратегій, а не тільки регіональних, а також підпорядкування Бюджетної системи України системі стратегічного управління. Тому кожного року державний та регіональні бюджети мають бути спрямовані на реалізацію стратегічних цілей відповідної стратегії, та бути погоджені між собою. Такі зміни можливо проводити лише після опрацювання та прийняття Закону України «Про державне стратегічне планування (управління)».

Узгодження показників оцінки ефективності роботи чиновників та стратегічних документів. Як було зазначено раніше, на практиці системне невиконання стратегій не приводить до жодних ані кадрових, ані організаційних змін, а також не впливає на рівень матеріального заохочення суб'єктів реалізації стратегій. Тому важливим є не лише організація моніторингу реалізації стратегічних документів, а також наявність подальшого використання результатів такого моніторингу. Відповідно необхідним є чітке визначення, хто проводить моніторинг реалізації стратегічного документу. При цьому задля уникнення конфлікту інтересів потрібно відмовитися від практики, коли моніторинг проводить та сама установа (орган державної влади), яка й приймала стратегію. Також доцільно визначитися стосовно того, що відбувається, у разі успішної чи незадовільної реалізації кожного з стратегічних документів. Виконання стратегічних документів відповідного рівня має бути серед ключових показників оцінки діяльності державних службовців.

Тому необхідно в Проекті Закону України «Про державне стратегічне планування (управління)» передбачити й основні положення моніторингу і відповідальність за реалізацію стратегічних документів.

Протидія «чорним лебедям» має ґрунтуватися на гнучкості процесу стратегічного управління. Тому доцільно передбачити як періодичний перегляд стратегічних документів, так й термінової адаптації стратегічних планів у випадку виникнення непередбачуваних обставин, що мають значний вплив на реалізацію стратегії. Одночасно важливим інструментом протидії «чорним лебедям» є не тільки формування Резервного фонду державного бюджету, а також визначення джерел додаткового фінансування.

Підвищення культури стратегічного управління в Україні можливе лише за умови підвищення (а) рівня інституалізації стратегічного управління у нормативно-правовій площині (інституційний компонент); (б) рівня обізнаності осіб, що приймають рішення, щодо можливостей та переваг стратегічного управління (освітній компонент); (в) встановлення причинно-наслідкових зв'язків між якістю та ефективністю виконання стратегій та матеріальним та моральним заохоченням (організаційний компонент).

Компоненти (б) та (в) значною мірою знаходяться під впливом компонента (а). Тому першочерговим є завдання розробки (доопрацювання) та прийняття ЗУ «Про державне стратегічне планування (управління)», та його узгодження з іншими законами (кодексами) та нормативно-правовими актами.

Аналіз проєктів ЗУ «Про державне стратегічне планування». Спроби прийняття ЗУ «Про державне стратегічне планування» мають вже певну історію. В 2011 році був прийнятий Верховною Радою України в першому читанні Закон України «Про державне стратегічне планування» [15], але в 2012 році він не потрапив до порядку денного.

У 2017 році Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України був підготовлений Проєкт Закону України «Про державне стратегічне планування» [16]. Цей проєкт є більш прогресивним та адекватним сучасним реаліям, ніж попередній законопроект 2011 року, тому саме він підлягає ґрунтовному аналізу з позицій викладених у Розділі 3 цієї записки загальних проблем стратегічного управління та напрямів їх вирішення (Розділ 4 цієї записки).

Цей Проєкт Закону певною мірою (ст. 5 – ст. 12) дозволяє вирішити проблеми, вказані в пп. 3.1-3.2, та п. 3.5 цієї записки. Але поза увагою залишається питання узгодження строків прийняття стратегій на різному рівні та механізм підпорядкування бюджетів відповідних рівнів стратегічним документам. Також не вказані строки розробки нових стратегій та строки їх актуалізації.

В якості основного стратегічного документу пропонується Візія майбутнього України (строк 30 років, можливий варіант – Візія сталого науково-технічного розвитку країни (регіонів)). Але візія зазвичай розглядається одночасно з місією та цінностями [10, с. 29-70], тому доцільно розширити зміст цього документу через включення місії та цінностей. Враховуючи часовий горизонт в 30 років, доцільно приймати цей документ на загальнонаціональному референдумі.

Також цим Проєктом Закону передбачається одразу чотири стратегічних документи зі строком дії 15 років: Стратегія розвитку України (ст. 5, п. 1), Стратегія регіонального розвитку України (ст. 5, п. 2), Стратегія національної безпеки України та Воєнна доктрина України (ст. 5, п. 3). Виникає низка

запитань. Усі чотири документи приймаються одночасно? Що робити, якщо вони протирічать один одному? Чи є в них певна ієрархія?

Ще одне протиріччя міститься в тому, що Регіональні стратегії розвитку розробляються на 7 років, а Прогноз економічного і соціального розвитку України робиться на 5 років. Виникає закономірне запитання: на базі яких макроекономічних розрахунків робиться стратегування на 6 та 7 рік дії Регіональної стратегії розвитку.

Моніторинг (ст. 14) є недосконалим бо передбачено, що «Моніторинг та оцінка ефективності виконання документів державного стратегічного планування проводяться щороку органами виконавчої влади, які їх розробляли». Такий підхід обумовлює конфлікт інтересів. Тому процедуру моніторингу доцільно делегувати органам громадянського суспільства.

Загальні проблеми (3.3-3.5) оминаються увагою. Відповідальність державних службовців за реалізацію стратегічних документів не передбачається. Оперативна актуалізація стратегічних документів на тлі виникнення «чорних лебедів» не передбачається. Питання пов'язані, з підвищенням культури стратегування через навчання не розглядаються.

Державна стратегія має прийматися або проходити актуалізацію не пізніше вересня поточного року для забезпечення можливості врахування суттєвих змін (за їх наявності) в регіональних та місцевих стратегіях з подальшим відображенням фінансового забезпечення реалізації стратегічних цілей (відповідних цілей) у бюджетах на наступний рік.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє дійти таких висновків:

1. Дизайн процесу стратегічного управління в Україні залишається недосконалим та має суттєвий потенціал для покращення. Процес стратегічного управління є обмежено інституалізованим у нормативно-правовому полі та не має дієвого організаційного та фінансового забезпечення.

2. Для нормативно-правового забезпечення подальшої інституалізації процесу стратегування та удосконалення його дизайну доцільним є повернення до обговорення Проєкту Закону України «Про стратегічне планування (управління)» та його доопрацювання з подальшим розглядом у Верховній Раді України. Це потребує створення відповідної робочої групи із залученням не тільки представників різних органів державної влади та громадянського суспільства, а також експертної спільноти, зокрема Національної та галузевих академій наук України.

В цьому законі необхідно передбачити наступне:

– ієрархічне (вертикальне) узгодження наявних стратегій на національному, регіональному та місцевому рівні відповідно до європейської класифікації регіонів NUTS;

- узгодження стратегій та бюджетів на відповідному рівні;
- узгодження стратегій та КРІ чиновників ТОП-рівня;
- створення реєстру стратегічних документів та відповідальних за їх реалізацію;
- актуалізацію стратегій на регулярній основі, або у разі необхідності;
- навчально-просвітницьку роботу відносно можливостей стратегування.

3. Додатковим інструментом підвищення рівня організаційного забезпечення процесу стратегування є створення національної цифрової платформи для узгодження стратегій між собою, та організаційними та фінансовими ресурсами їх реалізації. Така платформа могла би виконувати функцію не лише зберігання стратегічних документів, а також стати інструментом моніторингу їх виконання, та узгодження з КРІ чиновників ТОП-рівня.

Література

1. The World Bank. (2020). GDP growth (annual %). URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2018&start=1960&view=chart> (дата звернення 2020.08.05).
2. Вишневський О. С. Стратегічне управління в епоху «чорних лебедів». *Прийзовський економічний вісник*. 2020. Випуск 2(19). С. 33-37. doi: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-2-7>.
3. Євмешкіна О. Л. Теоретико-методологічні засади модернізації системи державного стратегічного планування в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук з держ. упр.: 25.00.01 – теорія та історія державного управління. Дніпро: Національна академія державного управління при Президентові України. 2018. 36 с.
4. Жихаревич Б. С. О результативности стратегического планирования. *Региональная экономика*. 2018. № 1 (19). С. 16-22. doi: <https://doi.org/10.15688/re.volsu.2018.1.2>.
5. Ляшенко В. І., Петрова І. П. Стратегування в системі державного управління: виклики сьогодення та науково-експертні платформи. *Вісник економічної науки України*. 2020. № 1 (38). С. 86-96. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1\(38\).86-96](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1(38).86-96).
6. Рогатина Л. П. Стратегічне управління економічним розвитком, його особливості та роль у формуванні конкурентних переваг регіону. *Економіка та держава*. 2018. № 2. С. 92-96.
7. Сментина Н. В., Гейко Л. М., Байрам Р. Методологічний аспект стратегічного планування розвитку об'єднаних територіальних громад. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2018. № 9 (261). С. 177-193.
8. Стратегування регіонального розвитку: теорія, методологія, концепція: монографія / М. І. Зверяков та ін. Одеса: Атлант, 2019. 241 с.
9. Щукін Б.М., Круговий В.В. Формування системи стратегічного планування економічного розвитку. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2019. № 1 (212). С. 36-44. doi: [10.5281/zenodo.2581126](https://doi.org/10.5281/zenodo.2581126).
10. Вишневський О.С. Загальна теорія стратегування: від парадигми до практики використання / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2018. 156 с.
11. Вишневський О.С. Проблеми стратегічного управління соціально-економічним розвитком України з урахуванням процесів децентралізації. *Вісник економічної науки України*. 2016. № 1 (30). С. 14-22.
12. Бюджетний кодекс України. Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення: 06.07.2020).
13. Минцберг Г., Альстрэнд Б., Лэмпел Дж. Школы стратегий. Стратегическое сафари: экскурсия по дебрям стратегий менеджмента. Спб.: Питер, 2001. 336 с.
14. Про затвердження Порядку здійснення моніторингу соціально-економічних показників розвитку регіонів, районів та міст обласного, республіканського в Автономній Республіці Крим значення для визнання територій депресивними: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.2010 р. № 235. *Офіційний вісник України*. 2010. № 16. Ст. 754.
15. Проект Закону про державне стратегічне планування № 9407 від 03.11.2011 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=9407&skl=7 (дата звернення 2020.07.28).
16. Проект Закону України “Про державне стратегічне планування”. 05.12. 2017. Департамент економічної стратегії та макроекономічного прогнозування. 25 с. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=e7b8af7a-7c03-4d5b-aaa5-e1c0d7e84388&title=ProektZakonuUkrainipro%20DerzhavneStrategichnePlanuvannia> (дата звернення 2020.07.29).

References

1. The World Bank. (2020). GDP growth (annual %). *data.worldbank.org*. Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2018&start=1960&view=chart>.
2. Vyshnevskiy O. S. (2020). Stratehichne upravlinnia v epokhu «chornykh lebediv» [Strategic management in the era of «Black swans»]. *Pryazovskiy ekonomichnyi visnyk – Pryazovskiy economic herald*, 2(19), pp. 33-37. doi: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-2-7> [in Ukrainian].
3. Yevmieshkina O. L. (2018). Theoretical and methodological principles of modernization of the system of state strategic planning in Ukraine. *Extended abstract of Doctor's thesis*, Dnipro, National Academy of State Administration of the President of Ukraine [in Ukrainian].
4. Zhikharevich B. S. (2018). O rezul'tativnosti strategicheskogo planirovaniya [On the effectiveness of strategic planning]. *Regional'naya ekonomika – Regional economy*, 1 (19), pp.16-22. doi: <https://doi.org/10.15688/re.volsu.2018.1.2> [in Russian].
5. Liashenko V. I., Petrova I. P. (2020). Strategies in the system of public administration: current challenges and scientific and expert platforms. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 1 (38), pp. 86-96. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1\(38\).86-96](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1(38).86-96) [in Ukrainian].
6. Rohatina L. P. (2018). Stratehichne upravlinnia ekonomichnym rozvytkom, yoho osoblyvosti ta rol u formuvanni konkurentnykh perevah rehionu [Strategic management of economic development, its features and role in shaping the competitive advantages of the region]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and state*, 2, pp. 92-96. [in Ukrainian].
7. Smentyna N. V., Ghejko L. M., Bajram R. (2018). Metodolohichnyi aspekt stratehichnoho planuvannia

rozvytku obiednanykh terytorialnykh hromad [Methodological aspect of strategic planning of development of united territorial communities]. *Scientific herald of the Odessa National Economic University*, no. 9 (261), pp. 177-193 [in Ukrainian].

8. Zvieriakov M. I. et al. (2019). Stratehuvannia rehionalnoho rozvytku: teoriia, meto-dolohiia, kontsepsiia [Regional development strategizing: theory, methodology, concept]. Odessa, Atlante. 241 p. [in Ukrainian].

9. Shchukin B. M., Kruhovy V. V. (2019). Formuvannia systemy stratehichnoho planuvannia ekonomichnoho rozvytku [Formation of a strategic planning system for economic development]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini – The formation of market relations in Ukraine*, no. 1 (212), pp. 36-44. doi: 10.5281/zenodo.2581126 [in Ukrainian].

10. Vyshnevskiy O. S. (2018). Zahalna teoriia stratehuvannia: vid paradyhmy do praktyky vykorystannia [General strategizing theory: from paradigm to practice]. Kyiv, Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine [in Ukrainian].

11. Vyshnevskiy O. S. (2016). Problemy stratehichnoho upravlinnia sotsialno-ekonomichnym rozvytkom Ukrainy z urakhuvanniam protsesiv detsentralizatsii [Problems of strategic management of socio-economic development of Ukraine in view of decentralization processes], *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, no. 1 (30), pp. 14-22. [in Ukrainian].

12. Budget Code of Ukraine. *The Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> [in Ukraine].

13. Mintzberg H., Joseph Lampel J., Bruce Ahlstrand B. (2001). *Strategy Safari: a Guided Tour Through the Wilds of Strategic Management*. Saint Petersburg, Peter [in Russian].

14. Pro zatverdzhennia Poriadku zdiisnennia monitoringu sotsialno-ekonomichnykh pokaznykiv rozvytku rehioniv, raioniv ta mist oblasnoho, respublikanskoho v Avtonomnii Respublitsi Krym znachennia dlia vyznania terytorii depresyvnymy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02.03.2010 r. № 235 [On approval of the Procedure for monitoring socio-economic indicators of development of regions, districts and cities of oblast and republican significance in the Autonomous Republic of Crimea for declaring territories depressed: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of March 2, 2010 № 235]. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy – The Official Gazette of Ukraine*, 16, art. 754 [in Ukraine].

15. The Cabinet of Ministers of Ukraine. (2011). Projekt Zakonu pro derzhavne stratehichne planuvannia № 9407 vid 03.11.2011 r. [Draft Law on State Strategic Planning № 9407 dated 03.11.2011]. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=9407&skl=7 [in Ukraine].

16. The Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine. (2017). Projekt Zakonu Ukrainy "Pro derzhavne stratehichne planuvannia" [Draft Law of Ukraine "On State Strategic Planning"]. Retrieved from <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=e7b8af7a-7c03-4d5b-aaa5-e1c0d7e84388&title=Proekt ZakonuUkrainipro%20DerzhavneStrategichnePlanuvannia> [in Ukraine].

Вишневський О. С. Дизайн процесу стратегічного управління в Україні: проблеми та шляхи вирішення

Для України залишається актуальною науково-практична проблема, пов'язана з удосконаленням дизайну процесу стратегічного управління. Тому метою роботи є систематизація основних проблем дизайну процесу стратегічного управління та обґрунтування напрямів їх вирішення.

Виходячи з проведеного аналізу мають місце наступні проблеми, пов'язані з дизайном процесу стратегування та його низькою операційною ефективністю: (1) невідповідність змісту різних стратегічних документів один одному; (2) невідповідність стратегічних цілей ресурсам; (3) відсутність відповідальності за виконання стратегічних документів; (4) неузгодженість стратегічних документів із зовнішнім середовищем; (5) низька культура стратегування.

Удосконалення процесу стратегічного управління в Україні можливе за рахунок вирішення перелічених проблем наступним чином: (1) узгодження стратегій на всіх рівнях за рахунок впровадження відповідної ієрархії, в основі якої стоїть загальнонаціональна стратегія на 25-30 років; (2) підпорядкування бюджетної системи України процесу стратегічного управління; (3) включення виконання стратегічних документів відповідного рівня до ключових показників оцінки діяльності державних службовців; (4) періодичний перегляд стратегічних документів, а також термінова адаптація стратегічних планів у випадку виникнення непередбачуваних обставин, що мають значний вплив на реалізацію стратегії; (5) підвищення культури стратегічного управління через інституалізацію стратегічного управління у нормативно-правовій площині (інституційний компонент), розширення рівня обізнаності осіб, що приймають рішення, щодо можливостей та переваг стратегічного управління (освітній компонент).

Для комплексного вирішення розглянутих проблем у межах визначених напрямів першочерговим є розробка (доопрацювання) та прийняття Закону «Про державне стратегічне планування (управління)», та його узгодження з іншими законами (кодексами) та нормативно-правовими актами.

Ключові слова: процес стратегування, стратегічне управління, стратегічне планування, проблеми стратегування, Україна.

Vyshnevskiy O. Design of the Strategic Management Process in Ukraine: Problems and Solutions

For Ukraine, the scientific and practical problem associated with the improvement of the design of the strategic management process remains relevant. Therefore, the aim of the work is to systematize the main design problems of the strategic management process and substantiate the directions for their solution.

Based on the analysis carried out, there are the following problems associated with the design of the strategizing process and its low operational efficiency: (1) inconsistency of the content of various strategic documents with each other; (2) inconsistency of strategic goals with resources; (3) lack of responsibility for the implementation

of strategic documents; (4) inconsistency of strategic documents with the external environment; (5) low culture of strategizing.

Improving the process of strategic management in Ukraine is possible by solving the listed problems as follows: (1) coordination of strategies at all levels through the introduction of an appropriate hierarchy, which is based on a national strategy for 25-30 years; (2) subordination of the budgetary system to the strategic management process; (3) inclusion of the implementation of strategic documents of the appropriate level among the key indicators for assessing the performance of civil servants; (4) periodic review of strategic documents, as well as urgent adaptation of strategic plans in the event of unforeseen circumstances that have a significant impact on the implementation of the strategy; (5) increasing the culture of strategic management through the institutionalization of strategic management in the regulatory and legal plane (institutional component), increasing the level of awareness of decision-makers about the opportunities and benefits of strategic management (educational component).

For a comprehensive solution of the problems under consideration within the specified areas, the priority is the development (revision) and adoption of the Law "On State Strategic Planning (Management)", and its coordination with other laws (codes) and regulations.

Keywords: strategizing process, strategic management, strategic planning, strategizing problems, Ukraine.

Вишневський А. С. Дизайн процесса стратегического управления в Украине: проблемы и пути решения

Для Украины остается актуальной научно-практическая проблема, связанная с усовершенствованием дизайна процесса стратегического управления. Поэтому целью работы является систематизация основных проблем дизайна процесса стратегического управления и обоснование направлений их решения.

Исходя из проведенного анализа имеют место следующие проблемы, связанные с дизайном процесса

стратегирования и его низкой операционной эффективностью: (1) несоответствие содержания различных стратегических документов друг другу; (2) несоответствие стратегических целей ресурсам (3) отсутствие ответственности за выполнение стратегических документов; (4) несогласованность стратегических документов с внешней средой; (5) низкая культура стратегирования.

Совершенствование процесса стратегического управления в Украине возможно за счет решения перечисленных проблем следующим образом: (1) согласование стратегий на всех уровнях за счет внедрения соответствующей иерархии, в основе которой стоит общенациональная стратегия на 25-30 лет; (2) подчинение бюджетной системы процессу стратегического управления; (3) включение выполнения стратегических документов соответствующего уровня в число ключевых показателей оценки деятельности государственных служащих; (4) периодический просмотр стратегических документов, а также срочная адаптация стратегических планов в случае возникновения непредвиденных обстоятельств, имеющих значительное влияние на реализацию стратегии; (5) повышение культуры стратегического управления через институционализацию стратегического управления в нормативно-правовой плоскости (институциональный компонент), расширение уровня осведомленности лиц, принимающих решения, о возможностях и преимуществ стратегического управления (образовательный компонент).

Для комплексного решения рассматриваемых проблем в пределах указанных направлений первоочередным является разработка (доработка) и принятие Закона «О государственном стратегическом планировании (управлении)», и его согласование с другими законами (кодексами) и нормативно-правовыми актами.

Ключевые слова: процесс стратегирования, стратегическое управление, стратегическое планирование, проблемы стратегирования, Украина.

Стаття надійшла до редакції 10.08.2020

Прийнято до друку 15.09.2020

ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ХІМІЧНОГО КЛАСТЕРУ В КОНТЕКСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПІДХОДУ СМАРТ-СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ У ДНІПРОПЕТРОВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Вступ. З 2015 р. Україна почала впроваджувати європейську модель управління регіональним розвитком, яка передбачає стратегічне, операційне планування і застосування конкурсних механізмів відбору проєктів для включення у план заходів їх реалізації для подальшого цільового фінансування. Зміна моделі, на думку В. І. Ляшенка та І. П. Петрової, зумовлена глобальними викликами і наявними проблемами розвитку регіонів та ілюструє відмову від надмірно централізованого управління [1]. У 2018 р. нову модель було доповнено підходом смарт-спеціалізації, на основі якого у сучасній практиці європейських країн розробляються стратегії досліджень та інновацій (Research and Innovation Strategies for Smart Specialisation – RIS3), що передбачає концентрацію фінансових ресурсів, мобілізацію місцевих активів та підприємницької спроможності на розумно обраних пріоритетах [2].

Процес імплементації в Україні підходу смарт-спеціалізації поступово набирає обертів і вже здійснені перші практичні кроки. У поточному році згідно з діючою «Методикою розроблення, проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації регіональних стратегій розвитку та планів заходів з їх реалізації» [3] були затверджені обласні Стратегії розвитку із визначенням не менш однієї стратегічної цілі на засадах смарт-спеціалізації. Поки що регіони визначилися лише з галузевими напрямками, за якими далі необхідно виявити регіональні смарт-пріоритети потенційного інноваційного розвитку. Саме цей етап є найбільш важливим і визначальним для досягнення реальних результатів реалізації концепції смарт-спеціалізації, тому потребує консолідації зусиль інноваційно спроможних регіональних акторів та організації злагодженої, продуктивної роботи в рамках локальних інноваційних екосистем.

Науковці [4; 5] наголошують на тому, що для створення стабільного та ефективно діючого інноваційного простору важливо зміцнювати зв'язки, покращувати взаємодію між передовими знаннями і сферами їх реалізації, а також правильно визначати вектори інноваційного розвитку регіонів та способи, можливості, виконавців його забезпечення.

Однією з ефективних форм розвитку регіональних інноваційних екосистем у світі вважається кластер. Міжнародна практика доводить, що кластерні технології можна застосовувати на всіх етапах

економічного розвитку, не тільки у розвинених економіках; їх використання покращує економічні показники, підвищує якість бізнес-середовища та створює умови для подальшого зростання [6].

На сучасному етапі європейські фахівці з питань управління регіональним розвитком [7-10] розглядають кластерну політику та підхід смарт-спеціалізації як основні елементи єдиного механізму реалізації європейської стратегії зростання. Результати емпіричних досліджень [9] показують, що концентрація кластерних організацій може вважатися одним з індикаторів результативності підприємницького відкриття через встановлення залежності між рівнем конвергенції знань та рівнем організації кластера.

Актуалізація кластерного підходу в Україні відбулася ще на початку 2000-х років, проте досягти дійсно стійких та вражаючих результатів кластеризації поки ще не вдалося. За наведеними у статті [11] даними, загалом у країні як кластери себе позиціонують 40 утворень, однак, за оцінками фахівців, тільки одиниці з них можна вважати такими згідно з європейською практикою.

Вітчизняні вчені [12; 13] підкреслюють важливість кластерів для розвитку української економіки та звертають увагу на необхідність поєднання кластеризації з формуванням моделей регіонального інноваційного розвитку. У цьому році така позиція знайшла втілення у затвердженій Державній стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки, в якій зазначено, що досягнення стратегічної цілі 2 «Підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів» буде відбуватися у тому числі через досягнення сталого розвитку промисловості (оперативна ціль 5), зокрема, шляхом розвитку пріоритетних видів економічної діяльності, визначених на засадах смарт-спеціалізації та сприяння «створенню регіональних, міжрегіональних та національних кластерів світового рівня, а також інтернаціоналізації кластерних ініціатив» [14].

Отже, на даному етапі перед регіонами України постало важливе завдання – консолідувати наявний науково-дослідний, виробничий та підприємницький потенціал для виявлення на засадах смарт-спеціалізації конкретних інноваційних і нових ділових можливостей. Вирішення цього завдання може відбуватися через створення та розвиток різних кластерів, профіль яких буде визначатися стартовими

особливостями кожного регіону й результативністю процесу підприємницького відкриття на місцях.

Мета статті – аналіз середовища для формування хімічного кластеру у Дніпропетровській області та розробка рекомендацій щодо ідентифікації його потенційних учасників й організації співпраці між ними на основі підходу смарт-спеціалізації.

Виклад основного матеріалу. Дніпропетровська область як старопромисловий регіон є об'єктом комплексних досліджень провідних науковців установ Національної академії наук України та окремих університетів. Серед останніх публікацій слід відзначити роботи О. І. Амоші, В. П. Антонюк, Л. В. Беззубко, С. А. Давимуки, С. В. Дзюби, С. В. Іванова, В. І. Ляшенка, Н. В. Осадчої, І. П. Петрової, І. Ю. Підричевої, О. Ю. Снігової, М. О. Солдак, Н. В. Трушкіної, Л. І. Федулової, Ю. М. Харазішвілі, І. А. Чикаренка, Г. З. Шевцової, М. М. Якубовського та ін. [5; 11; 15-29]. Постійна увага до Дніпропетровщини з боку наукової спільноти пояснюється вагомим значенням цього регіону для економіки України та його наявним ресурсним потенціалом, розумне використання якого здатне вивести країну на новий рівень глобальної конкурентоспроможності. Однак для цього потрібно вирішити комплекс актуальних для регіону завдань, серед яких особливого значення набуває подолання інноваційної інертності у реальному секторі економіки.

Так, О. І. Амоша та І. Ю. Підричева зазначають, що недостатня активність інноваційної діяльності у Дніпропетровській області, попри існуючий науково-технічний потенціал, пояснюється обмеженим обсягом попиту на інновації з боку регіональних промислових підприємств через відсутність дієвих мотивацій та стимулів, а також «індиферентне відношення власників підприємств до науки й інновацій, послаблення зв'язків наукової сфери з промисловістю» [15].

Треба враховувати, що неможливо створити уніфіковану модель управління інноваціями. Кожен регіон має свої унікальні умови для появи інновацій, які визначаються рівнем його соціально-економічного розвитку, структурою економіки, ефективністю інституцій, що акумулюють знання та компетенції, культурою населення [30]. Тому розвиток регіональної інноваційної екосистеми має бути у центрі уваги саме місцевої влади, дії якої у рамках стратегічного управління регіоном доцільно спрямовувати на створення умов для злагодженої, плід-

ної співпраці, перш за все, між науково-дослідною сферою та підприємницьким сектором.

У затвердженій Стратегії розвитку Дніпропетровської області на період до 2027 року зазначено, що «Стратегія розвитку Дніпропетровської області ґрунтується на вимогах ЄС щодо визначення смарт-спеціалізації» [31, с. 72]. У перелік стратегічних цілей увійшла одна смарт-орієнтована ціль – «Інноваційний розвиток регіону на основі смарт-спеціалізації», яку деталізують дві операційні цілі – «Смарт. А. Розвиток потенціалу хімічного комплексу» та «Смарт. В. Поліпшення умов для розвитку наукоємного виробництва, зокрема, машинобудування». Зазначені операційні цілі виділили пріоритетні галузі, за якими необхідно здійснювати пошук пріоритетів смарт-спеціалізації. Однак подальшого розкриття обраних напрямків у вигляді основних завдань, етапів та механізмів реалізації даної стратегічної цілі не відбулося, а у Плані реалізації Стратегії на 2021 – 2023 роки стратегічна ціль «Інноваційний розвиток регіону на основі смарт-спеціалізації» взагалі відсутня. Стратегією розвитку області передбачається досягнення зазначеної цілі шляхом поступового переходу на кластерну модель розвитку економіки та створення, зокрема, хімічного кластеру [31, с. 73-74].

На важливість розвитку хімічної галузі у регіоні та застосування кластерних утворень для підвищення ефективності використання наявного інноваційного потенціалу також наголошують автори робіт [15-17; 21; 25; 28; 32].

Доцільність обрання областю цього стратегічного напрямку доводить й те, що у сучасній світовій індустрії хімічна промисловість вважається одним із впливовіших в інноваційно-технологічному плані сегментів. Вона є ключовим постачальником інноваційних матеріалів і технологій та визначає нові вектори розвитку економіки, стимулюючи та підтримуючи розгортання процесів Індустрії 4.0. Актуальність такого галузевого фокусу демонструють європейські регіони, які вже обрали конкретні сектори хімічного виробництва у якості смарт-пріоритетів.

На європейській Платформі зі смарт-спеціалізації (Smart Specialisation Platform) у тематичній секції «Хімікати» (Chemicals) виділені чотири ключові пріоритети та п'ять проєктів смарт-спеціалізації, які розроблені у результаті міжгалузевої та між-регіональної співпраці (див. таблицю).

Таблиця

Пріоритети та проєкти смарт-спеціалізації за напрямом Chemicals, зареєстровані на Платформі S3

Проект	Відповідальний регіон	Залучені регіони	Інші актори
1	2	3	4
Пріоритет – Альтернативна сировина (Alternative feedstock)			
Переробка біомаси (Valorisation of agro-food biomass project)	Ломбардія (Італія)	Лімбург (Нідерланди); Каталонія (Іспанія); Мазовія (Польща)	Assolombarda – асоціація компаній у провінціях Мілан, Лоді, Монца, Бріанца, Павія

1	2	3	4
Технологія електричного крекінгу (Electric cracking technology)	Лімбург (Нідерланди)	Ломбардія (Італія); Каталонія (Іспанія)	Brightlands Chemelot Campus – екосистема дослідників, підприємців та студентів, що працюють над високоякісними матеріалами, стійкими процесами та біомедичними інноваціями. Лімбург (Нідерланди)
Пріоритет – Полімери (Polymers)			
Переробка пластмас (Plastics recycling)	Лімбург (Нідерланди)	Саксонія-Анхальт (Німеччина); Ломбардія (Італія); Каталонія (Іспанія); Усті (Чехія); Мазовія (Польща)	Brightlands Materials Center – науково-дослідний інститут, який досліджує та впроваджує інновації в галузі стійкої енергетики, мобільності та здоров'я та добробуту. Лімбург (Нідерланди)
Пріоритет – Хімічна переробка (Chemical recycling)			
Хімічна переробка (піроліз) (Chemical Recycling pyrolysis project)	Усті (Чехія)	Мазовія (Польща); Саксонія-Анхальт (Німеччина)	Unipetrol Centre for Research and Education – науково-дослідний та навчальний центр, що проводить прикладні та фундаментальні дослідження в галузі промислової хімії. Усті (Чехія)
Пріоритет – Стійкі технологічні процеси (Sustainable process technologies)			
Хімія потоку (Flow Chemistry project)	Каталонія (Іспанія)	Ломбардія (Італія); Мазовія (Польща); Саксонія-Анхальт (Німеччина)	Research of Catalonia (ICIQ) – інститут хімічних досліджень в двох основних напрямках: каталіз і відновлювальна енергія. Каталонія (Іспанія)

Складено автором за даними джерела [33].

Крім зазначених у табл. 1 регіонів до партнерства залучені також бельгійський регіон Валлонія, провінція Каскі-Пох'ямаа у Фінляндії та Варшавське воєводство у Польщі. Зацікавленість у співробітництві проявляють голландські провінції Гронінген, Дренте, Південна Голландія та німецька земля Бранденбург (див. рисунок).

Сьогодні європейські регіони прагнуть до спільних дій і реалізації спільних інвестиційних проєктів та досягненні сталого партнерства для стратегічного міжрегіонального співробітництва у пріоритетних сферах розумної спеціалізації за тематичними платформами Smart Specialisation Strategy (S3), які визначені Європейською комісією [34]: агропродовольчої (Agri-Food), Енергетичної (Energy) та Промислової (Industrial) модернізації. Ці сфери стратегічного зростання мають стати орієнтиром для регіонів України у пошуках актуальних і життєздатних смарт-пріоритетів та задля розвитку кластерів у напрямку євроінтеграції та єропартнерства.

Проведенні дослідження [25] показали, що Дніпропетровська область забезпечує 13,2% загальноукраїнського обсягу реалізованої хімічної продукції, у тому числі 19,9% базових хімікатів. За обсягами експорту частка області у загальних показниках хімічної індустрії України становить 10,0%, імпорту – 9,9%. Регіон має історично сформовану структуру хімічної промисловості з акцентом на великотоннажному азотному сегменті, системність й

інтегрованість галузевого бізнесу з утворенням різноманітних продуктових ланцюжків, багаторічні результативні зв'язки промислово-виробничого та науково-освітнього комплексів, наявність галузевого експертного середовища. Зазначене свідчить про тривале функціонування в регіоні формальних та неформальних мережевих структур, потенціал яких треба залучити для визначення регіональних смарт-пріоритетів та створення формального хімічного кластеру на основі наявних економічних можливостей, новітніх галузевих трендів та перспектив міжсекторального та міжрегіонального співробітництва.

Інтеграція сконцентрованих у регіоні суб'єктів хімічного комплексу у регіональний хімічний кластер має відбуватися на добровільних засадах, із застосуванням стимулюючих та підтримуючих заходів для його ефективного функціонування й розвитку.

Сформований кластер повинен мати такі головні ознаки (доопрацьовано автором на основі [12, с. 124]):

відкритість, що передбачає можливість вільного входу нових учасників та створення міжгалузевих, міжкластерних, міжрегіональних зв'язків;

поліструктурність, тобто використання різних організаційних форм всередині кластеру (наприклад, індустріальних парків, бізнес-інкубаторів, бізнес-акселераторів тощо);

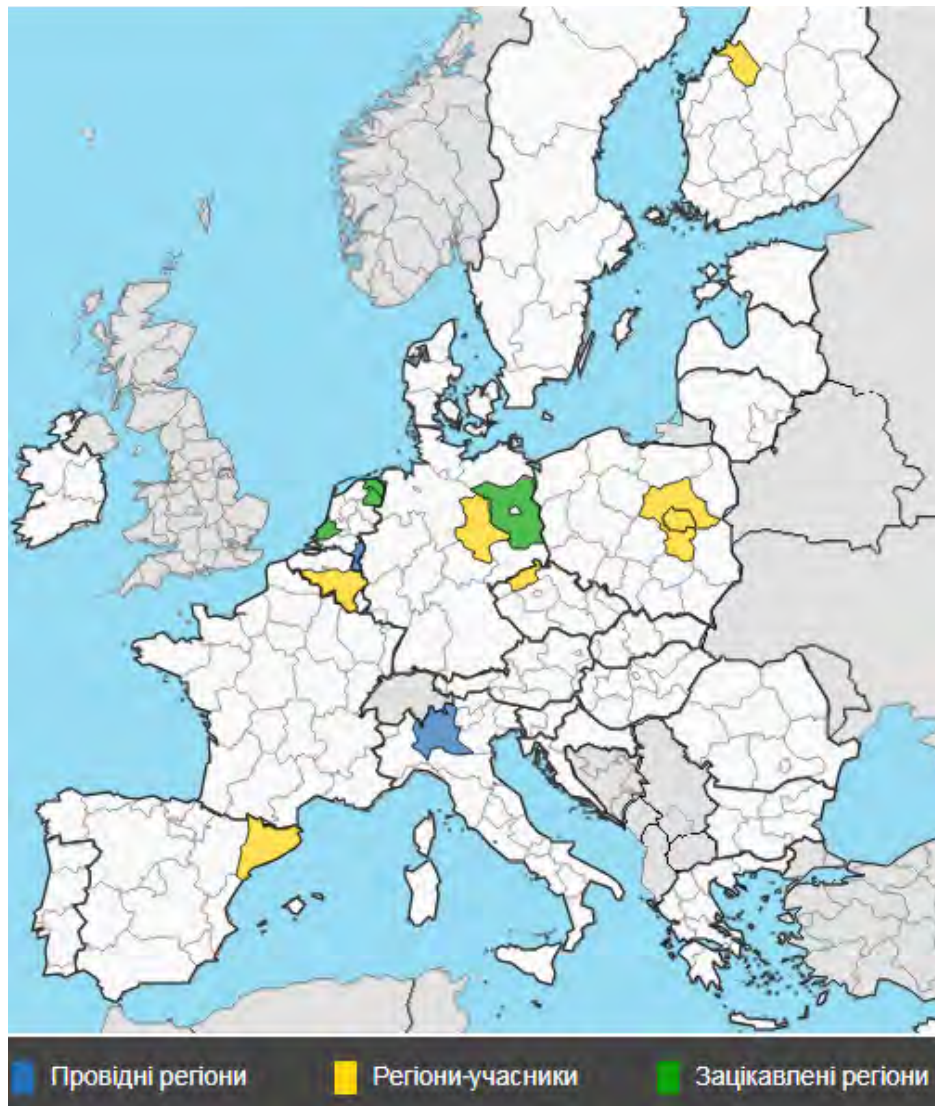

Рисунок. Регіони смарт-партнерства за напрямом Chemicals [33]

цілісність – зв’язаність суб’єктів у єдине внутрішнє інформаційне, науково-освітнє середовище та взаємодія із зовнішніми агентами з позиції цілісності системи (кластеру);

компетентність, що передбачає накопичення, трансфер і розвиток знань та досвіду учасників кластеру;

динамізм – здатність кластерного утворення змінюватися та розвиватися.

Вивчення практики створення та функціонування європейських хімічних кластерів [35] показало, що вони суттєво відрізняються за такими характеристиками, як технологічна спрямованість, кількість учасників, співвідношення великих і малих підприємств, структура й управління, набір послуг та сервісів для учасників, ступінь державної підтримки. Стосовно останнього, слід підкреслити важливу роль владних структур у процесах успішного та довгострокового функціонування кластерних утворень. Як показує світовий досвід [36], влада виступає у ролі фасилітатора, а не лідера кластерних

ініціатив. Найуспішнішими з них є ті, що ґрунтуються на публічно-приватному партнерстві та ведуть діяльність при постійній зацікавленій участі всіх ключових стейкхолдерів, а не лише влади. Політика останньої стосовно кластерів має бути збалансованою: з одного боку, зорієнтованою на створення сприятливого інноваційного та бізнес-середовища й довіри між державними і приватними акторами екосистеми, а з іншого – здійснення державного впливу не може приводити до знищення або зменшення конкуренції на ринку.

Конфігурація регіонального кластеру бачиться динамічною, її трансформації залежатимуть від визначених у процесі підприємницького відкриття (entrepreneurial discovery process – EDP) пріоритетних видів діяльності хімічних підприємств та стратегічних цілей кластерного утворення. Крім того, якість та результативність EDP будуть суттєво впливати на стійкість та ефективність діяльності усього кластеру у подальшому.

До старту процесу підприємницького відкриття говорити про чітке уявлення моделі регіонального хімічного кластеру поки ще зарано. Завданнями поточного етапу імплементації підходу смарт-спеціалізації є активізація локальної галузевої інноваційної екосистеми, формування сприятливого середовища, мотивів і механізмів інтенсифікації інноваційної діяльності для запуску розумних секторальних трансформацій, модернізації і диверсифікації наявного хімічного виробництва, заснування нових бізнес-напрямків та сфокусованої інвестиційної підтримки обраних смарт-пріоритетів.

Згідно з європейською методологією RIS3, треба зосереджуватися на обмеженій кількості інноваційних та дослідницьких пріоритетів, які ідентифікуються у процесі підприємницького відкриття. Надзвичайно важливим для визначення реального потенціалу зростання регіону є врахування певних аспектів EDP, встановлених за результатами узагальнення зарубіжних теоретичних та емпіричних досліджень [37]:

регіональний контекст впливає на особливості процесу підприємницького відкриття;

підприємницьке відкриття ґрунтується не на конкретній галузевій чи технологічній моделі, а на творчому поєднанні різних способів скористатися можливостями територіальних надбань;

шукаючи нові точки зростання, треба враховувати взаємодоповнюваність споріднених видів економічної діяльності, дивитися назовні для визначення можливостей співпраці з іншими регіонами, галузями, кластерами і вбудовування регіональних виробництв у європейські та глобальні ланцюги вартості.

Успішна реалізація концепції смарт-спеціалізації передбачає тісний взаємозв'язок та продуктивну співпрацю між регіональною владою, бізнесом, наукою і освітою. У кожній області України налагодження такого партнерства почалося зі створення робочої групи, яку сформували представники всіх зацікавлених сторін і яка (відповідно до [3]) була «...уповноважена здійснювати підготовку пропозицій та обговорення проєкту регіональної стратегії та плану заходів».

Аналіз структури створеної у Дніпропетровському регіоні робочої групи показав, що місцеві органи влади на етапі розробки проєкту регіональної стратегії виконували головну роль (їхня частка становила 77%) [37]. Такий підхід в цілому відповідає затвердженому Порядку розроблення регіональних стратегій та практиці європейських країн, в яких саме влада ініціює процес налагодження активного діалогу між всіма стейкхолдерами. Але залучення бізнесу до реалізації підходу смарт-спеціалізації на даному етапі було дуже обмеженим (4% в складі робочої групи). Підприємницький сектор був представлений співробітниками інфраструктурних підприємств державної і комунальної власності, а також Федерації організацій роботодавців Дніпропет-

ровщини та Дніпропетровської торгово-промислової палати, і взагалі були відсутні представники приватного бізнесу. Крім цього треба зауважити, що є великий ризик низької зацікавленості з боку бізнес-спільноти в партнерських інноваційних проєктах, ініційованих та/або очолюваних органами влади через недовіру до державних структур, яка спостерігається в українському суспільстві.

Активна ж участь підприємців у розробці і реалізації RIS3 є необхідною передумовою її реалістичності та результативності, особливо це важливо на етапі EDP. Згідно з європейською методологією та розробленими на її основі методичними рекомендаціями Українського інституту міжнародної політики [38], склад учасників фокус-груп для стадії підприємницького відкриття має формуватися за принципом 40/40/20 (40% – приватний бізнес; 40% – науковці; 20% – влада та громадськість). Також передбачено, що процес EDP буде включати такі етапи: підготовчий, партисипативний та планування впровадження.

З огляду на вищенаведене, доцільно рекомендувати на першому етапі EDP проведення певних підготовчих дій, які будуть спрямовані на забезпечення більш повної ідентифікації зацікавлених сторін та високої результативності процесу пошуку смарт-пріоритетів.

1. Враховуючи багатомовний характер хімічного виробництва та велику кількість суб'єктів господарювання області, що працюють за розділами КВЕД 20, 21, 22, – понад 600, здійснити аналіз статистичної інформації про кількість, розміри та динаміку економічної діяльності таких суб'єктів господарювання з деталізацією за групами і класами КВЕД. Мета: ідентифікувати сфери діяльності (напрями бізнесу) з найбільшою концентрацією підприємництва та/або високою динамікою розвитку.

2. За ідентифікованими сферами діяльності (напрями бізнесу) визначити цільові підприємницькі структури, встановити комунікації з ними та провести попередні консультації (круглі столи, вебінари, опитування тощо). Мета: дослідити сучасний стан, конкурентні переваги, проблеми та перспективи розвитку наявних хімічних виробництв, необхідні ресурси для проєктів модернізації, диверсифікації і зростання та визначити попередній склад учасників процесу EDP від підприємницького сектору.

3. Оцінити освітньо-дослідницький та інноваційний потенціал хімічного сектору регіону, встановити комунікації з профільними кафедрами Українського державного хіміко-технологічного університету та інших ЗВО, провідними інжиніринговими компаніями. Мета: ідентифікувати провідні дослідницькі групи, їх компетенції та науково-технологічні розробки, оцінити потенціал впровадження результатів прикладних досліджень для модернізації/організації нових хімічних виробництв, визна-

чити перспективні напрями досліджень та інновацій хімічного сектору регіону з урахуванням динаміки ринкових потреб.

4. Оцінити (на основі опитування представників виробничого сектору, інжинірингових компаній, закладів науки й освіти) регіональний потенціал хімічного та споріднених галузей для інноваційного вирішення вже визначених у Стратегії регіонального розвитку [31] завдань, а саме:

1.А.2. Розвиток наукоємних та інноваційних виробництв;

1.В.1. Створення сільськогосподарського виробництва на основі розвитку фермерства;

1.В.2. Розвиток переробної промисловості в агропромисловій сфері;

2.А. Створення умов для поліпшення стану довкілля;

2.В. Підвищення ефективності управління відходами.

5. Сформулювати попередню локальну галузеву інноваційну екосистему з урахуванням ключових акторів та наявних/перспективних ланцюгів вартості, визначити потенціал і критерії її розширення на основі міжгалузевого, міжрегіонального та міжнародного співробітництва.

6. У межах зазначеної локальної галузевої екосистеми виділити перспективні (з точки зору смарт-спеціалізації) види діяльності, які можуть становити основу хімічного кластеру, розробити дорожню карту його формування та обґрунтувати попередній концепт.

7. Організація інформаційної підтримки та налагодження ефективної комунікації зацікавлених стейкхолдерів вимагатиме створення певного координативного механізму у вигляді окремої секторальної науково-технологічної платформи (або складової загальної регіональної науково-технологічної платформи як інституційного інструменту управління процесами смарт-спеціалізації у регіоні), яка забезпечить доступність, відкритість і регулярність діяльності, у тому числі при проведенні/обговоренні результатів EDP, і стане онлайн майданчиком для формування й розвитку майбутнього хімічного кластеру.

Наприкінці треба зазначити, що успішність впровадження підходу смарт-спеціалізації значною мірою залежатиме від спроможності місцевих органів влади подолати бар'єри, які поки ще є між владою, бізнесом і наукою. Для цього необхідно постійно виявляти вузькі місця та стримуючі чинники як у співробітництві між стейкхолдерами, так й інноваційної діяльності в регіоні.

Висновки. Проведений аналіз зовнішніх і внутрішніх умов для формування у Дніпропетровській області регіонального хімічного кластеру на засадах смарт-спеціалізації дозволяє зробити такі основні висновки.

1. Дніпропетровська область має певні передумови створення формального регіонального хіміч-

ного кластеру. Вибір даного галузевого пріоритету для процесу підприємницького відкриття може закласти основу для розвитку нових сфер розумного зростання, на які роблять ставку країни ЄС.

2. Утворенню формального регіонального хімічного кластеру має передувати активізація та підвищення ефективності діяльності галузевої інноваційної екосистеми, в якій важлива роль покладається на владу як фасилітатора процесу взаємодії між стейкхолдерами.

3. Конфігурація регіонального хімічного кластеру може бути визначена тільки партисипативним, а не директивним шляхом у результаті проходження EDP та може мати декілька гілок розвитку.

4. Для забезпечення ефективного здійснення процесу підприємницького відкриття необхідно провести певну підготовчу роботу, яка має бути спрямована, головним чином, на ідентифікацію фокусного кола стейкхолдерів та налагодження між ними ефективних комунікацій.

Подальші дослідження будуть пов'язані з визначенням структури регіонального хімічного кластеру та обґрунтуванням його напрямів діяльності, завдань, функцій учасників та характеру мережевої співпраці.

Література

1. Ляшенко В. І., Петрова І. П. Стратегування в системі державного управління: виклики сьогодення та науково-експертні платформи. *Вісник економічної науки України*. 2020. № 1 (38). С. 86-96. doi: 10.37405/1729-7206.2020.1(38).86-96.
2. Ahner D., Landabaso M. Regional policies in times of austerity. *European Review of Industrial Economics and Policy*. 2011. No. 2. P. 2–6. URL: <http://revel.unice.fr/eriep/index.html?id=3238>.
3. Методика розроблення, проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації регіональних стратегій розвитку та планів заходів з їх реалізації. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0632-16#Text>.
4. Єгоров І. Ю. Формування державної науково-технічної та інноваційної політики на основі розширеної моделі «потрійної спіралі» (держава–наука–промисловість) (коротка інформація про проект). *Nauka innov*. 2018. № 14 (1). С. 86-89. doi: 10.15407/scin14.01.086.
5. Давимука С. А., Федулова Л. І. Регіональні інноваційні екосистеми: напрями розбудови в умовах європейської інтеграції: монографія. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів. 2016. 464 с.
6. Ketels Ch., Protsiv S. Cluster presence and economic performance: a new look based on European data. *Regional Studies*. 2020. AHEAD-OF-PRINT. doi: 10.1080/00343404.2020.1792435/.
7. Smart Guide to Cluster Policy. How to support SME Policy from Structural Funds. European Commission. General for Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs Directorate-General for Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs Directorate. 2016. 60 p. URL: https://ec.europa.eu/growth/content/smart-guide-cluster-policy-published-0_en.
8. European observatory for clus-

- ters and industrial change. European Commission. 2020. URL: https://ec.europa.eu/growth/industry/policy/cluster/observatory_en. 9. **Bianchi L., Borrello V., Cappellano F., Cantafio G. et al.** Research and Innovation Strategies in Cluster Policies. Methodological Approach to Cluster Spatialisation. March 2016. Maps-Led Project was founded by Horizon 2020. MSCA RISE. 408 p. 10. **Saha N., Saha P.** (2017). The synergies influence of clustering and smart specialization strategy: Do they really stimulate entrepreneurship and regional development? *Global Journal of Business, Economics and Management: Current Issues*, No 7(1), pp.159-168. 11. **Підоричева І. Ю.** Інноваційна екосистема Придніпровського економічного району: актори, їх якості та повнотаю. *Вісник економічної науки України*. 2020. № 1 (38). С. 116-130. doi: 10.37405/1729-7206.2020.1(38).116-130. 12. **Кластери в економіці України: монографія / за наук. ред. М.П. Войнаренка.** Хмельницький: ХНУ; ФОП Мельник А.А., 2014. 1085 с. 13. **Смертенко П. С.,** Чернишев Л. І., Білан І. І., Солонін Ю. М., Гороховатська М. Я., Кульчицький І. І., Кот О. В., Бойко Н. В. Кластери і технологічні платформи як механізми розвитку економіки України. *Вісник Національної академії наук України*. 2014. № 3. С. 67-76. 14. **Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки.** КМУ. URL: <https://www.kmu.gov.ua/nps/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-strategiyi-regionalnogo-rozvitku-na-20212027-t50820>. 15. **Амоша О. І., Підоричева І. Ю.** Інноваційний потенціал Придніпровського регіону: стан, тенденції та проблеми розвитку. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2014. № 5. С. 17-31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drep_2014_5_6. 16. **Ляшенко В. І., Прокопенко Р. В., Якубовський М. М.** Обґрунтування напрямів розвитку промислових регіонів України з метою структурно-технологічної модернізації. *Управління економікою: теорія та практика: зб. наук. пр.* Київ: ІЕП НАНУ. 2017. С. 3-26. 17. **Ляшенко В. І., Прокопенко Р. В., Дзюба С. В.** Сценарії ринкової орієнтації зовнішньоекономічної діяльності Придніпровського економічного району в сучасних умовах. *Економічний вісник Донбасу*. 2017. № 2. С. 75-89. 18. **Снігова О. Ю.** Можливості формування постіндустріальних конкурентних переваг старопромислових регіонів України. *Економічний вісник Донбасу*. 2017. № 1 (47). С. 39-51. 19. **Модернізація економіки промислових регіонів України в умовах децентралізації управління: монографія / О. І. Амоша, Ю. М. Харазішвілі, В. І. Ляшенко та ін.** НАН України. Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2018. 300 с. 20. **Soldak M. O., Shamileva L. L.** Factors of the industrial regions' development: opportunities for modernization on an innovative basis. *Економіка промисловості*. 2018. № 1 (81). С. 21-43. doi: 10.15407/econindustry2018.01.021. 21. **Просторові форми організації бізнесу в Україні: тенденції, перспективи та механізми розвитку: наукова доповідь / наук. ред. М. І. Мельник.** НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України». Львів, 2018. 107 с. 22. **Беззубко Л. В., Беззубко Б. І.** Розвиток стратегій старопромислових регіонів. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 1 (51). С. 40-44. 23. **Іванов С. В., Ляшенко В. І., Шамілева Л. Л., Трушкіна Н. В.** Тенденції розвитку транспортно-логістичної системи Придніпровського економічного району. *Вісник економічної науки України*. 2019. № 2 (37). С. 143-150. doi: 10.37405/1729-7206.2019.2(37).143-150. 24. **Осадча Н. В., Ляшенко В. І., Галасовська О. В., Дзюба С. В.** Особливості експорту агропромислової продукції в Україні та Придніпровському регіоні. *Вісник економічної науки України*. 2019. № 1. С. 82-91. 25. **Амоша О. І., Шевцова Г. З., Швець Н. В.** Передумови смарт-спеціалізації Донецько-Придніпровського макрорегіону на основі розвитку хімічного виробництва. *Економіка промисловості*. 2019. № 3 (87). С. 5-33. doi: 10.15407/econindustry2019.03.005. 26. **Чикаренко І., Маматова Т., Чикаренко О.** Стратегія регіонального розвитку на основі Смарт-спеціалізації: методологічні засади. *Аспекти публічного управління*. 2020. № 8 (1). С. 30-42. doi: 10.15421/152003. 27. **Петрова І. П.** Модернізація економіки старопромислових регіонів на засадах smart-спеціалізації (за матеріалами наукового повідомлення на засіданні Президії НАН України 11 березня 2020 р.). *Вісник Національної академії наук України*. 2020. № 6. С. 30-37. doi: 10.15407/vsn2020.06.030. 28. **Amosha O., Shevtsova H., Memedlyayev Z.** Utilization of mine water of Kryvbass as an imperative for sustainable development of Dnipropetrovsk region. *E3S Web of Conferences*. 2020. 166, 01009. doi: 10.1051/e3sconf/202016601009. 29. **Іванов С. В., Антонюк В. П., Ляшенко В. І.** Проблеми відтворення наукових кадрів старопромислових регіонів Донбасу і Придніпров'я для забезпечення їх інноваційної модернізації. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 2 (60). С. 200-208. doi: 10.12958/1817-3772-2020-2(60)-200-208. 30. **Pidorycheva I., Shevtsova H., Antonyuk V., Shvets N., Pchelynska H.** A Conceptual Framework for Developing of Regional Innovation Ecosystems. *European Journal of Sustainable Development*. 2020. V. 9 N. 3, P. 626-640. doi: 10.14207/ejsd.2020.v9n3p626. 31. **Стратегія регіонального розвитку Дніпропетровської області на період до 2027 року.** Офіційний сайт Дніпропетровської обласної ради. 2020. 121 с. URL: <https://oblrada.dp.gov.ua/category/rishennia/sklkannia-7/xxiv-sesiya/>. 32. **Виклики та перспективи розвитку хімічних виробництв у регіонах України: наукове видання / наук. ред. С. О. Ішук.** НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього Національної академії наук України». Львів, 2018. 91 с. 33. **Chemicals.** Smart Specialisation Platform. URL: <https://s3platform.jrc.ec.europa.eu/chemicals>. 34. **Rakhmatullin R., Hegyi F.B., Ciampi S. K., Gomez P. J., Mieszkowski K.** Methodological Manual. Developing Thematic Interregional Partnerships for Smart Specialisation. European Commission. 2020. URL: https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC116630/s3p-thematicmanual_--online.pdf. 35. **Шевцова Г. З., Швець Н. В.** Кластеризація хімічної промисловості: європейський досвід та уроки для України. *Вісник економічної науки України*. 2017. № 2 (33). С. 103-109. 36. **Ketels Ch., Memedovic O.** From clusters to cluster-based economic development. *International Journal of Technological Learning, Innovation and Development*. (IJTLID). 2008. No. 3, Vol. 1. P. 375-392. doi: 10.1504/IJTLID.2008.019979. 37. **Швець Н. В., Шевцова Г. З.** Розвиток підприєм-

ництва та його роль у реалізації підходу смарт-спеціалізації в Україні. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 2 (60). С. 53-66. doi: 10.12958/1817-3772-2020-2(60)-53-66. 38. **Методологія** щодо впровадження процесу підприємницького відкриття. Неофіційна версія. Український інститут міжнародної політики. 2020. 46 с. URL: <http://surl.li/fopw>.

References

1. Liashenko V. I., Petrova I. P. (2020). Strategies in the system of public administration: current challenges and scientific and expert platforms. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, Vol. 1 (38), pp. 86-96. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1\(38\).86-96](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1(38).86-96) [in Ukrainian].
2. Ahner D., Landabaso M. (2011). Regional policies in times of austerity. *European Review of Industrial Economics and Policy*, Vol. 2, pp. 2-6. Retrieved from <http://revel.unice.fr/eriep/index.html?id=3238> [in English].
3. Metodyka rozroblennia, provedennia monitorynhu ta otsinky rezultatyvnosti realizatsii rehionalnykh stratehii rozvytku ta planiv zakhodiv z yikh realizatsii. Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0632-16#Text> [in Ukrainian].
4. Yegorov I. Yu. (2018). The Formation of National R&D and Innovation Policy Based on «Triple Helix» (Government–Science–Industry) Extended Model (brief information about the project). *Nauka innov*, Vol. 14 (1), pp. 86-89. doi: 10.15407/scin14.01.086 [in Ukrainian].
5. Davymuka S. A., Fedulova L. I. (2016). Rehionalni innovatsiini ekosystemy: napriamy rozbudovy v umovakh yevropeiskoi intehtratsii [Regional innovation ecosystems: directions of development in the conditions of European integration]. Lviv, SI Dolishny Institute for Regional Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. 464 p. [in Ukrainian].
6. Ketels Ch., Protsiv, S. (2020). Cluster presence and economic performance: a new look based on European data. *Regional Studies*, Ahead-of-Print doi: 10.1080/00343404.2020.1792435 [in English].
7. Smart Guide to Cluster Policy. (2016). How to support SME Policy from Structural Funds. European Commission. General for Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs Directorate-General for Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs Directorate, 60 p. Retrieved from https://ec.europa.eu/growth/content/smart-guide-cluster-policy-published-0_en [in English].
8. European observatory for clusters and industrial change. (2020). European Commission. Retrieved from https://ec.europa.eu/growth/industry/policy/cluster/observatory_en [in English].
9. Bianchi L., Borrello V., Cappellano F., Cantafio G. and all. (2016). Research and Innovation Strategies in Cluster Policies. Methodological Approach to Cluster Spatialisation. March 2016. Maps-Led Project was founded by Horizon 2020, MSCA RISE, 408 p. [in English].
10. Saha N., Saha P. (2017). The synergies influence of clustering and smart specialization strategy: Do they really stimulate entrepreneurship and regional development? *Global Journal of Business, Economics and Management: Current Issues*, Vol. 7(1), pp.159-168 [in English].
11. Pidorycheva I. Yu. (2020). Innovation ecosystem of Pridneprovsky economic region: actors, their quality and completeness. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, Vol. 1 (38), pp. 116-130 doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1\(38\).116-130](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1(38).116-130) [in English].
12. Voinarenko M.P. (Ed.). (2014). *Klastery v ekonomitsi Ukrainy* [Clusters in the economy of Ukraine]. Khmelnytskyi, KhNU. 1085 p. [in Ukrainian].
13. Smertenko, P.S., Chernyshev, L.I., Bilan, I.I., Solonin, Y.M., Gorohovatska, M.Ya., Kulchytsky, I.I., Kot, O.V., Boyko N.V. (2014). Clusters and Technology Platforms as a Mechanism for Development of Economy of Ukraine. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*, Vol. 3, pp. 67-76 [in Ukrainian].
14. Derzhavna stratehiia rehionalnoho rozvytku na 2021–2027 roky [State strategy of regional development for 2021-2027]. (2020). KМУ. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-strategiyi-regionalnogo-rozvitku-na-20212027-t50820> [in Ukrainian].
15. Amosha, O., Pidorycheva, I. (2014). Innovative Potential of the Prydniprov's'kyi Region: Condition, Tendencies and Problems of Development. *State and regions. Series: Economics and Business*, Vol. 5, pp. 17-31. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/drep_2014_5_6 [in Ukrainian].
16. Liashenko V. I., Prokopenko R. V., Yakubovskiy M. M. (2017). Obgruntuvannia napriamiv rozvytku promyslovykh rehioniv Ukrainy z metoiu strukturno-tekhnologichnoi modernizatsii [Substantiation of directions of development for Ukrainian industrial regions for the purpose of structural and technological modernization]. *Upravlinnia ekonomikoiu: teoriia ta praktyka– Economic management: theory and practice*, (pp. 3-26). Kyiv, IIE of NAS of Ukraine [in Ukrainian].
17. Liashenko, V., Prokopenko, R., Dzyuba, S. (2017). Scenarios of the market orientation of foreign economic activity of the Pridneprovsky economic region under perfect conditions. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 2, pp. 75-89 [in Ukrainian].
18. Snihova O. (2017). The possibilities of post-industrial competitive advantages' formation of old-industrial regions of Ukraine. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 1 (47), pp. 39–51 [in Ukrainian].
19. Amosha O. I., Kharazishvili Yu. M., Liashenko V. I. et al. (2018). Modernizatsiia ekonomiky promyslovykh rehioniv Ukrainy v umovakh detsentralizatsii upravlinnia [Modernization of the economy of industrial regions of Ukraine in the conditions of decentralization of management]. Kyiv, IIE of NAS of Ukraine. 300 p. [in Ukrainian].
20. Soldak M. O., Shamileva L. L. (2018). Factors of the industrial regions' development: opportunities for modernization on an innovative basis. *Ekonomika promyslovosti – Economy of Industry*, Vol. 1 (81), pp. 21–43 doi: 10.15407/econindustry2018.01.021 [in English].
21. Melnyk M. I. (Ed.). (2018). *Prostorovi formy orhanizatsii biznesu v Ukraini: tendentsii, perspektyvy ta mekhanizmy rozvytku* [Spatial forms of business organization in Ukraine: trends, prospects and mechanisms

of development]. Lviv, SI Dolishny Institute for Regional Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. 107 p. [in Ukrainian].

22. Bezubko L., Bezzubko B. (2018). Development of strategies of old industrial regions. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 1 (51), pp. 40-44 [in Ukrainian].

23. Ivanov S. V., Lyashenko V. I., Shamileva L. L., Trushkina N. V. (2019). Development trends of the transport and logistics system of the Prydniprovsky economic region. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, Vol. 2 (37), pp. 143-150 doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2\(37\).143-150](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2(37).143-150) [in Ukrainian].

24. Osadcha N. V., Lyashenko V. I., Haliasovska O. V., Dzyuba S. V. (2019). Features of Agricultural Products Export in Ukraine and Dnipro Region. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, Vol. 1, pp. 82-91 [in Ukrainian].

25. Amosha O. I., Shevtsova H. Z., Shvets N. V. (2019). Peredumovy smart-spetsializatsii Donetsko-Prydniprovskoho makrorehionu na osnovi rozvytku khimichnoho vyrobnytstva [Prerequisites for smart specialization of Donetsk-Prydniprovsky macro-region based on chemical production development]. *Ekon. promisl.*, 3 (87), pp. 5-33. doi: 10.15407/econindustry2019.03.005 [in Ukrainian].

26. Chykarenko I., Mamatova T., Chykarenko O., (2020). Regional development strategy based on Smart-specialization: methodological background. *Public Administration Aspect*, Vol. 8 (1), pp. 30-42 doi: 10.15421/152003 [in Ukrainian].

27. Petrova I. P. (2020). Modernization of the Economy of the Old Industrial Regions on the Basis of Smart Specialization (According to the scientific report at the meeting of the Presidium of NAS of Ukraine March 11, 2020). *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*, Vol 6, pp. 30-37 doi: 10.15407/visn2020.06.030. [in Ukrainian].

28. Amosha O., Shevtsova H., Memedlyayev Z. (2020). Utilization of mine water of Kryvbas as an imperative for sustainable development of Dnipropetrovsk region. *E3S Web of Conferences* 166, 01009. doi: 10.1051/e3sconf/202016601009. [in English].

29. Ivanov S., Antoniuk V., Liashenko V. (2020). Problems of Reproduction of Research Personnel in the Old Industrial Regions of Donbass and Dnieper to Ensure their Innovative Modernization. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, Vol. 2 (60), pp. 200-208 doi: 10.12958/1817-3772-2020-2(60)-200-208 [in Ukrainian].

30. Pidorycheva, I., Shevtsova, H., Antonyuk, V., Shvets, N., Pchelynska, H. (2020). A Conceptual Framework for Developing of Regional Innovation Ecosystems. *European Journal of Sustainable Development*, V. 9, N. 3, pp. 626-640. doi: 10.14207/ejsd.2020.v9n3p626.

31. Stratehiia rehionalnoho rozvytku Dnipropetrovskoi oblasti na period do 2027 roku [Strategy of regional development of Dnipropetrovsk region for the period up to 2027]. Ofitsiyniy sait Dnipropetrovskoi oblasnoi rady. Retrieved from <https://oblrada.dp.gov.ua/category/rishennia/> [in Ukrainian].

32. Ishchuk S. O. (Ed.). (2018). Vykylyky ta perspektyvy rozvytku khimichnykh vyrobnytstv u rehionakh

Ukrainy [Challenges and prospects for the development of chemical production in the regions of Ukraine]. Lviv, SI Dolishny Institute for Regional Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. 91 p. [in Ukrainian].

33. Chemicals. Smart Specialisation Platform. Retrieved from <https://s3platform.jrc.ec.europa.eu/chemicals> [in English].

34. Rakhmatullin R, Hegyi F. B., Ciampi S. K., Gomez P. J., Mieszkowski K. (2020). Methodological Manual. Developing Thematic Interregional Partnerships for Smart Specialisation. European Commission. Retrieved from https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitsstream/JRC116630/s3p-thematicmanual_-_online.pdf [in English].

35. Shevtsova H. Z., Shvets N. V. (2017). Clustering of the chemical industry: European experience and lessons for Ukraine. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, Vol. 2 (33), pp. 103-109 [in Ukrainian].

36. Ketels Ch., Memedovic O. (2008). From clusters to cluster-based economic development. *International Journal of Technological Learning, Innovation and Development*. (IJTLID), Vol. 3 (1). pp. 375-392 doi: 10.1504/IJTLID.2008.019979 [in English].

37. Shvets N., Shevtsova H. (2020). Entrepreneurship development and its role in implementing the smart specialization approach in Ukraine. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, Vol. 2 (60), pp. 53-66 doi: 10.12958/1817-3772-2020-2(60)-53-66 [in Ukrainian].

38. Metodolohiia shchodo vprovadzhennia protsesu pidpriemnyt'skoho vidkryttia. Neofitsiina versiiia [Methodology for implementing the process of entrepreneurial discovery. Unofficial version]. (2020). Ukrainian Institute for International Politics, 46 p. Retrieved from <http://surl.li/fopw> [in Ukrainian].

Швець Н. В. Питання формування хімічного кластеру в контексті імплементації підходу смарт-спеціалізації у Дніпропетровській області

У статті проаналізовані зовнішні та внутрішні умови для формування регіонального кластеру у Дніпропетровській області на основі підходу смарт-спеціалізації та сформульовані рекомендації для проведення підготовчого етапу процесу підприємницького відкриття.

Відзначено, що застосування нової моделі управління регіональним розвитком з використанням методології смарт-спеціалізації потребує створення цілісного ефективного інноваційного простору, розвиток якого може відбуватися шляхом кластеризації регіональної економіки.

У результаті вивчення закордонного досвіду розвитку кластерів звернено увагу на важливу роль влади як фасилітатора, а не лідера кластерних ініціатив. Зроблено висновок про неповне опрацювання смарт-орієнтованої стратегічної цілі у Стратегії розвитку Дніпропетровської області на період до 2027 року. Доведена доцільність обрання регіоном хімічної галузі як пріоритетної для подальшого пошуку точок розумного зростання. Розглянуто пріоритети та проекти за хімічним напрямом, зареєстровано на європейській Платформі зі смарт-спеціалізації. Відзначено, що Дніпро-

петровська область має певні передумови для утворення формального регіонального хімічного кластеру на основі наявних економічних можливостей, новітніх галузевих трендів та перспектив міжсекторального та міжрегіонального співробітництва.

У роботі визначені головні ознаки майбутнього хімічного кластеру та його загальна характеристика. Зроблено акцент на те, що до початку процесу підприємницького відкриття неможливо розробити конкретну модель хімічного кластеру, його профіль може стати зрозумілим лише за результатами цього процесу. Розкрито важливі аспекти та вимоги до процесу підприємницького відкриття, які треба враховувати до початку та впродовж його здійснення. Розроблено рекомендації щодо сукупності підготовчих дій, спрямованих на забезпечення повнішої ідентифікації стейкхолдерів та високої результативності процесу пошуку смарт-пріоритетів.

Ключові слова: кластер, хімічна галузь, регіональний розвиток, інновації, інноваційна екосистема, смарт-спеціалізація, процес підприємницького відкриття, стейкхолдери.

Shvets N. Issues of Chemical Cluster Formation in the Context of the Implementation of Smart Specialization Approach in Dnipropetrovsk Region

The article analyzes the external and internal conditions for the formation of a regional chemical cluster in Dnipropetrovsk region based on smart specialization approach and formulates recommendations for the preparatory stage of the entrepreneurial discovery process.

It is noted that the application of a new model of regional development management using smart specialization methodology requires the creation of integral effective innovation space, the development of which can occur by regional economy clustering.

By studying foreign experience in cluster development, attention is drawn to the important role of the authorities as a facilitator and not a leader of cluster initiatives. The conclusion is made about the incomplete elaboration of a smart oriented strategic goal in the Development Strategy of Dnipropetrovsk region for the period until 2027. The expediency of the region's choice of chemical industry as a priority for further search for smart growth points has been proved. The chemical sphere priorities and projects registered on the European Smart Specialization Platform were considered. It is noted that Dnipropetrovsk region has certain prerequisites for the formation of a formal regional chemical cluster based on existing economic opportunities, the latest industry trends and prospects for cross-sectoral and cross-regional cooperation.

The work identifies the main features of the future chemical cluster and its general characteristics. The emphasis is made on the fact that it is impossible to develop a specific chemical cluster model before the start of entrepreneurial discovery process; its profile will be understood only by the results of this process. The important aspects and requirements for the entrepreneurial discovery process are revealed, which must be taken into account before and

during its implementation. Recommendations have been developed, including a set of preparatory actions, aimed at ensuring a more complete stakeholder identification and high efficiency of smart priority search process.

Keywords: cluster, chemical industry, regional development, innovation, innovation ecosystem, smart specialization, entrepreneurial discovery process, stakeholders.

Швец Н. В. Вопросы формирования химического кластера в контексте имплементации подхода смарт-специализации в Днепропетровской области

В статье проанализированы внешние и внутренние условия для формирования регионального химического кластера в Днепропетровской области на основе подхода смарт-специализации и сформулированы рекомендации для проведения подготовительного этапа процесса предпринимательского открытия.

Отмечено, что применение новой модели управления региональным развитием с использованием методологии смарт-специализации требует создания целостного эффективного инновационного пространства, развитие которого может происходить путем кластеризации региональной экономики.

В результате изучения зарубежного опыта развития кластеров обращено внимание на важную роль власти как фасилитатора, а не лидера кластерных инициатив. Сделан вывод о неполной проработке смарт-ориентированной стратегической цели в Стратегии развития Днепропетровской области на период до 2027 года. Доказана целесообразность выбора регионом химической отрасли как приоритетной для дальнейшего поиска точек разумного роста. Рассмотрены приоритеты и проекты химического направления, зарегистрированные на европейской Платформе по смарт-специализации. Отмечено, что Днепропетровская область имеет определенные предпосылки для образования формального регионального химического кластера на основе имеющихся экономических возможностей, новейших отраслевых трендов и перспектив межсекторального и межрегионального сотрудничества.

В работе определены главные признаки будущего химического кластера и его общая характеристика. Сделан акцент на то, что до начала процесса предпринимательского открытия невозможно разработать конкретную модель химического кластера, его профиль будет понятен только по результатам этого процесса. Раскрыты важные аспекты и требования к процессу предпринимательского открытия, которые надо учитывать до начала и в течение его осуществления. Разработаны рекомендации, включающие совокупность подготовительных действий, направленных на обеспечение более полной идентификации стейкхолдеров и высокую результативность процесса поиска смарт-пріоритетов.

Ключевые слова: кластер, химическая отрасль, региональное развитие, инновации, инновационная экосистема, смарт-специализация, процесс предпринимательского открытия, стейкхолдеры.

Стаття надійшла до редакції 31.08.2020

Прийнято до друку 15.09.2020

УПРАВЛІННЯ СТРУКТУРНИМИ ТРАНСФОРМАЦІЯМИ У СТАРОПРОМИСЛОВИХ РЕГІОНАХ УКРАЇНИ: КОНЦЕПТ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ

Постановка проблеми та її зв'язок з науковими та практичними задачами. Назрілий характер структурних трансформацій економіки старопромислових регіонів є проблемою, підтвердженою сутністю та спрямованістю глобалізаційних змін у межах переходу світової економіки від індустріальної до постіндустріальної моделі. Встановлення практикою та теоретичне доведення неможливості самостійної адаптації економіки старопромислових регіонів до інноваційних перетворень, підносить проблему концептуалізації державного управління структурними трансформаціями у старопромислових регіонах України до однієї з найактуальніших проблем сучасної вітчизняної наукової та практичної діяльності.

Аналіз останніх публікацій, виокремлення раніше невирішених частин загальної проблеми, яким присвячено статтю. Питання структурних змін економіки старопромислових регіонів досить докладно вивчено як у теоретичній, так і у практичній площині. Наукові публікації стосуються різних аспектів економічної трансформації – від проблем диверсифікації підприємств базових секторів економіки старопромислових регіонів (металургійної галузі, машинобудівного комплексу) та виробництва в монофункціональних вуглепромислових районах до забезпечення їх сталого розвитку та виявлення можливостей формування постіндустріальних конкурентних переваг [2; 4–6; 9]. Ураховуючи зростаючу практичну цінність питань реструктуризації економіки старопромислових регіонів для країн промислової периферії, з часом цікавість до цих досліджень лише збільшується. Особливий інтерес викликають ті, що стосуються процесів перетворення застарілої економічної бази старопромислових регіонів у потенціал зростання країн, виявлення нових перспектив та інноваційних стратегій їх розвитку у глобальному постіндустріальному економічному просторі [8; 10].

Тож зростання кількості публікацій з проблем трансформації економічного простору старопромислових регіонів підтверджує збереження та навіть зростання актуальності проблеми в епоху постіндустріальних змін. Проте в умовах встановлення чіткої залежності від попередніх траєкторій розвитку старопромислових регіонів та розуміння неможливості структурної адаптації їх економіки без екзогенних впливів практично недослідженими залишаються проблеми формування державної полі-

тики регулювання структурними трансформаціями таких регіонів [1; 3]. Сучасні наукові напрацювання більшою мірою спрямовано на формування спроможності регіонів до саморозвитку без задіяності потенціалу державної регіональної політики у здійсненні структурних реформ з обов'язковою орієнтацією на керований перехід старопромислових регіонів від інерційного до інноваційного розвитку. Відповідно й формування сучасної державної регіональної, структурної, галузевої політики відбувається без урахування ролі та місця держави у структурних трансформаціях економіки цих територій та без окреслення детермінантів та імперативів державної політики як чинників, що обумовлюють її ефективність.

Формулювання цілей статті. Все вищезгадане вимагає концептуалізації державної політики структурної трансформації економіки старопромислових регіонів, яка б відобразила істотні характеристики цих територій, урахування яких ймовірно позитивно вплинуло б на її якість. Таким чином, **метою статті** є обґрунтування та концептуалізація засад державної політики структурної трансформації економіки старопромислових регіонів на основі встановлення детермінантів їх структуротворення, що визначають загальні та специфічні імперативи подолання структурних суперечностей економічного розвитку старопромислових регіонів України.

Викладення основного матеріалу. Побудова актуальної системи поглядів, яка би, відповідаючи сучасним вимогам регіональної політики, стала базисом державного регулювання структурних змін у старопромислових регіонах України, визначається низкою системних передумов. Найбільш значущими поміж них такі:

переважання у державній політиці галузевого підходу до структурних трансформацій, без бачення розвитку регіону як цілісної соціально-економічної системи;

відсутність комплексного бачення структурних змін у старопромислових регіонах України та цілісного уявлення про кінцевий результат цих змін, що зумовлює некерованість, стихійність структурних зрушень в економіці старопромислових регіонів;

недосконалість вітчизняного інституційного забезпечення регіонального розвитку; переважне застосування в рамках державної регіональної політики України старих інструментів просторового розвитку; нерозвинутість застосування або неко-

ректне використання інструментів «нової» регіональної політики в сучасній державній політиці, не виокремлення старопромислових регіонів серед інших як об'єкта державної регіональної політики;

посилення ролі державних інституцій у регулюванні міжрегіональних зв'язків, зміцненні регіональної безпеки та соціальної згуртованості.

Зазначені передумови дають підстави сформулювати *концепт державної політики щодо управління структурними змінами у старопромислових регіонах*, що і було зроблено на підставі проведених автором досліджень.

Запропонований концептуальний підхід до управління структурними змінами у старопромислових регіонах відрізняється від попередніх наукових і науково-практичних розробок комплексністю бачення процесу структурних трансформацій, спрямованих на імплементацію моделі «постіндустріального синтезу»; врахуванням глобальних економічних тенденцій щодо зміни принципів розміщення продуктивних сил; визначенням специфічних властивостей (структурної та соціальної інертності, ендогенної депресивності, низької адаптаційної спроможності економіки, низької інклюзивності розвитку) в якості детермінант структурних змін та акцентом на них як на першорядних причинах гальмування структурних змін і поглиблення структурних диспропорцій економік старопромислових регіонів.

На підставі досліджень сучасних методологічних підходів до ідентифікації старопромислових регіонів, виявлення їхніх базових характеристик, встановлення історико-економічних передумов виникнення, а також закономірностей та суперечностей розвитку, запропоновано авторське визначення цієї ключової категорії, чітке розуміння якої сприятиме формуванню старопромислових регіонів в якості об'єкту державної регіональної політики. *Під старопромисловим регіоном розуміється територія, на якій історично сконцентровано галузі промисловості першого та другого індустріального циклів, не здатні ефективно адаптуватися до нових принципів розміщення виробничих сил, що мають відносно низький рівень технологічного розвитку, втрачають конкурентні позиції на світових товарних ринках, проте залишаються «базовими» для цієї території.*

Грунтовні дослідження проблем структурної перебудови економіки старопромислових регіонів надали можливість встановити, що сучасна концепція структурних змін старопромислових регіонів України має передбачати інтенсивний інституційний вплив у межах концепції «створення шляху розвитку» [11], впровадження принципів та інструментів «нової» регіональної політики та імплементацію ключових характеристик моделі «постіндустріального синтезу». Щонайперше вона має бути спрямована на подолання залежності від попереднього шляху розвитку, структурної та соціальної інертно-

сті старопромислових регіонів, а також на посилення адаптаційних якостей регіональних економічних систем.

У нових соціально-економічних умовах структурні зміни в економіці старопромислових регіонів мають сприйматися як результати та наслідки освоєння нових ідей, упровадження в механізми державного управління нових принципів регулювання регіонального розвитку, адекватного сучасним викликам поведінковому типу економічних суб'єктів. Спонукає до ефективних структурних зрушень у старопромислових регіонах криза, зумовлена трансформацією базисних засад суспільного прогресу. Неподоланість цієї кризи формує небезпеку для існування регіональної економічної системи та утворює ризик її соціальної та економічної деградації. Досягти бажаного результату управління структурними змінами можливо у спосіб використання кризової ситуації як поштовху для структурних трансформацій економіки старопромислових регіонів, а змін – для освоєння нових напрямів економічної діяльності на засадах формування нового типу економічної поведінки суб'єктів регіонального розвитку.

У контексті побудови сучасної концепції управління структурними змінами необхідне чітке усвідомлення того, що при збереженні залежності від попереднього шляху розвитку еволюційною перспективою старопромислових регіонів залишається периферійна реінтеграція в глобальну економічну систему як частини світової економічної периферії з низьким рівнем інновацій, застарілими виробничою, економічною та інституційною структурами.

Управління структурними змінами як активна діяльність стейкхолдерів передбачає цілеспрямовані зміни структурних параметрів і соціально-економічних властивостей старопромислових регіонів у відповідь на зміни, що відбуваються як у внутрішньому середовищі регіонів, так і в глобальному соціально-економічному просторі. Такий підхід вимагає:

упровадження в практику державного управління структурними змінами старопромислових регіонів підходів, принципів і інструментів «нової» регіональної політики;

визначення базових характеристик моделі структурної трансформації старопромислових регіонів України;

окреслення способу подолання розриву між наявним (кризовим) становищем та бажаним результатом структурних змін відповідно до особливостей старопромислових регіонів.

1. Упровадження в практику управління структурними змінами старопромислових регіонів підходів, принципів і інструментів «нової» регіональної політики. Необхідність становлення в Україні «нової» моделі регіональної політики зумовлена об'єктивними чинниками, сформованими глобальними трендами економічного зростання та

завданнями національного розвитку в умовах реалізації цілей євроінтеграції.

Для старопромислових регіонів ця потреба є вкрай гострою. Здійснення структурної перебудови їхньої економіки в умовах стратегічної орієнтованості України на європейську інтеграцію, окресленої Угодою про асоціацію між Україною та ЄС [7], передбачає формування державної регіональної політики з урахуванням принципів положень регіональної політики ЄС, у рамках якої здійснюється вирішення проблем старопромислових регіонів.

Основау сучасного європейського регіонального розвитку становить Концепція «нового регіоналізму». Вона спирається на зміну регіональних детермінант економічного зростання на основі мобілізації регіонального потенціалу, який неефективно використовувався раніше. Ці чинники стають основою для формування конкурентних переваг регіонів у глобальній економіці та створення можливостей розвитку регіонів у майбутньому. У межах реалізації концепції «нового регіоналізму» в Україні зростає роль стратегування на загальнодержавному та регіональному рівнях; загострюється необхідність активізації організаційно-інституційних ресурсів на міждержавному, державному та регіональному рівнях; зростає необхідність формування в регіонах постіндустріальних чинників економічного зростання, збільшується потреба в активізації потенціалу саморозвитку регіонів; загострюється потреба упровадження в практику державного та регіонального управління нового інструментарію тощо.

Одним із ключових інструментів «нової» регіональної політики стає смарт-спеціалізація. Основним базисом ефективного та адекватного за задумом та змістом її упровадження є розуміння того, що смарт-спеціалізація:

розроблена у ЄС як інноваційна система «розумних» рішень для визначення напрямів економічної діяльності з високою доданою вартістю, яка базується на зіставленні науково-технічних знань із промисловими ресурсами для створення міжрегіональних порівняльних конкурентних переваг у майбутньому;

передбачає активізацію структурних змін в економіці регіону з орієнтацією на перспективу, тобто формування такої економічної структури регіону, яка дозволить регіону посісти важливі ніші на світових ринках;

реалізує сильні сторони регіональної економіки, спираючись на ендегенні чинники зростання, для ефективного функціонування на світових ринках, зважаючи на перспективи;

є інструментом окреслення регіональних перспектив, які можуть виникнути або бути сформовані при спеціалізації регіону на певних напрямках науково-дослідних робіт та інноваціях у «базових» галузях промисловості.

Для України впровадження смарт-спеціалізації є вкрай актуальним завданням, оскільки на її засадах

стане можливим розблокування регіонального потенціалу для структурних і технологічних змін, а також промислової модернізації на інноваційних засадах. Це важливо для подолання деструктивних тенденцій консервації неефективної економічної структури регіонів України при штучному визначенні певних промислових галузей регіонів як пріоритетних.

Для упровадження смарт-спеціалізації та забезпечення розвитку регіонів на її засадах необхідно:

оцінити потенціали (ресурси, компетенції, технології) різних видів економічної діяльності регіонів та можливості міжрегіональної взаємодії (купівля/продаж технологій, включеність у глобальні мережі та ланцюги доданої вартості);

встановити інноваційні профілі регіонів; визначити регіональні моделі спеціалізації, зважаючи на можливості розвитку діяльності з високою доданою вартістю та фокусування на унікальних можливостях, компетенціях, ресурсах регіонів.

2. Визначення базових характеристик моделі структурної трансформації старопромислових регіонів України. В Україні певні спроби структурної перебудови економіки старопромислових регіонів здійснювалися на засадах *моделі реіндустріалізації та периферійної адаптації*. Основні положення структурної політики стосувалися більшою мірою модернізації «базових» галузей промисловості цих регіонів, поліпшення екологічного становища та вирішення соціальних проблем у спосіб збереження зайнятості на промислових підприємствах традиційних галузей. Але це лише загострювало структурні суперечності розвитку старопромислових регіонів. Ураховуючи європейський досвід щодо можливих моделей подолання структурних диспропорцій, характерних для старопромислових регіонів, слід наголосити, що у європейській практиці для забезпечення найбільш ефективних структурних перетворень у старопромислових регіонах активно впливали саме на людський капітал, стимулюючи його вихід з «базових» галузей. При здійсненні структурної перебудови старопромислових регіонів в Україні доцільно використовувати досвід, отриманий Німеччиною при впровадженні системи заходів, що систематизовано та названо автором *моделлю «постіндустріального синтезу»*. Цей підхід близький та корисний для України, оскільки він, з одного боку, зважає на необхідність активного впливу саме на людський капітал як найбільш інертний складник, заохочуючи його до виходу з «базових» галузей, а з іншого – стимулює розвиток високотехнологічних виробництв на промисловій основі. Це загалом знижує соціальний спротив структурним реформам.

3. Окреслення способу подолання розриву між наявним (кризовим) становищем та бажаним результатом структурних змін. Центральним (ключовим) елементом концепції управління структурними змінами у старопромислових регіонах Ук-

райни є визначення та урахування специфічних властивостей (структурної та соціальної інертності, ендогенної депресивності, низької адаптаційної спроможності економіки, низької інклюзивності розвитку) в якості детермінант структурних змін та акцентом на них як на першорядних причинах гальмування структурних змін і поглиблення структурних диспропорцій економік старопромислових регіонів. Без впливу на ці особливості управління структурною перебудовою буде неефективним або унеможливлуватиметься взагалі. Усі зазначені характеристики старопромислових регіонів взаємопов'язані, взаємозумовлені та є наслідками тривалого розвитку регіонів на екстенсивних засадах.

Ігнорування ключових особливостей старопромислових регіонів, що справляють переважно негативний вплив на формування спроможності регіональної економіки до структурної перебудови, лише посилять залежність цих регіонів від попереднього шляху розвитку, закріпить неефективну економічну структуру через периферійну реінтеграцію в глобальну економічну систему як частини світової економічної периферії з низьким рівнем інновацій і застарілими виробничою, економічною та інституційною структурами.

Залежність від шляху розвитку належить до динамічних властивостей регіональної економічної системи старопромислових регіонів. Вона характеризується визначеністю динаміки процесів регіонального розвитку, які включають широкий спектр економічних, соціальних, екологічних явищ та процесів, подіями та рішеннями, які відбулися в період генези регіональної економічної системи. В контексті управління структурними змінами у старопромислових регіонах розуміння особливостей залежності шляху їх розвитку від попереднього є важливим для визначення можливостей та перспектив цього розвитку, формування альтернативних напрямів та активізації чинників, що впливають на цей процес.

Основою подолання залежності старопромислових регіонів від попереднього шляху розвитку є концепція формування шляху розвитку через розширення можливостей становлення нових видів економічної діяльності (непов'язаної диверсифікації) на засадах посилення інституційного впливу на процеси структурних змін у цих регіонах. Основу посиленого інституційного впливу мають складати *точки впливу* – ключові характеристики старопромислових регіонів, що прямо корелюють з їх залежністю від попереднього шляху розвитку. Встановлено низький рівень *структурної адаптивності економіки старопромислових регіонів* як характеристики, що відображає здатність економіки регіону до *структурної адаптації* – зміни структурних характеристик і чинників розвитку внутрішнього середовища регіональної економічної системи у відповідь на трансформацію зовнішніх впливів. Результатом низького рівня структурної адаптивності економіки старопромислових регіонів є запізнювання та

неадекватність структурних реакцій економіки регіонів. Це приводить до збереження протягом тривалого часу у практично незмінному вигляді елементів економічної структури та усталених зв'язків між ними, що зумовлюють *інерцію розвитку* старопромислових регіонів на індустріальних засадах.

Визначено *регіональну структурну інертність* як властивість регіональної економічної системи зберігати свої структурні характеристики в умовах вичерпаності її функціональності або швидкої втрати ефективності. Наслідком накопичення структурних суперечностей у старопромислових регіонах та неподоланості їх структурної інертності є *ендогенна депресія*, що характеризує кризовий стан регіональної економіки, якому притаманне послідовне накопичення структурних суперечностей і який не має вбудованих механізмів розв'язання через блокування внутрішніх стимулів розвитку ендогенними чинниками. Встановлено, що властивість інертності у старопромислових регіонів має й соціальний вияв, який походить із внутрішньої ідентичності, сформованої на засадах індустріальної культури, та описується *соціальною інертністю* – характеристикою регіональної економіки, що свідчить про локальну обмеженість економічної раціональності, утворену на підставі очікувань переважання втрат внаслідок змін над здобутками.

Неефективна рівновага економічних систем старопромислових регіонів підтримується за рахунок *впливових інституційних обмежень* можливостей стимулювання розвитку регіональної економіки старопромислових регіонів. Ними є:

нерозвинутість нормативно-правової та законодавчої бази стимулювання структурних змін у національній економіці загалом та в економіці старопромислових регіонів зокрема; недостатня концептуальна та нормативно-правова розробленість проблем диверсифікації; недосконале галузеве законодавство та законодавство із стимулювання регіонального розвитку;

акцентування державної регіональної політики щодо старопромислових регіонів та власної регіональної політики цих регіонів на подальшому розвитку «базових» старопромислових галузей на засадах модернізації; недосконалість державної інноваційно-інвестиційної політики щодо старопромислових галузей в умовах дедалі більшої потреби оновлення основних виробничих фондів підприємств; нерозвинутість системи підтримки та заохочення запровадження інновацій у регіонах, зокрема у старопромислових;

зниження ефективності інститутів індустріального розвитку за одночасної нерозвинутості інститутів, спрямованих на розвиток постіндустріальних галузей промисловості; нерозвинутість інститутів, що стимулюють зміни економічної структури; фінансових інститутів, що спеціалізуються на венчурному фінансуванні та інвестуванні в промисловість; значні бар'єри інноваційної поведінки;

суттєве обмеження резервів управління регіональним розвитком формою власності на ключові об'єкти промисловості «базових» галузей регіонів, характером і системою корпоративного управління; недосконалість антимонопольного законодавства.

Розроблені підходи до забезпечення ефективного управління структурними змінами старопромислових регіонів полягають у: *подоланні структурної інертності регіональної економіки, незалеженні від попереднього шляху розвитку, підвищенні адаптаційних якостей економіки та подоланні ендегенної депресивності* у спосіб забезпечення диверсифікації, оновлення спеціалізації регіонів, реструктуризації «базових» галузей на засадах обов'язкового урахування європейських тенденцій здійснення регіональної політики; *вирішення проблеми соціальної інертності* на підставі формування нового стилю соціально-економічної поведінки населення регіонів, зокрема підприємницької; подолання психологічної залежності від історично

закріпленої регіональної економічної системи; застосування матеріальних і нематеріальних досягнень промислового виробництва, промислової культури як основи соціальної згуртованості, зв'язку між різними поколіннями мешканців цих регіонів для формування нових видів економічної діяльності; використання навичок індустріальної праці населення регіонів у подальшій інноваційній моделі регіональної спеціалізації тощо; *підвищення інклюзивності регіонального розвитку* через удосконалення державної політики в контексті вимог інклюзивності; забезпечення диверсифікації галузевої структури економіки регіонів; стимулювання інклюзивного зростання у спосіб використання специфічних активів території; включення в економічну діяльність відсталіх і периферійних, зокрема депресивних, районів; розвитку/поліпшення міжрегіональної співпраці, створення умов для співробітництва регіонів, посилення міжрегіональних зв'язків, поліпшення доступу до регіонів тощо (див. рисунок).

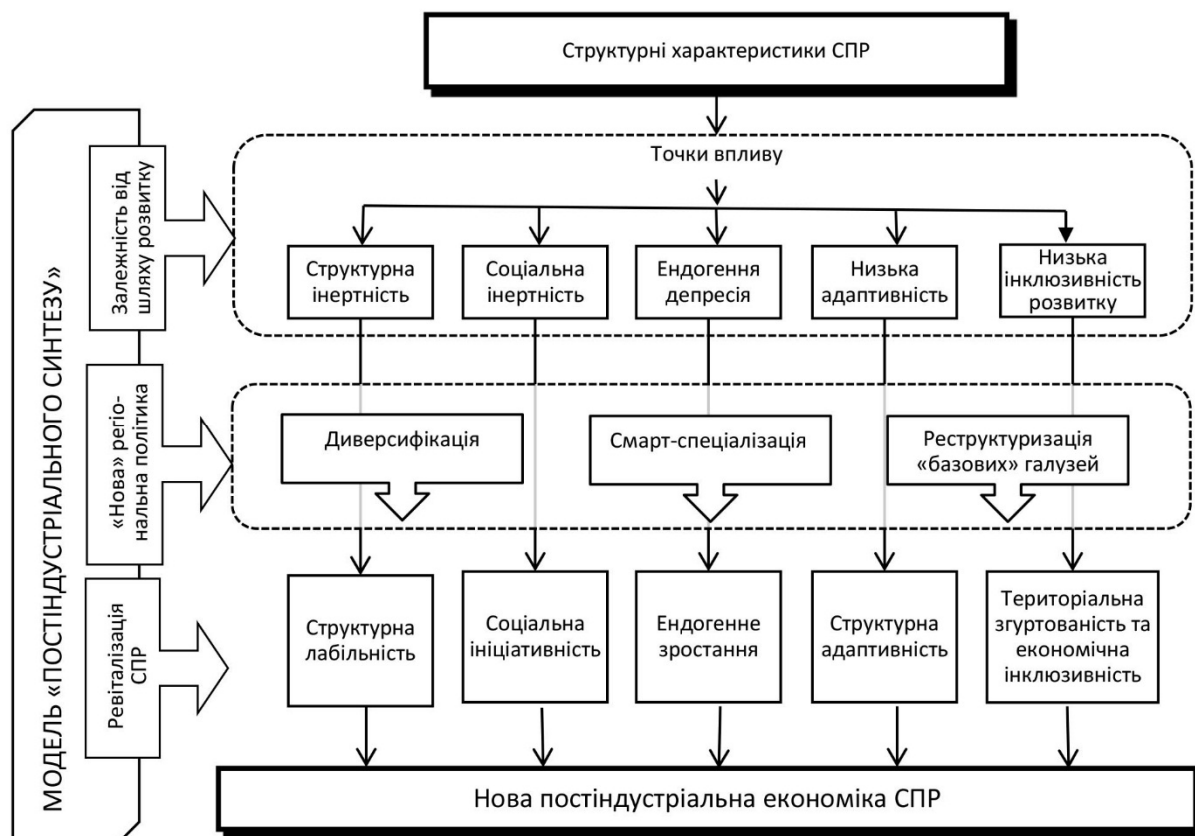

Рисунок. Концепція державної політики управління структурними змінами у старопромислових регіонах України

Упровадження в Україні базових характеристик моделі «постіндустріального синтезу» вимагає: запровадження в практику державного управління регіональним розвитком підходів «нового регіоналізму», а саме: перетворення проблем регіонального розвитку на можливості на базі мобілізації регіонального потенціалу, що досі використовувався неефективно;

орієнтації на конкурентоспроможність регіонів у глобальному економічному просторі;

активізації організаційно-інституційних ресурсів на державному та регіональному рівнях; формування постіндустріальних чинників економічного зростання старопромислових регіонів з особливим акцентом на удосконаленні системи трансферу технологій, поліпшенні ділового клімату, кваліфікацій-

них характеристик людського потенціалу у відповідності з потребами постіндустріальної економіки; зміні поведінкових стереотипів економічних суб'єктів;

урахування необхідності зростання в економіці старопромислових регіонів ваги альтернативних видів економічної діяльності (ділових, туристично-рекреаційних, соціальних послуг; освоєння альтернативних видів енергії, заохочення до їх подальшого розвитку, зважаючи на регіональний потенціал);

встановлення жорстких екологічних обмежень виробничої діяльності; упровадження «чистих» промислових технологій видобутку та спалювання вугілля; стимулювання комплексного використання сировини; стимулювання розвитку альтернативної енергетики; запровадження обмежених у часі та умовах державної підтримки «базових» галузей; активізації організаційно-інституційних ресурсів на державному та регіональному рівнях;

встановленні інноваційного профілю регіонів України (регіональної смарт-спеціалізації); зміні поведінкових стереотипів економічних суб'єктів.

Результатами реалізації викладеного авторського підходу до управління структурними змінами мають стати формування низки якісних ознак старопромислових регіонів, що засвідчують впровадження моделі «постіндустріального синтезу», а саме: *структурної лабільності* – властивості, яка відображає реактивну здатність регіональної економічної системи структурно змінюватись синхронно змінам детермінант регіонального розвитку, що веде до адаптивності та ендегенного зростання; *соціальної ініціативності* як здатності економічних суб'єктів до самостійної організації соціально-економічних дій, спрямованих на досягнення їхніх соціально-економічних цілей та реалізації економічних інтересів; *структурної адаптивності* як характеристики, що відображає здатність економіки регіону адекватно, гнучко та швидко реагувати на перетворення зовнішнього середовища у вигляді структурних змін і передбачає стихійну, некеровану трансформацію економічної структури й алгоритму її функціонування; *регіональної інклюзивності* як характеристики регіонального розвитку, що відображає здатність регіонів до активного соціально-економічного розвитку на засадах підвищення ефективності використання місцевих ресурсів, зміцнення міжрегіональної економічної та соціальної згуртованості як підстави для розширення перспектив місцевого розвитку; *економічної інклюзивності* як характеристики, що відображає підвищення ефективності використання регіонального потенціалу та зростання рівня його залучення в економічну діяльність; *інклюзивного регіонального розвитку* як комплексних позитивних змін в регіоні, що відбуваються внаслідок поглиблення використання регіонального потенціалу, розширення можливостей працевлаштування і отримання доходу, подолання нерівномірності географічного і галузевого розподілу

цих можливостей на принципах збалансованого соціально-орієнтованого розвитку, які сприяють зростанню територіальної згуртованості та дозволять послабити спротив структурним змінам та забезпечити ендегенне зростання.

Висновки та перспективи. З метою формування передумов ефективного державного управління структурними змінами в старопромислових регіонах України у сучасних умовах обґрунтовано та запропоновано концепт державної політики управління структурними трансформаціями у старопромислових регіонах України, в якому доведено необхідність виокремлення старопромислового регіону як об'єкта державної регіональної політики та управління структурними змінами в її межах з обов'язковою орієнтацією на принципи «нового регіоналізму», уточнено характеристики старопромислових регіонів та встановлено ти з них, що мають детермінуючий вплив на процеси структуротворення та визначають загальні і специфічні імперативи подолання структурних суперечностей економічного розвитку старопромислових регіонів України. Результатами реалізації авторського концепту державної політики до управління структурними змінами мають стати формування низки якісних характеристик старопромислових регіонів, що засвідчують впровадження моделі «постіндустріального синтезу».

Література

1. Грязнова М. А., Муллагалеева З. З. Теоретические аспекты управления развитием старопромышленного региона. *Известия Иркутской государственной экономической академии*. 2009. № 3. С. 57-60.
2. Котов Е. В., Ляшенко В. И. Модернизация и перспективы опережающего развития Донбасса в свете теории длинных волн Кондратьева. *Економічний вісник Донбасу*. 2014. № 3 (37). С. 4-19.
3. Кузьменко Л. М., Солдак М. А. Старопромышленные регионы Украины: институциональные особенности развития. *Управління економікою: теорія та практика* / НАН України, ін-т економіки пром-сті. Донецьк, 2011. С. 9-25.
4. Снігова О. Ю. Можливості формування постіндустріальних конкурентних переваг старопромислових регіонів України. *Економічний вісник Донбасу*. 2017. № 1. С. 39-51.
5. Сталій розвиток промислового регіону: соціальні аспекти: моногр. / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Донецьк, 2012. 534 с.
6. Структурные трансформации старопромышленных регионов Украины : моногр. / В. И. Ляшенко (науч. ред.), Л. Г. Червова, Л. М. Кузьменко [и др.]. Донецьк : НАН України, ін-т економіки пром-сті, 2013. 412 с.
7. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 07.05.20).
8. Chemelewska M. Conservation of post-industrial heritage in Europe. *Region and Regionalism*. Poland, 2015. P. 124-146.

9. Coenen L., Moodysson J., Martin H. Path renewal in old industrial regions : possibilities and limitations for regional innovation policy. *Regional Studies*. 2015. Vol. 49. Issue 5: Voluntary economic geography : theoretical and empirical progress. P. 850–865. doi: <https://doi.org/10.1080/00343404.2014.979321>. 10. Liangang Li., Pingyu Zhang, Xin Li. Regional Economic Resilience of the Old Industrial Bases in China—A Case Study of Liaoning Province". Sustainability, MDPI. Open Access Journal. 2019. Vol. 11(3). P. 1-14, January. 11. Raghu G., Karnoe P. Path creation as a process of mindful deviation. Path Dependence and Creation / ed. by Raghu Garud, Peter Karnoe. Mahwah, NJ&London, UK: Lawrence Erlbaum Associates, 2001. P. 1–38.

References

1. Gryaznova M.A., Mullagaleeva Z.Z. (2009). Teoreticheskiye aspekty upravleniya razvitiyem staropromyshlennogo regiona [Theoretical Aspects of Old-Industrial Regions' Development Management]. *Izvestiya Irkutskoy gosudarstvennoy ekonomicheskoy akademii – Bulletin of the Irkutsk State Economic Academy*, 3, pp. 57-60 [in Russian].

2. Kotov E. V., Lyashenko V. I. (2014). Modernizatsiya i perspektivy operezhayushchego razvitiya Donbassa v svete teorii dlinnykh voln Kondrat'eva. [Modernization and Prospective of Donbas's Outstripping Development in the Scope of Kondratiev Long Waves Theory]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 3 (37), pp. 4-19 [in Russian].

3. Kuz'menko L. M., Soldak M. A. (2011). Staropromyshlennyye regiony Ukrainy: institucional'nye osobennosti razvitiya [Old-Industrial Regions of Ukraine: Institutional Features of Development]. *Upravlinnia ekonomikoïu: teoriia ta praktyka – Management of Economy: Theory and Practice*, (pp. 9-25). Donetsk, IIE of NAS of Ukraine [in Russian].

4. Snigova O. Yu. (2017). Mozhlyvosti formuvannia postindustrialnykh konkurentnykh perevah staropromyslovykh rehioniv Ukrainy [Opportunities of Formation Old-Industrial Competitive Advantages of Old-Industrial Regions of Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 1. pp. 39-51 [in Ukrainian].

5. Novikova O. F., Amosha O. I., Antoniuk V. P. et al. (2012). Stalyi rozvytok promyslovoho rehionu: sotsialni aspekty [Sustainable Development of Old-Industrial Region: Social Aspects]. Donetsk, IIE of NAS of Ukraine. 534 p. [in Ukrainian].

6. Lyashenko V. I., Chervova L. G., Kuzmenko L. M. et al. (2013). Strukturnye transformatsii staropromyshlennykh regionov [Structural Transformations of Old-Industrial Regions of Ukraine]. Donetsk, IIE of NAS of Ukraine. 412 p. [in Russian].

7. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony [Association Agreement Between the European Union and Its Member States, of the One Part, and Ukraine, of the Other Part]. Retrieved from https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011 [in Ukrainian].

8. Chemelewska M. (2015). Conservation of post-industrial heritage in Europe. *Region and Regionalism*. Poland, pp. 124-146.

9. Coenen L., Moodysson J., Martin H. (2015). Path renewal in old industrial regions : possibilities and limitations for regional innovation policy. *Regional Studies*, Vol. 49, Issue 5: Voluntary economic geography : theoretical and empirical progress, pp. 850–865. doi: <https://doi.org/10.1080/00343404.2014.979321>.

10. Liangang Li, Pingyu Zhang, Xin Li. (2019). Regional Economic Resilience of the Old Industrial Bases in China—A Case Study of Liaoning Province". Sustainability, MDPI, *Open Access Journal*, vol. 11(3), pp. 1-14, January.

11. Raghu G., Karnoe P. (2001). Path creation as a process of mindful deviation. Path Dependence and Creation / ed. by Raghu Garud, Peter Karnoe. Mahwah, NJ&London, UK: Lawrence Erlbaum Associates, pp. 1–38.

Снігова О.Ю. Управління структурними трансформаціями у старопромислових регіонах України: концепт державної політики

Обґрунтовано концептуальні засади державної політики управління структурними трансформаціями у старопромислових регіонах України, де доведено необхідність виокремлення старопромислового регіону як об'єкта державної регіональної політики та управління структурними змінами з обов'язковою орієнтацією на принципи «нового регіоналізму».

Їх обґрунтування спирається на дослідження історико-економічних передумов виникнення старопромислових регіонів у світі та в Україні; теоретичні узагальнення сутності категорії «старопромисловий регіон», уточнення характеристик старопромислових регіонів на підставі виокремлення тих їх якостей, що впливають із закономірностей тривалого розвитку регіонів на індустріальних засадах; критичні узагальнення світового досвіду структурної перебудови економіки старопромислових регіонів, переосмислення цього процесу на засадах аналізу практичних невдач, встановлення їх причин та еволюції підходів до вдосконалення їх економічної структури; визначення специфічних властивостей старопромислових регіонів (структурної та соціальної інертності, ендегенної депресивності, низької адаптаційної спроможності, низької інклюзивності розвитку) в якості детермінант їх структуротворення, що визначають загальні та специфічні імперативи подолання структурних суперечностей їх економічного розвитку (диверсифікації, смарт-спеціалізації, реструктуризації «базових» галузей економіки регіонів); базових характеристик посттрансформаційної моделі економіки старопромислових регіонів України – моделі «постіндустріального синтезу» – як результату структурних змін у їхній економіці, про імплементацію якої свідчить формування низки якісних характеристик (структурної лабільності, соціальної ініціативності та адаптивності, територіальної згуртованості та економічної інклюзивності, спроможності до ендегенного зростання).

Ключові слова: старопромисловий регіон; структурні зміни; новий регіоналізм; державне регулювання; концепт державної політики; нова регіональна політика.

Snigova O. Structural Transformations Management in Old-Industrial Regions of Ukraine: The Concept of Public Policy

The concept of public policy of structural transformations in old-industrial regions of Ukraine has been grounded. The necessity to separate old-industrial region as an object of public regional policy has been proven, as well as to manage structural changes with the obligatory orientation on the principles of “new regionalism”.

This grounding is based on the studies of historical and economic prerequisites of old-industrial regions' emergence in the world and in Ukraine; on the theoretical generalization of the essence of a category “old-industrial region”, clarification of the characteristics of old-industrial regions, specifying its properties, generated by the regularities of long-time development of these regions at the industrial basis; on the critical generalization of world experience of structural reconstruction old-industrial regions, rethinking this process based on practical faults' analysis, finding out its causes and evolution of approaches to economic structure of the regions improvement; on the determination of specific features of old-industrial regions (structural and social inertia, endogenous depressiveness, low adapting capacity, low inclusiveness of development) as structure-creating determinants, that set general and specific imperatives of overcoming structural contradictions of its economic development (diversification, smart-specialization, restructuring of “basic” industries of economy of the regions); on finding out of the basic features of post-transformation model of the economy of old-industrial regions of Ukraine – the “post-industrial synthesis” model – as the result of structural changes in its economy. The implementation of the model is indicated by the formation of a number of substantial features (structural lability, social initiative and adaptiveness, territorial cohesion and economic inclusiveness, capacity to endogenous growth).

Keywords: Old-Industrial Region; Structural Changes; New Regionalism; Government Regulation; Public Policy Concept; New Regional Policy.

Снеговая Е. Ю. Управление структурными трансформациями в старопромышленных регионах Украины: концепт государственной политики

Изложена авторская точка зрения на концепт государственной политики управления структурными трансформациями в старопромышленных регионах Украины. Доказана необходимость выделения старопромышленного региона как объекта государственной региональной политики и управления структурными изменениями с обязательной ориентацией на принципы «нового регионализма».

Обоснование авторского подхода опирается на исследования историко-экономических предпосылок возникновения старопромышленных регионов в мире и в Украине; теоретические обобщения сущности категории «старопромышленный регион», уточнение характеристик старопромышленных регионов на основании выделения их качеств, вытекающих из закономерностей длительного развития регионов на индустриальной основе; критические обобщения мирового опыта структурной перестройки экономики старопромышленных регионов, переосмысление этого процесса на основе анализа практических неудач, установление их причин и эволюции подходов к совершенствованию их экономической структуры; определение специфических свойств старопромышленных регионов (структурной и социальной инертности, эндогенной депрессивности, низкой адаптационной способности, низкой инклюзивности развития) в качестве детерминант их структурообразования, определяющих общие и специфические императивы преодоления структурных противоречий их экономического развития (диверсификации, смарт-специализации, реструктуризации «базовых» отраслей экономики регионов); установление базовых характеристик посттрансформационной модели экономики старопромышленных регионов Украины – модели «постиндустриального синтеза» – как результата структурных изменений в их экономике, об имплементации которой свидетельствует формирование ряда качественных свойств региональной экономической системы (структурной лабильности, социальной инициативности и адаптивности, территориальной сплоченности и экономической инклюзивности, способности к эндогенного роста).

Ключевые слова: старопромышленный регион; структурные изменения; новый регионализм; государственное регулирование; концепт государственной политики; новая региональная политика.

Стаття надійшла до редакції 31.08.2020

Прийнято до друку 15.09.2020

О. С. Сердюк,

*кандидат економічних наук,
ORCID 0000-0003-3049-3144,*

І. П. Петрова,

*кандидат економічних наук,
ORCID 0000-0002-0515-5349,*

Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЯВЛЕННЯ ГАЗОПОДІБНИХ ВІДХОДІВ ВИРОБНИЦТВА, ЩО НЕГАТИВНИМ ЧИНОМ ВПЛИВАЮТЬ НА МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПРОЦЕСИ

Найпотужнішим фактором, що спричиняє негативні зовнішні ефекти, з точки зору наслідків, слід визнати газоподібні відходи промислового виробництва. Специфічний агрегатний стан (фізичний стан речовин) таких відходів обумовлює їхнє необмежене поширення у просторі. Крім того, агрегатний стан унеможливує виявлення безпосереднього прямого зв'язку між продуцентом та реципієнтами зовнішніх ефектів. За таких умов втрачається причинно-наслідковий зв'язок, що є орієнтиром для оцінки ступеня шкоди, завданої продуцентом зовнішніх ефектів, а отже, зникають підстави для юридичного обґрунтування відповідальності суб'єкта. Частково, проблема відповідальності вирішується шляхом контролю рівня викидів газоподібних відходів на виході виробництва. Однак, з огляду на відсутність чіткого уявлення про причинно-наслідкові зв'язки, механізм подолання наслідків зовнішніх ефектів, що базується на принципі компенсації витрат продуцентом має суб'єктивний характер [1].

Із теоретичної точки зору, задля інтерналізації негативних зовнішніх ефектів необхідне підтвердження їхньої наявності. До цього часу, і в Україні, і в Європейському Союзі не існує єдиної методології оцінки впливу негативних зовнішніх ефектів, хоча в окремих країнах робляться спроби їх виявлення, і відповідно, оцінки ступеня шкоди. Так, наприклад, у роботі наведено метод розрахунку зовнішніх ефектів на основі оцінки можливих впливів в енергетичному секторі [2]. Цей метод включає в себе чотири рівні: 1) визначення джерела; 2) розсіювання забруднюючих речовин в атмосфері; 3) оцінку довгострокових впливів; 4) грошову оцінку зовнішніх витрат [2].

В іншій роботі запропоновано методику оцінки впливу зовнішніх ефектів за допомогою математичного апарату EcoSense, який поєднує принципи

висхідного аналізу та оцінки експлуатаційного ресурсу [3]. Ця модель також була адаптована в енергетичному секторі на підставі даних про стан технології та навколишнього середовища. Слід зазначити, що основна увага наведених досліджень приділялася оцінці негативних зовнішніх ефектів в енергетичному секторі. В Україні методологія оцінки впливу негативних зовнішніх ефектів перебуває на стадії розробки. Зокрема, здійснено оцінку економічного збитку життю та здоров'ю населення Донецької області, нанесеного забрудненням атмосферного повітря [4]. Проте питання оцінки впливу газоподібних відходів виробництва, що негативним чином впливають на макроекономічні процеси, в цих дослідженнях не висвітлено.

Метою роботи є наукове обґрунтування методичних підходів до виявлення газоподібних відходів виробництва, що негативним чином впливають на макроекономічні процеси.

Із точки зору традиційного економічного аналізу¹ вплив газоподібних відходів виробництва на макроекономічні процеси не є очевидним, оскільки відсутність безпосередніх зав'язків між суб'єктом та об'єктом (продуцент відходів – реципієнт) унеможливує кількісну та якісну оцінку впливу. Відтак, застосування інструментарію традиційного економічного аналізу² задля виявлення газоподібних відходів виробництва, що впливають на макроекономічні процеси, є недоречним.

Статистичний економічний аналіз (у практичній площині) також не здатен вирішити питання оцінки впливу газоподібних відходів виробництва на макроекономічні процеси, оскільки кількість соціально-економічних факторів, що впливають на об'єкт оцінки, ступінь їхньої взаємопов'язаності є неосяжною із точки зору статистики³. Однак у результаті застосування статистичного аналізу можуть бути

¹ Традиційний (або класичний) економічний аналіз досліджує економічні явища та процеси, між якими існує прямий зв'язок. Такий зв'язок, може бути вимірний у кількісних та якісних характеристиках.

² Балансовий метод, метод ланцюгових підстановок, метод абсолютних та відносних різниць, інтегральний метод (в умовах детермінованої моделі, коли заздалегідь

відомі показники факторів та чітко визначений зв'язок між ними).

³ Збір статистичної інформації з боку офіційних державних установ та приватних господарств є обмеженим з огляду на: нерозуміння взаємопов'язаності соціально-економічних процесів; відсутність волі; неможливість здійснення об'єктивної оцінки.

виявлені певні тенденції (не обов'язково статистично значущі), які несуть із собою корисну інформацію для інших методів аналізу.

Наряду із статистичними методами, задля потреб вилучення корисної інформації із масивів статистичних даних можуть бути також використані методи глибинного аналізу даних (англ. Data Mining)¹. Відмінність цього методу від стандартного статистичного полягає у абстрагуванні від наявних гіпотез². Тобто, методи глибинного аналізу даних відкидають апріорні теоретичні конструкції щодо зв'язків між даними, вибудовуючи при цьому власну модель міжфакторної залежності. Такий підхід робить методи глибинного аналізу даних корисним інструментом для дослідження моделей із неповною інформацією³ та неочевидністю зв'язків.

Попри відсутність жорсткої прив'язки до структури даних, методи глибинного аналізу даних самі собою не здатні визначити, які саме газоподібні відходи виробництва впливають на макроекономічні

процеси. Причиною цьому є високий рівень абстрагування від взаємозалежних процесів.

Аналізуючи вищенаведені методи економічного аналізу, слід звернути увагу на те, що їхні слабкі місця (у контексті поставленої задачі) є різновекторними за своєю суттю. Для статистичних методів, слабким місцем є детермінація, тоді як для методів глибинного аналізу даних – абстракція. Виходячи із зазначених концептуальних розбіжностей, задля виявлення газоподібних відходів виробництва, що впливають на макроекономічні процеси, доцільно застосувати аналітичний підхід, який узагальнюватиме інформацію отриману за допомогою статистичних методів та методів глибинного аналізу даних. З огляду на суб'єктивність інформації (кожен метод інтерпретує інформацію у властивий для нього спосіб), доцільно застосувати аналітичний підхід, що спирається на логічні висновки. Зробити відповідні логічні висновки можна за допомогою системного аналізу інформації (рис. 1).

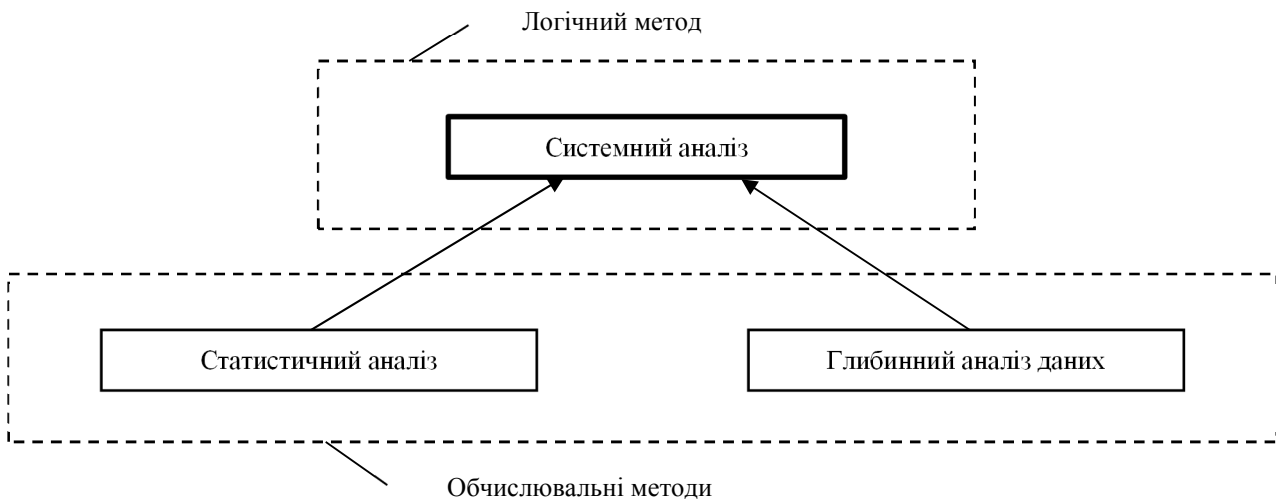

Рис. 1. Методологія виявлення газоподібних відходів виробництва, що негативним чином впливають на макроекономічні процеси

Джерело: складено авторами.

У рамках даного дослідження, задля опробування методології виявлення газоподібних відходів виробництва, що негативним чином впливають на макроекономічні процеси, як цільовий показник, було обрано врожайність зернових та соняшнику. Вхідними факторами (що впливають на цільовий показник) визначено найпоширеніші елементи газоподібних відходів виробництва, а саме: оксид вуглецю (CO), метан (CH₄), діоксид азоту (NO₂), оксиди азоту (NO), сажа, діоксид сірки (SO₂), неметалеві легкі органічні сполуки, діоксид вуглецю (CO₂).

Крім того, задля підсилення інформативності вибірки, були додані такі вхідні фактори, як використання мінеральних та органічних добрив. Апріорі відомо, що ці фактори мають позитивний вплив на врожайність, а отже мають більш-менш збалансувати статистичне обчислювання.

Вибірку даних для дослідження складено із фактичних показників по Харківській [6], Дніпропетровській [7], Запорізькій [8], Полтавській [9] та Сумській [10] областях України за період 2008-2019 рр. Задля підвищення інформативності вибірки

¹ Процес напівавтоматичного аналізу великих баз даних з метою пошуку корисної інформації [5].

² Слід зауважити, що у певних випадках, у процесі глибинного аналізу даних використовуються статистичні методи. Однак таке використання є допоміжним (прикладним) за своєю суттю.

³ Неповна інформація може бути наслідком: фактичної нестачі інформації; неусвідомлення зв'язків між факторами, через що певна інформація виключається із аналізу.

розділено на два кластери за видами ґрунтів, які є характерними для певних районів представлених областей. Для першого кластеру – це чорноземи типові, для другого – чорноземи звичайні (табл. 1). Деякі райони було виключено із аналізу, з огляду на недостатню репрезентативність вибірки¹. Вхідні дані, що відповідають вимогам, було розділено на

чотири групи (таблиці): врожайність зернових – вхідні фактори, 1 кластер; врожайність зернових – вхідні фактори, 2 кластер; врожайність сояшнику – вхідні фактори, 1 кластер; врожайність сояшнику – вхідні фактори, 2 кластер. Об'єм вибірки дорівнює 405 випадкам на кожену групу.

Таблиця 1

Розподілення районів на кластери за видами ґрунтів*

Кластер І ²		Кластер ІІ ³	
Райони Харківської області			
Богодухівський	Коломацький	Балаклійський	Кегичівський
Валківський	Краснокутський	Барвінківський	Красноградський
Великобурлуцький	Куп'янський	Близнюківський	Лозівський
Вовчанський	Печенізький	Борівський	Нововодолазький
Дергачівський	Харківський	Зачепилівський	Первомайський
Дворічанський	Чугуївський	Зміївський	Сахновщинський
Золочівський	Шевченківський	Ізюмський	
Райони Дніпропетровської області			
–		всі райони	
Райони Запорізької області			
–		всі райони, за винятком Бердянського, Веселівського, Мелітопольського, Приазовського, Якимівського	
Райони Полтавської області			
решта районів		Новосанжарський	Кобеляцький
Райони Сумської області			
всі райони		–	

* Розраховано авторами.

Застосування методу лінійної регресії задля визначення впливу газоподібних відходів на врожайність зернових та сояшнику

Маючи в наявності спектр даних щодо обсягів викидів газоподібних відходів виробництва при певному рівні врожайності, слід визначити, чи підтверджують наявні дані теоретичні положення щодо впливу перших на останні. Задля цієї мети можна застосувати метод лінійної регресії (метод найменших квадратів). В рамках даного дослідження реалізацію методу лінійної регресії виконано на мові програмування Python із використанням бібліотек Sklearn та Pandas. Слід зауважити, що у контексті підтвердження теоретичних положень щодо впливу газоподібних відходів виробництва на врожайність зернових та сояшнику, коефіцієнт детермінації (R^2) регресії не має значення, оскільки мета аналізу даних полягає не у прогнозуванні змін цільового показника, а лише у визначенні орієнтовних закономірностей у спектрі даних, які характеризують направленість впливу (позитивну чи негативну) вхідних факторів на цільовий показник. Тобто, із точки зору методології досліджень, важливим є знак (мінус або його відсутність), що знаходиться перед ваговими коефіцієнтами регресії.

За результатами реалізації методу лінійної регресії (табл. 2) встановлено, що у контексті наявних даних очевидним (за всіма проаналізованими спектрами даних) є негативний зв'язок між врожайністю та викидами: метану (CH_4), оксиду азоту (NO), сажі. Менш очевидним (3 негативні результати із 4) є негативний зв'язок із викидами оксиду вуглецю (CO) та діоксиду сірки (SO_2). Позитивний зв'язок врожайності має із: викидами діоксиду азоту (NO_2) та легких неметалевих органічних сполук; використанням мінеральних та органічних добрив. Зв'язок врожайності із викидами діоксиду вуглецю (CO_2) є невизначеним, оскільки два проаналізованих спектри даних свідчать про позитивний зв'язок, тоді як інші два про негативний (табл. 3).

Із теоретичної точки зору, вплив метану (CH_4) на врожайність, є нейтральним. Цей газ майже у два рази легший за повітря, через що накопичується у верхніх шарах атмосфери⁴, не чинячи безпосереднього впливу на рослинність. Щодо оксиду азоту (NO), діоксиду сірки (SO_2) та сажі, їхній негативний вплив на рослинність є доведеним. Оксид азоту (NO) та діоксид сірки (SO_2), впливають на рослини, як через прямий контакт, так і через опади (деталь-

¹ Деякі райони Запорізької області мають південні чорноземи. З огляду на те, що таких районів лише декілька, не можна сформувати репрезентативну вибірку окремого кластеру на їхній основі.

² Чорноземи типові.

³ Чорноземи звичайні.

⁴ Негативний вплив метану, полягає у створенні оболонки (у верхніх шарах атмосфери), що перешкоджає віддачі тепла Землі у космос. Як наслідок, виникає парниковий ефект, який несе із собою загрозу глобального потепління.

Таблиця 2

Вагові коефіцієнти регресії*

	CO	CH ₄	NO ₂	NO	Сажа
Врожайність зернових, кластер 1	2.24414238e-03	-1.36406613e-03	6.13529163e-03	-1.52658720e-01	-3.09037156e-03
Врожайність зернових, кластер 2	-8.75313356e-04	-1.42847556e-04	3.07197002e-03	-1.82813634e-03	-5.33330655e-06
Врожайність соняшнику, кластер 1	-1.10825357e-03	-9.83824015e-04	3.34415677e-03	-1.67289101e-03	-1.55342248e-03
Врожайність соняшнику, кластер 2	-2.51152011e-03	-7.23805857e-05	2.23340287e-03	-1.08841567e-03	-1.33308310e-04

Продовження табл. 2

	SO ₂	Неметалеві сполуки	CO ₂	Мінеральні добрива	Органічні добрива
Врожайність зернових, кластер 1	-4.70316538e-04	2.58861538e-03	-9.42927297e-05	1.92288806e-01	6.51019926e-02
Врожайність зернових, кластер 2	-2.90020539e-04	1.01821315e-02	1.57840629e-06	1.39295297e-01	-1.04401556e-01
Врожайність соняшнику, кластер 1	4.23670046e-04	-1.44966920e-03	-3.47460151e-06	3.87247645e-02	2.19868202e-02
Врожайність соняшнику, кластер 2	-1.85002393e-04	2.16061717e-03	8.51828959e-07	8.14354900e-02	5.47901453e-02

* Розраховано авторами.

Таблиця 3

Зв'язок вхідних факторів із врожайністю, згідно лінійної регресії**

Позитивний	Негативний	Невизначений
Діоксид азоту (NO ₂)	Метан (CH ₄)	Діоксид вуглецю (CO ₂)
Легких неметалевих органічних сполуки	Оксид азоту (NO)	
Мінеральні добрива	Сажа	
Органічні добрива	Оксид вуглецю (CO)	
	Діоксид сірки (SO ₂)	

** Розраховано авторами.

ніше у роботі [11]). Сажа, осідаючи на ґрунті, змінює його хімічний склад, що як правило негативним чином відображається на родючості. Щодо оксиду вуглецю (CO), його негативний вплив на рослинність можливий лише за умови значної концентрації в повітрі¹. Однак в умовах відкритого простору такої концентрації бути не може.

Потрапляння мінеральних та органічних добрив до позитивних факторів, свідчить на користь інформативності вибірки. При цьому, потрапляння діоксиду азоту (NO₂) до позитивних факторів, певним чином дискредитує інформативність вибірки, оскільки негативний вплив останнього на рослинність є доведеним. Щодо легких неметалевих органічних сполук, із теоретичної точки зору їх важко

охарактеризувати, як виключно позитивний або негативний фактор, оскільки до цієї категорії потрапляє багато елементів, які мають різнонаправлений вплив.

Підсумовуючи результати реалізації методу лінійної регресії, слід звернути увагу на те, що п'ять із десяти факторів узгоджуються із теоретичними положеннями щодо їхнього впливу на рослинність, один фактор суперечить цій теорії, три фактори є нейтральними до впливу, один – невизначеним. Виходячи з цього (п'ять проти одного), вибірку можна вважати інформативною для потреб виявлення газоподібних відходів виробництва, що впливають на врожайність.

Отже, маючи підтвердження того, що наявна вибірка даних об'єктивно репрезентує напрямок впливу (позитивний або негативний) п'яти факторів на врожайність, три із яких є газоподібними відходами виробництва, доцільно сконцентрувати подальшу увагу дослідження саме на них. Решту факторів, три із яких є нейтральними до врожайності, один суперечить теоретичним положенням, ще один, який є невизначеним з огляду на неоднозначність його змісту, доцільно залишити у вибірці задля збалансування аналізу даних.

Застосування статистичного методу дисперсійного аналізу (ANOVA) задля визначення впливу газоподібних відходів на врожайність зернових та соняшнику

Мета аналізу даних полягає у встановленні значимості факторів для цільового показника. Задля

¹ Негативний вплив оксиду вуглецю (CO) на рослинність, проявляється за рівня концентрації, що перевищує 1%.

встановлення значимості факторів, із точки зору лінійної залежності, в рамках дослідження використано статистичний метод дисперсійного аналізу (ANOVA). Метод реалізовано на мові програмування Python із використанням бібліотек Sklearn та Pandas.

За результатами дисперсійного аналізу складено чотири матриці значимості для кожного спек-

тру даних (рис. 2, 3, 4, 5). Стівчики матриці відповідають вхідним факторам, які розташовані у послідовності, визначеній у табл. 2. Рядки, характеризують задану для аналізу кількість факторів (зверху, від 1 до 10). Тобто, кількість значимих факторів, що мають бути виявлені для даного випадку. Показник «True», характеризує значимість фактору, «False» – навпаки.

```
percentile=10 [False True False False False False False False False False]
percentile=20 [False True False False False True False False False False]
percentile=30 [ True True False False False True False False False False]
percentile=40 [ True True True False False True False False False False]
percentile=50 [ True True True False False True True False False False]
percentile=60 [ True True True False False True True False True False]
percentile=70 [ True True True False True True True False True False]
percentile=80 [ True True True False True True True False True True]
percentile=90 [ True True True True True True True False True True]
percentile100 [ True True True True True True True True True True]
```

Рис. 2. Матриця значимості факторів, для набору даних «Врожайність зернових, 1 кластер» (дисперсійний аналіз)

Джерело: розраховано авторами.

```
percentile=10 [False False False False True False False False False False]
percentile=20 [False False True False True False False False False False]
percentile=30 [False False True False True False False False True False]
percentile=40 [False False True False True True False False True False]
percentile=50 [ True False True False True True False False True False]
percentile=60 [ True True True False True True False False True False]
percentile=70 [ True True True False True True False False True True]
percentile=80 [ True True True False True True True False True True]
percentile=90 [ True True True False True True True True True True]
percentile100 [ True True True True True True True True True True]
```

Рис. 3. Матриця значимості факторів, для набору даних «Врожайність зернових, 2 кластер» (дисперсійний аналіз)

Джерело: розраховано авторами.

```
percentile=10 [False False False False False True False False False False]
percentile=20 [False False True False False True False False False False]
percentile=30 [ True False True False False True False False False False]
percentile=40 [ True True True False False True False False False False]
percentile=50 [ True True True False True True False False False False]
percentile=60 [ True True True False True True False False False True]
percentile=70 [ True True True False True True False False True True]
percentile=80 [ True True True False True True True False True True]
percentile=90 [ True True True True True True True False True True]
percentile100 [ True True True True True True True True True True]
```

Рис. 4. Матриця значимості факторів, для набору даних «Врожайність соняшнику, 1 кластер» (дисперсійний аналіз)

Джерело: розраховано авторами.


```

percentile=10 [False False False False True False False False False False]
percentile=20 [False False False False True False True False False False]
percentile=30 [False False False False True False True True False False]
percentile=40 [False False False False True True True True False False]
percentile=50 [ True False False False True True True True False False]
percentile=60 [ True False False False True True True True True False]
percentile=70 [ True False True False True True True True True False]
percentile=80 [ True True True False True True True True True False]
percentile=90 [ True True True False True True True True True True]
percentile=100 [ True True True True True True True True True True]

```

**Рис. 5. Матриця значимості факторів, для набору даних
«Врожайність соняшнику, 2 кластер» (дисперсійний аналіз)**

Джерело: розраховано авторами.

За результатами аналізу чотирьох матриць складено узагальнюючу таблицю умовних оцінок, де кожен умовний бал відповідає одному визначенню значимості фактору, тобто, одному показнику «True» у матриці (табл. 4). Сума умовних балів, характеризує значимість фактору для показника врожайності (в цілому).

Таблиця 4

Умовна оцінка значимості факторів, складена на основі дисперсійного аналізу*

CO	CH ₄	NO ₂	NO	Сажа	SO ₂	H.O.C.	CO ₂	М.Д	О.Д
28	25	29	6	30	33	21	12	22	14

* Розраховано авторами.

Відповідно до результатів умовного оцінювання, виконаного на основі дисперсійного аналізу, найбільшу значимість для показника врожайності, має: діоксид сірки (SO₂), сажа, діоксид азоту (NO₂), оксид вуглецю (CO). Посередня значимість, є характерною для метану (CH₄), мінеральних добрив та неметалевих легких органічних сполук. Незначимими, із точки зору дисперсійного аналізу, є органічні добрива, діоксид вуглецю (CO₂) та оксиди азоту (NO).

Екстраполюючи результати умовного оцінювання на теоретичні положення (щодо впливу факторів на врожайність) та направленість впливу факторів (визначену за допомогою лінійної регресії), слід зауважити, що із точки зору статистичних методів, наявна вибірка даних об'єктивно репрезентує негативний вплив діоксиду сірки (SO₂) та сажі на врожайність. Щодо решти факторів, які відповідають теоретичними положенням щодо напрямку впливу, але із точки зору дисперсійного аналізу не є значимими, доцільно застосувати метод глибинного аналізу даних. Такий підхід дасть змогу, по-перше, остаточно підтвердити вплив діоксиду сірки (SO₂)

та сажі на врожайність, по-друге, перевірити значимість інших факторів з позиції абстрагування від наявних гіпотез.

Застосування методу рекурсивного виключення ознак задля визначення впливу газоподібних відходів на врожайність зернових та соняшнику

У рамках дослідження, задля виявлення значимих факторів на основі глибинного аналізу даних, використано метод рекурсивного виключення ознак (recursive feature elimination, RFE). Сутність даного методу полягає у побудові моделі (що включає у себе всі фактори), із якої виключається найменш значимий фактор (ознака) із токи зору моделі. Після цього, строюється нова модель, яка містить у собі всі фактори за винятком виключеного на попередньому етапі, і так далі, допоки не залишиться заздалегідь визначена кількість факторів [12].

Метод рекурсивного виключення ознак виконано на мові програмування Python із використанням бібліотек Sklearn та Pandas.

Як у випадку дисперсійного аналізу, за результатами реалізації методу рекурсивного виключення ознак складено чотири матриці значимості¹ (рис. 6, 7, 8, 9).

Таблиця 5

Умовна оцінка значимості факторів, складена на основі методу рекурсивного виключення ознак*

CO	CH ₄	NO ₂	NO	Сажа	SO ₂	H.O.C.	CO ₂	М.Д	О.Д
40	32	29	7	13	21	23	17	32	6

* Розраховано авторами.

Аналізуючи таблицю умовних оцінок значимості факторів, складену на основі методу рекурсивного виключення ознак, слід звернути увагу на більшу збалансованість оцінок у порівнянні із дисперсійним аналізом. Це свідчить про відносну ідентичність результатів глибинного аналізу за різними

¹ Відмінність у метаданих матриці дисперсійного аналізу та методу рекурсивного виключення ознак полягає у тому, що у першому випадку кількість факторів для

визначення задавалися в перцентилях (percentile), у другому випадку у кількості (n_features_to_select).

спектрами даних. Щодо оцінок наведених у таблиці, наочною є відмінність від результатів дисперсійного аналізу у значимості таких показників, як: сажа, діоксид сірки (SO₂), оксид вуглецю (CO), мінеральні

добрива. У відносних величинах¹, суттєво відрізняється значимість органічних добрив, сажі, діоксиду сірки (SO₂) та мінеральних добрив (табл. 6).

```
n_features_to_select=1 [ True False False False False False False False False False]
n_features_to_select=2 [ True  True False False False False False False False False]
n_features_to_select=3 [ True  True False False False False False False  True False]
n_features_to_select=4 [ True  True  True False False False False False  True False]
n_features_to_select=5 [ True  True  True False False False False  True  True False]
n_features_to_select=6 [ True  True  True False False  True  True False  True False]
n_features_to_select=7 [ True  True  True False  True  True  True False  True False]
n_features_to_select=8 [ True  True  True False  True  True  True  True  True False]
n_features_to_select=9 [ True  True  True False  True  True  True  True  True  True]
n_features_to_select=10[ True  True  True  True  True  True  True  True  True  True]
```

**Рис. 6. Матриця значимості факторів, для набору даних
«Врожайність зернових, 1 кластер» (метод рекурсивного виключення ознак)**

Джерело: розраховано авторами.

```
n_features_to_select=1 [ True False False False False False False False False False]
n_features_to_select=2 [ True False False False False False  True False False False]
n_features_to_select=3 [ True  True  True False False False False False False False]
n_features_to_select=4 [ True False  True False False False  True False  True False]
n_features_to_select=5 [ True  True  True False False False False  True  True False]
n_features_to_select=6 [ True  True  True False False False  True  True  True False]
n_features_to_select=7 [ True  True  True False False  True  True  True  True False]
n_features_to_select=8 [ True  True  True False  True  True  True  True  True False]
n_features_to_select=9 [ True  True  True  True  True  True  True  True  True False]
n_features_to_select=10[ True  True  True  True  True  True  True  True  True  True]
```

**Рис. 7. Матриця значимості факторів, для набору даних
«Врожайність зернових, 2 кластер» (метод рекурсивного виключення ознак)**

Джерело: розраховано авторами.

```
n_features_to_select=1 [ True False False False False False False False False False]
n_features_to_select=2 [ True  True False False False False False False False False]
n_features_to_select=3 [ True  True False False False False False False  True False]
n_features_to_select=4 [ True  True  True False False False False False  True False]
n_features_to_select=5 [ True  True  True False False False  True False  True False]
n_features_to_select=6 [ True  True  True False False  True  True False  True False]
n_features_to_select=7 [ True  True  True False  True  True  True False  True False]
n_features_to_select=8 [ True  True  True False  True  True  True  True  True False]
n_features_to_select=9 [ True  True  True False  True  True  True  True  True  True]
n_features_to_select=10[ True  True  True  True  True  True  True  True  True  True]
```

**Рис. 8. Матриця значимості факторів, для набору даних
«Врожайність соняшнику, 1 кластер» (метод рекурсивного виключення ознак)**

Джерело: розраховано авторами.

¹ Коефіцієнт (від одиниці), що характеризує відмінність показників.

```

n_features_to_select=1 [ True False False False False False False False False False]
n_features_to_select=2 [ True False False False False False False False True False]
n_features_to_select=3 [ True False False False False True False False True False]
n_features_to_select=4 [ True True True False False False False False True False]
n_features_to_select=5 [ True True True False False True False False True False]
n_features_to_select=6 [ True True True False False True True False True False]
n_features_to_select=7 [ True True True False False True True True True False]
n_features_to_select=8 [ True True True True False True True True True False]
n_features_to_select=9 [ True True True True True True True True True False]
n_features_to_select=10 [ True True True True True True True True True True]

```

**Рис. 9. Матриця значимості факторів, для набору даних
«Врожайність соняшнику, 2 кластер» (метод рекурсивного виключення ознак)**

Джерело: розраховано авторами.

Таблиця 6

**Розбіжності умовних оцінок, отриманих на основі дисперсійного аналізу
та методу рекурсивного виключення ознак***

	CO	CH ₄	NO ₂	NO	Сажа	SO ₂	H.O.C.	CO ₂	М.Д	О.Д
Дисперсійний аналіз	28	25	29	6	30	33	21	12	22	14
Метод рекурсивного виключення ознак	40	32	29	7	13	21	23	17	32	6
Відмінність у кількісних величинах	12	7	0	1	17	12	2	5	10	8
Відмінність у відносних величинах	0.3	0.21	0	0.14	0.56	0.36	0.09	0.29	0.31	0.57

* Розраховано авторами.

Таблиця 7

**Розбіжності у позиціях за умовним рейтингом значимості, складеним
на основі дисперсійного аналізу та методу рекурсивного виключення ознак***

	CO	CH ₄	NO ₂	NO	Сажа	SO ₂	H.O.C.	CO ₂	М.Д	О.Д
Дисперсійний аналіз	4	5	3	10	2	1	7	9	6	8
Метод рекурсивного виключення ознак	1	2	3	8	7	5	4	6	2	9
Відмінність у позиціях	3	3	0	2	3	4	3	3	4	1

* Розраховано авторами.

За умовним рейтингом значимості¹, складеним на основі дисперсійного аналізу та методу рекурсивного виключення ознак, розбіжності є більш-менш однотипними, що може свідчити про певні концептуальні подібності використаних методів.

Абсолютну подібність за всіма напрямками має показник значимості діоксид азоту (NO₂). Однак, з огляду те, що наявні дані об'єктивно не репрезентують напрямку впливу цієї речовини на рослинність (суперечність фактичних результатів аналізу теоретичним положенням), брати діоксид азоту (NO₂) до уваги не доцільно. Близьким до абсолютної ідентичності результатів аналізу є показник оксиду

азоту (NO). Однак, попри свою репрезентативність, оксид азоту (NO) має низьку значимість, що виключає його із числа факторів (принаймні із токи зору наявної інформації), які суттєво впливають на макроекономічні процеси.

Попри помірну розбіжність у результатах аналізу (оціночну), можна зробити висновок, що використання мінеральних добрив має безпосередній позитивний вплив на врожайність. Про це свідчать високі показники значимості фактору, отримані за допомогою методу рекурсивного виключення ознак, та посередні оцінки дисперсійного аналізу. Щодо органічних добрив, їхній вплив на врожайність не є

¹ Фактору, що має найвищий показник значимості, присвоєно 1 позицію у рейтингу, і так ділі (2, 3, 4...).

очевидним, з огляду на низькі показники значимості цього фактору за обома методами оцінки. Розбіжність у один пункт в умовних рейтингах значимості, підтверджує цю тезу.

Особливої уваги заслуговують результати оцінки значимості оксиду вуглецю (CO) та метану (CH₄). Як зазначалось раніше, із теоретичної точки зору ці фактори є нейтральними до врожайності. Однак лінійна регресія визначає їхній негативний вплив, а дисперсійний аналіз та метод рекурсивного виключення ознак (попри помірну розбіжність оцінок) підтверджують високу значимість цих факторів. Можна припустити, що такі результати є наслідком тісного зв'язку оксиду вуглецю (CO) та метану (CH₄) із елементами, які безпосередньо негативним чином впливають на родючість ґрунтів. Так, наприклад, супутніми елементами викидів оксиду вуглецю (CO) та метану (CH₄) в атмосферу є оксид азоту (NO), діоксид сірки (SO₂) та сажа, чий негативний вплив на врожайність є доведеним. Більше того, можна припустити, що супутніми викидами оксиду вуглецю (CO) та метану (CH₄) є елементи не представлені у вибірці даних, які суттєво впливають на рослинність.

Із точки зору виявлення газоподібних відходів виробництва, що негативним чином впливають на врожайність, інформативними є результати аналізу за діоксидом сірки (SO₂) та сажею. Попри суттєву розбіжність оцінок, можна зробити висновок щодо очевидності впливу цих факторів на врожайність. Об'єктивність висновку обумовлюється тим, що за результатами дисперсійного аналізу, ці фактори отримали найвищі показники значимості. Помірковану значимість діоксиду сірки (SO₂) та сажі, засвідчили результати застосування методу рекурсивного виключення ознак, що у сумі дає підстави для висновку щодо очевидності негативного впливу цих факторів на врожайність.

Наведена у дослідженні методика є інструментарієм для виявлення газоподібних відходів виробництва, що негативним чином впливають на макроекономічні процеси. Ефективність застосування цієї методики, залежить від: об'єктивності даних зібраних у вибірці; врахування чинників, що є спільними для певної групи даних (у нашому випадку, це особливості ґрунту); диференціації цільових показників (в рамках дослідження використано показники врожайності зернових та сояшнику); максимізації факторів, що пов'язані з цільовим показником.

Наведений у рамках дослідження приклад застосування методики не є спробою надати вичерпну оцінку факторам газоподібних відходів виробництва, які із теоретичної точки зору впливають на макроекономічні процеси. Наведений приклад, це

лише локальний аналіз (вплив газоподібних відходів на врожайність двох культур), об'єктивність якого залежить від достовірності використаних даних¹.

Задля вичерпної оцінки, дана методика має бути застосована по відношенню до всіх секторів, які є потенційними реципієнтами негативних ефектів, що виникають унаслідок викидів газоподібних відходів виробництва. Результати оцінювання мають стати основою для розробки моделі інтерналізації негативних зовнішніх ефектів.

Література

1. Сердюк О. С. Зовнішні ефекти продукування газоподібних відходів виробництва. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 3 (53). С. 36-48.
2. Streimikiene D., Ciegis R., Jankauskas V. (2007). Sustainable Energy Development. Vilnius.
3. Черис Р., Пусинайте Р. Отрицательные внешние эффекты и устойчивое развитие в сфере энергетики. *Балтийский регион*. 2010. № 1. С. 22–40.
4. Гаркушенко О. М. Оцінка економічного збитку життю та здоров'ю населення Донецької області, нанесеного забрудненням атмосферного повітря. *Стратегія і механізми регулювання промислового розвитку*: зб. наук. праць / НАН України, Ін-т економіки пром-сті; редкол.: Булеєв І.П. (відп. ред.) та ін. Донецьк, 2010. С. 252-265.
5. Silberschatz A., Sudarshan S. (2011). Database system concepts. New York: McGraw-Hill.
6. Статистична інформація. Головне управління статистики у Харківській області. URL: <http://kh.ukrstat.gov.ua/stat-informatsiya>.
7. Статистична інформація. Головне управління статистики у Дніпропетровській області. URL: <http://www.dnprstat.gov.ua/statinfo/>.
8. Статистична інформація. Головне управління статистики у Запорізькій області. URL: <http://www.zp.ukrstat.gov.ua/index.php/statystychna-informatsiia>.
9. Статистична інформація. Головне управління статистики у Полтавській області. URL: <http://www.pl.ukrstat.gov.ua>.
10. Статистична інформація. Головне управління статистики у Сумській області. URL: <http://sumy.ukrstat.gov.ua/?menu=610>.
11. Бояршинов А. В., Асафова Е. В. Стрессовые реакции листьев пшеницы на обезвоживание: участие эндогенного NO и эффект нитропруссиды натрия. *Физиология растений*. 2011. № 6. С. 891-897.
12. Мюллер А., Гвидо С. Введение в машинное обучение с помощью Python. Руководство для специалистов по работе с данными / пер. с англ. СПб.: ООО «Альфа-книга», 2017. 480 с.

References

1. Serdiuk O. S. (2018). Zovnishni efekty produkvannia hazopodibnykh vidkhodiv vyrobnytstva [External effects of production of gaseous industrial waste]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 3 (53), pp. 36-48 [in Ukrainian].

¹ У рамках дослідження, було подано запит на отримання необхідних для дослідження даних до Харківського, Дніпропетровського, Запорізького, Полтавського та Сумського обласних відділень статистики.

2. Streimikiene D., Ciegis R., Jankauskas V. (2007). *Sustainable Energy Development*. Vilnius.
3. Chęgis R., Pusinaite R. (2010). Negative externalities and sustainable development in the energy sector. *Baltic region*, 1, pp. 22–40 [in Russian].
4. Harkushenko O. M. (2010). Otsinka ekonomichnoho zbytku zhyttiu ta zdoroviu naseleennia Donetskoi oblasti, nanesenoho zabrudnenniam atmosferного povitria [Estimation of economic damage to life and health of the population of Donetsk region caused by air pollution]. *Stratehiia i mekhanizmy rehulivannia promyslovoho rozvytku – Strategy and mechanisms for regulating industrial development*, pp. 252–265. Donetsk, IIE of NAS of Ukraine [in Ukrainian].
5. Silberschatz A., Sudarshan S. (2011). *Database system concepts*. New York: McGraw-Hill.
6. Statystychna informatsiia. Holovne upravlinnia statystyky u Kharkivskii oblasti [Statistical information. Main Department of Statistics in Kharkiv Region]. *kh.ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://kh.ukrstat.gov.ua/stat-informatsiya> [in Ukrainian].
7. Statystychna informatsiia. Holovne upravlinnia statystyky u Dnipropetrovskii oblasti [Statistical information. Main Department of Statistics in Dnipropetrovsk region]. *dneprstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.dneprstat.gov.ua/statinfo> [in Ukrainian].
8. Statystychna informatsiia. Holovne upravlinnia statystyky u Zaporizkii oblasti [Statistical information. Department of Statistics in Zaporizhia region]. *zp.ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.zp.ukrstat.gov.ua/index.php/statystychna-informatsiia> [in Ukrainian].
9. Statystychna informatsiia. Holovne upravlinnia statystyky u Poltavskii oblasti [Statistical information. Main Department of Statistics in Poltava region]. *pl.ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.pl.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
10. Statystychna informatsiia. Holovne upravlinnia statystyky u Sumskii oblasti [Statistical information. Main Department of Statistics in Sumy region]. *sumy.ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://sumy.ukrstat.gov.ua/?menu=610> [in Ukrainian].
11. Boyarshinov A. V., Asafova E. V. (2011). Stress reactions of wheat leaves to dehydration: participation of endogenous NO and the effect of sodium nitroprusside. *Plant physiology*, 6, pp. 891–897 [in Russian].
12. Mueller A., Guido S. (2017). *An Introduction to Machine Learning with Python. Data Scientist's Guide*. Transl. from English. SPb., LLC "Alfa-book" [in Russian].

Сердюк О. С., Петрова І. П. Методичні підходи до виявлення газоподібних відходів виробництва, що негативним чином впливають на макроекономічні процеси

Негативні зовнішні ефекти, що спричинені газоподібними відходами виробництва, це явище досить динамічне, тому потребують додаткового вивчення з метою пошуку інструментів їх інтерналізації. Негативні зовнішні ефекти в даний час недостатньо вивчені, залишаються мало вивченими питання оцінки ступеня впливу газоподібних відходів виробництва на макроекономічні процеси.

Метою роботи є наукове обґрунтування методичних підходів до виявлення газоподібних відходів виробництва, що негативним чином впливають на макроекономічні процеси.

Запропоновано методологію виявлення газоподібних відходів виробництва, що негативним чином впливають на макроекономічні процеси. В основі лежить аналітичний підхід, який узагальнюватиме інформацію, отриману за допомогою статистичних методів та методів глибинного аналізу даних. Цільовим показником для виявлення впливу газоподібних відходів було обрано врожайність зернових та соняшнику. Вхідними факторами визначено найпоширеніші елементи газоподібних відходів виробництва, а саме: оксид вуглецю (CO), метан (CH₄), діоксид азоту (NO₂), оксиди азоту (NO), сажа, діоксид сірки (SO₂), неметалеві легкі органічні сполуки, діоксид вуглецю (CO₂). Апробовано методологію визначення ступеня впливу відходів виробництва на макроекономічні процеси в Харківській, Дніпропетровській, Запорізькій, Полтавській та Сумській областях України.

За результатами аналітичного узагальнення оцінено ступінь впливу найпоширеніших елементів газоподібних відходів виробництва. Інформативними є результати аналізу за діоксидом сірки (SO₂) та сажею. Отримані результати оцінювання мають стати основою для розробки моделі інтерналізації негативних зовнішніх ефектів. Перспективним напрямом подальших досліджень є апробація даної методології по відношенню до всіх секторів, які є потенційними реципієнтами негативних ефектів, що виникають внаслідок викидів газоподібних відходів виробництва.

Ключові слова: негативні зовнішні ефекти, газоподібні відходи, промисловість, макроекономічні процеси, аналітичний підхід, статистичний метод, метод глибинного аналізу даних.

Serdiuk O., Petrova I. Methodical Approaches to the Identification of Gaseous Production Waste that in a Negative Effect Affect Macroeconomic Processes

The negative externalities caused by gaseous production waste are quite dynamic, so they need additional study in order to find tools for their internalization. Negative externalities are currently not sufficiently studied, the question of assessing the degree of impact of gaseous production waste on macroeconomic processes remains little studied.

The aim of the work is to scientifically substantiate methodological approaches to the detection of gaseous production waste that negatively affects macroeconomic processes.

A methodology for identifying production wastes that negatively affect macroeconomic processes is proposed. It is based on an analytical approach that will summarize the information obtained using statistical methods and methods of in-depth data analysis. Grain and sunflower yields were chosen as a target for detecting the impact of gaseous waste. The input factors are the most common elements of gaseous production waste, namely: carbon monoxide (CO), methane (CH₄), nitrogen dioxide (NO₂), nitrogen oxides (NO), soot, sulfur dioxide (SO₂), non-metallic light organic compounds, carbon dioxide (CO₂). The methodo-

logy for determining the degree of impact of production waste on macroeconomic processes in Kharkiv, Dnipropetrovsk, Zaporizhia, Poltava and Sumy regions of Ukraine has been tested.

According to the results of analytical generalization, the degree of influence of the most common elements of gaseous production waste is estimated. The results of the analysis for sulfur dioxide (SO₂) and soot are informative. The obtained evaluation results should become the basis for the development of a model of internalization of negative externalities. A promising area of further research is the testing of this methodology in relation to all sectors that are potential recipients of negative effects arising from emissions of gaseous production waste.

Keywords: negative externalities, gaseous waste, industry, macroeconomic processes, analytical approach, statistical method, method of in-depth data analysis.

Сердюк А. С., Петрова И. П. Методические подходы к выявлению газообразных отходов производства, которые негативно влияют на макроэкономические процессы

Отрицательные внешние эффекты, вызванные газообразными отходами производства, это явление довольно динамичное, поэтому требуют дополнительного изучения с целью поиска инструментов их интернализации. Отрицательные внешние эффекты в настоящее время недостаточно изучены. Остается мало изученным вопрос оценки степени влияния газообразных отходов производства на макроэкономические процессы.

Целью работы является научное обоснование методических подходов к выявлению газообразных отходов производства, которые негативно влияют на макроэкономические процессы.

Предложена методология выявления отходов производства, которые негативно влияют на макроэкономические процессы. В основе лежит аналитический подход, который обобщает информацию, полученную с помощью статистических методов и методов глубинного анализа данных. Целевым показателем для выявления влияния газообразных отходов выбрана урожайность зерновых и подсолнечника. Входными факторами определены наиболее распространенные элементы газообразных отходов производства, а именно: оксид углерода (CO), метан (CH₄), диоксид азота (NO₂), оксиды азота (NO), сажа, диоксид серы (SO₂), неметаллические легкие органические соединения, диоксид углерода (CO₂). Апробирована методология определения степени влияния отходов производства на макроэкономические процессы в Харьковской, Днепропетровской, Запорожской, Полтавской и Сумской областях Украины.

По результатам аналитического обобщения оценена степень влияния наиболее распространенных элементов газообразных отходов производства. Информативными являются результаты анализа по диоксиду серы (SO₂) и саже. Полученные результаты оценки могут стать основой для разработки модели интернализации отрицательных внешних эффектов. Перспективным направлением дальнейших исследований является апробация данной методологии в отношении всех секторов, которые являются потенциальными реципиентами негативных эффектов, возникающих в результате выбросов газообразных отходов производства.

Ключевые слова: отрицательные внешние эффекты, газообразные отходы, промышленность, макроэкономические процессы, аналитический подход, статистический метод, метод глубинного анализа данных.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2020

Прийнято до друку 15.09.2020

ОЦІНЮВАННЯ ЗБАЛАНСОВАНOSTІ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ: СТРУКТУРНО-ДИНАМІЧНИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Протягом історичного періоду функціонування національна економіка України, як невід'ємна частина та рівноправний учасник світового процесу соціально-економічного розвитку, зіткнулася з різного роду викликами, що стали перевіркою її основних параметрів порядку на стійкість, збалансованість, життєздатність. Експерти Світового банку, Міжнародного валютного фонду та інших світових організацій підкреслюють безпрецедентність глибини та гостроти останньої кризи, викликаній пандемією COVID-19. За характеристиками механізму дії, масштабами охоплення, тривалості протікання, ступенем невизначеності її порівнюють зі світовими війнами, макроекономічною втратою керованості в періоди гіперінфляції [1].

За даними Держкомстату траєкторія руху національної економіки на поточний момент 2020 року потрапила в зону одних із найгірших соціально-економічних результатів свого історичного існування за рівнем падіння ВВП – -11,4% у II кварталі 2020 року; за рівнем боргового навантаження та фінансової залежності від коштовної зовнішньої фінансової підтримки в еквіваленті 8% від ВВП з яких 60% – зовнішні джерела запозичень; за темпами негативної динаміки експорту-імпорту країни (92,6 та 85,3% відповідно від аналогічного періоду 2019 року); за рівнем вантажообігу та пасажирообігу (82,9 та 45,3% відповідно до відповідного періоду минулого року); за рівнем безробіття та обсягу реального наявного доходу населення країни (+9% та -7,3% відповідно до аналогічного періоду 2019 року). Наведена статистика втілює наявний стан основних макроекономічних процесів, які відповідають за благополуччя держави та її громадян.

У цих умовах розробка заходів державного антикризового регулювання та відновлення законмірно повинна спиратися на адекватні та достовірні результати оцінювання стану та перспектив розвитку національної економіки в цілому та її головних системоутворювальних елементів.

Аналіз останніх досліджень у публікацій. У міжнародній науковій практиці одним із фундаментальних документів щодо системних аспектів розвитку, безпосередньо пов'язаних із збалансованістю, досі залишається Концепція сталого розвитку, прийнята світовою спільнотою у 1980-х роках. Після робіт американських науковців Д. Х. Медоуз та Д. Л. Медоуз про межі зростання світове наукове

співтовариство вперше окрім економічної компоненти наголосило на важливості дотримання балансу поміж економічним зростанням, соціальною відповідальністю й екологічною безпекою.

Сформульовані та затверджені ООН 17 цілей стійкого (сталого, збалансованого) розвитку стали джерелом та науковим натхненням довгої низки робіт зарубіжних та вітчизняних вчених. Так, з 2012 року наймасштабніша за охоптом Міжнародна наукова програма «Майбутнє Землі» (FUTURE EARTH), була створена для координації міжнародних досліджень зі стійкого розвитку навколишнього середовища, економіки та суспільства. На її платформі щорічно публікується топ 30 наукових робіт, пов'язаних з глобальними та національними питаннями сталого розвитку.

Серед вітчизняних вчених найбільш вагомим внеском у здійснення досліджень з питань сталого та збалансованого розвитку прийнято вважати праці О. І. Амоші, О. С. Вишневського, В. М. Гейця, А. С. Гальчинського, М. О. Кизима, В. І. Ляшенка та ін. [2-4]. Теоретичними та практичними аспектами випереджального, соціально-економічного, інклюзивного, проривного, збалансованого розвитку та його безпеки займалися Л. Г. Мельник, О. Ю. Попова, Ю. М. Харазішвілі, В. М. Хобта, К. Ю. Ягельска [5-6].

Фундаментальні дослідження в сфері вимірювання економічного розвитку, а саме величезний аналітичний та прогностичний потенціал методу «Витрати-випуск», за розвиток якого В. В. Леонтьєв став лауреатом Нобелівської премії, плідно використовується сучасними науковцями при оцінюванні збалансованості устрою національного господарства, міжгалузевих співвідношень у вигляді коефіцієнтів витрат, при прогнозуванні обсягів валового випуску в масштабах великих економічних систем: національного господарства, регіону, виду економічної діяльності, необхідних для задоволення кінцевого попиту (валове накопичення, поточне споживання, державні закупівлі).

Стрімко поширюється сфера застосування прикладних інструментів нелінійної динаміки (сформована відносно нова гілка економічної теорії – еволюційна економіка) виявлення довгострокових тенденцій розвитку на основі динамічного підходу методами фазового, квазіциклічного, фрактального, гармонійного та спектрального аналізів. На цьому сконцентровано наукова думка вчених Ф. Б. Боташевої,

Л. Н. Сергєєвої, А. М. Винтизенка, В. С. Яковенка та ін. На законодавчому та концептуальному рівні програм національного розвитку помітними працями останніх років стали Доктрина збалансованого розвитку: Україна 2030, Стратегія впровадження моделі збалансованого розвитку України до 2030, Національна стратегія розвитку тощо.

Отже, зарубіжна та вітчизняна наукова спільнота активно приділяє увагу таким підходам, методам та інструментам оцінки, які б дозволяли отримувати, з одного боку, адекватні результати в умовах сучасної турбулентності, а з іншого – оцінювали релевантні цим умовам характеристики такого складного об'єкту оцінювання як розвиток національного господарства.

Мета і завдання дослідження. В підтримку актуальних тенденцій та напрямків сучасних досліджень метою роботи постає розвиток та вдосконалення науково-методичних положень з оцінювання збалансованості розвитку національної економіки в термінах структурно-динамічного підходу на основі використання принципів та інструментів «моделі стійкого зростання», «концепції оцінки «якості зростання» [7-12].

Представлення в якості об'єкту оцінки національну економіку, з одного боку, як складну динамічну систему, що змінює власні початкові параметри у часі, формує певні види руху, функціонує й розвивається в певних режимах, та має усталену структуру, внутрішні і зовнішні зв'язки – з іншого; оцінювання збалансованості розвитку складових частин національного господарства; за результатами оцінки формування стратегічних орієнтирів виходу на збалансовану траєкторію розвитку виступають завданнями даного дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Запорукою розвиненості національної економіки класична економічна думка протягом власної еволюції незмінно називає основи господарської збалансованості та рівноваги. Як конституційно, економічно та організаційно єдина система взаємопов'язаних галузей і сфер діяльності людей, що характеризується відповідною пропорційністю та взаємозумовленим розміщенням на обмеженій державними кордонами території [3], національна економіка представляє собою складний об'єкт оцінювання, який має власну специфічну структуру та динаміку змін.

Слід зауважити, що ці дві компоненти органічно характеризують та дають змогу оцінити розвиток системи, проявляючись у вигляді пропорцій та траєкторій руху. Так, загальновідомо, що структура динамічна за власною природою, її еволюція в часі й просторі відбиває процес розвитку систем. Багато вчених відмічають у власних дослідженнях значний потенціал результатів оцінювання розвитку, досліджуючи такі його якісні характеристики як пропорційність, стійкість, динамізм, органічність.

На основі структурного і динамічного підходів у процесі оцінювання збалансованості розвитку національна економіка розглядається як складна динамічна система, що функціонує на таких рівнях підпорядкування як: мікрорівень (підприємства, фірми, заклади), де створюються основні результати господарської діяльності країни, мезорівень (галузі, промислові групи, види економічної діяльності), де важливу роль з точки зору забезпечення збалансованості розвитку відіграють процеси взаємоузгодженості та пропорційності, макрорівень (національна економіка як цілісний об'єкт управління та одночасно, самостійний учасник світового розвитку). Нано- та мегарівні залишаються поза межами даного дослідження.

Слід зауважити, що фундаментом національної економіки є історично створений національний комплекс галузей та видів економічної діяльності, що відповідає за її багатоукладність та рівень розвитку й робить унікальною, формує відповідні зовнішні та внутрішні соціально-економічні відносини, створює добробут нації. Для структурування та агрегування секторів національної економіки використано Міжнародну стандартну галузеву класифікацію (ISIC). Майже 30-річний історичний період функціонування та розвитку економіки України дає змогу оцінити якість розвитку в динаміці.

Систематизація економіко-математичних методів у рамках структурного та динамічного підходів дозволила досліджувати збалансованість розвитку національної економіки на різних рівнях функціонування за обраний історичний період часу. Критерієм відбору методів оцінювання стали їх статистична забезпеченість, конкретність отриманих результатів у зв'язку з подальшими стратегічними й тактичними діями. Отже, оцінювання збалансованості розвитку економічної системи національного господарства виконано шляхом динамічного аналізу якості зростання – зростання, «що створює вартість, нову цінність».

У результаті застосування обраного методу оцінювання встановлені найбільш ефективні економічні системи за критерієм збалансованості: тобто такі системи, які протягом історичного періоду показували стійкі, органічні, узгоджені, темпи зростання масштабів власної діяльності та є потенційними для спрямування у них інвестиційних ресурсів, грошових потоків державної підтримки, включення їх у різні важливі програми стратегічних напрямків розвитку національної економіки. Логіку та загальний зміст показників оцінювання збалансованості розвитку національної економічної системи подано схематично на рис. 1.

Ураховуючи інформаційні обмеження даного дослідження проілюструємо основні етапи та результати оцінки збалансованості розвитку національної економіки. Згідно з метою оцінювання та специфікою об'єкту оцінки фактично проведено

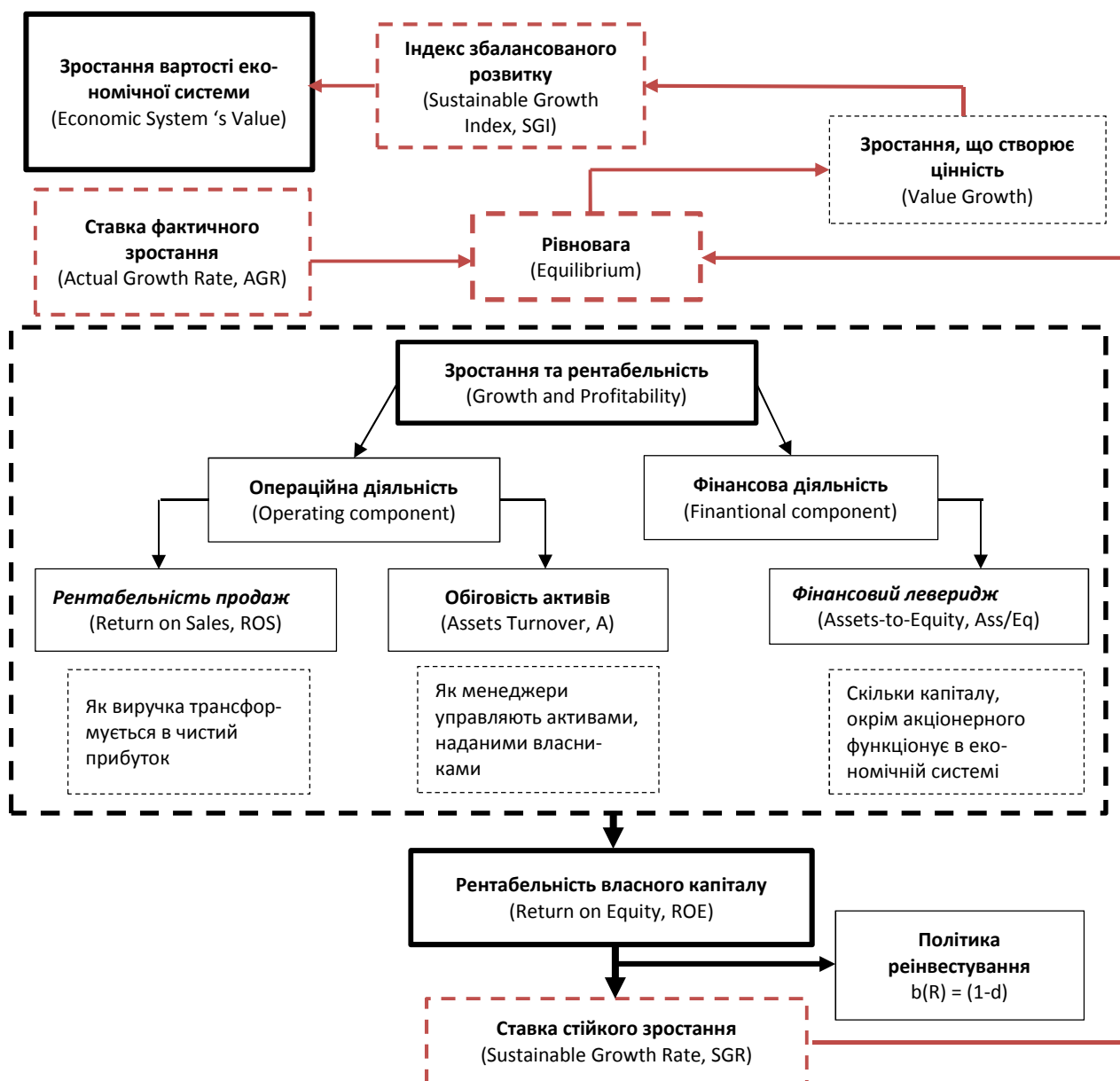

Рис. 1. Формування показників оцінювання збалансованості розвитку національної економічної системи

статистичне обстеження та сформована база даних за 12 років за шістьма секторами національної економіки за базовими показниками – складовими процедури оцінювання.

Слід зауважити що за 2019-2020 роки на момент проведення дослідження в повному обсязі відсутня річна офіційна статистика, тому проведено додатковий аналіз прогностичних даних вітчизняних та міжнародних експертів, офіційних установ та встановлені тенденції у вигляді прогностичних темпових ланцюгових показників зростання-падіння. Вкладка з обстеження наведена у табл. 1.

Згідно з [7-8] та формулою 1 сформовані і подані у табл. 2 балансові рівняння, що є математичним образом множини збалансованих темпів зростання секторів національної економіки, агрегованих за Міжнародною класифікацією ISIC.

$$BG = R \times FinLev \times ROA, \quad (1)$$

де BG , *Balanced Growth* – збалансовані темпи зростання сектору національної економіки, %;

R , *Retained Ratio* – коефіцієнт капіталізації, що показує частку капіталу, реінвестованого в розвиток;

$FinLev$, *Financial Leverage* – фінансовий важіль, що показує рівень позичкового капіталу, що функціонує в секторі національної економіки;

ROA , *Returned on Assets* – рентабельність сукупних активів, %.

Слід підкреслити, що параметри рівняння R й $FinLev$ є істотними для оцінювання рівнів збалансованого зростання. Їх значення повинні бути статистично обґрунтовані. В роботі вони експериментально встановлені, спираючись на галузеві тенденції та міжнародний досвід.

Таблиця 1

Прогнозні тенденції розвитку національної економіки, систематизовано автором

Вид економічної діяльності	Код за КВЕД-2010	Загальні тенденції розвитку національної економіки	
		2019 (за даними IV кв 2019)	2020 (за даними II кв. 2020)
Сільське, лісове та рибне господарство	A	-6,5	-29,1
Промисловість	B+C+D+E	-4	-9,8
Будівництво	F	24,2	-6,2
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	G	5,1	-5,6
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	H	4,3	-26,9
Тимчасове розміщування й організація харчування	I	7,9	-58,1
Інформація та телекомунікації	J	8,9	-4,2
Фінансова та страхова діяльність	K	-9,7	-14,3
Операції з нерухомим майном	L	8,9	-5,9
Професійна, наукова та технічна діяльність	M	7,9	-21,1
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	N	8,5	-22,6
Освіта	P	-1,2	-2,8
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Q	0,3	-2,3
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	R	4,3	-17,4
Надання інших видів послуг	S	7,9	-17,4

Таблиця 2

Емпіричні балансові рівняння збалансованих темпів зростання національної економіки протягом 2008-2020 років за видами економічної діяльності

Види економічної діяльності	Балансові рівняння
Сільське господарство (ISIC A-B)	$BG = 2,9 \times ROA$
Промисловість, енергетика, водопостачання, поводження з відходами (ISIC C-E)	$BG = 3,0 \times ROA$
Будівництво (ISIC F)	$BG = 14,1 \times ROA$
Торгівля (ISIC G-H)	$BG = 4,0 \times ROA$
Транспорт, інформація та зв'язок (ISIC I)	$BG = 2,3 \times ROA$
Інші види економічної діяльності (ISIC J-P)	$BG = 2,9 \times ROA$

У традиціях динамічного підходу побудовані фазові портрети траєкторій розгортання розвитку шести секторів національної економіки, які опису-

ють її поведінку, стан та рівень збалансованості протягом обраного історичного періоду (рис. 2 А-І).

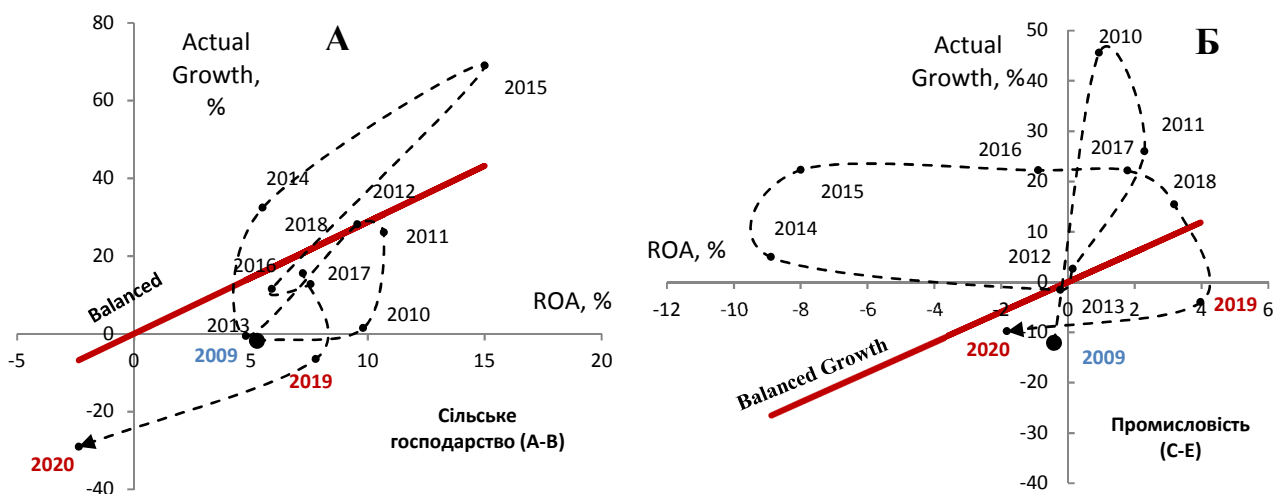

Рис. 2 (А, Б). Траєкторії розвитку сільського господарства й промисловості України протягом 2009-2020 років (авторська розробка)

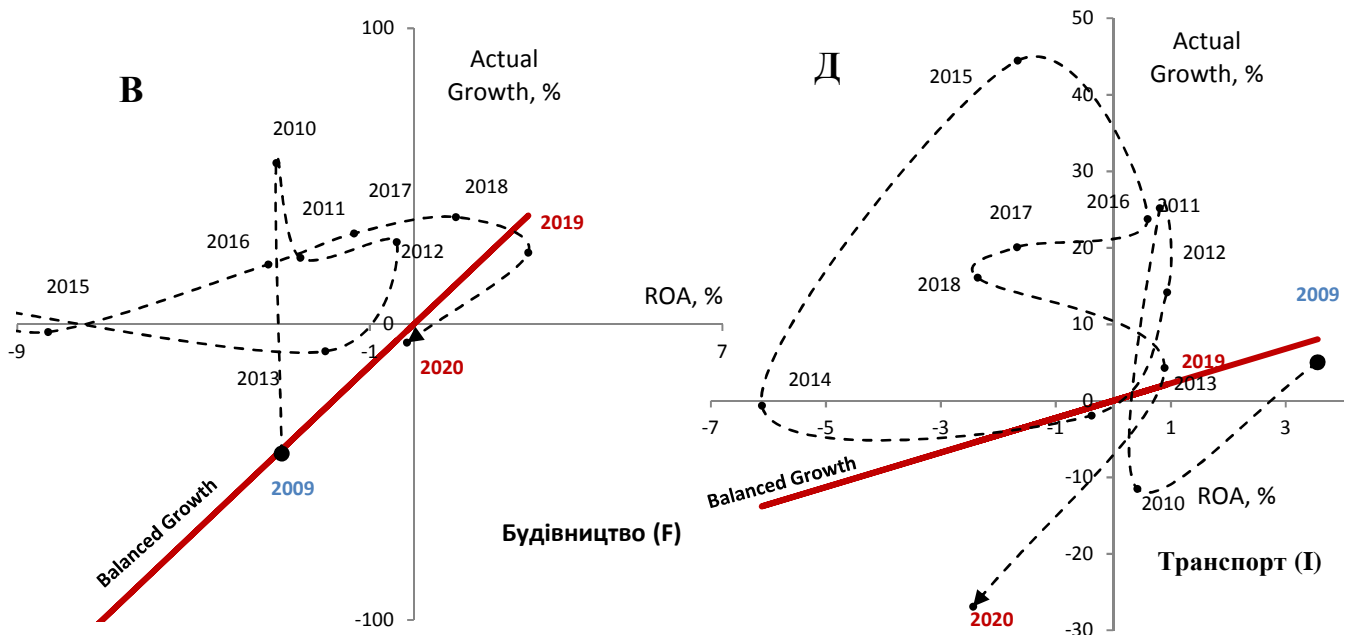

Рис. 2 (В, Д). Траєкторії розвитку будівництва й транспорту України протягом 2009-2020 років (авторська розробка)

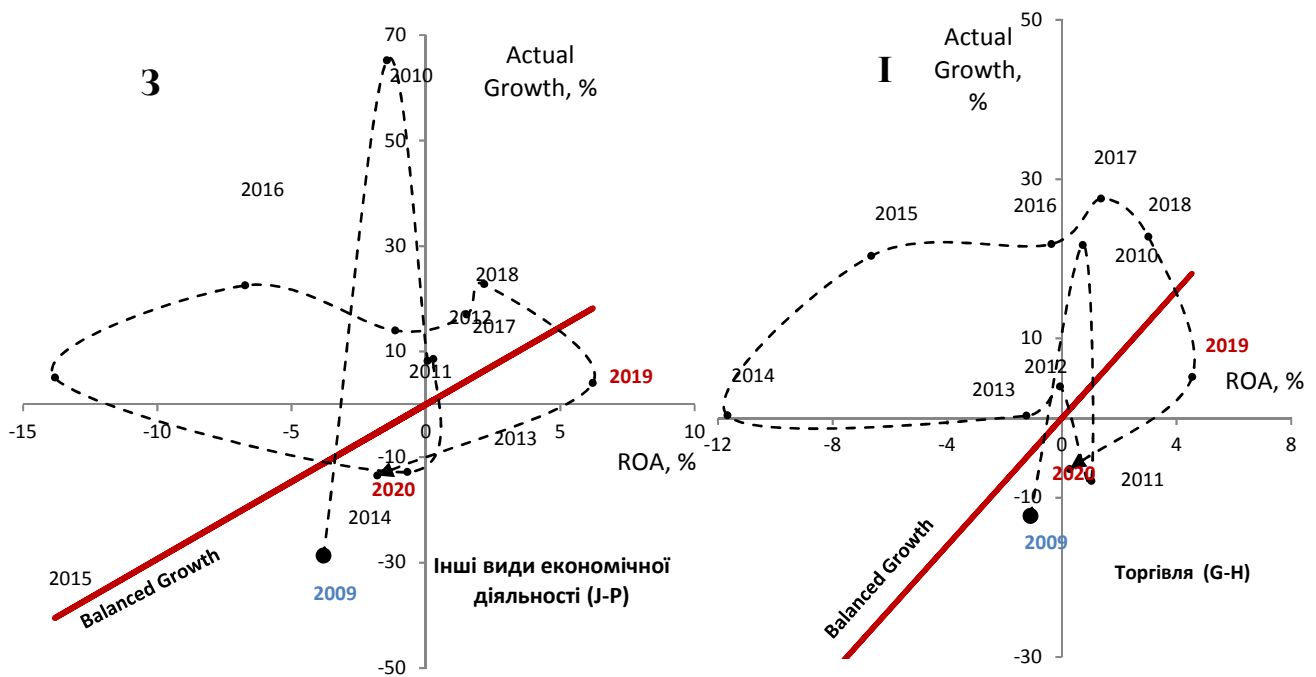

Рис. 2 (З, І). Траєкторії розвитку торгівлі й інших ВЕД України протягом 2009-2020 років (авторська розробка)

Графоаналітичний аналіз розвитку національної економіки та її секторів здійснено за формою траєкторії руху (розкиданість точок у фазовому просторі) свідчить про стійкість розвитку. Визначимо, в якому з чотирьох квадрантів довше за все знаходиться економічна система (див. рис. 2), як фактична динаміка зростання економічної системи наближається, корелює з динамікою збалансованого зростання.

Для можливості інтерпретації отриманих аналітичних та графічних результатів оцінки збалансованості розвитку національної економіки України скористаємося графічним ключем поданим на рис. 3.

З метою більш повного аналітичного охопту отриманих графічних результатів оцінювання з урахуванням граничних вимог до обсягів наукового дослідження висновки за кожним сектором національної економіки подано у табл. 3.

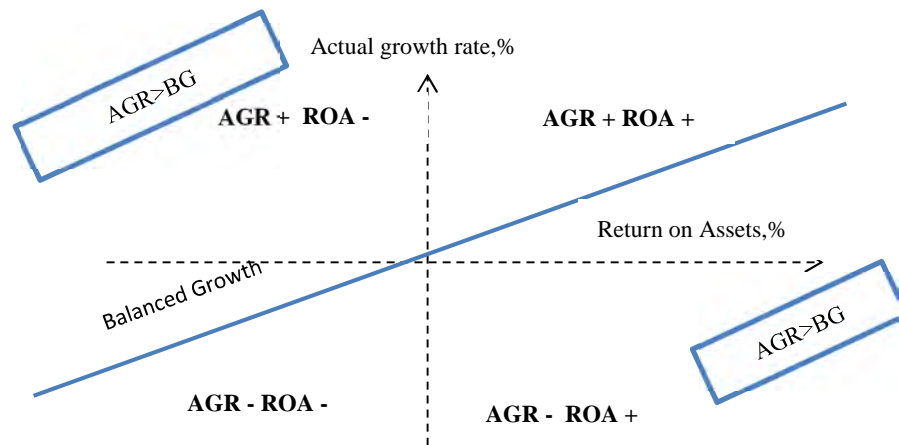

Рис. 3. Графічний ключ для інтерпретації результатів оцінки збалансованості розвитку національної економічної системи (удосконалено автором)

Таблиця 3

Результати аналітичного оцінювання збалансованості розвитку національної економіки України за 2008-2020 роки (авторське опрацювання)

ВЕД за ISIC/ Критерії та параметри оцінювання	1. Форма траєкторії, розкиданість точок траєкторії, наявність стійких структур розвитку економічного сектора	2. До якого з чотирьох квадрантів розвитку найбільш за все тяжіє економічний сектор	3. Ступінь узгодженості фактичної та збалансованої динаміки розвитку економічного сектора
1	2	3	4
Сільське господарство (ISIC A-B)	Спіралеподібна форма руху траєкторії з трьома витками 2009-2013, 2013-2016, 2016-2018. Розкиданість точок обмежена одним (першим) квадрантом розвитку. Присутні зворотні точки, коли траєкторія різко міняє напрямок руху на протилежний: 2013, 2016, 2018. В наявності три квазіциклічні (кругові) конструкції	Дев'ять з 12 років економіка сектору знаходилася в позитивному квадранті розвитку, де поєднуються позитивні темпи фактичного зростання сектору з ефективністю функціонування капіталу. 2009, 2019 роки (10-річне велике коло розвитку) знаходиться у другому квадранті з від'ємними темпами зростання, але з рентабельністю сукупних активів, що функціонують в секторі. 2020 рік – третій квадрант, коли показники приймають від'ємні значення	2011-2012 роки траєкторія руху органічно належала балансовому рівнянню. 2014-2015 роки фактичні темпи перевищують збалансовані, що свідчить про недостатність та втрату якості зростання. 2016, 2017, 2018 – органічно наближуються до збалансованих. Інші роки сектор функціонує з темпами зростання, які нижчі за потенційно можливі при даному рівні розвиненості
Промисловість, енергетика, водопостачання, поводження з відходами (ISIC C-E)	Спіралеподібна форма руху траєкторії розвитку з двома витками: малим 5-річним – 2009-2013; великим – 8-річним – 2013-2020. Розкиданість точок висока, траєкторія розвитку присутня у всіх 4-х квадрантах. При цьому явно виділяються дві поворотні точки – 2010 та 2017 роки. Помітні два квазіцикли	Більш ніж 50% часу траєкторія рухається у негативних квадрантах розвитку з від'ємними значеннями темпів зростання сектору та рентабельності сукупного капіталу, який в ньому функціонує	Фактичні темпи зростання переважно перевищують збалансовані, що свідчить про зростання, яке не створює нову якість, не сприяє розвитку економіки сектору
Будівництво (ISIC F)	Колоподібна форма руху – граничний цикл, розтягнутий на два квадранти. Розкиданість точок середня, зміни напрямків руху відмічено у 2010, 2014, 2019 роках	Траєкторія розвитку сектору тяжіє до другого квадранту, який характеризується низькою ефективністю використання капіталу та низькою віддачею	Фактичні темпи зростання переважно знаходяться над основним балансовим рівнянням, що свідчить про зростання, яке не створює нову якість, не сприяє розвитку економіки сектору

Закінчення табл. 3

1	2	3	4
Торгівля (ISIC G-H)	Колоподібна форма руху – граничний цикл, тривалістю 10 років, протягом якого економіка сектору прямує у квадрант (третій), з якого «починався» її рух. Розкиданість точок середня, поворотні точки відмічено у 2010-2011, 2014, 2019 роках	Енергія траєкторії руху сектору пропорційно розподіляється поміж першим (2010, 2017-2019 роки) та другим квадрантом, розвитку (2012-2016 роки)	Специфічною рисою є те, що траєкторія розвитку сектору характеризується переважно позитивними значеннями рентабельності сукупних активів та поряд з цим підвищеними темпами зростання масштабів діяльності, які перевищують збалансовані
Транспорт, інформація та зв'язок (ISIC I)	Хаотична динаміка сприяє високій розкиданості точок зі швидкою зміною напрямку руху траєкторії розвитку економіки сектору. Поворотні точки формуються майже щорічно, зумовлюючи нестійкий характер розвитку	Траєкторія розвитку нестійка, відсутнє тяжіння до одного квадранту розвитку	Дисбаланс проявляється в розташуванні фактичних темпів зростання економіки сектору відносно лінії збалансованого зростання: 8 з 12 років фактичні темпи більше збалансованих.
Інші види економічної діяльності (ISIC J-P)	Квазіциклічний характер руху: з двома колами: великим – зовнішнім (2013-2020) та внутрішнім малим (2009-2012)	Траєкторія розвитку є майже замкненою періоду, присутня рівномірно у трьох квадрантах розвитку, починаючись та закінчуючись у негативному квадранті, який характеризується спадом масштабів та збитковістю функціонування у секторі капіталу	Відносно балансового рівняння траєкторія розвитку 8 років перебувала у зоні підвищених темпів зростання, 4 роки – понижених темпів

Узагальнюючи результати графоаналітичної оцінки збалансованості розвитку національної економіки в розрізі агрегованих секторів господарювання слід відмітити наступне. Траєкторії руху останніх схожі за спіралеподібною формою, квазіциклічним характером, розкиданістю точок, наявністю поворотних точок руху, неодноразовим перетинанням лінії збалансованого якісного зростання.

За результатами аналізу слід виділити найбільш стійкі та збалансовані види економічної діяльності, які найбільш вдало виходили з кризових ситуацій, показували упорядковану динаміку розвитку. Серед найбільш гармонічних виділені сільське господарство й промисловість (див. рис. 2 А-Б). Серед найбільш незбалансованих та з елементами хаотичності в розгортанні розвитку – транспорт, інформацію та зв'язок (див. рис. 2 Д).

Підсумковим етапом оцінювання збалансованості розвитку виступає побудова матриці оцінки якості зростання національної економіки та її секторів – інструменту, вже тривалий час поширеному на Заході [7-10, 12] та починаючому розповсюджуватися на вітчизняному науковому просторі [11].

Ураховуючи специфіку об'єкту оцінки, складність отримання достовірних статистичних даних, їх неоднорідність, нестационарність та нетривалість, модифіковано формулу розрахунку індексу збалансованого зростання (формула 2), виконане відповідне оцінювання якості зростання шести секторів національної економіки за 12-річний період, який характеризувався руйнівними наслідками світової

фінансової кризи 2008-2009 років, періодом поживлення національної економіки до 2013 року, тяжким періодом загострення внутрішнього конфлікту на сході країни з відчуженням частини промислового та людського капіталу, порушенням історично усталених соціально-економічних зв'язків з 2014 року, важкими ретроградними соціально-економічними наслідками та прогнозованими «негаздами» у зв'язку зі світовою пандемією Covid-19.

$$SGI = (1 + \overline{AGR}) \times \frac{l}{k} \times \sum_{i=1}^k \max[0, (SGR_i - -SGR_{i-1})], \quad (2)$$

де $(1 + \overline{AGR})$ – середній темп зростання продаж;

l – кількість років спостережень, протягом яких динаміка рентабельності зростає, або залишається без змін;

k – загальна кількість років спостережень.

Отримані результати оцінювання якості зростання національної економіки графічно подані на рис. 4. Відмітимо, що під якістю зростання розуміється здатність зростання доходів від діяльності трансформуватися у економічну цінність, так звану value-build growth, якщо дослівно – зростання, що створює (формує) вартість (цінність) [12]. Також відмітимо, що агрегований сектор національної економіки Торгівля (ISIC G-H) потребує побудови окремої матриці оцінки через неоднорідність оціночних результатів ($SGI_{\text{тор}}=5,85$ при середньому за вибіркою 1,29), які, в свою чергу, зумовлені причинами як об'єктивного (економічний та історичний

підтекст періоду 2016-2017 років, який потрібно додатково проаналізувати), так суб'єктивного характеру (специфічність формування складових частин

показника збалансованого індексу зростання безпосередньо для цього сектору).

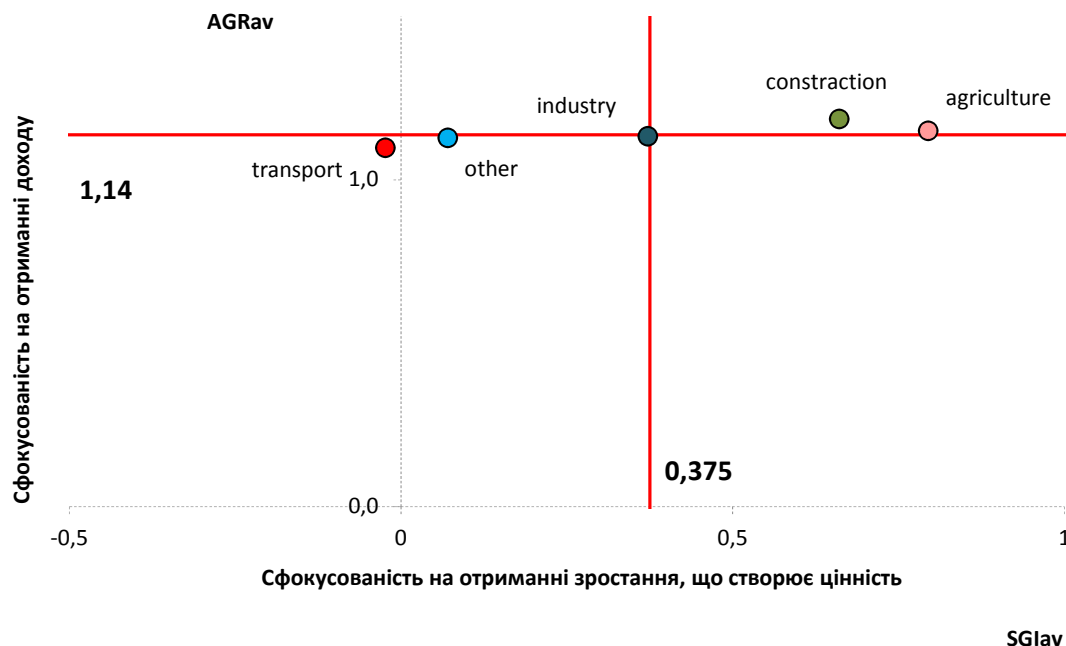

Рис. 4. Матриця «якості зростання» секторів національної економіки за період 2008-2020 років (авторське подання)

Отже, графічно отримано наступний розподіл секторів народного господарства за якісним зростанням, що у довгостроковій перспективі приводить до збалансованості розвитку. До секторів, які якісно розвивалися протягом останніх 12-ти років, віднесено Сільське господарство (agriculture), Будівництво (construction) та близькою до квадранту є національна промисловість (industry) – так звані “Value Growers”. Інші види економічної діяльності (others) віднесено до наздоганяючих “Under-Performers” з темпами зростання доходу та вартості нижчих за середньогалузеві. Транспорт (transport) знаходиться у квадранті наздоганяючих, однак у зоні з низькими темпами зростання доходів сектору та від’ємним значенням індексу збалансованого зростання.

Висновки. Оцінювання збалансованості розвитку економічної системи національної економіки має важливе значення для визначення якісних структурних та динамічних характеристик процесу, для поглиблення розуміння механізму розвитку, а значить – для можливості результативного управління ним з боку держави в умовах системної кризи, зовнішніх й внутрішніх шоків. Використаний структурно-динамічний підхід до оцінки збалансованості дозволив змодельовати процес протікання розвитку національної економіки як динамічної системи протягом останніх 12-ти років, описати режими, в яких функціонувала національна економічна система України та її сектори, за допомогою графоаналітичного

методу аналізу побудованих траєкторій руху визначити характер її поведінки (стійкість-нестійкість перебування в певному стані, регулярність-нерегулярність характеру руху).

У процесі оцінювання збалансованості розвитку національної економіки виявлені такі переваги, як: можливість проведення міжнародних порівнянь результатів оцінки; можливість одночасного оцінювання збалансованості розвитку на макрорівні й створення рекомендацій з підвищення якості розвитку для мікрорівня, спускаючись безпосередньо до полюсів виникнення дисбалансів; репрезентативність та аналітичний потенціал отриманих викладок.

Аналітичні результати оцінювання в світлі прогнозних тенденцій, які враховує рекомендовані науково-методичні положення з оцінки, можуть бути покладені в основу формування стратегій розвитку, політики регулювання й програм забезпечення збалансованості розвитку, встановлення якості зростання національних економічних систем на державному, галузевому, регіональному та макрорівнях функціонування національної економіки України.

Література

1. Loayza N., Apurva S., Shaharuddin N., Wuester L. Recovery from the Pandemic Crisis: Balancing Short-Term and Long-Term Concerns / Research and Policy Brief. World Bank, Washington, DC. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/34462/>.
2. Амоша О. І., Новікова О. Ф. та ін. Сталій розвиток

промислового регіону: соціальні аспекти: монографія / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Донецьк, 2012. 534 с. 3. **Ляшенко В. І., Вишневський О. С.** Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку: монографія / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2018. 252 с. URL: https://ie.org.ua/wpcontent/uploads/monografiyi/2017/Lyashenko_Vishnevsky_2018.pdf. 4. **Лібанова Е. М., Кизим М. О. та ін.** Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів: національна доповідь. Київ: ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. 776 с. 5. **Мельник Л. Г.** Фундаментальные основы развития. Сумы: ИТД «Университетская книга», 2003. 290 с. 6. **Бугайко Д. О., Харазішвілі Ю. М.** Теоретичні засади стратегічного управління безпекою авіаційної галузі у контексті забезпечення сталого розвитку національної економіки. *Вісник економічної науки України*. 2020. № 1 (38). С. 166-175. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1\(38\).166-175](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1(38).166-175). 7. **Higgins R.** How Much Growth Can a Firm Afford. *Financial Management*. 1977. Vol. 6, No. 3. P. 7-16. URL: <https://www.jstor.org/stable/3665251>. doi: <https://doi.org/10.2307/3665251>. 8. **Palepu Krishna G., Paul M. Healy, and Victor L. Bernard.** Business Analysis and Valuation Using Financial Statements: Text and Cases. 3rd ed. Mason, OH: Thomson South-Western, 2003. P. 956. 9. **Walsh Ciaran.** Key Management Ratios. London: Prentice Hall, 2003. 374 p. 10. **Ван Хорн Дж. К., Вахович Дж. мл.** Основы финансового менеджмента: пер. с англ. 12-е изд. Москва: Вильямс, 2008. 1232 с. (С. 1226). 11. **Ивашковская И. В., Волотовская О. А.** Устойчивость роста компаний с развивающихся рынков капитала. *Корпоративные финансы*. 2012. № 4(24). С. 5 – 9. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ustoychivost-rosta-kompaniy-s-razvivayuschih-sya-rynkov-kapitala-empiricheskiy-analiz/viewer>. 12. **Dean Hillier, Tim MacDonald, Tim MacDonald.** Value-building growth: Canadian challenge. *Ivey Business Journal: improving practice of management*. 2001. №11-12. URL: <https://iveybusinessjournal.com/publication/value-building-growth-a-canadian-challenge/>.

References

1. Loayza N., Apurva S., Shaharuddin N., Wuester L. Recovery from the Pandemic Crisis: Balancing Short-Term and Long-Term Concerns / Research and Policy Brief. World Bank, Washington, DC. Retrieved from <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/34462/>.
2. Amosha O. I., Novikova O. F. et al. (2012). Stalyi rozvytok promyslovoho rehionu: sotsialni aspekty [Sustainable development of the industrial region: social aspects]. Donetsk, IIE of NAS of Ukraine [in Ukrainian].
3. Liashenko V. I., Vyshnevskyi O. S. (2018). Tsyfrova modernizatsiia ekonomiky Ukrainy yak mozhlyvist proryvnoho rozvytku [Digital modernization of the economy of Ukraine as an opportunity for breakthrough development]. Kyiv, IIE of NAS of Ukraine. Retrieved from https://ie.org.ua/wpcontent/uploads/monografiyi/2017/Lyashenko_Vishnevsky_2018.pdf [in Ukrainian].
4. Libanova E. M., Kyzym M. O. et al. (2014). Sotsialno-ekonomichniy potentsial staloho rozvytku Ukrainy ta yii rehioniv [Socio-economic potential of

sustainable development of Ukraine and its regions]. Kyiv, SI IEPR NAS of Ukraine [in Ukrainian].

5. Melnik L. G. (2003). Fundamental foundations of development. Sumy, ITD "University Book" [in Russian].
6. Bugayko D. O., Kharazishvili Y. M. (2020). Theoretical foundations of the aviation industry strategic safety management in the context of ensuring sustainable development of the national economy. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 1 (38), pp. 166-175. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1\(38\).166-175](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1(38).166-175)
7. Higgins R. (1977). How Much Growth Can a Firm Afford. *Financial Management*, Vol. 6, No. 3, pp. 7-16. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/3665251>. doi: <https://doi.org/10.2307/3665251>.
8. Palepu Krishna G., Paul M. Healy, and Victor L. Bernard. (2003). Business Analysis and Valuation Using Financial Statements: Text and Cases. 3rd ed. Mason, OH: Thomson South-Western.
9. Walsh Ciaran. (2003). Key Management Ratios. London: Prentice Hall. 374 p.
10. Van Horn J.K., Vakhovich J. Jr. (2008). Fundamentals of Financial Management. Transl. from Engl. 12th ed. Moscow, Williams [in Russian].
11. Ivashkovskaya I. V., Volotovskaya O. A. (2012). Growth stability of companies from emerging capital markets. *Corporate finance*, No. 4 (24), pp. 5 - 9. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/ustoychivost-rosta-kompaniy-s-razvivayuschih-sya-rynkov-kapitala-empiricheskiy-analiz/viewer> [in Russian].
12. Dean Hillier, Tim MacDonald, Tim MacDonald. (2001). Value-building growth: Canadian challenge. *Ivey Business Journal: improving practice of management*, 11-12. Retrieved from <https://iveybusinessjournal.com/publication/value-building-growth-a-canadian-challenge/>.

Кладченко І. С. Оцінювання збалансованості розвитку національної економіки: структурно-динамічний аспект

Наукова стаття присвячена обґрунтуванню науково-методичних положень та розробленню практичних рекомендацій з оцінювання збалансованості розвитку національної економіки України з метою наукового пояснення реальної економічної динаміки та пошуку на цій основі інструментів та механізмів впливу на спрямування економічного розвитку в потрібному напрямку. Реалізований у роботі структурно-динамічний підхід до оцінювання збалансованості розвитку дав можливість нівелювати складність національної економічної системи як об'єкту оцінки шляхом побудови фазових портретів руху секторів національної економіки протягом 12-річного періоду в двовірному фазовому просторі, структурованому лініями збалансованого зростання.

Обґрунтована доцільність використання та імплементації «концепції збалансованого зростання» при оцінюванні збалансованості розвитку національної економіки. Запропоновано використання механізму та принципів концепції на макрорівні національних економічних систем. Сформована структурно-логічна система показників оцінки збалансованості розвитку та виконане емпіричне дослідження збалансованості розвитку національної економіки України за 2008-

2020 роки. Побудована матриця оцінки якості зростання для основних секторів національного господарства.

За результатами оцінювання сформовані висновки про забезпеченість, стійкість та виправданість темпів економічного зростання національної економіки, її структурних елементів. У розрізі параметрів оцінювання обрані сектори національного господарства з найбільш стійкою та регулярною поведінкою за показником збалансованого темпу зростання та індексу стійкого розвитку. Обґрунтовані загальні висновки про збалансованість та перспективи розвитку національної економіки.

Ключові слова: збалансованість розвитку, національна економічна система, оцінювання якості зростання, структурно-динамічний підхід, матриця оцінки якості зростання, траєкторії розгортання розвитку, сектори національної економіки.

Kladchenko I. Evaluation of National Economy's Development Balance: Structural and Dynamic Aspects

The work is devoted to the grounding of the scientific and methodological aspects and forming the practical recommendations for evaluation of national economy's development balance. Assessment's results are aimed at strict explanation of real economic dynamics to find relevant instruments and impact mechanisms to target national economic development to the mainstream. Structural and dynamic approach to the estimation gives an opportunity to neutralize the complexity of national economy as an object for the evaluation by means of building the phase portraits of national economic sectors' movements in two-dimensional phase space structured with the balanced lines. Practicability of the "balanced growth concept" implementation as a part of the national economy's balance development evaluating is scientifically proved.

Using of the concept's mechanisms and principles at the macro level of national economic systems' evolution is proposed. The structural and logical schema of balanced indicators is formed. Empirical research of Ukrainian national economy's balance development is done during 2008-2012' period. Matrix of growth quality assessment is built for the main sectors of national economy. The conclusions about security, sustainability and expediency of national economic growth rates, its structural components are made. The national economy's sectors characterized with the most sustainable and regular behavior according to assessment based on indicators of a Balanced Growth Rate and Sustainable Development Index are picked out. General results of balance and prospects of national economy's development are formed.

Keywords: development balance, national economy system, growth quality assessment, structural and dynamic approach, Matrix of growth quality evaluation, movement trajectories, sectors of the national economy.

Кладченко И. С. Оценка сбалансированности развития национальной экономики: структурно-динамический аспект

Статья посвящена обоснованию научно-методических положений и формированию практических рекомендаций по оцениванию сбалансированности развития национальной экономики Украины с целью научного объяснения реальной экономической динамики и поиска на этой основе инструментов и механизмов направления экономического развития в необходимое русло. Реализованный в работе структурно-динамический аспект оценки сбалансированности развития дал возможность нивелировать сложность национальной экономики как объекта оценки путем построения фазовых портретов движения секторов национальной экономики на протяжении 12-летнего периода в двумерном фазовом пространстве, структурированном линиями сбалансированного роста.

Обоснована целесообразность имплементации «концепции сбалансированного роста» при оценивании сбалансированности развития национальной экономики. Предложено использование механизмов и принципов концепции на макроуровне развития национальных экономических систем. Сформирована структурно-логическая схема показателей оценки сбалансированности, проведено эмпирическое исследование сбалансированности развития национальной экономики Украины за период 2008-2020 годов. Построена матрица оценки качества роста для основных секторов национального хозяйства.

По результатам оценивания сформулированы выводы об обеспеченности, устойчивости и целесообразности темпов экономического роста национальной экономики, её структурных элементов. В разрезе параметров оценивания выбраны секторы национальной экономики с наиболее устойчивым и регулярным поведением на основе показателей сбалансированного темпа роста и индекса устойчивого развития. Обоснованы общие выводы о сбалансированности и перспективах развития национальной экономики.

Ключевые слова: сбалансированность развития, национальная экономическая система, оценивание качества роста, структурно-динамический подход, матрица оценки качества роста, траектории движения, секторы национальной экономики.

Стаття надійшла до редакції 04.09.2020

Прийнято до друку 15.09.2020

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ НА РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

Постановка проблеми. Процес управління підприємством передбачає заходи планування і організації фінансової діяльності підприємства, її регулювання та контроль. Для ефективного забезпечення цього процесу виявляється ефективним використання на більшості сучасних підприємствах структурно-функціонального моделювання бізнес-процесів, яке дозволяє не тільки описати, формалізувати та регламентувати їх послідовність, призначити відповідальних осіб, а також спостерігати за проміжними та кінцевими результатами, своєчасно визначати відхилення від плану та їх причини, своєчасно вносити необхідні корегування і т.п.

Саме побудова структурно-функціональних моделей дозволяє виявляти недоліки в організації тих чи інших бізнес-процесів в організаціях та знаходити шляхи удосконалення даних процесів з метою більш ефективного їх функціонування. Кожен процес, кожна операція банку може бути змодельована з використанням сучасних CASE – технологій, та вдосконалена шляхом проведення реінжинірингу [1].

Метою побудови структурно-функціональних моделей, звичайно, є виявлення найбільш слабких і вразливих місць діяльності організації, аналіз переваг нових процесів бізнесу і міри зміни існуючої структури організації бізнесу. Аналіз недоліків і «вузьких місць» починають з побудови моделі AS-IS (як є), тобто моделі існуючої організації роботи, яка може будуватися на основі вивчення документації (посадових інструкцій, положень про підприємство, наказів, звітів і т. ін.), анкетування і опитування службовців підприємства, створення фотографії робочого дня й інших джерел. Одержана модель AS-IS служить для виявлення дубльованих робіт, а також робіт, які не забезпечені ресурсами, не ефективних робіт та інших недоліків в організації діяльності підприємства. Виправлення недоліків, перенаправлення інформаційних і матеріальних потоків приводить до створення моделі TO-BE (як повинно бути) – моделі близької до ідеальної організації процесів бізнесу. На першому етапі моделювання відбувається побудова контекстної діаграми моделі,

яка складається з блоку головного процесу, на другому етапі проводиться декомпозиція контекстної діаграми, яка реалізується шляхом виділення окремих робіт, а сформовані при цьому блоки діаграми між собою пов'язані послідовними діями, що дозволяє наглядно проілюструвати рух інформаційних потоків [2, с. 176].

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення невирішених частин загальної проблеми. На цей час є достатньо сформована база наукових праць з проблем ефективного управління фінансовою діяльністю підприємств, у тому числі все частіше це управління базується на результатах використання економіко-математичного інструментарію і застосування сучасних методів моделювання бізнес-процесів [1-7]. Проте з метою пошуку можливостей оптимізації процесу управління фінансовими аспектами господарювання підприємств подальшого дослідження потребують питання напрямів застосування сучасного інструментарію структурно-функціонального моделювання (можливо з сумісним використанням різних ІТ-платформ моделювання) підприємств на вітчизняному ринку фінансових послуг (ломбардів).

Підприємство на ринку фінансових послуг – ломбард – особлива кредитна установа, для якої «формування фінансового результату – прибутку (збитку) відбувається головним чином за рахунок сплати процентів фізичними особами за надані короткострокові кредити, інших фінансових послуг, а також від надання супутніх послуг» [8, с. 37].

Метою статті є отримання інструментарію управління фінансовою діяльністю підприємств за допомогою структурно-функціонального моделювання, що дозволяє підвищити ефективність управлінських рішень завдяки отриманню інструменту наочного відображення існуючого стану всіх процесів і етапів управління, визначення ресурсів, регламентів, завдань та бажаних результатів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для повсякденного управління ломбардом необхідно впровадження нових технологій і прийомів організації бізнес-процесів. При організаційному

моделюванні фінансової діяльності в ломбарді пропонується використати метод структурно-функціонального моделювання [4-7], який здійснюється із застосуванням CASE-засобу у програмному продукті BPwin 4.0 за стандартом IDEF0, який має змогу подати алгоритм процесу у вигляді діаграми та наочно відобразити послідовність процесів організації фінансового контролю. При моделюванні процесу формування фінансового результату ломбарду поставлено такі завдання: визначити сутність структурно-функціонального підходу з використанням стандарту IDEF0 і побудувати модель для опису процесу формування фінансового результату ломбарду; здійснити аналіз стану процесу формування фінансового результату ломбарду на основі створеної моделі.

Для створення моделі формування фінансового результату ломбарду пропонується застосовувати методологію IDEF0 [4-7], на основі цих моделей можливо створити наочну поліпшену модель і відтворити учасників цього процесу. Структурно-функціональна модель процесу формування фінансового результату ломбарду передбачає використання діаграми, яка за матеріалами [4-7] надає можливість наочно подати послідовність дій стратегії розвитку фінансових ресурсів, тобто потрібно описувати ту ситуацію, яка є на даний момент в компанії, а вже потім, проаналізувавши «вузькі місця» і виявивши всі

проблеми, застосовувати до описаних бізнес-процесів принцип «як треба» або «як має бути». При описі бізнес-процесів у кожного виділеного бізнес-процесу має бути результат і вхідні ресурси, які необхідні для отримання цього результату, є свій постачальник і споживач, який зацікавлений в отриманні результату або, інакше кажучи, виходу бізнес-процесу [4-7].

Моделювання бізнес-процесів (рис. 1, 2) було проведено на основі даних ломбарду «Ера-дон і компанія ваш ломбард» щодо щоденної роботи експерта з оцінки застави (на платформі «Ramus» – платформі моделювання бізнес-процесів [4-7]).

На першому етапі пропонується побудувати контекстні діаграми діяльності ломбарду з подальшою декомпозицією процесів (рис. 1, 2). На цих діаграмах зображена вхідна та вихідна інформація (завдання, ресурси, результат), механізми та керуючі впливи. До механізмів впливу відносяться: персонал (експерти з оцінки, оргтехніка та ін.). До управлінського впливу відносяться: кон'юнктура ринку, вказівки та законодавство, яким експерт з оцінки керується при прийомі заставного майна. На виході моделі зображають результат трансформації інформаційних і матеріальних потоків (повернення матеріальної застави, кошти і відрахування державі), що є результатом взаємодії всіх попередніх впливів на цей підпроцес.

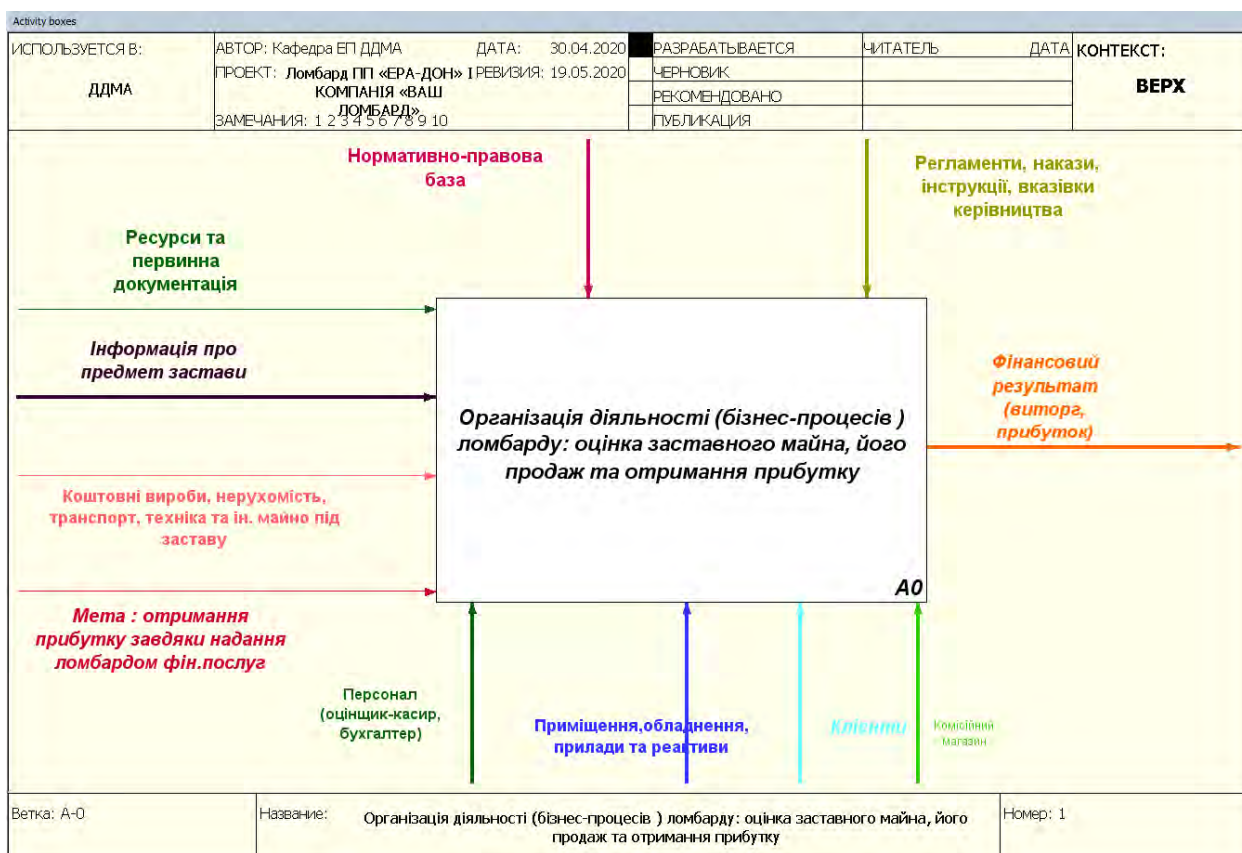

Рис. 1. Контекстна діаграма «AS IS» організації діяльності ломбарду (побудовано в програмному продукті BPwin за стандартом IDEF0)

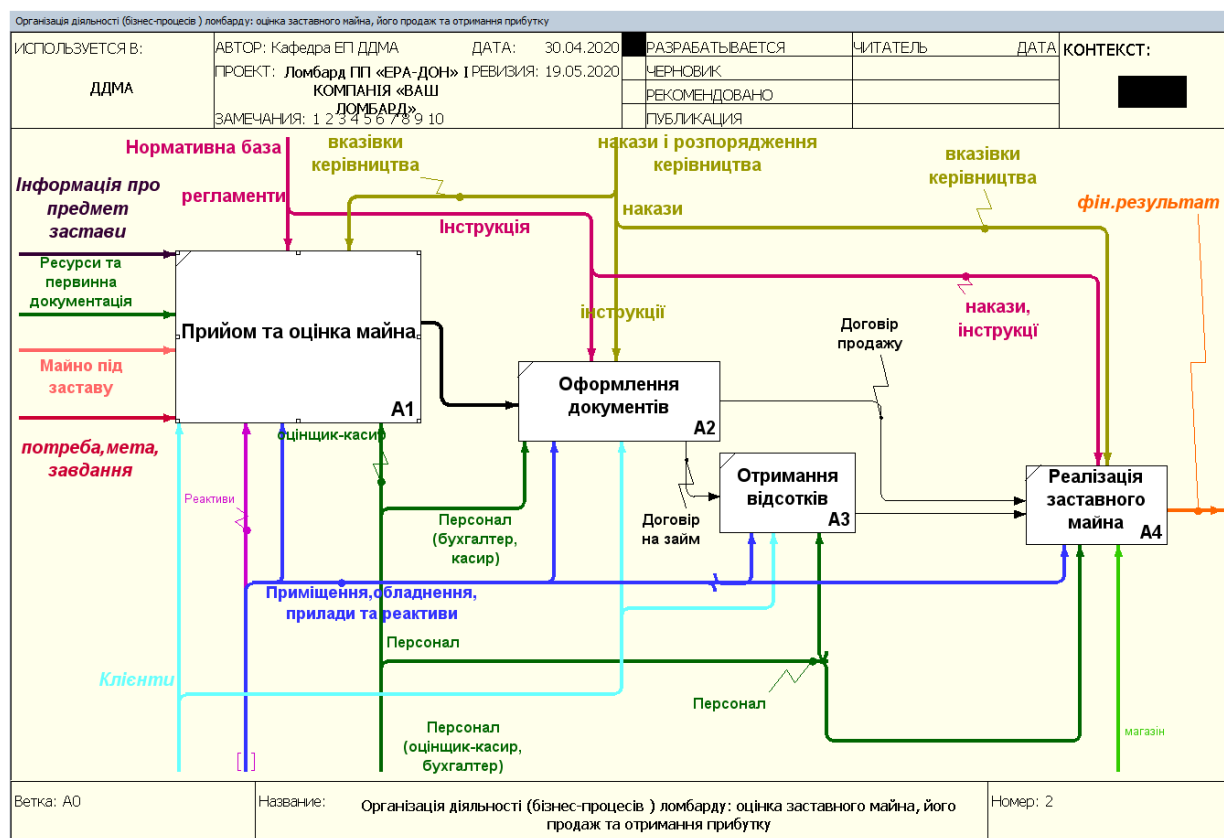

Рис. 2. Розширена контекстна діаграма «AS IS» організації діяльності ломбарду
(побудовано в програмному продукті BPwin за стандартом IDEF0)

На рис. 2 представлена діаграма деталізації (по-слідовні етапи моделювання за методологією IDEF0 діяльності експерта з оцінки). Модель містить такі етапи (бізнес-процеси): отримання застави, покупка, зберігання, продаж, повернення застави. На першому етапі визначається допустимий перелік дій за що підприємство дає клієнту готівку. До механізму першого етапу входять: клієнти які звернулись до ломбарду з метою заставити чи продати майно та отримати гроші; повернення готівки за користування; персонал (експерт з оцінки). Контролюючий процес – це нормативи, кон'юнктура ринку, законодавство. Другим етапом моделювання бізнес-процесів за методологією IDEF0 є процес оформлення договору та зберігання заставного майна. Він відбувається за допомогою управлінського механізму: персоналу (експерта з оцінки), оргтехніки та ін. Третій етап розширеної контекстної діаграми описує бізнес-процес, повернення матеріальної застави, видача готівки, відрахування державі від оформлених раніше договорів чи від реалізації заставного майна.

Побудовані та розглянуті вище моделі бізнес-процесів відносяться до типу «AS-IS» («як є»), які згідно алгоритмів моделювання, представлених у наукових працях [5; 11-12], дозволяють встановити існуючий стан БП.

Варто далі за методикою [5; 11-12] проаналізувати діяльність компанії, існуючі вади, щоб зрозуміти, чи дійсно і як саме запропоноване управління

допоможе у досягненні поставлених цілей. Далі для покращення фінансової стійкості ломбардів доцільно сформувані та обрати ефективну стратегію розвитку, що являє собою «забезпечення життєздатності (фінансово-господарської стійкості) ломбардної установи шляхом розвитку стратегічного потенціалу під впливом потреб і мотивації виникнення нових, а також балансу інтересів всіх суб'єктів, що мають відношення до ломбарду» [9].

При формуванні удосконаленої стратегії розвитку ломбарду варто з'ясувати можливості застосування моделі удосконалення роботи ломбарду при формуванні фінансового результату за методологією IDEF0.

Метою цієї моделі є оцінка якості процесу формування фінансового результату. Виходячи з мети побудови цієї моделі, потрібно обрати інформацію, яка буде входами, виходами, засобами, керуючими даними, які відповідно мають такі значення, як: початкова інформація, кінцева інформація, ким виконується операція, на основі чого виконується операція [9].

Початковим елементом, з якого і починається процес формування фінансового результату ломбарду, виступають такі дані:

- 1) первинна документація (прибутковий або видатковий касовий ордер);
- 2) інформація про предмет застави. Наступною дією є визначення тих елементів, за допомогою яких

буде перетворено отриманий запит. У цьому випадку такими особами виступають бухгалтер та оцінщик-касир. Саме завдяки дії цих фахівців буде відбуватися перетворення початкового запиту в кінцевий результат. Також належить виділити засоби управління процесом, у цьому випадку – це нормативно-правова база, побажання клієнта, інформація про клієнта та методичне забезпечення надання фінансових і супутніх послуг [4-7].

За допомогою вхідної інформації та ресурсів, дії фахівців і клієнтів, виконання нормативних вимог формується кінцевий результат, а саме прибуток або збиток від фінансової діяльності.

Отже, відповідно до застосованої інформаційної технології, побудовано контекстну діаграму процесу формування фінансового результату на рис. 3. На контекстній діаграмі (рис. 3) у центрі блок головного завдання, яке відображає сутність моделі, мету її побудови та передбачає сукупність запитань,

на які має відповідати модель. З усіх боків до головного блоку надходять інтерфейсні дуги, які визначають:

вхідну інформацію, необхідну для формування фінансового результату діяльності ломбарду;

назву модельованого процесу;

ініціатора – особу, під управлінням якої проводиться робота з формування фінансового результату (у цьому випадку – це бухгалтер), і механізм, із застосуванням якого реалізується змодельований процес (інформаційні технології);

вихідний документ, тобто результат, який необхідно отримати (у цьому випадку – це отриманий фінансовий результат – прибуток або збиток). На другому етапі моделювання відбувається декомпозиція контекстної діаграми (блок А-0, рис. 3), результатом чого є діаграма, що відбиває структуру, тобто сукупність етапів процесу, який відображено контекстною діаграмою.

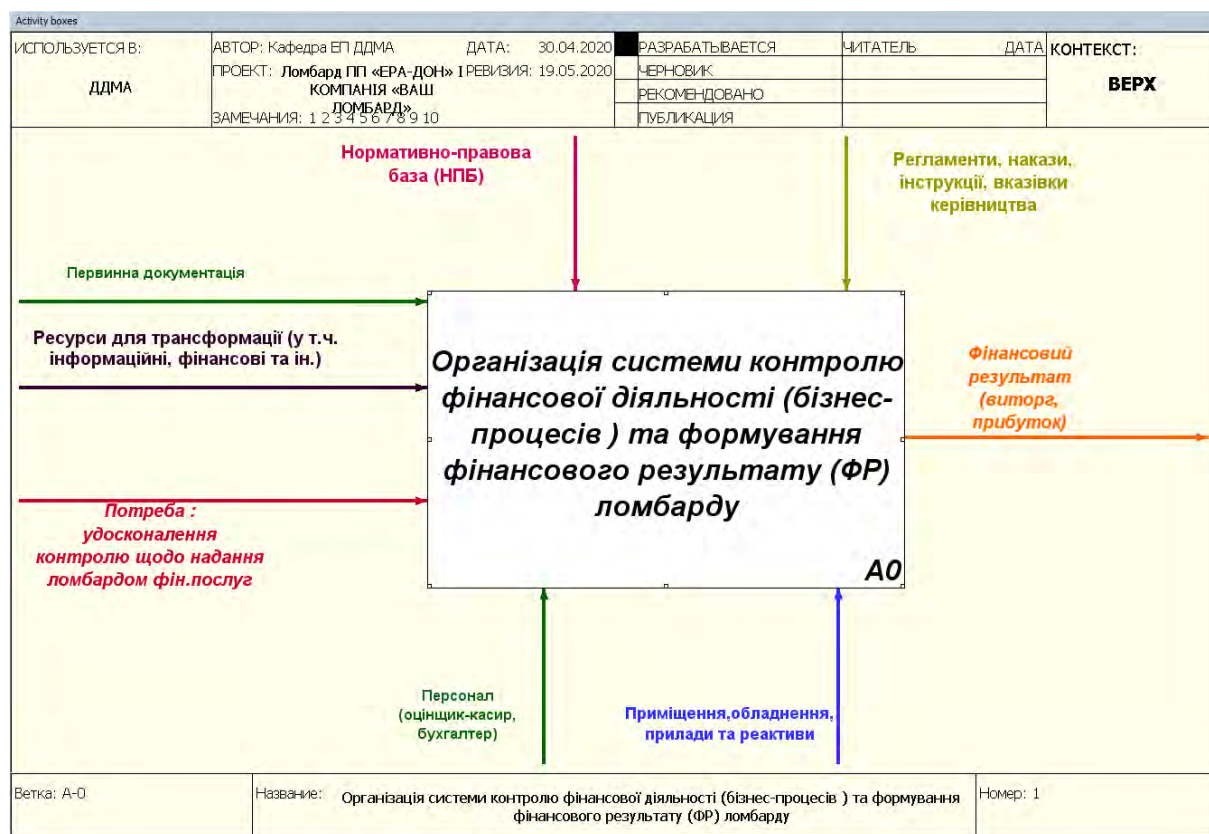

Рис. 3. Контекстна діаграма процесу «Сформувати фінансовий результат діяльності ломбарду»
(побудовано в програмному продукті BPwin за стандартом IDEF0)

Для змодельованого процесу таку діаграму подано на рис. 4, з якого видно, що процес формування фінансового результату запропоновано розділити на три послідовні процеси: видача кредиту під заставу, (блок А-1), зберігання (або реалізація) предмета застави (заклад) (блок А-2), повернення предмету застави (блок А-3). Далі процеси декомпонуються на підпроцеси, фінальним виходом є результат (отри-

маний прибуток або збиток) (рис. 4 - 6). Як видно з рис. 4, результати функціонального блоку А-1 є одним із засобів управління блоком А-2, результати функціональних блоків А-2 та А-3 є вхідною інформацією. Для того, щоб розглянути можливі шляхи формування фінансового результату ломбарду, потрібно розглянути декомпозицію блоків А1 і А2, блок А3 не потребує декомпозиції тому що, якщо

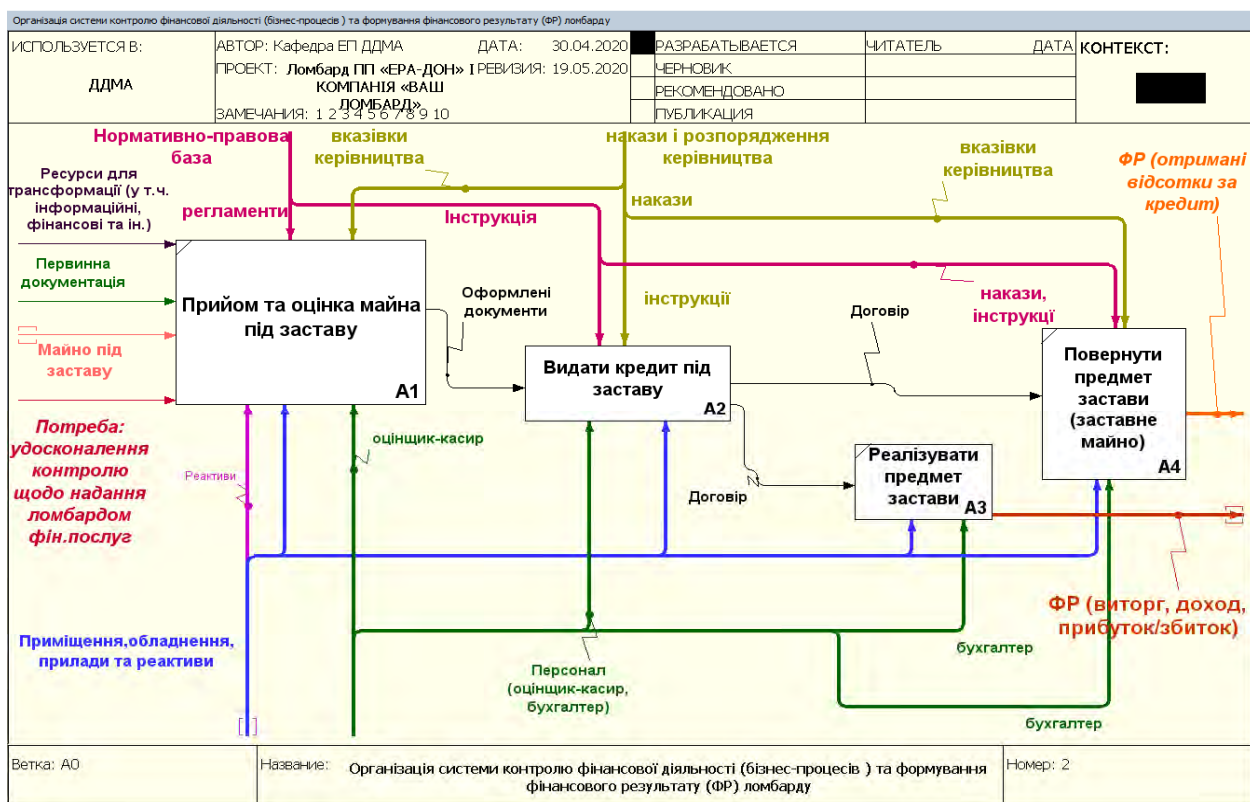

Рис. 4. Діаграма декомпозиції процесу «Сформувати фінансовий результат діяльності ломбарду»

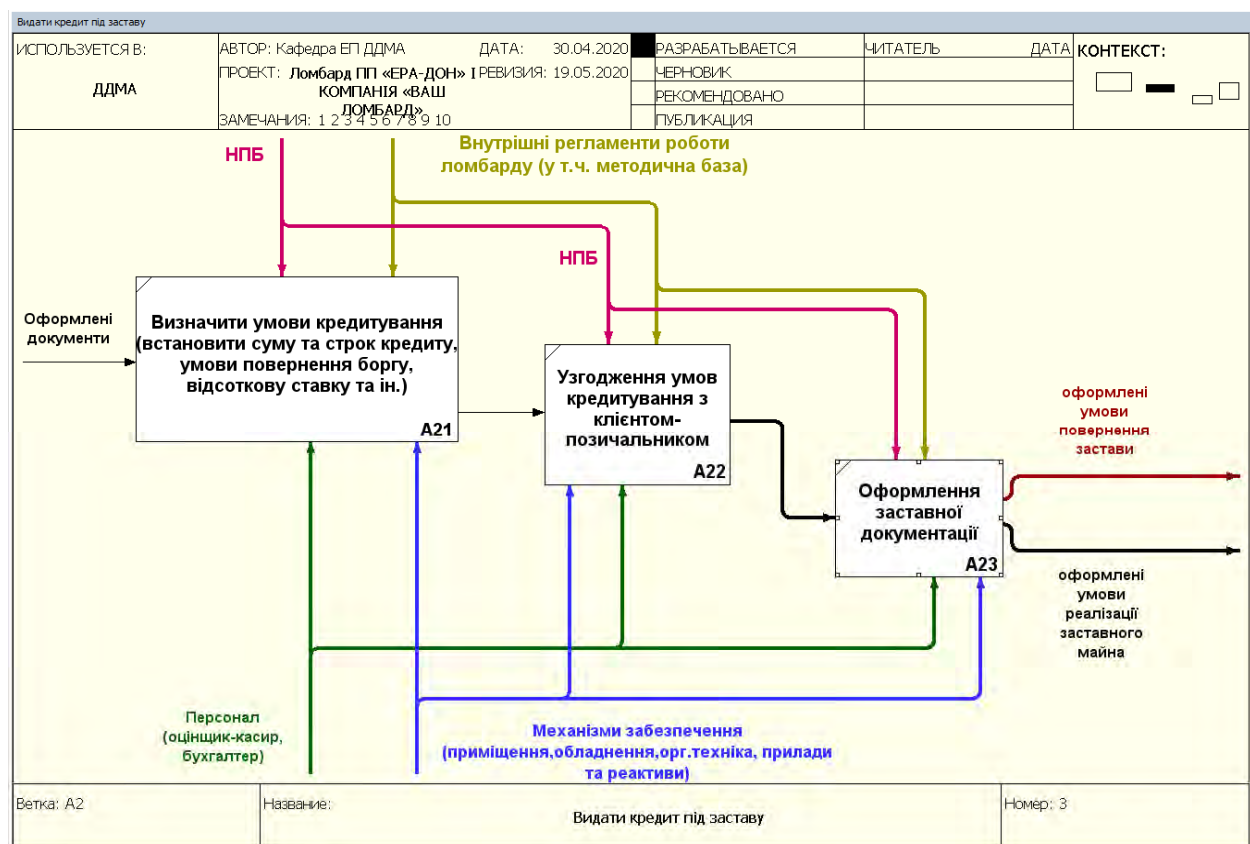

Рис. 5. Декомпозиція блоку «Видати кредит під заставу»

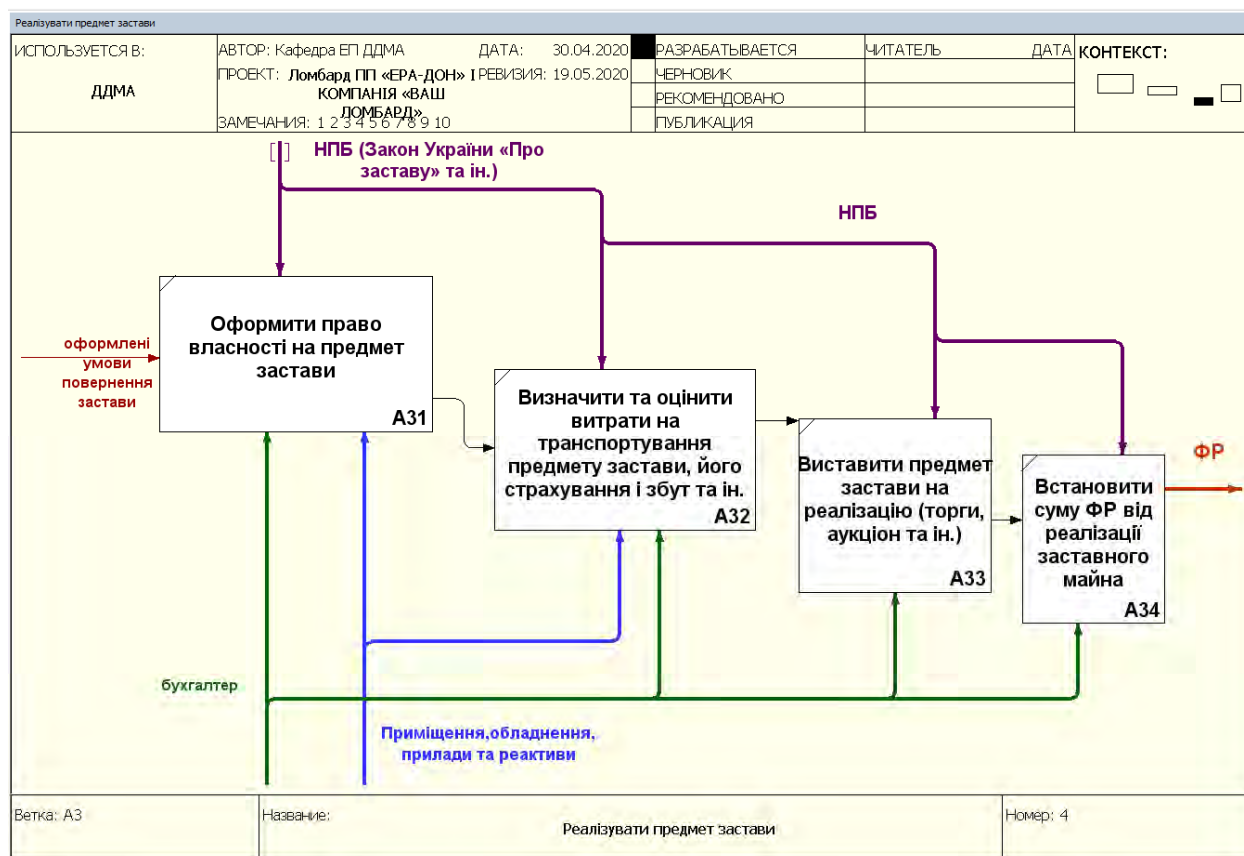

Рис. 6. Декомпозиція блоку «Реалізувати предмет застави»

предмет застави повертається власнику, то сума отриманих процентів, які він сплачує за користування кредитом, формують фінансовий результат ломбарду.

Декомпозиція блоку A1, яка має функціональні блоки, подана на рис. 5. Розглядаючи декомпозицію на рис. 6, необхідно зауважити, якщо предмет застави не викупався власником, то бухгалтеру ломбарду необхідно провести декілька таких дій: оформити право власності на предмет застави згідно із Законом України «Про заставу» та інших нормативно-правових документів; визначити витрати на схов, страхування та збут даного предмета; виставити предмет на торги/аукціон; маючи дані про витрати та вартість реалізації, визначити фінансовий результат – прибуток або збиток від такої реалізації. Таким чином, процес формування фінансового результату ломбарду є досить простим і прозорим, але потребує виконання нормативних вимог Нацкомфінпослуг України та інших нормативних документів.

Далі для забезпечення належної фінансової стійкості ломбарду пропонується використати метод функціонального моделювання платформи «ARIS Express», що є безкоштовним інструментом для моделювання бізнес-процесів, він є досить простим в установці (офіційний сайт компанії «Software AT» [10]) і використанні (з вже заготовленим фрагментами діаграм в редакторі «SmartDesign»), так що

його можуть застосовувати і починаючі користувачі. Інструментальне середовище «ARIS» складається з комплексу засобів, в якому передбачені різні модулі, призначені для вирішення наступних спеціалізованих завдань [9; 10].

Розроблену спрощену організаційну схему послідовності етапів управління фінансовою стійкістю ломбардом на основі моделювання в програмі ARIS для подальшої оцінки необхідних ресурсів представлено на рис. 7.

Далі для зниження кредитного ризику ломбарду та оптимального вирішення завдань кредитування можливо користуватися моделлю кредитного скорингу, за якою ломбард може визначити, наскільки велика ймовірність, що даний потенційний позичальник поверне кредит у встановлений строк. Можливе використання двох різних методів для визначення кредитоспроможності позичальника-фізичної особи – метод рейтингової оцінки та метод скоринг-оцінки [8, с. 113-119], за яким з достатньою достовірністю можливо встановити ступінь кредитного ризику при наданні споживчого кредиту.

Висновки. Для удосконалення діяльності ломбарду пропонується проведення регламентації та реорганізації бізнес-процесів, для чого доцільно використання структурно-функціонального моделювання з подальшою декомпозицією бізнес-процесів «AS-IS» («як є») у стандарті IDEF0. Вважаємо, що

Рис. 7. Етапи регламентації аналізу діяльності ломбарду для моделювання бізнес-процесів (БП) в програмі ARIS (авторська розробка на підставі [10])

доцільно впровадження заходів фінансової стратегії для забезпечення фінансової стійкості і ефективності роботи ломбарду, для чого була побудована контекстна діаграма процесу формування фінансового результату та системи його контролю з її деталізацією, а також метод структурно-функціонального моделювання платформи «ARIS Express» для подальшої оцінки необхідних ресурсів. Оскільки для забезпечення стійкого розвитку ломбарду на фінансовому ринку варто чітко сформулювати мету, завдання, бажані результати фінансової стратегії, то було запропоновано регламентувати заходи (етапи, компоненти) формування програм реалізації фінансової стратегії.

Отже, впровадження процесного підходу на підставі структурно-функціонального моделювання в компанії може зробити бізнес більш прозорим і передбачуваним, керованим, контрольованим. Він може допомогти побудувати дійсно працюючу систему мотивації для співробітників, коли кожен буде зацікавлений в досягненні результату. Це також можливість поліпшити взаємодію між відділами компанії і співробітниками. Коли процеси організації формалізовані і прописані, це зменшує вплив людського фактору, полегшує і прискорює процес адаптації співробітників. І це далеко не повний список переваг процесного підходу на підставі структурно-функціонального моделювання.

Література

1. Смоляк В. А., Берестень І. О. Структурно-функціональне моделювання процесу управління фінансовою стійкістю банку. URL: http://www.rusnauka.com/18_EN_2009/Economics/48755.doc.htm.
2. Литовченко О. Ю., Калініченко А. Ю., Структурно-функціональне моделювання процесу управління фінансовою стійкістю підприємства. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2014. Вип. 45. С. 175-178.
3. Радченко Д. М. Структурно-функціональне моделювання бізнес процесу управління фінансовим плануванням на підприємстві. *Молодий вчений*. 2016. № 6 (33). URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/6/24.pdf>.
4. Підгора Є. О., Латишева О. В., Кіріллова М. М. Інформаційно-аналітичне забезпечення аналізу фінансового стану суб'єкта господарювання *Інфраструктура ринку*. 2019. Вип. № 38. С. 181-187. doi: <https://doi.org/10.32843/infrastructure38-28>.
5. Латишева О. В., Касьянюк С. В., Баранов Р. Р., Закиров Р. Р. Функціональне моделювання як інструментарій аналізу фінансового стану підприємств. *Управління економікою: теорія та практика. Восьмі Чумаченківські читання: зб. наук. праць*. Київ, 2019. С. 178-184. doi: <https://doi.org/10.37405/2221-1187.2019.178-184>.
6. Латишева О. В., Смирнова І. І., Ростовський О. Р. Управління бізнес-процесами в умовах торговельного підприємства. *Науковий журнал «Економічні студії»*. 2019. Вип. №2 (24), Львів: Львівська економічна фундація, с.238, С.119-125.

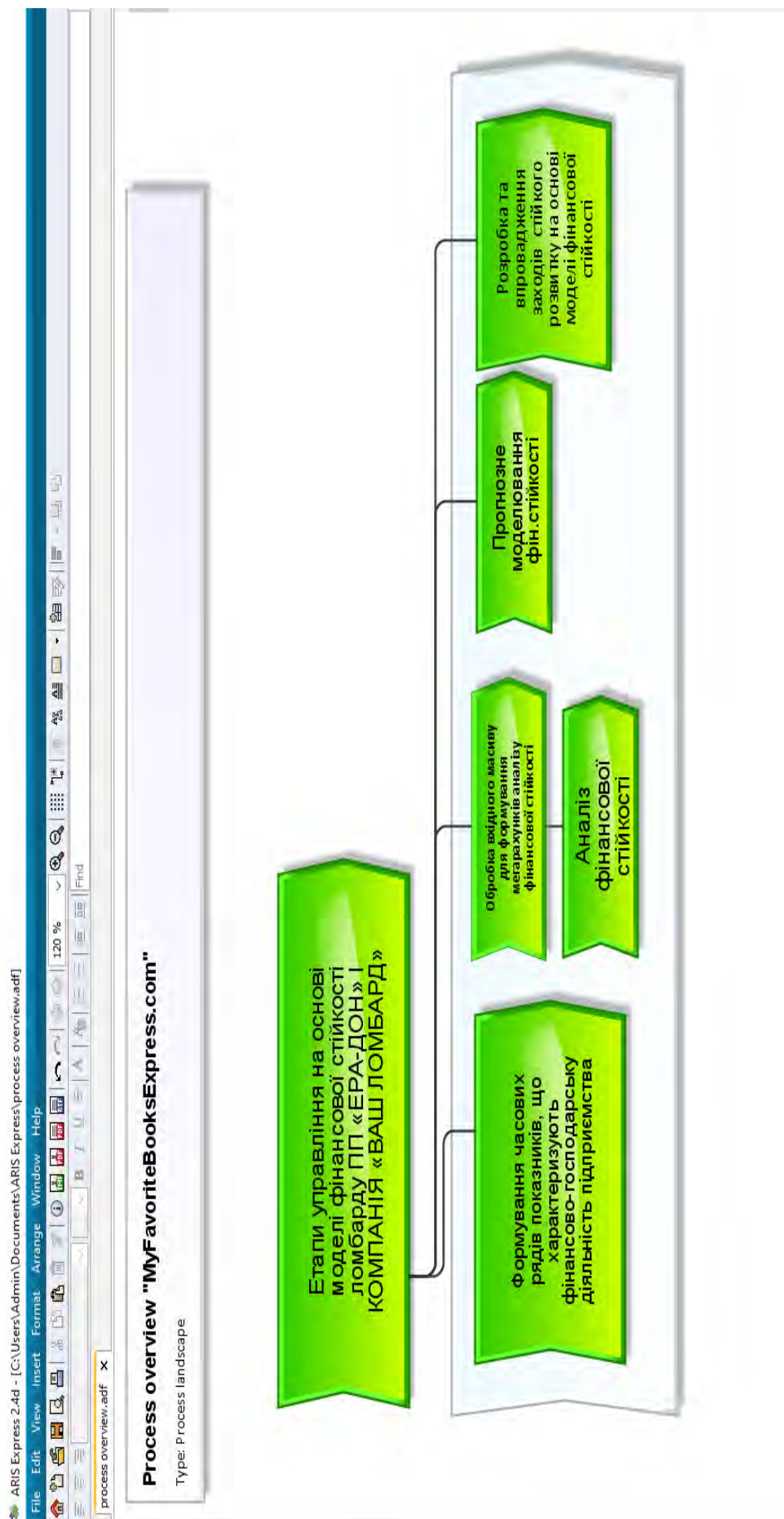

Рис. 8. Алгоритм моделювання управління фінансовою стійкістю ломбардом на основі моделювання в програмі ARIS (авторська розробка)

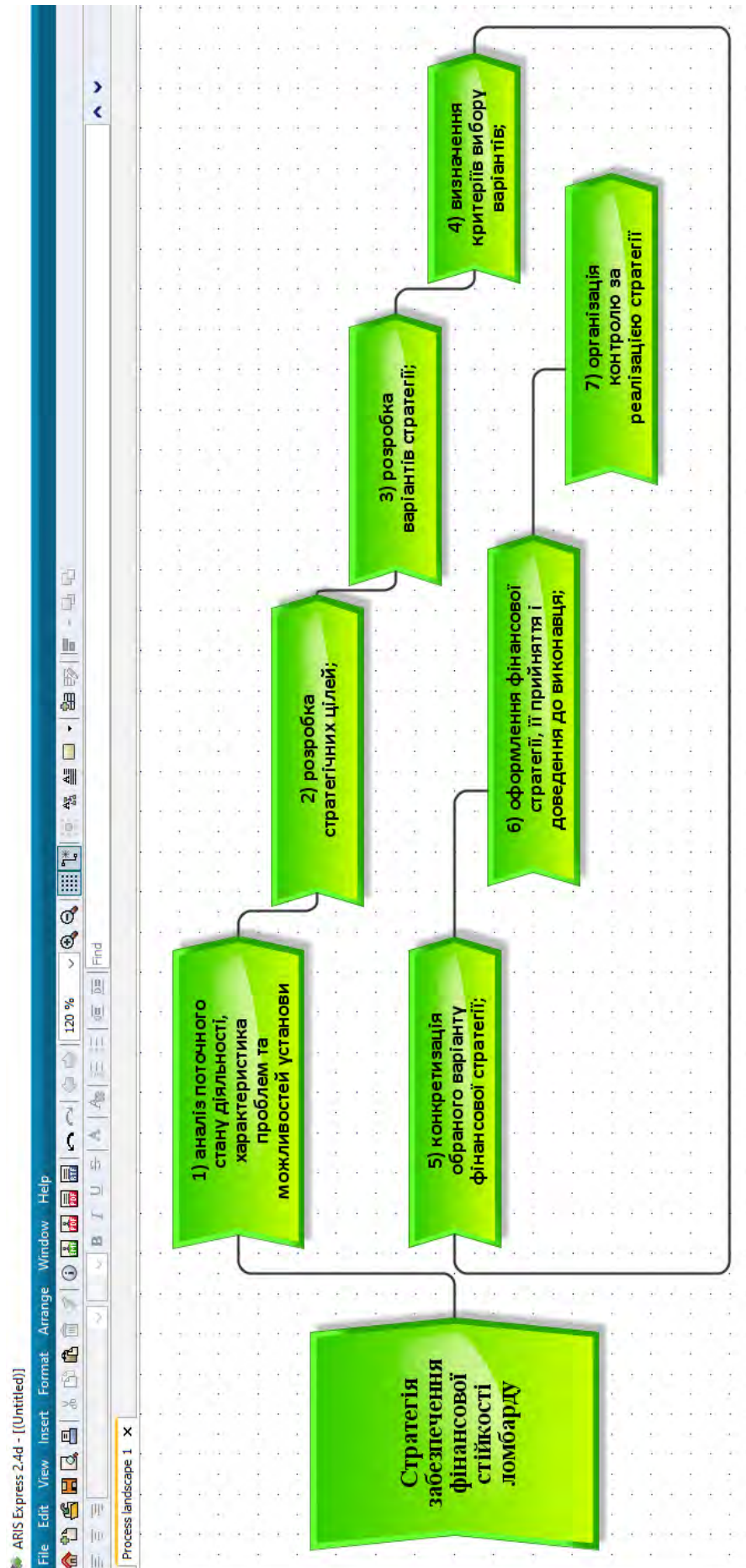

Рис. 9. Заходи забезпечення управління фінансовою стійкістю ломбардом на основі моделювання в програмі ARIS (авторська розробка)

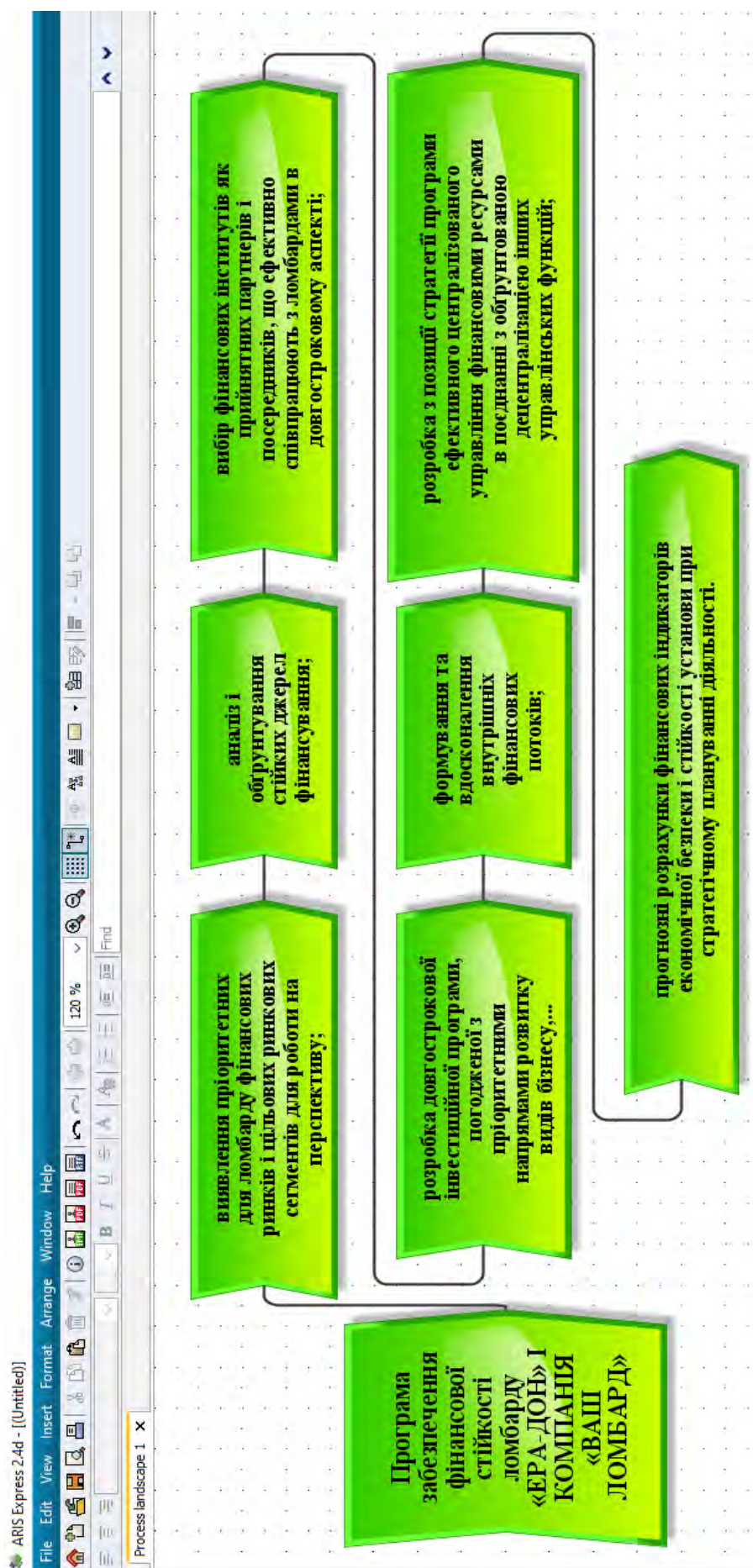

Рис. 10. Напрямки формування програми реалізації фінансової стратегії ломбарду на основі моделювання в програмі ARIS (авторська розробка)

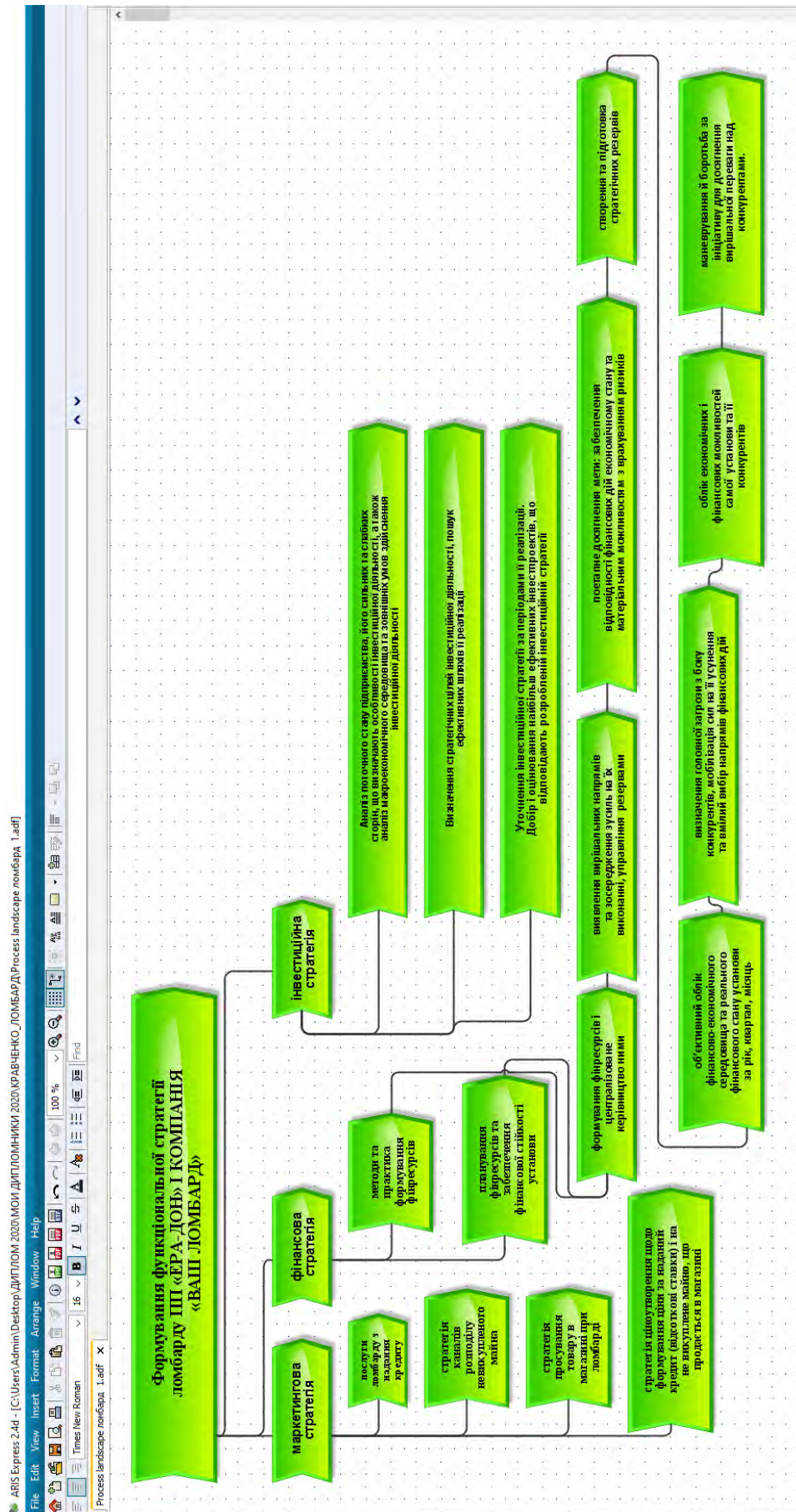

Рис. 11. Основні компоненти формування фінансової стратегії ломбарду на основі моделювання в програмі ARIS (авторська розробка)

7. **Латишева О. В., Рачок А. І.** Використання інструментарію проектного аналізу та моделювання бізнес-процесів для управління проектами на підприємствах. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського*. 2019. Том 30 (69). № 3. С 185-191. 8. Внукова Н. М. Фінансові аспекти ломбардної діяльності. Харків: ТО Ексклюзив, 2013. 150 с. 9. **Офіційний сайт компанії «Software AT»**. URL: www.softwareag.com. 10. **Програмні засоби моделювання в методології ARIS**. URL: https://stud.com.ua/87194/ekonomika/programni_zasobi_modelyuvannya_metodologiyi_aris. 11. **Латишева О. В., Касьянюк С. В., Голубова І. В., Хаджийський Є. А.** Витрати підприємства: можливості управління та оптимізації на основі функціонального моделювання та перепроєктування бізнес-процесів. *Вісник економічної науки України*. 2019. № 2 (37). С.67-72. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2\(37\).67-72](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2(37).67-72). 12. **Латишева О. В., Антонова В. І.** Особливості проведення аудиту бізнес-процесів обліку витрат та їх управління. *Економічний вісник Донбасу*. 2019. № 1 (55). С. 109-118. doi: 10.12958/1817-3772-2019-1(55)-109-117.

References

1. Smoliak V. A., Beresten I. O. Strukturno-funktsionalne modelyuvannya protsesu upravlinnia finansovoiu stikistiu banky [Structural and functional modeling of the bank's financial stability management process]. (n.d.). Retrieved from http://www.rusnauka.com/18_EN_2009/Economics/48755.doc.htm [in Ukrainian].

2. Lytovchenko O. Yu., Kalinichenko A. Yu. (2014). Strukturno-funktsionalne modelyuvannya protsesu upravlinnia finansovoiu stikistiu pidpriemstva [Structural and functional modeling of the process of financial stability management of the enterprise]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti – Bulletin of Transport Economics and Industry*, 45, pp. 175-178 [in Ukrainian].

3. Radchenko D. M. (2016). Strukturno-funktsionalne modelyuvannya biznes protsesu upravlinnia finansovym planuvanniam na pidpriemstvi [Structural and functional modeling of the business process of financial planning management at the enterprise]. *Molodyi vchenyi – Young scientist*, 6 (33). Retrieved from <http://molodyvchenyi.in.ua/files/journal/2016/6/24.pdf> [in Ukrainian].

4. Pidhora Ye. O., Latysheva O. V., Kirillova M. M. (2019). Informatsiino-analitychne zabezpechennia analizu finansovoho stanu subiekta hospodariuvannia [Information and analytical provision of an analysis of the financial state of the enterprise]. *Infrastruktura rynku – Market infrastructure, Issue* 38, pp. 181-187. doi: <https://doi.org/10.32843/infrastruct38-28> [in Ukrainian].

5. Latysheva O. V., Kasyanyuk S. V., Baranov R. R., Zakirov R. R. (2019). Functional modeling as a tool for analyzing the financial state of enterprises. *Management of Economy: Theory and Practice. Chumachenko's Annals*, pp. 178-184. Kyiv. doi: <https://doi.org/10.37405/2221-1187.2019.178-184> [in Ukrainian].

6. Latysheva O. V., Smyrnova I. I., Rostovskiy O. R. (2019). Upravlinnia biznes-protsesamy v umovakh torhovelnoho pidpriemstva [Management of business processes in the conditions of the trading enterprise].

Ekonomichni studii – Economic Studies, Issue, 2 (24), pp. 119-125. Lviv, Lviv Economic Foundation [in Ukrainian].

7. Latysheva O. V., Rachok A. I. (2019). Vykorystannia instrumentarii proektnoho analizu ta modelyuvannia biznes-protsesiv dlia upravlinnia proektamy na pidpriemstvakh [Using the tools of project analysis and business process modeling for project management in enterprises]. *Vcheni zapysky TNU im. V.I. Vernadskoho – Scientific notes of TNU. VI Vernadsky*, Vol. 30 (69), No. 3, pp. 185-191 [in Ukrainian].

8. Vnukova N. M. (2013). Finansovi aspekty lombardnoi diialnosti [Financial aspects of pawnshop activity]. Kharkiv, TO Exclusive [in Ukrainian].

9. Official site of Software AG. Retrieved from www.softwareag.com.

10. Modeling software in ARIS methodology. Retrieved from https://stud.com.ua/87194/ekonomika/programni_zasobi_modelyuvannya_metodologiyi_aris [in Ukrainian].

11. Latysheva O. V., Kasianuk S. V., Golubova I. V., Khadzhys'kyi Ye. A. (2019). Costs of enterprise: opportunities of management and optimization based on functional modeling and prospects of business processes. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 2 (37), pp. 67-72. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2\(37\).67-72](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2(37).67-72) [in Ukrainian].

12. Latysheva O. V., Antonova V. I. (2019). Osoblyvosti provedennia audytu biznes-protsesiv obliku vytrat ta yikh upravlinnia [Features of conducting audit of business processes of cost accounting and their management]. *Ekonomichniy visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 1 (55), pp. 109-118. doi: 10.12958/1817-3772-2019-1(55)-109-117 [in Ukrainian].

Латишева О. В., Кравченко Ю. І., Колинко Д. С., Шеліхова В. Б. Структурно-функціональне моделювання фінансової діяльності підприємств на ринку фінансових послуг

У статті представлено результат моделювання бізнес-процесів в методології структурно-функціонального моделювання, який дозволяє провести процедуру опису для подальшої оптимізації бізнес-процесів.

У статті представлено можливості використання ломбардами сучасного інструментарію управління фінансовою діяльністю на основі структурно-функціонального моделювання. Отримані результати та запропоновані етапи структурно-функціональних моделей дозволяють підвищити ефективність управлінських рішень завдяки отриманню інструменту наочного відображення існуючого стану всіх процесів і етапів управління, визначення ресурсів, регламентів, завдань та бажаних результатів.

Представлені у статті моделі та запропоновані алгоритми використання структурно-функціонального моделювання дозволяють керівництву компанії регламентувати та формалізувати усю процедуру управління завдяки графічному відображенню ресурсів, результатів, механізмів забезпечення та управління для модельованого процесу підприємства в нотації IDEF0 (Integration Definition for Function Modeling) методології SADT – діаграм, а також послідовності етапів моде-

льованого процесу ARIS (Architecture of Integrated Information Systems) для подальшої оцінки необхідних ресурсів.

Завдяки використанню сучасного інструментарію моделювання бізнес-процесів в нотаціях «Integration Definition for Function Modeling – IDEF0» та «Architecture of Integrated Information Systems – ARIS» на підприємстві з'являється можливість отримання наочної картини поточного стану бізнес-процесів, а також їх подальшого управління на підставі їх опису, регламентації та корегування.

Ключові слова: управління фінансовою діяльністю, управління бізнес-процесами, структурно-функціональна модель, бізнес-процеси, моделювання бізнес-процесів, функціональна модель, декомпозиція, нотація IDEF0, методологія «Architecture of Integrated Information Systems – ARIS»

Latysheva O., Kravchenko Yu., Kolinko D., Shelikhova V. Structural-Functional Design of Financial Activity of Enterprises in the Financial Services Market

In the article the result of design of business processes is presented in methodology of structural-functional design, that allows to conduct procedure of description for further optimization of business processes.

In the article possibilities of the use of modern tool of management financial activity lombards are presented on the basis of structural-functional design. The got results and offered stages of structural-functional models allow to promote efficiency of administrative decisions due to the receipt of instrument of evident reflection of the existent state of all processes and stages of management, determination of resources, regulations, tasks and desirable results.

The models and offered algorithms of the use of structural-functional design presented in the article allow to guidance of company to regulate and formalize all procedure of management due to the graphic reflection of resources, results, mechanisms of providing and management for the designed process of enterprise at notation of IDEF0 (Integration Definition for of Function Modeling) of methodology of SADT – diagrams, and also sequence of the stages of the designed process of ARIS (Architecture of Integrated Information Systems) for the further estimation of necessary resources.

Due to the use of modern tool of design of business processes in notations of «Integration Definition for of Function Modeling – IDEF0» and «Architecture of Integrated Information Systems – ARIS» possibility of receipt of evident picture of current status of business processes appears on an enterprise, and also them further management on the basis of their description, regulation and adjustments.

Keywords: management, management business processes, structural-functional model, business processes, designs of business processes, functional model, decoupling, notation of IDEF0, methodology of «Architecture of Integrated Information Systems, financial activity - ARIS».

Латышева Е. В., Кравченко Ю. И., Колинко Д. С., Шелихова В. Б. Структурно-функциональное моделирование финансовой деятельности предприятий на рынке финансовых услуг

В статье представлен результат моделирования бизнес-процессов в методологии структурно-функционального моделирования, который позволяет провести процедуру описания для дальнейшей оптимизации бизнес-процессов.

В статье представлены возможности использования ломбардами современного инструментария управления финансовой деятельностью на основе структурно-функционального моделирования. Полученные результаты и предложенные этапы структурно-функциональных моделей позволяют повысить эффективность управленческих решений благодаря получению инструмента наглядного отражения существующего состояния всех процессов и этапов управления, определения ресурсов, регламентов, заданий и желательных результатов.

Представленные в статье модели и предложенные алгоритмы использования структурно-функционального моделирования позволяют руководству компании регламентировать и формализовать всю процедуру управления благодаря графическому отражению ресурсов, результатов, механизмов обеспечения и управления для моделируемого процесса предприятия у нотации IDEF0 (Integration Definition for Function Modeling) методологии SADT – диаграмм, а также последовательности этапов моделируемого процесса ARIS (Architecture of Integrated Information Systems) для дальнейшей оценки необходимых ресурсов.

Благодаря использованию современного инструментария моделирования бизнес-процессов в нотациях «Integration Definition for Function Modeling – IDEF0» и «Architecture of Integrated Information Systems – ARIS» на предприятии появляется возможность получения наглядной картины текущего состояния бизнес-процессов, а также их дальнейшего управления на основании их описания, регламентации и корректирования.

Ключевые слова: управление финансовой деятельностью, управление бизнес-процессами, структурно-функциональная модель, бизнес-процессы, моделирования бизнес-процессов, функциональная модель, декомпозиция, нотация IDEF0, методология «Architecture of Integrated Information Systems – ARIS».

Стаття надійшла до редакції 27.08.2020

Прийнято до друку 15.09.2020

СУЧАСНИЙ СТАН ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СТРАТЕГІЇ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПРОМИСЛОВИМ ПІДПРИЄМСТВОМ

Постановка проблеми. Стратегічною метою промислового розвитку має стати підвищення конкурентоспроможності економіки і забезпечення входження України в коло економічно розвинутих країн світу за рахунок створення сучасного, інтегрованого у світове виробництво і здатного до інноваційного розвитку промислового комплексу. Головними якісними характеристиками майбутньої моделі регіонального промислового комплексу повинні стати: динамізм, інноваційність, конкурентоспроможність виробництва; промислова, фінансова і торгова інтеграція капіталів; широке використання інформаційних технологій; високий рівень транснаціональної інтеграції науки, технології та виробництва; збереження державного впливу на розвиток критичних технологій і об'єктів національної безпеки; високий рівень екологічної безпеки, раціональне використання енергетичних, матеріальних та фінансових ресурсів. В умовах змінності зовнішнього середовища великої актуальності набуває питання формування та реалізації фінансової стратегії для підвищення якості стратегічного управління підприємством, стабілізації фінансово-господарської діяльності. Посилення динамічності середовища завжди пов'язане з переходом економічної системи в якісно новий стан, який приводить до порушення сформованої раніше фінансової рівноваги. Це вимагає, з одного боку, оцінювання можливості переорієнтації системи без докорінної зміни виробничого потенціалу, а з іншого боку, обґрунтування вибору оптимальної фінансової стратегії та механізму її ефективної реалізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед найбільш вагомих сучасних досліджень проблем формування фінансового потенціалу і фінансових стратегій підприємств є праці таких українських вчених як: М. Білик, Г. Блакита, І. Брітченко, А. Воронкова, С. Оборська, Г. Партин, А. Череп, З. Шершньова, та ін. Розробкою науково-методичного забезпечення стратегій підприємств займалися українські та зарубіжні вчені: І. Благун, П. Григорук, К. Ізмайлова, С. Ілляшенко, В. Лук'янова, Є. Мних, О. Орлов, Л. Павлова, Г. Савицька, О. Стоянова, І. Ткаченко, І. Фаріон та ін. У той же час, автори приділяють недостатню увагу дослідженню процесів формування та оцінювання фінансової стратегії і си-

стеми корпоративного управління промислових підприємств у їх взаємозв'язку, взаємообумовленості та взаємовпливу в сучасному динамічному середовищі.

Метою статті є обґрунтування процесів формування та реалізації фінансової стратегії промислового підприємства в системі корпоративного управління в сучасному динамічному середовищі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підвищення ефективності діяльності є одним із головних завдань системи управління будь-якого підприємства. В умовах трансформаційної економіки виконання завдань з підвищення ефективності господарювання ускладнюється через вплив безлічі зовнішніх та внутрішніх чинників, що сприяють зростанню витрат та скороченню вартості підприємства. Фінансова стратегія промислового підприємства займає одне із головних місць у стратегічному наборі підприємства, який являє собою систему стратегій різного типу, що формується та розробляється підприємством на визначений період часу з урахуванням специфіки функціонування і розвитку даного підприємства з метою досягнення поставлених цілей. У теорії стратегічного управління побудова стратегії здійснюється за принципом ієрархії. Причому ієрархія організаційної побудови самого підприємства визначає ієрархію стратегічних цілей і ієрархію його стратегії. Даний принцип визначає суттєву особливість побудови стратегії підприємства та визначає її як багаторівневу структуру. В загальному вигляді, ієрархічна структура стратегії підприємства складається із рівнів. Фінансова стратегія підприємства, як одна із базових (функціональних) стратегій, виступає складовою загальної стратегії підприємства і має відповідати їй за метою і завданнями. Наразі є особливо важливим визначення її місця в стратегічному наборі підприємства, зокрема у системі інших функціональних стратегій. Сьогодні не існує єдиної думки щодо місця фінансової стратегії поміж інших стратегій підприємства. Ми поділяємо думку вчених, які визнають фінансову стратегію як базову, що забезпечує реалізацію усіх інших стратегій підприємства. Це підхід М. Куркіна, який вважає, що в загальній системі розвитку підприємства фінансова стратегія є базовим елементом, який забезпечує ефективне функ-

ціонування інших стратегій підприємства [1]. Таку ж думку висловлюють В. Аранчій та О. Зоря, які вважають фінансову стратегію підприємства компонентом базової стратегії, що «забезпечує за допомогою фінансових інструментів, методів фінансовою менеджменту тощо реалізацію будь-якої базової

стратегії; метою якої є ефективне використання фінансових ресурсів та управління ними» [2, с. 157]. Із врахуванням вище зазначеного, місце фінансової стратегії підприємства в стратегічному наборі показано на рис. 1.

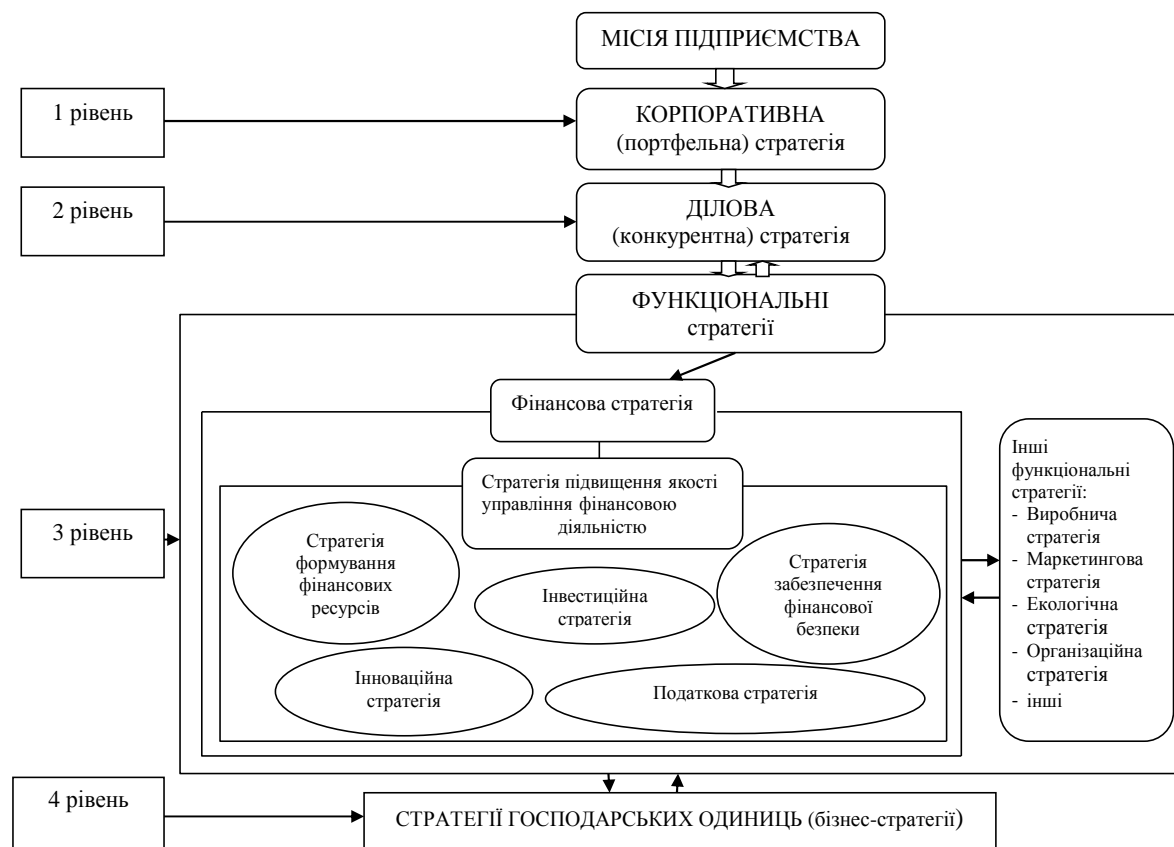

Рис. 1. Місце фінансової стратегії промислового підприємства в стратегічному наборі
(сформовано авторами на основі джерела [1])

Управління ефективністю діяльності промислового підприємства у стратегічному аспекті доцільно узагальнити та представити системою, яка пов'язує в єдине ціле цілі, ресурси і процеси, що проходять на даному підприємстві у вигляді послідовності певних етапів, які дають змогу достовірно визначити рівень ефективності та підвищувати його.

Розглядаючи управління ефективністю як систему, що складається з взаємопов'язаних елементів, спроектованих для досягнення цілей, підвищення індивідуальної, командної та організаційної ефективності, він розділяє їх на окремі процеси: планування для поліпшення ефективності і особистісного розвитку; постановка цілей; контроль ефективності; забезпечення зворотного зв'язку; аналіз та оцінка ефективності діяльності; перегляд завдань з ефективності [3]. Забезпечення високого рівня управління ефективністю та можливості адаптації підприємства до змін є базою підвищення результативності системи управління та максимізації рівня розвитку підприємства в сучасних умовах. Управління ефек-

тивністю інтегровано в усі аспекти управління організацією та процеси прийняття рішень, поєднавши усі напрями діяльності організації для досягнення найкращих результатів.

Головними завданнями фінансової стратегії є [2]: дослідження характеру та закономірностей формування фінансів у сучасних умовах господарювання; визначення способів ефективного використання фінансових можливостей підприємства у довготерміновому періоді; визначення перспективних напрямів фінансових взаємовідносин підприємства з іншими контрагентами; формування системи ефективного фінансового забезпечення усіх видів діяльності підприємства; виявлення резервів та мобілізація ресурсів підприємства для найбільш раціонального використання виробничих потужностей, основних фондів та оборотних коштів; визначення системи заходів щодо забезпечення фінансової безпеки підприємства на ринку; забезпечення ефективного вкладання тимчасово вільних грошових коштів підприємства з метою отримання максимальних фі-

нансових результатів; визначення способів проведення успішної фінансової стратегії та стратегічного використання фінансових можливостей, нових видів продукції та підготовки кадрів підприємства до роботи в умовах ринку, їх організаційної структури та технічного оснащення; вивчення фінансових стратегічних поглядів ймовірних конкурентів, їхніх економічних та фінансових можливостей, розробка та здійснення заходів по забезпеченню фінансової стійкості; розробка та підготовка можливих варіантів формування фінансових ресурсів підприємства та дійового фінансового управління у випадку нестійкого чи кризового фінансового стану підприємства; обґрунтування способів виходу з кризи та методів управління за умов кризового стану підприємства тощо.

Фінансова стратегія підприємства формується виходячи із комплексу принципів, які власне і характеризують сам процес побудови стратегії. До основних принципів побудови процесу формування фінансової стратегії підприємства відносяться [4, с. 72-84]:

- принцип побудови процесу на основі стратегічного мислення менеджерів;
- принцип побудови процесу на основі стратегічного бачення менеджерами майбутнього свого підприємства;
- принцип економічності процесу;
- принцип спрямованості процесу на забезпечення «стратегічної відповідності»;
- принцип забезпеченості можливостей зворотних зв'язків між виконавцями окремих етапів процесу;
- принцип забезпечення чіткого розмежування окремих груп операцій процесу за визначеними функціональними етапами його здійснення;
- принцип забезпечення синергії в процесі взаємоузгодження прогнозованих стратегічних управлінських дій;
- принцип забезпечення на кожному етапі процесу формування цінності для власників та ін.

Промислові підприємства України мають велику кількість проблем, пов'язаних із їх конкурентоспроможністю на світовому ринку. Зростання результативності функціонування суб'єктів господарювання визначається здатністю ефективно використовувати усю сукупність засобів і методів управління діяльністю підприємства. Виникає необхідність розробки адекватного механізму, який зорієнтовано в першу чергу на розв'язання проблем пов'язаних з підходом до управління ефективністю як до процесу. Щоб бути конкурентоспроможними у даних умовах треба правильно визначити ринкову стратегію, регулярно проводити аналіз ринку. Для підвищення рівня економічної ефективності підприємствам промисловості необхідно раціонально використовувати наявні ресурси та задіяти сучасні технології управління для здобуття кращих фінансово-економічних результатів. Все це можливо

лише за умови адаптації організаційної структури, оптимального використання економічного потенціалу та впровадження інноваційних технологій. Оскільки фінансову стратегію розробляють на тривалий термін (переважно до 3 років), то її найважливішим завданням є визначення обсягів, джерел та форм залучення фінансових ресурсів для здійснення господарської діяльності підприємства. Джерела фінансових ресурсів можуть бути внутрішніми (власний потенціал підприємства) та зовнішніми. Вибираючи ту чи іншу форму залучення фінансових ресурсів, потрібно враховувати вартість коштів та особливості діяльності суб'єкта господарювання: рівень налагодженості логістичних зв'язків, організацію постачання та збуту, тривалість виробничого циклу, структуру кредиторської та дебіторської заборгованості, середній обсяг виручки від реалізації та собівартості продукції, розмір власного капіталу тощо. В окремих випадках підприємствам доцільніше здійснювати виробничо-господарську діяльність за рахунок залучення позикового капіталу, ніж нарощувати власний, використовуючи ефект фінансового важеля. Забезпечення достатніми обсягами фінансових ресурсів є однією з найважливіших умов досягнення цілей та завдань, передбачених фінансовою стратегією підприємства. Конкретні шляхи досягнення відповідних цілей визначає фінансова політика, яка охоплює політику управління структурою капіталу, цінову політику, податкову політику, політику управління доходами, політику управління витратами, політику управління формуванням і використанням прибутку, дивідендну політику, інвестиційну політику тощо. Основні етапи формування фінансової стратегії промислового підприємства зображено на рис. 2.

Фінансова стратегія розробляється на основі орієнтирів довгострокового розвитку підприємства й, відповідно до основних аспектів його фінансової діяльності, формується фінансова політика. Як відомо, головною метою фінансової діяльності підприємства є максимізація його ринкової вартості. Хоча для багатьох підприємств України ще довгий час головною метою буде уникнення банкрутства і великих фінансових втрат. До стратегічних цілей можна також зарахувати нарощування власного капіталу, оптимізацію структури капіталу з позицій мінімізації ризику, підвищення рівня рентабельності власного капіталу та ін. Система стратегічних цілей формує стратегічну модель розвитку підприємства [5].

Розробка і проведення фінансової політики підприємства, спираючись на фінансову стратегію, дає змогу вирішувати конкретні завдання з відповідних напрямів його фінансової діяльності. Розробка фінансової політики може мати багаторівневий характер. Так, наприклад, політика формування капіталу може охоплювати політику його оптимальної структури щодо прийнятої ціни або рівня фінансової стійкості. Політика формування власного капіталу може

охоплювати емісійну та дивідендну політику як самостійні блоки. Основою успішного управління є логічно взаємопов'язаний набір стратегій розвитку підприємства, інвестиційних цілей, цілей основної

діяльності підприємства та фінансової політики, де всі ці елементи посилюють свою дію, не суперечать одне одному.

Рис. 2. Етапи формування фінансової стратегії підприємства в системі корпоративного управління
(сформовано авторами на основі джерела [6])

Наприклад, якщо підприємство має на меті впроваджувати агресивну політику розширення своєї діяльності, то це не можна пов'язувати з консервативної фінансовою політикою, в основі якої – розрахунок тільки на власні фінансові ресурси. Спрямованість на виплату великих дивідендів суперечить меті розширення власного сегмента ринку, оскільки для цього потрібно більшу частину прибутку реінвестувати в діяльність підприємства. Особливу увагу слід приділяти пошуку шляхів ефективного використання обмежених фінансових ресурсів та інвестуванню коштів у проекти, що приносять високі доходи за найменшого ризику. За наявності альтернативних можливостей необхідно проаналізувати вплив кожного з них на оцінку загальної вартості капіталу підприємства. В ринковому середовищі дуже важливо визначити співвідношення між фінансуванням бізнесу за допомогою позик продажем цінних паперів, а також звернути увагу на впровадження оптимальної дивідендної політики [7]. Усі ці елементи потрібно вибирати за допомогою ґрунтовного аналізу економічних вигод, як відокремлено по елементах, так по цілісній системі бізнесу, а також на основі комплексного використання економічних категорій з урахуванням відмінностей кожної з них. Роль фінансового менеджменту в діяльності підприємств розкривають їх функції, які виконують дві основні роботи: управ-

ління розподільчою та контрольною функціями, до того ж одночасно. Кожна фінансова операція передбачає розподіл суспільного продукту та національного доходу і контроль за таким розподілом. Суть управління розподільчою функцією полягає в розподілі національного доходу, коли створюються основні, або первинні доходи. Їх сума дорівнює національному доходу. Первинні доходи формуються при розподілі національного доходу серед учасників матеріального виробництва. Їх поділяють на дві групи: заробітна плата працівників, доходи фермерів, інших робітників, зайнятих у сфері матеріального виробництва; доходи підприємств сфери матеріального виробництва. Проте первинні доходи не утворюють суспільних грошових фондів, необхідних для розвитку пріоритетних галузей господарювання, забезпечення обороноздатності країни, задоволення матеріальних та культурних потреб населення. Тому необхідний подальший розподіл або перерозподіл національного доходу. Перерозподіл національного доходу пов'язаний з:

- міжгалузевим і територіальним перерозподілом засобів в інтересах найбільш ефективного й раціонального використання доходів та нагромаджень підприємств;

- наявністю поряд з виробничою невиробничої сфери, в якій національний дохід не створюється

(охорона здоров'я, освіта, соціальне забезпечення тощо);

– перерозподілом доходів між різними соціальними групами населення [8].

У рамках стратегії фінансування здійснюється пошук джерел фінансування всіх видів ресурсів, способів використання резервів, вибір механізмів нарощування капіталу для підтримки виробничої, дослідницької, маркетингової та інших стратегій. Основними джерелами фінансування господарської діяльності є фонд накопичення; кошти від додаткової емісії акцій, облігацій; кошти інших підприємств і організацій, що мобілізуються в рамках договорів про спільну діяльність, інших форм горизонтальної, вертикальної та діагональної інтеграції; банківські кредити і позики, державні (пільгові) кредити, виділені в рамках централізованих інвестиційних програм; державні безповоротні капітальні вкладання. Особливе місце в рамках стратегії фінансування відводиться моніторингу фінансового ринку, аналізу динамічної кон'юнктури і набору переважних форм та умов отримання кредитів, моментів придбання і продажу цінних паперів, вибору різновидів цінних паперів з метою формування портфеля, що повною мірою відповідає стратегічним цілям підприємства. На думку І. Бланка, основою фінансової стратегії підприємства є фінансова ідеологія, що характеризує систему основних принципів здійснення фінансової діяльності конкретного підприємства, що визначаються його місією та фінансовим менталітетом

його засновників та менеджерів [9]. З урахуванням фінансової ідеології здійснюється прогнозування фінансової діяльності, що спрямоване, у першу чергу, на розробку фінансової стратегії. Таким чином, фінансова стратегія являє собою систему довгострокових цілей фінансової діяльності підприємства, що визначаються ідеологією засновників та керівників, а також найбільш ефективних шляхів їх досягнення. За загальною думкою вітчизняних та іноземних дослідників, фінансова стратегія, будучи частиною загальнокорпоративної стратегії підприємства, має стосовно останньої підпорядковуваний характер і повинна узгоджуватися з її цілями та напрямками. Разом з тим, фінансова стратегія сама суттєво впливає на формування загальної стратегії розвитку підприємства. Це пов'язано з тим, що основна ціль загальної стратегії – забезпечення високих темпів розвитку і підвищення конкурентної позиції підприємства – пов'язана з тенденціями розвитку відповідного товарного ринку (споживчого або факторів виробництва). Якщо тенденція розвитку товарного і фінансового ринків не збігаються, може виникнути ситуація, коли цілі загальної стратегії підприємства не можуть бути реалізовані у зв'язку з фінансовими обмеженнями. У даному випадку фінансова стратегія вносить певні корективи в загальну стратегію підприємства. З урахуванням місця і ролі фінансової стратегії в стратегічному наборі підприємства дослідники виділяють її сутнісні характеристики (див. таблицю).

Таблиця

Найважливіші сутнісні характеристики фінансової стратегії промислового підприємства
(удосконалено авторами на основі джерела [9])

№ з/п	Характеристики фінансової стратегії	Прояв характеристики фінансової стратегії промислового підприємства
1	2	3
1	Один з видів функціональної стратегії підприємства	Функціональний статус фінансової стратегії визначається тим, що вона охоплює лише один з напрямів діяльності підприємства, а її розробка є однією з найважливіших функцій фінансового менеджменту
2	Важливіша в системі функціональних стратегій підприємства	Забезпечуючи фінансовими ресурсами реалізацію стратегій всіх рівнів, фінансова стратегія координує та інтегрує зусилля всіх функціональних підрозділів у процесі формування та реалізації всього стратегічного набору підприємства, і, перш за все, його функціональних стратегій
3	Забезпечує охоплення всіх основних напрямків розвитку фінансової діяльності та фінансових відносин підприємства	Формування фінансової стратегії є найважливішою функцією стратегічного менеджменту, який передбачає охоплення всіх сфер діяльності підприємства. Крім того, лише комплексне врахування можливостей майбутнього розвитку всіх аспектів фінансової діяльності і всіх форм фінансових відносин підприємства дозволяє повною мірою реалізувати можливості зростання його ринкової вартості в довгостроковій перспективі
4	Формує специфічні фінансові цілі довгострокового розвитку підприємства	Відображаючи специфіку фінансової діяльності, цілі фінансового розвитку підприємства повинні забезпечувати реалізацію місії та досягнення цілей корпоративної стратегії, з одного боку, і підтримувати, без суперечностей, цілі інших функціональних стратегій та стратегій господарських одиниць
5	Забезпечує набір найбільш ефективних напрямів досягнення фінансових цілей підприємства	Вибір забезпечується пошуком та оцінкою найбільш ефективних варіантів можливих стратегічних фінансових рішень та відповідним їм відбором за критерієм максимізації ринкової вартості підприємства

Закінчення таблиці

1	2	3
6	Враховує і адекватно реагує на зміни зовнішніх умов фінансової діяльності підприємства	Дана характеристика, властива стратегіям всіх рівнів, у тому числі фінансовій, визначається головним підходом до її змісту, що впливає з концепції стратегічного управління. Нова парадигма формування стратегії підприємства визначає, що головний зміст його стратегічної поведінки полягає не в чіткому виконанні передбачених завдань, а в здатності швидко реагувати на зміни умов зовнішнього середовища з відповідним коригуванням цих завдань
7	Забезпечує адаптацію до змін	Дана характеристика забезпечує, перш за все, зміну напрямів формування та використання фінансових ресурсів підприємства. Маневрування фінансовими ресурсами є головним механізмом корегування напрямів та форм досягнення стратегічних фінансових цілей підприємства

Етапи формування та реалізації фінансової стратегії підприємства є основою організаційної моделі процесу формування та реалізації фінансової стратегії підприємства (рис. 3). У межах виділених блоків зазначено основні етапи процесу формування та реалізації фінансової стратегії підприємства. Ключовими елементами у процесі формування фінансової стратегії є:

визначення головної цілі (місії); постановка системи цілей (завдань), які зумовлюють фінансовий аспект усіх видів діяльності підприємства; визначення періоду реалізації від якого залежить основний зміст стратегії; аналіз факторів зовнішнього середовища, що визначають цілі та зміст майбутньої стратегії.

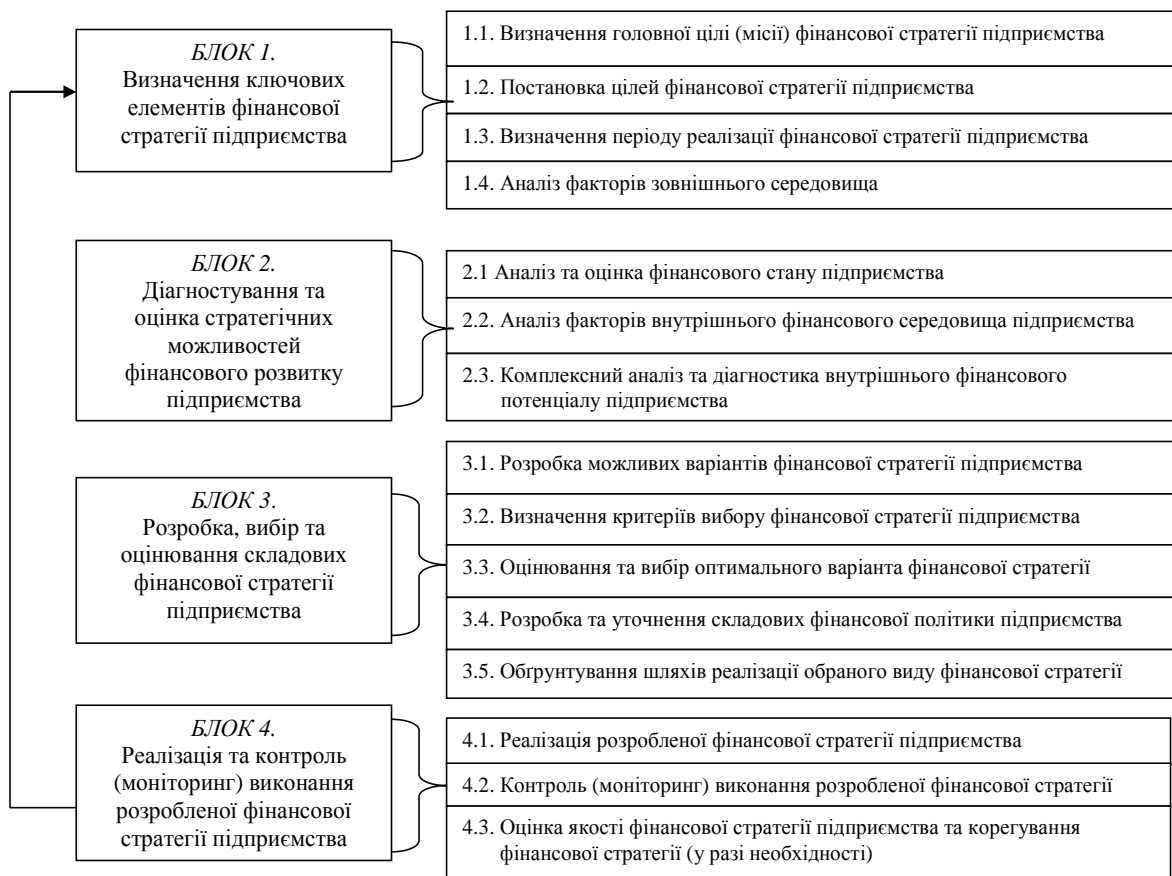

Рис. 3. Організаційна модель формування та реалізації фінансової стратегії промислового підприємства в системі корпоративного управління
(сформовано авторами на основі джерела [9])

У ході діагностування та оцінки стратегічних можливостей фінансового розвитку підприємства здійснюється: аналіз та оцінка фінансового стану підприємства з метою ідентифікації стану підприємства та виявлення особливостей його розвитку; аналіз факторів внутрішнього фінансового середовища для виявлення напрямку їх дії на кінцеві результати діяльності підприємства; комплексний аналіз та

ства та виявлення особливостей його розвитку; аналіз факторів внутрішнього фінансового середовища для виявлення напрямку їх дії на кінцеві результати діяльності підприємства; комплексний аналіз та

діагностика внутрішнього фінансового потенціалу з метою встановлення його рівня для забезпечення стратегічних можливостей фінансового розвитку підприємства.

Особлива увага приділяється розробці, вибору та оцінюванню складових фінансової стратегії підприємства, а саме: розробці множини варіантів фінансової стратегії; обґрунтуванню системи критеріїв вибору стратегії, що дозволяє науково обґрунтувати прийняття базового варіанту; оцінюванню та вибору оптимального найбільш привабливого варіанту стратегії; розробці та уточненню складових фінансової політики підприємства, що здійснюється за конкретними напрямками фінансової діяльності: податкова, амортизаційна, дивідендна, емісійна політика; обґрунтуванню та формуванню системи заходів щодо реалізації фінансової стратегії, які забезпечать детальний та послідовний план дій у рамках різних видів діяльності підприємства в конкретному тимчасовому інтервалі, які спрямовані на досягнення бажаних значень фінансових показників підприємства.

У процесі реалізації та контролю (моніторингу) виконання розробленої фінансової стратегії здійснюються: реалізація стратегії, що передбачає взаємодію підприємства із зовнішніми контрагентами; процес постійного відстеження виконання розробленої стратегії засобами контролю та моніторингу, за результатами якого забезпечується встановлення рівня отримання фактичних проміжних та кінцевих результатів відносно запланованих, та своєчасне коригування фінансової стратегії підприємства; оцінка якості фінансової стратегії, яка здійснюється на основі аналізу кількісних та якісних параметрів, що дає можливість комплексно охарактеризувати результат, власне процес фінансової діяльності підприємства і за необхідності корегувати складові фінансової стратегії підприємства.

Слід зазначити, що потенційна ефективність фінансової стратегії підприємства залежить від впливу факторів зовнішнього і внутрішнього середовища. У зв'язку з цим необхідно здійснювати моніторинг і аналіз подій, які визначають економіко-правові умови фінансової діяльності підприємства, і враховувати їх в процесі формування його фінансової стратегії. В основу класифікації факторів зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства, покладено різні види ризику і ступінь впливу на них менеджерів.

У зовнішньому оточенні виділяють макро- і мікросередовище. Макросередовище включає фактори, які опосередковано впливають на діяльність підприємства і визначають його довгострокові рішення. До факторів макросередовища слід віднести: групу економічних факторів: зміну економічного потенціалу країни, стадії ділового циклу, відсоткову ставку і курс національної валюти, грошову масу в обігу, інфляцію та темпи її зростання, контроль за цінами та заробітною платою, ціни на всі види ре-

сурсів, інвестиційну політику; групу політичних факторів: податкове законодавство і політику уряду, антимонопольне, природоохоронне та зовнішньоекономічне законодавство, ставлення держави до іноземного капіталу; групу технологічних факторів: витрати на НДДКР з різних джерел, захист інтелектуальної власності, державну політику в галузі НТП; групу соціальних факторів: демографічну структуру населення і його платоспроможність, соціальну мобільність та активність населення, релігійні та національні традиції.

У рамках мікросередовища виділяють галузеве і ближнє оточення. Перше характеризується реальним і потенційним розміром галузі, її перспективами та стадіями життєвого циклу, структурою і масштабами конкуренції, структурою галузевих витрат, системою збуту продукції, тенденціями розвитку галузі. Аналіз галузі, в якій функціонує підприємство, дозволяє оцінити ефективність перспективних фінансових та інвестиційних заходів, що передбачені його фінансовою стратегією. Ближнє оточення складають конкуренти – аналіз їхніх дій, оцінка поточної стратегії і реальних можливостей, вивчення сильних і слабких сторін дозволить підприємству визначити конкурентну позицію; поставальники і покупці, фінансове становище яких визначає рух фінансових ресурсів, можливість їх використання для короткострокового фінансування; банки та інші фінансові організації, політика та інтереси яких впливають на вид і розмір джерела фінансування. Так, велике підприємство, як правило, має стабільні, добре налагоджені контакти з поставальниками, воно менш вразливе перед конкурентами, має серйозні фінансові переваги в сфері освоєння нових технологій. Характер діяльності значною мірою впливає на вибір джерел фінансування. Внаслідок сезонного характеру діяльності підприємства зазнають тимчасову потребу в додаткових оборотних коштах, джерелом яких доцільно розглядати короткострокові кредити, банківські позики. Цільова орієнтація підприємства визначає спрямованість і специфіку фінансової діяльності. Якщо загальним напрямком діяльності обрано зростання, особливу увагу слід приділити фінансуванню нових об'єктів і отриманню високого прибутку для забезпечення інвестиційних процесів, спрямованих на досягнення або підтримку лідируючих позицій (конкурентних переваг). Якщо показники фінансового стану свідчать про вірогідне банкрутство, а підприємство прагне до виживання, необхідно зосередитися на збереженні допустимого рівня ліквідності і платоспроможності. Обрана організаційно-правова форма підприємства визначає заходи щодо його створення, мінімальну величину статутного капіталу, шляхи мобілізації додаткових ресурсів, гарантії інтересів кредиторів.

Висновки. Отже, фінансова стратегія промислового підприємства є невід'ємною складовою частиною та важливим елементом системи менедж-

менту підприємства, посідаючи центральне місце серед його функціональних стратегій, визначає основні напрями підвищення ефективності управління його фінансовою діяльністю та розвитку фінансових відносин з контрагентами. Якість фінансової стратегії підприємства безпосередньо залежить від рівня її обґрунтованості, а також від повноти врахування та оцінки факторів, на основі яких вона була розроблена. Фінансова стратегія відіграє важливу роль у системі менеджменту підприємства, зокрема: забезпечує реалізацію фінансових цілей економічного розвитку підприємства; реально оцінює фінансові можливості підприємства, сприяє ефективному використанню його фінансового потенціалу та активному маневруванню його фінансовими ресурсами; забезпечує швидку реалізацію фінансових можливостей, які виникають як наслідок зміни факторів зовнішнього середовища; враховує всі можливі альтернативи розвитку безконтрольних факторів зовнішнього середовища та мінімізує їхні негативні наслідки для підприємства; забезпечує узгодженість основних елементів стратегічного та оперативного управління фінансовою діяльністю підприємства; визначає оптимальні шляхи розподілу дефіцитних фінансових ресурсів; формує основні критерії оцінки вибору важливих управлінських рішень щодо підвищення ефективності фінансової діяльності.

Література

1. Куркин Н. В. Управление экономической безопасностью развития предприятия: монография. Днепропетровск: АРТ-ПРЕСС. 2004. 452 с. 2. Аранчий В. І., Зоря О. П. Фінансова стратегія у системі управління фінансами підприємства. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2010. № 2. С. 156–159. 3. Говорущко Т. А., Климаш Н. І. Управління ефективністю діяльності підприємств на основі вартісно-орієнтованого підходу: монографія. Київ: Логос, 2013. 204 с. 4. Блакита Г. В. Фінансова стратегія торговельних підприємств: методологічні та прикладні аспекти: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. 244 с. 5. Коваленко Л. О., Ремньова Л. М. Фінансовий менеджмент: навч. посіб. 3-тє вид., випр. і допов. Київ: Знання, 2008. 483 с. 6. Рудика В. А., Маковецька Н. А. Теоретичні аспекти стратегії розвитку фінансів підприємств. *Вісник Харківського інституту фінансів Київського національного торговельно-економічного університету. Економіка і суспільство*. 2017. № 10. С. 343–346. 7. Мицак О. В., Чуй І. Р. Фінансовий менеджмент: навч. посіб. Львів: «Магнолія-2006», 2007. 216 с. 8. Школьник І. О. Фінансовий менеджмент: навч. посіб. Суми, 2009. 346 с. 9. Бланк И. А. Финансовый менеджмент. Киев: Ника-Центр, 2003. 528 с. 10. Швець Н. В., Шевцова Г. З. Удосконалення методичних підходів до оцінювання конкурентоспроможності галузі. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 2 (52). С. 114–123. 11. Шевченко Т. Є., Лозовська О. І. Методичні підходи до управління фінансовою стратегією підприємства. *Сучасні проблеми економіки та підприємництва*. 2014. Вип. 14. С. 225–230. 12. Даценко Г. В. Теоретичні аспекти формування фінансової стратегії в системі регулювання діяльності підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2009. № 5. Т. 2. С. 162–165.

References

1. Kurkin N. V. (2004). Management of economic security of enterprise development: monograph. Dnepropetrovsk, ART-PRESS [in Russian].
2. Aranchii V. I., Zoria O. P. (2010). Finansova stratehiia u systemi upravlinnia finansamy pidpriemstva [Financial strategy in the financial management system of the enterprise]. *Visnyk Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii – Bulletin of the Poltava State Agrarian Academy*, 2, pp. 156–159 [in Ukrainian].
3. Hovorushko T. A., Klymash N. I. (2013). Upravlinnia efektyvnosti diialnosti pidpriemstv na osnovi vartisno-orientovanoho pidkhodu [Management of efficiency of activity of the enterprises on the basis of the cost-oriented approach]. Kyiv, Lohos [in Ukrainian].
4. Blakitya H. V. (2010). Finansova stratehiia torhovelnykh pidpriemstv: metodolohichni ta prykladni aspekty [Financial strategy of trade enterprises: methodological and applied aspects]. Kyiv, Kyiv National University of Trade and Economics [in Ukrainian].
5. Kovalenko L. O., Remnova L. M. (2008). Finansovyi menedzhment [Financial management]. 3rd ed., Corr. and add. Kyiv, Znannia [in Ukrainian].
6. Rudyka V. A., Makovetska N. A. (2017). Teoretychni aspekty stratehii rozvytku finansiv pidpriemstv [Theoretical aspects of enterprise finance development strategy]. *Visnyk Kharkivskoho instytutu finansiv Kyivskoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu. Ekonomika i suspilstvo – Bulletin of the Kharkiv Institute of Finance of the Kyiv National University of Trade and Economics. Economy and society*, 10, pp. 343–346 [in Ukrainian].
7. Mytsak O. V., Chui I. R. (2007). Finansovyi menedzhment [Financial management]. Lviv, Magnolia-2006 [in Ukrainian].
8. Shkolnyk I. O. (2009). Finansovyi menedzhment [Financial management]. Sumy [in Ukrainian].
9. Blank I. A. (2003). Financial management. Kyiv, Nika-Center [in Russian].
10. Shvets N. V., Shevtsova H. Z. (2018). Udoskonalennia metodychnykh pidkhodiv do otsiniuvannia konkurentospromozhnosti haluzi [Improving methodical approaches to assessing the industry's competitiveness]. *Ekonomichniy visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 2 (52), pp. 114–123 [in Ukrainian].
11. Shevchenko T. Ye., Lozovska O. I. (2014). Metodychni pidkhody do upravlinnia finansovoiu stratehiieiu pidpriemstva [Methodical approaches to management of financial strategy of the enterprise]. *Suchasni problemy ekonomiky ta pidpriemnytstvo – Modern problems of economy and entrepreneurship*, Issue 14, pp. 225–230 [in Ukrainian].
12. Datsenko H. V. (2009). Teoretychni aspekty formuvannia finansovoi stratehii v systemi rehuliuвання diialnosti pidpriemstva [Theoretical aspects of formation of financial strategy in the system of regulation of enterprise activity]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho*

universytetu – Bulletin of Khmelnytsky National University, 5, Vol. 2, pp. 162-165 [in Ukrainian].

Мироненко Є. В., Баркова С. О., Єржакова В. В. Сучасний стан формування фінансової стратегії в системі управління промисловим підприємством

У статті розглянуто сутність фінансової стратегії, визначено її місце в стратегічному наборі промислового підприємства. Обґрунтовано і доповнено характеристики фінансової стратегії підприємства та побудовано організаційну модель її формування та реалізації. Описано цілі та завдання фінансової стратегії, характер прийнятих управлінських рішень, спрямованих на забезпечення фінансової стійкості, конкурентоспроможності та максимізації вартості підприємства. Проаналізовано процес розвитку підприємства на різних етапах. Визначено найважливіші сутнісні характеристики фінансової стратегії промислового підприємства. Доведено, що у ході діагностування та оцінки стратегічних можливостей фінансового розвитку підприємства здійснюється: аналіз та оцінка фінансового стану підприємства з метою ідентифікації стану підприємства та виявлення особливостей його розвитку; аналіз факторів внутрішнього фінансового середовища для виявлення напрямку їх дії на кінцеві результати діяльності підприємства; комплексний аналіз та діагностика внутрішнього фінансового потенціалу з метою встановлення його рівня для забезпечення стратегічних можливостей фінансового розвитку підприємства.

Ключові слова: фінансова стратегія, організаційна модель, система корпоративного управління, підприємство, фінансове середовище, фінансові ресурси.

Myronenko E., Barkova S., Yershakova V. The Current State of Formation of Financial Strategy in the Management System of an Industrial Enterprise

The article considers the essence of financial strategy, defines its place in the strategic set of industrial enterprises. The characteristics of the financial strategy of the enterprise are substantiated and supplemented and the organizational model of its formation and realization is built. The goals and objectives of the financial strategy, the nature of management decisions aimed at ensuring financial stability, competitiveness and maximizing the value of the enterprise are described. The process of enterprise development at different stages is analyzed. The most important essential characteristics of the financial strategy of an industrial enterprise are determined. It is proved that in the

course of diagnosing and assessing the strategic opportunities of financial development of the enterprise is carried out: analysis and assessment of the financial condition of the enterprise in order to identify the state of the enterprise and identify features of its development; analysis of factors of the internal financial environment to identify the direction of their action on the final results of the enterprise; comprehensive analysis and diagnosis of internal financial potential in order to establish its level to ensure the strategic opportunities for financial development of the enterprise.

Keywords: financial strategy, organizational model, corporate governance system, enterprise, financial environment, financial resources.

Мироненко Е. В., Баркова С. А., Ержакова В. В. Современное состояние формирования финансовой стратегии в системе управления промышленным предприятием

В статье рассмотрена сущность финансовой стратегии, определено ее место в стратегическом наборе промышленного предприятия. Обоснованы и дополнены характеристики финансовой стратегии предприятия и построена организационная модель ее формирования и реализации. Описаны цели и задачи финансовой стратегии, характер принятых управленческих решений, направленных на обеспечение финансовой стойкости, конкурентоспособности и максимизации стоимости предприятия. Проанализирован процесс развития предприятия на разных этапах. Определены важнейшие сущностные характеристики финансовой стратегии промышленного предприятия. Доказано, что в ходе диагностирования и оценки стратегических возможностей финансового развития предприятия осуществляется: анализ и оценка финансового состояния предприятия с целью идентификации состояния предприятия и выявление особенностей его развития; анализ факторов внутренней финансовой среды для выявления направления их действия на конечные результаты деятельности предприятия; комплексный анализ и диагностика внутреннего финансового потенциала с целью установления его уровня для обеспечения стратегических возможностей финансового развития предприятия.

Ключевые слова: финансовая стратегия, организационная модель, система корпоративного управления, предприятие, финансовая среда, финансовые ресурсы.

Стаття надійшла до редакції 01.09.2020

Прийнято до друку 15.09.2020

О. Ю. Белікова,

доктор економічних наук, професор,

О. Є. Бурцева,

кандидат економічних наук, доцент,

ORCID 0000-0002-8916-7151,

ДВНЗ «Донбаська державна машинобудівна академія», м. Краматорськ,

В. В. Хороших,

кандидат наук з державного

управління, доцент,

Донецький державний університет управління, м. Маріуполь

ВПЛИВ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ ТОВАРУ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА НА ФОРМУВАННЯ ЙОГО ІННОВАЦІЙНОЇ СТРАТЕГІЇ

Постановка проблеми та її актуальність. Зміна позитивної динаміки розвитку в діяльності промислових підприємств на ринку неможлива без цілеспрямованих, усвідомлених дій, які підлягають плануванню. У зв'язку з цим виникає потреба у формуванні необхідної гнучкої і адаптивної стратегії життєдіяльності підприємства. При виборі цієї стратегії необхідно також враховувати ряд чинників, вплив яких неможливо однозначно спрогнозувати заздалегідь. Проте, шляхом моделювання поведінки виробничих систем в гіпотетичних умовах, які формуються зовнішнім середовищем, є практичним кроком у досягненні підприємством конкурентної переваги на ринку.

Оскільки мінливі ринкові умови господарювання на Україні обумовлюють об'єктивні зміни в діяльності промислових підприємств, то питання збереження їх конкурентної переваги або хоча б стабільності стоїть досить гостро. В обставинах, що склалися, одним із найбільш важливих аспектів діяльності підприємств є стратегічне планування життєдіяльності на основі принципів маркетингу. Застосування маркетингового підходу до формування напрямків розвитку промислового підприємства забезпечить узгодження інтересів усіх суб'єктів господарювання ринку: постачальників, виробника, посередників, споживачів [1; 2].

Зміна форми економічного розвитку змінило і підхід до планування діяльності підприємств. Це спричинило за собою зміну в методології вивчення економічних явищ на підприємстві [3; 4; 5].

Використовуючи основні методичні підходи з прийомками логіки встановлюються взаємозв'язки процесів, розробляються ефективні стратегії життєдіяльності. При виборі стратегічного напрямку розвитку і життєдіяльності підприємства позитивні результати дасть той шлях розвитку, який базується на інформації щодо об'єктів її дії, тобто товару, який виробляється на підприємстві, принципи його функціонування, закономірності, умови та фактори розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення невирішених частин загальної проблеми. Теоретичні напрацювання з питань впливу життєвого циклу товару на вибір інноваційної стратегії висвітлювалися в роботах провідних вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких: О. Матанцев [1], Г. Хардинг [2], М. Треншов [3], В. Мартиненко [5], Ю. Івахів, І. Спільник [4] та інші.

Мета статті – провести аналіз впливу життєвого циклу товару на формування інноваційної стратегії розвитку підприємства.

Виклад основного матеріалу. Діяльність підприємств повинна бути підпорядкована перспективному стратегічному плану. Стратегічний менеджмент розглядає вплив економічних законів і законів управління на поведінку економічних систем у перспективному періоді і на досягнення ними безперервної стійкості в умовах мінливості впливу факторів зовнішнього і внутрішнього середовища.

Стратегічне управління підприємством як процес передбачає встановлення цілей і завдань для їх досягнення, розробку базових напрямків з урахуванням альтернатив розвитку, здійснення комплексу організаційних, технічних, економічних та виховних заходів щодо реалізації стратегії, визначення етапів стратегічного управління, відповідних стадіям життєвого циклу підприємства і положенню на ринку, систематичний контроль, адаптивне оперативне регулювання для підтримки стійкої роботи підприємства.

Формування стратегії стає життєво необхідним у тих випадках, коли виникають раптові зміни у зовнішньому середовищі компанії. Причинами таких змін є: насичення попиту, великі зміни в технології, несподівана поява нових конкурентів, зміна соціальних і економічних умов тощо.

Цільова спрямованість кожної конкретної стратегії визначається орієнтовним поданням конкретної мети управління – орієнтиром управління, який уточнюється в процесі розробки і реалізації стратегії, наближаючись поступово до конкретної мети.

Кожному орієнту управління ставиться у відповідність певна стратегія, яка є засобом досягнення цієї мети. Необхідно кожному цільовому орієнту поставити у відповідність конкретну стратегію певного рівня.

Можна виділити кілька стратегічних напрямків (наборів або концепцій альтернативних підприємницьких стратегій). Найбільшою мірою набули поширення такі стратегічні напрямки:

1. Стратегії виробничі.
2. Стратегії задоволення потреб.
3. Стратегії зростання.
4. Стратегії науково-технічного розвитку.
5. Маркетингові стратегії або стратегії конверсії діяльності.
6. Стратегії конкуренції на товарних ринках.
7. Стратегії конкуренції та кооперації при створенні нової продукції і технології (нововведень).

Оскільки виробництво існує виключно для задоволення суспільних потреб, а останні постійно змінюються як по вигляду, так і за обсягом, виробнича система повинна знаходитися в стані постійних адекватних змін – в іншому випадку не може бути створений товар у необхідній кількості, асортименті і потрібної якості.

Кожен товар на ринку живе певний час. Спочатку він з'являється, потім існує, задовольняє потреби, вичерпавши ж свої можливості, він іде з ринку. Цей час і становить життєвий цикл товару, тобто це період часу з моменту первинного появи товару на ринку до припинення реалізації його на даному ринку.

Концепція життєвого циклу товару виходить з того, що будь-який товар рано чи пізно витісняється з ринку іншими більш досконалішими або дешевими, хоча життєвий цикл товару може бути продовжений. У зв'язку з цим на ринку є товари-довгожителі, але вічних товарів немає.

Під життєвим циклом товару в маркетингу мають на увазі те, що:

- 1) кожен товар має обмеження життя на ринку;
- 2) продаж товару проходить різні стадії, кожна з яких обумовлює необхідність застосування маркетингових заходів і прийомів;

3) прибуток від реалізації продукції і обсяги збуту на різних стадіях життєвого циклу продукції різні – вони збільшуються або зменшуються в залежності від етапу життєвого циклу, на якому знаходиться дана продукція.

Різні автори визначають чотири або п'ять стадій життєвого циклу товару [2].

На нашу думку для аналізу життєвого циклу товару і діяльності підприємства необхідно використовувати п'ять етапів:

- розробка товару;
- впровадження;
- зріст;
- зрілість;
- спад.

За тимчасовою орієнтацією, життєвий цикл товарів і послуг – це період, протягом якого товар знаходиться на ринку.

Життєвому циклу продукції передують процес розробки нового товару.

Впровадження – стадія життєвого циклу продукції, коли відбувається поява товару на ринку і поступово збільшуються обсяги його реалізації.

Зростання – стадія життєвого циклу продукції, яка характеризується швидким визнанням товару на ринку і помітним збільшенням прибутку від її реалізації.

Зрілість – стадія життєвого циклу продукції, коли відбувається поступове уповільнення темпів зростання продажу, оскільки товар вже отримав визнання більшості покупців.

Спад – стадія життєвого циклу продукції, в період якої спостерігається різке зниження обсягу продажу і прибутку внаслідок падіння попиту на товар.

Різні стадії життєвого циклу продукції характеризуються різною величиною попиту, а відповідно, як наслідок, і різною величиною обсягів реалізації продукції.

Кожному етапу життєвого циклу товару відповідають основні характеристики маркетингової діяльності (табл. 1).

Таблиця 1

Основні характеристики маркетингу в залежності від стадії життєвого циклу товару*

Стадія ЖЦТ	Характеристика маркетингу			
	Зміст етапів	Задачі маркетингу	Типи споживачів	Фінансова мета
1	2	3	4	5
Розробка	Аналіз можливостей виробництва продукції. Дослідження і дослідно-конструкторські розробки. Маркетингові дослідження. Ринкові випробування	Маркетингові дослідження, випробування	Визначаються за типами споживачів	беззбитковість
Впровадження	Надходження товару у продаж. Зростання об'єму продажів. Орієнтація на готовність покупців	Обізнаність про товар. Створення іміджу товару. Зміцнення позицій товару і фірми на ринку	Новатори, молодь, незабезпечені, утворені, законодавці мод, що не бояться ризикувати	Прибуток за рахунок продажів

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5
	до здійснення купівлі товару, оскільки велика частина покупців не обізнана про товар			
Зріст	Формується реакція у відповідь конкурентів. Зростання об'єму продажів мінливе і нестабільне. Витрати на маркетинг стабілізуються. Товар визнаний споживачем	Проникнення углиб ринку. Зміцнення прихильності споживачів до товару. Максимізація прибутку. Розподіл товару	Особи, які приймають нове, молодь і особи середнього віку, спроможні і з середніми доходами	Максимальні обсяги прибутку
Зрілість	Розширення ринку. Абсолютне зростання і максимізація обороту товару. Зростання запасів готового товару у виробника. Тенденція до уповільнення зростання темпів продажів. Інтенсивна конкуренція	Утримання наявних позицій і частки ринку. Захоплення частки ринку у слабких конкурентів. Інтенсифікація маркетингової діяльності	Представники покупців стадій "впровадження" і "зростання"	Прибуток за рахунок скорочення витрат
Насичення та спад	Скорочення об'єму продажів. Надлишок виробничих потужностей. Поява товарів-замінників. Можливе злиття фірм. Боротьба конкурентних товарів	Дослідження необхідності і апробація можливості елімінації виробництва. Пошук нового напрямку по використанню наявного іміджу і потенціалу	Представники покупців товару майбутніх стадій. Інертні особи. Особи середнього і літнього віку. Особи з невеликими доходами	Скорочення витрат при зменшенні обсягу продажів

* Узагальнено авторами на підставі аналізу джерел [1-4].

На різних етапах життєвого циклу товару підприємство приймає певні управлінські рішення щодо основних напрямів його діяльності представлених у табл. 2.

Представлені напрямки діяльності формують стратегічну політику підприємства (табл. 3) і зумовлюють певні дії на кожному з етапів життєвого циклу товару.

Таблиця 2

Напрямки діяльності підприємства відповідно до стадій ЖЦТ*

Життєвий цикл товару				
розробка	впровадження	зріст	зрілість	спад
1	2	3	4	6
Ключова стратегія				
Інжиніринг. Проникнення на ринок. Технічний розвиток	Розвиток ринку	Розвиток виробництва	Ефективність виробництва. Висока якість товару	Фінанси. Персонал. Здатність отримати назад гроші і перемістити персонал
Система управління				
Створення і реєстрація нового підприємства або виділення нових виробництв	Розвиток нових виробництв	Стратегічне управління, орієнтація на результат, створення альянсів, поглинання конкурентів	Вдосконалення системи управління, адаптація до намірів виробництва	Реорганізація
Технічний розвиток				
Ефективний інжиніринг і проектування нового товару	Сервісна підтримка техніко-технологічного забезпечення	Здатність удосконалити товар, підвищити його якість	Здатність понизити витрати, створити нові варіанти товару	Здатність розвивати нові унікальні якості продукту
Виробництво				
Здатність розширити виробництво нового товару	Здатність забезпечити необхідний рівень якості вироблюваної продукції	Збільшення обсягів виробництва. Зниження витрат. Поліпшення якості товару	Поліпшення товару. Зниження витрат. Стосунки з постачальниками і покупцями	Здатність скорочення витрат. Зменшення витрат, запаси устаткування і товарів
Персонал				
Гнучкість в наймі і навчанні персоналу	Мотивація персоналу на підвищення продуктивності праці	Мотивація персоналу на зростання кваліфікації і результативність	Здатність ефективно платити, збільшувати продуктивність	Здатність скорочувати і переміщати персонал

Закінчення табл. 2

1	2	3	4	6
Економіка та фінанси				
Пошук ресурсів для підтримки інвестицій. Ефективне використання фінансів	Здатність фінансувати заходи по розвитку ринку	Здатність фінансувати швидке розширення виробництва і поліпшення товару	Здатність правильно розподіляти грошові потоки. Ефективна система контролю витрат і цін	Здатність продати зайве устаткування, майно і товари на складі
Маркетинг				
Здатність проникати на ринок	Готовність інформувати цільову групу споживачів про переваги товару	Зростання продажів, лояльність до споживачів. Здатність створити значущість торгової марки, знайти нішу. Розвиток каналів просування і реклами	Здатність агресивного просування товару на нові ринки і утримання ніші. Гнучкість ціноутворення	Цінова ефективність вибору каналів і ринків. Імідж організації. Стосунки із споживачами

* Узагальнено авторами на підставі аналізу джерел [1-4].

Таблиця 3

Стратегічна політика підприємства відповідно до ЖТЦ товару*

№ з/п	Стадія циклу	Стратегія підприємства	Стратегія маркетингу	Стратегія ціноутворення	Стратегія просування товару
1	Розробка	Розробка і впровадження інновацій на основі НТД	Комплексне дослідження ринку з метою виявлення основного задуму товару	Вибір методу ціноутворення	Формування каналів розподілу продукції
2	Впровадження	Проникнення на ринок і завоювання його сегментів	Створення зацікавленості навколо товару, поширення інформації про товар у дилерів і споживачів	Коливання ціни, яка встановлюється за допомогою витратного методу ціноутворення	Пробні продажі, орієнтовані на споживачів новаторів
3	Зріст	Розвиток ринку (проникнення в глибину ринку, освоєння нових сегментів ринку)	Створення переваг цього товару	Стабілізація цін	Підвищення інтересів споживачів до товару завдяки поліпшенню якості товару, упаковки, послуг
4	Зрілість	Захист своєї частини ринку	Створення прихильності до товару	Зниження цін до рівня утримання конкурентних позицій	Просування товару, звернення уваги до окремих атрибутів товару
5	Спад	Вибіркова присутність на ринку з метою повернення витрат на виробництво	Зниження витрат і проведення розпродажів	Різке зниження цін	Витрати на просування мінімізуються, звертається увага на низьку ціну, орієнтація на відстаючих споживачів

* Узагальнено авторами на підставі аналізу джерел [1-4].

Визначальним при розробці стратегії підприємства є інноваційна спрямованість його діяльності, яка характеризується інноваційним, виробничо-збутовим, ринковим потенціалами.

У свою чергу, такі науковці як В. Стадник, М. Йохна [7] характеризують інноваційний потенціал, як сукупність ресурсів та умов діяльності, що формують готовність і здатність підприємства до інноваційного розвитку.

План виробництва продукції опирається на дані по всім параметрам продукції. Одними з найважливіших даних являється аналіз продажу товарів, який здійснюється за допомогою АВС-аналізу. АВС-аналіз є одним із універсальних методів, який спрямовано на аналіз і управління асортиментом товарів. Додільність застосування та суть АВС-аналізу уже відома на прикладі деяких вітчизняних підприємств [6]. І як правило, методика АВС-аналізу базується на концепції категорійного менеджменту, який перед-

бачає формування асортименту підприємства на основі вивчення потреб і попиту споживачів, тому зростає роль ефективності управління товарними запасами на складах, що можливо здійснити за допомогою методу АВС-аналізу. Тому, аналізуючи кількість проданого товару, ми визначаємо:

Група А (10% продукції становить 60% прибутку компанії) вимагає суворого контролю над існуванням.

Група В (20% продукції, що становить третину організаційного прибутку) потребує постійного моніторингу існування.

Група С (70% товарів, що становлять 10% від організаційного обороту) – наявність товару слід регулярно контролювати.

Тому рейтинг АВС продукту компанії розглядається з точки зору рентабельності та розміру присутності в продажі продукції компанії.

Проведемо АВС-аналіз для умов ПраТ АКХЗ. Мета аналізу – номенклатура, а параметри цілей аналізу – продажі за типом та вартістю.

Продукція товариства поставляється в усі регіони України, а також відвантажується на експорт.

Зокрема, експортується до Росії, Туреччини, Єгипту, Чехії, Польщі, Беліз, а також в інші країни.

Інформація про географію продажів продукції (в тис грн) наведена на рис. 1.

Згідно з рис. 1 бачимо зниження виробництва продукції, але продажі продукції на експорт зростають.

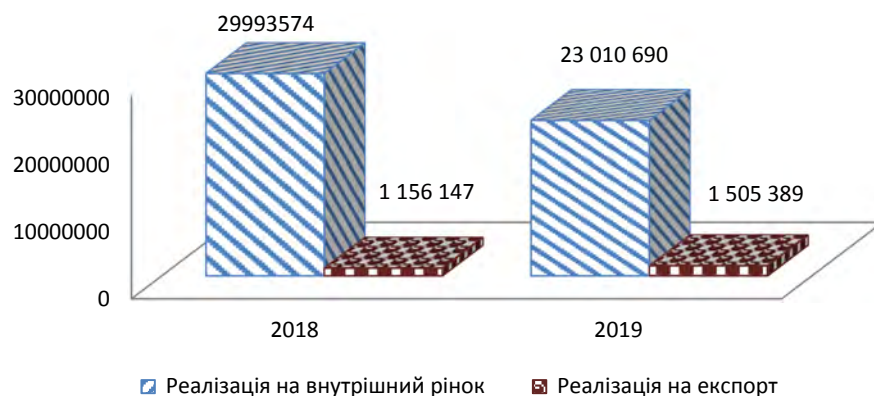

Рис. 1. Продаж продукції ПраТ АКХЗ [8]

Об'єкт, загальна кількість частинок групи А становить перші 50% від загальних параметрів. Об'єкти групи В, які контролюють групу А. Сума накопичених загальних частинок становить від 50% до 80% від загальної суми параметрів. Решта об'єктів, які представляють суму частинок із сукупними кількостями групи С, становлять від 80 до 100% від загального набору параметрів (табл. 4).

Авдіївський коксохімічний завод виробляє 30 видів продукції, основним з яких є кокс. залежно від величини шматків його поділяють на кілька фракцій: кокс доменний (більше 25 мм), горішок коксовий (10-25 мм) і коксовий дріб'язок (до 10 мм). на частку коксу доменного доводиться близько 90% загального випуску продукції заводу (рис. 2).

Таблиця 4

Обсяги виробництва за видами продукції
ПраТ АКХЗ у 2019 році

Вид продукції	Обсяг виробництва, тис. грн
А	20670725
Б	1418960
В	827503
Г	179673
Інше	1006970
Разом	24103831

А- Кокс доменний
Б – Коксова продукція
В – Кокс пековий електродний
Г – Амонію сульфат коксохімічного виробництва
І – інша продукція

Рис. 2. Структура асортименту ПраТ АКХЗ у 2019 році

Аналіз продукції за методом АВС-аналізу наведено в табл. 5.

Проаналізувавши асортимент, можна зробити висновок, що кокс доменний займає лідируючу позицію в асортименті продукції заводу – це локомотив підприємства, що приносить максимальний прибуток або рентабельність. Підприємство різко знижує ефективність роботи цієї групи ресурсів, спричиняючи великі втрати.

Ресурси групи А, в який входить кокс доменний, повинні чітко прогнозуватися та контролюватися якомога частіше, щоб гарантувати, що вони не є настільки конкурентоспроможними та втрачають силу. Цій групі ресурсів слід виділити максимальні інвестиції та кращі ресурси. Діяльність групи А повинна бути максимально проаналізована та перенесена на інші категорії.

Таблиця 5

АВС-аналіз асортименту продукції ПрАТ АКХЗ

Види продукції	Обсяги виробництва	Внесок, %	Накопичений внесок	Розподіл по групам
Кокс доменний	20670725	80,75%	80,75701099	А
Коксова продукція	1418960	5,88%	91,64387603	В
Кокс пековий електродний	827503	3,43%	95,07695271	С
Амонію сульфат коксохімічного виробництва	179673	0,74%	95,82236533	С
Інше	1006970	4,17%	100	С
Разом	24103831	100		

Коксова продукція на ПрАТ АКХЗ представлена:

- горіх коксовий – 32,3%;
- дрібниця коксова – 23,7% в обсягах виробництва коксованої продукції;
- масло фенольне кам'яновугільне – 5,3%;
- масло кам'яновугільне поглинальне – 4,1%;
- фракція нафталінова – 2,09%;
- масло легке кам'яновугільне – 12,1%;
- смола кам'яновугільна – 0,7%;
- пек кам'яновугільний електродний – 0,4%;
- пек кам'яновугільний – 2,1%;
- бензол сирий кам'яновугільний – 2,08%;
- полімери бензолних відділень – 4,15%;
- терпке з смоли уловлювання (бессатураторного процесу) – 1,6%;
- смола кисла для дорожнього будівництва – 4,01%;
- феноляти – 1,6%;
- масло кам'яновугільне легкосереднє – 1,9%;
- кислота сірчана технічна – 0,05%;
- шихта збагачена – 7,9%;
- розчин вакуум-карбонатної сіркоочистки відпрацьований – 0,06%;;
- фуси кам'яновугільні – 0,7%
- суміш смол і масел механічного очищення стічних вод коксохімічного виробництва – 1,2%;

Ці види продукції відносяться до групи В по методиці розрахунку АВС-аналізу та забезпечують хороші стабільні продажі/прибуток підприємству. Дані види коксованої продукції також важливі для заводу, але можуть модеруватись спокійнішими і помірними темпами. Дані ресурси зазвичай є «дійними коровами», відносно стабільні в короткостроковій перспективі. Інвестиції в даний вид ресурсів підприємства не значні і необхідні тільки для підтримки існуючого рівня. Але специфіка виробництва на підприємстві говорить, що тільки якщо буде товар, який відноситься до групи А – кокс-домен-

ний, будуть вироблятися всі інші товари, тому що їх виробництво це побічний продукт виробництва продукції групи А.

Кокс пековий, амонію сульфат та інші групи виробництва відносяться до групи категорії С. В групі товарів Інше представлені в асортименті такі види продукції ПрАТ АКХЗ:

- сировина коксохімічна для виробництва технічного вуглецю (антраценового фракція);
- сировина коксохімічна для виробництва технічного вуглецю (пекові дистилати);
- сировина коксохімічна для виробництва технічного вуглецю;
- сировина коксохімічна для виробництва високоструктурованого технічного вуглецю.

Ці товари відносяться до тих, хто знаходиться на стадії впровадження на ринок, їх продажі мають позитивну динаміку продажів. Продажі товарів групи Інше – максимальні, але вони є стратегічно важливими для компанії, оскільки задовольняють потреби окремого ринку, що не канібалізує основний асортимент, підкреслює позиціонування марки тощо.

На підставі проведеного аналізу та виходячи зі ступеня готовності підприємства вести інноваційну діяльність на різних етапах ЖЦТ, розглядають варіанти стратегічної поведінки:

- на етапі розробки товару це – впровадження технічних, технологічних інновацій для створення нового товару;
- на етапі впровадження – застосування стратегії конкуренції на товарному ринку;
- на етапі зростання – впровадження інновацій в виробничо-збутовий потенціал підприємства;
- на етапах зрілості і спаду – застосування стратегії зміни технологічної спеціалізації, впровадження стратегії конверсії діяльності підприємства.

Висновки. Таким чином, ринковий успіх і прибутковість промислового підприємства залежить від

можливостей підприємства стосовно оновлення асортименту продукції, що виробляється, і розробки нових товарів. В основі планування стратегії підприємства покладено аналіз його товарного портфеля, дослідження життєвого циклу товару основного виробництва. Спираючись на результати досліджень, необхідно розробляти з наявних альтернатив комплексні заходи для побудови найбільш адаптованої маркетингової стратегії в цілому. Розглядаючи стратегічну політику підприємства на стадії ЖЦТ – зародження і розробка, можна досягти стимулювання інноваційної діяльності підприємства, що приведе до виникнення прогресивних змін у процесі виробництва.

Література

1. **Матанцев А. Н.** Стратегия, тактика и практика маркетинга. Москва: Юность, 2015. 378 с. 2. **Хардинг Г.** Маркетинг промышленных товаров: пер. с англ. Москва: Сирин, 2012. 272 с. 3. **Тренев Н. Н.** Стратегическое управление. Москва: Изд. ПРИОР, 2012. 288 с. 4. **Стратегический** и оперативный маркетинг / под науч. ред. А. А. Лаптева. Петрозаводск: Изд. Петр.ГУ, 2007. 172 с. 5. **Мартиненко В. П.** Стратегия жизнеспособности предприятий промышленности: навч. посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 328 с. 6. **Івахів Ю., Спільник І.** Метод АВС-аналізу: доцільність застосування. *Економічний аналіз*. 2008. Вип. 3(19). 7. **Йохна М. А., Стадник В. В.** Економіка і організація інноваційної діяльності : навч. посібник. Київ : Вид. центр «Академія», 2005. 8. **Фінансова** звітність ПрАТ АКХЗ за 2019 рік. URL: <https://akhz.metinvestholding.com/ua>. 9. **Волобуєв Г. С.** Сутність та передумови інноваційного розвитку підприємств. *Економічний вісник Донбасу*. 2016. № 3 (45). С. 213-217.

References

1. Matantsev A. N. (2015). Strategy, tactics and marketing practice. Moscow, Youth [in Russian].
2. Harding G. (2012). Marketing of industrial goods. Trans. from Engl. Moscow, Sirin [in Russian].
3. Trenev N. N. (2012). Strategic management. Moscow, Publishing house PRIOR [in Russian].
4. Laptev A. A. (Ed.). (2007). Strategic and operational marketing. Petrozavodsk, Publishing house of Petrograd State University [in Russian].
5. Martynenko V. P. (2006). Stratehiia zhyttiezdatnosti pidpriemstv promyslovosti [Strategy of viability of industrial enterprises]. Kyiv, Center for Educational Literature [in Ukrainian].
6. Ivakhiv Yu., Spilnyk I. (2008). Metod AVS-analizu: dotsilnist zastosuvannya promyslovosti [Method of ABC-analysis: expediency of application]. *Ekonomichnyi analiz – Economic analysis*, Issue 3(19) [in Ukrainian].
7. Yokhna M. A., Stadnyk V. V. (2005). Ekonomika i orhanizatsiia innovatsiinoi diialnosti [Ekononika i organizatsiia innovatsiinoi diialnosti]. Kyiv, Publishing Center "Academy" [in Ukrainian].
8. Finansova zvitnist PrAT AKKhZ za 2019 rik [Financial statements of PJSC AKHZ for 2019]. Retrieved from <https://akhz.metinvestholding.com/ua> [in Ukrainian].

9. Volobuiev H. S. (2016). Sutnist ta peredumovy innovatsiinoho rozvytku pidpriemstv [The essence and prerequisites of innovative development of enterprises]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 3 (45), pp. 213-217 [in Ukrainian].

Белікова О. Ю., Бурцева О. Є., Хороших В. В. Вплив життєвого циклу товару промислового підприємства на формування його інноваційної стратегії

У статті було розглянуто стратегічні напрямки розвитку підприємницьких стратегій відповідно до концепції життєвого циклу товару. Розглянуто підходи науковців до формування етапів життєвого циклу товарів підприємства.

На підставі аналізу наукових досліджень узагальнено основні характеристики маркетингу в залежності від стадії життєвого циклу товару. З'ясовано, що на різних етапах життєвого циклу товару підприємство приймає певні управлінські рішення щодо основних напрямів його діяльності.

Узагальнено напрямки діяльності підприємства відповідно до стадій життєвого циклу товару за такими критеріями як ключова стратегія, система управління, технічний розвиток, виробництво, персонал, економіка та фінанси, маркетинг.

Досліджено та узагальнено стратегічну політику підприємства відповідно до життєвого циклу товару.

Доведено, що визначальним при розробці стратегії підприємства є інноваційна спрямованість його діяльності, яка характеризується інноваційним, виробничо-збутовим, ринковим потенціалами.

У статті проведено АВС-аналіз діяльності промислового підприємства та зроблено висновки стосовно використання товарних ресурсів підприємства.

На підставі проведеного аналізу та виходячи зі ступеня готовності підприємства вести інноваційну діяльність на різних етапах ЖЦТ зроблено висновки про варіанти стратегічної поведінки підприємства.

Ключові слова: маркетинг, життєвий цикл товару, ресурси, стратегія, аналіз товарних ресурсів, інноваційна діяльність, інноваційна стратегія.

Belikova O., Burtseva O., Khoroshykh V. The influence of the life cycle of industrial enterprise goods formation of its innovative strategy

The article deals with strategic directions of entrepreneurial strategies development in accordance with the product life cycle concept. The approaches of scientists before the formation of stages of the enterprise goods life cycle are considered. On the basis of the analysis of scientific researches the basic characteristics of marketing depending on a stage of life cycle of the goods are generalized.

It is found out that at different stages of the life cycle of goods the enterprise makes managerial decisions concerning the main directions of its activity. The directions of the enterprise activity are generalized in accordance with the stages of the product life cycle on such criteria as key strategy, management system, technical development, production, personnel, economics and finance, marketing.

The strategic policy of the enterprise in accordance with the product life cycle is studied and generalized.

It has been proved that the innovative orientation of the company's activity, which is characterized by innovation, production and marketing potential, is decisive in the development of the company's strategy.

The article contains an ABC analysis of the industrial enterprise's activity and draws conclusions about the use of the enterprise's commodity resources. Based on this analysis and the degree to which the enterprise is ready to innovate at different stages of the TLI, conclusions were drawn on the strategic behavior options of the enterprise.

Keywords: marketing, product life cycle, resources, strategy, analysis of product resources, innovative activity, innovative strategy.

**Беликова Е. Ю., Бурцева Е. Е., Хороших В. В.
Влияние жизненного цикла товара промышленного предприятия на формирование его инновационной стратегии**

В статье были рассмотрены стратегические направления развития предпринимательских стратегий в соответствии с концепцией жизненного цикла товара. Рассмотрены подходы ученых до формирования этапов жизненного цикла товаров предприятия. На основании анализа научных исследований обобщены основные характеристики маркетинга в зависимости от стадии жизненного цикла товара.

Выяснено, что на разных этапах жизненного цикла товара предприятие принимает определенные управленческие решения относительно основных направлений его деятельности. Обобщены направления деятельности предприятия в соответствии со стадиями жизненного цикла товара по таким критериям как ключевая стратегия, система управления, техническое развитие, производство, персонал, экономика и финансы, маркетинг.

Исследована и обобщена стратегическая политика предприятия в соответствии с жизненным циклом товара.

Доказано, что определяющей при разработке стратегии предприятия является инновационная направленность его деятельности, которая характеризуется инновационным, производственно-сбытовым, рыночным потенциалами.

В статье проведен ABC-анализ деятельности промышленного предприятия и сделаны выводы относительно использования товарных ресурсов предприятия. На основании проведенного анализа и исходя из степени готовности предприятия вести инновационную деятельность на разных этапах ЖЦТ сделаны выводы о вариантах стратегического поведения предприятия.

Ключевые слова: маркетинг, жизненный цикл товара, ресурсы, стратегия, анализ товарных ресурсов, инновационная деятельность, инновационная стратегия.

Стаття надійшла до редакції 17.08.2020
Прийнято до друку 15.09.2020

І. П. Фоміченко,

*кандидат економічних наук, доцент,
ORCID 0000-0002-9180-9344,*

О. О. Кондратенко,

Т. Є. Руденко,

М. А. Брант,

ДВНЗ «Донбаська державна машинобудівна академія», м. Краматорськ

ОРГАНІЗАЦІЯ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Постановка проблеми. Для вітчизняних промислових підприємств на сучасному етапі розвитку економіки країни важливим є розширення можливостей розвитку фінансово-господарської діяльності, збільшення конкурентних переваг, охоплення як внутрішніх, так і зовнішніх сегментів ринку збуту продукції тощо. Переважно підприємства ведуть господарську діяльність під впливом багатьох факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, що характеризуються різним впливом на отримання запланованих цілей функціонування. Активізація євроінтеграційних процесів привела до стратегічної переорієнтації в системах управління більшості підприємств. Беззаперечно кожне підприємство прагне підвищити ефективність власної зовнішньоекономічної діяльності, реалізуючи сформовану стратегію розвитку в даному напрямі. Маркетинг як важлива складова стратегічного управління підприємством відіграє значну роль у розширенні зовнішніх ринків збуту продукції. З метою підвищення ефективності зовнішньоекономічної діяльності, активізації співпраці із країнами бізнес-партнерами, важливим є формування відповідної маркетингової стратегії, яка враховуватиме особливості фінансово-господарської діяльності промислового підприємства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам організації маркетингової діяльності на підприємствах присвячено роботи багатьох вітчизняних та іноземних учених, зокрема: Г. Л. Багієва, М. І. Белявцева, Є. П. Голубкова, Дж. Еванса, Ф. Котлера, Ж. Ж. Ламбена, І. О. Соловйова та ін. Питання оцінки ефективності маркетингової діяльності знайшли відображення у роботах низки вітчизняних вчених-економістів, серед яких слід відзначити праці Л. В. Балабанової, В. А. Шаповалова, Н. В. Бутенка, Н. К. Моїсєєва, А. Ф. Павленко, Є. Б. Анфіногенова, В. А. Пархименко, Т. Є. Дерев'янченко, А. Резніченко та ін. Втім, як свідчать результати досліджень, у вітчизняній науковій літературі відсутнє комплексне вивчення організації маркетингової діяльності в умовах конкуренції.

Метою статті є розкриття основних аспектів та особливостей організації маркетингової діяльності промислових підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток ринкових відносин зумовлює необхідність забезпечення високого рівня конкурентоспроможності продукції українських підприємств, що вимагає удосконалення методів організації виробничої та господарської діяльності. Основними чинниками, що зумовили потребу в застосуванні прийомів і принципів маркетингу на промислових підприємствах, є зростання вимог споживачів до продукції, необхідність самостійного пошуку ринків збуту продукції та загострення конкурентної боротьби. При цьому товарний асортимент та інші складники комплексу маркетингу на підприємствах потребують ефективної організації для підтримання достатнього рівня функціонування, закріплення ринкових позицій.

Усі процеси, що протікають на промислових підприємствах, мають бути добре регульованими, а маркетинг дає змогу налагодити зворотні зв'язки з ринком та надавати відомості про ринкову ситуацію. Тільки маркетинговий підхід до ухвалення рішень дає змогу виробити конкретні цілі, стратегії, тактику поведінки на ринку та підвищити дохідність підприємств. Сутність маркетингової діяльності може розкриватися через різні аспекти і водночас бути наукою, концепцією управління, соціально-управлінським процесом, окремим видом діяльності та своєрідною філософією ведення сучасного бізнесу. Із позиції диференціації як системи поглядів маркетинг розглядається: як ринкова концепція управління підприємством; як сукупність функцій, засобів, методів та інструментів, що дає змогу ефективно працювати на ринку; як філософія бізнесу – пропонує систему мислення й ідеологічну основу підприємницької діяльності; як активний процес – вирішує низку завдань, що виникають під час функціонування підприємства в ринкових умовах і розглядаються як основа для досягнення цілей підприємства [1, с. 1].

Метою маркетингової діяльності промислових підприємств має бути концентрація уваги на потребах покупця, а також отримання прибутку за рахунок конкурентних переваг, зміцнення позицій на ринку, розширення обсягів виробництва та реалізації виробленої продукції. Організація маркетингу промислових підприємств має базуватися на маркетинговій інформаційній системі, охоплювати пи-

тання орієнтації на потреби споживачів, розроблення та прийняття управлінських рішень, диференційованого підходу до ринків та їхніх сегментів, використовувати програмно-цільовий метод і комплексний підхід до досягнення поточних та стратегічних цілей розширення попиту й пропозиції промислової продукції. Складники маркетингової діяльності промислового підприємства зображено на рис. 1.

Рис. 1. Складники маркетингової діяльності промислового підприємства
(сформовано авторами на основі джерела [2])

Як можна побачити, вони зображені основними елементами (блоками), які перебувають у постійному взаємозв'язку один із одним. Виключення хоча б одного із цих елементів призведе до неповноцінного функціонування всієї системи. Крім того, вони відбуваються на основі планування під жорсткою дією функції контролю. Комплексність і системність є обов'язковими принципами діяльності не лише для цілісної маркетингової системи, а й для окремих складників маркетингу [2, с. 460].

Управління маркетинговою діяльністю на підприємстві – це система різних видів діяльності, що являють широкий комплекс заходів стратегічного й тактичного характеру, пов'язаних між собою і спрямованих на ефективне здійснення ринкової діяльності підприємства та досягнення його основної мети – задоволення потреб споживачів товарів і послуг і отримання на цій основі найбільшого прибутку. Це поняття враховує складність процесу управління маркетингом, його призначення і сутність, воно підкреслює системність цього процесу, бо управління маркетингом має здійснюватися системно і комплексно [3].

Контроль у системі маркетингу повинен мати стандартизований характер і задовольняти вимогам періодичності, всебічності, послідовності й об'єк-

тивності [3]. Для формування ефективної системи маркетингового менеджменту підприємством необхідним є розуміння послідовності здійснення процесу. Цей процес складається з таких етапів (рис. 2).

Розглянемо детальніше процес маркетингового менеджменту на промисловому підприємстві.

Перший етап. Аналіз ринкових можливостей підприємства передбачає оцінювання тактичного та стратегічного попиту, який відображає привабливість ринкових можливостей, які відкриваються. У структуру аналізу ринкових можливостей зазвичай входить виявлення нових ніш ринку та оцінка можливостей маркетингу. Основним завданням аналізу ринкових можливостей підприємства є визначення конкурентних переваг підприємства. Ринкова можливість підприємства – це здійснення маркетингових заходів для досягнення фірмою конкурентних переваг. Під час оцінювання маркетингових можливостей необхідно враховувати цілі та ресурси підприємства.

Другий етап. Вибір цільових ринків – це процес, який включає такі етапи: оцінку і прогноз попиту, сегментацію, відбір сегментів цільового ринку та ринкове позиціонування товару.

Третій етап. Розробка маркетингових стратегій – формування мети і задачі підприємства по

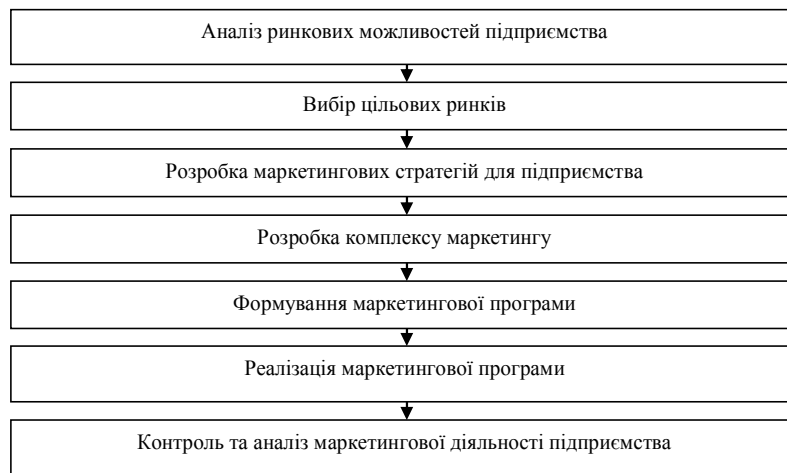

Рис. 2. Етапи здійснення процесу маркетингового менеджменту на підприємстві
(сформовано авторами на основі джерела [4])

кожному окремому ринковому сегменту та ринку у цілому, а також кожному продукту на певний термін часу (довгострокова, середньострокова) для проведення виробничої та комерційної діяльності відповідно до наявної ринкової ситуації та можливостей фірми.

Четвертий етап. Розробка комплексу маркетингу. Цей етап включає у себе розроблення структурованої та ефективної сукупності маркетингових інструментів та дій.

Особливостями цього етапу є [4]: значна кількість усіх можливих комбінацій інструментів та дій маркетингу; взаємовплив інструментів маркетингу, що може підвищити або послабити їх сумарну дію; обмежена кількість ресурсів для виконання програм маркетингу; невпевненість відносно результату дії інструментів та методів маркетингу; кваліфікація персоналу.

П'ятий етап. Формування маркетингової програми здійснюється із врахуванням місії, цілей, завдання підприємства та маркетингу, маркетингового середовища тощо.

Шостий етап. Реалізація маркетингової програми передбачає застосування на практиці маркетингових методів для задоволення потреб споживачів та отримання прибутку підприємством.

Сьомий етап. Контроль та аналіз маркетингової діяльності підприємства. Цей процес здійснюється для перевірки ефективності дії застосування маркетингу на підприємстві. Система контролю та аналізу маркетингової діяльності підприємства є заключною фазою процесу маркетингового менеджменту. Цей етап спрямований на врахування зв'язків зворотного характеру у діяльності маркетингової служби і охоплює функції аналізу та діагностики. Контроль маркетингової діяльності підприємства є засобом для оцінювання виконаних маркетингових концепцій підприємства у частині поставлених та реалізованих цілей. Етап контролю та аналізу маркетингової діяльності промислового підприємства

також сприяє адаптації маркетингової політики організації до зміни чинників маркетингового середовища. Результатом контролю діяльності маркетингу є коригування маркетингових планів та поведінки підприємства на ринку. Отже, уже на етапі маркетингового планування обов'язковим аспектом є передбачення можливих заходів щодо контролювання маркетингової діяльності організації.

У системі управління маркетинговою діяльністю підприємства використовують такі методи маркетингових досліджень та дій [5]: вивчення зовнішнього середовища; вивчення наявних та планування майбутніх товарів; планування руху та продажів товарів; забезпечення формування збуту та стимулювання пропозиції; забезпечення цінової політики підприємства; забезпечення необхідного рівня безпеки використання товару, захисту навколишнього середовища, вимог до споживчих властивостей товару.

Маркетингова діяльність є динамічним процесом, що забезпечує виконання ряду завдань (рис. 3). Вони можуть існувати поокремо чи комбінуватися. Центральним елементом маркетингової діяльності є збут продукції, виконання усіх інших завдань створює платформу для ефективного та високого рівня збуту.

Як показує практика діяльності більшості вітчизняних підприємств, маркетингова діяльність здійснюється з допомогою традиційних маркетингових інструментів, які тісно пов'язані із завданнями маркетингової діяльності. Виділимо серед них основні, поділивши їх на вісім груп: інструменти для збору первинної інформації щодо стану ринку, власного позиціонування та вивчення діяльності конкурентів; інструменти формування товарної політики; інструменти формування цінової політики; інструменти формування збутової політики; інструменти формування комунікаційної політики; інструменти рекламної політики та просування; інструменти післяпродажного та сервісного обслуговування; висо-

Рис. 3. Графічна інтерпретація завдань маркетингової діяльності промислового підприємства із виділенням ключового елемента (сформовано авторами на основі джерела [4])

котехнологічні інструменти (зокрема, 3D-маркетинг). Перелічені інструменти активно впроваджуються в маркетинговій діяльності.

В умовах динамічності розвитку новітніх технологій особливої уваги заслуговує остання група інструментів маркетингової діяльності. 3D-маркетинг пов'язаний із візуалізацією процесів маркетингової діяльності підприємства. Доведено, що людина сприймає понад 80% інформації візуально. 3D-маркетинг дозволяє використати цю унікальну людську властивість із якнайбільшою вигодою для виробника продукції.

У світі 3D-маркетинг швидко популяризується і вкорінюється у різні сфери маркетингової діяльності. Впровадження 3D-технологій сприяє розвитку 3D-маркетингу. Мобільні пристрої, які дають можливість перегляду 3D-зображень, 3D-ноутбуки, 3D-принтери, 3D-дисплеї, для яких не потрібні спеціальні окуляри, 3D-кіно, 3D-відео, 3D-ігри тощо стають щоразу доступнішими знаряддями для реалізації 3D-маркетингу.

Ринок 3D-дисплеїв, за прогнозами науково-дослідної групи *NPD DisplaySearch* [6] виросте до 196 млн од.; ринок мобільних пристроїв, які дають можливість перегляду 3D-зображень, сягне 71 млн од.; ринок 3D-ноутбуків – 17,7 млн од. Ринок 3D-друку, за прогнозами всесвітньої організації інтелектуальної власності ООН, у 2019 р. складе 6,5 млрд дол. США, ціна таких пристроїв на сьогодні до 1 тис. дол. США [7]. Спираючись на оптимістичні прогнози провідних світових науково-дослідних груп та організацій і на позитивну практику застосування 3D-маркетингу на вітчизняних промислових

підприємствах, окреслимо основні його переваги над традиційним маркетингом: результати застосування 3D маркетингу швидше окупають затрати на його впровадження; 3D-маркетинг дозволяє реалістичніше представити потенційному споживачеві продукт, презентувати більше можливостей продукту; споживач при мінімальній затраті часу сприймає більше інформації, і підсвідомість запам'ятовує позитивні емоції, які викликав цей продукт, видаючи їх «на-гора» при здійсненні покупки; 3D-маркетинг є незамінним в інтернет-торгівлі для створення натуралістичного зображення продукції і залучення потенційного покупця до купівлі (можливість віртуального дотику, віртуального застосування продукції споживачем, яке базується на формуванні сенсорних відчуттів – дотику, слуху, уявленні себе на зображуваному місці, – за рахунок візуалізації інформації та розвитку позитивних емоцій. При цьому збуджуються сенсорні рецептори, активізується кора головного мозку людини, створюючи відчуття реальності); використання 3D-технологій у продажах дозволяє економити на транспортуванні габаритних чи унікальних зразків продукції (виставки, стенди у місцях продажів тощо), а також збільшувати мініатюрні експонати; можливість ефективного використання торгової площі та економії на орендних витратах за рахунок маркетингової 3D-візуалізації; можливість представлення продукції в динаміці; можливість взаємодії з покупцем; 3D-маркетинг є ніби продовженням традиційного маркетингу, вдосконаленням його і доповненням; розширює коло потенційних споживачів продукту за рахунок тих, які володіють комп'ютерними

навичками на базовому рівні, оскільки вимагає лише пересування мишкою; витрати на виготовлення об'ємного макету продукції є значно вищим, ніж 3D-маркетингова візуалізація; 3D-маркетинг дає можливість вигідно виділитися серед конкурентів; 3D-маркетингова візуалізація дозволяє компонувати реальні та віртуальні об'єкти; технології 3D-маркетингу дозволяють створити візуально реалістичний об'єкт завдяки врахуванню особливостей сприйняття інформації правим та лівим оком (техніка зйомки з різних відеокамер); технології 3D-маркетингу вигідно підкреслюють переваги продукції і приховують недоліки; 3D-навігація допомагає реалізувати функцію картографічного пошуку підприємства та вузлів концентрації громадського транспорту поблизу нього; забезпечення ефекту «здивування»; 3D-прінтинг, 3D-зображення привертають значно більше уваги і концентрують її на довше тощо.

Традиційний маркетинг в умовах сьогодення домінує над 3D-маркетингом, однак останній з ча-

сом витіснятиме його і завоює лідерські позиції серед передових інструментів маркетингу. Сфери застосування 3D-маркетингу: виготовлення поліграфічної продукції; виготовлення сувенірної продукції; виготовлення ПОС-матеріалів; виготовлення зовнішньої реклами (дорожні розтяжки, реклама на транспорті, білборди, призматрони, касетони, сітілайти, колони Морріса, брендмауери, конвексборди, лайт-бокси, трансляція відеороликів на зовнішніх 3D-екранах тощо); реклама у 3D-відеоіграх, 3D-кіно; виготовлення презентаційних та рекламних 3D-відеороликів; виготовлення 3D-вітрин; виготовлення 3D-упаковок; виготовлення рекламних 3D-відеопроєкцій; 3D-інтернет-реклама; виготовлення музейних експонатів, анатомічних моделей для медиків, географічних моделей, моделей хімічних сполук, манекенів та 3D-реклама на них тощо. На рис. 4 представлено модель організації маркетингової діяльності вітчизняного промислового підприємства.

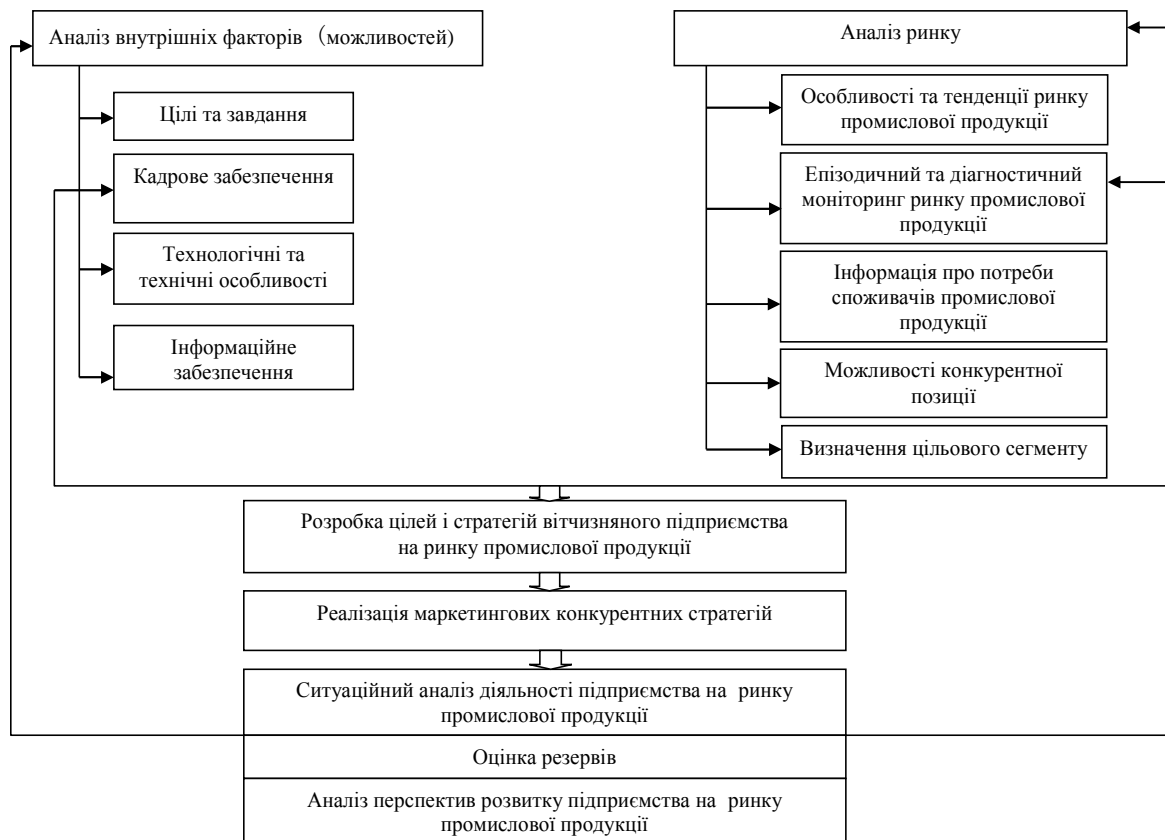

Рис. 4. Модель організації маркетингової діяльності вітчизняного промислового підприємства (сформовано авторами на основі джерела [8])

Маркетинг привносить у діяльність промислового підприємства розуміння потреб споживача і творче мислення, що дає можливість бути клієнтоорієнтованим. Однак маркетингові рішення повинні бути з аналітичною та комерційною чіткістю обґрунтовані, відповідати корпоративній стратегії, інноваціям і прибутковому зростанню. Вміння мар-

кетингу полягає у здатності пов'язати внутрішнє і зовнішнє середовища, ринки і бізнес, інтереси споживачів і акціонерів, креативні і аналітичні методичні підходи до прийняття та реалізації адекватних маркетингових рішень. Перспектива вітчизняного B2B маркетингу в умовах економії бюджетів перед-

– підвищення ефективності маркетингових заходів з меншими витратами (зниження розмірів бюджетів);

– зростання професійного рівня фахівців з маркетингу (конкуренція на рівні знань і умінь, а не бюджетів, тим більше, що є необхідність і час для самоосвіти);

– зниження ступеня автономності відділів маркетингу та їх більша інтеграція в інші бізнес-процеси підприємства (продаж, логістика, фінанси, сервіс);

– упор на точкові і ефективніші заходи (наприклад, персоніфіковані відносини з клієнтами та особисті продажі);

– посилення інтеграції в бізнес-клієнтів (як пошук можливостей взяти на себе частину їхньої роботи, приклад "3PL");

– створення партнерських відносин та сервісної складової для різних категорій клієнтів (починаючи від першої особи і закінчуючи експедиторами);

– зниження загальної прибутковості і грамотніше управління ціновою політикою;

– ретельніше управління продуктовим портфелем, позбавлення від баластних позицій, оптимізація асортименту по широті (на основі ABC-аналізу та BCG-матриці);

– зменшення оборотних активів і обсягу товарних запасів на складах постачальника (більше робота під замовлення, а не на склад);

– можливі певні законодавчі зміни в способах реклами, що може також вплинути на набір застосовуваних інструментів (хоча це більше торкнеться B2C в частині антисоціальних груп товару).

Тільки від кваліфікації менеджерів з маркетингу та грамотного використання адекватного сучасного інструментарію роботи з ринком залежатиме ефективність та результативність маркетингової діяльності конкретного промислового підприємства, що, своєю чергою, визначатиме те, чи маркетинговий відділ трактуватиметься як сервісний підрозділ, чи розглядатиметься на підприємстві як двигун і серце бізнесу.

Висновки. Маркетингова діяльність є невід'ємною сферою функціонування підприємства, часто визначальною для інших напрямків діяльності організації. У систематизації маркетингового інструментарію за сферами впливу на підприємство виокремлено інновативний 3D-маркетинг, який стає альтернативою традиційному маркетингу, його доповненням чи продовженням. Основними принципами ефективної маркетингової діяльності на промислових підприємствах є: спрямованість на досягнення кінцевого результату всієї виробничо-збутової діяльності; комплексний підхід до досягнення поставлених цілей, за якого сукупність засобів маркетингу забезпечує умови для успішної збутової діяльності підприємства; комплексний підхід до вирішення проблем відповідно до наявних ресурсів і можливостей підприємства; створення умов для

максимального пристосування виробництва до вимог та умов ринку продукції; відкритість до споживачів, їхніх потреб та побажань, активне пристосування і вплив на них; гнучкість у досягненні поставленої мети через реакцію на постійні зміни у макросередовищі ринку; орієнтація діяльності промислових підприємств на тривалий результат та розвиток.

Впровадження маркетингового менеджменту на підприємстві є об'єктивною необхідністю, оскільки за умов ринкової економіки збільшується рівень конкуренції та ризиків для організації. Підприємству необхідно вміти своєчасно реагувати на зміни ринкового середовища. Організація діяльності вітчизняних підприємств на основі ефективного маркетингового менеджменту дозволить підвищити ефективність їхнього функціонування та конкурентоспроможність промислових підприємств.

Література

1. Ламбен Ж. Ж. Стратегический маркетинг / пер. с фр. Санкт-Петербург : Наука, 1996. 589 с.
2. Данилюк Ю. І. Системність та комплексність як основа раціонального аграрного маркетингу мікро-, мезо- та макrorівнів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми економіки та управління.* 2008. № 628. С. 459–464.
3. Балабанова Л. В. Стратегічний маркетинг: навч. посіб. Донецьк: Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського, 2008. 551 с.
4. Комарницький І. М. Маркетинговий менеджмент: навч. посіб. / [за ред. д. е. н. І. М. Комарницького]. Львів: Априорі, 2007. 1032 с.
5. Старостіна А. О. Маркетинг: навч. посіб. 2003. 436 с.
6. \$22 bil. 3D market in 2018. URL : <http://hollywoodinhidef.com/2010/01/22-bil-3d-market-in-2018/>.
7. Неймовірно, але факт: 5 технологій, за якими майбутнє. URL : <http://news.finance.ua/>.
8. Гаркавенко С. С. Маркетинг. Київ: Лібра, 2002. 712 с.
9. Швець Н. В., Шевцова Г. З. Удосконалення методичних підходів до оцінювання конкурентоспроможності галузі. *Економічний вісник Донбасу.* 2018. № 2 (52). С. 114–123.
10. Мосійчук І. В. Особливості управління маркетинговою діяльністю підприємств в Україні. 2017. URL : <http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/25081>.
11. Ковтун Е. О., Бондар І. О., Гуменюк А. А. Особливості розробки маркетингової стратегії для здійснення оптимізації зовнішньоекономічної діяльності підприємства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство.* 2016. Вип. 6(1). С. 169–171.

References

1. Lambin J. J. (1996). Strategic marketing. Transl. from French. St. Petersburg, Nauka [in Russian].
2. Danko Yu. I. (2008). Systemnist ta kompleksnist yak osnova ratsionalnoho ahrarnoho marketynhu mikro-, mezo-ta makrorivniv [Systematicity and complexity as a basis of rational agricultural marketing of micro-, meso- and macro-levels]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Problemy ekonomiky ta upravlinnia – Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Problems of economics and management*, 628, pp. 459–464 [in Ukrainian].

3. Balabanova L. V. (2008) Stratehichniy marketynh [Strategic marketing]. Donetsk, Donetsk National University of Economics and Trade M Tugan-Baranovsky [in Ukrainian].
4. Komarnytskyi I. M. (2007). Marketynhovy menedzhment [Marketing management]. Lviv, Apriori [in Ukrainian].
5. Starostina A. O. (2003). Marketynh [Marketing]. 436 p. [in Ukrainian].
6. \$22 bil. 3D market in 2018. Retrieved from <http://hollywoodinhidex.com/2010/01/22-bil-3d-market-in-2018/>.
7. Neimovirno, ale fakt: 5 tekhnolohii, za yakymy maibutnie [Unbelievable, but true: 5 technologies for the future]. Retrieved from <http://news.finance.ua/> [in Ukrainian].
8. Harkavenko S. S. (2002). Marketynh [Marketing]. Kyiv. Libra [in Ukrainian].
9. Shvets N. V., Shevtsova H. Z. (2018). Udoslona-lennia metodychnykh pidkhodiv do otsiniuvannia konkurentospromozhnosti haluzi [Improving methodical approaches to assessing the industry's competitiveness]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 2 (52), pp. 114–123 [in Ukrainian].
10. Mosiichuk I. V. (2017). Osoblyvosti upravlinnia marketynhovoio diialnistiu pidpriemstv v Ukraini [Features of management of marketing activity of the enterprises in Ukraine]. Retrieved from <http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/25081> [in Ukrainian].
11. Kovtun E. O., Bondar I. O., Humeniuk A. A. (2016). Osoblyvosti rozrobky marketynhovoio stratehii dlia zdiisnennia optymizatsii zovnishnoekonomichnoi diialnosti pidpriemstva [Features of development of marketing strategy for realization of optimization of foreign economic activity of the enterprise]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy*, Issue 6(1), pp. 169–171 [in Ukrainian].

Фоміченко І. П., Кондратенко О. О., Руденко Т. Є., Брант М. А. Організація маркетингової діяльності промислових підприємств у сучасних умовах господарювання

У статті розглянуто актуальні питання організації маркетингової діяльності на промислових підприємствах. Зазначено причини необхідності впровадження і використання методів та засобів сучасного маркетингу. Наведено складники та визначено окремі функціональні завдання маркетингової діяльності на промислових підприємствах. Розкрито етапи формування системи маркетингового менеджменту підприємства. Зазначено, що системний підхід до управління маркетингом підприємства передбачає використання маркетингових інструментів у процесі управління. Досліджено основні елементи системи маркетингового менеджменту підприємства. Визначено особливості та розкрито форми прояву особливостей організації маркетингової діяльності на промислових підприємствах у сучасних ринкових умовах. Виокремлено 3D-маркетинг як інноваційний інструмент маркетингової діяльності, наведено сфери його застосування, переваги ви-

користання, а також характерні відмінності від традиційного маркетингу.

Ключові слова: маркетингова діяльність, маркетинговий менеджмент, система управління, конкурентоспроможність підприємства, маркетингові інструменти, цільові ринки, 3D-маркетинг.

Fomichenko I., Kondratenko O., Rudenko T., Brant M. Organization of Marketing Activities of Industrial Enterprises in Modern Business Conditions

The article considers topical issues of organization of marketing activities at industrial enterprises. The reasons for the need to implement and use methods and tools of modern marketing are indicated. The components and separate functional tasks of marketing activity at industrial enterprises are given. The stages of formation of the marketing management system of the enterprise are revealed. It is noted that a systematic approach to marketing management of the enterprise involves the use of marketing tools in the management process. The main elements of the marketing management system of the enterprise are investigated. Peculiarities and forms of manifestation of peculiarities of marketing activity organization at industrial enterprises in modern market conditions are revealed. 3D-marketing as an innovative tool of marketing activity is singled out, the spheres of its application, advantages of use, and also characteristic differences from traditional marketing are resulted.

Keywords: marketing activity, marketing management, management system, enterprise competitiveness, marketing tools, target markets, 3D-marketing.

Фоміченко І. П., Кондратенко О. А., Руденко Т. Є., Брант Н. А. Организация маркетинговой деятельности промышленных предприятий в современных условиях хозяйствования

В статье рассмотрены актуальные вопросы организации маркетинговой деятельности на промышленных предприятиях. Указаны причины необходимости внедрения и использования методов и средств современного маркетинга. Приведены составные части и определены отдельные функциональные задачи маркетинговой деятельности на промышленных предприятиях. Раскрыты этапы формирования системы маркетингового менеджмента предприятия. Указано, что системный подход к управлению маркетингом предприятия предусматривает использование маркетинговых инструментов в процессе управления. Исследованы основные элементы системы маркетингового менеджмента предприятия. Определены особенности и раскрыты формы проявления особенностей организации маркетинговой деятельности на промышленных предприятиях в современных рыночных условиях. Выделен 3D-маркетинг как инновационный инструмент маркетинговой деятельности, приведены сферы его применения, преимущества использования, а также характерные отличия от традиционного маркетинга.

Ключевые слова: маркетинговая деятельность, маркетинговый менеджмент, система управления, конкурентоспособность предприятия, маркетинговые инструменты, целевые рынки, 3D-маркетинг.

Стаття надійшла до редакції 01.09.2020
Прийнято до друку 15.09.2020

А. В. Гуренко,
кандидат економічних наук, доцент,
ORCID 0000-0001-6632-6984,
Азовський морський інститут НУ «ОМА»,

С. В. Зубов,
менеджер відділення ІП "СЖС Україна"

ВПРОВАДЖЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЛОГІСТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ІНФРАСТРУКТУРНИЙ КОМПЛЕКС МОРСЬКОГО ТРАНСПОРТУ

Постановка проблеми. Головною тенденцією світового транспортного ринку є активне впровадження інформаційних, телекомунікаційних і комп'ютерних технологій. Майже всі види транспорту відчувли вплив цифровізації та інтелектуалізації. Світовий ринок транспортних послуг формують принципово нові системи управління, інтегровані у єдиний логістичний інформаційний простір [1]. В останні часи ведучі закордонні компанії морської галузі проявляють активний інтерес до розробки та створення автономних надводних, підводних транспортних засобів, інтелектуалізацію водних магістралей, здатних удосконалювати ланцюги поставок і підвищувати якість транспортних послуг.

Беручи до уваги закордонний досвід, Україна активізує процеси інноваційного розвитку транспортних систем. Стверджуючи, що застосування інтегрованих інформаційних й інтелектуальних технологій є запорукою швидкої інтеграції вітчизняних підприємств у глобальні логістичні процеси, Україна реалізує політику у сфері транспорту. На державному рівні прийнята низка законодавчих документів: «Національна транспортна стратегія України на період до 2030 року», «Стратегія інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року», «Морська доктрина України на період до 2035 року», «Стратегія розвитку морських портів України на період до 2038 року» [6; 7; 9; 10]. Ці документи зазначають, що сучасний розвиток транспортного комплексу країни повинен враховувати не тільки необхідність адаптації до стандартів ЄС, технічних умов, принципів управління, а і те, що інновації та високі технології мають вирішальне значення для формування нової, більш ефективної моделі управління розвитком транспортно-логістичного комплексу України.

Особливий акцент робиться на стратегічний розвиток підприємств морської галузі та портову інфраструктуру, що мають високий експортний потенціал вантажів чорних металів, вугілля, залізничного концентрату та зернових вантажів; наявні потужності з обробки вантажів; вигідне розташування морських портів, що забезпечують транзитні вантажопотоки; нормативно-правову базу щодо можливості залучення приватних інвестицій для розвитку портової галузі; висококваліфіковані кадри [9].

Разом із цим, аналітичні огляди та звіти свідчать про низку проблем, що гальмують пріоритетний розвиток інтегрованої логістики на підприємствах морської галузі [4; 8]. Одними з них є: нерозвиненість транспортної інфраструктури в морських портах та під'їзних шляхах; низький рівень міжгалузевої координації діяльності із забезпечення розвитку транспортної інфраструктури; низький рівень інформатизації транспортних процесів та інформаційної взаємодії з галузями національної економіки. Існування цих та інших проблем призводить до роз'єднання єдиного транспортного потоку, нерационального використання ресурсів і зниження ефективності логістики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні питання впровадження інтелектуальних логістичних технологій на транспорті достатньо вивчаються та обговорюються у науковому середовищі. Дослідженню окремих питань цифрової логістики присвячені роботи В. Алькеми, Є. Крикавського, Н. Чухрай, Л. Фролової, О. Сумця, Н. Тарнавської, А. Семененко, В. Сергєєва, В. Дибської, В. Лукінського, С. Уварова та інших [1; 2; 5]. Окремі аспекти розвитку логістики представлено в працях Г. Платухи, А. Длігача, В. Скіцька, Є. Крикавського [2; 3]. Разом із цим деякі специфічні питання цифрового логістичного управління портовою інфраструктурою України залишаються не розкритими повною мірою та потребують дослідження. Саме визначення перспективних напрямів управління в умовах глобальної цифровізації суспільства, що передбачає автономність, роботизацію, моделювання та оптимізацію транспортних потоків, системну відкритість, інтеграцію, інтернет речей, інтернет послуг, хмарні обчислення, використання великих даних, додаткової реальності, кіберсистем і кібербезпеки, дозволяє обрати дієві інструменти формування конкурентоспроможності портової інфраструктури України. Тому **метою статті** є дослідження напрямів впровадження інтелектуальних логістичних технологій в інфраструктурний комплекс морського транспорту.

Виклад основного матеріалу. Посилення інтеграції різних видів транспорту згідно концепції єдиного оператора змішаних перевезень та поширення аутсорсингу типу 4PL і 5PL вимагають забезпечення надійності та оперативності обміну інформацією у

сучасних логістичних системах між різними видами транспорту. Транспортно-розподільча система в умовах цифровізації представляє собою велику складну макрологістичну систему, що поєднує підприємства водного транспорту, судновласників, залізничні, автотранспортні, авіаційні у єдиний інформаційний простір [1; 2].

Логістика морських вантажоперевезень містить у собі систему процедур та дій спрямованих на організацію доставки вантажів морськими шляхами. Причому, до сучасних схем взаємодії планується залучати інтелектуальні автономні судна, цифрові водні магістралі, інтелектуальні порти, інтегровані до інтелектуальних мультимодальних транспортних системи. Процедура цифровізації є новою для транс-

портного ринку України, тому потребує залучення науково-методологічного інструментарію, що ґрунтується на теоретичних знаннях і практичному досвіді транспортної, маркетингової, регіональної логістики, логістичного сервісу, а також інформаційного, фінансового, кадрового та нормативно-правового забезпечення [4; 8].

Загальна структура інтегрованої логістики в умовах впровадження штучного інтелекту й новітніх інформаційних технологій передбачає набуття широких зв'язків, що розповсюджуються на підприємства промисловості, торгівлі, сільського господарства, транснаціональні корпорації, транспортно-розподільчу систему регіонів і держав, ринок споживання (рис. 1).

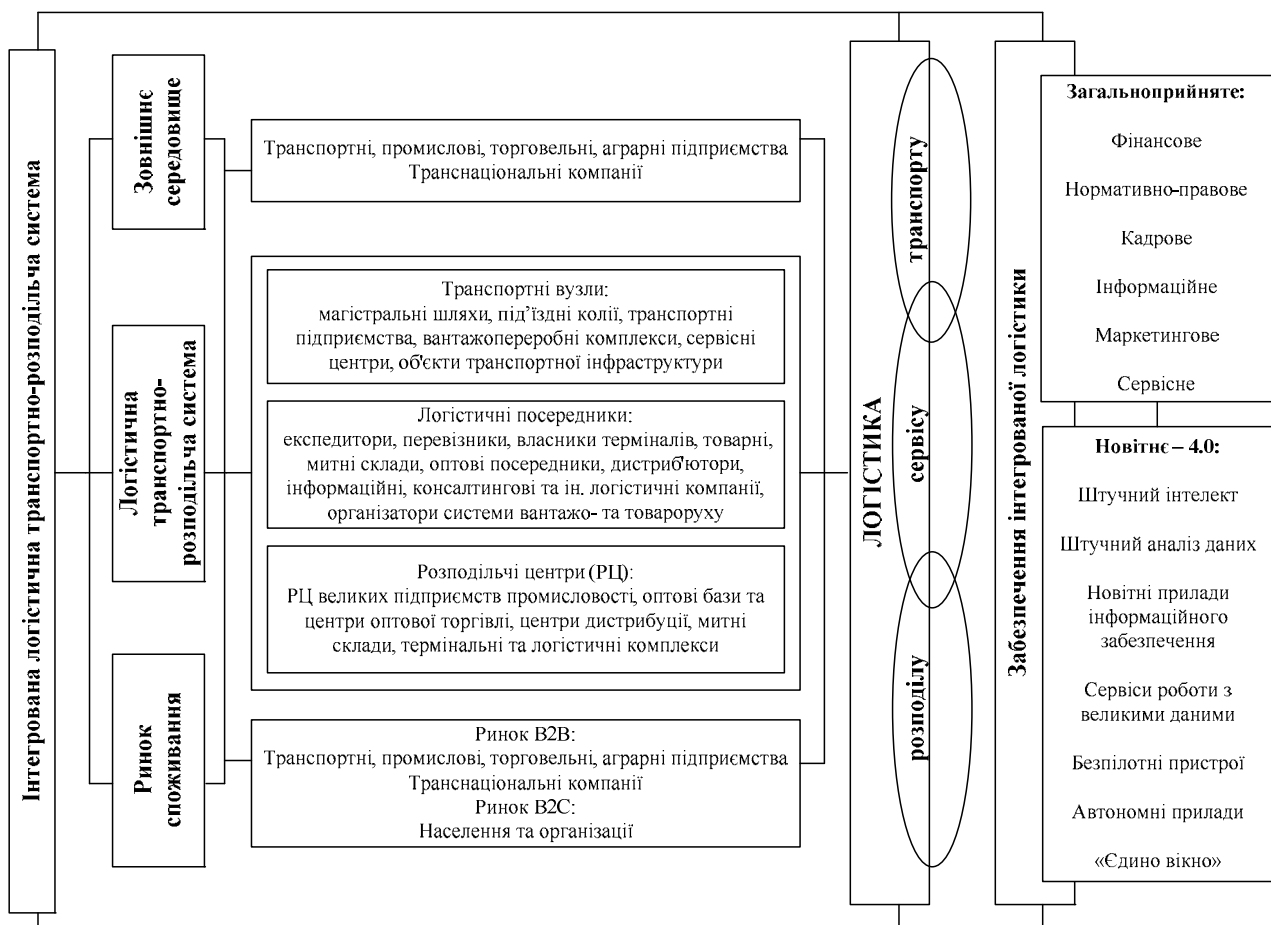

Рис. 1. Загальна структура інтегрованої логістики в умовах цифровізації транспортного ринку

Важливою умовою в інтегрованій логістиці є досконала організація мультимодальних перевезень, забезпечення доставки «від дверей до дверей». Забезпечення цілісності локальної транспортної мережі досягається через впровадження дієвої системи управління всім комплексом транспортування. Штучний інтелект прискорює вибір учасників транспортування та перевалки вантажів; полегшує процес заключення договорів перевезень; оптимально надає рішення щодо планування й резервування транспортних засобів і маршрутів; здійснює безперервно

контроль виконання перевезень; з'ясовує економічні показники щодо обрання транспортних схем і використання видів транспорту; сприяє всебічній оцінці ризиків [1; 2].

Будучи складовою частиною логістичної транспортної інфраструктури морські порти України забезпечують високий експортний потенціал вантажів (чорних металів, вугілля, залізничного концентрату та зернових). Наявні потужності з обробки вантажів та вигідне розташування морських портів забезпечують транзитні вантажопотоки, що є під-

ставою для залучення приватних інвестицій та цифровізації логістики портової галузі. Морська галузь України володіє потужним потенціалом серед провідних країн світу: 38 державних підприємств з оборотом близько 10 млрд грн на рік, 5000 галузевих суб'єктів господарювання. Однак завантаженість потужностей морських портів України у 2018 році складає 43% (перевалка 135,2 млн т), у 2019 році – 51% (перевалка 160 млн т) [4].

Причинами недовантаження портів є фінансово-економічні, правові та організаційно-технічні. Разом із цим, однією з вагомих причин зниження показників діяльності є застосування старих схем обслуговування клієнтів. Ситуацію ускладнює недосконалість нормативної бази щодо уніфікації документів та процедури обміну інформацією. Більшість портів залишаються неготовими діяти у нових конкурентних умовах. Однак прискорення інноваційних процесів на світовому ринку спонукає портову інфраструктуру відмовлятися від окремих послуг

(приймання, зберігання, відвантаження вантажів) й залучатись до процесів інтелектуалізації логістичного сервісу у глобальному просторі.

Сучасна система транспортного менеджменту в умовах цифровізації має враховувати тенденції світового ринку, аналізувати та визначати пріоритети розвитку портів. Аналітичні дані свідчать, що у 2020 році світова судноплавна галузь прискорила цифрування усіх етапів вантажних операцій. Інтелектуалізація портів передбачає об'єднання широкого спектру передових технологій: штучний інтелект, хмарні комп'ютерні сервіси, технологію блокчейн. Сумісне використання новітніх інструментів дозволяє учасникам перевезень (операторам, портам, судновласникам, замовникам) підвищити ефективність операцій. У дійсний час вже запроваджені гнучкі онлайн-платформи логістичного обслуговування у більшості розвинутих країн світу – це Данія, Швейцарія, Об'єднані Арабські Емірати, Франція, Німеччина, Туреччина, Китай (див. таблицю) [4; 11].

Таблиця

Сучасні логістичні цифрові рішення світових компаній, що обслуговують портові термінали

Компанії	Цифрові платформи		
	Назва	Можливості	Переваги
1	2	3	4
«Maersk» Данія «Mediterranean Shipping Company» Швейцарія «CMA CGM Group» Франція «Zim» Ізраїль	«Trade Lens»	Платформа, що об'єднує всіх учасників ланцюга поставок (власники вантажів, вантажоодержувачі, експедитори, митні служби, митні брокери, логістичні компанії, понад 20 операторів портів і портових терміналів)	Онлайн-бронювання фрахту за фіксованою ціною, проведення онлайн-платежів. Надання унікального електронного ключа. Інформація в режимі реального часу про переміщення вантажу. Обмін митною, фінансовою інформацією. Високий рівень безпеки та конфіденційності даних. Скорочення витрат у сфері документообігу
«China Merchant Port Group» Китай	Сумісний проект «Alibaba Group» та «Ant Financial Group»	Технологія інтелектуальних портів на основі нової відкритої блокчейн-платформи. Створення нової відкритої платформи інтелектуальних портів. Усунення інформаційних бар'єрів у сфері торгівлі та портової логістики	Покупці і продавці інтегруються з логістичними компаніями, банками, митницею, іншими посадовими особами для проведення безконтактних цифрових операцій з експорту та імпорту в портах. Автономне бронювання транспортних засобів. Дистанційне управління портовою інфраструктурою (кранами, навантажувально-розвантажувальним обладнанням, автономними пристроями)
«CMA CGM Group» Франція	«Freightos»	Глобальна онлайн-платформа, забезпечує міжнародні вантажоперевезення	Доступ до інформації про ставки, маршрути, розклад рейсів. Бронювати фрахту онлайн. Однакові можливості для великих і дрібних вантажовідправників, без посередників, гарантована ціна, не залежить від обсягів вантажу. Сервіс порівняння ставок відправлень. Доступний публічний індекс вартості контейнерних перевезень (інформація згідно реальних даних світових поставальників логістичних послуг, охоплює 12 індикативних маршрутів)

Закінчення таблиці

1	2	3	4
«Harapag-Lloyd» Німеччина	«Quick Quotes»	Онлайн-сервіс розрахунку ставок. Мобільний додаток Harapag-Lloyd для iOS і Android	Миттєвий розрахунок вартості контейнерної перевезення. Миттєво оформлення відразу бронювання фрахту. Перегляд розкладу відправлень, оформлення документації та відстеження вантажу
«Kühne+Nagel» Швейцарія	«KN Pledge»	Онлайн-сервіс бронювання перевезень	Розширений сервіс бронювання перевезення контейнерів. Гарантію виконання перевезення, 100% повернення оплати у разі затримки. Розширена страховка вантажу
«Dubai Port World» ОАЕ Термінал «TIS» в порту «Південний» Україна	«SeaRates»	Сервіс взаємодії з вантажним онлайн-ринком, допомагає вантажовідправникам B2B інтегрувати тарифи від тисяч перевізників	Порівнює тарифи на всі доступні варіанти доставки вантажу, допомагає знайти кращі пропозиції. Відображає дані про відстані і тимчасові показники маршруту, точно визначає терміни доставки. Відкриті джерела інформації для розрахунків, поєднання даних різних судноплавних ліній і морських агентств. Відображення вантажу в реальному часі, фіксування часу, проведеного в порту перевалки

Згідно з очікуваннями експертів, застосування цифрових платформи скоротить час транзиту на 40% в сегменті міжнародної торгівлі. В цілому, усунення логістичних бар'єрів у сфері морських перевезень (на сьогодні вони складають 80% світового обсягу вантажоперевезень), допоможе знизити витрати на переміщення вантажів приблизно на 15%. Керуючись оптимістичними прогнозами Адміністрація морських портів України (АМПУ) у 2019 році сумісно з онлайн-платформою «Ship NEXT» почала розробку нового спільного IT-проєкту – системи цифрового обміну даними для суден і портів. Інноваційний проєкт націлений на створення сервісу, що: дозволить безкоштовно в режимі онлайн розраховувати час підходу суден до порту; надасть можливість капітанам обирати оптимальну швидкість підходу до порту, знизить зайві витрати палива, час очікування на рейді; підвищить ефективність і точність планування портової адміністрації руху суден в акваторії портів і швартових робіт; буде діяти як одна онлайн-платформа для обслуговування всіх видів вантажу, проведення всіх видів операцій [12].

Окреслені системи управління трафіком вже встановлені в провідних портах світу. Удосконалення логістичних операцій покращується за рахунок: швидкого збору і обробки даних з суден, портів, причалів, складів; оптимального управління розкладом роботи порту – дані одночасно надаються диспетчеру, капітану порту та учасникам логістичного ланцюга. На базі актуальної інформації формується уявлення про можливості виконання технологічних операцій, слабкі місця та малоефективні процеси. Щодо практичного впровадження інформаційних логістичних систем в Україні, воно відбувається поетапно й ще потребує доопрацювання.

АМПУ визначила, що залежно від поєднання різних видів вантажу і транспорту нараховується близько 500 логістичних ланцюгів. Це говорить про те, що чисельні варіанти «прийняття – обробка – відправлення вантажів» потребують активного впровадження комплексу дій, а саме: інтелектуалізації, цифровізації та роботизації портової інфраструктури; побудова логістичних ланцюгів між різними видами транспорту.

Враховуючі світові тенденції АМПУ доцільно розробити комплекс заходів, що орієнтовані на впровадження: внутрішніх мереж передачі даних; спеціальних мереж датчиків і виконавчих пристроїв; портових інформаційно-керуючих і інтелектуальних систем. Запроваджені дії вже привнесли позитивні результати в роботу морських портів, однак більшість портів й досі потребують реконструкції та удосконалення єдиного технологічного процесу. За умов максимальної концентрації інструментів інноваційного управління досягається ефективна взаємодія усіх учасників транспортного ринку (рис. 2).

Розумні порти взаємодіють з інформаційними системами суден та інших національних і зарубіжних портів, створюють умови для надання послуг за принципом «єдиного вікна», підвищують ефективність управління морськими та змішаними перевезеннями. Позитивні результати досягаються шляхом інтеграції навігаційних систем, берегових мереж, судових інформаційно-телекомунікаційних систем, мереж надводних і підводних датчиків у єдину систему. Суттєвими перевагами інтелектуалізації морського транспорту є поява можливостей оптимізації маршрутів з одночасним зменшенням витрат енергетичних ресурсів, підвищення точності прогнозування та маршрутизації з урахуванням умов

перевезень. Взаємодія між різними видами транспорту стає безперервною й більш надійною через постійний зв'язок з системами морського базування, береговими центрами управління. При цьому управління процесами перевезень відбувається дистанційно, а в деяких випадках автономно через налагоджені інтелектуальні датчики [2; 3].

У дійсний час в Україні необхідно приймати управлінські рішення щодо впровадження інтелектуальної інформаційно-телекомунікаційної системи.

До складу системи мають входити: центр автоматизованого управління, підсистема інтелектуального аналізу і відображення даних та інформації, мережа портів датчиків і виконавчих пристроїв, що інтегруються за допомогою дротових і бездротових мереж доступу з інфраструктурними елементами магістральної інтелектуальної мультимодальної транспортної системи. Такі системи мають бути побудовані як відкрита система на основі мережевих протоколів, стандартизованих інтерфейсів, прикладних програмних продуктів.

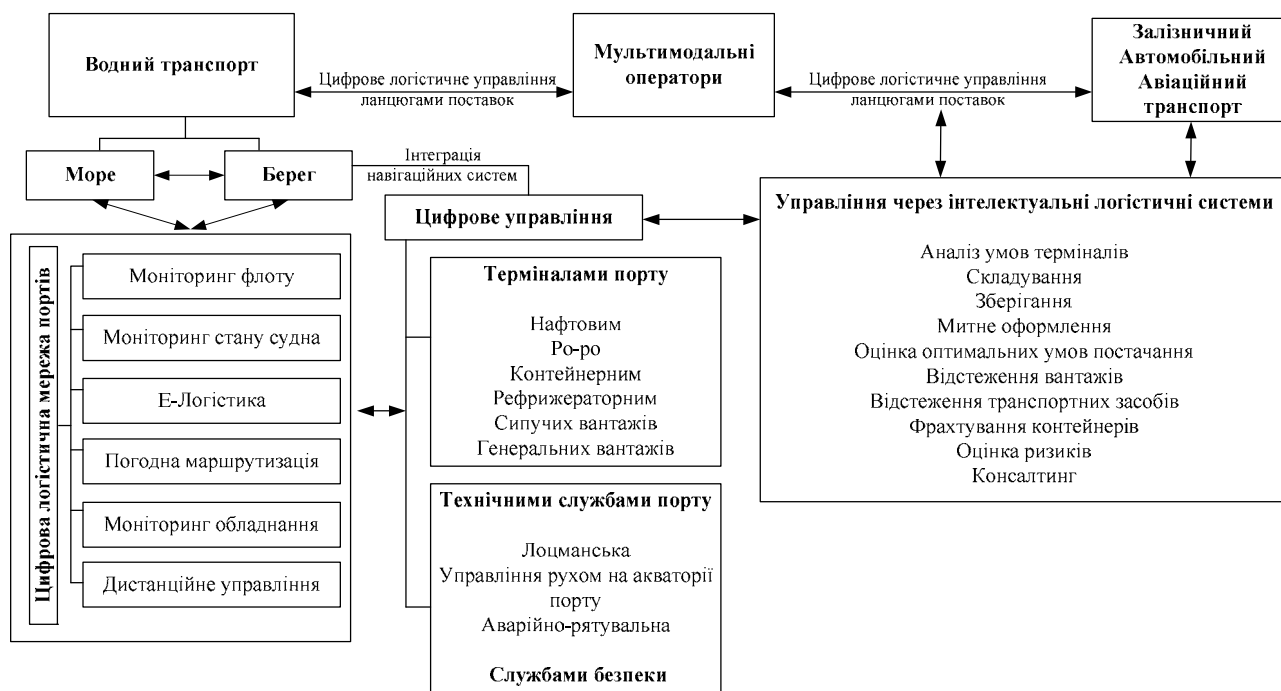

Рис. 2. Схема взаємодії в умовах цифрового логістичного управління портовою інфраструктурою

Висновки. Реалізація програм впровадження інтелектуальних технологій в інфраструктурний комплекс морського транспорту дозволить вирішити низку проблем, посилить конкурентоспроможність портової інфраструктури, поширить можливості логістичних ланцюгів доставки, а саме:

підвищується рівень безпеки портів та охорона навколишнього середовища;

зменшується рівень шуму порту та підвищується ефективне використання енергії;

прискорюється реалізація концепції «зелених» портів;

удосконалюється процедура використання електронного документообігу при перевалці імпортованих навантажених контейнерів з моря на автомобільний, залізничний транспорт;

зменшуються логістичні ризики та відбувається оптимальне планування;

удосконалюється моніторинг поточної ситуації та реєстрації інформації в реальному часі;

поліпшуються умови праці та безпеки екіпажу;

підвищуються енергоефективності суден та якості послуг;

зростає ефективність інтегрованих логістичних ланцюгів (інтермодальних і мультимодальних) поставок.

Глибока аналітика галузі, розрахунки і прогнози глобальних тенденцій ринку для стратегічного і оперативного планування діяльності створюють сприятливі умови розвитку. Разом із цим успішне впровадження наскрізного управління взаємодією виробничих підприємств, інтелектуальних суден, транспортних магістралей та різноманітних інфраструктурних об'єктів в умовах цифровізації морського транспорту передбачає розв'язання комплексу взаємопов'язаних задач – організація науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт, модернізація та перепідготовка кадрів галузі.

Передбачається, що транспорт буде «інтелектуально» взаємодіяти не тільки з морським, а й з іншими видами транспорту в режимі реального часу, що дозволить визначити стан транспортних засобів, рівень навантаження інфраструктурних об'єктів (портів, терміналів, складів, розподільчих центрів, хабів). Водночас відбувається всебічний моніторинг зовнішнього середовища – отримання знань та ін-

формації щодо тенденцій виробництва, продажів, перевезень тощо. Отже, сучасний розвиток інфраструктури морських портів повинен враховувати не тільки необхідність адаптації до стандартів ЄС, технічних умов, принципів управління тощо, а і те, що інновації та високі технології мають вирішальне значення для формування нової, більш ефективної моделі управління розвитком транспортно-дорожнього комплексу України.

Література

1. Алькема В. Г., Арцюх Ю. В. Інноваційна стратегія клієнтоорієнтованого логістичного сервісу. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2014. Вип. 35. С. 159-166. 2. Драшкович М., Дорохов А. В. Направления и примеры применения информационных технологий в интегрированной логистике морских портов. *Моделирование в экономике, организация производства та управління проектами Системи обробки інформації*. 2010. Вип. 6 (87). С. 233-239. 3. Плахута Г. А., Попова І. В. Інтеграція маркетингу і логістики в системі менеджменту. *Маркетинг: теорія і практика* : зб. наук. Праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. 2008. Вип. 14. С. 145-148. 4. Інформація про водний транспорт України. Міністерство інфраструктури України. URL: <https://mtu.gov.ua/content/informaciya-pro-vodniy-transport-ukraini.html>. 5. Кумеків Р. Мир готовится к внедрению интеллектуальных портов. *Судноходство*. URL: <https://sudohodstvo.org/mir-gotovitsya-k-vnedreniyu-intellektualnyh-portov/>. 6. Морська доктрина України на період до 2035 року № 1108 від 18.12.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1108-2018-%D0%BF#Text>. 7. Національна транспортна стратегія України на період до 2030 року № 430-р від 30.05.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80#Text>. 8. Розвиток транспорту з метою відновлення і зростання української економіки: наукова доповідь / за ред. д-ра екон. наук О.І. Никифорова ; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозів. НАН України". Київ, 2018. 200 с. 9. Стратегія інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року №687-р від 24.07.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2019-%D1%80#Text>. 10. Стратегія розвитку морських портів України на період до 2038 року №548-р від 24.07.2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-2013-%D1%80#Text>. 11. Чонописька Н. П., Солодка О. В. Логістика електронної комерції: стан та перспективи розвитку в Україні. *Логістика* : зб. наук. пр. / відп. ред. С. В. Крикавський. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2007. С. 490-495. 12. Електронний документообіг в українських портах: контейнери в авангарді. Администрация морских портов Украины. URL: <http://www.uspa.gov.ua/ru/turizm/181-ukrainskij/verkhne-menyu/pres-tsentr/zmi-pro-na-s/1252-elektronnyj-dokumentoborot-v-ukrainskikh-portakh-kontejnery-v-avangarde/>

References

1. Alkema V. H., Artsiukh Yu. V. (2014). Innovatsiina stratehiia kliientoorientovanoho lohistychnoho

servisu [Innovative strategy of customer-oriented logistics service]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK» – Scientific notes of KROK University*, Issue 35, pp. 159-166 [in Ukrainian].

2. Drashkovich M., A.V. Dorokhov A.V. (2010). Napravleniya i primery primeneniya informatsionnykh tekhnologiy v integrirovannoy logistike morskikh portov [Directions and examples of application of information technologies in integrated logistics of seaports]. *Modeliuvannia v ekonomitsi, orhanizatsiia vyrobnytstva ta upravlinnia proektamy Systemy obrobky informatsii – Modeling in economics, organization of production and project management Information processing systems*, Issue 6 (87), pp. 233-239 [in Russian].

3. Plakhuta H. A., Popova I. V. (2008). Intehratsiia marketynhu i lohistyky v systemi menedzhmentu [Integration of marketing and logistics in the management system.]. *Marketynh – Marketing*, Issue 14, pp. 145-148 [in Ukrainian].

4. Information on water transport of Ukraine. *Ministry of Infrastructure of Ukraine*. Retrieved from <https://mtu.gov.ua/content/informaciya-pro-vodniy-transport-ukraini.html> [in Ukrainian].

5. Kumekov R. The world is preparing for the introduction of smart ports. *Ship navigation*. Retrieved from <https://sudohodstvo.org/mir-gotovitsya-k-vnedreniyu-intellektualnyh-portov/> [in Russian].

6. Morska doktryna Ukrainy na period do 2035 roku № 1108 vid 18.12.2018 r. [Maritime Doctrine of Ukraine for the period up to 2035 № 1108 dated 18.12.2018]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1108-2018-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

7. Natsionalna transportna stratehiia Ukrainy na period do 2030 roku № 430-r vid 30.05.2018 r. [National Transport Strategy of Ukraine for the period up to 2030 № 430-r dated 30.05.2018]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

8. Nykyforuk O.I. (Ed). (2018). Rozvytok transportu z metoiu vidnovlennia i zrostantia ukrainskoi ekonomiky [Development of transport to restore and grow the Ukrainian economy]. Kyiv, SI "Institute of Economics and Forecasting of NAS of Ukraine" [in Ukrainian].

9. Stratehiia intehrovanoho upravlinnia kordonamy na period do 2025 roku №687-r vid 24.07.2019 r. [Strategy of integrated border management for the period up to 2025 №687-r dated 24.07.2019]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2019-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

10. Stratehiia rozvytku morskikh portiv Ukrainy na period do 2038 roku №548-r vid 24.07.2013 r. [Strategy for the development of seaports of Ukraine for the period up to 2038 №548-r dated 24.07.2013]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-2013-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

11. Chonopyska N. P., Solodka O. V. (2007). Lohistyka elektronnoi komertsii: stan ta perspektyvy rozvytku v Ukraini [E-commerce logistics: state and prospects of development in Ukraine]. *Lohistyka – Logistics*, pp. 490-495. Lviv, Lviv Polytechnic National University Publishing House [in Ukrainian].

12. Electronic document management in Ukrainian ports: containers at the forefront. Administration of seaports of Ukraine. Retrieved from <http://www.uspa.gov.ua/ru/turizm/181-ukrainskij/verkhne-menyu/pres-tsen-tr/zmi-pro-nas/1252-elektronnyj-dokumentoorobot-v-ukra-inskikh-portakh-kontejnery-v-avangarde> [in Russian].

Гуренко А. В., Зубов С. В. Впровадження інтелектуальних логістичних технологій в інфраструктурний комплекс морського транспорту

Досліджено тенденції розвитку інтелектуальних логістичних технологій в інфраструктурному комплексі морського транспорту. В роботі проаналізовано особливості розвитку морської галузі в умовах цифровізації економіки та включення світових портів операторів до процесів індустрії 4.0. Зокрема, визначено сучасні макроекономічні тенденції та перспективи розвитку морського транспорту України. Методологія дослідження спирається на теоретичний і методологічний аналіз наукової літератури, статистичні методи, а також спостереження, порівняльний метод, опис, вимірювання. Використання наукових методів дослідження дозволило виявити виклики, що стоять перед вітчизняною транспортною системою в умовах розвитку глобальної цифрової логістики.

Результати дослідження свідчать, що зовнішні пріоритети розвитку морського транспорту та напрями цифровізації здатні підвищити ефективність транспорту й удосконалити сервісне обслуговування клієнтів. Доведено, що окреслені напрями інтелектуалізації портів передбачають об'єднання широкого спектру передових технологій: штучний інтелект, хмарні комп'ютерні сервіси, технологію блокчейн. Сумісне використання новітніх інструментів дозволяє учасникам перевезень (операторам, портам, судновласникам, замовникам) оптимізувати логістичні операції та управляти ними в режимі реального часу.

Проведення аналізу дозволило виявити причини недовантаження портів України та оцінити чинники, що гальмують розвиток портів України. Серед головних проблем визначено фінансово-економічні, правові, організаційні, технічні. Разом із цим, суттєвий вплив роблять прийняті правила обслуговування клієнтів за старими схемами та недосконалість нормативної бази щодо уніфікації документів і процедур обміну інформацією. Більшість портів залишаються неготовими діяти у нових конкурентних умовах.

У цілому рекомендовано приймати управлінські рішення щодо впровадження інтелектуальної інформаційно-телекомунікаційної системи в морській галузі України через активізацію залучення портової інфраструктури до логістичних систем центрів автоматизованого управління, підсистем інтелектуального аналізу, відображення даних та інформації, мереж портів датчиків і виконавчих пристроїв, що інтегруються за допомогою бездротових мереж доступу з інфраструктурними елементами магістральної інтелектуальної мультимодальної транспортної системи. Реалізація запропонованих заходів стає можливою за умов комплексного впровадження інформаційних технологій заснованих на спільній командній роботі зі створення

електронної моделі на рівні АМПУ та інших транспортних операторів.

Ключові слова: світовий розвиток, транспортна система, логістичні ланцюги постачань, морський транспорт, портова інфраструктура, штучний інтелект, цифровізація процесів управління, управлінські рішення, підвищення конкурентоспроможності, взаємодія операторів, оптимізація перевезень.

Gurenko A., Zubov S. Implementation of Intellectual Logistics Technologies into the Infrastructure Complex of Sea Transport

The paper investigates trends in the development of intelligent logistics technologies in the infrastructure complex of maritime transport. The features of the development of the maritime industry in the context of the digitalization of the economy and the inclusion of world port operators in the processes of Industry 4.0 are analyzed. In particular, the current macroeconomic trends and prospects for the development of sea transport in Ukraine have been identified. The research methodology is based on theoretical and methodological analysis of scientific literature, statistical methods, as well as observation, comparative method, description, measurement. The use of scientific research methods made it possible to identify the challenges facing the domestic transport system in the context of the development of global digital logistics.

The results of the study indicate that external priorities for the development of maritime transport and the direction of digitalization can increase transport efficiency and improve customer service. It has been proven that these areas of intellectualization of ports provide for the combination of a wide range of advanced technologies: artificial intelligence, cloud computing services, block chain technology. Sharing the latest tools allows transport participants (operators, ports, ship owners, customers) to optimize logistics operations and manage in real time.

The analysis made it possible to identify the reasons for the underutilization of the Ukrainian ports and assess the factors hindering the development of the Ukrainian maritime industry. Financial and economic, legal, organizational, and technical problems are identified among the main problems. At the same time, the adopted rules for servicing clients within the ports and the imperfection of the regulatory framework for the unification of documents and information exchange procedures have a significant impact. Most ports are not ready to operate in the new competitive environment.

In general, it is recommended to make management decisions on the implementation of intelligent information and telecommunication systems in the maritime industry of Ukraine. It is recommended to intensify the involvement of port infrastructure in logistics processes, taking into account digitalization trends: to introduce systems of automated control centers, subsystems for intelligent analysis, display of data and information, networks of port sensors and actuators, wireless access networks with infrastructure elements of the backbone intelligent multimodal transport system. The implementation of the proposed measures becomes possible in the context of the integrated implementation of information technologies based on joint teamwork

to create an electronic model at the level of the USPA and other transport operators.

Keywords: global development, transport system, logistics supply chains, maritime transport, port infrastructure, artificial intelligence, digitalization of management processes, management decisions, increasing competitiveness, interaction between operators, optimization of transportation.

Гуренко А. В., Зубов С. В. Внедрение интеллектуальных логистических технологий в инфраструктурный комплекс морского транспорта

В работе исследованы тенденции развития интеллектуальных логистических технологий в инфраструктурном комплексе морского транспорта. Проанализированы особенности развития морской отрасли в условиях цифровизации экономики и включения мировых портовых операторов в процессы индустрии 4.0. В частности, определены современные макроэкономические тенденции и перспективы развития морского транспорта Украины. Методология исследования опирается на теоретический и методологический анализ научной литературы, статистические методы, а также наблюдение, сравнительный метод, описание, измерение. Использование научных методов исследования позволило выявить вызовы, стоящие перед отечественной транспортной системой в условиях развития глобальной цифровой логистики.

Результаты исследования свидетельствуют, что внешние приоритеты развития морского транспорта и направления цифровизации способны повысить эффективность транспорта и усовершенствовать обслуживание клиентов. Доказано, что указанные направления интеллектуализации портов предусматривают объединение широкого спектра передовых технологий: искусственный интеллект, облачные компьютерные сервисы, технологию блокчейн. Совместное использование новейших инструментов позволяет участ-

никам перевозок (операторам, портам, судовладельцам, заказчикам) оптимизировать логистические операции и управлять в режиме реального времени.

Проведенный анализ позволил выявить причины недозагрузки портов Украины и оценить факторы, тормозящие развитие морской отрасли Украины. Среди главных проблем определены финансово-экономические, правовые, организационные, технические. Вместе с тем, существенное влияние оказывают принятые правила обслуживания клиентов внутри портов и несовершенство нормативной базы по унификации документов и процедур обмена информацией. Большинство портов остаются не готовы действовать в новых конкурентных условиях.

В целом рекомендуется принимать управленческие решения по внедрению интеллектуальных информационно-телекоммуникационных систем в морской отрасли Украины. Рекомендуется активизировать привлечение портовой инфраструктуры в логистические процессы с учётом тенденций цифровизации: внедрять системы центров автоматизированного управления, подсистемы интеллектуального анализа, отображения данных и информации, сетей портовых датчиков и исполнительных устройств, беспроводные сети доступа с инфраструктурными элементами магистральной интеллектуальной мультимодальной транспортной системы. Реализация предлагаемых мероприятий становится возможной в условиях комплексного внедрения информационных технологий, основанных на совместной командной работе по созданию электронной модели на уровне АМПУ и других транспортных операторов.

Ключевые слова: мировое развитие, транспортная система, логистические цепи поставок, морской транспорт, портовая инфраструктура, искусственный интеллект, цифровизация процессов управления, управленческие решения, повышение конкурентоспособности, взаимодействие операторов, оптимизация перевозок.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2020

Прийнято до друку 15.09.2020

М. В. Бойченко,
доктор економічних наук, професор,
 ORCID 0000-0002-9874-3085,
НТУ «Дніпровська політехніка»
МОН України, м. Дніпро

УПРАВЛІННЯ ЛАНЦЮГАМИ ПОСТАВОК: ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Внаслідок глобалізації великі компанії для зниження вартості та збільшення ефективності свого бізнесу стали використовувати дешеву робочу силу й розміщувати виробничі замовлення на матеріали, комплектуючі вироби, напівфабрикати, а іноді й повністю на готову продукцію на території країн, що розвиваються. Ланцюг поставок цих компаній сьогодні включає не одну, не дві, а іноді й не три країни. Головним завданням в управлінні ланцюгом поставок є запровадження найбільш ефективної економічної моделі руху товарного потоку з врахуванням специфіки всіх країн-учасниць. Але в той же час при великій кількості країн-учасниць він часто стає занадто складним, громіздким і нерухомим, тому завжди необхідно працювати над його модернізацією. Без сумніву, як для великих корпорацій, так і для малого й середнього бізнесу ефективне управління ланцюгом поставок може стати ключовою конкурентною перевагою для виживання на сьогоднішньому висококонкурентному ринку.

Цілком зрозуміло, що всі ланки ланцюга поставок пов'язані між собою в певній послідовності, бо якщо буде розірвано хоча б одну ланку ланцюга, то відразу розірветься весь ланцюг. І поки не буде відновлено розірвану ланку ланцюг не почне функціонувати. На кожній ланці ланцюга постійно додаються час і витрати, які збільшують загальну тривалість та вартість ланцюга. Тому основна функція менеджерів з управління ланцюгом поставок – постійно зменшувати час проходження товару по ланцюгу й скорочувати кількість ланок у ланцюзі, щоб зробити його менш витратним і більш ефективним.

Управління ланцюгом поставок означає управління глобальним потоком (матеріалів, товарів, послуг) і забезпечення ефективної інтеграції та координації постачальників, виробників, логістичних, торгових компаній і споживачів.

Концепція управління ланцюгом поставок повинна включати такі базові складові (рис. 1).

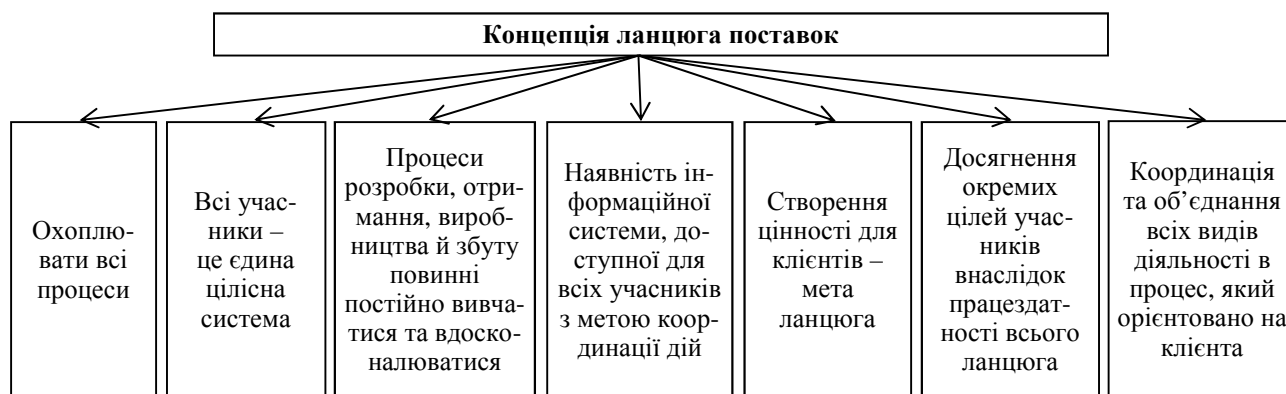

Рис. 1. Концепція ланцюга поставок

Тобто концепцію управління ланцюгом поставок можна розглядати як планування, управління та розвиток ланцюга поставок на всіх рівнях створення матеріальних цінностей та благ: від поставки сировини, матеріалів до сервісного обслуговування кінцевого споживача. А саме:

планування ланцюга поставок як єдиної системи повинне бути спрямовано на виконання завдань, управління бізнес-процесами і збереження його якостей у часі;

для аналізу й оцінки ефективності процесів в ланцюзі поставок потрібен постійний контроль;

розвиток ланцюга поставок можливий тільки як постійний процес поступального покращання, якісних перетворень і змін.

Управління ланцюгом поставок має бути спрямовано на руйнування всіх бар'єрів, що зустрічаються на шляху потоку у різних учасників ланцюга поставок. Це вимагає внутрішньоорганізаційної, міжфункціональної координації та контролю товарних, інформаційних, фінансових і правових потоків.

Важливо, щоб інтереси одного учасника враховувалися у ланцюзі поставок. Тоді у центрі буде синергія співпраці, а кордони учасників стають прозорими та не обмежуються тільки самим цим учасником. Навколишнє середовище, що постійно змінюється, вимагає гнучкого й швидкого узгодження процесів, що виходять за межі будь-якого з учасників. Необхідна для цього гнучка лише за змістом, але жорстка в часі спільна робота може бути здійснена за межами локального учасника, але в межах управління ланцюгом поставок.

Ще в 1988 році Кен Шарма ввів термін «SCM-концепція» (далі SCM від Supply Chain Management). Експерти, які вивчають SCM, виділяють шість галузей, де буде зосереджуватися впровадження:

- запаси;
- перевезення;
- виробництво;
- різноманітні поставки;
- потоки інформації;
- місце розташування.

Спочатку це найбільше застосовували військові, оскільки налагоджена логістика в цій сфері дуже важлива. Але в 60-х роках минулого сторіччя почали застосовувати цей термін по відношенню до складів та їх оптимізації. Тоді було доведено, що якщо застосовувати математичні схеми планування, то можна серйозно економити. Пізніше Олівер Уайт запропонував для автоматизації розглядати в комплексі постачальницькі, виробничі й збутові підрозділи.

SCM у системі управління ланцюгами поставок допомагає регулювати роботу існуючих технологічних ліній, створювати оптимальні плани про те, що і в якій послідовності слід перевозити з урахуванням обмежень у потужностях, наявності сировини і матеріалів.

В основному використання SCM спрямовано на виконання таких завдань:

- поліпшення рівня, з яким обслуговуються постійні та новоприбулі клієнти;
- оптимізація всього циклу виробництва;
- зниження та підлаштування запасів для потреб всього ланцюга поставок;
- більш продуктивна робота кожного з учасників;
- збільшення рентабельності;
- контроль за тим, що відбувається у кожного з учасників.

Н. Междибовська в одній із своїх робіт проаналізувала основи SCM та встановила, що «сучасна концепція SCM стала реальним інструментом ведення бізнесу більшості економічно розвинених країн і уможливило:

- скорочення витрат, дотримання договірної дисципліни й підвищення ефективності управління за рахунок трансформації існуючого лінійного, послідовного ланцюга поставок у реактивну мережу поставок;

- підвищення якості продукції й рівня обслуговування споживачів по всьому ланцюгу поставок на основі інтеграції бізнес-процесів розробки, поставання, підтримки виробництва й розподілу серед усіх учасників мережі поставок;

- досягнення клієнтоорієнтованості бізнес-процесів, їх відкритість до обміну знаннями між бізнес-партнерами;

- скорочення часу виходу на ринок, усунення дорогих помилок і невдалих починань за рахунок тісного співробітництва в сфері планування, організації, мотивації й контролю по всій мережі поставок;

- підвищення соціальної відповідальності бізнесу, урахування сучасних викликів охорони навколишнього середовища і регулювання суспільних процесів» [1, с. 287].

Треба враховувати той факт, що завдяки транспорту логістичний процес руху товару трансформується в єдиний технологічний ланцюг, в якому основні функції транспорту полягають в перевезенні вантажів. Цей процес повинен бути економічно виправданий, тому що при переміщенні вантажів витрачаються гроші, час та екологічні ресурси. Значимість чинника часу набуває все більшої актуальності, в першу чергу внаслідок появи логістичних концепцій (тієї ж SCM), однією з вимог яких є скорочення запасів (не тільки в учасників процесу, а й тих, що знаходяться в дорозі). Транспортування потребує немалих фінансових ресурсів: внутрішніх витрат для перевезення вантажів власним рухомим складом і зовнішніх витрат для використання з цією метою іншого транспорту.

Тобто, така функція транспортування визначає головну її мету – доставку товарів в місце призначення якомога швидше, дешевше і з найменшою шкодою для навколишнього середовища. Також треба звести до мінімуму втрати і псування вантажів, що транспортуються, але з виконанням вимог замовників до своєчасності доставки й до надання інформації про вантажі в дорозі.

У даний час основна частина вантажоперевезень всередині нашої країни проводиться вантажним автомобільним транспортом. Автомобільний транспорт є найважливішим чинником ефективного розвитку економіки. На відміну від інших видів транспорту автотранспорт у все зростаючих обсягах перевозить міжнародні вантажі. Проте, цей процес відбувається в умовах суттєвого відставання споживчих та екологічних показників вітчизняних автотранспортних засобів і моторних палив, що використовуються, від досягнутого світового рівня. Автомобільна промисловість не забезпечує потреби транспортного ринку в конкурентоспроможному рухомому складі високого рівня безпеки, його якості та в інших техніко-економічних показниках. Бракує автотехніки для здійснення соціально значущих перевезень і задоволення державних потреб. Неможливо сформувати оптимальний парк автотранспортних засобів, що позначається на якості послуг автоперевізників і через що транспортники кра-

їни зазнають великих втрат. В країні не створено систему й механізми контролю безпеки, надійності та якості автотранспортних засобів на всьому їхньому життєвому циклі.

Однак обсяг автомобільних вантажоперевезень зростає, бо автомобільні вантажоперевезення це вигідний і мобільний спосіб доставки різних вантажів. Основні переваги таких перевезень: висока маневреність, гнучкість, динамічність; можливість використання різних маршрутів і схем доставки; високе збереження вантажу; широкі можливості вибору найбільш підходящого перевізника; можливість відправки вантажу маленькими партіями та в будь-який час. У інших видів транспорту є розклад руху й час відправки або отримання вантажу, який може бути незручним для клієнта. Перевагою автомобільних вантажоперевезень є можливість моніторингу стану вантажу і проходження маршруту, для чого є сучасні технічні й програмні засоби. Замовник при автомобільних перевезеннях може самостійно обрати маршрут руху. Хоча під час перевезення негабаритних вантажів існують певні обмеження, у такому випадку транспортні компанії можуть запропонувати оптимальний маршрут. Але стан доріг в Україні є вкрай незадовільним, тому саме через це такий вид перевезень значно може програвати іншим видам вантажоперевезень.

Транспортні компанії, що діють у складі ланцюгів поставок, стали все ширше надавати послуги,

що виходять за межі традиційного перевезення, а саме: складування, упаковку, передпродажну підготовку товарів, обробку інформації та навіть найпростіші форми виробничих послуг, наприклад, кастомізацію товарів (надання продукції властивостей і параметрів відповідно до замовлення) конкретного споживача товарів з урахуванням вимог локальних ринків. Одночасно робота в ланцюгах поставок потребує від транспорту вищого рівня ринкової консолідації, інтеграції та співпраці між різними учасниками, визначає нові вимоги до транспортного забезпечення логістики.

Надзвичайно важливим в управлінні ланцюгом поставок є вибір методів та механізмів управління.

У роботі [2] проаналізовано існуючі підходи до формування економічних механізмів управління ланцюгами поставок та обґрунтовано використання компетентнісного підходу як інструменту розвитку економічних механізмів управління ланцюгами поставок, який спрямовано на підвищення дієвості та ефективності логістичного менеджменту та логістичних бізнес-процесів.

Безумовний інтерес представляє робота, присвячена розробці механізмів управління ланцюгів поставок вітчизняних підприємств у контексті сталого розвитку [3].

Основні методи управління ланцюгом поставок наведено на рис. 2.

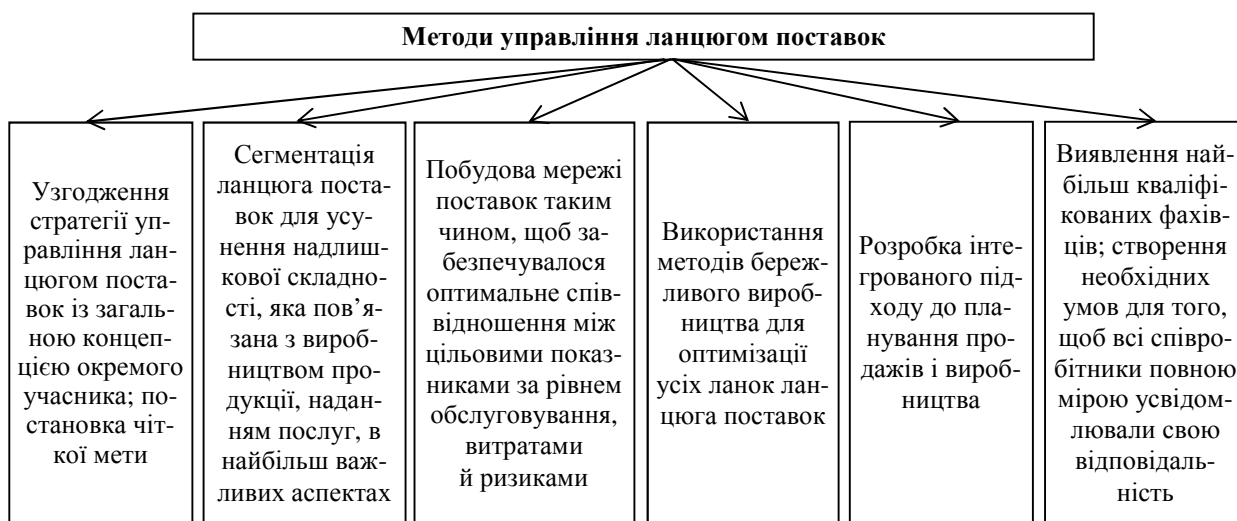

Рис. 2. Методи управління ланцюгом поставок

Для визначення системи цінностей у ланцюгу поставок можна скористатися пропозиціями С. Гриценка, який встановив, що «математична формалізація елементів еколанцюгів постачання дозволяє системно, обґрунтовано досліджувати поведінку наявної системи, розкриває закономірності її перебігу в межах транспортно-логістичних кластерів» [4, с. 33].

Моделі оптимізації ланцюга поставок – це ті моделі, які систематизують практичні або реальні питання поставок в математичну модель. Основна

мета побудови певної математичної моделі: максимізувати або мінімізувати цільову функцію. На додаток до цього додаються деякі обмеження для певного регіону. Для оптимізації можливо використання:

- змішаного цілочисельного лінійного програмування;
- стохастичного моделювання;
- моделювання невизначеності;
- дворівневої оптимізації.

Наприклад, у статті [5] модель оптимізації діяльності залізничного транспорту при організації пасажирських перевезень у крупному транспортному вузлі побудовано із залученням методів статистичного моделювання та нелінійного програмування.

Технології завжди були рушійною силою логістики. Але факт залишається фактом: сьогоденні технології в ланцюгах поставок недостатньо ефективні. Використання сучасних технологій здатне змінити ситуацію [6].

Розглянемо вплив найсучасніших технологій на логістику та управління ланцюгом поставок.

3D-друк

Технологія 3D-друку існує ще з 1980-х років, проте тільки зараз вона перетворилася в реальність, стала доступною у достатньо масовому масштабі. Ця технологія дозволяє виробникам «друкувати» необхідні вироби та різного роду комплектуючі, тим самим скоротити ланцюг поставок, позбавивши учасників від необхідності зберігати великі обсяги готової продукції на складах. Використання 3D-друку приведе до кардинальних змін в логістичній галузі. Транспортні компанії будуть поставляти сировину замість багатьох готових виробів і зможуть надавати послуги 3D-друку в місцях доставки, що стане додатковим джерелом доходу.

Радіочастотна ідентифікація (radio frequency identification RFID)

Потенціал використання радіочастотної ідентифікації величезний. Товар більше не буде губитися при зберіганні або транспортуванні, оскільки кожен елемент буде передавати дані про своє місцезнаходження. Повідомлення буде приходити при будь-якому негативному впливі, дозволяючи оперативно запобігати пошкодженню вантажу або його розкраданню. Чіп може сигналізувати про настання несприятливих погодних умов, таких як висока температура або вологість. Мало того, він також може передавати дані про дорожню обстановку та/або дані, пов'язані з конкретним параметром, наприклад, такими як середня швидкість переміщення, схеми руху, інформацію про повернення. Оскільки управління ланцюгом поставок й транспортування – актуальна тема для менеджерів і директорів з логістики, логістичні компанії, які будуть застосовувати цю технологію, можуть отримати величезну вигоду й більшу кількість задоволених клієнтів.

Дана технологія на сьогоднішній день активно впроваджується логістичними операторами в США і країнах Євросоюзу.

Дрони (unmanned aerial vehicles UAVs)

Дрони маленькі, легкі, недорогі в експлуатації та можуть доставити вантажі туди, куди їх неможливо доставити іншими видами транспорту.

У недалекому майбутньому 3PL-оператори будуть використовувати дрони для швидкої доставки невеликих вантажів як в містах, так і у віддалені райони. Завдяки їх високій швидкості та точності

можливо буде скоротити ланцюг поставок і значно зменшити витрати на транспортування, через що кур'єрські компанії можуть залишитися без роботи. Єдиними моментами, які заважають широкому використанню цієї технології, є питання, пов'язані з державним регулюванням, безпекою повітряного руху, дозволеними розмірами і вагою дрона.

Досвід використання такої техніки вже існує в Об'єднаних Арабських Еміратах.

Автомобілі без водія (connected and autonomous vehicles CAVs)

Незважаючи на те, що транспортні засоби без водія все ще знаходяться на стадії випробувань, вони мають великий потенціал використання як інструменти для логістики й управління ланцюгом поставок. Здатність транспортних засобів без водія реагувати на навколишнє середовище та орієнтуватися без втручання людини робить ці футуристичні вантажні автомобілі ідеальними для доставки вантажів клієнтам. Більшу частину транспортних витрат становить зарплата водія. Транспортно-логістичні компанії, що володіють власним парком, зможуть істотно скоротити накладні витрати, використовуючи для доставки транспортні засоби без водія. Крім того, такі «гострі» проблеми галузі вантажоперевезень, як нестача далекобійників і тривале очікування на навантаження/розвантаження, просто зникнуть завдяки наявності автономних вантажівок без водія. Також перевагою використання транспортних засобів без водія є те, що вони самі по собі, завдяки закладеним в їх комп'ютер жорстким алгоритмам і правилам, є кращими водіями, ніж люди: ризик аварій буде майже нульовим, бо вони не втратять концентрацію, не будуть дрімати, розмовляти по телефону або відправляти повідомлення, перебуваючи за кермом.

Доповнена реальність (augmented reality, AR)

AR може забезпечити пряме або непряме уявлення про реальний світ за рахунок доповнених елементів сприйняття реальності комп'ютером, включаючи звук і відео. Вона дає розширене уявлення про світ навколо в режимі реального часу й робить логістичного оператора більш обізнаним про зовнішнє середовище. Можливо в майбутньому співробітники компаній-логістичних операторів зможуть використовувати технологію AR у вигляді ручних пристроїв для отримання важливої інформації про вантаж, наприклад, про його вміст, вагу й місце знаходження. Очевидно, що це поліпшить обробку вантажів, збільшить швидкість доставки і скоротить загальні витрати.

Протягом десятиріч сфера управління транспортуванням, складом і виконанням замовлень залишалася на рівні «доісторичних» технологій у вигляді ізолюваних сховищ, неефективних процесів і в обмеженій інформаційній доступності. Проте, технології змінилися, оскільки змінилися бізнес-процеси, що виконуються в ланцюгу поставок. Сучасні технології надають малим і середнім підприємствам можливість скористатися інноваційними

інструментами для забезпечення наскрізного відстеження, візуалізації та обробки вантажів.

На поточний момент багато чинників свідчать про те, що технології, які використовуються в ланцюгу поставок, необхідно розширювати й змінювати, бо сьогодні споживач хотів би мати будь-який продукт у будь-якому місці та в будь-який час. Але, якщо в якійсь ланці ланцюга поставок виникають затримки, це призводить до проблем і затримок на інших ланках, що в кінцевому підсумку може призвести до невдоволення споживачів, яке може обернутися упущеною вигодою. Підтвердженням цього є обмеження щодо доставки вантажів, які виникли внаслідок пандемії коронавірусу. Тому питання ефективного управління ланцюгами поставок потребує впровадження новітніх технологій, використання сучасного устаткування та якісних матеріальних ресурсів у всіх його учасників.

Література

1. Междибовська Н. С. Сучасні тенденції управління ланцюгами поставок. *Праці Одеського політехнічного університету*. 2011. Вип. 1(35). С. 283-287.
2. Колосок В. М., Бірюков М. М. Аналіз підходів до формування економічних механізмів управління ланцюгами постачань. *Вісник приазовського державного технічного університету*. Серія: Економічні науки. 2017. Вип. 34. С. 313-319.
3. Верстяк А. В., Іщенко С. В., Вертсьяк О. М. Розробка механізмів ефективного управління сталими ланцюгами постачань виробничого підприємства. *Актуальні проблеми економіки*. 2017. № 2 (188). С. 84-94.
4. Гриценко С. І. Моделювання системи цінностей еколанцюга постачань як домінанта транспортно-логістичних кластерів. *Вісник економічної науки України*. 2019. № 1. С. 31-34.
5. Ольховська О. Л., Бутко К. Р. Оптимізація пасажирських перевезень у крупному транспортному вузлі. *Вісник економічної науки України*. 2019. № 2. С. 157-159. doi: 10.37405/1729-7206.2019.2(37).157-159.
6. Петруня Ю. Є., Пасічник Т. О. Вплив новітніх технологій на логістику та управління ланцюгами поставок. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2018. № 1. С. 130-139. doi: 10.21272/mmi.2018.1-09.

References

1. Mezhybovska N. S. (2011). Suchasni tendentsiyi upravlinnia lantsyuhamy postavok [Current trends in supply chain management]. *Pratsi Odeskoho politekhnichnoho universytetu*, Vyp. 1(35), pp. 283-287 [in Ukrainian].
2. Kolosok V. M., Biryukov M. M. (2017). Analiz pidkhodiv do formuvannia ekonomichnykh mekhanizmv upravlinnia lantsyuhamy postachan [Analysis of approaches to the formation of economic mechanisms for supply chain management]. *Visnyk pryazovskoho derzhavnoho tekhnichnoho universytetu*. Seriya: Ekonomichni nauky, Vyp. 34, pp. 313-319 [in Ukrainian].
3. Verstiak A. V., Ishchenko S. V., Vertsyak O. M. (2017). Rozrobka mekhanizmv efektyvnoho upravlinnia stalymy lantsyuhamy postachan vyrobnychoho pidpryemstva [Development of mechanisms for effective management of sustainable supply chains of a manufacturing

enterprise]. *Aktualni problemy ekonomiky*, 2 (188), pp. 84-94 [in Ukrainian].

4. Hrytsenko S. I. (2019). Modelyuvannia systemy tsinnostei ekolantsyuha postachan yak dominantna transportno-lohistychnykh klasteriv [Modeling of the value system of the supply chain ecology as a dominant of transport and logistics clusters]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 1, pp. 31-34 [in Ukrainian].

5. Olkhovska O. L., Butko K. R. (2019). Optymizatsiia pasazhyrskykh perevezen u krupnomu transportnomu vuzli [Optimization of passenger traffic in a major transport hub]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 2, pp. 157-159. doi: 10.37405/1729-7206.2019.2(37).157-159 [in Ukrainian].

6. Petrunia Yu. Ye., Pasichnyk T. O. (2018). Vplyv novitnikh tekhnolohii na lohistyku ta upravlinnia lantsyuhamy postavok. [The impact of new technologies on logistics and supply chain management]. *Marketynh i menedzhment innovatsii*, 1, pp. 130-139. doi: 10.21272/mmi.2018.1-09 [in Ukrainian].

Бойченко М. В. Управління ланцюгами поставок: шляхи вдосконалення

Унаслідок глобалізації ланцюг поставок сьогодні включає не одну, не дві, а іноді й не три країни. Тому основна функція менеджерів з управління ланцюгом поставок – постійно зменшувати час проходження товару по ланцюгу й скорочувати кількість ланок у ланцюзі, щоб зробити його менш витратним і більш ефективним.

У статті визначено базові складові концепції управління ланцюгом поставок, а саму концепцію управління ним можна розглядати як планування, управління та його розвиток на всіх рівнях створення матеріальних цінностей та благ: від поставки сировини, матеріалів до сервісного обслуговування кінцевого споживача. Управління ланцюгом поставок має бути спрямовано на руйнування всіх бар'єрів, що зустрічаються на шляху потоків у різних його учасників.

Обґрунтовано, що SCM-концепція в системі управління ланцюгами поставок допомагає регулювати роботу існуючих технологічних ліній, створювати оптимальні плани про те, що і в якій послідовності слід перевозити з урахуванням обмежень у потужностях, наявності сировини і матеріалів.

В даний час основна частка вантажоперевезень всередині держави проводиться вантажним автомобільним транспортом. Автомобільний транспорт є найважливішим чинником ефективного розвитку економіки. На відміну від інших видів транспорту автотранспорт у все зростаючих обсягах перевозить міжнародні вантажі. Проте цей процес відбувається в умовах суттєвого відставання споживчих та екологічних показників вітчизняних автотранспортних засобів і моторних палив, що використовуються, від досягнутого світового рівня.

Транспортні компанії, що діють у складі ланцюгів поставок, стали все ширше надавати послуги, що виходять за межі традиційного перевезення, одночасно робота в ланцюгах поставок потребує від них вищого рівня ринкової консолідації, інтеграції та співпраці між різними учасниками, визначає нові вимоги до транспортного забезпечення логістики.

Визначено основні методи управління ланцюгом поставок, проаналізовано вплив найсучасніших технологій на логістику та управління ланцюгом поставок: 3D-друку, радіочастотної ідентифікації, використання дронів, автомобілів без водія та доповненої реальності.

Сучасні технології надають малим і середнім підприємствам можливість скористатися інноваційними інструментами для забезпечення наскрізного відстеження, візуалізації та обробки вантажів, тому питання ефективного управління ланцюгами поставок потребує впровадження новітніх технологій, використання сучасних засобів та якісних матеріальних ресурсів.

Ключові слова: ланцюг поставок, методи управління, вантажоперевезення, новітні технології.

Boichenko M. Supply Chain Management: Ways of Streamlining

Living in a global world, we cannot limit supply chain to only one, two, or even three countries. Hence, supply chain manager's key function now is to continuously reduce the time of goods flow and minimize the number of chain links making the chain more efficient and cost effective.

The article outlines key components of the concept of supply chain management. We regard the management concept itself as planning, management and supply chain development on every stage of creation of goods and services: from raw materials supply to an end user service maintenance. We should streamline supply chain management to exclude all barriers, which different stakeholders may face during the flow.

SCM-concept helps control the work of existing processing lines in the supply chain management system, create optimal planning what and when we should deliver, taking into account possible limits of capacity and access to raw materials.

Currently, the motor vehicles do the major domestic transportation. Motor transport development is one of the most important aspects of effective economy development. In cross border transportation the share of freight transportation is growing compared to other means of transport. However, domestic motor transport and fuel quality have considerable mismatch of environment properties that lag far behind global requirements.

Transport companies inside supply chain have moved beyond conventional services, at the same time they have higher market consolidation, integration, and collaboration with different agents that give new demands to transportation in logistics.

The article identifies basic methods of supply chain management. We analyzed impact of modern technologies on logistics and supply chain management: 3D printing, radio frequency identification, unmanned aerial vehicles, connected and autonomous vehicles, and augmented reality.

Modern technologies provide small and medium enterprises opportunities to use innovative tools to obtain data-driven analytics, visualization, and processing of cargo. In order to make supply chain management efficient, we should use new technologies, modern devices, and tangible assets of high quality.

Keywords: supply chain, methods of management, freight transportation, new technologies.

Бойченко Н. В. Управление цепями поставок: пути совершенствования

Вследствие глобализации цепь поставок сегодня включает в себя не одну, не две, а иногда и не три страны. Поэтому основная функция менеджеров по управлению цепью поставок – постоянно уменьшать время прохождения товара по цепи и сокращать количество звеньев в цепи, чтобы сделать её менее затратной и более эффективной.

В статье определены базовые составляющие концепции управления цепью поставок, а саму концепцию управления ею можно рассматривать как планирование, управление и её развитие на всех уровнях создания материальных ценностей и благ: от поставки сырья, материалов до сервисного обслуживания конечного потребителя. Управление цепью поставок должно быть направлено на разрушение всех барьеров, встречающихся на пути потоков у различных его участников.

Обосновано, что SCM-концепция в системе управления цепью поставок помогает регулировать работу существующих технологических линий, создавать оптимальные планы о том, что и в какой последовательности следует перевозить с учетом ограничений в мощностях, наличия сырья и материалов.

В настоящее время основная доля грузоперевозок внутри государства выполняется грузовым автомобильным транспортом. Автомобильный транспорт является важнейшим фактором эффективного развития экономики. В отличие от других видов транспорта автотранспорт во все возрастающих объемах перевозит международные грузы. Однако этот процесс происходит в условиях существенного отставания потребительских и экологических показателей отечественных автотранспортных средств и используемых моторных топлив от достигнутого мирового уровня.

Транспортные компании, действующие в составе цепей поставок, стали все шире предоставлять услуги, выходящие за рамки традиционной перевозки, одновременно работа в цепях поставок требует от них высокого уровня рыночной консолидации, интеграции и сотрудничества между различными участниками, определяет новые требования к транспортному обеспечению логистики.

Определены основные методы управления цепью поставок, проанализировано влияние современных технологий на логистику и управление цепью поставок: 3D-печати, радиочастотной идентификации, использование дронов, автомобилей без водителя и дополненной реальности.

Современные технологии предоставляют малым и средним предприятиям возможность воспользоваться инновационными инструментами для обеспечения сквозного отслеживания, визуализации и обработки грузов, поэтому вопрос эффективного управления цепями поставок требует внедрения новейших технологий, использования современных средств и качественных материальных ресурсов.

Ключевые слова: цепь поставок, методы управления, грузоперевозки, новейшие технологии.

Стаття надійшла до редакції 30.07.2020

Прийнято до друку 15.09.2020

Л. С. Безугла,

кандидат наук з державного управління,

ORCID 0000-0002-6520-4325,

Дніпровський державний аграрно-
економічний університет, м. Дніпро

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ЕКОТУРИСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В РЕГІОНІ

Постановка проблеми. На даний час актуалізуються проблеми формування екотуристичної інфраструктури як важливої складової системи управління розвитком екотуризму та дієвої форми партнерства всіх учасників ринку туристичних і супутніх послуг. І, в першу чергу, це стосується правових аспектів.

Встановлено, що розвиток екотуристичної діяльності в регіонах України гальмується множиною бар'єрів, ключовими з яких є інституційні, що пов'язані з недосконалою законодавчою та нормативно-правовою базою, відсутністю Закону України «Про сільський зелений туризм», Концепції створення екотуристичних кластерів в Україні, стратегічних документів функціонування об'єктів регіональної екотуристичної інфраструктури.

Узагальнення діючих законодавчих і нормативно-правових актів, які регулюють діяльність у туристичній сфері в Україні, показало, що більшість документів не кореспондують один з одним, відсутня їх відповідність сучасним умовам господарювання.

У зв'язку з цим виникла необхідність удосконалення нормативно-правового забезпечення формування й розвитку екотуристичної інфраструктури з урахуванням регіональної складової.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Узагальнення наукової літератури показує, що вчені приділяють значну увагу проблемам і перспективам розвитку туристичного бізнесу. Як наголошено у роботі [1], «...туристичний бізнес вважається одним з найприбутковіших у світі... Туристський сектор як стратегічний вид діяльності знаходиться у сфері пріоритетного розвитку багатьох країн і територій».

Т. Шелемєтьєва і В. Зайцева [2] розробили методику оцінювання розвитку туризму, орієнтовану на концептуальну модель планування та розвитку людських ресурсів у туризмі, шляхом введення агрегованого показника – індексу розвитку людських ресурсів туризму. У роботі [3] Т. Шелемєтьєвою та С. Булатовим обґрунтовано необхідність створення в Україні туристичних інформаційних центрів як одного з важливих інструментів інформаційної підтримки розвитку сучасного туризму та просування національного туристичного продукту.

Для забезпечення розвитку сільського зеленого туризму науковцями обґрунтовано теоретичні поло-

ження й розроблено механізми, серед яких організаційно-економічні, фінансові, маркетингові тощо. Так, О. Лукомською [4] проаналізовано різні наукові підходи до визначення поняття «сільський зелений туризм», виділено спільні й відмінні ознаки, охарактеризовано принципи та функції сільського зеленого туризму.

Н. Кузьо і Н. Косар у роботі [5] уточнили сутність і характеристики продукту у сфері сільського зеленого туризму і на підставі проведеного інтернет-опитування визначили потреби та вподобання споживачів цього виду туризму та невисоку поінформованість потенційних клієнтів.

О. Туєвою [6] досліджено проблемні питання правового регулювання сільського зеленого туризму й обґрунтовано необхідність удосконалення законодавства щодо стандартизації, державної підтримки та стимулювання розвитку сільського зеленого туризму.

Як стверджує К. Ніколаєв у монографії «Екологізація та розвиток сільського зеленого туризму в Україні», «...на сьогоднішній день відсутні цільові нормативно-правові акти, які б могли повністю регулювати ряд відносин, що складаються в процесі реалізації туристичних послуг. Також відсутні плани та програми щодо комплексного розвитку екотуристичних зон і регіонів... Існуючі законодавчі акти в області туризму та сільськогосподарської діяльності, на жаль, не здатні врегульовувати особливості функціонування та організації сільського туризму, а також відносини, що виникають між суб'єктами господарювання, туристами та державою» [7, с. 28, 29].

Ця стаття є продовженням наукових розробок у напрямі обґрунтування концептуальних положень щодо формування й розвитку екотуристичної інфраструктури в контексті модернізації регіонів України. У попередніх дослідженнях [8-12] виявлено соціально-економічні аспекти, передумови й особливості розвитку екологічного туризму; здійснено факторний аналіз потенціалу екотуризму з використанням економіко-математичного інструментарію; надано пропозиції щодо активізації інноваційного розвитку регіональної системи екологічного туризму на засадах підприємництва.

Разом з тим, незважаючи на таку пильну увагу до окресленої проблеми з боку вчених, подальших

наукових досліджень потребують правові засади регулювання створення й функціонування екотуристичної інфраструктури в регіонах України та інституційні й фінансові механізми їх реалізації. Це й обумовило тематику обраного дослідження.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є аналіз й узагальнення чинного законодавчої бази з регулювання розвитку туристичної сфери в Україні та розроблення пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правового забезпечення формування й функціонування екотуристичної інфраструктури регіону (на прикладі Дніпропетровської області).

Виклад основного матеріалу дослідження. На даний час розвиток сільського зеленого (екологічного) туризму в Україні регламентується Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Законами України «Про туризм», «Про особисте селянське господарство», «Про внесення змін до Закону України «Про особисте селянське господарство» щодо розвитку сільського та екологічного (зеленого) туризму», «Про зайнятість» тощо.

У ст. 399 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [13] зазначено про співробітництво у сфері туризму з метою зміцнення розвитку конкурентоспроможної туристичної галузі як генератора економічного зростання і стимулювання економіки, зайнятості та валютних надходжень. Ст. 401 Угоди визначає напрями цієї співпраці, серед яких: встановлення стратегічного партнерства між державними, приватними та суспільними інтересами задля забезпечення сталого розвитку туризму; просування туристичних продуктів і ринків, інфраструктури, людських ресурсів та інституційних структур; імплементація ефективних політик і стратегій, зокрема відповідних правових, адміністративних та фінансових аспектів. У ст. 404 Глави 17 «Сільське господарство та розвиток сільських територій» йдеться про обмін знаннями і найкращими практиками щодо політики розвитку сільських територій з метою сприяння економічному добробуту сільських громад і механізмів підтримки політики у сфері сільського господарства та розвитку сільських територій.

Аналіз діючої нормативно-правової бази показав, що в Законі України «Про туризм» [14] екологічний (зелений) і сільський туризм включено до організаційних форм і видів туризму (ст. 4) і визнано основним пріоритетним напрямом державної політики в галузі туризму (ст. 6). Про туристичну інфраструктуру зазначено у:

ст. 9 «Повноваження Кабінету Міністрів України в галузі туризму» – сприяння розвитку туристичної індустрії та створенню ефективної туристичної інфраструктури;

ст. 10 «Повноваження центральних органів виконавчої влади, що забезпечують формування державної політики у сфері туризму та курортів» – участь у розробці програм облаштування транспорт-

них магістралей об'єктами туристичної інфраструктури;

ст. 11 «Повноваження місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів місцевого самоврядування в галузі туризму» – сприяння туристичній діяльності у своєму регіоні і створенню сучасної туристичної інфраструктури;

ст. 19 «Встановлення категорій об'єктам туристичної інфраструктури» – присвоєння категорії якості та рівня обслуговування.

Однак у даному законодавчому документі нічого не сказано про різновиди туристичної інфраструктури, а саме про екотуристичну інфраструктуру.

У Законі України «Про особисте селянське господарство» [15] лише у наведеному термінологічному апараті згадується про сільський зелений туризм при визначенні поняття «особисте селянське господарство». Разом з тим, не відсутнє трактування терміна «сільський зелений (екологічний) туризм».

У ст. 16 Закону України «Про зайнятість» [16] йдеться про забезпечення реалізації політики у сфері зайнятості населення шляхом розвитку сільського аграрного туризму. У ст. 15 визначено мету державної політики у сфері зайнятості населення, яка полягає у сприянні зайнятості населення, у тому числі в сільській місцевості та на депресивних територіях.

Крім цього, Постановами Кабінету Міністрів України від 15.03.2006 року № 297 було затверджено порядок надання послуг з тимчасового розміщення (проживання), а від 29.07.2009 року № 803 – порядок встановлення категорій готелям та іншим об'єктам, що призначаються для надання послуг з тимчасового розміщення (проживання). Однак не було розроблено механізми функціонування цих об'єктів екотуристичної інфраструктури.

Варто зазначити, що у законодавстві України були спроби визначення правових засад розвитку сільського зеленого (екологічного) туризму та функціонування об'єктів інфраструктури. Так, у 2017 році було розроблено законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про особисте селянське господарство» щодо розвитку сільського та екологічного (зеленого) туризму» [17]. Це обумовлено законодавчою ініціативою, метою якої було юридичне визначення поняття сільського зеленого туризму, і тим самим чітке розмежування підприємницької та непідприємницької діяльності в туристичній сфері, що здійснюється в сільській місцевості, а також забезпечення державної підтримки цієї форми діяльності сільських мешканців шляхом організації для них фахової підготовки та перепідготовки членів особистого селянського господарства у сфері сільського зеленого туризму.

У даному законопроекті запропоновано:

замінити у частині першій ст. 1 слова «сільського зеленого» словами «сільського та екологічного (зеленого)»;

частину першу ст. 7 доповнити абзацом такого змісту: «надавати послуги у сфері сільського та екологічного (зеленого) туризму, а саме послуги з організації дозвілля та заходів, пов'язаних із місцевими звичаями і традиціями гостинності, заходів рекреаційного та оздоровчого характеру відповідно до природно-рекреаційного потенціалу місцевості, особливостей її культурної, історичної та етнографічної спадщини»;

у частині четвертій ст. 10 абзац шостий доповнити словами «у тому числі щодо надання послуг у сфері сільського та екологічного (зеленого) туризму»;

ст. 10 доповнити абзацом такого змісту: «у розвитку сільського та екологічного (зеленого) туризму шляхом здійснення заходів з благоустрою сіл та підвищення їх туристичної привабливості».

Для цього 23 травня 2017 року було схвалено Постанову Верховної Ради України «Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до Закону України «Про особисте селянське господарство» щодо розвитку сільського зеленого туризму». Але цей законодавчий документ так і не було прийнято.

На виконання пунктів 21, 29 Плану заходів з реалізації Концепції розвитку сільських територій, схваленого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19.07.2017 року № 489-р, затверджено План заходів Міністерства аграрної політики та продовольства України щодо розвитку сільського зеленого та еногастрономічного туризму на сільських територіях на період до 2020 року [18]. Серед ключових заходів визнано такі: розроблення пропозицій щодо законодавчого унормування питання розвитку сільського зеленого туризму на сільських територіях; удосконалення механізмів стимулювання розвитку диверсифікації бізнес-можливостей у сільській місцевості; сприяння: маркетинговій діяльності агротуристичних господарств; реалізації проекту секторальної підтримки Європейського Союзу «Розвиток сільського підприємництва та інфраструктури агротуристичного кластера «ГорбоГори» (Львівська область); реалізації проекту «Зелені Шляхи» (Greenways) у Сумській області для забезпечення сталого розвитку сільських територій; залученню міжнародної технічної допомоги з питань, що стосуються розвитку сільського зеленого туризму на сільських територіях; у проведенні курсу дистанційного навчання «Організація зеленого туризму» в рамках реалізації проекту «Створення Всеукраїнського мережевого бізнес-інкубатора для диверсифікації сільського виробництва і розвитку кооперації у сільській місцевості».

Разом з тим, незважаючи на деякі позитивні тенденції у законодавстві України з регулювання розвитку сільського зеленого (екологічного) туризму, все ж таки існують проблеми недостатньо ефективного нормативно-правового забезпечення у цьому напрямі. У законодавчих і нормативно-право-

вих актах України відсутні визначення понять «екотуристична діяльність» і «екотуристична інфраструктура». Не прописано загальних засад функціонування та розвитку екотуристичної інфраструктури як складової туристичної системи на національному й регіональному рівнях. Не визначено належних інституційних умов формування об'єктів екотуристичної інфраструктури в регіонах України.

На основі узагальнення регіональних програмних документів на прикладі Дніпропетровської області встановлено, що у Програмах розвитку малого й середнього підприємництва в Дніпропетровській області на 2019-2020 роки, зайнятості населення на 2012-2022 роки, підтримки агропромислового комплексу у 2017-2021 роках не йдеться про розвиток екотуризму й створення об'єктів екотуристичної інфраструктури.

Лише Перелік завдань і заходів Програми розвитку туризму у Дніпропетровській області на 2014-2022 роки включає пріоритетне завдання «Розвиток туристичної інфраструктури», яке реалізується через сприяння відкриттю та облаштуванню сільських садиб, а також вжиття заходів, спрямованих на розвиток сільського і агротуризму в Покровському районі.

У Стратегії розвитку Дніпропетровської області на період до 2027 року йдеться про реалізацію стратегічної цілі «Посилення економічної конкурентоспроможності регіону» (операційна ціль «Розвиток туристичної сфери») через виконання головних завдань: створення туристичних кластерів; розвиток промислового, зеленого, історичного, фольклорного, подієвого, екстремального видів туризму; розвиток інфраструктури туризму. У Плані реалізації Стратегії розвитку Дніпропетровської області на період до 2027 року визначено, що для розвитку туристичної сфери необхідно створювати екомережі й рекреаційні зони. Але у цього стратегічному документі відсутні заходи зі створення й функціонування об'єктів екотуристичної інфраструктури.

Висновки. На основі викладеного можна визначити основні правові засади, які забезпечать створення й належне функціонування екотуристичної інфраструктури в Дніпропетровській області.

По-перше, це прийняття Закону України «Про сільський зелений туризм», який має регламентувати правові, організаційні та соціально-економічні засади реалізації державної політики у сфері сільського зеленого (екологічного) туризму та включати:

розділ I «Загальні положення» – ст. 1 «Визначення термінів» (сільський зелений (екологічний) туризм, послуги сільського зеленого (екологічного) туризму, суб'єкти екотуристичної діяльності, сільський господар, екотуристична інфраструктура, сільська садиба тощо); ст. 2 «Законодавство України про сільський зелений (екологічний) туризм»; ст. 3 «Особливості діяльності з надання послуг у сфері сільського зеленого (екологічного) туризму»; ст. 4. «Суб'єкти діяльності в сфері сільського зеленого ту-

ризму»; ст. 5 «Особливості й принципи формування й функціонування екотуристичної інфраструктури»; ст. 6 «Облік сільських садіб, які надають послуги у сфері сільського зеленого (екологічного) туризму»;

розділ II «Державна політика та державне регулювання у сфері сільського зеленого (екологічного) туризму» – ст. 7 «Основні напрями державної політики у сфері сільського зеленого (екологічного) туризму. Способи та принципи реалізації державного регулювання в сфері сільського зеленого (екологічного) туризму»; ст. 8 «Органи, що здійснюють регулювання в сфері сільського зеленого (екологічного) туризму»; ст. 9 «Повноваження органів законодавчої, виконавчої влади України та органів місцевого самоврядування в сфері сільського зеленого (екологічного) туризму»; ст. 10 «Програми розвитку сільського зеленого (екологічного) туризму в Україні»; ст. 11 «Фінансове забезпечення державної політики в галузі сільського зеленого (екологічного) туризму»;

розділ III «Організація діяльності у сфері сільського зеленого (екологічного) туризму» – ст. 12 «Механізми інституційного, організаційного й фінансового забезпечення функціонування об'єктів екотуристичної інфраструктури»; ст. 13 «Встановлення категорій сільських садіб»; ст. 14 «Договір про надання послуг у сфері сільського зеленого (екологічного) туризму»; ст. 15 «Права та обов'язки суб'єктів діяльності в сфері сільського зеленого (екологічного) туризму»; ст. 16 «Організаційно-правові форми створення об'єктів екотуристичної інфраструктури»; ст. 17 «Об'єднання сільських господарів»;

розділ IV «Безпека сільського зеленого (екологічного) туризму» – ст. 18 «Принципи безпеки в сфері сільського зеленого (екологічного) туризму»; ст. 19 «Особливості страхування й медичного обслуговування туристів у сфері сільського зеленого (екологічного) туризму»;

розділ V «Контроль за діяльністю у сфері сільського зеленого (екологічного) туризму. Відповідальність за порушення законодавства у сфері сільського зеленого (екологічного) туризму» – ст. 20 «Органи, які уповноважені на здійснення контролю за діяльністю в сфері сільського зеленого (екологічного) туризму»; ст. 21 «Відповідальність за порушення положень цього Закону»; ст. 22 «Порядок розгляду спорів з питань надання послуг сільського зеленого туризму»;

розділ VI «Прикінцеві та перехідні положення».

По-друге, розроблення й затвердження Державної програми сприяння розвитку сільського зеленого (екологічного) туризму, у якій слід прописати інституційні механізми створення й розвитку екотуристичної інфраструктури.

По-третє, доцільно внести зміни й доповнення до Стратегії розвитку Дніпропетровської області на період до 2027 року і Плану заходів з її реалізації у

2021-2023 роках у частині формування екотуристичної інфраструктури на інноваційних засадах, враховуючи його специфічні особливості.

Перспективи подальших досліджень полягають у аналізі стратегічних документів регіонального розвитку на 2021-2027 роки у частині створення екотуристичної інфраструктури та розробленні механізмів інституційного та фінансового забезпечення розвитку цієї інфраструктури в регіонах України з урахуванням їх специфіки.

Література

1. Годжаева Э. М. Экономическая эффективность туристской деятельности на современном этапе управления туристскими предприятиями. *Економічний вісник Донбасу*. 2019. № 1(55). С. 124-128. Doi: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-1\(55\)-124-128](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-1(55)-124-128).
2. Шелеметьєва Т. В., Зайцева В. М. Оцінювання соціально-економічного розвитку туризму в Україні як важливий напрям ефективності управління. *Вісник економічної науки України*. 2020. № 1(38). С. 103-108. Doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1\(38\).103-108](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1(38).103-108).
3. Шелеметьєва Т. В., Булатов С. В. Діяльність туристичних інформаційних центрів: світовий досвід та вітчизняна практика. *Вісник економічної науки України*. 2019. № 2 (37). С. 205-211. Doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2\(37\).205-211](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2(37).205-211).
4. Лукомська О. І. Сутнісна характеристика сільського зеленого туризму. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2015. № 3(3). С. 147-154.
5. Кузьо Н. Є., Косар Н. С. Маркетингове забезпечення розвитку сільського зеленого туризму в Україні. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2017. № 2. С. 369-381. doi: <http://doi.org/10.21272/mmi.2017.2-34>.
6. Тусєва О. М. Організаційно-правові заходи забезпечення діяльності у сфері сільського зеленого туризму. *Актуальні питання публічного та приватного права*. 2017. № 2(16). С. 29-34.
7. Ніколаєв К. Д. Екологізація та розвиток сільського зеленого туризму в Україні: монографія. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. 153 с.
8. Безугла Л. С. Інноваційний розвиток системи екотуризму на засадах функціонування бізнесу. *Бізнес-моделі розвитку національної економіки та підприємницьких структур: сучасні реалії та перспективи*: монографія з міжнародною участю / за ред. Л. М. Савчук, Л. М. Бандоріної. Дніпро: Журфонд, 2018. С. 296-305.
9. Безугла Л. С. Розвиток екотуризму на засадах функціонування підприємництва. *Економіка та суспільство*. 2018. № 19. С. 282-286.
10. Безугла Л. С. Потенціал розвитку екотуризму за соціально-економічними критеріями. *Теорія та методологія формування інвестиційно-фінансової стратегії розвитку суб'єктів національного господарства*: колективна монографія / за ред. Л. М. Савчук, А. В. Череп. Дніпро: Журфонд. 2019. С. 359-367.
11. Bezuhla L., Demchuk N. Development strategy of ecotourism enterprises as a factor of increasing their competitiveness. *Organizational-economic mechanism of management innovative development of economic entities: collective monograph* / edited by M. Bezpartochnyi, in 3 vol. / Higher School Of Social And Economic. Przewosk: WSSG, 2019. Vol. 2. P. 289-297.
12. Безугла Л. С., Демчук Н. І. Соціально-економічні аспекти і передумови розвитку підприємств галузі

екотуризму. *Агросвіт*. 2019. № 18. С. 24-28. doi: 10.32702/2306-6792.2019.18.24. 13. **Угода** про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (редакція від 30.11.2015 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 27.07.2020). 14. **Про туризм**: Закон України від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР (із змін., редакція від 13.08.2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр> (дата звернення: 29.08.2020). 15. **Про особисте** селянське господарство: Закон України від 15.05.2003 р. № 742-IV (із змін., редакція від 15.08.2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15> (дата звернення: 29.08.2020). 16. **Про зайнятість**: Закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI (із змін., редакція від 18.07.2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17> (дата звернення: 25.08.2020). 17. **Про прийняття** за основу проекту Закону України про внесення змін до Закону України «Про особисте селянське господарство» щодо розвитку сільського зеленого туризму: Постанова Верховної Ради України від 23.05.2017 р. № 2062-viii. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2062-19> (дата звернення: 14.08.2020). 18. **План** заходів міністерства аграрної політики та продовольства України щодо розвитку сільського зеленого та еногастрономічного туризму на сільських територіях на період до 2020 року: Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 17.04.2019 р. № 216. URL: <https://agro.me.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-ministerstva-agrarnoyi-politiki-ta-prodovolstva-ukrayini-shchodo-rozvitku-silskogo-zelenogo> (дата звернення: 29.08.2020).

References

- Gojaeva E. M. (2019). Ekonomicheskaya effektivnost' turistskoy deyatel'nosti na sovremennom etape upravleniya turistskimi predpriyatiyami [The economic efficiency of tourist activities at the present stage of management of tourist enterprises]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 1(55), pp. 124-128. Doi: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-1\(55\)-124-128](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-1(55)-124-128) [in Russian].
- Shelemetieva T. V., Zaitseva V. M. (2020). Assessment of socio-economic development of tourism in Ukraine as important to management effectiveness. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 1 (38), pp. 103-108. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1\(38\).103-108](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1(38).103-108) [in Ukrainian].
- Shelemetieva T. V., Bulatov S. V. (2019). Activities of tourist information centers: world experience and domestic practice. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 2 (37), pp. 205-211. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2\(37\).205-211](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2(37).205-211) [in Ukrainian].
- Lukomska O. I. (2015). Sutnisna kharakterystyka silskoho zelenoho turizmu [Essential characteristics of rural green tourism]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, 3(3), pp. 147-154 [in Ukrainian].
- Kuzo N. Ye., Kosar N. S. (2017). Marketynhove zabezpechennia rozvytku silskoho zelenoho turizmu v Ukraini [Marketing support of rural green tourism development in Ukraine]. *Marketynh i menedzhment innovatsii – Marketing and innovation management*, 2, pp. 369-381. Doi: <http://doi.org/10.21272/mmi.2017.2-34> [in Ukrainian].
- Tuieva O. M. (2017). Orhanizatsiino-pravovi zachody zabezpechennia diialnosti u sferi silskoho zelenoho turizmu [Organizational and legal measures to ensure activities in the field of rural green tourism]. *Aktualni pytannia publichnoho ta pryvatnoho prava – Current issues of public and private law*, 2(16), pp. 29-34 [in Ukrainian].
- Nikolaiev K. D. (2016). Ekolohizatsiia ta rozvytok silskoho zelenoho turizmu v Ukraini [Ecologization and development of rural green tourism in Ukraine]. Kyiv, M. P. Drahomanov National Pedagogical University Publishing House [in Ukrainian].
- Bezuhla L. S. (2018). Innovatsiyni rozvytok systemy ekoturizmu na zasadakh funktsionuvannia biznesu [Innovative development of the ecotourism system on the basis of business functioning]. *Biznes-modeli rozvytku natsionalnoi ekonomiky ta pidpriemnytskyykh struktur: suchasni realii ta perspektyvy: monohrafiia z mizhnarodnoiu uchastiu – Business models of national economy development and business structures: modern realities and prospects: a monograph with international participation*. (Pp. 296-305). Dnipro. Zhurfond [in Ukrainian].
- Bezuhla L. S. (2018). Rozvytok ekoturizmu na zasadakh funktsionuvannia pidpriemnytstva [Development of ecotourism on the basis of business functioning]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, 19, pp. 282-286 [in Ukrainian].
- Bezuhla L. S. (2019). Potentsial rozvytku ekoturizmu za sotsialno-ekonomichnymi kryteriiamy [Potential of ecotourism development according to socio-economic criteria]. *Teoriia ta metodolohiia formuvannia investytsiino-finsanovoi stratehii rozvytku subiektiv natsionalnoho hospodarstva – Theory and methodology of formation of investment-financial strategy of development of subjects of national economy*. (Pp. 259-367). Dnipro, Zhurfond [in Ukrainian].
- Bezuhla L., Demchuk N. (2019). Development strategy of ecotourism enterprises as a factor of increasing their competitiveness. *Organizational-economic mechanism of management innovative development of economic entities*. Przewosk, WSSG. Vol. 2. P. 289-297.
- Bezuhla L. S., Demchuk N. I. (2019). Sotsialno-ekonomichni aspekty i peredumovy rozvytku pidpriemstv haluzi ekoturizmu [Socio-economic aspects and prerequisites for the development of enterprises of the ecotourism industry]. *Ahrosvit – Agrosvit*, 18, pp. 24-28. doi: 10.32702/2306-6792.2019.18.24 [in Ukrainian].
- Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand (as amended on 30.11.2015). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 [in Ukrainian].
- On tourism: Law of Ukraine of 15.09.1995 № 324/95-VR (as amended, version of 13.08.2020). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр> [in Ukrainian].
- On personal peasant economy: Law of Ukraine of 15.05.2003 № 742-IV (as amended, version of 15.08.2020). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15> [in Ukrainian].

16. On employment: Law of Ukraine of 05.07.2012 № 5067-VI (as amended, version of 18.07.2020). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17> [in Ukrainian].

17. On the adoption of the draft Law of Ukraine on Amendments to the Law of Ukraine "On Personal Farming" on the development of rural green tourism: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine of 23.05.2017 № 2062-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2062-19> [in Ukrainian].

18. Action plan of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine on the development of rural green and enogastronomic tourism in rural areas for the period up to 2020: Order of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine dated April 17, 2019 № 216. Retrieved from <https://agro.me.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-ministerstva-agrarnoyi-politiki-ta-prodovolstva-u-krayini-shchodo-rozvitku-silskogo-zelenogo> [in Ukrainian].

Безугла Л. С. Нормативно-правове регулювання розвитку екотуристичної інфраструктури в регіоні

У статті проаналізовано й узагальнено чинну законодавчу та нормативно-правову базу, яка регулює розвиток сільського зеленого (екологічного) туризму в Україні. Встановлено, що у законодавчих і нормативно-правових актах відсутні формулювання термінів «екотуристична діяльність» і «екотуристична інфраструктура», не прописано загальних засад функціонування та розвитку екотуристичної інфраструктури як складової туристичної системи на національному й регіональному рівнях, не визначено належних інституційних умов формування об'єктів екотуристичної інфраструктури в регіонах.

Виявлено, що у більшості стратегічних програм у різних сферах розвитку Дніпропетровської області не зазначено про формування екотуристичної інфраструктури як ключової складової регіональної системи туристичного бізнесу, а також не розроблено фінансовий механізм реалізації її функціонування із залученням нетрадиційних джерел інвестування й фінансових інструментів, у тому числі за рахунок публічно-приватного партнерства. У Плані реалізації Стратегії розвитку Дніпропетровської області недостатньо уваги приділено реалізації заходів зі сприяння створенню та інтенсивному функціонуванню об'єктів екотуристичної інфраструктури. Надано пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання розвитку екотуристичної інфраструктури в регіоні.

Ключові слова: регіональна економіка, екотуризм, екотуристична діяльність, екотуристична інфраструктура, правові засади, нормативно-правове регулювання, інституційні умови, механізми, фінансове забезпечення.

Bezuhla L. Legal Regulation of Ecotourism Infrastructure Development in the Region

The article analyzes and summarizes the current legislative and regulatory framework governing the development of rural green (ecological) tourism in Ukraine. It is established that in legislative and normative legal acts there are no formulations of the terms "ecotourism activity" and "ecotourism infrastructure". The general principles of

functioning and development of ecotourism infrastructure as a component of the tourist system at the national and regional levels are not prescribed. Appropriate institutional conditions for the formation of ecotourism infrastructure in the regions have not been determined.

It was found that most strategic programs in various areas of development of Dnipropetrovsk region do not mention the formation of ecotourism infrastructure as a key component of the regional system of tourism business, and did not develop a financial mechanism for its operation with non-traditional sources of investment and financial instruments, including public-private partnership. The Implementation Plan of the Development Strategy of Dnipropetrovsk region does not pay enough attention to the implementation of measures to promote the creation and intensive operation of ecotourism infrastructure. Proposals for improving the legal regulation of ecotourism infrastructure development in the region are provided.

Keywords: regional economy, ecotourism, ecotourism activity, ecotourism infrastructure, legal bases, legal regulation, institutional conditions, mechanisms, financial provision.

Безуглая Л. С. Нормативно-правовое регулирование развития экотуристической инфраструктуры в регионе

В статье проанализирована и обобщена действующая законодательная и нормативно-правовая база, регулирующая развитие сельского зеленого (экологического) туризма в Украине. Установлено, что в законодательных и нормативно-правовых актах отсутствуют формулировки терминов «экотуристическая деятельность» и «экотуристическая инфраструктура», не прописано общих принципов функционирования и развития экотуристической инфраструктуры как составляющей туристической системы на национальном и региональном уровнях, не определены надлежащие институциональные условия формирования объектов экотуристической инфраструктуры в регионах.

Выявлено, что в большинстве стратегических программ в разных сферах развития Днепропетровской области не сказано о формировании экотуристической инфраструктуры как ключевой составляющей региональной системы туристического бизнеса, а также не разработан финансовый механизм реализации ее функционирования с привлечением нетрадиционных источников инвестирования и финансовых инструментов, в том числе за счет публично-частного партнерства. В Плане реализации Стратегии развития Днепропетровской области недостаточно уделено внимания реализации мероприятий по содействию созданию и интенсивному функционированию объектов экотуристической инфраструктуры. Даны предложения по совершенствованию нормативно-правового регулирования развития экотуристической инфраструктуры в регионе.

Ключевые слова: региональная экономика, экотуризм, экотуристическая деятельность, экотуристическая инфраструктура, правовые основы, нормативно-правовое регулирование, институциональные условия, механизмы, финансовое обеспечение.

Стаття надійшла до редакції 31.08.2020

Прийнято до друку 15.09.2020

С. В. Іванов,
*член-кореспондент НАН України,
доктор економічних наук, професор,
ORCID 0000-0002-1205-3797,*

В. П. Антонюк,
*доктор економічних наук, професор,
ORCID 0000-0003-2100-7343,
e-mail: antonukvp@gmail.com,*

Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСЛІДНИЦЬКИЙ ПРОСТІР ТА УКРАЇНА: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ІНТЕГРАЦІЇ

Постановка і актуальність проблеми. Україна на сучасному етапі відноситься до країн з середньо- та низькотехнологічним рівнем розвитку. Досить високий науковий потенціал, який вона мала раніше, занепадає, має місце дисбаланс між рівнем розвитку вітчизняної науки, яка прагне наблизитися і відповідати сучасним досягненням світової наукової думки, та рівнем розвитку економіки, яка існує в рамках 3 та 4 технологічних укладів. Переважно сировинний характер економіки України стримує розвиток науки, технологій, інновацій, однак без них ніяк не подолати технологічну відсталість та перейти до 5 і 6 технологічних укладів. Відставання науково-дослідного сектору України важко подолати без міжнародного співробітництва, використання платформ, інфраструктури, інструментів світової та європейської системи наукових досліджень. Європейський дослідницький простір (ЄДП) дає можливість зробити суттєві зрушення в розвитку вітчизняної науково-дослідної системи, підвищення її ефективності та результативності шляхом участі та можливості набуття навичок роботи в спільних інноваційних екосистемах і використанні їх результатів, створення критичної маси людського капіталу та ресурсів на перспективних напрямках наукових досліджень. Ключовим завданням є узгодження наукової політики України з науковою політикою ЄС та забезпечення ефективної інтеграції національної дослідницької системи до ЄДП. Це дасть змогу залучити досвід і ресурси європейської спільноти для випереджаючого розвитку науки і технологій для потреб інноваційного розвитку економіки.

Аналіз публікацій за проблемою. Серед вітчизняних науковців дослідження проблем інтеграції України у європейський освітньо-науковий простір здійснює чимало вчених. Так, у статті А. Круглашова аналізувалися можливості співпраці в галузі освіти і науки ще на початковому етапі цього процесу [1]. У публікації О. Краєвської аналізуються уже перспективи співпраці при укладанні Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [2]. Платформа грома-

дянського суспільства Україна – ЄС у 2017 р. підготувала доповідь, в якій детально аналізуються можливості імплементації євроінтеграційних реформ у сфері науки і технологій, в тому числі участь України у формуванні стратегії розвитку науки та технологій ЄС, оцінювання можливостей, шляхів і наявних інструментів для забезпечення інтеграції України до ЄДП [3]. Н. Рилач розглядає можливості інтеграції України в європейський дослідницький простір та наводить успішні приклади участі в Програмі «Горизонт 2020» [4]. В. Лозовий обґрунтовує необхідність врахування національних інтересів у процесі інтеграції української науки у світовий дослідницький простір [5]. В публікації заступника міністра МОН М. Стріхи аналізуються результати незалежного аудиту дослідницької та інноваційної системи України та можливості євроінтеграції [6]. Ці та низка інших публікацій свідчить, що проблема інтеграції в ЄДП є актуальною і активно обговорюється в науковому та експертному середовищі. Оскільки цей процес лише почав розгортатися, то важливим є усесторонній аналіз шляхів та проблем євроінтеграції у сфері науки.

Мета статті – аналіз євроінтеграційних процесів у сфері науки та визначення умов забезпечення ефективної інтеграції національної дослідницької системи до ЄДП.

Виклад основного матеріалу. Правові засади євроінтеграції України у сфері науки та інновацій формувалися упродовж практично усього періоду незалежності України, авторами вони детально висвітлені у відповідній публікації [7]. Тому в даній статті викладемо лише основні нормативні документи, які забезпечують цей процес. До них слід віднести:

підписану в 2002 р. *Угоду між Україною та Європейським Співтовариством про наукове і технологічне співробітництво*, в якій визначено принципи, напрями та форми співробітництва [8]. Документ є актуальним і сьогодні, адже Угода періодично відновлюється і продовжується на наступні

5 років, останнє таке відновлення відбулося 03.03.2015 р.;

укладену в 2015 р. *Угоду між Україною і Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу Горизонт 2020 – Рамкова програма з досліджень та інновацій (2014-2020)* [9]. Програма спрямована на сприяння досягненню єдиного європейського наукового простору та інноваційного союзу. В Угоді визначено, що Україна бере участь у Програмі в якості асоційованої країни, включаючи окремі програми, на умові правил визначених Угодою. Юридичні особи України беруть участь у діяльності освітніх та інноваційних товариств, у діяльності Об'єднаного дослідницького центру. Україні дозволяється брати участь у формальних структурах, створених у рамках цих положень Програми. Для участі у Програмі Україна сплачує свій фінансовий внесок до загального бюджету Європейського Союзу. Для координації участі у Програмі Горизонт-2020 створюється Комітет Україна-ЄС з досліджень та інновацій;

підписану в 2015 р. *Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони* [10], яка вступила в силу 1 вересня 2017 р. У розділі V – Економічне та галузеве співробітництво, в Главі 9 (ст. 374-377) викладено засади співробітництва у сфері науки та технологій. Відзначено, що сторони докладають зусиль для досягнення прогресу в набутті наукових та технологічних знань, важливих для забезпечення сталого економічного розвитку, шляхом розвитку дослідних потужностей та людського потенціалу. У ст. 376 визначено основні шляхи такого співробітництва: обмін інформацією щодо політики Сторін у сфері науки та технологій; участь у Рамковій програмі «Горизонт 2020»; спільна реалізація наукових програм та дослідної діяльності; заохочення наукового прогресу, трансферу технологій та ноу-хау; навчання шляхом реалізації програм обміну для дослідників та спеціалістів; організації спільних заходів щодо наукового та технологічного розвитку; розвиток сприятливих умов для проведення досліджень та впровадження нових технологій, належного захисту інтелектуальної власності результатів досліджень; активізація регіонального та іншого міжнародного співробітництва; обмін досвідом у сфері управління науково-дослідними установами.

Паралельно за роки незалежності Україна уклала низку двосторонніх угод про співробітництво в науково-технічній та освітній сферах з багатьма країнами Європи та світу. Так, наприклад, з Об'єднаним Королівством Великобританії та Північної Ірландії, з Федеративною Республікою Німеччини угоди були укладені ще в 1993 р., з Чеською республікою – у 2011 р. Всього було укладено 18 двосторонніх угод з 16 країнами Європи, що також сприяло посиленню євроінтеграційних процесів [11].

На основі цих документів здійснено поступову модернізацію українського законодавства у сфері наукової і науково-технічної діяльності з наближення його до правових норм ЄС. Це проявилось у: прийнятті Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (ННТД), що набув чинності у січні 2016 р.; створенні Національної ради з питань розвитку науки та технологій України з метою координації спільних зусиль науковців та влади у формуванні державної політики у сфері науки та стратегії її розвитку; створенні Національного фонду досліджень України, основна задача якого є забезпечення конкурсного фінансування наукових досліджень на основі прозорості та якісної експертизи, в тому числі із залученням закордонних фахівців; ухваленні розпорядження КМУ «Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції реформування державної політики в інноваційній сфері на 2015-2019 роки»; прийнятті Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року (Постанова КМУ від 10.07.2019 р. №526-р), та низці інших нормативних положень, які створюють сприятливі умови для розвитку науково-технічної та інноваційної сфери, збільшення кількості впроваджуваних розробок, підвищення економічної віддачі від них, залучення інвестицій в інноваційну діяльність [12].

Можна зробити висновок, що в Україні сформовано достатню нормативно-правову базу для співробітництва у науково-дослідній сфері з ЄС, яке є одним із провідних напрямів розвитку Європейського Співтовариства. За роки існування ЄС таке співробітництво посилювалося і збагачувалося, що привело до формування *Європейського дослідницького простору*. ЄДП – це широке коло зв'язків та комунікацій між науковцями та дослідницькими організаціями різних країн Європейського Союзу, які навіть виходять за географічні кордони Європи. Цей простір характеризується такими основними рисами: інтеграція, підсилення, структуризація, стимуляція, інвестиції у R&D, освіта, зайнятість, розширення. Ці риси формують основні пріоритети ЄДП: більш ефективні національні наукові системи; оптимальна транснаціональна кооперація та конкуренція; відкритий ринок праці для науковців; гендерна рівність; оптимальний обмін науковими знаннями. ЄДП відповідає багатьом сучасним глобальним викликам, у тому числі створенню єдиного цифрового ринку у Європі.

Європейський дослідницький простір є ключовим елементом стратегії «Європа 2020» – Інноваційний Союз [13]. «Європа 2020: стратегія розумного, стійкого і всеосяжного зростання», яка була схвалена в червні 2010 р., передбачала досягнення високих темпів інтелектуального, стійкого та всебічного зростання економіки, що повинно забезпечити Європі провідне становище світі. Ця стратегія базується на таких пріоритетах: інтелектуальне (smart) зростання (розвиток економіки, що базується на знаннях та інноваціях); стале (sustainable) зростання

(просування вперед до більш ресурсоефективної, екологічно чистої та конкурентоспроможнішої економіки); соціально інтегроване (inclusive) зростання (сприяння високого рівня зайнятості в економіці, що забезпечує соціальну і територіальну згуртованість) [14]. Безумовно, що реалізація цих пріоритетів вимагає спільного науково-інноваційного простору.

У той же час, ЄДП є дослідницькою та інноваційною екосистемою, що базується на: національних системах досліджень країн-членів ЄС; національних системах досліджень асоційованих країн (тобто країн, що підписали угоди про участь у «Горизонт 2020» та сплатили відповідний внесок); 6-ти європейських асоціаціях у сфері досліджень (стейкхолдери ЄДП, що підписали угоду про партнерство з Єврокомісією), які мають спільну систему управління екосистемою, спільне бачення її розвитку, дослідницьку інфраструктуру та програми досліджень, узгоджені правила взаємодії та стандарти, спільну систему обміну професійними знаннями та механізми їх упровадження (комерціалізації), а також програми фінансування спільних дій [15].

Співробітництво між європейськими країнами у сфері науки і техніки розпочалося ще до створення ЄС, що забезпечило лідерські позиції. Маючи лише 7% світового населення, на Європу припадає 20% світових інвестицій в НДДКР, виробляється третина всіх високоякісних наукових публікацій. Європа займає провідне місце у світі в галузях промисловості, таких як фармацевтична продукція, хімікати, машинобудування та мода [16]. В рамках Європейського дослідницького простору здійснюється широка кооперація та співробітництво між науковцями різних країн на основі низки програм співробітництва, серед яких найбільш вагомими є такі.

COST (European Cooperation in Science and Technology). COST – Європейське співробітництво у сфері науки і технологій – найстаріша і найширша міжурядова європейська мережа для співробітництва в наукових і технічних дослідженнях, створена в 1971 р. з метою зміцнення Європейського дослідницького простору, підвищення мобільності науковців різних країн світу та сприяння проведенню спільних наукових досліджень у різних галузях. Вона допомагає об'єднати і розвивати дослідницькі ініціативи в Європі та за її межами у будь-яких сферах науки і техніки. COST це: швидкодіюча, ефективна, гнучка структура; діє відкрито та інклюзивно; функціонує під гласним стратегічним керуванням; збирає разом видатних учених та сприяє їм у розробці своїх ідей; має мульти- та міждисциплінарний характер; має пан'європейський характер. Нині об'єднує 45000 дослідників і новаторів, має 240 проєктів [17].

Дослідження, відповідно до обраної галузі, проводять у рамках проєктів – так званих Дій (COST Actions), тривалістю переважно 4 роки. Для цього створюють робочі групи, до складу яких повинні входити науковці із щонайменше 5 країн-учасниць

COST. Дослідження проводяться в країні науковця і фінансуються на національному рівні. COST фінансує лише координаційну діяльність у межах Дії (покриття дорожніх і добових витрат, витрат на проведення зустрічей, семінарів/конференцій, короткострокових наукових візитів тощо) у розмірі 100 000 EUR на рік. Україна не є членом цієї програми, але практично може брати участь в Діях (проєктах) COST, для цього періодично об'являються конкурси, однак узагальнена інформація щодо участі в них українських вчених відсутня.

«EUREKA» – міжнародна європейська інноваційна науково-технічна програма, започаткована в 1985 р. Наразі в ній беруть участь понад 40 країн світу. EUREKA сприяє: просуванню на ринок науково-технічних розробок в усіх сферах новітніх технологій; посиленню конкурентоспроможності на європейському і світовому ринках; розробці виробів, технологічних процесів та послуг високої якості; просуванню міжнародної співпраці; залученню промислових та дослідних установ для виконання спільних розробок; збільшенню продуктивності праці. Принципи EUREKA: принцип «Знизу догори», міжнародне співробітництво, децентралізація, гнучкість, орієнтація на ринок, підтримуючі заходи, приєднання до інших існуючих програм співробітництва [18; 19].

Повноправне членство України у програмі EUREKA було підтримано у червні 2006 р. на Міністерській конференції у Празі, а статус повноправного члена Україна отримала з 1 січня 2007 р. Однак тривалий час її участь в програмі була дуже пасивною. За декілька років лише один проєкт було затверджено у 2017 р. Для порівняння – Іспанія щороку виконувала близько ста проєктів [15]. Активізація участі в даній програмі почалася з 2018 р., коли у жовтні Міністерство освіти і науки України провело інформаційно-комунікативний захід «EUREKA info day». Аналогічний захід у вигляді вебінару було проведено у вересні 2019 р. Основна мета – ознайомлення українських інноваторів та науковців із можливостями програми, її практичними інструментами, що дозволять інтенсифікувати впровадження вітчизняних інноваційних науково-технічних розробок у виробництво та вихід на міжнародні ринки збуту.

За даними МОН, на сьогодні Україна взяла участь у виконанні 32 проєктів й співпрацювала з понад 30 країнами-учасниками програми «EUREKA», зокрема з Польщею, які виступали партнерами проєктів 13 разів, Чехією та Литвою – по 9 проєктів, Іспанією – 5 проєктів, Францією та Фінляндією по 4 проєкти; Турцією та Словенією – по 3 проєкти. Зараз Україна спільно з Румунією та Польщею є співвиконавцем одного мережевого проєкту; виконавцем від України є Київський національний університет технологій і дизайну. Чекає на затвердження проєкт, що виконуватиметься українською ІТ-компанією спільно з представниками Канади. Основ-

ною метою проєкту є розробка та впровадження європейської платформи-сервісу для приватного капіталу, боргового та сімейного офісу [20]. Наведені дані свідчать про низький рівень залученості вітчизняних дослідників до програми «EUREKA».

Рамкова програма ЄС з досліджень та інновацій «HORIZON-2020» на сьогодні є найпотужнішим інструментом науково-інноваційного розвитку на теренах Європи з фінансуванням понад 80 млрд євро на 2014-2020 рр. Ця програма фінансує розробки від проривних майбутніх технологій до їх впровадження на ринку, при цьому розмір грантів сягає від 50 тис. євро до 10 млн євро [15]. Участь України в «Горизонт 2020» є більш активною, оскільки українські науково-дослідницькі інституції отримали можливість залучатися до Програми на тих умовах, що і країни-члени ЄС. Однак українські дослідники мають менші навички участі у міжнародних проєктах, що не забезпечує їм високих результатів у конкурсах. Загалом у період з 2014 по 2018 р. 694 українські установи та організації подали на розгляд 1434 проєктні пропозиції. За підсумками цих конкурсів для 100 українських організацій-учасників програми «Горизонт Європейський дослідницький простір та Європейські програми науково-технічного співробітництва» передбачено фінансування 114 проєктних пропозицій на суму 20,84 млн євро, 16 з яких координуються українськими організаціями [21]. Отже, із усіх українських учасників конкурсів лише 14,4% отримали позитивний результат, а з усіх поданих проєктів було підтримано менше 8%.

За даними МОН, починаючи з 2014 р. і до кінця січня 2019 р. українські учасники отримали 171 грант на суму 29 690 000 євро. З них: 52,2% (87 участей, 15,51 млн євро) – середні та малі підприємства; 22,6% (59 участей, 6,7 млн євро) – наукові установи; 17,4% (49 участей, 5,15 млн євро) – ЗВО; 4,2% (22 участей, 1,23 млн євро) – інші установи; 3,7% (21 участей, 1,1 млн євро) – органи виконавчої влади [22]. Можна зробити висновок про низьку залученість до участі у програмі наукових установ та вищих навчальних закладів. Основні умови участі у проєктах програми «Горизонт 2020» – актуальна дослідницька тема, щонайменше два партнери з європейських країн (країни-члени ЄС або країни-асоційовані члени програми «Горизонт 2020») і заявка англійською мовою об'ємом 10-15 сторінок, залежно від типу проєкту. Можливо, що перешкодою для українських учасників є слабкі партнерські зв'язки з європейськими науково-дослідними установами.

Можливо перешкодою також є низька державна фінансова підтримка участі України в міжнародних проєктах. Обсяг видатків загального фонду на виконання досліджень і розробок за напрямом бюджетного фінансування «Проєкти у межах міжнародного науково-технічного співробітництва» за 2014-2018 рр. становив 33,76 млн грн [23], що приблизно відповідало 1,2 млн євро. Якщо враховувати, що в рамках програми Горизонт за цей період було

профінансовано проєктів з участю українських партнерів на суму більше 20 млн євро, то внесок України є дуже малим. Багато програм співробітництва вимагають фінансового внеску учасників цих програм.

Незважаючи на різноманітні труднощі, за останні десятиліття є багато прикладів наукової співпраці з ЄС та успішної участі в проєктах програми «Горизонт 2020», серед яких: *проєкт ANIMA (Aviation Noise Impact Management through Novel Approaches* – Управління авіаційним впливом за допомогою нових підходів) спрямовано на розробку нових методологій та інструментів для управління та зменшення впливу шуму на навколишнє середовище, підвищення якості життя поблизу аеропортів; *ERA-PLANET (European Network for Observing Our Changing Planet* – Європейська мережа спостереження за нашою зміною планети) спрямовано на зміцнення європейського лідерства в рамках Глобальної системи спостереження за Землею (GEOSS); *UKRAINE («Ukraine Replication, Awareness and Innovation based on EGNSS»* – «Реплікація, інформованість і новаторство на базі EGNSS»). Проєкт UKRAINE було створено в січні 2015 р. згідно з Угодою про співробітництво між Україною та ЄС у сфері глобальних навігаційних супутникових систем (GNSS) [4]; *ENGIMA (2017–2021)*, який являє собою консорціум, у склад якого входять МСП з України. Мета дослідження – вивчення наноструктур та магнітних / п'єзоелектричних зверхрешіток, що мають потенційне застосування в якості магнітоелектричних датчиків і телекомунікаційних приладів; *SeaDataCloud (2016-2020)*, що об'єднує 111 центрів обробки даних, у тому числі Український науковий центр екології моря, для розробки стандартизованої інфраструктури для управління, збору й організації морських даних в загальноєвропейській інфраструктурі [28]; *Idealist2020* – є проєктом мережі Ideal-ist – мережі національних контактних точок (NCP) інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ); проєкт «Хаб-лабораторія інтернету речей» та інші [28].

Має місце також розвиток двосторонніх форм співробітництва у освітньо-науковій сфері. Наприклад, Сілезький технологічний університет «Сілезька політехніка в Глівіцах», який за результатами останнього рейтингування Міністерства освіти Польщі увійшов до топ-10 університетів з виділенням додаткового фінансування на проведення наукових досліджень, та Інститут економіки промисловості НАН України мають багаторічний досвід співробітництва. Одним із останніх позитивних прикладів зміцнення зв'язків між українською академічною та польською університетською наукою стало надання у 2019 р. Президентом НАН України Б. Є. Патеном Почесного патронату Національної академії наук України для V Міжнародної наукової конференції «Соціальний розвиток назустріч до цінностей. Етика – технології – суспільство», яку орга-

нізувала кафедра прикладних соціальних наук факультету організації та управління Сілезького технологічного університету (Польща), у співпраці з Київським національним університетом будівництва та архітектури (Україна), Інститутом економіки промисловості Національної академії наук України (м. Київ), Лондонською академією науки та бізнесу (Англія), Центром прикладної етики (Банська Бистриця, Словаччина).

Метою цієї щорічної конференції є насамперед інтеграція наукових спільнот з різних європейських країн, обмін науковим та дослідницьким досвідом, презентація останніх результатів теоретичних та емпіричних досліджень, налагодження співпраці між-дисциплінарних дослідницьких груп. Теми конференції включають питання, пов'язані з теорією та практикою сталого розвитку, роллю інновацій у соціально-економічному розвитку, оцінкою технологій, аксіологією інтелектуального розвитку, ідеєю «розумного міста» та його соціально-економічними умовами, визначенням ролі гуманітарних наук у розвитку сучасного суспільства, права взаємних відносин та етики, питання, пов'язані з розвитком промисловості 4.0, штучного інтелекту та циркулярної економіки. Конференція під Почесним патронатом Національної академії наук України стала великою відзнакою для організаторів та підвищила престиж цієї унікальної наукової зустрічі в міжнародній групі.

Нині в ЄС активно формується нова програма **«Горизонт Європа» (Horizon Europe)** – масштабна програма дослідження та інновацій на 100 млрд євро для досягнення успіху на основі «Горизонт 2020». Вона запропонована Комісією в червні 2018 р. як частина довгострокового бюджету ЄС на 2021-2027 рр. і є найбільш амбітною програмою досліджень та інновацій ЄС в авангарді глобальних досліджень та інновацій. «Горизонт Європа» є важливою частиною реалізації оновленої «Європейської програми для досліджень та інновацій – шанс Європи формувати своє майбутнє», яка спрямована на забезпечення глобальної конкурентоспроможності Європи. Процес стратегічного планування буде зосереджений, зокрема, на глобальних викликах та європейському стовпі конкурентоспроможності – промисловості. Виходячи з того, що інвестування в наукові дослідження та інновації – це вкладення коштів у майбутнє Європи, у знання та нові рішення для підтримки та вдосконалення європейського способу життя, ідентифіковано 5 науково-дослідних та інноваційних місій Horizon Europe: аптація до зміни клімату, включаючи трансформацію суспільства; рак; кліматично нейтральні та розумні міста; здоровий океан, моря, прибережні та внутрішні води; здоров'я ґрунтів та харчування [16]. Для українських дослідників важливо активно включитися в реалізацію цієї програми та використати кошти ЄС для розвитку вітчизняної науково-дослідної сфери й інноваційної екосистеми.

Слід відзначити, що незважаючи на наявність з 2002 р. угоди між Україною та ЄС про наукове і технологічне співробітництво, тривалий час не було системних дій у напрямі інтеграції України до ЄДП та комплексного використання його можливостей. Ще в 2017 р. було опубліковано Заключний звіт незалежного європейського аудиту національної системи досліджень та інновацій України, в якому робилися рекомендації про те, що Україні слід упевнено рухатися на шляху інтернаціоналізації та відкриття світові її системи НТІ (науки, технологій та інноваційної діяльності). Країна має використовувати численні можливості, отримані завдяки участі у Рамковій програмі «Горизонт 2020», а також створювати адекватні механізми, що сприятимуть успіху українських учасників програми «Горизонт 2020». Водночас, Україна повинна прийняти порядок денний Європейського наукового простору як платформу для реалізації її національних реформ. Відкритість та інтернаціоналізація сприяють формуванню ефективних та передових систем НТІ [24]. Лише з 2018 р. почав формуватися більш системний підхід інтеграції України в науково-дослідницький простір Європи, що пов'язано з розробкою Дорожньої карти.

В Європейському Союзі для розвитку науково-технічного співробітництва впроваджено Дорожню карту Європейського дослідницького простору на 2015-2020 рр. У 2016 р. розроблено Дорожню карту Європейських дослідницьких інфраструктур, яка має на меті забезпечити спільними ресурсами, експертизою для досліджень та надання сервісів бізнесу для вирішення глобальних викликів та розвитку інновацій у промисловості. У Заключному звіті незалежного європейського аудиту НІС України 2017 р. рекомендовано МОН України розробити та опублікувати план дій, що включатиме поетапний сценарій – дорожню карту виконання заходів, визначених новим Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність», в тому числі інтеграції до ЄДП. В якості основних завдань було визначено необхідність: підвищити якість та ефективність наукової бази; відкрити українські дослідження та інновації для решти країн світу, збільшити участь України в європейських дослідженнях; забезпечити створення сприятливих умов для побудови інноваційної економіки.

На виконання цих рекомендацій та для забезпечення успішного входження України в ЄДП колегією Міністерства освіти і науки України в 2018 р. було розроблено й ухвалено Дорожню карту інтеграції України до Європейського дослідницького простору (ERA-UA) [25]. Враховуючи результати і рекомендації незалежного європейського аудиту національної системи досліджень та інновацій України та на основі аналізу стану і проблем наукової та науково-технічної діяльності (НІНТД), її результатів і результатів міжнародної співпраці в даній сфері було визначено шість пріоритетів інтеграції

української науки в ЄДП та цілі для їх досягнення (див. таблицю). Для кожної цілі визначено заходи та інструменти, а також індикатори їх досягнення. Аналіз змісту Дорожньої карти вказує на те, що вона хоч і визначає пріоритетні цілі інтеграції до ЄДП, однак має певні упущення.

До її розробки не були залучені Мінекономрозвитку, інші міністерства а також національні академії наук. Документ затверджено колегією МОН, отже Дорожня карта має внутрігалузове значення

і стосується лише тієї частини національної дослідницької системи, яка підпорядкована МОН, і не стосується дослідницьких організацій академій наук та підприємницького сектору. Тому вона має обмежену сферу дії, оскільки вона не забезпечує євроінтеграцію усієї дослідницької системи України. Також Дорожня карта інтеграції України до ЄДП недостатньо пов'язана з стратегічними завданнями уряду щодо розвитку України. Її аналіз за окремими пріоритетами також показує певні упущення.

Таблиця

Пріоритети і цілі інтеграції України до Європейського дослідницького простору, визначені ERA-UA, та її слабкі місця*

Пріоритети 1	Цілі в рамках даного пріоритету 2	Упущення та пропозиції 3
1. Ефективність національної дослідницької системи (НДС)	1) досягнення високого рівня інтеграції НДС до ERA; 2) запровадження системи оцінки наукових установ та НіНТД в закладах ВО згідно з практикою ЄС та з урахуванням національної специфіки; 3) забезпечення необхідного рівня фінансування ДіР та виконання наукою функції впливу на соціально-економічний розвиток держави; 4) забезпечення покращення взаємодії науки та бізнесу	Ефективність НДС неможливе без: 1) комплексного реформування усіх структурних блоків НДС на основі використання досвіду ЄС; 2) розвитку конкурентного середовища НДР; 3) суттєвої модернізації матеріально-технічної бази науково-дослідних установ; 4) комерціалізації досліджень
2а. Спільне вирішення проблем, зумовлених глобальними викликами	1) ефективне і раціональне використання наявних ресурсів України в сфері науки, досліджень і технологій для вирішення глобальних викликів шляхом вдосконалення міжнародного співробітництва; 2) покращення співпраці України з державами-членами ЄС, асоційованими країнами і дослідниками цих країн для зменшення фрагментації наукових досліджень та дублювання зусиль; максимально ефективного використання спільних ресурсів для вирішення загальних проблем	Недостатня спрямованість на посилення координації між органами державної влади, науковими установами, бізнесом та громадянським суспільством у процесі організації міжнародної співпраці для вирішення стратегічних питань розвитку України і наукової сфери. Ігнорування галузевих дослідницьких структур та бізнесорганізацій
2б. Оптиміальне використання державних інвестицій у дослідницьку інфраструктуру	1) розробити стратегію розвитку сучасних дослідницьких та е-інфраструктур; 2) забезпечення відкритого доступу до співробітництва з Європейськими дослідницькими інфраструктурами державних наукових установ, університетів та інноваційних МСП	Оптиміальне і ефективне використання державних інвестицій в науку можливе на основі змагального конкурсного розподілу коштів між усіма суб'єктами НДС у відповідності до рівня їх наукової спроможності
3. Вільний ринок праці дослідників	1) створення стимулів для реалізації Стратегії у сфері людських ресурсів для дослідників на основі Європейської карти дослідників та Кодексу працевлаштування наукових працівників; 2) створення стратегії «Кар'єра для молодого вченого в Україні»; 3) гармонізація українського законодавства щодо забезпечення потреб системи НіНТД, створення можливостей та умов для залучення іноземних фахівців та мобільності українських вчених; 4) усунення юридичних та інших бар'єрів на шляху застосування відкритого, прозорого та заснованого на здобутках і кваліфікації найму дослідників; 5) розробка нових принципів обліку робочого часу науково-педагогічних працівників ЗВО, які базуються на врахуванні часу, що витрачається на дослідження	Недостатньо уваги приділено таким аспектам: 1) суттєве розширення програм обміну та мобільності науковців, забезпечення відповідного фінансування цих програм; 2) забезпечення науковцям європейського рівня відповідної заробітної плати; 3) активне формування в Україні дуального українсько-англомовного дослідницького середовища

1	2	3
4. Гендерна рівність і комплексний гендерний підхід у сфері науки	1) збільшення частки жінок у природничих і технічних спеціальностях на всіх рівнях ієрархії. Водночас забезпечення не менш ніж 30% представництва будь-якої статі у сферах науки і досліджень, де ця стаття незбалансовано представлена; 2) збільшення частки жінок на рівні прийняття рішень у сфері науки через інтеграцію комплексного гендерного підходу у структури і політики в сфері науки	Збалансування кадрового складу наукової сфери в багатьох галузях потребує також більшого залучення чоловіків до науково-дослідної діяльності. Для збільшення частки жінок у природничих і технічних спеціальностях важливо забезпечити розвиток STEM-освіти
5. Оптимальні обмін та трансфер наукових знань 5а. Трансфер знань та відкриті інновації	Запровадження на основі досвіду країн ЄС нових механізмів та інструментів політики у сфері інноваційної діяльності на національному рівні, максимальне поширення і використання наукових результатів для конкурентоздатної економіки, інновацій та сталого розвитку. Охорона інтелектуальної власності та ефективне використання нематеріальних активів	Недостатньо чітко сформовано завдання пріоритетної орієнтації систем НТР на потреби інноваційної економіки. Необхідно акцентувати увагу на формуванні мережевої системи організації НТІ на основі відкритої науки та відкритих інновацій
5б. Відкрита наука та цифрові інновації	Розвиток електронної інфраструктури і сервісів досліджень та інновацій, сприяння відкритому доступу до публікацій та наукових даних	Необхідне суттєве збільшення інвестицій в розбудову та регулярне оновлення електронної інфраструктури
6. Міжнародне співробітництво	Інтернаціоналізація наукових досліджень, розробок та інновацій України	Передусім необхідно узгодження Національної наукової політики з науковою політикою ЄС

* Складено авторами на основі джерела [25].

Усі визначені пріоритети й цілі мають актуальне значення для України, однак до їх реалізації мають бути залучені всі суб'єкти науково-дослідної сфери України. Крім того, вони мають бути спрямовані на вирішення реальних проблем низького технологічного розвитку вітчизняної економіки. В Дорожній карті науково-дослідна сфера розглядається відокремлено від інноваційного процесу. Однак розбудова національної дослідницької системи та її інтеграція в НДП ЄС неможлива без побудови інноваційної економіки, яка формує потребу в дослідженнях та наукових розробках. На це особливу увагу звертали експерти Заключного звіту незалежного європейського аудиту національної системи досліджень та інновацій України, які розглядають дослідження та інновації в тісному взаємозв'язку. Вони наголошують, що Україна зобов'язана зробити питання про *розвиток досліджень та інновацій* одним із пріоритетних пунктів національного порядку денного. Цього стосується *Рекомендація 24* – розробити міжвідомчу *Стратегію досліджень та інновацій та План дій, зосереджений на пріоритетних сферах, що забезпечить інновації на основі науки та технологій* [24]. У зв'язку з цим необхідно суттєво підвищити роль Національної академії наук України у формуванні інституційних та наукових засад інтеграції в ЄДП. В зв'язку з цим пропонується викласти п. 2.1.8 Статуту Національної академії наук України в наступній редакції: «Забезпечення постійної участі НАН України, регіональних центрів НАН України та МОН України та наукових установ НАН України у міжнародному науковому та науково-технічному співробітництві шляхом

створення філій та представництв НАН України, її регіональних центрів та установ при наукових і освітніх закладах у першу чергу країн-членів ЄС з метою розширення можливостей публікації результатів досліджень у виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз, всебічного вивчення та впровадження в Україні корисного зарубіжного досвіду, розвиток співпраці на основі угод НАН України, регіональних центрів НАН України та МОН України та її наукових установ з міжнародними й зарубіжними академіями наук, провідними університетами, науковими товариствами і установами, делегування її представників до міжнародних наукових рад, комісій й інших міжнародних консультативних органів, створення спільних лабораторій, надання додаткової підтримки виданню наукових праць вітчизняних вчених в Україні та за кордоном іноземними мовами, забезпечення належного захисту і реалізації прав вітчизняних вчених на створені ними об'єкти інтелектуальної власності».

Новий старт Європи в сфері досліджень та інновацій з 2015 р. набуває чітких форм переходу від побудови Європейського дослідницького простору до побудови Європейської інноваційної екосистеми, яка заснована на парадигмі Відкритих інновацій, Відкритої науки та Відкритості до світу [26]. Саме на таких засадах має базуватися інтеграція України в ЄДП.

Висновки та напрями подальших досліджень. За роки незалежності в Україні було сформовано нормативно-правові засади євроінтеграційного вектору розвитку України у науково-дослідній сфері. Співпраця між європейськими і українськими

дослідницькими установами посилюється, однак залишається на досить низькому рівні і поки що вона мало позначається на інноваційному розвитку України. За період з 2014 по 2018 р. лише кожна сьома вітчизняна науково-дослідна установа подавала заявки на участь в європейських конкурсах, із усіх українських учасників конкурсів лише 14,4% отримали позитивний результат, а з усіх поданих проєктів було підтримано менше 8%. Україна не використовує усіх можливостей для науково розвитку від співробітництва у науково-технологічній сфері з ЄС. Для забезпечення більш активної інтеграції науково-дослідної сфери в ЄДП Міністерством освіти і науки України в 2018 р. було розроблено й ухвалено Дорожню карту інтеграції України до Європейського дослідницького простору (ERA-UA). Аналіз її змісту свідчить про її обмежений характер.

Завдання забезпечення ефективної інтеграції науково-дослідної системи України до Європейського дослідницького простору залишається актуальним. Його вирішення потребує доопрацювання Дорожньої карти шляхом залучення до цього процесу усіх суб'єктів системи досліджень та інновацій. Проблема в тому, що Україна має досить розвинену науково-дослідну систему, що складається з дослідницьких організацій національної академії наук, галузових академій, підприємницького сектору та дослідницьких підрозділів ВНЗ, які не мають єдиного органу управління і координації, слабо взаємодіють між собою та з інноваційною сферою. Це обумовлює відсутність єдиного центру управління у сфері НДР та координації міжнародного співробітництва у науково-дослідній сфері. Нині ця функція покладена на МОН, однак МОН опікується діяльністю підпорядкованих йому освітніх та науково-дослідних організацій, значна частка науково-дослідних структур (підприємницького сектору та галузових академій наук) знаходиться поза межами впливу МОН, що не забезпечує комплексного євроінтеграційного вектору розвитку в науково-технологічній сфері.

У цьому процесі головну координуючу роль має відігравати Національна рада України з питань розвитку науки і технологій, яка утворюється при Кабінеті Міністрів України з метою забезпечення ефективної взаємодії представників наукової громадськості, органів виконавчої влади та реального сектору економіки у формуванні та реалізації єдиної державної політики у сфері наукової і науково-технічної діяльності. В забезпеченні інтеграції в ЄДП має бути суттєво підвищена роль НАН України та національних галузових академій наук.

Виходячи з викладеного вище, актуальними напрямками подальших досліджень у даній сфері мають бути: удосконалення інституціональних засад євроінтеграційних процесів в науково-дослідній сфері; актуалізація напрямків співпраці; розробка ефективних механізмів співробітництва на взаємовигідній основі.

Література

1. **Круглашов А.** Співпраця України та Європейського Союзу в галузі освіти і науки. *Політичний менеджмент*. 2005. №4. С. 115-126.
2. **Красівська О.** Угода про асоціацію між Україною та ЄС: співпраця у сфері освіти і науки. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2014. Вип. 36, ч. 2. С. 90–97.
3. **Доповідь** УС ПГС Україна-ЄС «Імплементація євроінтеграційних реформ у сфері науки і технологій» (станом на 5.11.2017 р.). URL: <http://www.nas.gov.ua/tradeunion/news/Documents/%D0%94%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0-%D0%84%D0%A1%2016.11.17.pdf>.
4. **Риляч Н.** Використання можливостей угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом для інтеграції в європейський дослідницький простір. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини*. 2017. № 1/2(47/48). С. 43-49.
5. **Лозовий В. С.** Врахування національних інтересів у процесі інтеграції української науки у світовий дослідницький простір / Національний інститут стратегічних досліджень. URL: http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/111AZ_Lozovyi_24.09.2018-4ddff.pdf.
6. **Стріха М.** Українська наука на шляху до Європи: здобутки, проблеми і перспективи. *Дзеркало тижня*. 2019. № 1.
7. **Іванов С. В., Антонюк В. П., Ляшенко В. І.** Інституційні засади європейської інтеграції України в науково-дослідній сфері та напрями їх удосконалення. *Science, society, education: topical issues and development prospects*. Abstracts of VII International Scientific and Practical Conference Kharkiv, Ukraine 7-9 June 2020, р. 823-830.
8. **Угода** між Україною та Європейським Співтовариством про наукове і технологічне співробітництво {Угоду ратифіковано Законом N 368-IV (368-15) від 25.12.2002}. Документ 994_194, дію відновлено, поточна редакція від 15.07.2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_194#Text.
9. **Угода** між Україною і Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу Горизонт 2020 - Рамкова програма з досліджень та інновацій (2014-2020). Документ 984_018. {Угоду ратифіковано Законом № 604-VIII від 15.07.2015} URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_018.
10. **Угода** про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Документ 984_011, поточна редакція від 30.11.2015, підстава - v2980321-15. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
11. **Перелік** чинних угод, договорів, меморандумів. URL: <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/diyalnist/mizhnarodna-dilnist/mizhna-rodni-naukovi-proekti/perelik-chinnih-ugod-dogovoriv-memorandumiv>.
12. **Наукове** співробітництво. Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції. URL: <https://eu-ua.org/uryadovyy-ofis-koordynatsiyi-yevropeyskoyi-ta-yevroatlantychnoyi-integratsiyi>.
13. **Europe 2020** Flagship Initiative Innovation Union. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0546:FIN:en:PDF>.
14. **Сіденко В. Р.** Інноваційна модель розвитку ЄС – від Лісабонської

стратегії до "Європи-2020". *Проблеми інноваційноінвестиційного розвитку*. 2011. № 1. С. 114–116. 15. **Імплементация** євроінтеграційних реформ у сфері науки й технологій. Доповідь Платформи громадянського суспільства Україна-ЄС. Київ, 15 листопада 2017 року. URL: <http://eu-ua-csp.org.ua/csp-activity/analytics/98-dopovid-pgs-science>. 16. **Бюджет ЄС** на 2021-2027 роки: Комісія вітає попередню угоду щодо програми "Горизонт Європа", майбутньої програми досліджень та інновацій. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_19_1676. 17. **COST** – European Cooperation in the field of Scientific and Technical research. URL: <http://www.cost.esf.org>. 18. **Європейський** дослідницький простір та Європейські програми науково-технічного співробітництва. URL: http://www1.nas.gov.ua/svit/Article/Pages/18_1314_2.aspx. 19. **EUREKA** — European Research Coordination Agency. URL: <http://www.eurekanetwork.org/>. 20. **EUREKA** info day. URL: <https://mon.gov.ua/ua/nauka/innovacijnadiyalnist-ta-transfer-tehnologij/zahodi/eureka-info-day>. 21. **Наука** і технології, співробітництво у сфері космосу. Представництво України при ЄС. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/galuzeve-spivrobitnictvo/nauka-i-tehnologiyi-spivrobitnictvo-u-sferi-kosmosu>. 22. **ГОРИЗОНТ 2020**. Інформація МОН. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/gorizont-2020>. 23. **Стан** розвитку науки і техніки, результати наукової і науково-технічної діяльності за 2018 рік. Аналітична довідка. Міністерство освіти і науки України. Київ: Український інститут науково-технічної експертизи та інформації, 2019. 117 с. 24. **Заключний** звіт незалежного європейського аудиту національної системи досліджень та інновацій України. Інструмент політичної підтримки програми «Горизонт 2020». Європейська комісія, 2017. URL: http://inno.nung.edu.ua/sites/default/files/news/rezultaty_mizhnarodnogo_audytu_ukrayinskoyi_naukyperekklad_ukrayinskoyu/uk/files/ki_ax_16_008_uk_n_transl.pdf. 25. **Дорожня** карта інтеграції України до Європейського дослідницького простору (ERA-UA). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/kolegiya-ministerstva/2018/05/1-dorozhnya-karta-integratsii-ukraini-do-evro.pdf>. 26. **Open** Innovation, Open Science, Open to the World – a vision for Europe/ Directorate-General for Research and Innovation. European Commission/B-1049 Brussels, 2016. P. 106. URL: http://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=16022. 27. **Україна** – ЄС. Дані офіційного сайту Європейського союзу. URL: https://ec.europa.eu/info/research-and-innovation/strategy/international-cooperation/ukraine_en. 28. **Громадська** організація «Агенція європейських інновацій». URL: https://aei.org.ua/about_ua/

References

1. Kruhlashov A. (2005). Spivpratsia Ukrainy ta Yevropeiskoho Soiuzu v haluzi osvity i nauky [Cooperation between Ukraine and the European Union in the field of education and science]. *Politychnyi menedzhment – Political management*, 4, pp. 115-126 [in Ukrainian].
2. Kraievska O. (2014). Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta YeS: spivpratsia u sferi osvity i nauky [Association Agreement between Ukraine and the EU:

cooperation in education and science]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii mizhnarodni vidnosyny – Bulletin of Lviv University. International relations series*, Issue. 36, Part 2. pp. 90–97 [in Ukrainian].

3. Report of the CSS Ukraine-EU CSS "Implementation of European integration reforms in the field of science and technology" (as of November 5, 2017). Retrieved from <http://www.nas.gov.ua/tradeunion/news/Documents/%D0%94%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0-%D0%84%D0%A1%2016.11.17.pdf> [in Ukrainian].

4. Rylach N. (2017). Vykorystannia mozhlyvosti uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom dlia intehtatsii v yevropeyskyi doslidnytskyi prostir [Using the possibilities of the Association Agreement between Ukraine and the European Union for integration into the European Research Area]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Mizhnarodni vidnosyny – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. International relations*, 1/2(47/48), pp. 43-49 [in Ukrainian].

5. Lozovyi V. S. (2018). Vrakhuвання natsionalnykh interesiv u protsesi intehtatsii ukraïnskoi nauky u svitovyi doslidnytskyi prostir [Consideration of national interests in the process of integration of Ukrainian science into the world research space]. Retrieved from http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/111AZ_Lozovyi_24.09.2018-4ddff.pdf [in Ukrainian].

6. Strikha M. (2019). Ukrainska nauka na shliakhu do Yevropy: zdobutky, problemy i perspektyvy [Ukrainian science on the way to Europe: achievements, problems and prospects]. *Dzerkalo tyzhnia – Mirror of the week*, 1 [in Ukrainian].

7. Ivanov S. V., Antoniuk V. P., Liashenko V. I. (2020). Institutional principles of European integration of Ukraine in the research sphere and directions of their improvement. *Science, society, education: topical issues and development prospects*, pp. 823-830. Abstracts of VII International Scientific and Practical Conference. Kharkiv [in Ukrainian].

8. Agreement between Ukraine and the European Community on scientific and technological cooperation (Agreement ratified by Law No. 368-IV (368-15) of December 25, 2002). Document 994_194, action restored, current version dated 15.07.2015. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_194#Text [in Ukrainian].

9. Agreement between Ukraine and the European Union on Ukraine's participation in the European Union program Horizon 2020 - Framework Program for Research and Innovation (2014-2020). Document 984_018. (The agreement was ratified by Law № 604-VIII of July 15, 2015). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_018 [in Ukrainian].

10. Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part. Document 984_011, current version dated 30.11.2015, basis - v2980321-15. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 [in Ukrainian].

11. List of current agreements, contracts, memoranda. (n.d.). Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/diyalnist/mizhnarodna-dilnist/mizhnarodni-naukovi-proekti/perelik-chinnih-ugod-dogovoriv-memorandumiv> [in Ukrainian].

12. Scientific cooperation. Government Office for Coordination of European and Euro-Atlantic Integration. (n.d.). Retrieved from <https://eu-ua.org/uryadovyy-ofis-koordinatsiyi-yevropeyskoyi-ta-yevroatlantychnoyi-integratsiyi> [in Ukrainian].

13. Europe 2020 Flagship Initiative Innovation Union. Retrieved from <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0546:FIN:en:PDF>.

14. Sidenko V. R. (2011). Innovatsiina model rozvytku YeS – vid Lisabonskoi stratehii do "Yevropy-2020" [Innovative model of EU development - from the Lisbon Strategy to "Europe 2020"]. *Problemy innovatsiino investytsiinoho rozvytku – Problems of innovation and investment development*, 1, pp. 114–116 [in Ukrainian].

15. Implementatsiia yevrointehratsiinykh reform u sferi nauky y tekhnolohii [Implementation of European integration reforms in the field of science and technology]. (2017). Kyiv. Retrieved from <http://eu-ua-csp.org.ua/csp-activity/analytics/98-dopovid-pgs-science> [in Ukrainian].

16. EU budget for 2021-2027: Commission welcomes preliminary agreement on Horizon Europe, future research and innovation program. Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_19_1676 [in Ukrainian].

17. COST – European Cooperation in the field of Scientific and Technical research. Retrieved from <http://www.cost.esf.org>.

18. European Research Area and European Programs of Scientific and Technical Cooperation. Retrieved from http://www1.nas.gov.ua/svit/Article/Pages/18_1314_2.aspx [in Ukrainian].

19. EUREKA — European Research Coordination Agency. Retrieved from <http://www.eurekanetwork.org/>.

20. EUREKA info day. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/nauka/innovacijna-diyalnist-ta-transfer-tehnologij/zahodi/eureka-info-day>.

21. Science and technology, cooperation in space. Representation of Ukraine to the EU. Retrieved from <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/galuzeve-spivrobitnictvo/nauka-i-tehnologiyi-cpivrobitnictvo-u-sferi-kosmosu> [in Ukrainian].

22. HORIZON 2020. Information of the Ministry of Education and Science. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/tag/gorizont-2020> [in Ukrainian].

23. Stan rozvytku nauky i tekhniky, rezultaty naukovi i naukovo-tekhnichnoi diialnosti za 2018 rik. Analychna dovidka [The state of development of science and technology, the results of scientific and scientific and technical activities in 2018]. (2019). Kyiv, Ukrainskyi instytut naukovo-tekhnichnoi ekspertyzy ta informatsii [in Ukrainian].

24. Final report of the independent European audit of the national research and innovation system of Ukraine. Horizon 2020 political support tool. (2017). Retrieved from http://inno.nung.edu.ua/sites/default/files/news/rezultaty_mizhnarodnogo_audytu_ukrayinskoyi_naukyperekla

d_ukrayinskoyu/uk/files/ki_ax_16_008_uk_n_transl.pdf [in Ukrainian].

25. Roadmap for Ukraine's integration into the European Research Area (ERA-UA). Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/kolegiya-ministerstva/2018/05/1-dorozhnya-karta-integratsii-ukraini-do-evro.pdf> [in Ukrainian].

26. Open Innovation, Open Science, Open to the World – a vision for Europe. (2016). Directorate-General for Research and Innovation. European Commission/B-1049. Brussels. P. 106. Retrieved from http://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=16022.

27. Ukraine - EU. Data from the official website of the European Union. Retrieved from https://ec.europa.eu/info/research-and-innovation/strategy/international-cooperation/ukraine_en.

28. European Innovation Agency, Non-Governmental Organization. Retrieved from https://aei.org.ua/about_ua/ [in Ukrainian].

Іванов С. В., Антонюк В. П. Європейський дослідницький простір та Україна: проблеми і перспективи інтеграції

У статті обґрунтовано необхідність європейської інтеграції України у науково-дослідній сфері та викладено нормативно-правові засади євроінтеграційних процесів. Розкрито сутність, основні риси, завдання та принципи формування Європейського дослідницького простору, надана характеристика основним програмам науково-технічного співробітництва в рамках ЄС. Особлива увага приділена висвітленню змісту програмам COST, EUREKA, HORIZON-2020, при цьому здійснено аналіз участі України в цих програмах, наявних досягнень та проблем. Зроблено висновок, що Україна не використовує усіх можливостей співробітництва у науково-технологічній сфері з ЄС. Здійснено оцінку змісту розробленої МОН Дорожньої карти інтеграції України до Європейського дослідницького простору та визначено її слабкі місця. Дорожня карта є внутрігалузовим документом, має обмежену сферу дії, оскільки стосується лише тієї частини національної дослідницької системи, яка підпорядкована МОН, і не охоплює дослідницькі організації академій наук та підприємницького сектору. Також в Дорожній карті науково-дослідна сфера розглядається відірвано від інноваційного процесу. Зроблено висновок, що вона не забезпечує євроінтеграцію усієї дослідницької системи України, тому потребує доопрацювання. Розроблено пропозиції щодо удосконалення інституціональних умов забезпечення ефективної інтеграції України в Європейський дослідницький простір в умовах розгортання нової програми Horizon Europe на 2021-2027 роки. Обґрунтовано, що головну координуючу роль у цьому процесі має відігравати Національна рада України з питань розвитку науки і технологій.

Ключові слова: науково-дослідна сфера, євроінтеграція, науково-технічне співробітництво, Європейський дослідницький простір, Горизонт 2020, Дорожня карта.

Ivanov S., Antonyuk V. European Research Space and Ukraine: Problems and Prospects for Integration

The article substantiates the need for Ukraine's European integration in the research sphere, outlines the regulatory and legal principles of The European integration processes. The content, main features, tasks and principles of the formation of the European research space are revealed, the parameters of the main programs of scientific and technical cooperation within the EU are laid out. Particular attention is paid to the coverage of the content of THE programs COST, EUREKA, HORIZON-2020, made an analysis of Ukraine's participation in these programs, existing achievements and problems. It is concluded that Ukraine does not use all opportunities for cooperation in the scientific and technological sphere with the EU. The content of the Roadmap for Ukraine's integration into the European research space developed by the Ministry of Education and Science has been assessed and its weaknesses have been revealed. The roadmap is an intra-industry document, has a limited scope, as it does not apply to research organizations of academic science and business. Also in the road map, the research sphere is considered in isolation from the innovation process. It is concluded that it does not provide European integration of the entire research system of Ukraine, so it needs to be improved. Proposals have been made to improve the institutional environment for Ukraine's effective integration into the European research space with the launch of the new Horizon Europe programme for 2021-2027. It is justified that the main coordinating role in this process should be played by the National Council of Ukraine for the Development of Science and Technology.

Keywords: Research, European integration, scientific and technical cooperation, European Research Space, Horizon 2020, Roadmap.

Иванов С. В., Антонюк В. П. Европейское исследовательское пространство и Украина: проблемы и перспективы интеграции

В статье обоснована необходимость евроинтеграции Украины в научно-исследовательской сфере, изложены нормативно-правовые принципы евроинтеграционных процессов. Раскрыты содержание, основные черты, задачи и принципы формирования европейского исследовательского пространства, изложены параметры основных программ научно-технического сотрудничества в рамках ЕС. Особое внимание уделяется освещению содержания программ COST, EUREKA, HORIZON-2020, сделан анализ участия Украины в этих программах, имеющихся достижений и проблем. Сделан вывод, что Украина не использует всех возможностей сотрудничества в научно-технологической сфере с ЕС. Произведена оценка содержания разработанной Министерством образования и науки Дорожной карты интеграции Украины в европейское научно-исследовательское пространство и выявлены ее слабые моменты. Дорожная карта является внутриотраслевым документом, имеет ограниченную сферу действия, так как не распространяется на исследовательские организации академической науки и бизнеса. Также в «дорожной карте» научно-исследовательская сфера рассматривается в отрыве от инновационного процесса. Сделан вывод, что она не обеспечивает евроинтеграцию всей исследовательской системы Украины, поэтому ее необходимо совершенствовать. Были внесены предложения об улучшении институциональной среды для эффективной интеграции Украины в европейское научно-исследовательское пространство в условиях развертывания новой программы Horizon Europe на 2021-2027 годы. Обосновано, что главную координирующую роль в этом процессе должен играть Национальный совет Украины по развитию науки и техники.

Ключевые слова: научно-исследовательская сфера, евроинтеграция, научно-техническое сотрудничество, Европейское исследовательское пространство, Горизонт 2020, Дорожная карта.

Стаття надійшла до редакції 27.07.2020

Прийнято до друку 15.09.2020

Л. Л. Шамілева,

кандидат економічних наук,
ORCID 0000-0003-4738-0728,

О. О. Хандій,

кандидат економічних наук,
ORCID 0000-0002-7926-9007,

Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ

ОЦІНКА ВПЛИВУ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ ТА ПАНДЕМІЇ COVID-19 НА НАЦІОНАЛЬНИЙ РИНОК ПРАЦІ

Дослідження виконано в рамках проєкту «Подолання соціально-економічних ризиків та небезпек у сфері праці та зайнятості України в умовах впливу пандемії COVID-19» (2020.01/0253)

Постановка проблеми. Міжнародна фінансово-економічна криза, яка почала зароджуватися в кінці 2019 – на початку 2020 років, та світова пандемія коронавірусної хвороби COVID-19 підвищили складність і кількість ризиків в системі соціально-трудових відносин та на ринку праці України. За різними оцінками падіння ВВП у 2020 році може скласти від 4,8 до 8,2% [1], а поступова стабілізація почнеться через 2-3 роки. За цих умов в системі соціально-трудових відносин виникають деструктивні процеси, які поглиблюють соціально-економічні ризики протягом всього періоду. Спад обсягів виробництва практично за всіма видами економічної діяльності в Україні у 2020 році супроводжується зростанням безробіття та, як наслідок, втратою доходу економічно активним населенням. За умови виходу з кризи на подальші 2-3 роки зберігатиметься ймовірність високого рівня безробіття та подальшого зниження реальних доходів населення. Зазначені закономірності та тенденції потребують поглибленого дослідження, оцінки зміни попиту й пропозиції робочої сили за видами економічної діяльності для формування системи заходів з попередження та мінімізації ризиків в системі соціально-трудових відносин і в сфері зайнятості.

Аналіз публікацій за визначеною темою. Результати інституційного стримування економічного розвитку при впровадженні карантинних обмежень для недопущення поширення хвороби COVID-19 стали предметом дослідження науковців та фахівців різних сфер діяльності з метою формування прогнозів та системи заходів щодо подолання негативних наслідків державного «насильницького» втручання в соціально-економічні процеси. Проте обмеженість даних та висока невизначеність розгортання подій, як в країні, так і у світі, знижує достовірність прогнозів та наукову цінність аналітичних матеріалів щодо соціально-економічних змін у суспільстві. Визначені дослідниками залежності на національному ринку праці під впливом пандемії COVID-19

зводяться переважно до такого: істотні зміни включають скорочення зайнятості в Україні, зростання кількості безробітних, зменшення трудових мігрантів та зменшення доходів населення України в результаті зменшення зарплати, втрати місця роботи та зниження доходів фізичних осіб-підприємців [2, 3, 4 та ін.].

Світові тенденції на глобальному ринку праці відповідають національним змінам у сфері зайнятості та динаміці безробіття. За оцінками МОП за максимальним сценарієм зростання кількості безробітних перевищить рівень безробіття, який виник під час глобальної фінансової кризи 2008-2009 років. МОП закликає країни до розширення соціального захисту, підтримки та збереження зайнятості, надання фінансових та податкових пільг, у тому числі для мікро-, малих та середніх підприємств, а також кредитування та фінансової підтримки постраждалих галузей економіки [5].

У багатьох дослідженнях [6-11 тощо] крім аналізу змін на ринку праці пропонуються різні стратегії та сценарії виходу з соціальної та фінансово-економічної кризи. Прогнози Світового банку, МВФ, Урядовий прогноз, консенсус-прогноз та усереднений прогноз від Мінекономрозвитку обіцяють покращення як макроекономічних, так і соціальних показників у 2021 році, але вони побудовані в умовах відсутності достовірної інформації та з використанням методів, які характеризуються високим рівнем суб'єктивності чи застосуванням даних, що не передбачені існуючими розрахунковими моделями [6].

Попри підвищену увагу до проблем ринку праці як на національному, так і глобальному рівнях, недостатньо дослідженими залишаються аспекти зайнятості населення за видами економічної діяльності, що є вкрай актуальним, оскільки надає можливість визначити зміну попиту та пропозиції робочої сили на ринку праці під впливом карантинних обмежень.

Метою статті є дослідження впливу фінансово-економічної кризи та світової пандемії COVID-19 на національний ринок праці за різними галузями економіки.

Виклад основного матеріалу статті. Динаміка обсягів виробництва та надання послуг безпосередньо впливає на ситуацію на ринку праці, зокрема, на кількість зайнятих, безробітних, попит на робочу

силу і темпи її вивільнення. Кількість зайнятого населення, яке може бути вивільнено внаслідок економічної рецесії, пропонується оцінювати на підґрунті експертних оцінок зміни обсягів виробництва за умови збереження продуктивності праці, досягнутої за останні 2-3 роки. Результати дослідження перспектив розвитку підприємств та зайнятості населення за окремими ВЕД представлено в табл. 1.

Таблиця 1

**Очікувана зміна обсягу виробництва та кількості зайнятого населення
за окремими ВЕД у кризовому періоді з 2020 по 2021 рік***

ВЕД	Очікувана кількість зайнятого населення у 2020 році, тис. осіб	Очікувана зміна обсягу виробництва на 2020 рік, % (у цінах 2016 року)	Очікувана зміна кількості зайнятих (по відношенню до 2019 року)	
			%	тис. осіб
Промисловість, – усього	1815,6	-20,0	-20,4	379,5
В тому числі				
– добувна	252,5	-6,0	-19,0	48,0
– переробна, з них:	1563,1	-19,0	-21,2	331,5
Текстильне виробництво	97,6	-39,0	-25,0	24,4
Металургійне виробництво	237,9	-29,0	-23,0	54,7
Виробництво комп'ютерів електронної та оптичної продукції	35,1	-33,0	-20,0	7,0
Виробництво електронного устаткування	62,6	-33,0	-26,0	16,3
Виробництво машин і устаткування	142,7	-25,0	-28,0	39,8
Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів	170,3	-45,0	-30,0	51,1
Виробництво іншої продукції	243,7	-53,0	-28,0	68,2
Постачання електроенергії, газу, пари	358,1	-66,0	-38,0	136,1
Водопостачання, каналізація, поводження з відходами	144,4	-4,0	-3,0	4,3
Будівництво	665,3	-48,2	-35,0	232,9
Транспорт	995,1	-15,0	-20,0	
Оптова та роздрібна торгівля	3654,7	-41,0	-19,0	694,4
в тому числі автотранспортними засобами	-	-43,0	-19,0	-
Послуги, – всього	1363,0	-48,0	-20,0	272,7
В тому числі послуги з фінансової та страхової діяльності	214,0	-22,0	-15,0	32,1
Усього				1224,5

* Складено за даними офіційного сайту Державної служби статистики <http://www.ukrstat.gov.ua/> та власними розрахунками.

Негативні прояви міжнародної фінансової кризи, які супроводжуються економічною рецесією, почалися вже в кінці 2019 року. Індекси промислової продукції в січні 2020 року. відносно грудня 2019 року. склали 91,6%, тобто на 8,4% відбулося падіння обсягів виробництва, при цьому у переробній промисловості – на 15,6%, що майже в 2 рази інтенсивніше. До основних видів промислової діяльності, де склалися вкрай негативні тенденції зміни обсягів виробництва, належать металургійне виробництво, машинобудування, виробництво електроенергії. Індекси промислової продукції в цінах 2016 року на кінець I кварталу 2020 року складають 91,8% [12], відповідно обсяги промислової продукції зменшилися за квартал на 8,2%.

На основі оцінки очікування промислових підприємств щодо перспектив розвитку їх ділової активності за видами економічної діяльності та за основними промисловими групами [13] визначено тенденції зміни їх обсягів виробництва та кількості працівників. У цілому в промисловості падіння обсягів виробництва може скласти близько 20%, найбільші темпи зниження можуть бути у текстильному виробництві одягу, металургійному виробництві, виробництві автотранспортних засобів, машин та устаткування. За кризових умов суттєво скорочується виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції, електронного устаткування, постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря, виробництво меблів. Також очікується

більш ніж на половину падіння виробництва споживчих товарів тривалого використання та на третину – інвестиційних товарів. Таке суттєве зниження обсягів промислового виробництва супроводжується і зміною кількості працівників на промислових підприємствах. У цілому в промисловості високий рівень вивільнення працівників склався у виробництві коксу та продуктів нафтоперероблення (майже кожен другий працівник втратив робоче місце), у металургійному виробництві, виробництві автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів (кожен третій), в текстильному виробництві (кожен четвертий).

Оцінка перспектив розвитку ділової активності у будівництві свідчить, що кількість працівників у квітні-червні 2020 року зменшилася на 35,0% підприємств [14, 15]. За результатами оцінки очікувань підприємств сфери послуг в II кварталі 2020 року чисельність персоналу скоротилася на 32% підприємств, зокрема, у сфері фінансової та страхової діяльності чисельність працюючих зменшилася на 25% підприємств, а за іншими видами послуг – на 22% [16].

За наведеними розрахунками в табл. 1 за окремими видами економічної діяльності зменшення кількості зайнятих у 2020 році може досягти 1224,5 тис. осіб. Виходячи зі зниження обсягів сільськогосподарського виробництва в I кварталі 2020 року в порівнянні з аналогічним періодом попереднього року та за умови збереження середніх темпів продуктивності праці, чисельність зайнятих в цій галузі зменшилася на 8,7% або на 255,5 тис. осіб. Таким чином, загальна кількість працюючих, які можуть бути вивільнені до кінця 2020 року, може досягти 1,5 млн осіб, а кількість безробітних може скласти майже 3,0 млн осіб. За цих умов рівень безробіття за методологією МОП зросте майже вдвічі і може досягти 16-17%. Якщо, починаючи з другої половини 2020 року, національна економіка почне виходити з карантину, то за оцінками експертів МВФ рівень безробіття може бути дещо менший і до кінця року скласти 10-11% [7].

Кількість безробітних (за методологією МОП) за січень-серпень зросла до 1630,6 тис. осіб [17], кількість зареєстрованих безробітних сягнула 945,2 тис. осіб [18], за цей же період порівняно з 2019 роком заплановане масове вивільнення працівників збільшилось на 54% або на 51 тис. осіб [18], а рівень покриття вакансіями склав лише 10%. Серед зареєстрованих безробітних 46,6% становлять жінки та 53,4% – чоловіки, при цьому близько 58% працюють не за отриманим фахом. За даними Державної служби зайнятості 50% зареєстрованих безробітних мають вищу освіту, при цьому більше 42% з них старші 45 років. Економічна рецесія не закінчиться разом з подоланням поширення вірусу, подальше падіння соціальних та економічних показників може тривати впродовж року.

Поширення коронавірусу має негативний вплив на економіку, підсилюючи дію глобальної фінансово-економічної кризи. За оцінками Кабінету Міністрів України загальне падіння обсягів виробництва супроводжується суттєвим зменшенням частки відповідного сектору у загальному обсязі ВВП та зайнятості (табл. 2) [9].

Таблиця 2

Очікуване (розрахункове) зменшення (зростання) частки сектору в обсязі ВВП та зайнятості

Сектор економіки	Очікуване (розрахункове) зменшення (-), зростання (+) в II кварталі 2020 року, %	
	частка у ВВП	частка в зайнятості
Промисловість	-48,0	-19,0
Оптова та роздрібна торгівля	-31,0	-24,0
Готельно-ресторанний бізнес	-82,0	-64,0
Вантажні та пасажирські перевезення	-24,0	-19,0
Професійні та академічні послуги	-27,0	-11,0
Будівництво та операції з нерухомим майном	-13,0	-10,0
Фінансова та страхова діяльність	-12,0	-9,0
Сільське господарство	0,0	0,0
Освіта та культура	-70,0	-40,0
Державне управління й оборона	0,0	0,0
Інформація та телекомунікації	-1,0	-2,0
Інші послуги	-5,0	-17,0
Охорона здоров'я	22,0	7,0

Зниження ВВП України під час економічної рецесії супроводжується падінням експорту, імпорту, зростанням безробіття як незареєстрованого, так і зареєстрованого. На сьогодні існують різні макроекономічні прогностичні оцінки розвитку економіки України на 2020-2023 роки. Наприклад, аналітики Capital Times [11] представили три сценарії розвитку економіки на 2020-2021 роки, за якими оцінка падіння ВВП коливається в межах від 4,0 до 10% (табл. 3).

Таблиця 3

Прогнозна оцінка динаміки ВВП за сценаріями розвитку на 2020-2021 роки [11]

Сценарій розвитку	Номінальний ВВП, млрд дол. США		Темпи зміни реального ВВП, %	
	2020	2021	2020	2021
Базовий	154,3	172,3	-4,0	3,5
Песимістичний	137,3	157,1	-10,0	0,0
Оптимістичний	176,8	188,2	0,0	4,0

За базовим сценарієм економічне зростання почнеться з I кварталу 2021 року. За умови реалізації песимістичного сценарію економічний підйом мож-

ливий лише з II півріччя 2021 року, а за оптимістичним – вже у IV кварталі 2020 року.

Висновки. Виходячи з наведених оцінок можливої зміни обсягу ВВП, у тому числі за окремими ВЕД та секторами економіки, і зниження рівня зайнятості, можна визначити досить умовні часові етапи виходу з економічної рецесії та подолання економічних наслідків карантину, які обумовлюють зміст, характер та глибину прояву соціальних ризиків в системі соціально-трудових відносин та в сфері зайнятості.

I етап. I-III квартал 2020 року – падіння макро-економічних показників супроводжується суттєвим зростанням соціальної незахищеності та недостатності засобів життєзабезпечення.

II етап. IV квартал 2020 року – початок 2021 року – поступова стабілізація економічного стану та забезпечення економічного зростання. В системі соціально-трудових відносин зберігаються ризики безробіття, але з меншою інтенсивністю їх прояву. Одночасно розширюється сфера прояву ризиків, пов'язаних з невідповідністю пропозиції робочої сили освітньо-професійним потребам ринку праці, посиленням трудової міграції, збільшенням часткової, неповної та неформальної зайнятості з відповідним зростанням рівня соціальної незахищеності.

III етап. Кінець 2021 року – 2022 рік – формування умов для економічного зростання одночасно супроводжується активним втіленням процесів цифровізації. В системі соціально-трудових відносин створюються умови для прояву та зростання соціальних ризиків, які обумовлені інтенсивністю цифровізації.

Література

1. Шмигаль: Уряд зберігає прогноз падіння ВВП у 2020 році на 4,8%. URL: <http://finbalance.com.ua/news/shmihal-kabmin-zberiha-prohnoz-padinnya-vvp-u-2020-rotsi-na-48> (дата звернення: 12.09.20).
2. Кулицький С. Український ринок праці під впливом пандемії COVID-19: стан та оцінка перспектив розвитку. *Україна: події, факти, коментарі*. 2020. № 12. С. 43–57. URL: <http://nbuvip.gov.ua/images/ukraine/2020/ukr12.pdf> (дата звернення: 12.09.20).
3. Лавриненко Л. М. Ринок праці на карантині та професії, які будуть затребувані після пандемії COVID-19. *International scientific e-journal АГОΣ. ONLINE*. 2020. № 9. URL: <https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.09.13.html> (дата звернення: 12.09.20).
4. Яблонський В. Ринок праці на карантині: чим загрожує продовження обмежень. *Українська правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/04/28/659899/> (дата звернення: 12.09.20).
5. МОП: майже 25 мільйонів працівників у світі можуть втратити роботу через COVID-19. *Профспілка працівників освіти і науки України*. URL: <https://pon.org.ua/novyny/7725-mop-mayzhe-25-mlyoniv-pracivnikiv-u-svt-mozhut-vtratiti-svoyi-roboch-mscyu-cherez-covid-19.html> (дата звернення: 09.09.20).
6. *Обновленная стратегия борьбы с COVID-19. Всемирная организация здравоохранения*. 2020. 21 с. URL:

<https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/covid19-strategy-update-2020-ru.pdf> (дата звернення: 10.09.20).

7. Консенсус-прогноз «Україна у 2020-2021 роках: наслідки пандемії». *Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України*. 2020. № 51. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=5d3fea53-45e7-4641-8d48-f0c865a24471&title=VipuskukrainaU2020-2021-Rokakh-NaslidkiPandemii-Konsensusprognoz-kviten-2020-> (дата звернення: 09.09.20).
8. COVID-19 Міжнародна торгова палата: Стратегія реагування. URL: https://ucci.org.ua/media/filemanager/2020_covid-19strategy-f-%D0%A3%D0%9A%D0%A0.pdf (дата звернення: 09.09.20).
9. Програма стимулювання економіки для подолання наслідків COVID-19: «Економічне відновлення». Інформаційно-аналітичні матеріали. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/18%20-%20Department/Prezentacii/Programa%20Ekonomichne%20stymyluvannia/progr-covid19-analytic.pdf> (дата звернення: 09.09.20).
10. Заха Д., Мовчан В., Кравчук В., Кірхнер Р., Полушкін Г. Економічний вплив пандемії Covid-19 на Україну. Берлін / Київ. 2020. URL: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2020/05/GET_UKR_PS_01_2020_ua.pdf (дата звернення: 12.09.20).
11. Макропрогноз по економіке Украины на 2020-23 годы. 2020. URL: <https://www.capital-times.com/insights/macro-forecast-2020> (дата звернення: 12.09.20).
12. Індекси промислової продукції в Україні у 2015-2020 роках. *Державна служба статистики України*. 2020. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/pr/ipp/ipp_u/ipp_u14.htm (дата звернення: 12.09.20).
13. Очікування промислових підприємств щодо перспектив розвитку їх ділової активності за видами економічної діяльності та основними промисловими групами. *Державна служба статистики України*. 2020. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/tda.htm (дата звернення: 12.09.20).
14. Очікування будівельних підприємств щодо перспектив розвитку їх ділової активності за видами економічної діяльності (2015-2020). *Державна служба статистики України*. 2020. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/tda.htm (дата звернення: 12.09.20).
15. Результати опитування КБУ «Як карантин змінив роботу будівельних компаній». *КБУ. Новини*. URL: <http://kbu.org.ua/index.php?id=1530> (дата звернення: 12.09.20).
16. Очікування підприємств сфери послуг щодо перспектив розвитку їх ділової активності за видами економічної діяльності (2015-2020). *Державна служба статистики України*. 2020. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/tda.htm (дата звернення: 12.09.20).
17. Безробіття населення (за методологією МОП) за статтю, типом місцевості та віковими групами у 2020 році. *Державна служба статистики України*. 2020. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 12.09.20).
18. Ситуація на ринку праці у січні-серпні 2020 року. *Державний центр зайнятості*. 2020. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/all> (дата звернення: 12.09.20).

References

1. Shmyhal: Uriad zberihaie prohnoz padinnia VVP u 2020 rotsi na 4,8% [Shmygal: The government maintains

the forecast of GDP decline in 2020 by 4.8%]. Retrieved from: <http://finbalance.com.ua/news/shmihal-kabmin-zberihaprohnoz-padinnya-vvp-u-2020-rotsi-na-48> [in Ukrainian].

2. Kulytskyi S. Ukrainyskyi rynek pratsi pid vplyvom pandemii COVID-19: stan ta otsinka perspektyv rozvytku [Ukrainian labor market under the influence of the COVID-19 pandemic: the state and assessment of development prospects]. *Ukraina: podii, fakty, komentari - Ukraine: events, facts, comments*, 12, pp. 43–57. Retrieved from: <http://nbuviap.gov.ua/images/ukraine/2020/ukr12.pdf> [in Ukrainian].

3. Lavrynenko L.M. Rynek pratsi na karantyni ta profesii, yaki budut zatrebuvani pislia pandemii COVID-19 [The quarantine labor market and the professions that will be in demand after the COVID-19 pandemic]. *International scientific e-journal АΘΗΩΣ. ONLINE - International scientific e-journal ΑΙΓΩΣ. ONLINE*, 9. Retrieved from: <https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.09.13.html> [in Ukrainian].

4. Yablonskyi V. Rynek pratsi na karantyni: chym zahrozhuie prodovzhennia obmezhen [The labor market in quarantine: what threatens the continuation of restrictions]. *Ukrainska Pravda - Ukrainian Pravda*. Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/04/28/659899/> [in Ukrainian].

5. MOP: maizhe 25 milioniv pratsivnykiv u sviti mozhut vtratyty robotu cherez COVID-19 [ILO: Nearly 25 million workers worldwide could lose their jobs through COVID-19]. Profspilka pratsivnykiv osvity i nauky Ukrainy. Retrieved from: <https://pon.org.ua/novyny/7725-mop-mayzhe-25-mlyonv-pracznikv-u-svt-mozhut-vtratiti-svoyi-roboch-mscya-cherez-covid-19.html> [in Ukrainian].

6. Obnovlennaya strategiya borby s COVID-19 [Updated strategy to combat COVID-19]. Vsemirnaya organizaciya zdoravohraneniya. Retrieved from: <https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/covid-19-strategy-update-2020-ru.pdf> [in Russian].

7. Konsensus-prohnoz «Ukraina u 2020-2021 rokakh: naslidky pandemii» [Consensus forecast "Ukraine in 2020-2021: the consequences of the pandemic"]. Ministerstvo rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy, 51. Retrieved from: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=5d3fea53-45e7-4641-8d48-f0c865a24471&title=VipuskukrainaU2020-2021-Rokakh-NaslidkiPandemii-Konsensusprohnoz-kviten2020-> [in Ukrainian].

8. COVID-19 Mizhnarodna torhova palata: Stratehiia reahuvannia [COVID-19 International Chamber of Commerce: Response Strategy]. Retrieved from: https://ucc.org.ua/media/filemanager/2020_covid-19strategy-f-%D0%A3%D0%9A%D0%A0.pdf [in Ukrainian].

9. Prohrama stymuluvannia ekonomiky dlia podolannia naslidkiv COVID-19: «Ekonomichne vidnovlennia». Informatsiino-analitychni materialy [Economic Incentive Program to Overcome the Consequences of COVID-19: "Economic Recovery". Information and analytical materials]. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/18%20-%20Department/Prezentacii/Programa%20Ekonomichne%20stymuluvannia/progr-covid19-analytics.pdf> [in Ukrainian].

gov.ua/storage/app/sites/1/18%20-%20Department/Prezentacii/Programa%20Ekonomichne%20stymuluvannia/progr-covid19-analytics.pdf [in Ukrainian].

10. Zakha D., Movchan V., Kravchuk V., Kirkhner R., Polushkin H. Ekonomichniy vplyv pandemii Covid-19 na Ukrainu [Economic impact of the Covid-19 pandemic on Ukraine]. Retrieved from: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2020/05/GET_UKR_PS_01_2020_ua.pdf [in Ukrainian].

11. Makroprohnoz po ekonomike Ukrainy na 2020-23 gody [Macro forecast for the economy of Ukraine for 2020-23]. Retrieved from: <https://www.capital-times.com/insights/macro-forecast-2020> [in Russian].

12. Indeksy promyslovoi produktsii v Ukraini u 2015-2020 rokakh [Indices of industrial production in Ukraine in 2015-2020]. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/pr/ipp/ipp_u/ipp_u14.htm [in Ukrainian].

13. Ochikuvannia promyslovykh pidpriemstv shchodo perspektyv rozvytku yikh dilovoi aktyvnosti za vydamy ekonomichnoi diialnosti ta osnovnymy promyslovymy hrupamy [Expectations of industrial enterprises regarding the prospects for the development of their business activity by type of economic activity and major industrial groups]. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/tda.htm [in Ukrainian].

14. Ochikuvannia budivelnykh pidpriemstv shchodo perspektyv rozvytku yikh dilovoi aktyvnosti za vydamy ekonomichnoi diialnosti (2015-2020) [Expectations of construction companies regarding the prospects for the development of their business activity by type of economic activity (2015-2020)]. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/tda.htm [in Ukrainian].

15. Rezultaty opytuvannia KBU «Iak karantyn zminyv robotu budivelnykh kompanii» [Results of the KBU survey "How quarantine has changed the work of construction companies"]. *KBU. Novyny - KBU. News*. Retrieved from: <http://kbu.org.ua/index.php?id=1530> [in Ukrainian].

16. Ochikuvannia pidpriemstv sfery posluh shchodo perspektyv rozvytku yikh dilovoi aktyvnosti za vydamy ekonomichnoi diialnosti (2015-2020) [Expectations of service enterprises regarding the prospects for the development of their business activity by type of economic activity (2015-2020)]. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/tda.htm [in Ukrainian].

17. Bezrobittia naselennia (za metodolohiieiu MOP) za stattiu, typom mistsevosti ta vikovymy hrupamy u 2020 rotsi [Unemployment of the population (according to the ILO methodology) by sex, type of area and age groups in 2020]. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

18. Sytuatsiia na rynku pratsi u sichni-serpni 2020 roku [The situation on the labor market in January-August 2020]. Derzhavnyi tsentr zainiatosti. Retrieved from: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/all> [in Ukrainian].

Шамілева Л. Л., Хандій О. О. Оцінка впливу фінансово-економічної кризи та пандемії COVID-19 на національний ринок праці

У статті досліджено вплив карантинних обмежень під час світової пандемії COVID-19 та фінансово-економічної кризи на національний ринок праці. На основі оцінок очікуваних обсягів виробництва у 2020 році та за умови збереження досягнутого рівня продуктивності праці у попередні роки визначено можливі зміни кількості зайнятих у різних галузях економіки України. Надана характеристика негативним тенденціям скорочення попиту на персонал за галузями промисловості, у будівництві, в сфері послуг. Розраховано очікуваний обсяг вивільнення робочої сили та зростання кількості безробітних протягом кризового періоду 2020-2021 років. Запропоновано часові три етапи виходу з економічної рецесії та подолання економічних наслідків карантину, які обумовлюють зміст, характер і глибину прояву соціальних ризиків у системі соціально-трудових відносин та в сфері зайнятості. Визначено послідовність прояву соціальних ризиків, пов'язаних зі зниженням ділової активності підприємств, карантинними обмеженнями та інтенсифікацією цифровізації економіки та суспільства.

Ключові слова: національний ринок праці, економічні наслідки карантинних обмежень, економічна рецесія, ВВП, зайнятість, безробіття.

Shamileva L., Khandii O. Assessment of the Impact of the Financial and Economic Crisis and the COVID-19 Pandemic on the National Labor Market

The impact of quarantine restrictions during the global COVID-19 pandemic and the financial and economic crisis on the national labor market was explored in the article. Possible changes in the number of people employed in various sectors of the Ukrainian economy were determined on the basis of estimates of expected production volumes and subject to maintaining the achieved level of labor productivity in previous years. The characteristic was given to the negative trends of declining demand for personnel by industry, construction, services. Metallurgical production, mechanical engineering, electricity production, textile clothing production, production of consumer durables were attributed to the main types of industrial activity, where there are very negative trends in production. The expected amount of layoffs and growth in the number of unemployed was calculated for the crisis period of 2020-2021. The reduction of staff occurred in more than a third of enterprises in construction and services, which is taken into account in the calculations. Three temporal stages of

overcoming the economic recession and overcoming the economic consequences of quarantine, which determine the content, nature and depth of social risks in the system of social and labor relations and in the field of employment, were proposed. The sequence of social risks associated with declining business activity, quarantine restrictions during the COVID-19 pandemic, and the intensification of the digitalization of the economy and society has been determined. The growth of social insecurity and insufficiency of livelihoods is expected at the first stage, the risks of unemployment persist, the risks of non-compliance of labor supply with educational and professional needs of the labor market, increased labor migration, increased partial and informal employment increase in the second stage; social risks due to the intensity of digitalization increase in the third stage.

Keywords: national labor market, economic consequences of quarantine restrictions, economic recession, GDP, employment, unemployment.

Шамілева Л. Л., Хандій Е. А. Оценка влияния фінансово-экономического кризиса и пандемии COVID-19 на национальный рынок труда

В статье исследовано влияние карантинных ограничений во время пандемии COVID-19 и финансово-экономического кризиса на национальный рынок труда. На основе оценок ожидаемых объемов выпуска продукции и оказания услуг в 2020 году при условии сохранения достигнутого уровня производительности труда в предыдущие годы определены возможные изменения численности занятого населения в различных отраслях экономики Украины. Дана характеристика негативным тенденциям сокращения спроса на персонал в отраслях промышленности, в строительстве, в сфере услуг. Определен прогнозный объем высвобождения рабочей силы и увеличения количества безработных в течение кризисного периода 2020-2021 годов. Предложены временные этапы выхода из экономической рецессии и преодоления экономических последствий карантина, которые обуславливают содержание, характер и глубину проявления социальных рисков в системе социально-трудовых отношений и в сфере занятости. Определена последовательность проявления социальных рисков, связанных со снижением деловой активности предприятий, карантинными ограничениями и интенсификацией цифровизации экономики и общества.

Ключевые слова: национальный рынок труда, экономические последствия карантина, экономическая рецессия, ВВП, занятость, безработица.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2020

Прийнято до друку 15.09.2020

Є. В. Болотіна,

кандидат філософських наук, доцент,
ORCID 0000-0001-6939-3840,

А. К. Мартиненко,

В. П. Чаленко,

ДВНЗ «Донбаська державна машинобудівна академія», м. Краматорськ

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ БЕЗРОБІТНИХ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку економіки все більшої уваги потребує проблема зайнятості населення. Безробіття є глобальною світовою проблемою, що спричинює політичну напруженість, соціальну нестабільність та все більше потребує впровадження заходів щодо його попередження як на глобальному, так і на національному рівні. В Україні також є проблема безробіття, що зумовлює необхідність його подальшого дослідження. Сучасні несприятливі умови розвитку економіки в Україні призводять до зменшення рівня зайнятості, що дає поштовх дослідникам розглядати проблеми безробіття та шляхи його вирішення все частіше. На сьогодні ринок праці в Україні є досить нестабільним, знаходячись на етапі розвитку та становлення. Зменшується кількість робочих місць та збільшується дисбаланс між попитом і пропозицією праці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз підходів до вирішення проблем безробіття відображений у працях вітчизняних науковців, таких як: С. Бандура, В. Близнюк, Д. Богиня, І. Бондар, Е. Лібанова, Ю. Маршавін, О. Мойсюра, Л. Транченко, А. Оукен, Ж. Б. Сей та інші. Значний внесок у вивчення проблем стосовно аналізу безробіття зробили іноземні вчені, зокрема: П. Дайамонд, Р. Джекман, А. Сміт та інші. Проте, незважаючи на велику кількість досліджень вищезазначених вчених, проблема безробіття не повною мірою розглянута і потребує подальшого вивчення.

Метою статті є аналіз стану та динаміки показників безробіття в Україні за останні роки, дослідження ситуації соціального захисту від безробіття шляхом аналізу попиту і пропозиції робочої сили серед безробітних.

Виклад основного матеріалу дослідження. Безробіття на сьогодні є однією з основних соціально-економічних проблем. Саме формування високого рівня зайнятості свідчить про відповідне місце країни серед інших держав, забезпечуючи їй відсутність економічної нестабільності. Від цього показника залежать політичні та соціальні настрої населення. Причому соціальні наслідки даної проблеми несуть загрозливий характер як для суспільства, так і для національної економіки. Безробіття – соціально-економічне явище, за якого частина праце-

здатного населення не може знайти роботу, стан зайнятості частини економічно активного населення. Стан безробіття базується на трьох критеріях, які повинні задовольнятися одночасно: «без роботи», тобто відсутність роботи за наймом або самозайнятості; «готовність і здатність працювати у даний час»; «пошук роботи» [1].

Безробіття є макроекономічною проблемою, яку формують такі чинники: 1) структурні зрушення в економіці, що приводять до масштабних змін у структурі й кількості попиту на робочу силу; 2) зниження темпів економічного розвитку спричиняє зменшення кількості робочих місць, порушення збалансованості кількості працівників і кількості робочих місць; 3) недостатній сукупний попит; 4) інфляція викликає скорочення капітальних вкладень, зниження реальних доходів населення, що викликає збільшення пропозиції зі зменшенням попиту на робочу силу; 5) співвідношення цін на фактори виробництва, яке веде до переважання працездатних технологій; 6) сезонні коливання виробництва, що викликають зміни у попиті на робочу силу; 7) науково-технічний прогрес, що збільшує диспропорції між попитом і пропозицією робочої сили [2, с. 107]. Вплив сукупності факторів вимагає застосування системного підходу до вирішення проблеми безробіття. Безробіття як соціально-економічне явище присутнє у кожній країні, оскільки має не тільки негативні, а й позитивні наслідки (табл. 1) [1, с. 567-569].

Згідно статистичних даних [3] у березні 2020 року безробіття в Україні зросло на 22% порівняно з аналогічним періодом 2019 року. Зазначається, що станом на 13 квітня в Державній службі зайнятості зареєстровано 387 500 осіб, з них 71 400 – стали на облік у період всеукраїнського карантину. «Рівень безробіття в 2020 році складе 9,4%, замість 8,1% прогнозованих раніше», – підкреслили у Держслужбі зайнятості. У відомстві додали, що під час карантину отримати статус безробітного стало простіше – виплата допомоги по безробіттю починається з першого дня реєстрації. Розмір мінімальної допомоги на період карантину підвищили з 650 грн до 1000 грн. Максимальна допомога становить 1800 грн.

Таблиця 1

Позитивні та негативні наслідки безробіття в Україні
(сформовано авторами на основі джерела [1])

Негативні сторони	Позитивні сторони
Падіння життєвого рівня населення	Зростання конкуренції між працівниками
Зростання витрат на допомоги безробітним	Стимулювання підвищення інтенсивності і продуктивності праці
Скорочення податкових надходжень	Підвищення соціальної цінності робочого місяця
Загострення криміногенної ситуації	Зростання конкуренції між працівниками
Посилення соціальної напруги	Зростання соціальної значимості та цінності праці
Посилення соціальної диференціації	Перерва в зайнятості, як час зайнятися навчанням
Падіння трудової активності	Підвищення рівня освіти

Станом на 7 квітня 2020 року по допомогу через безробіття до центрів зайнятості звернулись 364 тис. осіб – на 13% більше, ніж на 7 квітня минулого року. За даними Держстату, найбільше безробіття було в 2014 році, коли налічувалося понад 1,8 млн осіб, що не мали роботи. Наступного року ситуація покращилася й людей, які шукали роботи, стало менше на 10,5% (1,6 млн осіб). У 2016 році безробіття зросло на 1,4%, а в 2017 році – додало на 1,2%, коли на обліку перебували майже 1,6 млн українців. Ситуація почала змінюватися в 2018 році, коли, за офіційними даними, безробітних стало на 7,1% менше. Відзначимо, що дані наведені без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та частини зони проведення АТО/ООС. Працевлаштованих людей віком від 15 до 70 років у IV кварталі 2018 року було 16,2 млн осіб. Рівень зайнятості населення віком 15-70 років порівняно з даними

2017 року збільшився й серед населення працездатного віку становив 65,8% [3].

Найбільше безробітних у Києві, у 2014 році їх налічувалося 98,7 тис. осіб. У 2015 році цей показник зріс до 102,2 тис. осіб. У 2016 році безробітних поменшало на 5,4% (96,7 тис. осіб) але в 2017 році знову був зафіксований сплеск безробіття – 100,4 тис. осіб (+3,8%). У 2018 році в столиці України налічувалося 89,9 тис. безробітних (-10,5%). Якщо подивитися за регіонами, то протягом 2018 року безробіття скоротилося в усіх областях України. Найбільше скорочення в Харківській (-12,1%), Тернопільській (-11,3%) та Львівській (-8,3%) областях. Найменше – в Сумській (-3,3%), Житомирській (-3,6%) та Донецькій (-4,1) областях [3]. В табл. 2 наведено динаміку рівня безробіття в Україні з 2000 по 2019 рік.

Таблиця 2

Динаміка рівня безробіття в Україні з 2000 по 2019 рік
(сформовано авторами на основі джерела [3])

Роки	Всього населення	Економічно-активне населення	Зайняте населення	Безробітне населення	Рівень безробіття	Зареєстрованих безробітних
2000	48923,2	21150,7	18520,7	2630,0	12,4%	1178,7
2001	48457,1	20893,6	18453,3	2440,3	11,7%	1063,2
2002	48003,5	20669,5	18540,9	2128,6	10,3%	1028,1
2003	47622,4	20618,1	18624,1	1994,0	9,7%	1024,2
2004	47280,8	20582,5	18694,3	1888,2	9,2%	975,5
2005	46929,5	20481,7	18886,5	1595,2	7,8%	891,9
2006	46646,0	20545,9	19032,2	1513,7	7,4%	784,5
2007	46372,7	20606,2	19189,5	1416,7	6,9%	673,1
2008	46143,7	20675,7	19251,7	1424,0	6,9%	596,0
2009	45962,9	20321,6	18365,0	1956,6	9,6%	693,1
2010	45778,5	20220,7	18436,5	1784,2	8,8%	452,1
2011	45633,6	20247,9	18516,2	1731,7	8,6%	505,3
2012	45553,0	20393,5	18736,9	1656,6	8,1%	467,7
2013	45426,2	20478,2	18901,8	1576,4	7,7%	487,6
2014	42928,9	19035,2	17188,1	1847,1	9,7%	458,6
2015	42760,5	17396,0	15742,0	1654,0	9,5%	461,1
2016	42584,5	17303,6	15626,1	1677,5	9,7%	407,2
2017	42386,4	17193,2	15495,9	1697,3	9,9%	352,5
2018	42153,2	17296,2	15718,6	1577,6	9,1%	341,7
2019	41902,4	17381,8	15894,9	1486,9	8,6%	338,2

Кількість зайнятого населення у віці 15-70 років у II кварталі 2018 року склала 16,7 млн осіб, а кількість безробітних відповідного віку – 1,4 млн осіб. За даними статистичного відомства, рівень зайнятості населення у віці 15-70 років порівняно з від-

повідними даними попереднього року склав 58,6%, а серед населення працездатного віку – 68,1% [3]. На рис. 1 зображено динаміку безробітного населення у 2000-2019 роках.

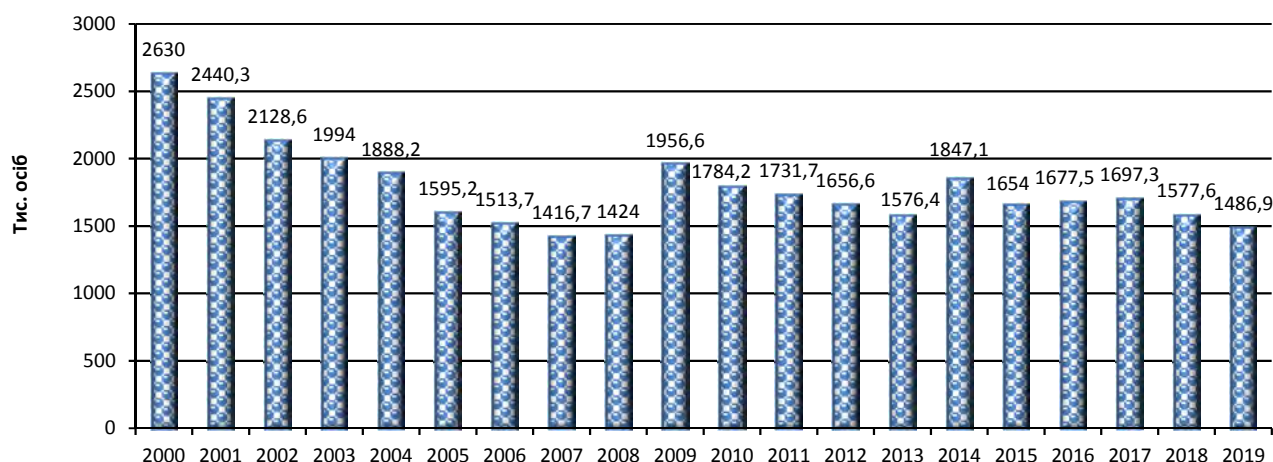

Рис. 1. Динаміка безробітного населення в Україні у 2000-2019 роках
(сформовано авторами на основі джерела [3])

Протягом останніх років в Україні пропозиція робочої сили значно перевищує попит і показник навантаження зареєстрованих безробітних на 10 вільних робочих місць, проте у 2018 році він досяг найнижчої позначки за останні 8 років і склав 70 осіб. Це вказує на активну співпрацю Державної служби зайнятості (ДСЗ) з роботодавцями. Також громадянам, які звернулися до державної служби зайнятості, надаються на безоплатній основі послуги з професійної орієнтації, що включають професійне інформування, професійне консультування і професійний відбір. У середньомісячну заробітну плату (дохід) для обчислення допомоги з безробіття враховуються всі види виплат, на які нараховувалися страхові внески. Допомога з безробіття не може бути вищою за середню заробітну плату, що склалася в галузях національної економіки відповідної області за минулий місяць, і нижчою за прожитковий мінімум, встановлений законом [4, ст. 23].

За методологією МОП рівень безробіття в Україні зростає, та відображений темп зростання не відображає реальної ситуації, зважаючи на об'єктивні проблеми щодо статистики безробіття в Україні, які не дозволяють оцінювати реалії безробіття в Україні: неможливо врахувати осіб, які втратили «надію на працю» в Україні, які не стоять на обліку в службі зайнятості; статистика не враховує часткову зайнятність. Тих, хто примусово знаходяться у відпустках з ініціативи адміністрації, вважають зайнятими; неправдива інформація з позицій безробітних. Велика кількість працівників працюють без офіційного оформлення, тому майже неможливо перевірити тих, хто отримує виплати по безробіттю, й задіяний в тіньовій економіці. Отже, варто дослідити причини безробіття в Україні (рис. 3). З рисунка видно, що більша половина безробіття в Україні за причинами незайнятості – це звільнені з економічних причин та за власним бажанням, що є соціально спричиненим фактором.

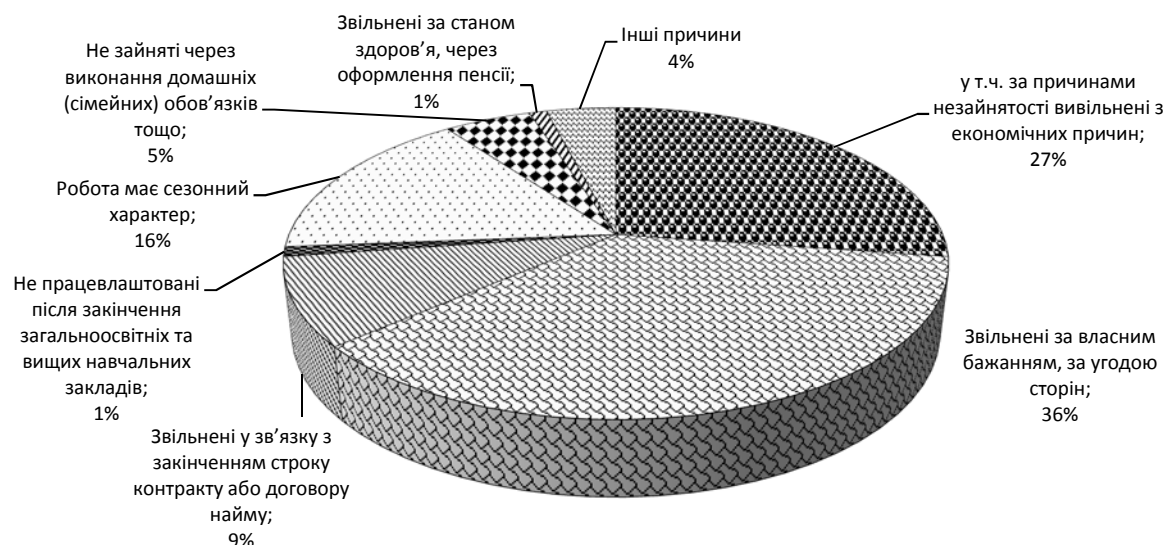

Рис. 3. Безробітне населення у віці 15-70 років за причинами незайнятості у 2018 році
(сформовано авторами на основі джерела [5])

При цьому статистика не враховує, що саме через відсутність роботи 7 мільйонів наших співвітчизників виїхали за кордон на заробітки у Польщу (36%), Росію (25%), Німеччину та Чехію (по 5%), Італію (3%), решта в інших країнах [3]. Значна частина населення зараз перебуває в умовах вимушеної неповної зайнятості. Лише чисельність працюючих у режимі неповного робочого тижня (дня) перевищує 2 млн чоловік [3].

Однак позитивна тенденція рівня безробіття в Україні є дуже далекою від реальності, оскільки є багато проблем щодо статистики безробіття в Україні, які не дають змоги об'єктивно оцінювати реальність безробіття: статистика не враховує часткову зайнятість, неможливо врахувати осіб, які втратили «надію на працю» і не стоять на обліку в службі зайнятості; ті, хто примусово знаходяться у відпустках з ініціативи адміністрації, вважаються зайнятими; неправдива інформація з боку безробітних [6]. При цьому статистика не враховує, що саме через відсутність роботи близько 7 млн наших співвітчизників виїхали за кордон на заробітки. Не включаються до складу безробітних ні 2 млн селян, які живуть лише із присадибного господарства, ні ті, котрі працюють на «чверть ставки», ні ті, хто мають тимчасові підробітки [7].

Сьогодні просто катастрофічною проблемою, що виникла в процесі глобалізації на ринку праці України, є трудова міграція. За даними Державного комітету статистики, 71% трудових мігрантів називають причиною, з якої вони виїжджають на заробітки, низьку заробітну плату в Україні [3]. Однак не можна називати головною причиною міграції недостатній заробіток. Нині ринок праці зазнав серйозної трансформації, він уже не такий, як був 5–10–15 років тому. Для багатьох людей робота за кордоном – можливість самореалізуватися, досягти нових знань та висот, набутти іншого соціального досвіду. Отже,

насамперед для зменшення кількості емігрантів потрібно запровадити системи заходів щодо стабілізації національної економіки України, вони мають передбачати: створення нових робочих місць, збільшення інвестування іноземного капіталу. Необхідно створити цивілізовані форми виїзду працівників за кордон та можливість їх вільного беззастережного повернення назад в Україну, ввезення валюти, а також гарантії захисту українцям своїх прав в іншій країні.

Якщо українець має вибір працювати вдома або за кордоном і обирає останній варіант, то для того, щоб його утримати, необхідно підняти зарплату та переглянути податкову систему, розробити таку реформу, яка зможе позитивно вплинути на основну частину населення країни.

Під впливом процесів глобалізації трансформувались і правила гри на сучасному ринку праці. Відійшов той час, коли роботодавці були орієнтовані лише на робітника та підлаштовувалися під нього. Нині саме роботодавець диктує умови гри у сфері соціально-трудових відносин. Рівень кваліфікації працівника повинен відповідати вимогам, які висувають йому головні гравці на ринку праці, а не навпаки.

Проблема безробіття набула актуальності та зумовила необхідність соціального захисту безробітних ще на початку 90-х років XX ст., що, в свою чергу, зумовило прийняття законодавчих актів, які передбачали механізм створення спеціальних фінансових джерел для надання матеріальної підтримки безробітним, а також покладали певні зобов'язання на державні органи та роботодавців у сфері зайнятості. Механізм соціального захисту безробітних в Україні є комплексним та передбачає взаємодію інструментів як активної, так і пасивної політики (рис. 4).

Рис. 4. Механізм соціального захисту безробітних в Україні
(сформовано авторами на основі джерела [5])

Інструменти активної політики соціального захисту безробітних спрямовані на активізацію зусиль, підвищення конкурентоспроможності безробітних на ринку праці, а пасивної – на компенсацію

втраченого трудового доходу в період незайнятості. Безумовно, вищий рівень як економічної, так і соціальної ефективності мають інструменти активної політики, оскільки в основі їх реалізації покладено

принцип надання не «риби», а «вудочки», що обумовлює соціальну підтримку безробітних за умови їх трудової активності.

Важливим інструментом соціального захисту безробітних є їх працевлаштування. На сьогодні посередницькі функції щодо працевлаштування безро-

бітних в Україні виконує ДСЗ і кадрові агенції. Для кращого пізнання ситуації соціального захисту від безробіття необхідно проаналізувати попит і пропозицію робочої сили серед безробітних за даними державної служби зайнятості у 2010-2019 роках (рис. 5) [5].

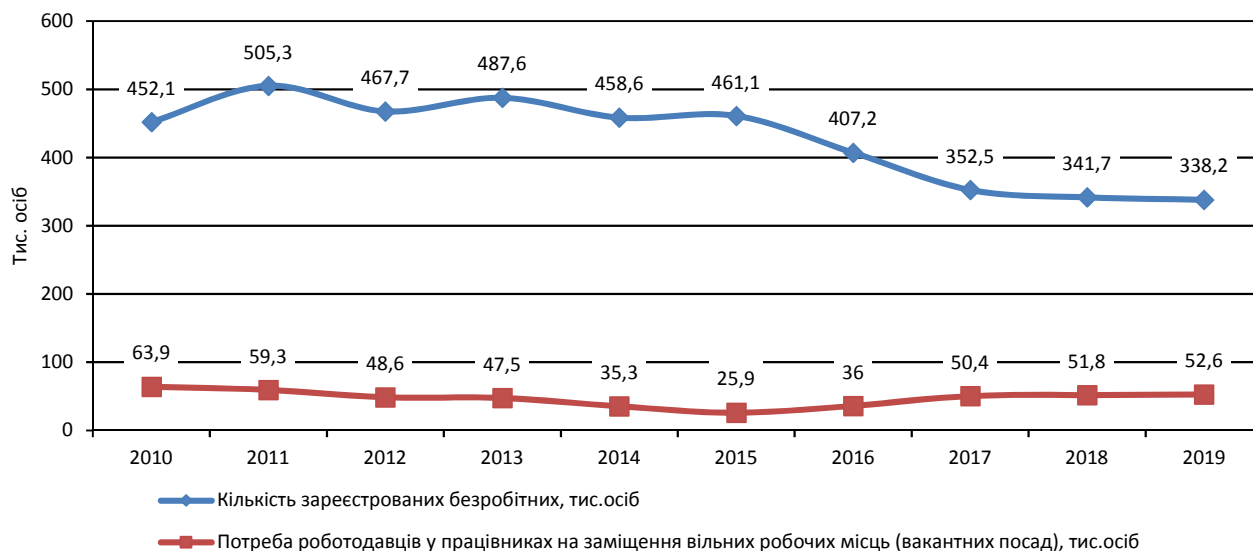

Рис. 5. Динаміка відповідності попиту та пропозиції робочої сили за 2010-2019 роки
(сформовано авторами на основі джерела [5])

Як бачимо, попит на робочу силу упродовж 2010-2015 років мав тенденцію до зниження, проте у 2016-2017 роках він зростав. У 2010 році потреба роботодавців у працівниках на заміщення вільних робочих місць складала 63,9 тис. осіб при пропозиції робочої сили 452,1 тис. осіб, у 2011 році попит склав 59,3 тис. осіб, а пропозиція – 505,3 тис. особи. У 2012 році попит на робочу силу скоротився на 10,7 тис. осіб і склав 48,6 тис. осіб, а пропозиція робочої сили зросла і становила 467,7 тис. осіб. У 2013 році попит і пропозиція знижувалися і склали 47,5 і 487,6 тис. осіб відповідно. У 2014 році попит скоротився до 35,3 тис. осіб, а пропозиція зросла до 458,6 тис. осіб. У 2015 році потреба роботодавців у працівниках на заміщення вільних робочих місць (вакантних посад) складала 25,9 тис. осіб, а кількість зареєстрованих безробітних складала 461,1 тис. осіб. У наступні чотири роки спостерігається позитивна тенденція до скорочення чисельності зареєстрованих безробітних і збільшення потреби роботодавців у працівниках на заміщення вільних робочих місць (вакантних посад), так у 2016 році кількість зареєстрованих безробітних складала 407,2 тис. осіб, а потреба роботодавців у працівниках складала 36,0 тис. осіб, у 2017 році ці показники становили 352,5 тис. осіб і 50,4 тис. осіб відповідно, у 2018 році кількість зареєстрованих безробітних складала 341,7, потреба роботодавців у працівниках складала 51,8 тис. осіб, у 2019 році кількість зареєстрованих безробітних складала 338,2, а потреба роботодавців у працівниках складала 52,6 тис. осіб [5].

На зміну рівня зайнятості в Україні впливає: 1) необхідність змін у структурі економіки, яка на даний момент функціонує неефективною; 2) мала кількість інвестицій, яка сповільнює створення нових робочих місць; 3) неефективне функціонування служб зайнятості, відсутність їх досвіду та дисципліни і відповідальності виконавчої влади.

Існує низка чинників, яка допоможе підвищити рівень зайнятості на території України:

- 1) велика кількість споживчого попиту, що дає можливість створення нових робочих місць у багатьох сферах;
- 2) зняття адміністративних заборон, що виведе певну діяльність з тіні, збільшивши цим кількість робочих місць;
- 3) слабе становище профспілкового руху та невеликий розмір заробітної платні.

Аналізуючи сучасний стан безробіття визначено, що проблема безробіття є ключовим питанням у ринковій економіці, і якщо його не вирішувати, то неможливо налагодити ефективну діяльність економіки і рівень безробіття буде зростати. Можна виділити основні напрями його подолання: підвищення добробуту за рахунок особистого трудового внеску, підприємництва та ділової активності; надання відповідної допомоги по безробіттю, збереження робочих місць та перепідготовка осіб, які втратили роботу; проведення ґрунтовної пенсійної реформи; сприяння всебічному державному захисту інтелектуального потенціалу суспільства; проведення спеціальних ярмарків праці для навчальних закладів з

метою працевлаштування випускників; розширення досвіду організації зустрічей із роботодавцями та колишніми безробітними, які успішно знайшли роботу чи заснували власний бізнес; посилення координації міжнародної діяльності в частині інформаційного обміну з питань зайнятості; забезпечення стабільного фінансування та державної підтримки розвитку духовної сфери, освіти, науки і культури. Політика зайнятості має гарантувати соціальний захист населення шляхом забезпечення належних умов життя, регулювання заробітної плати, стимулювання нових місць і виплати допомоги безробітним тощо.

Висновки. Проведений аналіз особливостей функціонування ринку праці України в умовах глобалізаційних перетворень дає підстави визначити наявність низки проблемних аспектів. За останні вісім років відбулося стрімке зменшення рівня економічної активності та рівня зайнятості населення, збільшення рівня безробіття, з'явилася невідповідність між попитом на робочу силу та її пропозицією, зниження реальної заробітної плати. Ці проблеми вимагають нагального втручання та реформування сфери соціально-трудова відносин.

Сьогодні вітчизняний ринок праці залишається у кризовому стані, потребує зміни, а також адаптації до світових стандартів. У дослідженні розглянуто динаміку кількості безробітних та показники безробіття в Україні та визначено, що рівень безробіття поступово знижується, проте є вищим порівняно із загальносвітовим. Серед чоловіків рівень безробіття вищий, аніж у жінок. Особливо високий рівень безробіття спостерігається серед молоді. Для розв'язання проблем на ринку праці можна застосувати такі методи, як удосконалення системи оплати праці; спрямування державної політики на підтримку розвитку малого та середнього бізнесу; створення в країні сприятливого клімату для інвестицій, що дасть можливість відкриття додаткових робочих місць в країні; трансформація механізму підтримки ринку праці за рахунок надання субсидій на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів; необхідно розробити активну державну політику, яка буде спрямована на залучення молодих людей та випускників вищих навчальних закладів до роботи; вдосконалення податкового законодавства у напрямі розвитку підприємництва. Запропонований нами перелік напрямів реформування ринку праці не є вичерпним, окреслює лише певну частину кризових проблем та потребує подальшого опрацювання і дослідження.

Література

1. Ткаченко Є. О. Безробіття та проблеми сталого розвитку сільських територій України. *Молодий вчений*. 2017. № 9 (49). С. 567-571. 2. Мельничук Л. С. Основні проблеми зайнятості населення України. *Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська ака-*

демія". 2012. Т. 189, № 177 (Серія: Економіка). С. 105-108. 3. Державна служба статистики. URL: www.ukrstat.gov.ua. 4. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : Закон України від 02.03.2000 р. № 1533-III. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1533-14> (дата звернення: 21.05.2018). 5. Офіційний сайт державної служби зайнятості України. URL: <http://www.dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog/list>. 6. Ярова Л. Г. Аналіз рівня безробіття в Україні та напрямки його подолання. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 10. С. 752-755. 7. Лисюк О. С. Безробіття як соціально-економічна проблема населення України. *Збірник наукових праць ВНАУ*. 2012. № 4 (70). С. 48-53. 8. Чурилова О. А. Безробіття в Україні: причини, види, наслідки. *Наукові доробки молоді – вирішенню проблем європ. інтеграції*: зб. наук. статей у 2 т. 2008. № 12. С. 182-184. 9. Гітис Т. П., Чемерис С. Т., Антонова В. І., Носаньова А. С. Дослідження сучасного рівня соціального захисту населення в Україні. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 1 (59). С. 116-122. doi: 10.12958/1817-3772-2020-1(59)-116-122. 10. Данилов А. В., Кириченко С. О. Світовий досвід подолання безробіття як провідний фактор стабілізації ринку праці України. *Актуальні проблеми економіки та управління* : збірник наукових праць молодих вчених. 2013. Вип. 7.

References

1. Tkachenko Ye. O. (2017). Bezrobittia ta problemy staloho rozvytku silskykh terytorii Ukrainy [Unemployment and problems of sustainable development of rural areas of Ukraine]. *Molodyi vchenyi – Young scientist*, 9 (49), pp. 567-571 [in Ukrainian]. 2. Melnychuk L. S. (2012). Osnovni problemy zainiatosti naselennia Ukrainy [The main problems of employment of the population of Ukraine.]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu im. Petra Mohyly kompleksu "Kyievo-Mohylianska akademiia"* – *Scientific works of the Black Sea State University. Petro Mohyla of the Kyiv-Mohyla Academy complex*, Vol. 189, No. 177, pp. 105-108 [in Ukrainian]. 3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). [ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua). Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian]. 4. Pro zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia na vypadok bezrobittia : Zakon Ukrainy vid 02.03.2000 r. № 1533-III [On compulsory state social insurance in case of unemployment: Law of Ukraine of March 2, 2000 № 1533-III]. [zakon0.rada.gov.ua](http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1533-14). Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1533-14> [in Ukrainian]. 5. Ofitsiynyi sait derzhavnoi sluzhby zainiatosti Ukrainy [Official site of the State Employment Service of Ukraine]. (n.d.). [dcz.gov.ua](http://www.dcz.gov.ua). Retrieved from <http://www.dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog/list> [in Ukrainian]. 6. Yarova L. H. (2016). Analiz rivnia bezrobittia v Ukraini ta napriamky yoho podolannia [Analysis of the unemployment rate in Ukraine and directions of overcoming it]. *Hlobalni ta natsionalni problemy*

ekonomiky – Global and national economic problems, 10, pp. 752–755 [in Ukrainian].

7. Lysiuk O. S. (2012). Bezrobittia yak sotsialno-ekonomichna problema naselennia Ukrainy [Unemployment as a socio-economic problem of the population of Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats VNAU – Collection of scientific works of VNAU*, 4 (70), pp. 48–53 [in Ukrainian].

8. Churylova O. A. (2008). Bezrobittia v Ukraini: prychny, vydy, naslidky [Unemployment in Ukraine: causes, types, consequences]. *Naukovi dorobky molodi – vyryshenniu problem yevrop. intehtatsii = Scientific achievements of young people - solving the problems of Europe integration*, 12, pp. 182–184 [in Ukrainian].

9. Gitis T. P., Chemerys Ye. T., Antonova V. I., Nosanyova A. S. (2020). Doslidzhennia suchasnoho rinvia sotsialnoho zakhystu naselennia v Ukraini [Study of the Current Level of Social Protection of the Population in Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 1 (59), pp. 116–122. doi: 10.12958/1817-3772-2020-1(59)-116-122 [in Ukrainian].

10. Danylov A. V., Kyrychenko S. O. (2013). Svito-vyi dosvid podolannia bezrobittia yak providnyi faktor stabilizatsii rynku pratsi Ukrainy [World experience of overcoming unemployment as a leading factor in stabilizing the labor market of Ukraine]. *Aktualni problemy ekonomiky ta upravlinnia – Current problems of economics and management*, Issue 7 [in Ukrainian].

Болотіна Є. В., Мартиненко А. К., Чаленко В. П. Аналіз основних тенденцій соціального захисту безробітних в Україні

У статті здійснено аналіз соціального захисту безробітних у контексті діяльності Державної служби зайнятості України. Проведено аналіз динаміки рівня безробіття. На основі проведеного аналізу безробіття в Україні та можливих сценаріїв розвитку цього явища, внесено пропозиції щодо подолання кризових явищ у сфері зайнятості та покращення ситуації на ринку праці. Визначено сучасний стан та основні проблеми, які формують рівень безробіття в Україні. Запропоновано заходи щодо зменшення рівня безробіття та оптимізації структури зайнятості. Визначено основні чинники, які формують таку макроекономічну проблему як безробіття. Встановлено основні тенденції в розвитку соціально-трудових відносин України та вплив глобалізаційних процесів на розвиток ринку праці. За останні роки відбулося зменшення рівня економічної активності та рівня зайнятості населення, підвищився рівень безробіття. Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є визначення залежності ринку праці від сучасних глобалізаційних перетворень та аналіз особливостей впливу різноманітних факторів на його формування і функціонування.

Ключові слова: соціальний захист, безробіття, ринок праці, заробітна плата, соціально-трудові відносини, міграція робочої сили, зайнятість.

Bolotina Y., Martinenko A., Chalenko V. Analysis of the Main Trends in Social Protection of the Unemployed in Ukraine

The article analyzes the social protection of the unemployed in the context of the State Employment Service of Ukraine. An analysis of the dynamics of the unemployment rate. Based on the analysis of unemployment in Ukraine and possible scenarios for the development of this phenomenon, proposals were made to overcome the crisis in the field of employment and improve the situation on the labor market. The current state and the main problems that shape the unemployment rate in Ukraine are identified. Measures to reduce unemployment and optimize the employment structure are proposed. The main factors that shape such a macroeconomic problem as unemployment are identified. The main tendencies in the development of social and labor relations of Ukraine and the influence of globalization processes on the development of the labor market are established. In recent years, there has been a decrease in the level of economic activity and employment, the unemployment rate has risen. Prospects for further research in this area are to determine the dependence of the labor market on modern globalization and analysis of the characteristics of the influence of various factors on its formation and functioning.

Keywords: social protection, unemployment, labor market, wages, social and labor relations, labor migration, employment.

Болотина Е. В., Мартыненко А. К., Чаленко В. П. Анализ основных тенденций социальной защиты безработных в Украине

В статье осуществлен анализ социальной защиты безработных в контексте деятельности Государственной службы занятости Украины. Проведен анализ динамики уровня безработицы. На основе проведенного анализа безработицы в Украине и возможных сценариев развития этого явления, внесены предложения относительно преодоления кризисных явлений в сфере занятости и улучшения ситуации на рынке труда. Определено современное состояние и основные проблемы, которые формируют уровень безработицы в Украине. Предложены мероприятия по уменьшению уровня безработицы и оптимизации структуры занятости. Определены основные факторы, которые формируют такую макроэкономическую проблему как безработица. Установлены основные тенденции в развитии социально-трудовых отношений Украины и влиянии глобализационных процессов на развитие рынка труда. За последние годы произошло уменьшение уровня экономической активности и уровня занятости населения, повысился уровень безработицы. Перспективами дальнейших исследований в этом направлении является определение зависимости рынка труда от современных глобализационных преобразований и анализ особенностей влияния разнообразных факторов на его формирование и функционирование.

Ключевые слова: социальная защита, безработица, рынок труда, заработная плата, социально-трудовые отношения, миграция рабочей силы, занятость.

Стаття надійшла до редакції 31.08.2020
Прийнято до друку 15.09.2020

О. О. Волошина,
кандидат економічних наук, доцент,
ORCID 0000-0003-3250-7183,

М. Ю. Ковальова,

В. Є. Боженко,

ДВНЗ «Донбаська державна машинобудівна академія», м. Краматорськ

СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Однією з головних функцій держави є проведення соціальної політики, яка здатна забезпечити повноцінний розвиток людини, реалізацію її інтелектуального і професійного потенціалу. Нині державна система соціального захисту є необхідністю для стабільного функціонування сучасного суспільства. Це зумовлено, насамперед, складною фінансово-економічною ситуацією в державі, частковою окупацією її території, веденням військових дій на сході країни, стрімким зниженням рівня життя її громадян і, як наслідок, збільшенням кількості малозабезпечених верств населення, інвалідів, переселенців, багатодітних сімей та інших категорій осіб, що потребують різного роду соціальної допомоги. Соціально-економічні процеси, що відбуваються останніми роками в Україні, сприяють зниженню рівня зайнятості населення, якості й доступності суспільних благ у сфері охорони здоров'я, освіти та культури. Створення ефективної системи соціального захисту населення є домінуючим завданням у процесі побудови соціально-економічної моделі суспільства на сучасному етапі в Україні. Одним із визначальних чинників, що сприяє формуванню дієвого соціального захисту громадян, є фінансове забезпечення цієї сфери, яке, з огляду на нинішні обставини та фінансові можливості держави, є обмеженим. Отже, надзвичайно важливим для стабільного забезпечення соціального захисту в Україні є ефективне бюджетне фінансування соціальних програм.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед вагомих досліджень зарубіжних вчених у сфері фінансового забезпечення соціального захисту населення слід назвати праці: У. Беверіджа, Ш. Бланкарта, Дж. Бьюкенена, Ф. Вагнера, Л. Вальраса, Т. Ганслі, Дж.М. Кейнса, Ф. Лассалю, Г. Мак-Таггарта, А. Маршала, Т. Мальтуса, Дж. С. Мілля, Р. Оуена, В. Парето, В. Петті, А. Пігу, В. Роїка, П. Самуельсона, А. Сміта, Дж. Стігліца, Дж. Фабоцці, С. Фішера, Ф. Хайека, У. Шарпа, Л. фон Штейна та інших. Теоретичні й практичні аспекти системи соціального захисту населення в Україні розглядаються багатьма вітчизняними ученими й дослідниками, які накопичили значний обсяг теоретичного матеріалу та практичних доробок. Зокрема наукові розробки О. Романюк зосереджені на питан-

нях стану фінансування соціального захисту населення. О. Васирик та І. Кичко у своїх роботах розглядають соціальне страхування як елемент фінансового механізму соціального захисту.

Метою статті є розкриття сутності та особливості фінансового забезпечення соціального захисту населення в умовах ринкової економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на поступовий перехід економіки України до нової системи соціально-економічних відносин, логіка побудови соціального захисту залишається в основних своїх рисах незмінною і орієнтованою на заохочення заслуг перед державою, соціальну підтримку лише окремих категорій населення (людей похилого віку, інвалідів, підтримку сім'ї та молоді) та розгалужену систему пільг, які зовсім не пов'язані з рівнем матеріального добробуту домогосподарств. Підтримка такої розгалуженої системи соціального захисту, яка здебільшого функціонує на принципах солідарності та субсидування, вимагає значних фінансових ресурсів, що в умовах складних соціально-економічних та демографічних проблем як у світі, так і в Україні, стає непосильним тягарем для економіки країни. На сьогодні в Україні нагальна потреба щодо реформування діючої системи соціального захисту населення, що є надзвичайно складним завданням. Це обумовлюється тим, що, з одного боку, в процесі реформування потрібно зменшити розмір соціальних видатків з метою скорочення навантаження на економіку країни, а, з іншого боку, «реформування системи соціального захисту повинно відбуватися без зменшення доступу громадян до гарантованих державою прав та без обмеження можливостей населення користуватися безоплатними соціальними послугами» [1, с. 138]. Тому важливим завданням повинна стати оцінка існуючого стану фінансового забезпечення соціального захисту з метою подальшої його оптимізації та підвищення ефективності усіх соціальних програм.

Вирішальну роль у формуванні фондів фінансових ресурсів системи соціального захисту населення відіграє основний показник соціально-економічного розвитку країни й найважливіше джерело формування первинних доходів громадян та доходів державних цільових фондів соціального призначення – фонд оплати праці, який формується в ре-

зультаті первинного розподілу між економічними суб'єктами створеної доданої вартості, тобто валового внутрішнього продукту і характеризує ступінь реалізації громадянами власного трудового (фізичного, освітнього, професійно-кваліфікованого) потенціалу та їх можливості у забезпеченні належного рівня життя без втручання держави. Відповідно до концепції соціально-орієнтованої ринкової економіки вагомим фактором ефективності соціальної політики є переважне зростання первинних доходів населення в порівнянні із вторинними. Фінансове за-

безпечення соціального захисту громадян має багатоканальну структуру, яка складається з коштів державного та місцевих бюджетів, державних та недержавних соціальних фондів, суб'єктів господарювання різних форм власності та добродійних (благодійних) фондів (рис. 1) і здійснюється шляхом перерозподілу частини вартості валового внутрішнього продукту на основі соціальної солідарності, що передбачає взаємну допомогу всіх учасників системи соціального захисту.

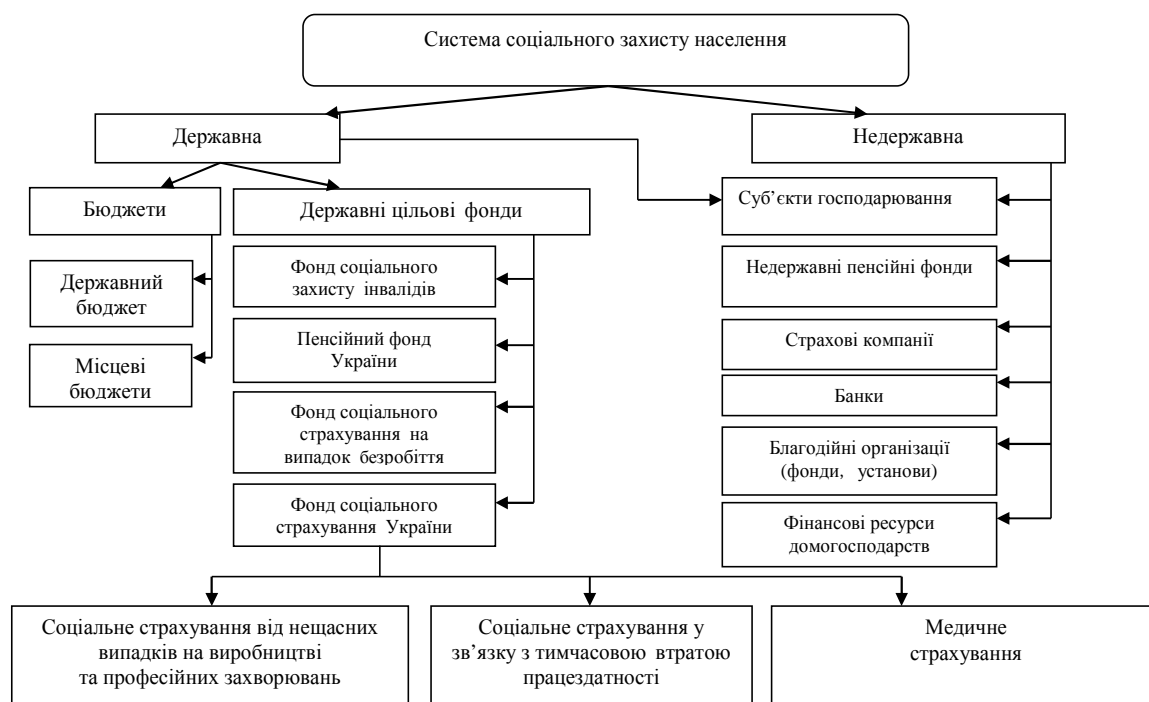

Рис. 1. Інституційно-функціональна система фінансового забезпечення соціального захисту населення в Україні (розроблено авторами на основі джерела [2])

Така взаємодопомога реалізується у вигляді перерозподілу коштів між різними соціально-економічними та соціально-демографічними групами населення. Можна виділити три складові соціальної солідарності: по-перше, забезпечується об'єднанням різних ризиків при однакових страхових внесках (саме тут присутній зв'язок із правилом перерозподілу принципу соціального страхування); по-друге, передбачається інтертемпоральний (міжчасовий) перерозподіл. Мова йде про так званий договір поколінь, згідно з яким відбувається перерозподіл прибутків від працездатних молодих до непрацездатних старих членів суспільства; по-третє, соціальна солідарність є основою інтерперсонального (міжособистісного) перерозподілу. У цьому разі перерозподіл прибутків здійснюється: між найбагатшими й найбіднішими соціальними групами; безпосередньо між застрахованими суб'єктами; між застрахованими й незастрахованими учасниками системи соціального захисту.

Систему соціального захисту можна визначити як сукупність грошових відносин розподільчого характеру, в процесі яких формуються фонди фінансових ресурсів для компенсації наслідків соціальних ризиків, які призводять до повної або часткової втрати заробітку та спричиняють зміни матеріального становища. Державні механізми здійснення соціального захисту стосуються не лише найменш забезпечених категорій громадян, а охоплюють населення загалом, бо головне призначення соціального захисту є надання кожному члену суспільства, незалежно від соціального походження, національної або расової приналежності, можливості вільно розвиватися, реалізувати свої здібності, що потребує створення дієвої та ефективної системи фінансового забезпечення соціального захисту населення. Крім того, важливого значення під час створення ефективної системи соціального захисту має розподіл населення на соціальні групи за вагомістю отримання благ і можливістю приймати участь у суспільно-корисній діяльності. Соціальний захист в Україні

визначається як система державних гарантій щодо забезпечення прав громадян на соціальну допомогу і підтримку. Державою захист надається через установлені в законодавчому порядку соціальні гарантії та економічний механізм їх реалізації. Бюджетне фінансування соціального захисту та соціального забезпечення населення в нашій країні здійснюються сьогодні відповідно до положень ст. 87–91 Бюджетного кодексу України за рахунок державного та місцевих бюджетів [3].

Соціальний захист населення включає в себе комплекс економічних, соціальних та правових заходів, які покликані забезпечити рівні можливості громадянам країни для підтримання певного рівня життя, а також підтримку окремих соціальних груп населення. Соціальний захист слід розглядати з кількох позицій: як матеріальне забезпечення громадян похилого віку; у разі втрати працездатності (тимчасової, часткової, повної); у разі втрати годувальника; при народженні й похованні осіб, по догляду за дітьми та хворими людьми; як перерозподільні відносини, у процесі яких відбувається формування й використання суспільних фондів споживання; як нормативно-правове регулювання норм,

прав та обов'язків громадян України на їх матеріальне забезпечення.

Важливою умовою поліпшення рівня та якості життя населення будь-якої країни, у тому числі й України, яка за мету ставить побудову соціально орієнтованої ринкової економіки, є наявність розвинутої соціальної сфери. Зміст соціальної сфери діяльності визначений Конституцією України й ураховує інтереси як кожної окремої людини, так і всіх соціальних груп і верств суспільства, створює умови для досягнення нового рівня життя, охорони здоров'я людини, зростання духовного і фізичного потенціалу, забезпечення соціальної захищеності населення. Конституція України гарантує також необхідні умови для розвитку всіх націй, відсутність криз і конфліктів між людьми, створення необхідних соціально-економічних умов для життя людей. Діяльність у соціальній сфері спрямована на формування ініціативної, творчої особистості, на розвиток української культури і культури національних меншин. Напрями бюджетного фінансування соціальної сфери протягом останніх п'яти років на державному рівні зображено на рис. 2.

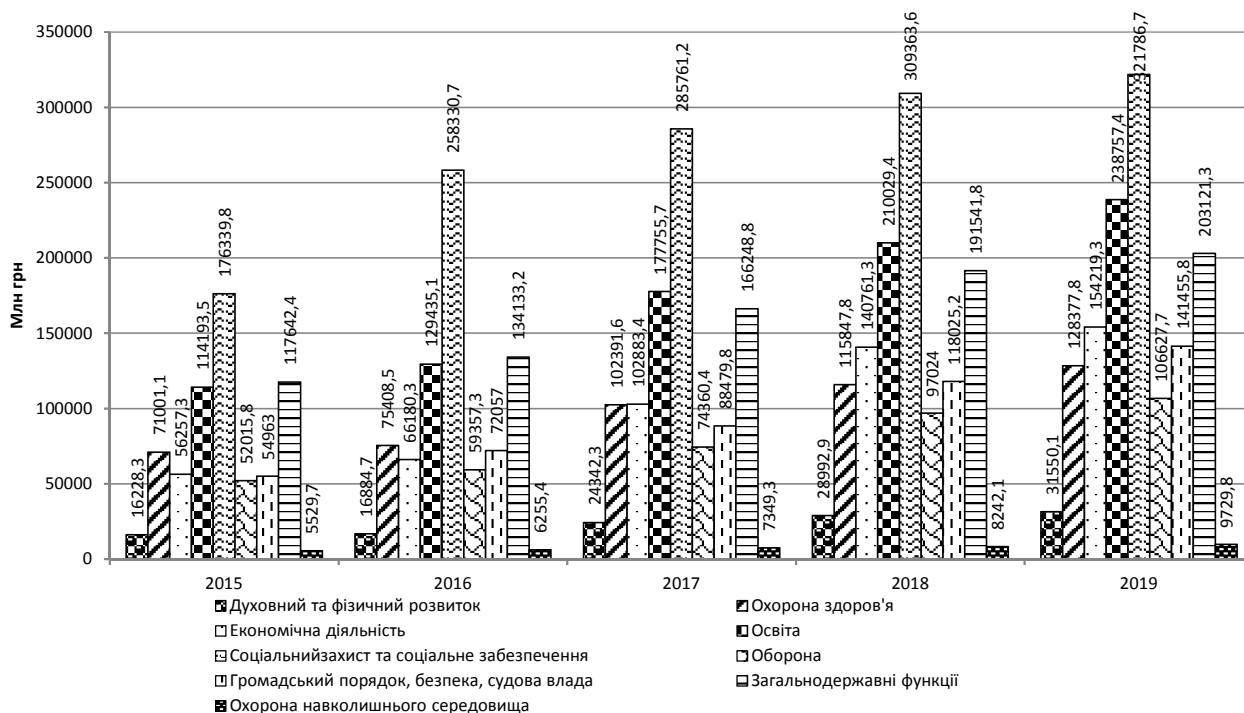

Рис. 2. Напрями бюджетного фінансування соціальної сфери протягом 2015-2019 років на державному рівні, млн грн (сформовано авторами на основі джерела [4])

Обсяг видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення, що відображається у зведеному бюджеті, не розкриває реального обсягу всього бюджетного фінансування, яке спрямовується в Україні на сферу соціального захисту та соціального забезпечення. Це пояснюється тим, що, відповідно до діючої системи бухгалтерського обліку, деякі складники видатків на фінансування соціальних послуг,

соціальних виплат та інших заходів соціального захисту включаються до інших видаткових статей бюджету, а саме: видатків на житлово-комунальне господарство, освіту, духовний і фізичний розвиток, охорону здоров'я, громадський порядок та оборону тощо.

Видатки на сферу соціального захисту та соціального забезпечення можна знайти практично в

кожній із видаткових статей бюджету відповідно до функціональної класифікації видатків. Наприклад, видатки за статтею «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на облаштування закладів, які надають соціальні послуги дітям та молоді» фактично належать до видатків на сферу соціального захисту та соціального забезпечення, проте формально вони обліковуються за видатковою статтею бюджету «Загальнодержавні видатки». Інший приклад – видаткова стаття «Компенсація збитків Пенсійного фонду, викликаних упродовженням спеціальної ставки для платників фіксованого сільськогосподарського податку». Видатки за цією статтею логічно було б віднести до видатків на сферу соціального захисту та соціального забезпечення, але вони включаються до видаткової статті бюджету «Економічна діяльність». Ще одним прикладом є стаття «Фінансова підтримка санаторно-курортних закладів», за якою фінансуються державні програми оздоровлення ветеранів війни, інвалідів, громадян, постраждалих унаслідок Чорнобильської катастрофи, дітей і молоді та ін. Однак ці видатки належать до видаткової статті «Охорона здоров'я», хоча, зважаючи на цільові групи, більш доцільно було б відносити їх до видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення. Таким чином, реальний обсяг видатків на сферу соціального захисту та соціального забезпечення значно перевищує ту їхню частину, що проходить у зведеному бюджеті України за видатковою статтею «Соціальний захист та соціальне забезпечення».

Щоб побачити реальний обсяг видатків на сферу соціального захисту та соціального забезпечення в Україні, необхідно визначити ті з них, які на практиці фінансуються за рахунок інших видаткових статей бюджету, але фактично спрямовуються на вирішення окремих питань у сфері соціального захисту та соціального забезпечення. Основними джерелами фінансових ресурсів в Україні є кошти, які акумулюються внаслідок сплати податків та страхових внесків до державного та місцевих бюджетів, державних фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, недержавних організацій, які здійснюють соціальне страхування

(страхові компанії, недержавні пенсійні фонди). Разом з тим, значна частина соціальних витрат здійснюється за рахунок доходів домогосподарств та соціальних витрат роботодавців, які здійснюються без сплати страхових внесків у будь-які конкретні фонди соціального страхування. Таким чином, основними джерелами фінансування соціального захисту населення у більшості країн світу є: 1) внески, які сплачуються працівниками та роботодавцями в обов'язковому або добровільному порядку у державні чи приватні фонди соціального страхування; 2) податкові надходження, які складають частину загальних державних доходів; 3) інвестиційні доходи від розміщення акумульованих коштів державних або приватних фондів соціального страхування на фінансових ринках; 4) приватні кошти. Не менш важливе значення має використання наявних фінансових ресурсів. Система соціального захисту охоплює усі види державних та приватних соціальних програм, які направлені на підтримку різних категорій населення у разі виникнення такої потреби під впливом соціальних ризиків. Значною проблемою у фінансовому забезпеченні соціального захисту населення в Україні є те, що держава значну частину фінансових ресурсів спрямовує на підтримку населення, яке не потребує такої допомоги, що негативним чином позначається на рівні життя найменш захищених верств населення. Крім цього, для національної системи соціального захисту характерним є наявність великої кількості натуральних трансфертів, частка яких складає близько 13%. Незважаючи на значні розміри та тенденцію зростання соціальних видатків, багато соціальних програм та допомог в Україні фінансується вкрай незадовільно. Окремі види соціальних допомог у деякі роки зовсім не фінансувалися або їхні розміри у законодавчому порядку зменшувалися, оскільки у Державному бюджеті України на це не вистачало коштів (наприклад, допомога при народженні дитини тощо). Розпорошення державних фінансових ресурсів та складна економічна ситуація в країні прямо впливають на розмір основних державних соціальних стандартів (прожитковий мінімум, мінімальна пенсія, мінімальна заробітна плата). Динаміку цих показників наведено в таблиці.

Таблиця

Динаміка розмірів основних державних соціальних стандартів України в 2014-2019 роках
(складено авторами на основі джерела [5])

Показники	Роки					
	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Мінімальна пенсія	949	949	1074	1295	1409	1564
Мінімальна заробітна плата	1218	1271	1438	3200	3723	4173
Прожитковий мінімум	1176	1227	1376	1604	1745	1936
Мінімальний споживчий кошик	1052	1129	1169	1446	1745	1936
Середньомісячна заробітна плата	3470	5230	6475	7105	8867	10783

Аналіз даних таблиці показав, що розмір мінімальної пенсії в Україні в разі менший за величину вартості мінімального споживчого кошика, який покладено в основу визначення рівня прожиткового мінімуму та, власне, й самого рівня прожиткового мінімуму. Такий дисбаланс свідчить про надзвичайно низький рівень соціального захисту населення країни.

У системі соціального захисту України присутня низка проблем, які потребують негайного вирішення: непрозора законодавча база, наявність великої кількості неефективних соціальних пільг, недосконала система фінансування та бюрократія в органах соціального захисту. Бюджетне фінансування соціального забезпечення в Україні також має низку проблем, особливо на місцевому рівні. Поліпшення фінансового забезпечення соціального захисту неможливе без зміцнення фінансової бази та підвищення фінансової незалежності місцевих бюджетів. Державна система фінансування соціальних виплат,

пільг і допомоги залишається одним з основних складників всезагальної та комплексної системи соціального захисту України та потребує реформування, зміни підходів до організаційних принципів надання та фінансування державної соціальної допомоги, впровадження нових шляхів та методів, які без додаткових затрат коштів, матеріальних засобів дадуть змогу працювати більш результативно на користь тих, хто потребує соціального захисту. У 41,5 разів в 2019 році порівняно з 2014 роком зросла державна підтримка місцевого та регіонального розвитку. Крім того, на 2019 рік передбачена субвенція на будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання доріг загального користування місцевого значення в сумі 14,7 млрд грн [6].

Частка власних доходів місцевих бюджетів (загальний фонд) у ВВП та динаміка власних доходів загального фонду місцевих бюджетів представлено на рис. 3, 4.

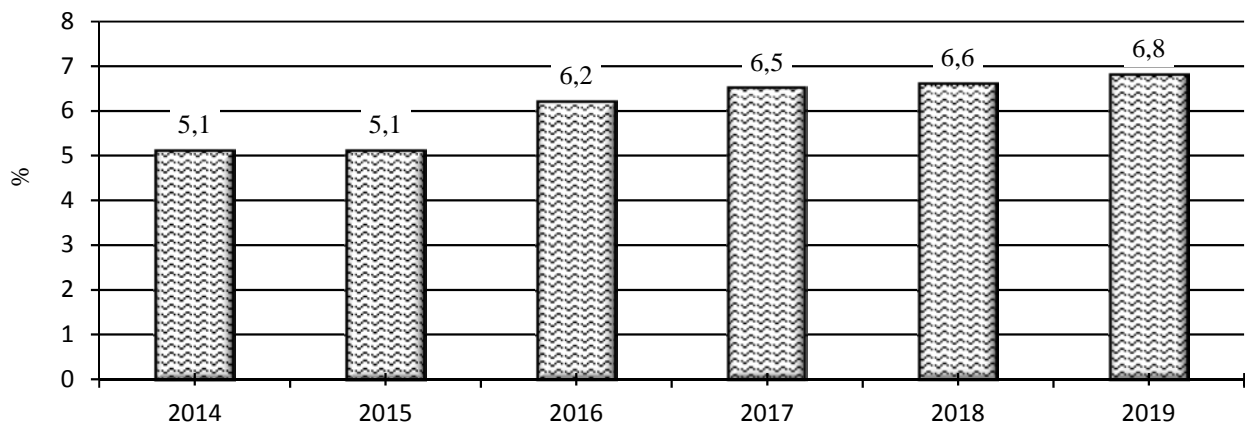

Рис. 2. Частка власних доходів місцевих бюджетів (загальний фонд) у ВВП за 2014-2019 роки, % (сформовано авторами на основі джерела [6])

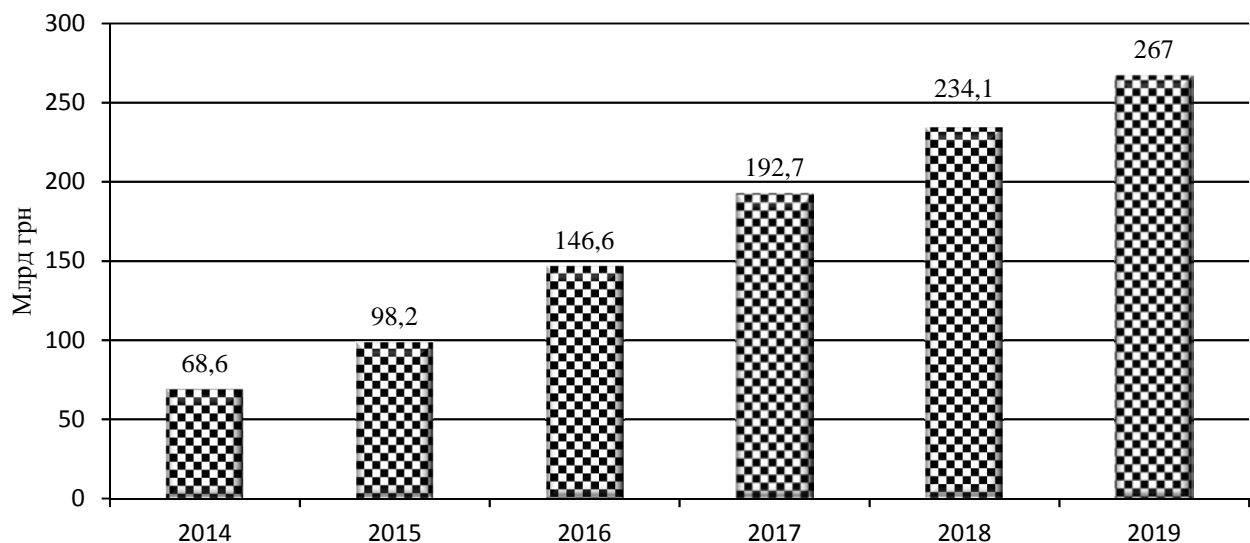

Рис. 3. Динаміка власних доходів загального фонду місцевих бюджетів за 2014-2019 роки (сформовано авторами на основі джерела [6])

Виконання бюджетних показників минулого року здійснювалося на тлі проведення подвійних виборів у країні, змін цінової кон'юнктури на міжнародних ринках та нових макроекономічних трендів в Україні, зокрема посилення курсу гривні. Новому Уряду, який був призначений 29 серпня 2019 року, довелося оперативно реагувати на поточні виклики та вживати всіх необхідних заходів щодо забезпечення виконання бюджетних показників.

В цілому, дефіцит державного бюджету у 2019 році утримано у межах граничного показника, затвердженого законом «Про державний бюджет України на 2019 рік» (план – 99,6 млрд грн, факт – 81 млрд грн), а державний борг по відношенню до ВВП було знижено (за попередніми оцінками нижче 50% до ВВП) [4].

Уряд України в 2019 році забезпечив фінансування захищених статей видатків, а також ряду інших видатків, які сприяють розвитку економіки та добробуту громадян. Серед них: 46,7 млрд грн – пільги та житлові субсидії населенню на оплату житлово-комунальних послуг, придбання твердого палива і скрапленого газу; 182,3 млрд грн – трансферти Пенсійному фонду (включно з 7,1 млрд грн, отриманих від пільгового розмитнення автомобілів з іноземною реєстрацією); 122,1 млрд грн – на освіту (включно з трансфертами місцевим бюджетам); 94,7 млрд грн – на медицину (включно з трансфертами місцевим бюджетам). Видатки на посилення обороноздатності держави склали 218 млрд грн, що на 13,7% більше 2018 року [4].

Як засвідчує міжнародний досвід, у міру того, як країна економічно розвивається, можливості для використання грошових трансфертів як одного із заходів соціального захисту збільшуються. З економічним розвитком країни все більша частка робочої сили залучається до діяльності в офіційному секторі економіки, а фінансова інфраструктура стає доступною для дедалі більшої кількості людей, що дає державі можливість простіше відстежувати рівень доходів своїх громадян та оцінювати рівень бідності як окремих домогосподарств, так і країни загалом. Соціальні потреби найбільш незахищених прошарків населення задовольняються недостатньою мірою. Високий рівень бідності в Україні, особливо серед сімей із дітьми або непрацездатними особами працездатного віку та сімей, де один із членів має інвалідність, свідчить про недостатню ефективність підтримки найбільш соціально незахищених категорій населення. Про те, що система соціального захисту в Україні не відповідає європейським стандартам, свідчить аналіз таких соціальних стандартів та нормативів, як прожитковий мінімум, мінімальна заробітна плата та мінімальна пенсія. Державні соціальні стандарти і нормативи встановлюються для визначення механізму реалізації соціальних прав та державних соціальних гарантій громадян, установлених Конституцією України. На основі соціальних

стандартів визначаються розміри основних соціальних гарантій: мінімальна заробітна плата, мінімальна пенсія за віком, інші види соціальних та компенсаційних виплат. Вони використовуються для визначення та обґрунтування розмірів видатків державного бюджету України, місцевих бюджетів та державних цільових позабюджетних фондів. Соціальні гарантії на рівні Європейського Союзу – це питома вага оплати праці у ВВП на рівні 55-65%, співвідношення мінімальної заробітної плати і середньої заробітної плати не нижче 55%, а також зростання мінімальної заробітної плати відносно прожиткового мінімуму на працездатну особу більш як у три рази, середньої заробітної плати – у п'ять-шість разів, середньої пенсії відносно прожиткового мінімуму на особу, яка втратила працездатність, – близько чотирьох разів [7].

Серед основних проблем у сфері соціального захисту населення України, які вимагають негайного вирішення, можна виділити такі: надзвичайно високий рівень участі держави у сфері соціального захисту, надзвичайно слабка участь в її функціонуванні населення; надзвичайно стрімке зростання вартості послуг, які надають заклади охорони здоров'я, освіти, культури, що не відповідає їхній якості; неефективність бюджетного управління наявними фінансовими ресурсами як головними розпорядниками, так і окремими соціальними установами; недостатність коштів для фінансування заходів у сфері соціального захисту населення. Фінансове забезпечення соціального захисту також слід аналізувати з точки зору досягнення його цілей. Слід відзначити, що кожна окрема соціальна програма передбачає досягнення своїх конкретних цілей, що дає змогу оцінити ефективність їх фінансування не лише в цілому по країні, а й по окремих регіонах. Водночас всі цілі окремих соціальних програм передбачають досягнення основних цілей системи соціального захисту населення: зменшення рівня бідності, зростання доходів населення, скорочення нерівності та підвищення тривалості життя. У цілому сучасні тенденції фінансового забезпечення соціального захисту в Україні не відповідають тим викликам, які ставить перед суспільством нинішнє соціально-економічне та демографічне становище, що негативно позначається як на рівні фінансування так і на його ефективності. Подальший розвиток соціального захисту в Україні можливий лише за умови глибокої структурної перебудови як самої системи соціального захисту (скорочення соціальних допомог та пільг; підвищення адресності; зменшення кількості натуральних трансфертів тощо), так і основних умов та принципів фінансування (розширення частки приватних коштів; зростання фінансування соціальних програм на основі накопичувального принципу; підвищення монетизації та адресності соціальних допомог тощо).

Висновки. Отже, головною проблемою фінансового забезпечення соціального захисту в Україні є

недостатність коштів, передусім, бюджетних, для реалізації в повному обсязі вимог чинного законодавства. В Україні діяльність держави із приводу фінансування соціальної сфери має надзвичайно важливе значення для життя суспільства. Це, у першу чергу, зумовлено різким падінням доходів більшості населення й орієнтацією громадян на отримання допомоги саме від держави. Значний рівень фінансового забезпечення соціальних видатків в Україні не є показником, що система соціального захисту й забезпечення населення є ефективною з точки зору доступності та якості надання соціальних послуг і соціальної допомоги. Тому створення ефективної системи фінансового забезпечення соціального захисту та забезпечення населення є домінуючим завданням на сучасному етапі в Україні й потребує її подальшого вдосконалення та реформування.

Література

1. Павлюк К. В. Розвиток системи надання державних соціальних послуг вразливим верствам населення та її фінансове забезпечення. *Наука й економіка*. 2010. №3(19). С. 138-147. 2. Мальований М. І. Фінансові аспекти функціонування системи соціального захисту населення в Україні: монографія. Умань: Видавець "Сочинський М. М.", 2016. 496 с. 3. Аналіз проекту бюджету за видатками на 2019 рік. Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України. URL : <http://feao.org.ua/wp-content/uploads/2018/10/vydatky-derzhbjudzhetu-2019.pdf>. 4. Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України. URL: <http://treasury.gov.ua>. 5. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <http://minfin.gov.ua>. 6. Державна служба статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua>. 7. Лопушняк Г. Економіко-організаційні аспекти забезпечення реалізації права на соціальний захист в Україні. *Галицький економічний вісник*. 2011. № 2 (31). С. 10-15. 8. Гітис Т. П., Чемерис Є. Т., Антонова В. І., Носаньова А. С. Дослідження сучасного рівня соціального захисту населення в Україні. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 1 (59). С. 116-122. doi: 10.12958/1817-3772-2020-1(59)-116-122. 9. Дюк А. А. Формування системи видатків державного бюджету та їх оптимізація. *Ефективна економіка*. 2018. С. 56-63. 10. Лисяк Л. В. Фінансове забезпечення соціального захисту населення в Україні: проблеми та перспективи. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія «Економіка». 2017. С. 23-30.

References

1. Pavliuk K. V. (2010). Rozvytok systemy nadання derzhavnykh sotsialnykh posluh vrazlyvym verstvam naselennia ta yii finansove zabezpechennia [Development of the system of providing state social services to vulnerable segments of the population and its financial provision]. *Nauka y ekonomika – Science and economics*, 3(19), pp. 138-147 [in Ukrainian].

2. Malovanyi M. I. (2016). Finansovi aspekty funktsionuvannia systemy sotsialnoho zakhystu naselennia v Ukraini [Financial aspects of functioning of system of

social protection of the population in Ukraine]. Uman. Publisher "Sochinsky M.M." [in Ukrainian].

3. Analiz proektu biudzhetu za vydatkami na 2019 rik [Analysis of the draft budget by expenditures for 2019]. Office of Financial and Economic Analysis in the Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from <http://feao.org.ua/wp-content/uploads/2018/10/vydatky-derzhbjudzhetu-2019.pdf> [in Ukrainian].

4. Ofitsiyniy veb-sait Derzhavnoi kaznacheiskoi sluzhby Ukrainy [Official website of the State Treasury Service of Ukraine]. (n.d.). *treasury.gov.ua*. Retrieved from <http://treasury.gov.ua> [in Ukrainian].

5. Ofitsiyniy sait Ministerstva finansiv Ukrainy [Official site of the Ministry of Finance of Ukraine]. (n.d.). *minfin.gov.ua*. Retrieved from <http://minfin.gov.ua> [in Ukrainian].

6. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

7. Lopushniak H. (2011). Ekonomiko-orhanizatsiini aspekty zabezpechennia realizatsii prava na sotsialnyi zakhyst v Ukraini [Economic and organizational aspects of ensuring the realization of the right to social protection in Ukraine]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk – Galician Economic Bulletin*, 2 (31), pp. 10-15 [in Ukrainian].

8. Gitis T. P., Chemerys Ye. T., Antonova V. I., Nosanyova A. S. (2020). Doslidzhennia suchasnoho ravnia sotsialnoho zakhystu naselennia v Ukraini [Study of the Current Level of Social Protection of the Population in Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 1 (59), pp. 116-122. doi: 10.12958/1817-3772-2020-1(59)-116-122 [in Ukrainian].

9. Diuk A. A. (2018). Formuvannia systemy vydatkiv derzhavnoho biudzhetu ta yikh optymizatsiia [Formation of the system of state budget expenditures and their optimization]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, Vol. 3, pp. 56-63 [in Ukrainian].

10. Lysiak L. V. (2017). Finansove zabezpechennia sotsialnoho zakhystu naselennia v Ukraini: problemy ta perspektyvy [Financial provision of social protection of the population in Ukraine: problems and prospects]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriya «Ekononika» – Bulletin of Dnipropetrovsk University. Economics series*, pp. 23-30 [in Ukrainian].

Волошина О. О., Ковальова М. Ю., Боженко В. Є. Стан і тенденції розвитку фінансового забезпечення соціального захисту в Україні

У статті розглянуто стан і тенденції розвитку фінансового забезпечення соціального захисту в Україні. Виявлено сучасні проблеми фінансування сфери соціального захисту населення в Україні. Обґрунтовано важливість розуміння соціального захисту населення як системи фінансових відносин необхідної для компенсації соціальних ризиків і забезпечення соціальної безпеки. Розкрито сутність та особливості фінансового забезпечення соціального захисту населення. Проведено дослідження напрямів бюджетного фінансування соціальної сфери на державному рівні. Досліджено фінансовий механізм реалізації соціального захисту, який передбачає формування джерел фінансових ресурсів, що направляються на виконання відповідних

програм і заходів, а також обґрунтований вибір методів, форм та важелів їх використання. Доведено, що однією із вагомих перешкод на шляху ефективної реалізації в нашій країні соціальної політики є недостатній рівень її фінансового забезпечення у поєднанні з нерациональним плануванням, розподілом і неефективним використанням наявних фінансових ресурсів.

Ключові слова: фінансове забезпечення, соціальний захист, державний бюджет, видатки бюджетів, місцевий бюджет, бюджетне фінансування, соціальні послуги.

Voloshyna O., Kovaleva M., Bozhenko V. Status and Trends in the Development of Financial Support for Social Protection in Ukraine

The article considers the state and tendencies of development of financial provision of social protection in Ukraine. Modern problems of financing the sphere of social protection of the population in Ukraine are revealed. The importance of understanding the social protection of the population as a system of financial relations necessary to compensate for social risks and ensure social security is substantiated. The essence and features of financial provision of social protection of the population are revealed. The research of directions of budgetary financing of social sphere at the state level is carried out. The financial mechanism of realization of social protection which provides formation of the sources of the financial resources directed on performance of the corresponding programs and actions, and also the substantiated choice of methods, forms and levers of their use is investigated. It is proved that one of the significant obstacles to the effective implementation of social policy in our country is the insufficient level of its financial security in combination with irrational planning, distribution and inefficient use of available financial resources.

Keywords: financial provision, social protection, state budget, budget expenditures, local budget, budget financing, social services.

Волошина Е. А., Ковалева М. Ю., Боженко В. Е. Состояние и тенденции развития финансового обеспечения социальной защиты в Украине

В статье рассмотрены состояние и тенденции развития финансового обеспечения социальной защиты в Украине. Выявлены современные проблемы финансирования сферы социальной защиты населения в Украине. Обоснована важность понимания социальной защиты населения как системы финансовых отношений необходимой для компенсации социальных рисков и обеспечение социальной безопасности. Раскрыта сущность и особенности финансового обеспечения социальной защиты населения. Проведено исследование направлений бюджетного финансирования социальной сферы на государственном уровне. Исследован финансовый механизм реализации социальной защиты, который предусматривает формирование источников финансовых ресурсов, которые направляются на выполнение соответствующих программ и мероприятий, а также обоснован выбор методов, форм и рычагов их использования. Доказано, что одним из весомых препятствий на пути эффективной реализации в нашей стране социальной политики является недостаточный уровень ее финансового обеспечения в сочетании с нерациональным планированием, распределением и неэффективным использованием имеющихся финансовых ресурсов.

Ключевые слова: финансовое обеспечение, социальная защита, государственный бюджет, расходы бюджетов, местный бюджет, бюджетное финансирование, социальные услуги.

Стаття надійшла до редакції 31.08.2020

Прийнято до друку 15.09.2020

ДОСЛІДЖЕННЯ МОЖЛИВОСТІ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ЗАЙНЯТОСТІ В УКРАЇНІ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМ БЕЗРОБІТТЯ

Постановка проблеми. Однією із найгостріших соціально-економічних проблем розвитку сучасної української економіки є безробіття, що викликане як об'єктивними, так і суб'єктивними обставинами. З одного боку, це невід'ємна характеристика функціонування і розвитку ринкового суспільства, коли мова йде про мінімальний рівень безробіття в країні, який не може бути знижений і відповідає поняттю повної зайнятості. А з іншого, коли рівень безробіття перевищує природний рівень, – відбуваються втрати потенційного ВВП, знижується купівельна спроможність населення, нерационально використовується людський капітал.

З огляду на нинішню ситуацію, в якій знаходиться країна, безробіття – це найбільш гостра проблема, з якою стикається населення України в умовах сьогодення. Причиною цього є неефективність використання робочої сили у минулому і відсутність економічних умов, які б дали змогу людям застосовувати свої навички у продуктивній роботі за гідну плату, війна на сході країни. Саме тому це явище є як економічною, так і соціальною проблемою. Безробіття у нашій країні набуло масового характеру і несе реальну загрозу для державного та суспільного благополуччя.

Нинішній вал безробітних – найсерйозніше випробування для України за майже 20 років. Цього року через COVID-19 склалася складна ситуація, з якою бореться зараз весь світ. Пандемія коронавірусу внесла істотні корективи в плани і добробут населення України. Стрімке зростання безробіття і, відповідно, збідніння населення загрожує значними соціальними потрясіннями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми зайнятості і безробіття в Україні знайшли своє відображення у наукових доробках вітчизняних науковців, а саме: І. Кочуми [1], Е. Лібанової, О. Новікової, В. Онікієнко, Л. Ярової, А. Боришук та К. Семенова, І. Зайцева [2]. Л. Шаульської та Н. Якимової, О. Амоши, С. Бандур, Д. Богині, Л. Гальківа, О. Грішнєвої, М. Долішнього, А. Колота, О. С. Лисюк [3], В. Літинської [4] та багатьох інших.

Метою статті є виявлення можливості підвищення рівня зайнятості на ринку праці України за

результатами вивчення та аналізу проблем безробіття, особливо з урахуванням нинішнього введеного карантину через загрозу коронавірусу.

Виклад основного матеріалу. Безробіття є невід'ємною складовою ринкової економіки, одним із негативних наслідків самої природи ринку, результатом дії його головного закону – попиту і пропозиції. Безробіття є макроекономічною проблемою, яку формують такі фактори, як зміни в економіці, сповільнення темпів економічного розвитку, співвідношення цін на фактори виробництва, недостатній сукупний попит, інфляція, що сприяє скороченню капітальних вкладень, зниження реальних доходів населення, що викликає збільшення пропозиції зі зменшенням попиту на робочу силу, співвідношення цін на фактори виробництва, яке веде до переважання працездатних технологій, сезонні коливання виробництва, що здійснюють коливання у попиті на робочу силу, науково-технічний прогрес, що збільшує диспропорції між попитом і пропозицією робочої сили, недосконале трудове законодавство, низький рівень професійної підготовки й перепідготовки, неналежний рівень програм зайнятості та демографічні процеси, які відбуваються в країні.

Безробіття – соціально-економічне явище, за якого працездатне населення не може знайти роботу, стан зайнятості частини економічно активного населення [3].

Провівши аналіз наукової літератури, а також розглянувши різні визначення поняття «безробіття», ми дійшли висновку, що не існує єдиного погляду щодо цього соціально-економічного явища. Узагальнивши всі зазначені твердження пропонуємо таке розуміння поняття «безробіття».

Безробіття – це суспільна ситуація в країні, спричинена економічними, політичними або соціальними чинниками, за яких значна частина працездатного населення не може реалізувати свій трудовий і творчий потенціал через обмежену кількість вакантних робочих місць або через свою неконкурентоспроможність на ринку праці.

Безробіття в економічному житті – це перевищення пропозиції робочої сили над попитом на працю. Його не можливо скасувати, бо в кращому випадку воно може бути зведене до «природного»

рівня безробіття. Незважаючи на значне зменшення кількості безробітних, його рівень, як і раніше, досить високий.

Таким чином, безробіття зумовлено процесом соціально-економічного розвитку держави і суспільства. Воно є невід'ємним елементом розвитку виробництва. В певному сенсі можна сказати, що безробіття – це макроекономічне явище, що визначає темпи і рівень економічного розвитку країни.

У Законі України «Про зайнятість населення» безробіття трактується як соціально-економічне явище, за якого частина осіб не має змоги реалізувати своє право на працю та отримання заробітної плати (винагороди) як джерела існування [5].

Отже, серед учених немає єдиної думки щодо визначення поняття «безробіття» як складного і багатогранного явища. Безробітні поряд із зайнятими формують робочу силу країни. У реальному економічному житті безробіття виступає як перевищення пропозиції робочої сили над попитом на неї [1].

Виникнення безробіття призводить до таких наслідків: збільшення соціального напруження; збільшення осіб з психічними захворюваннями; посилення соціальної диференціації; виникнення випадків кримінального характеру; зниження трудової активності, а також рівня життя населення; скорочення податкових надходжень; зменшення ВВП; зростання витрат на допомогу безробітним [2].

Попри всі негативні наслідки, безробіття має й позитивні сторони [2]:

- підвищення соціальної цінності робочого місця;
- збільшення особистого вільного часу та свободи вибору місця роботи;
- зростання соціальної значимості й цінності праці;
- створення конкуренції між працівниками;
- стимулювання підвищення інтенсивності і продуктивності праці.

За ринкових умов безробіття є не тільки економічною, але й серйозною соціальною проблемою.

Причому соціальні аспекти даної проблеми є більш відчутними для суспільства і дуже актуальні наразі.

Проаналізуємо рівень безробіття в Україні за останні роки. Значної шкоди Україні завдала світова фінансова криза, окупація Криму та ситуація на сході країни. Саме тому найбільшого скорочення зайнятості на початку кризи зазнали такі сектори, як промисловість та будівництво. За останні чотири роки рівень безробіття в Україні знизився на 0,5%. Такі дані в січні 2020 р. оприлюднила Державна служба статистики України [4].

За час карантину, який триває з березня 2020 р., згідно Указу Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211, у зв'язку із загрозою поширення нової коронавірусної інфекції, рівень реального безробіття в Україні збільшився. Так, за підрахунками Торгово-промислової палати, в перші два тижні карантину кількість безробітних виросла на 500-700 тисяч, а за наступні два тижні – у квітні – додалося ще 500-600 тисяч осіб. І загалом сьогодні безробітних в Україні не менше 2,5-2,8 млн громадян. За оцінками Торгово-промислової палати України, рівень безробіття сьогодні складає 13,7-15,4%. Це найвищий показник за останні 15 років [6].

Безробіття є макроекономічною проблемою, яку формують такі чинники, як структурні зміни (міжгалузеві, внутрішньогалузеві, регіональні) в економіці (наприклад, упровадження нових технологій, згорання виробництва в традиційних галузях, закриття технічно відсталих підприємств), зниження темпів економічного розвитку, сезонні коливання виробництва, недостатній сукупний попит, інфляція, недосконале трудове законодавство, низький рівень професійної підготовки й перепідготовки, неналежний рівень програм зайнятості та демографічні процеси [2].

Розглянемо динаміку кількості безробітних та рівень безробіття в Україні за 2016-2020 рр. (див. таблицю). За даними Державної служби статистики України, щороку із січня до вересня кількість безробітних стабільно зменшується, а у 2020 р. кількість безробітних стрімко зростає.

Таблиця

Динаміка кількості безробітних та рівня безробіття в Україні
(сформовано авторами на основі опрацьованого джерела [6])

Роки	Безробітне населення		
	у середньому, тис. осіб	% до економічно активного населення	зареєстрованих безробітних
2016	1677,5	9,7%	407,2
2017	1697,3	9,9%	352,5
2018	1577,6	9,1%	341,7
2019	1486,9	8,6%	338,2
2020	2500,0-2800,0	13,7 % - 15,4%	900,0

У 2016 р. за 9 міс. роботу знайшли – 341,5 тис. осіб, які на початку року були безробітними, у 2017 р. така тенденція зберігалась: у вересні безробітних було на 303 тис. менше, ніж у січні [8], у 2018 р. – 417,3 тис. осіб, які на початку року були

безробітними [9]. У 2020 р. з початку дії карантину (з 12 березня по 31 липня 2020 р.) статус безробітного отримали 395 тис. осіб, що на 71% більше ніж за аналогічний період 2019 р.

Однак слід зазначити, що останнім часом зростання кількості зареєстрованих безробітних зупинилося. Так, у квітні статус безробітного отримали 149 тис. осіб, у травні їх кількість становила 97 тис. осіб, у червні – 75 тис. осіб, у липні – 68 тисяч.

Під час дії карантину фахівці центрів зайнятості не припиняють підбирати для безробітних підходящі вакансії, а для роботодавців – кваліфікований персонал. З 12 березня по 31 липня 2020 р. роботу вдалося знайти для 222 тис. громадян, з них – 151 тис. безробітних.

Криза, спричинена коронавірусною інфекцією, без перебільшення внесла суттєві корективи на український ринок праці. У сфері зайнятості спостерігалось суттєве зменшення кількості вакансій водночас із зростанням кількості безробітних громадян. Відтак на початок серпня на одне робоче місце претендувало 8 безробітних.

Станом на 3 серпня статус безробітного мають 506 тис. українців (у тому числі – з початку дії карантину статус безробітного отримали 395 тис. осіб).

Серед безробітних:

– за статтю: чоловіки – 211 тис. (або 42%), жінки – 295 тис. осіб (58%);

– за віковими групами: 31% – до 35 років; 29% – від 35 до 45 років; 26% – від 45 до 55 років, 14% – у віці понад 55 років;

– за освітою: 51% – вища освіта, 32% – професійно-технічна освіта, 17% – загальна середня освіта [7].

В першу чергу роботу втратили ті, хто неформально працював у галузях, діяльність яких була зупинена на час карантину. До них додалися і трудові мігранти, які повернулися в Україну, втративши роботу за кордоном. Сьогодні усі ці люди опинилися на роздоріжжі.

Зниження рівня безробіття сприятиме економічному розвитку України. Але подолання цієї проблеми потребує реалізації комплексу рішень, починаючи від адекватного розподілу державного замовлення при підготовці спеціалістів у навчальних закладах і завершуючи проведенням економічних реформ та залученням інвестицій.

Порівняємо дані (рис. 1) та розглянемо також графічно кількість безробітних за місцем проживання (рис. 2).

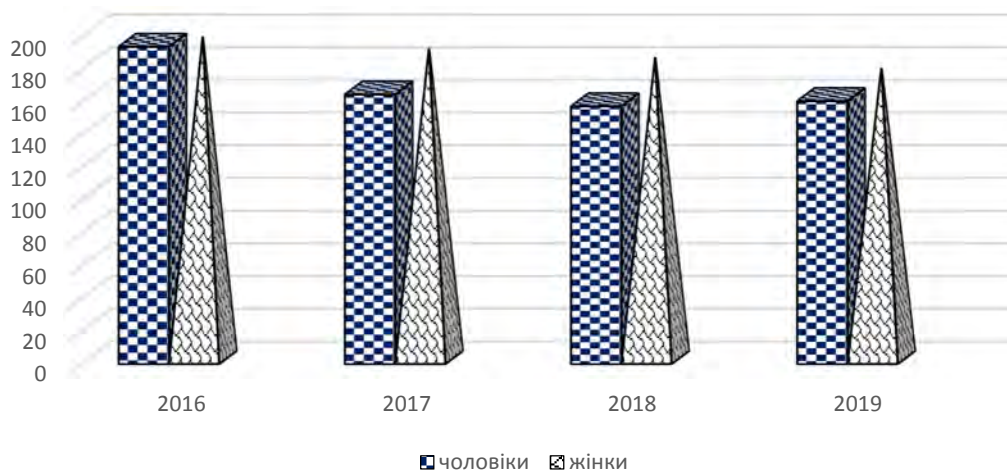

Рис. 1. Аналіз рівня безробіття в Україні за статтю у 2016-2019 рр., осіб
(сформовано авторами на основі опрацьованого джерела [6])

При аналізі безробіття населення важливо відзначити причини безробіття. Наведемо структуру безробітного населення України у 2019 р. (рис. 3).

Проаналізувавши структуру безробітних за даними рис. 3, можна стверджувати, що у 2017 р. в Україні найчастіше населення ставало безробітним через звільнення за власним бажанням (30% від загальної кількості безробітних), наступними причинами безробіття є звільнення з економічних передумов і неможливість працевлаштування після закінчення навчальних закладів загальної середньої освіти та вищих (20 та 18% безробітних відповідно). Безробітними ставали через демобілізацію з військової строкової служби (2% безробітних) [6].

Існує багато проблем щодо статистики безробіття в Україні, які не дають змогу об'єктивно оцінювати реалії безробіття в Україні, до них належить:

– відсутність статистики про осіб, які втратили надію на отримання роботи в Україні, які не стоять на обліку в службі зайнятості;

– статистика не враховує часткову зайнятість;

– неправдива інформація з боку безробітних.

Велика кількість робітників працюють без офіційного працевлаштування, тому майже неможливо перевірити тих, хто отримує виплати по безробіттю й задіяний у тіньовій економіці. Натомість статистика не бере до уваги, що саме через відсутність роботи 2,6-2,7 млн наших співвітчизників виїхали за кордон на заробітки [6].

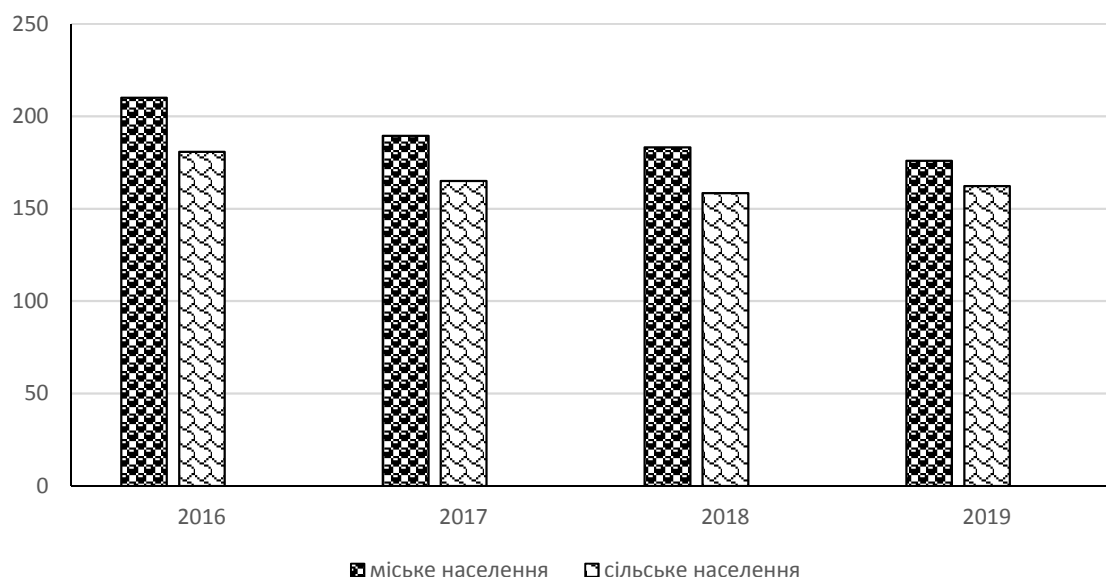

Рис. 2. Аналіз рівня безробіття в Україні за місцем проживання, тис. осіб
(сформовано авторами на основі опрацьованого джерела [6])

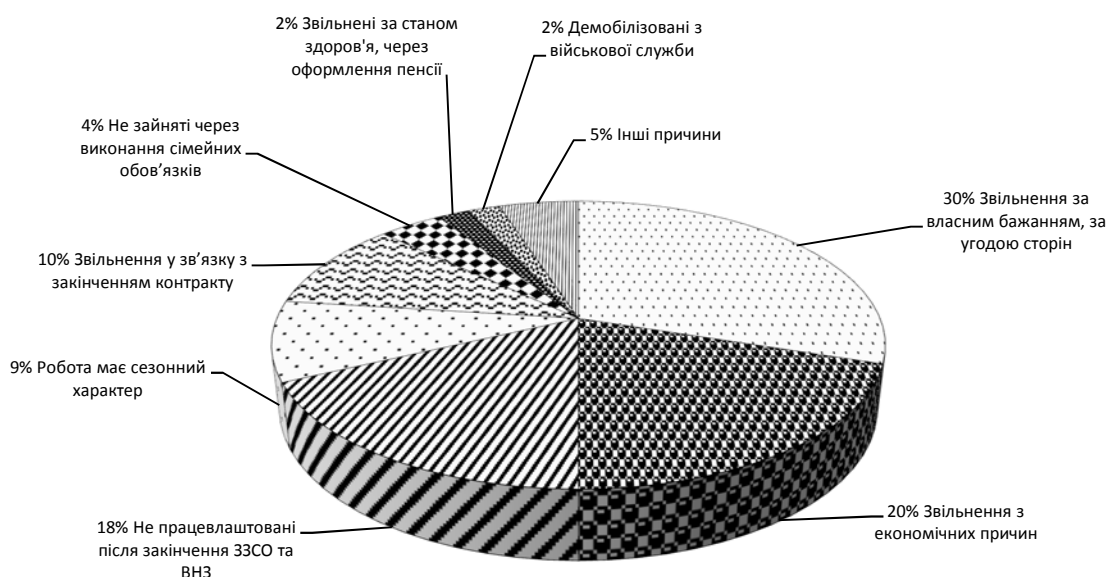

Рис. 3. Структура безробітного населення України у 2018 році за причинами незайнятості, %
(сформовано авторами на основі опрацьованого джерела [6])

Реальну ситуацію, яка сталася наразі в Україні, можемо бачити і без статистики. Враховуючи демографічну ситуацію, що склалася в різних регіонах України, можна передбачити, що при нинішньому рівні створення нових робочих місць і природному прирості населення рівень безробіття в регіонах у майбутньому набуде ще більшої гостроти.

На запит Укрінформу в Державній службі зайнятості України повідомили, що станом на 16 квітня 2020 р. кількість безробітних, зареєстрованих в центрах зайнятості, становить 400,9 тис. осіб, що на 86,5 тис., або на 27% більше ніж на цю ж дату мину-

лого року (станом на 16 квітня 2019 р. кількість безробітних становила 314,4 тис.).

За час з початку карантину, тобто починаючи з 12 березня в службі зайнятості зареєструвалося 89,2 тис. безробітних.

Сьогодні економічна криза впливає найбільше на сфери фінансових послуг, нерухомість, будівельну галузь, металургію, торгівлю, хімічну та добувну промисловість, однак перелік цей може бути набагато більшим. Також актуальною на ринку праці України є проблема мобільності робочої сили. Трансформаційні економічні перетворення в Укра-

їні створили можливості для появи нових умов та видів мобільності робочої сили.

Основні шляхи вирішення проблем безробіття мають включати цілу низку заходів, зокрема [1]:

- запровадити механізми захисту внутрішнього ринку праці країни;
- реалізувати Державні та регіональні програми зайнятості населення;
- знизити податки для підприємств за умови збереження робочих місць;
- застосувати економічні стимули фінансово-кредитного механізму для створення інвестиційного клімату та ефективного ринкового середовища;
- варто розвивати розгалужену систему державної служби зайнятості професійної орієнтації, підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів;
- необхідно сприяти підвищенню конкурентоспроможності робочої сили за рахунок поліпшення рівня освіти по професіях, необхідних на ринку праці;
- слід здійснювати кооперацію, спеціалізацію та інтенсифікацію виробництва на інноваційній основі з урахуванням зональної спеціалізації способом відновлення;
- гарантувати виплату заробітної плати, яка повинна бути не нижче законодавчо встановленого мінімального рівня заробітної плати (з 1 вересня 2020 р. 5000 грн), не допускати затримання з її виплати, через що організувати постійний всебічний контроль з боку державних органів;
- сформувати легалізацію тіньової зайнятості.

Наразі в Україні спостерігається тенденція невідповідності кількості безробітних, зареєстрованих у Державній службі зайнятості, кількості найнятих робітників, які скористалися послугами служби зайнятості. Гострою на сьогодні є проблема високої частки безробітних з вищою освітою в Україні.

Останнім часом також постійно загострюється ситуація із зайнятістю молоді в Україні. Частка молоді у загальній кількості безробітних досягла 26,4%.

На нашу думку, держава повинна проводити певні заходи для зниження рівня безробіття, а саме:

- вдосконалення нормативно-правової бази до міжнародних норм і стандартів;
- створення нових робочих місць у сфері малого та середнього бізнесу, оскільки він сприяє відродженню традиційних ремесл, народних промислів, кустарництва, розвитку туризму в Україні;
- розвиток сільського господарства через вдосконалення системи збуту продукції;
- розвивати «надомний» бізнес, бо це значно покращить рівень зайнятості населення в Україні;
- створення «сімейних ферм» у сільській місцевості;
- перепідготовка безробітних, залучення їх до суспільних робіт.

Першочерговим завданням для зниження рівня безробіття в державі має стати реалізація виваженої економічної політики, зорієнтованої на зменшення рівня бідності та безробіття, підвищення частки оплати праці в структурі реальних доходів населення, забезпечення стабільного розвитку національної економіки.

Сукупність цих заходів дасть можливість проаналізувати виконання регіональних програм, робити міжрегіональні порівняння, розрахувати витрати Фонду зайнятості на конкретні напрями державної політики зайнятості. Водночас державним органам влади необхідно якомога швидше створити відповідну правову базу з метою захисту прав наших громадян - заробітчан за кордоном.

Запорукою вирішення проблеми безробіття в Україні є розробка і реалізація широкого комплексу відповідних заходів, насамперед, у соціально-трудо-вій сфері. Варто звернути увагу на оновлення та підвищення технічного рівня робочих місць, зокрема, для того, щоб кожне з них забезпечувало зайнятому прожитковий мінімум і подальше збільшення заробітної плати (з урахуванням інфляції). Це дозволить привести заробітну плату у відповідність з продуктивністю праці, скасувати фіктивні робочі місця, зменшити приховане безробіття [5].

Запровадження запропонованих вище шляхів подолання безробіття значно покращить ситуацію зайнятості на національному ринку праці, що сприятиме поліпшенню як економічного, так і соціального рівня розвитку українського суспільства.

Висновки з проведеного дослідження. При прогнозуванні подальшої ситуації з безробіттям в Україні, слід враховувати фактори, які спричиняють зменшення чи зростання його рівня. Так, до зростання приведуть:

- необхідність подальшої структурної перебудови економіки;
 - дефіцитність інвестицій для створення нових робочих місць, особливо для внутрішньо переміщених осіб;
 - підвищення мінімальної заробітної плати.
- Це, безперечно, проявиться у таких економічних та соціальних наслідках, як:
- скорочення обсягів виробництва ВВП;
 - зниження податкових надходжень до державного бюджету;
 - зростання витрат на виплату соціальної допомоги безробітним;
 - знецінення ефекту від отримання вищої освіти та професійного навчання;
 - посилення соціальної напруженості;
 - зниження трудової активності.

Для подолання безробіття в Україні потрібно проводити певні заходи, такі, як:

- практична реалізація державної та регіональної програм зайнятості;
- приведення законодавства України у відповідність із міжнародними нормами;

- захист внутрішнього ринку праці;
- забезпечення сприятливих умов для розвитку малого бізнесу та підприємницької діяльності безробітних;
- технічне оснащення та вчасна модернізація робочих місць, що дозволить забезпечити дотримання одного із головних принципів організації заробітної плати на підприємстві – перевищення темпів зростання продуктивності праці над темпами зростання заробітної плати, а також ліквідувати фіктивні робочі місця та зменшити приховане безробіття та ін.

Крім того, слід проводити роботу з підвищення конкурентоспроможності вітчизняної робочої сили за рахунок підвищення її якості, тобто зростання рівня загальної освіти; підвищення кваліфікації; мобільності працівників, що проявляється в першу чергу у розширенні діапазону оволодіння працівниками професією та спеціальностями, а також здатності швидко змінити місце роботи (перейти в інший структурний підрозділ, філію, представництво в іншому регіоні чи країні) і, звичайно, розвивати ті галузі, які дають змогу повноцінно відтворювати індивідуальний людський капітал (медицину, культуру, спорт). Особливих зусиль слід прикладати аби створити (забезпечити) гідні умови та оплату праці в усіх секторах вітчизняної економіки, щоб зменшити міграційні потоки на настрої населення, в першу чергу це стосується переселенців.

Наразі тактика державної підтримки зайнятості та стримування падіння доходів виглядають більш-менш адекватними. Але вже зараз потрібно думати про те, як країна має жити після карантину.

Література

1. Кочума І. Ю. Стан зайнятості та безробіття в Україні на сучасному етапі. *Фінансовий простір*. 2011. № 3. С. 119-126. 2. Зайцева І. С. Проблеми зайнятості та безробіття в Україні та країнах Європейського Союзу. *Управління розвитком*. 25.03.2016. № 11. С. 125-130. 3. Лисюк О. С. Безробіття як соціально-економічна проблема населення України. *Зб. наук. праць ВНАУ*. 2012. № 4(70). С. 48-53. 4. Літинська В. А. Державне регулювання зайнятості населення в Україні. *Економічний Вісник Донбасу*. 2013. № 3. С. 260-263. 5. Закон України «Про зайнятість населення» від 03.10.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2148-19#n708>. 6. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. 7. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/z-pochatku-roku-poslugami-sluzhbi-zajnyatosti-skoristalisya-ponad-17-mln-ukrayinciv>.

References

1. Kochuma I. Yu. (2011). Stan zainiatosti ta bezrobittia v Ukraini na suchasnomu etapi [The state of employment and unemployment in Ukraine at the present stage]. *Finansovyi prostir – Financial space*, 3, pp. 119-126 [in Ukrainian].

2. Zaitseva I. S. (2016). Problemy zainiatosti ta bezrobittia v Ukraini ta krainakh Yevropeiskoho Soiuzu [Problems of employment and unemployment in Ukraine and the countries of the European Union]. *Upravlinnia rozvytkom – Development management*, 11, pp. 125-130 [in Ukrainian].

3. Lysiuk O. S. (2012). Bezrobittia yak sotsialno-ekonomichna problema naselennia Ukrainy [Unemployment as a socio-economic problem of the population of Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats VNAU – Collection of scientific works of VNAU*, 4 (70), pp. 48–53 [in Ukrainian].

4. Litynska V. A. (2013). Derzhavne rehuliuвання zainiatosti naselennia v Ukraini [State regulation of employment in Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 3, pp. 260-263 [in Ukrainian].

5. Закон України «Про зайнятість населення» від 03.10.2017 р. [Law of Ukraine "On Employment" of 03.10.2017]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2148-19#n708> [in Ukrainian].

6. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). [ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua/). Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

7. Government portal. [kmu.gov.ua](https://www.kmu.gov.ua/news/z-pochatku-roku-poslugami-sluzhbi-zajnyatosti-skoristalisya-ponad-17-mln-ukrayinciv). Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/z-pochatku-roku-poslugami-sluzhbi-zajnyatosti-skoristalisya-ponad-17-mln-ukrayinciv> [in Ukrainian].

Гіріс В. Б., Маргієва М. М., Дріго С. С., Юркін А. О. Дослідження можливості підвищення рівня зайнятості в Україні за результатами аналізу проблем безробіття

У статті досліджено стан безробіття в Україні, зокрема встановлено, що фінансово-економічна криза, пов'язана з військовими діями всередині країни, і коронавірусна інфекція суттєво загострили цю проблему. Це проявилось в першу чергу в зменшенні частки економічно активного населення працездатного віку в чисельності населення в цілому і зростання чисельності безробітного населення працездатного віку. Також встановлено, що, внутрішнє переселення і зростання за рахунок цього рівня безробіття, а також посилення еміграційних намірів серед внутрішньо переміщених осіб на тлі і так досить високої чисельності працюючих за кордоном. А також криза, викликана коронавірусною інфекцією, без перебільшення внесли суттєві корективи в український ринок праці. У сфері зайнятості спостерігалось суттєве зменшення кількості вакансій одночасно зі зростанням числа безробітних громадян. У першу чергу роботу втратили ті, хто неформально працював в галузях, діяльність яких була зупинена на час карантину. До них додалися і трудові мігранти, які повернулися в Україну, втративши роботу за кордоном. Сьогодні всі ці люди опинилися на роздоріжжі.

Запропоновано можливі шляхи зниження безробіття в країні. Зниження рівня безробіття сприятиме економічному розвитку України. Але подолання цієї проблеми потребує реалізації комплексу рішень, починаючи від адекватного розподілу державного замовлення при підготовці спеціалістів у навчальних закладах і завершуючи проведенням економічних реформ та залученням інвестицій.

Реальну ситуацію, яка сталася наразі в Україні, можемо бачити і без статистики. Враховуючи демографічну ситуацію, що склалася в різних регіонах України, а також карантин, можна передбачити, що при нинішньому рівні створення нових робочих місць і природному прирості населення рівень безробіття в регіонах у майбутньому набуде ще більшої гостроти.

Ключові слова: безробіття, рівень безробіття, економічно активне населення, зайнятість, коронавірус.

Гітис В. Б., Маргієва М. М., Дріго С. С., Юркін А. А. Исследование возможности повышения уровня занятости в Украине по результатам анализа проблем безработицы

В статье исследовано состояние безработицы в Украине, в частности установлено, что финансово-экономический кризис, связанный с военными действиями внутри страны, и коронавирусная инфекция существенно обострили эту проблему. Это проявилось в первую очередь в уменьшении доли экономически активного населения трудоспособного возраста в численности населения в целом и росте численности безработного населения трудоспособного возраста. Также установлено, что внутреннее переселение и рост за счет этого уровня безработицы, а также усиление эмиграционных намерений среди внутренне перемещенных лиц на фоне и так достаточно высокой численности работающих за рубежом, а также кризис, вызванный коронавирусной инфекцией, без преувеличения внесли существенные коррективы в украинский рынок труда. В сфере занятости наблюдалось существенное уменьшение количества вакансий одновременно с ростом числа безработных граждан. В первую очередь работу потеряли те, кто неформально работал в отраслях, деятельность которых была остановлена на время карантина. К ним добавились и трудовые мигранты, которые вернулись в Украину, потеряв работу за рубежом. Сегодня все эти люди оказались на распутье.

Предложены возможные пути снижения безработицы в стране. Снижение уровня безработицы будет способствовать экономическому развитию Украины. Но преодоление этой проблемы требует реализации комплекса решений, начиная от адекватного распределения государственного заказа при подготовке специалистов в учебных заведениях и заканчивая проведением экономических реформ и привлечением инвестиций.

Реальную ситуацию, которая произошла сегодня в Украине, можем видеть и без статистики. Учитывая демографическую ситуацию в разных регионах Укра-

ины, а также карантин, можно предвидеть, что при нынешнем уровне создания новых рабочих мест и естественном приросте населения уровень безработицы в регионах в будущем приобретет еще большую остроту.

Ключевые слова: безработица, уровень безработицы, экономически активное население, занятость, коронавирус.

Gitis V., Margieva M., Drigo S., Yurkin A. Research of the possibility of increasing level of employment in Ukraine based on the results of the analysis of unemployment problems

The article examines the state of unemployment in Ukraine, in particular, it is established that the financial and economic crisis associated with hostilities within the country, and coronavirus infection have significantly exacerbated this problem. This manifested itself primarily in a decrease in the share of economically active population of working age in the population as a whole and an increase in the number of unemployed population of working age. It is also established that internal resettlement and growth due to this level of unemployment, as well as the strengthening of emigration intentions among internally displaced persons against the background of a fairly high number of workers abroad. As well as the crisis caused by coronavirus infection, without exaggeration, made significant adjustments to the Ukrainian labor market. In the field of employment, there was a significant decrease in the number of vacancies along with an increase in the number of unemployed citizens. First of all, those who worked informally in industries whose activities were suspended during quarantine lost their jobs. They were joined by migrant workers who returned to Ukraine after losing their jobs abroad. Today, all these people are at a crossroads.

Possible ways to reduce unemployment in the country are suggested. Reducing unemployment will contribute to Ukraine's economic development. But overcoming this problem requires the implementation of a set of solutions, ranging from adequate distribution of public procurement in the training of specialists in educational institutions and ending with economic reforms and investment.

The real situation that has happened now in Ukraine can be seen without statistics. Given the demographic situation in different regions of Ukraine, as well as quarantine, we can predict that at the current level of job creation and natural population growth, unemployment in the regions in the future will become even more acute.

Keywords: unemployment, unemployment rate, economically active population, employment, coronavirus.

Стаття надійшла до редакції 04.09.2020

Прийнято до друку 15.09.2020

І. І. Смирнова,
кандидат економічних наук,
ORCID 0000-0002-6941-1276,

О. Ю. Лихошва,

Н. В. Рак,

Л. А. Горієва,

Донбаська державна машинобудівна академія, м. Краматорськ

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: СТАН І ПРОБЛЕМИ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Процес поглиблення інтеграції в світове економічне співтовариство передбачає багато істотних змін у системі управління державою, складовою якої є соціально-економічна система, на основі ідеї сполучення економічної ефективності як результату дієвості ринкових сил та соціального компромісу. Отже, пошук ефективних механізмів та дієвих методів функціонування системи соціального захисту є нагальним напрямком наукових досліджень та актуальним практичним завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем соціального захисту населення представлено у працях таких провідних науковців, як: Ю. Качуренко, В. Скуратівський, В. Трощинський, П. Ситник, Н. Борецька, П. Бригадін, В. Бакиров, І. Даниленко, К. Кизилова, І. Кузина, А. Чечель, Д. Тарасенко, О. Куценко та ін. Вклад учених у дослідження актуальних питань функціонування соціальної сфери є дуже вагомим, але не слід недооцінювати необхідність розвитку та вивчення питань, які стосуються подальшого розвитку соціальної сфери на шляху євроінтеграційних процесів.

Метою статті є дослідження сучасного рівня соціального захисту населення в Україні, визначення проблем фінансування соціального захисту населення в умовах ринкової економіки.

Виклад основного матеріалу. В умовах розбудови української державності та розвитку ринкових відносин потребують гарантій соціального захисту усі прошарки населення України особливо пільгові категорії громадян. Виникає зростання потреби в ефективному соціальному захисті, викликаному погіршенням добробуту населення в умовах економічних і соціальних перетворень при переході до ринкового розвитку суспільства, коли значна кількість людей поставлена на межу виживання. Поглиблюється соціальне та майнове розшарування, що призводить до розбалансування можливостей вдоволення основних соціальних потреб населення. Продовжують залишатись низькими рівень та якість життя.

За останні роки збільшилася майже вдвічі кількість пенсіонерів за віком, безпритульних і нужден-

них, що вимагає від держави забезпечення соціальних гарантій та організації ефективної соціальної підтримки цих верств. Важливе місце у системі державного соціального захисту займає соціальна допомога. Це турбота держави про громадян, які потребують підтримки, сприяння у зв'язку з віком, станом здоров'я, спеціальним станом та малозабезпеченістю. Отже, завданням соціальної допомоги є полегшення матеріального стану людей незалежно від їх трудової діяльності.

Соціальний захист в Україні реалізується через матеріальне забезпечення економічно активного населення (шляхом соціального страхування); пенсійне забезпечення; соціальну допомогу найбільш вразливим категоріям; матеріальну допомогу сім'ям з дітьми; компенсації, індексації та пільги населенню; соціальне обслуговування тощо. Таким чином, соціальний захист здійснюється за допомогою соціального забезпечення та соціальної допомоги. Інституційно-функціональна система фінансового забезпечення соціального захисту населення в Україні представлена на рис. 1.

Фінансове забезпечення соціального захисту громадян має багатоканальну структуру, яка складається з коштів державного та місцевих бюджетів, державних та недержавних соціальних фондів, суб'єктів господарювання різних форм власності та добродійних (благодійних) фондів і здійснюється шляхом перерозподілу частини вартості валового внутрішнього продукту на основі соціальної солідарності, що передбачає взаємну допомогу всіх учасників системи соціального захисту. Така взаємодопомога реалізується у вигляді перерозподілу коштів між різними соціально-економічними та соціально-демографічними групами населення. Можна виділити три складові соціальної солідарності: по-перше, забезпечується об'єднанням різних ризиків при однакових страхових внесках (саме тут присутній зв'язок із правилом перерозподілу принципу соціального страхування); по-друге, передбачається інтертемпоральний (міжчасовий) перерозподіл. Мова йде про так званий договір поколінь, згідно з яким відбувається перерозподіл прибутків від працездатних молодих до непрацездатних старих членів сус-

пільства; по-третє, соціальна солідарність є основою інтерперсонального (міжособистісного) перерозподілу. У цьому разі перерозподіл прибутків здійсню-

ється: між найбагатшими й найбіднішими соціальними групами; безпосередньо між застрахованими суб'єктами; між застрахованими й незастрахованими учасниками системи соціального захисту.

Рис. 1. Інституційно-функціональна система фінансового забезпечення соціального захисту населення в Україні
(сформовано авторами на основі опрацьованого джерела [1])

Слід відмітити, що в більшості країн світу поступово переходять до системи перерозподілу, яка відбувається не від багатих бідним чи не від однієї групи іншим, а від однієї фази життєвого циклу індивіда до іншої. Тобто все більшого значення набувають розподільчі відносини, що базуються на самозабезпеченні свого особистого захисту кожним індивідом шляхом формування різноманітних фондів фінансових ресурсів.

На думку Т. Стеценко, поняття «фінансове забезпечення соціального захисту населення» можна використовувати залежно від мети та змісту дослідження у різних варіантах. Так, за змістом воно є сукупністю цільових грошових фондів (бюджетного, пенсійного, страхових, благодійних тощо), призначених для задоволення суспільних потреб соціального захисту населення, а за формою – це відображення комплексу фінансових планів окремих ланок соціального захисту населення, де чітко визначені джерела та обсяги коштів, їх цільове спрямування на заходи соціального захисту населення. З іншого боку, під «фінансовим забезпеченням соціального захисту населення» можна розуміти діяльність держави та інших юридичних осіб, яка стосується вирішення фінансових питань, пов'язаних з наданням соціальних послуг населенню, що належать до сфери соціального страхування та соціального забезпечення [2, с. 131].

Основний перелік підстав для виникнення права на соціальний захист закладено в Конституції України, зокрема ст. 46 гарантує громадянам «право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних і інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними».

В умовах ринкової економіки основними формами розвитку інституту соціального захисту населення, кожна з яких передбачає власні методи та джерела фінансового забезпечення, є: соціальне забезпечення, соціальне страхування, соціальна допомога. Соціальне забезпечення передбачає надання соціального захисту певним категоріям населення (державні службовці, військові, діти-сироти тощо). Фінансове забезпечення таких соціальних видатків здійснюється за рахунок податкових надходжень у бюджет. На основі цього відбувається фінансування державної соціальної політики, в тому числі програм у галузі охорони здоров'я, середньої та вищої

освіти. Соціальне страхування передбачає матеріальне забезпечення економічно активного населення та пенсійне забезпечення. Фінансове забезпечення механізмів соціального захисту у системі соціального страхування здійснюється за рахунок страхових внесків членів страхового об'єднання, які при настанні страхового випадку отримують страхові виплати. Фінансове забезпечення виплат по соціальному страхуванню також може частково здійснюватися за рахунок державних дотацій або кредитів. Соціальний захист і соціальна справедливість забезпечуються тим, що громадяни мають вільний доступ до системи соціального страхування (на відміну від добровільного страхування), незалежно від наявності у них соціальних ризиків (похилий вік, хронічна хвороба, інвалідність тощо) і ступеня ймовірності цих ризиків. Це надає соціальному страхуванню суспільної значимості й обумовлює обов'язковість участі громадян у цій системі. Соціальна допомога передбачає різні види соціальних виплат, дотацій, пільг, субсидій для покращення стану певних соціальних прошарків населення шляхом соціальних програм та забезпечення діяльності мережі відповідних соціальних закладів. Людина, яка потрапила в скрутне становище і не може самостійно з нього вийти, може звернутись по допомогу до відповідних інстанцій і розраховувати на соціальний захист (соціальні виплати, соціальні послуги) в обсязі, достатньому для подолання проблем, що зумовили звернення по допомогу. Так само, як і у разі здійснення соціального забезпечення, соціальна допомога передбачає фінансове забезпечення соціальних видатків за рахунок податкових надходжень до бюджету. Слід зазначити, що питання про надання соціальної допомоги розглядається індивідуально, згідно з чинним законодавством і стосовно людей, що в силу різних обставин суттєво знизили свій рівень життя.

Безпосередньо методи фінансового забезпечення в Україні реалізуються через три основні форми соціального захисту: соціальне страхування, соціальне забезпечення та соціальну допомогу. Сам процес фінансового забезпечення можна умовно поділити на два етапи: 1) формування фінансових ресурсів; 2) використання фінансових ресурсів. Кожен з етапів характеризується набором певних елементів.

Основним джерелом фінансових ресурсів у соціальному захисті є ВВП, у процесі розподілу та перерозподілу якого формуються первинні та вторинні доходи інституційних секторів економіки, частина яких через сплату податків та соціальних внесків (обов'язкових чи добровільних) спрямовується на формування централізованих та децентралізованих фондів фінансових ресурсів. Ці джерела можна об'єднати у три великі групи: 1) державні централізовані фонди (до них відноситься державний та місцеві бюджети, а також усі соціальні фонди, які входять до їх складу); 2) державні децентралізовані фонди (до даної групи входять фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування); 3) недержавні соціальні фонди (які формуються за рахунок добровільних внесків підприємств, населення та держави). Однією з головних умов успішного функціонування системи соціального захисту є збалансування потреби у фінансових ресурсах з наявними доходами. Основні фактори, які впливають на потребу у фінансових ресурсах для соціального захисту населення, представлені на рис. 2.

Незважаючи на значну кількість чинників, які прямо чи опосередковано впливають на фінансове забезпечення, все-таки найбільший вплив на потребу у фінансових ресурсах має кількість та розмір соціальних трансфертів, які існують у системі соціального захисту.

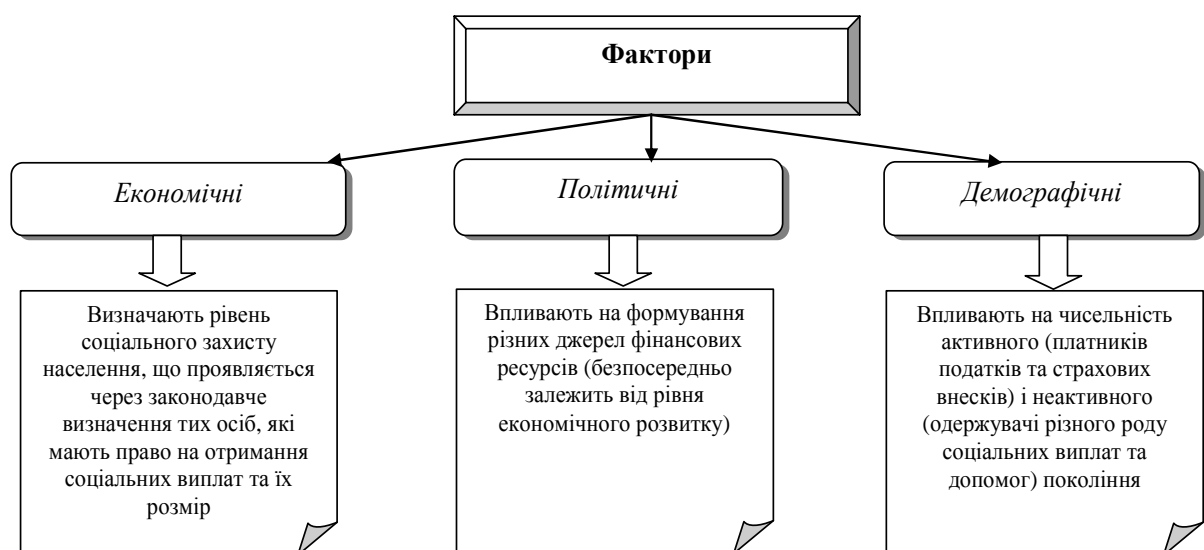

Рис. 2. Основні фактори, які впливають на потребу у фінансових ресурсах для соціального захисту населення
(сформовано авторами на основі опрацьованого джерела [3])

Соціальні трансфerti надаються через різні програми соціального захисту населення. В останні роки в багатьох країнах світу, зокрема і в Україні, спостерігається послаблення соціальної ролі держави, що викликано, насамперед, кризою державних фінансів. Відбувається скорочення державних соціальних програм або зменшення їх фінансування. Більшу вагу починає відігравати соціальне страхування, зокрема недержавне. За таких умов, оптимального фінансового забезпечення соціального захисту можна досягнути лише за гармонійного розвитку усіх форм соціального захисту, що ніяким чином не повинно позначитися на соціальній захищеності громадян України. Тому, на нашу думку, пошук шляхів вирішення проблеми фінансування соціального захисту повинен бути направлений, насамперед, на оптимальний перерозподіл фінансових ресурсів у системі соціального захисту, а не на подальше скорочення його програм.

Стратегія соціально-економічного розвитку України чітко декларує європейський вибір держави, що передбачає створення умов для набуття членства в Європейському Союзі шляхом масштабного впровадження загальноєвропейських норм і стандартів до законодавства та системи державного управління.

Досягнення стратегічних і тактичних пріоритетів соціального захисту населення не можливе без розбудови відповідного механізму їхньої реалізації у розрізі трьох складових: правової, організаційної та фінансової підсистем. Правова підсистема механізму реалізації соціального захисту населення має передбачати розробку і затвердження комплексу нормативно-правових актів, що формують юридичне підґрунтя для прийняття практичних рішень, а саме: визначають коло осіб, на яких поширюються заходи соціального захисту та принципи його надання; врегульовують сфери відповідальності самих індивідів, суб'єктів господарювання і держави (в тому числі центральних органів влади, місцевого самоврядування) у царині соціального захисту; за-

кріплюють види та форми матеріальної, фінансової та інших видів допомоги, які надаються в рамках реалізації заходів соціального захисту та ін. Організаційна підсистема механізму реалізації соціального захисту має передбачати формування системи його організаційного забезпечення, а саме: мережі органів загальної та спеціальної компетенції у сфері соціального захисту населення, розподіл повноважень і відповідальності між органами управління соціальним захистом на різних рівнях адміністративно-територіального устрою та ін. [4].

Фінансовий механізм реалізації соціального захисту населення передбачає формування джерел фінансових ресурсів, що направляються на виконання відповідних програм і заходів, а також обґрунтований вибір методів, форм та важелів їх використання. У ринковій економіці соціальний захист населення реалізується за допомогою фінансових ресурсів усіх економічних агентів: домашніх господарств, суб'єктів господарювання і держави. Незважаючи на доволі диверсифіковану структуру джерел фінансування соціального захисту населення, головну роль серед них все ж відіграють кошти, акумульовані у централізованих і децентралізованих фондах фінансових ресурсів держави. Поряд зі коштами бюджетів усіх рівнів, важливим джерелом фінансування соціального захисту населення виступають кошти соціального страхування, в першу чергу Пенсійного фонду України. За рахунок коштів системи соціального страхування формується добробут більшості громадян після завершення ними активної трудової діяльності, а також у випадку реалізації соціальних ризиків, що призвели до тимчасової чи постійної втрати працездатності.

Найпершим видом соціального захисту, встановленим законодавством України, є мінімальний розмір заробітної плати. На практиці її величина ніяк не може досягти прожиткового мінімуму і ледве забезпечує виживання людини [5, с. 586].

Динаміку зміни мінімальної заробітної плати у 2011-2019 рр. наведено на рис. 3.

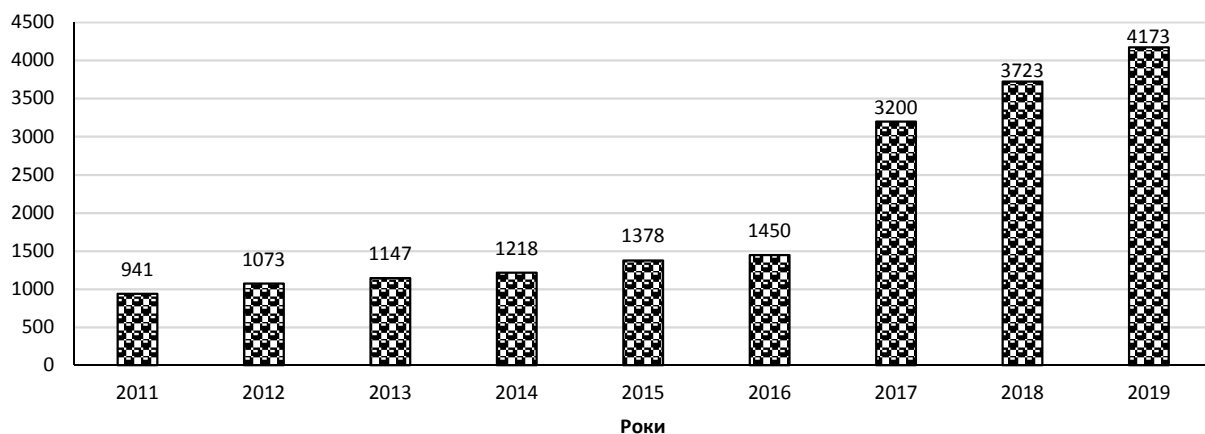

Рис. 3. Динаміка мінімальної заробітної плати у 2011-2019 рр., грн
(сформовано авторами на основі опрацьованого джерела [5])

Очевидно, що встановлений нині розмір мінімальної заробітної плати аж ніяк не може задовольнити потреби працівника та його родини. За таких умов заробітна плата втрачає свою мотиваційну функцію щодо забезпечення відтворення робочої сили і стимулу до праці [5, с. 586].

Також зі зростання мінімальної заробітної плати населення України відбулися зміни в соціальному забезпеченні пенсіонерів, для більше детального аналізу розглянуто динаміку за 2013-2019 рр. (рис. 4).

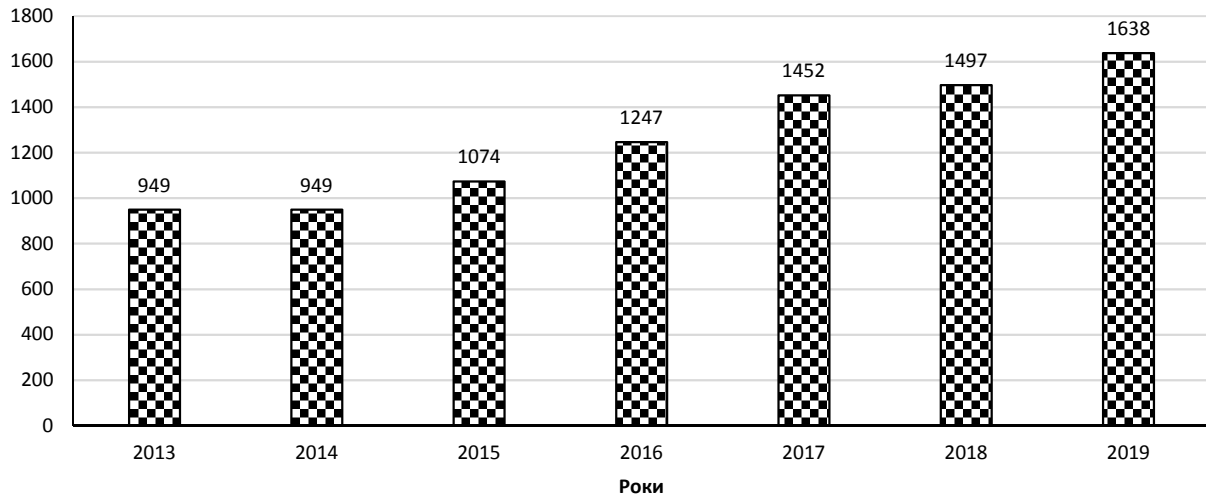

Рис. 4. Динаміка мінімальної пенсії за віком у 2013-2019 рр., грн
(сформовано авторами на основі опрацьованого джерела [5])

Отже, проаналізувавши рис. 3 та 4, можна побачити, що спостерігається тенденція до збільшення як мінімальної заробітної плати, так і мінімальної пенсії. Мінімальна заробітна плата у 2019 р. порівняно з 2011 р. збільшилась на 3232 грн (на 343,4%), основний скачок якої відбувся у 2017 р. з 1450 грн аж до 3200 (на 120,7%). Мінімальна пенсія за віком у 2019 р. порівняно з 2013 р. збільшилась на 689 грн (на 72,6%).

Однією з найбільших проблем системи соціального забезпечення є неефективність вітчизняної системи соціальних пільг. Так, в Україні згідно з чинним законодавством пільги надаються за категоріальним принципом, тобто громадяни отримують їх у результаті приналежності до тієї чи іншої пільгової категорії громадян. При цьому не враховуються доходи і матеріальний добробут пільговика та його родини, оскільки пільги цим категоріям надаються без попередньої перевірки рівня їх доходів чи засобів існування, а розмір пільг встановлюється залежно від категорії отримувача.

Як наслідок, частка осіб, які отримують соціальну допомогу, серед тих, хто не належить до числа бідних за критерієм поточних доходів, навіть перевищує кількість отримувачів серед бідних. 2/3 загальної суми пільг та допомоги припадають на частку домогосподарств з середнім доходом, більшим за прожитковий мінімум. Окремі категорії громадян отримують пільги за багатьма підставами протягом тривалого періоду часу без оцінки потреби в них. Розміри допомоги, яку отримують «бідні» та «небідні», практично не різняться між собою. Оскільки

пільги переважно надаються незалежно від доходу та потреби в них (від чого потерпають найбільш бідні), вони неспроможні забезпечити бідним прожитковий мінімум. Загострює проблему ще й те, що доступ до пільг по країні вкрай нерівномірний: так, частка міських сімей, що користуються пільгами на оплату транспортних послуг, втричі перевищує аналогічний показник для сільського населення (12,6% та 30,9%). Значна кількість пільгових категорій осіб призвела до того, що майже третина населення України охоплена системою пільг. Згідно 83 законодавчих актів право на пільги мають 19,5 млн громадян, що складає понад третину населення України. До основних категорій громадян, які мають право на пільги, належать: ветерани праці (близько 4,9 млн осіб), з яких осіб, які мають особливі трудові заслуги перед батьківщиною (1,1 тис.); ветерани війни (близько 3,3 млн. осіб); особи які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи (близько 2,1 млн); діти війни (6,7 млн); особи, які мають право на пільги за професійною (службовою) ознакою (близько 1,3 млн); учасники АТО та Революції Гідності (5,4 млн); пенсіонери за віком (10,6 млн) [6]. Крім того, одна особа може отримати декілька статусів, що дають їй право на пільги, доплати, преференції, допомоги тощо. Усього в населення нині близько 36 млн таких посвідчень [7]. Також серед проблем у системі пільг слід назвати відсутність єдиного законодавства, що регулювало б сферу надання та отримання пільг – ця сфера регулюється багатьма законодавчими актами. Найгострішими проблемами соціального страхування є низький рівень охоплення бідного населення

соціальною підтримкою і низька адресність при наданні соціальної підтримки тощо (рис. 5).

Однією з проблем сьогодні є незавершеність соціальної реформи, відсутність політичної волі та політичного розуміння необхідності поглиблення та завершення соціальної, в першу чергу, пенсійної реформи. Це зумовлено хронічною нестачею коштів у пенсійних та інших фондах, та неефективне або не-

цільове використання їх. Також в системі соціального забезпечення є велика низка проблем наступного характеру: низька адресність соціальних пільг; невідповідність між розмірами пільг та реальними можливостями їх забезпечити; залишкове фінансування медичного забезпечення, що не дозволяє підтримувати систем медичного захисту на належному рівні (див. таблицю).

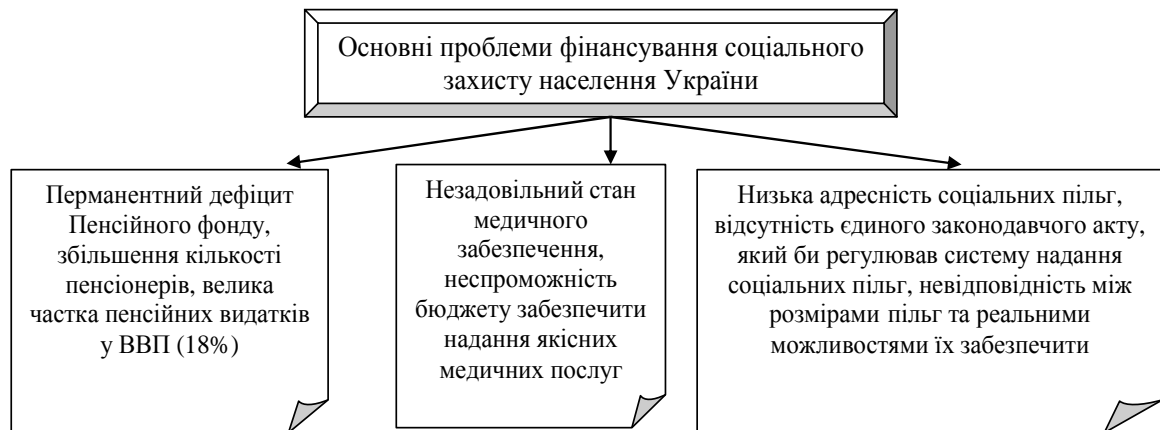

Рис. 5. Основні проблеми фінансування соціального захисту населення в Україні
(сформовано авторами на основі опрацьованого джерела [6])

Таблиця

Шляхи вирішення проблем соціального захисту населення України

Проблеми соціального захисту населення в Україні	Пропозиції щодо вирішення
Низька адресність соціальних пільг	Відхід від категоріального принципу надання пільг і орієнтація пільг на конкретну людину. З'ясування рівня доходів людини, яка претендує на пільгу, і надання пільги тільки у разі, якщо її дохід є нижчим за середній
Невідповідність між розмірами пільг та реальними можливостями їх забезпечити	Заборона на введення нових пільг, законодавче встановлення конкретного джерела фінансування для кожного виду пільг, введення обмеження «одна людина – одна пільга»
Дефіцитність Пенсійного фонду	З метою зменшення видаткової частини Пенсійного Фонду ввести максимальний розмір пенсії за віком, детінізація заробітної платні, що дозволить збільшити базу для нарахування пенсійних внесків
Залишкове фінансування медичного забезпечення	Запровадження обов'язкового медичного страхування, що дозволить зменшити навантаження на державний бюджет та водночас обмежити можливість покривати інші бюджетні видатки за рахунок видатків на охорону здоров'я

Сьогодні в Україні визначено такі стратегічні напрями розвитку соціальної політики:

- збільшення уваги на демографічну політику держави, яка виконуватиме функцію регулювання психологічної схильності людей до тієї чи іншої демографічної поведінки, яка водночас потребуватиме соціального захисту і допоможе розв'язати низку питань соціальної політики;
- створення екологічно та соціально безпечних умов життя;
- захист громадян від інфляції за допомогою своєчасної індексації доходів;

– обмеження безробіття та стимулювання зайнятості населення;

- погашення заборгованості із заробітної плати та соціальних виплат;
- розвиток соціальної інфраструктури, створення умов для виховання, освіти, духовного розвитку дітей, молоді тощо [8].

Таким чином, поступальний та динамічний розвиток України сьогодні повинен орієнтуватися на соціалізацію економічної системи з найповнішим урахуванням потреб, інтересів населення, його сти-

мулів до продуктивної трудової діяльності для реалізації власного професійно-кваліфікаційного потенціалу, всебічного розвитку, одержання гідної винагороди за результати праці. Пріоритетність вирішення соціальних завдань логічно впливає з об'єктивної необхідності створення умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів України, їх оптимальної інтеграції до світового економічного простору, який висуває нові вимоги до процесу відтворення населення, формування соціально-трудових відносин, розвитку всіх сфер життєзабезпечення населення та його основного складника – робочої сили. У зв'язку із цим необхідно трансформувати функції держави в управлінні соціальним розвитком; еволюція сучасних методів державного регулювання повинна відбуватися у напрямі зростання їх гнучкості, зміщення акцентів із регламентуючих та обмежуючих заходів на суто стимулюючі.

Висновки. Отже, в умовах економічної нестабільності та катастрофічної нестачі коштів, зростання числа осіб, що потребують державної допомоги, фінансування соціальної сфери залишається актуальною проблемою, для вирішення якої доцільно залучати не лише державу, а й пересічних громадян та господарюючі структури. Основними напрямками вдосконалення механізму фінансового забезпечення соціальної сфери повинні стати: посилення відповідальності за нецільове використання коштів; оптимальне розмежування повноважень щодо здійснення видатків між органами влади всіх рівнів; залучення неурядових організацій до надання соціальних послуг із метою підвищення їх якості тощо. Лише комплексне впровадження окреслених заходів дозволить досягти підвищення ефективності фінансування соціальної сфери та поліпшення якості життя населення як основної мети реалізації соціально-економічної політики держави.

Література

1. **Соціальний захист населення України:** монографія / за ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. Київ: НАДУ, 2009. 184 с. 2. **Стеценко Т. О.** Фінансові аспекти забезпечення соціального захисту населення в умовах суспільної трансформації. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2008. № 1 (80). С. 130-136. 3. **Мальований М. І.** Фінансові аспекти функціонування системи соціального захисту населення в Україні: монографія. Умань: СПД Сочинський, 2016. 496 с. 4. **Огіньська А. Ю.** Соціальний захист населення та фінансовий механізм його реалізації: теоретико-концептуальний зріз. *Економіка та держава: науково-практичний журнал*. 2018. № 4, квітень. С. 131-136. 5. **Державна служба статистики України.** URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. 6. **Про встановлення граничної вартості путівки (ліжко-дня) у 2017 році:** Наказ Міністерства соціальної політики України №575 від 06.04.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0493-17#Text>. 7. **Закон України "Про пенсійне забезпечення".** *Закони України*. Том 2. Київ: АТ "Книга", 1996. С. 254-

285. 8. **Антонюк П. П.** Соціальна безпека: значення та необхідність дослідження за умов динамічного середовища. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2012. № 3. Т. 2. С. 185-188. 9. **Клименко А. Л.** Соціальний захист і соціальне забезпечення в умовах євроінтеграції України: окремі аспекти. *Теорія і практика правознавства*. 2017. Вип. 2 (12). С. 1-10. 10. **Новікова О. Ф.** Управління розвитком підприємств в контексті соціальної відповідальності. *Економічний вісник Донбасу*. 2016. № 2(44). С. 153-157.

References

1. Vakulenko V. M., Orlatoho M. K. (Eds.). (2009). *Sotsialnyi zakhyst naseleennia Ukrainy* [Social protection of the population of Ukraine]. Kyiv, NAPA [in Ukrainian]. 2. Stetsenko T. O. (2008). *Finansovi aspekty zabezpechennia sotsialnoho zakhystu naseleennia v umovakh suspilnoi transformatsii* [Financial aspects of providing social protection of the population in the conditions of social transformation]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini – Formation of market relations in Ukraine*, 1 (80), pp. 130-136 [in Ukrainian]. 3. Malovanyi M. I. (2016). *Finansovi aspekty funktsionuvannia systemy sotsialnoho zakhystu naseleennia v Ukraini* [Financial aspects of functioning of system of social protection of the population in Ukraine]. Uman. Publisher "Sochinsky M.M." [in Ukrainian]. 4. Ohinska A. Yu. (2018). *Sotsialnyi zakhyst naseleennia ta finansovyi mekhanizm yoho realizatsii: teoretyko-kontseptualnyi zriz* [Social protection of the population and financial mechanism of its realization: theoretical and conceptual section]. *Ekonomika ta derzhava: naukovo-praktychnyi zhurnal – Economy and State: Scientific and Practical Journal*, 4, April, pp. 131-136 [in Ukrainian]. 5. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy* [State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). [ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua/). Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian]. 6. *Pro vstanovlennia hranychnoi vartosti putivky (lizhko-dnia) u 2017 rotsi: Nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy #575 vid 06.04.2017* [On establishing the maximum cost of a permit (bed-day) in 2017: Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine №575 dated 06.04.2017]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0493-17#Text> [in Ukrainian]. 7. Law of Ukraine "On Pension Provision". (1996). *Laws of Ukraine*. Vol. 2, pp. 254 - 285. Kyiv, JSC "Book" [in Ukrainian]. 8. Antoniuk P. P. (2012). *Sotsialna bezpeka: znachennia ta neobkhidnist doslidzhennia za umov dynamichnoho seredovyscha* [Social security: the importance and necessity of research in a dynamic environment]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky – Bulletin of Khmelnytsky National University. Economic sciences*, 3. Vol. 2, pp. 185-188 [in Ukrainian]. 9. Klymenko A. L. (2017). *Sotsialnyi zakhyst i sotsialne zabezpechennia v umovakh yevrointehratsii Ukrainy: okremi aspekty* [Social protection and social security in the conditions of European integration of Ukraine: separate aspects]. *Teoriia i praktyka pravoznavstva – Theory and practice of jurisprudence*, Issue 2 (12), pp. 1-10 [in Ukrainian].

10. Novikova O. F. (2016). Upravlinnia rozvytkom pidpriemstv v konteksti sotsialnoi vidpovidalnosti [Management of enterprise development in the context of social responsibility]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 2(44), pp. 153-157 [in Ukrainian].

Смирнова І. І., Лихошва О. Ю., Рак Н. В., Горієва Л. А. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми в Україні

У статті проаналізовано умови функціонування діючої системи соціального захисту населення України. Розглянуто теоретичні основи щодо форм та джерел фінансування і фінансового забезпечення системи соціального захисту. Досліджено особливості фінансування соціальних трансфертів через основні форми соціального захисту – соціальне забезпечення, соціальне страхування та соціальну допомогу. Визначено слабкі місця та шляхи удосконалення вітчизняної системи соціального захисту. Запропоновано підходи до розв'язання проблем фінансування в сфері соціального захисту населення.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальне страхування, соціальна допомога, фінансове забезпечення соціального захисту, соціальні ризики, соціальна політика.

Smyrnova I., Lykhoshva O., Rak N., Horiieva L. Social Protection of the Population at the Present Stage: State and Problems in Ukraine

The article analyzes the functioning conditions of the current system of social protection of the population of Ukraine. The theoretical foundations regarding the forms

and sources of financing and financial support of the social protection system are considered. The features of financing social transfers through the main forms of social protection – social security, social insurance, and social assistance – are investigated. Weaknesses and ways to improve the domestic social protection system are identified. Approaches to solving financing problems in the field of social protection of the population are proposed.

Keywords: social protection, social security, social insurance, social help, financial security of social protection, social risks, social politics.

Смирнова И. И., Лихошва О. Ю., Рак Н. В., Горієва Л. А. Социальная защита населения на современном этапе: состояние и проблемы в Украине

В статье проанализированы условия функционирования действующей системы социальной защиты населения Украины. Рассмотрены теоретические основы относительно форм и источников финансирования и финансового обеспечения системы социальной защиты. Исследованы особенности финансирования социальных трансфертов через основные формы социальной защиты – социальное обеспечение, социальное страхование и социальную помощь. Определены слабые места и пути совершенствования отечественной системы социальной защиты. Предложены подходы к решению проблем финансирования в сфере социальной защиты населения.

Ключевые слова: социальная защита, социальное обеспечение, социальное страхование, социальная помощь, финансовое обеспечение социальной защиты, социальные риски, социальная политика.

Стаття надійшла до редакції 14.08.2020

Прийнято до друку 15.09.2020

О. В. Шубна,

кандидат економічних наук, доцент,

Ю. В. Денисова,

О. С. Санчич,

А. В. Марильова,

ДВНЗ «Донбаська державна машинобудівна академія», м. Краматорськ

НОВІТНІ МЕТОДИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. За умов реформування ряду галузей економіки України, коли частина її громадян опинилась у складних життєвих обставинах спричинених інвалідністю та станом здоров'я і не здатна частково або повністю самостійно забезпечувати свою чи сімейну життєдіяльність, найголовнішим завданням органів соціального забезпечення державної влади є визначення ефективних інноваційних, організаційних та правових засад надання соціальних послуг таким особам, їх як найповнішого залучення у суспільне життя країни. Надавачі соціальних послуг комунального сектору, перебуваючи досі у некомерціалізованому статусі бюджетних установ, не зацікавлені позбутися частини бюджетного фінансування на користь недержавних надавачів, внаслідок чого чинять супротив застосування системи соціального замовлення, користуючись своїм наближенням до органів влади. Відсутність традицій соціального партнерства між органами державної влади та недержавними організаціями сприяє гальмуванню розвитку цього позитивного напрямку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наразі у вітчизняній літературі проблемам теоретичного та наукового осмислення функціонування системи надання соціальних послуг в умовах децентралізації приділяється недостатньо уваги. Найчастіше у дослідженнях ідеться про фінансові аспекти. Так, Л. Лисяк [1], О. Новікова та Л. Логачова [2] визначили такі проблеми фінансування галузей соціальної інфраструктури, як відсутність реально гарантованих зобов'язань держави щодо фінансового забезпечення соціальної сфери на місцевому рівні; неефективність механізмів витрачання коштів місцевих бюджетів; розпорошеність бюджетних ресурсів та неможливість концентрації фінансових ресурсів на пріоритетних напрямках соціального розвитку територіальних громад; відсутність реальних механізмів для пошуку та залучення додаткових джерел фінансових ресурсів розвитку соціальної інфраструктури на рівні місцевих органів влади. Проте, як вважають інші науковці [3; 4; 5], проблеми також виникають через недосконалість законодавчого регулювання прав органів місцевого самоврядування щодо здійснення повноважень у соціальній сфері та недостатній професіоналізм працівників соціальних

закладів, низьку якість послуг, їхню невідповідність потребам.

Метою статті є визначення новітніх методів удосконалення системи надання соціальних послуг в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процеси децентралізації кинули виклик сформованій в Україні системі надання соціальних послуг. Гостро постали питання про те, як мають взаємодіяти учасники системи в нових умовах, як має бути розмежовано повноваження між різними рівнями територіальних організацій у наданні послуг, яким чином стимулювати розвиток ринку соціальних послуг.

В умовах реалізації сучасних реформ ключова роль в управлінні соціальною сферою територіальних громад належить місцевим органам влади. Вони координують діяльність усіх господарських структур, зокрема і об'єктів соціальної інфраструктури, беруть участь у розробці та реалізації соціальних проєктів, вирішують питання розподілу коштів. Стан соціальної сфери та рівень задоволення соціальних потреб населення територіальних громад демонструють низку проблем. За часи незалежності близько 70% об'єктів соціальної інфраструктури було передано на баланси міських, сільських та селищних рад. Переважна більшість видатків соціальної сфери також передано на рівень громад. Місцева влада має здійснювати фінансування об'єктів соціальної інфраструктури з місцевих бюджетів. Видатки на розвиток соціальної сфери (охорона здоров'я, освіта, культура, соціальний захист та соціальне забезпечення) традиційно складають переважну частину видатків місцевих бюджетів. Довший час, застосування чинної схеми міжбюджетних трансфертів призвело до ситуації, коли органи місцевого самоврядування фактично були позбавлені можливості самостійно вирішувати власні проблеми та повноцінно управляти соціальною інфраструктурою через відсутність власних коштів. Об'єкти соціальної інфраструктури і сьогодні залишаються залежними від субвенцій. Крім того більшу частину видатків, що спрямовуються на утримання об'єктів соціальної інфраструктури використовують на виплату заробітної плати як захищеної статті бюджетного фінансування. Така ситуація вимагає активних дій у сфері

оптимізації мережі об'єктів соціальної інфраструктури та раціонального їх розміщення в межах новостворених об'єднаних територіальних громадах (ОТГ). Вкрай актуальним залишається і питання налагодження всієї системи фінансування соціальних потреб ОТГ в частині отримання міжбюджетних

трансфертів, фінансування проєктів, а також впровадження європейських стандартів щодо надання послуг. На рис. 1 представлено динаміку зростання доходів загального фонду місцевих бюджетів на одного мешканця за січень-листопад 2016-2019 років.

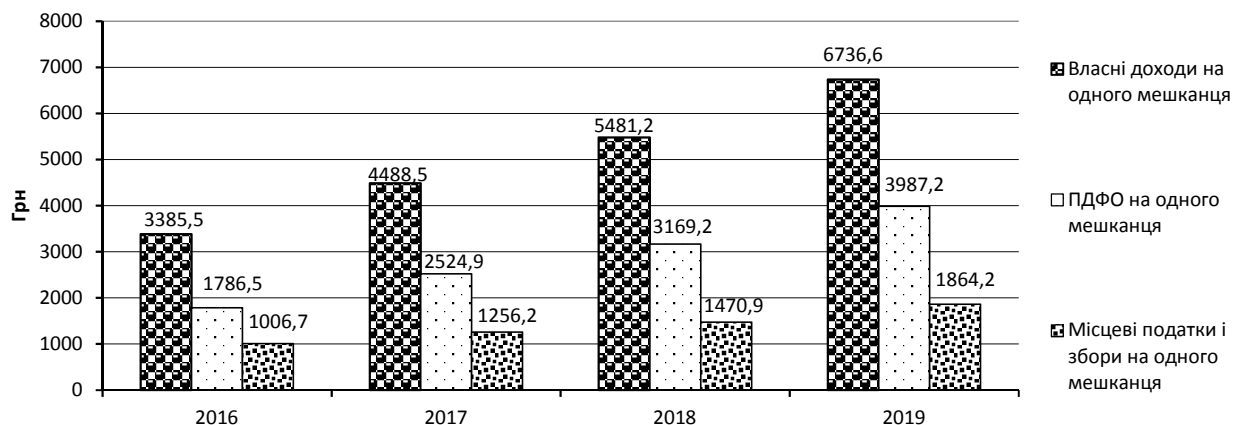

Рис. 1. Динаміка зростання доходів загального фонду місцевих бюджетів на одного мешканця за січень-листопад 2016-2019 років
(сформовано авторами на основі джерела [6])

З 1 січня 2020 року набув чинності новий Закон України «Про соціальні послуги» [7]. Він має замінити чинний Закон України із такою самою назвою [8], який був ухвалений у 2003 році і неодноразово зазнавав правок. Новий закон вважають однією зі складових адміністративно-територіальної реформи в Україні, адже він спрямований, зокрема, на розмежування повноважень у соціально-економічних сферах між органами місцевого самоврядування різних рівнів. Проте багато з того, що стосується надання соціальних послуг, досі залишається на стадії правової невизначеності, особливо в об'єднаних територіальних громадах.

Сьогодні існує значна кількість невирішених питань, пов'язаних із нововведеннями в соціальній політиці держави, починаючи з законодавчого рівня і завершуючи практичною реалізацією цілей соціальної політики та наданням соціальних послуг на місцях. Серед них особливо гостро постають проблеми розвитку ринку соціальних послуг, ліцензування соціальних послуг та наявності стандартів їх надання, впровадження нових моделей надання соціальних послуг, співпраці держави та недержавних організацій, впровадження механізму соціального замовлення, недосконалість законодавства у соціальній сфері.

Інноваційним методом соціальної політики є інтегрований підхід у наданні соціальних послуг, що відчутно посилює їх ефективність завдяки покращеній скоординованості дій соціальних служб. У цьому відношенні слід відзначити впровадження нових проєктів, що містять інноваційні підходи до реформування системи опіки над дітьми, до роботи із вразливими сім'ями. Розвиток інтегрованого підходу до надання соціальних послуг уразливим

сім'ям та дітям спрямований насамперед на забезпечення права дитини на сімейне виховання. Цей підхід передбачає надання комплексних соціальних послуг на основі оцінки потреб дітей і сімей, забезпечення активної участі клієнтів у плануванні й моніторингу соціальних послуг, залучення ресурсів громади до вирішення проблем дітей і сімей, подолання складних життєвих обставин. Успішна реалізація інтегрованого підходу здійснюється на принципах тісної співпраці органів державного управління, закладів соціального захисту дітей та громадських організацій. На рис. 2 представлено основні нововведення системи надання соціальних послуг, що вступили у силу з 1 січня 2020 року.

Базові соціальні послуги – в кожній громаді, при наявності потреби, мають бути розвинуті такі послуги, які умовно можна поділити на такі групи: превентивні/профілактичні: консультування, інформування, соціальна профілактика; для осіб/сімей, що потрапили у складні життєві обставини: соціальний супровід, соціальна адаптація, соціальна інтеграція та реінтеграція, натуральна допомога, представництво інтересів, посередництво (медіація); для осіб з інвалідністю та похилого віку: підтримане проживання, догляд вдома, фізичний супровід осіб з інвалідністю, які мають порушення опорно-рухового апарату та пересуваються на кріслах колісних, порушення зору, переклад жестовою мовою; для дітей з інвалідністю: супровід під час інклюзивного навчання, денний догляд; кризові послуги: екстрене (кризове) втручання; надання притулку; для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: догляд та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних.

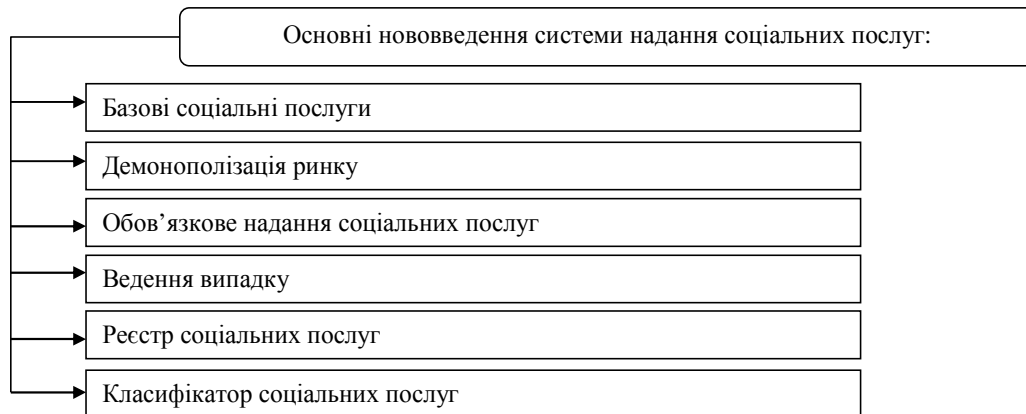

Рис. 2. Основні нововведення системи надання соціальних послуг
(сформовано авторами на основі джерела [9])

Всі ці послуги мають надаватися у громаді, максимально наближено до проживання людини, що їх потребує.

Демонополізація ринку. Законом встановлюються єдині вимоги до надавачів соціальних послуг усіх форм власності: державних, комунальних і недержавних. Визначено, що надавачі недержавного сектору можуть бути залучені шляхом соціального замовлення, державно-приватного партнерства, конкурсу соціальних проєктів, соціальних програм тощо.

Обов'язкове надання соціальних послуг. Законом передбачено, що в окремих випадках, отримувачі послуг не можуть від них відмовитись, а мають проходити індивідуальні корекційні програми: батьки, які не виконують батьківських обов'язків; особи, які вчинили насильство за ознакою статі, домашнє насильство чи жорстоке поводження з дітьми; особи, до яких застосовуються заходи пробації відповідно до закону; особи, яких судом направлено на проходження програми для кривдників; в інших випадках, передбачених законом.

Ведення випадку – це одна з ключових технологій соціальної роботи, яка спрямована на вирішення психологічних, міжособистісних, соціальних та інших проблем через взаємодію між фахівцем з соціальної роботи та отримувачем послуги, його сім'єю чи оточенням.

Реєстр соціальних послуг, який складатиметься з розділів про надавачів соціальних послуг та про отримувачів соціальних послуг. Для надавачів внесення до Реєстру означає можливість працювати в офіційному полі і претендувати на отримання фінансування за рахунок бюджетних коштів, зокрема через механізм соціального замовлення. Щоб бути у Реєстрі, надавачі мають відповідати критеріям діяльності, що встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Класифікатор соціальних послуг. Згідно Закону України «Про соціальні послуги» соціальні послуги можна класифікувати за ознаками.

Згідно ст. 7 Закону система надання соціальних послуг – це правова основа, принципи, способи і

форми надання соціальних послуг, сукупність суб'єктів, що взаємодіють на всіх етапах організації надання соціальних послуг (див. таблицю).

Таблиця
Система надання соціальних послуг в Україні
(сформовано авторами на основі джерела [7])

Уповноважені органи	Отримувачі соціальних послуг	Надавачі соціальних послуг
Мінсоцполітики	Отримувачі	Надавачі (державні та недержавні)
Місцеві держадміністрації	Об'єднання отримувачів	Об'єднання надавачів
Органи місцевого самоврядування (у тому числі ОТГ)		Об'єднання працівників

Як бачимо, система надання соціальних послуг складається із сукупності різних суб'єктів, що залучені у надання соціальних послуг на всіх етапах та взаємодіють між собою дотримуючись основних принципів: 1) профілактичний характер; 2) відповідність соціальних послуг потребам отримувачів; 3) безперервність, послідовність надання соціальних послуг та їх різноманітність; 4) забезпечення державних гарантій у сфері надання соціальних послуг та демонополізації на ринку соціальних послуг; 5) рівність прав, обов'язків та відповідальності надавачів соціальних послуг державного та недержавного секторів [7].

Система надання соціальних послуг в Україні базується на законодавчих актах, які регулюють особливості соціального захисту та надання соціальних послуг різним категоріям громадян, а також інші закони [7; 8; 10; 11]. Підзаконні акти щодо різних аспектів соціальних послуг (як організації їх надання, так і змісту послуг) включають акти КМУ, накази Мінсоцполітики та інших центральних органів влади [12; 13].

Незважаючи на значну кількість нормативно-правових актів, вважаємо, що для повноцінного

функціонування нової редакції Закону «Про соціальні послуги» необхідним є прийняття ряд відповідних постанов Кабінету Міністрів та наказів Міністерства соціальної політики. Перспективним є використання в практиці соціальної політики такого інноваційного методу, як соціальне замовлення, яке за своєю суттю є комплексом правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя. Соціальне замовлення передбачає виділення державою коштів на основі конкурентного розгляду пропозицій щодо надання послуг недержавними організаціями щодо вирішення відповідних місцевих проблем. Серед таких проблем можуть бути означені: соціальний захист інвалідів та їхня соціально-психологічна реабілітація; соціальна допомога внутрішньо переміщеним особам; соціальна реабілітація учасників бойових дій; боротьба з бездомністю, дитячою безпритульністю

та бездоглядальністю; профілактика СНІДу, ВІЛ-інфекції та наркоманії; сприяння зайнятості та активному довголіттю людей похилого віку; соціальне обслуговування тяжкохворих, у тому числі вдома та в стаціонарних установах; вирішення соціальних проблем молоді; сприяння діяльності громадських об'єднань ветеранів та соціальній захищеності їх членів; екологічні проблеми соціального напрямку тощо. Механізм соціального замовлення почав досить широко застосовуватись у ряді областей України, зокрема Сумській, Одеській, Хмельницькій. Зокрема в Одеській області у 2017 році у 12 проєктах, що базуються на соціальному замовленні взяли участь 36 громадських та благодійних організацій. Загальна сума виконаних послуг становила 2 млн грн. На жаль подібних успіхів поки що не має столиця місто Київ. Це стримує розвиток ринку соціальних послуг, який має у мільйонних містах великі перспективи [14]. На рис. 3 представлено переваги та ризики соціального замовлення як інноваційний метод удосконалення системи надання соціальних послуг в Україні.

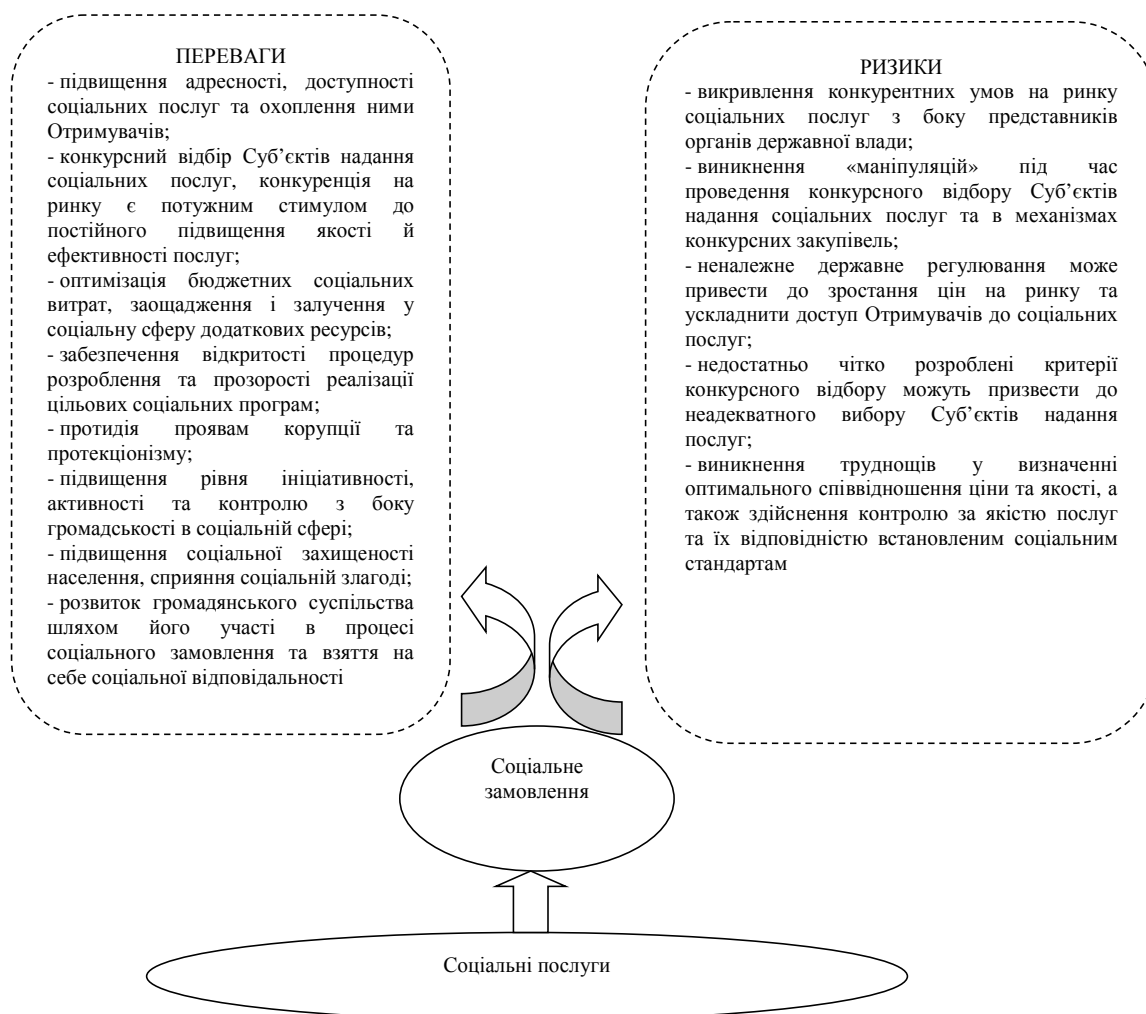

Рис. 3. Переваги та ризики соціального замовлення як інноваційний метод удосконалення системи надання соціальних послуг в Україні (сформовано авторами на основі джерела [14])

Соціальне замовлення соціальних послуг є оптимальним у випадках:

- потреби в підвищенні ефективності використання бюджетних коштів;
- необхідності в удосконаленні мережі установ і закладів комунальної власності, що надають соціальні послуги;
- підвищення доступності та задоволення потреб Отримувачів у соціальних послугах у повному обсязі;
- коли Замовник чітко визначився: з переліком соціальних послуг і суб'єктами їх надання, обсягами та якістю таких послуг, які соціальні проблеми потрібно розв'язати;
- нездатності або недостатньої компетентності Отримувачів самостійно вибирати Суб'єкта надання соціальної послуги (реабілітація важких підлітків, інвалідів, допомога психічно хворим людям та ін.);
- надання екстрених соціальних послуг (телефон довіри, надання допомоги жертвам домашнього насильства тощо);
- коли на місцевому ринку існує нульова або досить обмежена конкуренція серед Суб'єктів надання необхідних соціальних послуг.

Обсяг та якісні параметри соціальної послуги є головними критеріями при визначенні замовлення. Той, хто переможе у конкурсі на отримання замовлення, бере на себе зобов'язання виконання цих послуг у повному передбаченому договором обсягу на належному рівні так би мовити «під ключ». Замовник на етапі проведення такого конкурсу оцінює чи достатній рівень розвитку інфраструктури закладу, яка забезпеченість кадрами, матеріально-технічна база тощо. Після оголошення результатів конкурсу замовник тільки моніторить виконання договору. Соціальне замовлення здійснюється у відповідності до погодженої у договорі фіксованої суми коштів. Відповідно не має ризиків щодо необхідності перегляду бюджету та виділення додаткового бюджетного фінансування, що можливо коли такі послуги надають комунальні заклади. Для замовника тим самим стає більш стабільним фінансове забезпечення надання соціальних послуг, досягається можливість проводити економію людських та матеріальних ресурсів. Повна оплата виконується після оцінки кінцевих результатів роботи, що сприяє ефективності використання бюджетних коштів. Соціальне замовлення застосовується через чисто ринкові важелі – конкуренція між надавачами, відкритість оцінки пропозицій та потенціалу претендентів, можливість впровадження нових нестандартних інноваційних підходів. Все це має сприяти застосуванню доступних цін і тарифів, заінтересованості в позитивних оцінках і відгуках, боротьбі за кожного клієнта. Система використання тільки комунальних закладів несе в собі ризики недбалого виконання обов'язків в умовах «незамінності», монополізму, неврахування індивідуальних побажань людей. При застосування системи соціального замовлення досягається більш дієвий моніторинг виконання послуг. Органи влади

і виконавець не знаходяться під «одним адміністративним дахом», як у випадку надання послуг комунальними закладами. Навпаки, органи влади мають більші можливості проводити незалежну інспекцію виконання замовлення, здійснювати контроль без «кумівства» та пересічення інтересів.

Деякі види соціальних послуг, особливо якщо вони пов'язані із специфічними суб'єктами – їх отримувачами (реабілітація важких підлітків, інвалідів, допомога психічно хворим людям та ін.) потребують достатньо високого рівня компетенції надавачів, специфічних знань та навиків, наявності досвіду роботи. Таких фахівців може не бути на рівні окремої територіальної громади. Теж саме може стосуватись і ситуацій із наданням екстрених соціальних послуг (телефон довіри, надання допомоги жертвам домашнього насильства тощо), коли фахівців та технічних засобів може бракувати не тільки на рівні громади, а навіть у районному масштабі. Тому у зазначених випадках необхідне залучення фахівців із сторони, яких слід обирати на конкурентних засадах.

Незважаючи на очевидні переваги впровадження системи соціального замовлення, його масштаби на сьогодні є дуже незначними. Так обсяг соціального замовлення по Україні в цілому не перевищує 1 млн грн і проваджується тільки в 5–6 регіонах.

Одним із головних проблемних питань є відсутність практики повноцінного розрахунку вартості послуг, що дозволяє вірно визначити обсяги асигнувань для соціального замовлення. На сьогодні система розрахунку бюджетного фінансування базується на визначенні витрат для утримання закладів комунальної сфери – територіальних центрів по відповідним статтям – заробітна плата, комуналка та інше. Система соціального замовлення, навпаки, базується на необхідності обрахунку вартості самої послуги, що практично не здійснювалось на рівні громад. Щоб позитивно зрушити це питання необхідно перейти від індивідуального розрахунку вартості послуги по кожному об'єкту окремо до узагальнених розцінок і тарифів, взявши за основу принцип DRG1 – споріднених груп, що застосовується для розрахунку вартості медичних послуг.

Діюча редакція Бюджетного кодексу ускладнює легітимне застосування системи соціального замовлення. Частина перша пункт 4), підпункти а) і б) статті 89 цього Кодексу містять переліки закладів комунальної сфери, які фінансуються за рахунок місцевих бюджетів у наданні соціальних послуг. При цьому зазначені норми не указують на можливість фінансування самої послуги без прив'язки до надавача і, звичайно, не містять згадки про недержавних суб'єктів. Тому слід внести зміни до Бюджетного кодексу, визначивши порядок, що передбачає фінансування послуги, а не закладів. Створення відповідних організаційних умов, спрямованих на надання інноваційних видів соціальних послуг, що матимуть на меті профілактику складних життєвих

обставин, допомогу у їх подоланні громадянам (особам), сім'ям, дітям, молоді, які потребують сторонньої допомоги, досягається організацією відповідних структур, де надаються такі соціальні послуги, вони є надавачами комунального, державного, недержавного сектору, незалежно від джерел фінансування. Основним завданням таких надавачів інноваційних соціальних послуг є надання соціальних послуг відповідно до потреб населення адміністративно-територіальних одиниць / територіальних громад, які були визначені місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування; проведення оцінки потреб осіб, сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, визначення альтернативних підходів, інноваційних підходів до розв'язання проблем отримувачів соціальних послуг. З метою забезпечення безперервності, наступності та різноманітності соціальних послуг надавачі соціальних послуг взаємодіють з іншими надавачами, а також органами, організаціями, установами, закладами системи соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, установами виконання покарань, органами опіки та піклування, прокуратури, правоохоронними органами. Важливим чинником упровадження таких інноваційних послуг є гостра потреба в них у зв'язку з появою нових категорій громадян, наприклад, учасників та постраждалих унаслідок АТО. У зв'язку з тим у структурах, які запровадили такі послуги, проводиться апробація нових державних стандартів надання соціальних послуг, де визначаються зміст та обсяг, норми і нормативи, умови та порядок надання соціальних послуг, показники їх якості.

Досить неоднозначним можна вважати питання про фінансування соціальних послуг. Адже досвід останніх років засвідчує, що у деяких ОТГ спостерігається порушення конституційних прав громадян на догляд. Так, наприклад, скорочується мережа територіальних центрів соціального обслуговування, соціальних робітників включають до складу виконкомів об'єднаних територіальних громад, громадян знімають з обслуговування та залишають без надання соціальних послуг. Або ОТГ відмовляються фінансувати дитячі будинки сімейного типу, куди були свого часу влаштовані діти, що залишились без піклування батьків. Це актуалізує питання реальності заявленого у новому законодавстві переліку безоплатних послуг, гарантованих державою, для категорій осіб, які мають право на їх отримання, та «базового кошика послуг», який повинен бути у кожній місцевій територіальній громаді [16]. Розмежування різних функцій соціальних працівників, залучених до надання соціальних послуг у територіальних громадах (оцінка потреб громади, робота із заявами на отримання послуг і оцінка запитів потенційних клієнтів, безпосереднє надання широкого спектру базових і небазових послуг, супервізія як професійне наставництво, моніторинг надання послуг, контроль за дотриманням права на соціальних захист), визначене законодавством, маловірогідне у малих громадах із обмеженими фінансовими ресурсами, де одна людина де факто є й менеджером соціальних послуг, і їх надавачем, і сама себе має супервізувати та контролювати. На рис. 4 представлено динаміку виконання власних доходів місцевих бюджетів за січень – листопад 2019 року, порівняно з січнем – листопадом 2018 року.

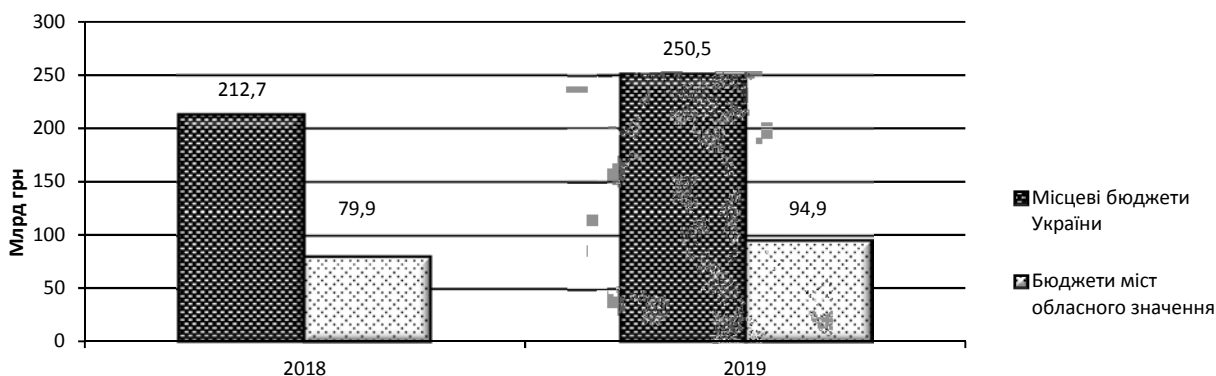

Рис. 4. Динаміка виконання власних доходів місцевих бюджетів за січень – листопад 2019 року, порівняно з січнем – листопадом 2018 року
(сформовано авторами на основі джерела [6])

Нове законодавство про соціальні послуги, яке набуло чинності в 2020 році, покликане запровадити нову модель соціальних послуг, яка ґрунтується на створенні ринку таких послуг, посиленні їхньої адресності та прозорості. Правове регулювання спрямоване на удосконалення управління системою соціальних послуг в умовах децентралізації та на оптимізацію видатків, забезпечення єдиних підходів в організації системи. Однак закон пропонує численні

класифікації соціальних послуг за різними ознаками, чим дещо дезорієнтує місцеві органи, обов'язком яких виразно встановлено надання базових соціальних послуг. Наразі «базовість» таких послуг можна вважати сумнівною, адже частина з них потребують високої кваліфікації, як-от переклад жестовою мовою, соціальна інтеграція та реінтеграція тощо. Територіальні громади України опинились у ситуації, коли, з одного боку, вони повинні забезпе-

чити впровадження досить розгалуженої і професійної системи базових соціальних послуг як добровільного, так і примусового характеру, до чого вони не завжди готові. З іншого боку, центральні органи влади не забезпечили реальних механізмів та організаційних інструментів втілення нової системи, обмежившись виданням методичних рекомендацій. При цьому інновації фінансування соціальних послуг можуть зумовити зростання соціального невдоволення мешканців територіальних громад, адже вони передбачають жорстку прив'язку до рівня сукупного доходу сімей, тобто впровадження адресного підходу до надання безоплатних соціальних послуг, що означає скорочення соціальних гарантій.

Висновки. Таким чином, результати проведеного дослідження доводять, що впровадження соціального замовлення як інноваційного методу удосконалення системи надання соціальних послуг в Україні базується на таких положеннях: по-перше, високий рівень усвідомленості суб'єктами соціального замовлення необхідності взаємодії держави, бізнесу та громадянського суспільства в процесі модернізації наявної системи соціального обслуговування; по-друге, соціальне замовлення в системі соціального обслуговування потрібно використовувати шляхом запровадження соціального моніторингу якості соціальних послуг і виявлення актуальних потреб територіальних громад; по-третє, основними умовами, які сприятимуть позитивному соціальному ефекту від запровадження соціального замовлення, забезпечення реалізації принципів відкритості та доступності конкурентної системи соціального замовлення, розвитку локальних інституцій громадянського суспільства. На основі цього виокремлено основні критерії соціальної ефективності соціального замовлення як інструмента підвищення ефективності надання соціальних послуг на регіональному рівні: 1) критерій доступності соціальних послуг (принцип територіальності); 2) критерій якості соціальних послуг; 3) критерій транзакційності і мінімізації витрат; 4) критерій соціальної справедливості; 5) критерій соціальної відповідальності. При цьому інновації фінансування соціальних послуг можуть зумовити зростання соціального невдоволення мешканців територіальних громад, адже вони передбачають жорстку прив'язку до рівня сукупного доходу сімей, тобто впровадження адресного підходу до надання безоплатних соціальних послуг, що означає скорочення соціальних гарантій.

З'ясовано, що ключовими проблемами, які на практиці ускладнюють застосування механізму соціального замовлення як інноваційного методу удосконалення надання соціальних послуг в ОТГ, є недостатнє нормативно-правове забезпечення; протидія з боку державних суб'єктів, що надають соціальні послуги; несприйняття органами державної влади організацій «третього сектору» як рівноправного партнера для соціальної співпраці, нівелювання їх ролі в наданні соціальних послуг; відсутність відповідного досвіду зі спільного виконання завдань щодо надання соціальних послуг, низький

рівень фахової підготовки багатьох недержавних організацій. Основними напрямками вдосконалення механізму фінансового забезпечення соціальної сфери повинні стати: посилення відповідальності за нецільове використання коштів; оптимальне розмежування повноважень щодо здійснення видатків між органами влади всіх рівнів; залучення неурядових організацій до надання соціальних послуг із метою підвищення їх якості тощо. Лише комплексне впровадження окреслених заходів дозволить досягти підвищення ефективності фінансування соціальної сфери та поліпшення якості життя населення як основної мети реалізації соціально-економічної політики держави.

Література

1. **Лисяк Л. В.** Фінансове забезпечення соціального захисту населення в Україні: проблеми та перспективи. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Економіка*. 2017. Т. 25. Вип. 11(1). С. 23–30.
2. **Новікова О. Ф., Логачова Л. М.** Особливості фінансування соціальної інфраструктури в процесі бюджетної децентралізації. *Економічний вісник Донбасу*. 2017. № 1 (47). С. 4–12.
3. **Гребя Р.** Механізми реформування системи соціальних послуг в Україні: державно-управлінський аспект. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2017. Вип. 1(32). С. 62–67.
4. **Ільчук Л. І.** Розвиток системи інтегрованих соціальних послуг в умовах децентралізації (на прикладі об'єднаних територіальних громад). *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. 2018. № 1. С. 114–121.
5. **Кравченко М.** Механізми децентралізації соціальних послуг в Україні. *Демократичне врядування*. 2014. № 14. URL: http://www.lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnyk14/fail/kravchenko.pdf.
6. **Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України.** URL: <http://treasury.gov.ua>.
7. **Про соціальні послуги:** Закон України від 17 січня 2019 р. № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>.
8. **Про соціальні послуги:** Закон України від 19 червня 2003 р. № 966-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/966-15>.
9. **Мальований М. І.** Фінансові аспекти функціонування системи соціального захисту населення в Україні: монографія. Умань: СПД Сочинський, 2016. 496 с.
10. **Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю:** Закон України від 21 червня 2001 року № 2558-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>.
11. **Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям:** Закон України від 1 червня 2000 року № 1768-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>.
12. **Про місцеве самоврядування в Україні:** Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>.
13. **Господарський кодекс України** № 436-IV від 16 січня 2003 року. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>.
14. **Дубич К. В.** Соціальне замовлення – ефективний механізм надання соціальних послуг в Україні. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej17/PDF/14.pdf> (дата звернення: 01.04.2019).
15. **Гіріч Т. П., Чермеріс С. Т., Антонова В. І., Носаньова А. С.** Дослідження сучасного рівня соціального захисту населення в Україні. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 1 (59). С. 116–122.
16. **Семигіна Т. В.** Муніципальна реформа і соціальні послуги у громадах: яку модель обрати? *Муніципальна*

реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості: Тези доповідей II щорічної Всеукр. наук.-практ. конф. Київ: ВІ ЕН ЕЙ ПРЕС, 2018. С. 235-238

References

1. Lysiak L. V. (2017). Finansove zabezpechennia sotsialnoho zakhystu naselennia v Ukraini: problemy ta perspektyvy [Financial provision of social protection of the population in Ukraine: problems and prospects]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriya «Ekonomika» – Bulletin of Dnipropetrovsk University. Economics series*, Vol. 25, Issue 11(1), pp. 23-30 [in Ukrainian].
2. Novikova O. F., Lohachova L. M. (2017). Osoblyvosti finansuvannia sotsialnoi infrastruktury v protsesi biudzhetnoi detsentralizatsii [Peculiarities of social infrastructure financing in the process of budget decentralization]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 1 (47), pp. 4–12 [in Ukrainian].
3. Hreba R. (2017). Mekhanizmy reformuvannia systemy sotsialnykh posluh v Ukraini: derzhavno-upravlinskii aspekt [Mechanisms of reforming the system of social services in Ukraine: public administration aspect]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia – Public administration and local self-government*, Issue 1(32), pp. 62-67 [in Ukrainian].
4. Ilchuk L. I. (2018). Rozvytok systemy intehrovanykh sotsialnykh posluh v umovakh detsentralizatsii (na prykladi obiednanykh terytorialnykh hromad) [Development of the system of integrated social services in the conditions of decentralization (on the example of united territorial communities)]. *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka – Social and labor relations: theory and practice*, 1, pp. 114–121 [in Ukrainian].
5. Kravchenko M. (2014). Mekhanizmy detsentralizatsii sotsialnykh posluh v Ukraini [Mechanisms of decentralization of social services in Ukraine.]. *Demokratychnе vriaduvannia – Democratic governance*, 14. Retrieved from http://www.lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnyk14/fail/kravchenko.pdf [in Ukrainian].
6. Ofitsiyni veb-sait Derzhavnoi kaznacheiskoi sluzhby Ukrainy [Official website of the State Treasury Service of Ukraine]. (n.d.). *treasury.gov.ua*. Retrieved from <http://treasury.gov.ua> [in Ukrainian].
7. Pro sotsialni posluhy: Zakon Ukrainy vid 17 sichnia 2019 r. № 2671-VIII [On social services: Law of Ukraine of January 17, 2019 № 2671-VIII]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19> [in Ukrainian].
8. Pro sotsialni posluhy: Zakon Ukrainy vid 19 chervnia 2003 r. № 966-IV [On social services: Law of Ukraine of June 19, 2003 № 966-IV]. *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/966-15> [in Ukrainian].
9. Malovanyi M. I. (2016). Finansovi aspekty funktsionuvannia systemy sotsialnoho zakhystu naselennia v Ukraini [Financial aspects of functioning of system of social protection of the population in Ukraine]. Uman. Publisher "Sochinsky M.M." [in Ukrainian].
10. Pro sotsialnu robotu z simiamy, ditmy ta moloddiu: Zakon Ukrainy vid 21 chervnia 2001 roku № 2558-III [On social work with families, children and youth: Law of Ukraine of June 21, 2001 № 2558-III]. *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
11. Pro derzhavnu sotsialnu dopomohu malozabezpechenym simiam: Zakon Ukrainy vid 1 chervnia 2000 roku № 1768-III [On state social assistance to low-income families: Law of Ukraine of June 1, 2000 № 1768-III]. *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
12. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 21 travnia 1997 roku # 280/97-VR [On local self-government in Ukraine: Law of Ukraine of May 21, 1997 № 280/97-BP]. *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
13. Hospodarskyi kodeks Ukrainy № 436-IV vid 16 sichnia 2003 roku [Commercial Code of Ukraine № 436-IV of January 16, 2003]. *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
14. Dubych K. V. Sotsialne zamovlennia – efektyvnyi mekhanizm nadannia sotsialnykh posluh v Ukraini [Social order is an effective mechanism for providing social services in Ukraine]. *academy.gov.ua*. Retrieved from <http://academy.gov.ua/ej/ej17/PDF/14.pdf> [in Ukrainian].
15. Gitis T. P., Chemerys Ye. T., Antonova V. I., Nosanyova A. S. (2020). Doslidzhennia suchasnogo rivnia sotsialnoho zakhystu naselennia v Ukraini [Study of the Current Level of Social Protection of the Population in Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 1 (59), pp. 116-122. doi: 10.12958/1817-3772-2020-1(59)-116-122 [in Ukrainian].
16. Semyhina T. V. (2018). Munitsypalna reforma i sotsialni posluhy u hromadakh: yaku model obraty? [Municipal reform and social services in communities: which model to choose?]. *Munitsypalna reforma v konteksti yevrointehratsii Ukrainy: pozytsiia vlady, naukovtsiv, profspilok ta hromadskosti – Municipal reform in the context of Ukraine's European integration: the position of the government, academics, trade unions and the public*, pp. 235-238. Proceedings of the Second Annual All-Ukrainian. scientific-practical conference. Kyiv, VI EN EI PRES [in Ukrainian].

Шубна О. В., Денисова Ю. В., Санчич О. С., Марильова А. В. Новітні методи удосконалення системи надання соціальних послуг в Україні

У статті проаналізовано один із ефективних інноваційних засобів, що використовується об'єднаними територіальними громадами при наданні соціальних послуг, соціальне замовлення. Виявлено, що система соціального замовлення може сприяти розвитку підприємницької активності в регіонах. У разі його широкого застосування виникає зацікавленість у жителів долучатись до цього виду діяльності, створювати підприємницькі структури або набувати статусу приватних підприємців. Це сприяє розширенню зайнятості, підвищенню кваліфікації та перекваліфікації, розвитку бізнес-клімату, стимулює розвиток громадянського суспільства шляхом його участі в процесі соціального замовлення та взяття на себе соціальної відповідальності. Визначено, що для надання соціального замовлення на реальних конкурсних засадах, потрібно забезпечити абсолютну рівність надавачів послуг – державних, комунальних, приватних, громадських, релігійних, фізичних осіб тощо. А це можливе тільки за умови

автономізації комунальних закладів, переходу їх у статус комунальних підприємств, що треба передбачити в новому законі про соціальні послуги. Визначено, що інноваційним методом соціальної політики є інтегрований підхід у наданні соціальних послуг, що відчутно посилює їх ефективність завдяки покращеній скоординованості дій соціальних служб. З'ясовано, що ключовими проблемами, які на практиці ускладнюють застосування механізму соціального замовлення як інноваційного методу удосконалення надання соціальних послуг в ОТГ, є недостатнє нормативно-правове забезпечення; протидія з боку державних суб'єктів, що надають соціальні послуги; несприйняття органами державної влади організацій «третього сектору» як рівноправного партнера для соціальної співпраці, нівелювання їх ролі в наданні соціальних послуг; відсутність відповідного досвіду зі спільного виконання завдань щодо надання соціальних послуг, низький рівень фахової підготовки багатьох недержавних організацій.

Ключові слова: соціальні послуги, децентралізація, органи місцевого самоврядування, місцеві бюджети, територіальні громади, соціальне замовлення, система надання соціальних послуг.

Shubna O., Denysova Y., Sanchych A., Marylova A. The latest methods of improving the system of social services in Ukraine

The article analyzes one of the effective innovative tools used by the united territorial communities in the provision of social services, the social order. It was found that the social order system can promote the development of entrepreneurial activity in the regions. In the case of its widespread use, residents are interested in joining this type of activity, creating business structures or acquiring the status of private entrepreneurs. This contributes to the expansion of employment, training and retraining, the development of the business climate, stimulates the development of civil society through its participation in the process of social procurement and social responsibility. It is determined that in order to provide a social order on a real competitive basis, it is necessary to ensure absolute equality of service providers – state, municipal, private, public, religious, individuals, etc. And this is possible only if the autonomy of utilities, their transition to the status of utilities, which should be provided for in the new law on social services. It is determined that an innovative method of social policy is an integrated approach to the provision of social services, which significantly enhances their effectiveness due to improved coordination of social services. It was found that the key problems that in practice complicate the use of the social order mechanism as an innovative method of improving the provision of social services in OTG, are insufficient regulatory support; opposition from state entities that provide social services; non-acceptance by public authorities of "third sector" organizations as an equal partner for social cooperation, leveling their role in providing social services; lack of relevant experience in joint implementation of tasks related to the provision of social ser-

vices, low level of professional training of many non-governmental organizations.

Keywords: social services, decentralization, local governments, local budgets, local communities, social order, social services system.

Шубная Е. В., Денисова Ю. В., Санчич А. С., Марилева А. В. Новейшие методы усовершенствования системы предоставления социальных услуг в Украине.

В статье проанализировано одно из эффективных инновационных средств, которое используется объединенными территориальными общинами при предоставлении социальных услуг, социальный заказ. Выявлено, что система социального заказа может оказывать содействие развитию предпринимательской активности в регионах. В случае его широкого применения возникает заинтересованность у жителей приобщаться к этому виду деятельности, создавать предпринимательские структуры или получать статус частных предпринимателей. Это оказывает содействие расширению занятости, повышению квалификации и переквалификации, развития бизнес-климата, стимулирует развитие гражданского общества путем его участия в процессе социального заказа и взятие на себя социальной ответственности. Определено, что для предоставления социального заказа на реальных конкурсных основах, нужно обеспечить абсолютное равенство представителей услуг – государственных, коммунальных, частных, общественных, религиозных, физических лиц и т.п.. А это возможно только при условии автономизации коммунальных учреждений, перехода их в статус коммунальных предприятий, который необходимо предусмотреть в новом законе о социальных услугах. Определено, что инновационным методом социальной политики является интегрированный подход в предоставлении социальных услуг, который существенно усиливает их эффективность благодаря улучшенной скоординированности действий социальных служб. Выяснено, что ключевыми проблемами, которые на практике усложняют применение механизма социального заказа как инновационного метода усовершенствования предоставления социальных услуг в ОТГ, является недостаточное нормативно-правовое обеспечение; противодействие со стороны государственных субъектов, которые предоставляют социальные услуги; невосприятие органами государственной власти организаций «третьего сектора» как равноправного партнера для социального сотрудничества, нивелирование их роли в предоставлении социальных услуг; отсутствие соответствующего опыта общего выполнения задач относительно предоставления социальных услуг, низкий уровень профессиональной подготовки многих негосударственных организаций.

Ключевые слова: социальные услуги, децентрализация, органы местного самоуправления, местные бюджеты, территориальные общины, социальный заказ, система предоставления социальных услуг.

Стаття надійшла до редакції 07.09.2020

Прийнято до друку 15.09.2020

Т. П. Гітис,

кандидат економічних наук,
ORCID 0000-0002-4992-8438,

А. В. Євсейчик,

А. С. Спірато,

М. Є. Андрійчук,

Донбаська державна машинобудівна академія, м. Краматорськ

РІВЕНЬ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ДОСЛІДЖЕННЯ ДИНАМІКИ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ РОБОЧОЇ СИЛИ

Постановка проблеми. Необхідною умовою стійкого економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств є забезпечення високого технічного та технологічного рівня виробництва. Реалізація цього завдання потребує від підприємств не тільки нарощування обсягів інвестицій у технічне переоснащення та оновлення основних фондів, але й підвищення вимог до якості персоналу. Найбільш затребуваною характеристикою працівника у сучасних умовах господарювання вважається наявність знань, умінь та навичок, що можуть бути ефективно використані у його професійній діяльності, тобто певного рівня освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значення освітнього рівня як однієї з найважливіших якісних ознак персоналу досліджено та доведено у наукових працях таких вчених як: С. В. Бебко [1], О. А. Грішнова [2], Т. І. Лепейко [3], А. Ю. Погребняк [4], Ю. В. Чекушина [5] та ін.

О. А. Грішнова визначає наступні напрями активного впливу освіти на економічне зростання [2]:

1. Освіта або збільшує продуктивність працівника на даному робочому місці, або робить його здатним до такої роботи, результати якої становлять вищу цінність і яка тому краще оплачується. Таким чином, зростання кваліфікації і рівня освіти економічно активного населення підвищує продуктивність праці та ефективність економіки.

2. Освіта розвиває в людині ділові навички і підприємливість. У західній літературі це явище назване «розподільчим ефектом освіти». Робоча ефективність пов'язана зі здатністю виконувати певне коло завдань, розподільча ефективність – зі здатністю приймати правильні рішення.

3. Освіта підвищує чутливість людей до нових наукових ідей і технічних розробок, у зв'язку з чим вони швидше впроваджуються в практику. Прискорюючи поширення науково-технічних відкриттів, освіта тим самим підвищує суспільну продуктивність праці та стимулює економічне зростання.

Ю. В. Чекушина вважає, що у сучасному світі «знання є вирішальним фактором забезпечення зростання продуктивності праці, тобто освітній рівень працівників зумовлює рівень розвитку вироб-

ництва і забезпечує стабільність економічної системи та сталий розвиток суспільства» [5].

Т. І. Лепейко підкреслює «велике значення для зростання продуктивності праці інвестиції на освіту, підвищення кваліфікації, перепідготовку кадрів, тобто на поліпшення робочої сили» [3].

У дослідженні С. В. Бебко увага акцентована на значимості вищої освіти персоналу, яка найбільш виразно проявляється у: «зростанні продуктивності праці; спрямуванні працівників до нових ідей та технологій, формуванні здатності приймати самостійні рішення, що сприяє скороченню часу між науковими відкриттями та їх упровадженням; прискоренні появи нових технологій та нових відкриттів, що пояснюється зосередженням у вищій школі переважної більшості висококваліфікованих учених-дослідників» [1].

У праці [6] доведено, що у працівників без вищої освіти з початку роботи до 30 років збільшення продуктивності йде набагато повільніше, ніж у працівників з вищою освітою.

За результатами досліджень [7] збільшення витрат на підвищення освітнього рівня працівників тільки на 10% сприяє зростанню продуктивності праці на 8,6%, тоді як відповідне збільшення інвестицій в акціонерний капітал – лише на 3,4%.

Отже, рівень освіти будучи найбільш значущою ознакою якості робочої сили, сприяє забезпеченню розвитку підприємств у виробничому та економічному аспектах та потребує постійної уваги та дослідження його динаміки з метою недопущення та подолання негативних тенденцій.

Метою статті є оцінювання рівня освіти в Україні, дослідження його динаміки у контексті забезпечення зростання якості робочої сили.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток сфери освіти є одним з пріоритетних напрямів державної політики України, що наглядно демонструє значний відсоток бюджетних видатків на освіту: у 2013-2019 рр. близько 6% відповідно до ВВП. Взагалі за обсягами державного фінансування освіти Україна випереджає значну кількість країн, у тому числі з більшою часткою національного багатства. Так, для порівняння, доля державних витрат на

освіту у Німеччині складає 5% ВВП, у США – 5,2% ВВП, у Канаді – 5,3% ВВП, у Франції – 5,7% ВВП, у Польщі – 4,9% ВВП [8]. При цьому необхідно відзначити, що в Україні на законодавчому рівні (а саме Законом України «Про освіту») встановлена частка видатків на освіту за рахунок коштів державного, місцевих бюджетів та інших джерел фінансування, не заборонених законодавством, на рівні не менш 7% ВВП. Незважаючи на те, що в останні роки

відсоток видатків на освіту відповідно до ВВП України менш ніж встановлено у Законі України «Про освіту», статистичні данні демонструють стійке зростання частки населення, що має вищу освіту. Так, за даними Державної служби статистики України [9], у 2013 р. вищою освітою (повною, базовою та неповною) було охоплено 49,6% робочої сили, у 2017-2019 рр. цей показник складав вже близько 53% (рис. 1).

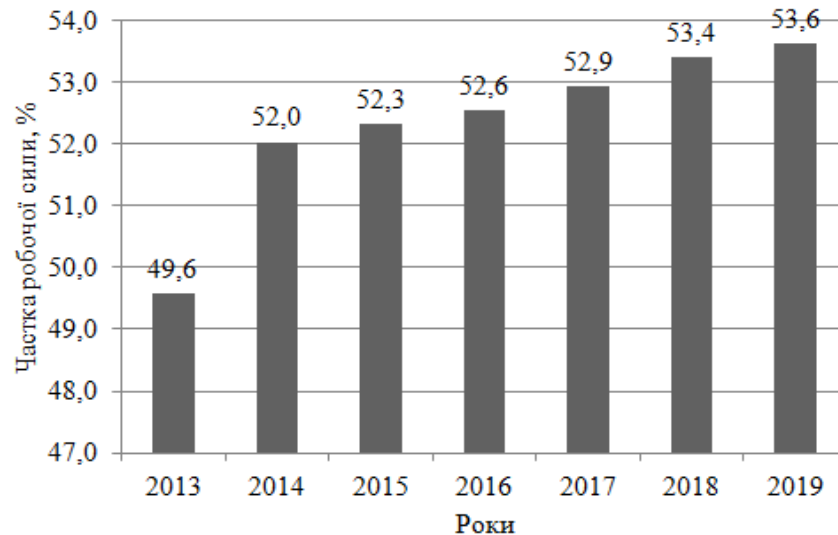

Рис. 1. Частка робочої сили України з вищою освітою
(сформовано авторами на основі джерела [9])

Взагалі за показником охоплення населення вищою освітою Україна значно випереджає більшість розвинених країн. Так, наприклад, частка осіб, що мають вищу освіту у Канаді складає 51%, Ізраїлі – 46, Японії – 45, США – 42, Нової Зеландії – 41, Південної Кореї – 40, Великобританії – 38% [10].

Для більш детальної оцінки рівня освіти та виявлення тенденцій щодо його змін, розглянемо динаміку кількості робочої сили України у віці 15-70 років за кожним рівнем освіти у відсотках до попереднього року (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка кількості робочої сили України у віці 15-70 років за рівнем освіти, у % до попереднього року
(сформовано авторами на основі джерела [9])

Роки	Рівні освіти									
	повна вища		базова вища		неповна вища		повна загальна середня, професійно-технічна		базова, початкова загальна середня або не мають освіти	
	тис. осіб	у % до попереднього року	тис. осіб	у % до попереднього року	тис. осіб	у % до попереднього року	тис. осіб	у % до попереднього року	тис. осіб	у % до попереднього року
2013	5788,6	-	203,8	-	4332,5	-	9466,2	-	1033,5	-
2014	6138,1	106	230,1	112,9	3997,2	92,3	9118,5	96,3	437	42,3
2015	5717,7	93,2	226,7	98,5	3526,7	88,2	8242,4	90,4	384,4	88,0
2016	5708,8	99,8	219,6	96,9	3507,4	99,5	8168,7	99,1	350,6	91,2
2017	5784,4	101,3	199	90,6	3466,9	98,8	8056	98,6	348,1	99,3
2018	5989,7	103,5	246,5	123,9	3343,4	96,4	8039,1	99,8	320,8	92,2
2019	5740,8	95,8	341,8	138,7	3605,6	107,8	7986,4	99,3	391,4	122,0

Як бачимо з даних, що наведені у табл. 1, за останні роки в Україні спостерігаються неодноразовні зміни у рівні освіченості робочої сили. Так,

кількість осіб, які мають базову вищу освіту у 2018 р. порівняно з попереднім роком зросла на 23,9%, а у 2019 р. – на 38,7%. Також у 2019 р. намі-

тилася тенденція щодо збільшення кількості осіб, які мають неповну вищу освіту, та зменшення кількості осіб з повною вищою освітою. Останнім часом спостерігається щорічне скорочення кількості осіб, які мають лише повну загальну середню або професійно-технічну освіту. На особливу увагу заслуговує значне зростання кількості осіб (у 2019 р. порівняно з 2018 р. на 22%), що мають лише базову, початкову загальну або не мають освіти.

З метою з'ясування основної тенденції зміни рівня освіти робочої сили доцільним є визначення показника загального рівня освіти за наступною формулою:

$$P_o = \frac{\sum O_i * K_i}{\sum K_i},$$

де P_o – показник загального рівня освіти робочої сили у віці 15-70 років;

O_i – кодовані значення рівнів освіти: «Базова, початкова загальна середня або не мають освіти» – $O_1 = 1$, «Повна загальна середня, професійно-технічна» – $O_2 = 2$, «Неповна вища» та «Базова вища» – $O_3 = 3$ та «Повна вища» – $O_4 = 4$;

K_i – кількість робочої сили за відповідними рівнями освіти, тис. осіб.

Результати розрахунку показника загального рівня освіти робочої сили у віці 15-70 років в Україні та його динаміка проілюстровано на рис. 2.

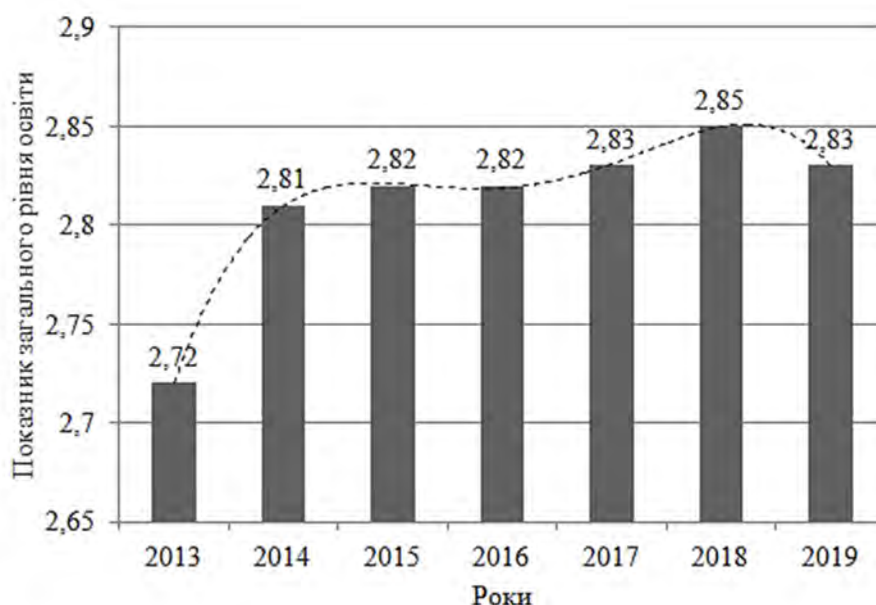

Рис. 2. Показник загального рівня освіти робочої сили в Україні

Значення показників загального рівня освіти робочої сили в Україні у 2013-2019 рр., що наведені на рис. 2, змінюються у діапазоні від 2,72 до 2,85. Це свідчить про те, що більша частина робочої сили у віці 15-70 років має повну загальну середню або професійно-технічну освіту. Суттєве наближення значення показника P_o до третього рівня означає наявність у структурі робочої сили досить вагомої частки осіб з неповною або базовою вищою освітою.

Динаміка показника P_o у 2013-2018 рр. демонструє поступове щорічне збільшення освіченості робочої сили України і є позитивною. Але, необхідно відзначити деяке зниження показника загального рівня освіти робочої сили у 2019 р. до значення 2017 р. Це безумовно негативна тенденція, яка, швидше за все, буде зберігатиметься у майбутньому, що підтверджують статистичні данні у табл. 2.

Таблиця 2

Динаміка кількості студентів та осіб, прийнятих на навчання та випущених із ЗВО України, у % до попереднього року (сформовано авторами на основі джерела [9])

Навчальні роки	Кількість студентів		Кількість осіб, прийнятих на навчання		Кількість осіб, випущених із ЗВО	
	осіб	у % до попереднього року	осіб	у % до попереднього року	осіб	у % до попереднього року
2014/2015	1689226	-	361110	-	484482	-
2015/2016	1605270	95,0	323064	89,5	447418	92,3
2016/2017	1586754	98,8	313856	97,1	386668	86,4
2017/2018	1538565	97,0	323577	103,1	421131	108,9
2018/2019	1522250	98,9	310326	95,9	412914	98,0
2019/2020	1439706	94,6	297142	95,8	383865	93,0

Як бачимо з даних, що наведені у табл. 2, в Україні останніми роками спостерігається поступове скорочення кількості здобувачів вищої освіти (за виключенням 2017/2018 навчального року). Так, у 2019/2020 навчальному році порівняно з попереднім періодом кількість студентів закладів вищої освіти скоротилась на 5,4%, кількість прийнятих осіб – на 4,2%, кількість випущених осіб – на 7%. При цьому необхідно відзначити, що випуск учнів із закладів загальної середньої освіти у 2019/2020 навчальному

році збільшився майже на 2% порівняно з попереднім періодом.

Взагалі в Україні формальними та неформальними видами навчання та професійної підготовки охоплено більш 60% молоді у віці від 15 до 24 років (рис. 3). При цьому необхідно відзначити наявність диспропорцій за типом місцевості, тобто рівень участі молоді у формальних та неформальних видах навчання у міській місцевості значно вище (майже на 10%), ніж у сільській місцевості.

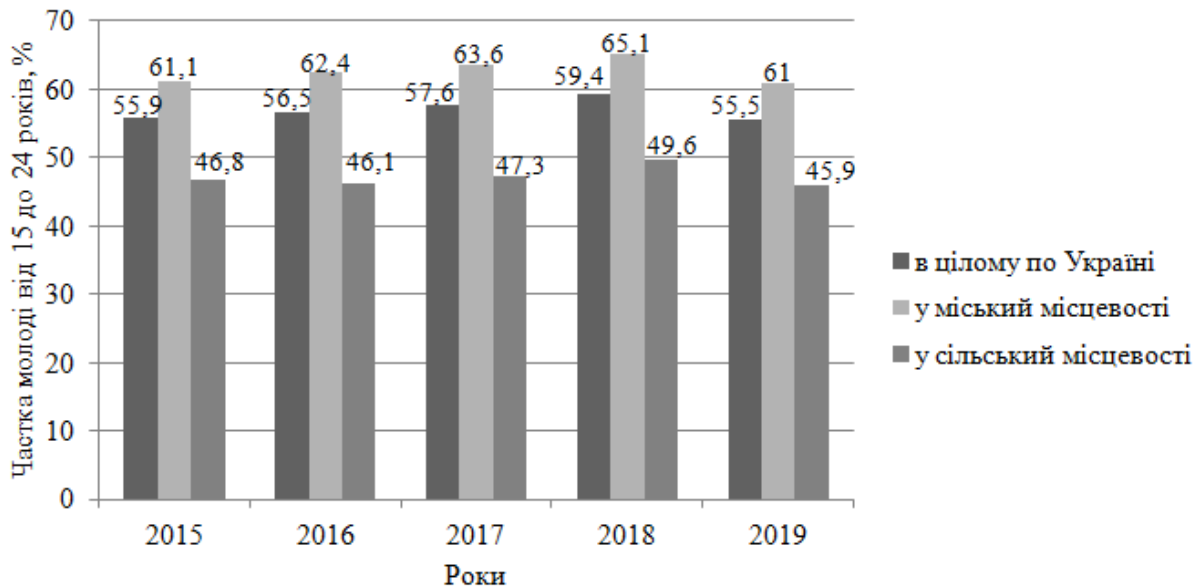

Рис. 3. Рівень участі молоді (у віці від 15 до 24 років) у формальних та неформальних видах навчання та професійної підготовки, %
(сформовано авторами на основі джерела [9])

Також слід звернути увагу на зменшення участі молоді у формальних та неформальних видах навчання та професійної підготовки у 2019 р. порівняно з попередніми роками.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Результати проведених досліджень свідчать про наявність тенденції зниження освітнього рівня робочої сили в Україні, яку обумовлено низкою факторів, серед яких можна виділити такі:

1. Наявність обмежень в доступності вищої освіти для певних верств населення України (в особливості для малозабезпечених сімей та мешканців сіл). За результатами дослідження [11] визначено наступні чинники, що обмежують доступ до якісної вищої освіти:

- більшість учнів з малозабезпечених сімей сконцентровано у недофінансованих школах;
- умови навчання в малих та сільських школах можна оцінити як незадовільні (низький рівень матеріальної бази та доступності до навчальних матеріалів, інформаційно-комунікаційних технологій);
- обмежений доступ до високоякісних програм навчання в сільських школах, яких безумовно негативно відображається на результатах навчання та

знижує ймовірність вступу до вищого навчального закладу. Так, за результатами дослідження [11] учні сільських шкіл рідше за учнів міських шкіл здобувають за результатами ЗНО бал, що перевищує граничний рівень, і зі значно нижчою ймовірністю подають заяви на вступ до вишів і вступають до них. У той час, коли майже 70% учнів-містян здобувають прохідні бали, подають заяви та зрештою вступають до вишу, серед учнів сільських шкіл таких лише 40%;

– не престижність праці в малих та сільських школах обумовлює низький кваліфікаційний рівень учителів у цих закладах, що безумовно відображається на якості освіти.

2. Селективна форма диференціації навчання, яка сприяє зростанню нерівності між школами і обумовлює різницю в якісних показниках результатів навчання у спеціалізованих навчальних закладах (найчастіше «елітних», до яких важко потрапити) та звичайних шкіл. Так, останніми роками випускники міських навчальних закладів з профільним навчанням (гімназій, ліцеїв, спеціалізованих шкіл) отримують найвищі бали за результатами ЗНО.

3. Знецінювання значущості вищої освіти, що обумовлено низкою факторів, серед яких можна виділити такі:

– кризовий стан, в якому перебуває економіка України, обумовлює зниження попиту на робочу силу (у тому числі кваліфіковану) та високий рівень безробіття. Так, за даними Державної служби статистики України [9] частка безробітних осіб з вищою освітою (повною, базовою та неповною) складатиме в останні роки близько 46% загальної кількості безробітних. Зростає кількість випускників вищих навчальних закладів, які знаходять роботу, що не потребує наявності вищої освіти;

– відсутність гідної оплати праці в Україні сприяє відтоку робочої сили закордон. При цьому переважна чисельність трудових мігрантів працевлаштовуються на низькокваліфікованих роботах, що не потребують наявності диплому про вищу освіту.

4. Низька активність та зацікавленість керівників українських підприємств у фінансуванні підвищення освітнього рівня персоналу. Дійсно, криза в економіці і, як наслідок, скорочення обсягів виробництва і випуску продукції обмежують фінансові можливості вітчизняних підприємств з професійного навчання та розвитку персоналу. Більшість підприємств на даний час не може навіть забезпечити гідний рівень заробітної плати своїх працівників. У даній ситуації вкладення грошей в професійне навчання та підвищення кваліфікації персоналу розглядається як витрати і здійснюється за залишковим принципом. Такий підхід є обмеженим і пов'язаний в більшості випадків з нерозумінням значущості та ролі професіоналізму працівників у забезпеченні економічного зростання та розвитку підприємства [12].

Отже, вище окреслене коло факторів, що негативно впливають на рівень освіти робочої сили України, потребує негайного усунення. При цьому питання підвищення освіченості населення має бути пріоритетним не тільки для держави, але й для бізнесу, оскільки саме приватні підприємства є основними «споживачами» робочої сили, однією з найважливіших якісних ознак якої є освіта.

Література

1. Бебко С. Значення вищої освіти у сучасних соціально-економічних трансформаціях. *Науковий вісник СНУ імені Лесі Українки. Серія: Педагогічні науки*. 2017. № 1(350). URL: http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/13783/1/Бєбко_63-68.pdf.
2. Грішнова О. А. Освіта як чинник розвитку і економічного зростання України. *Демографія та соціальна економіка*. 2004. № 1-2. С. 93-101.
3. Лепейко Т. І. Методологічні засади виявлення і реалізації резервів продуктивності праці на промисловому підприємстві. *Механізм регулювання економіки*. 2015, № 1. С. 108-115.
4. Погребняк А. Ю., Рубцов А. М. Комплекс заходів з удосконалення підвищення продуктивності праці

персоналу. *Сучасні проблеми економіки і підприємництва*. 2017. Випуск 19. С. 228-234.

5. Чекушина Ю. В., Чекушина Ю. М. Вища освіта України в аспекті інтелектуалізації праці (перше десятиліття XXI ст.). *Гуманітарний журнал*. 2013. № 3. С. 3-10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gumj_2013_3_3.
6. Березовский В. А., Слива А. В., Фокина В. Н. Образование как фактор влияния на экономическую ценность человека. URL: www.muh.ru/content/pps/100823_stat_28.doc.
7. Долішній М. І., Куценко В. І. Диверсифікація освіти в контексті Болонського процесу як передумова поліпшення якості кадрового потенціалу. *Україна: аспекти праці*. 2006. №5. С. 8-14.
8. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні. Київ: Педагогічна думка, 2016. 448 с.
9. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
10. The Most Educated Countries in the World. *Edu-Active.com*, 21.09.2013. URL: <http://www.edu-active.com/news/2013/sep/21/most-educated-countries-wg2orld.html>.
11. Дослідження сфери освіти в Україні: до більшої результативності, справедливості та ефективності. URL: <http://documents1.worldbank.org/curated/en/790931568661644788/pdf/Overview.pdf>.
12. Gitis T., Klimenko S. Research of factors impeding professional development of the personnel of domestic enterprises. *Економічний Вісник Донбасу (Economic Herald of the Donbas)*. 2017. №4 (50). С. 185-189.

References

1. Bebko S. (2017). Znachennia vyshchoi osvity u suchasnykh sotsialno-ekonomichnykh transformatsiakh [The importance of higher education in modern socio-economic transformations.]. *Naukovyi visnyk SNU imeni Lesi Ukrainky. Seriya: Pedagogichni nauky – Scientific Bulletin of the Lesya Ukrainka National University. Series: Pedagogical sciences*, 1(350). Retrieved from http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/13783/1/Бєбко_63-68.pdf [in Ukrainian].
2. Hrishnova O. A. (2004). Osvita yak chynnyk rozvytku i ekonomichnoho zrostantia Ukrainy [Education as a factor of development and economic growth of Ukraine.]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and social economy*, 1-2, pp. 93-101 [in Ukrainian].
3. Lepeiko T. I. (2015). Metodolohichni zasady vyivlennia i realizatsii rezerviv produktyvnosti pratsi na promyslovomu pidpriemstvi [Methodological bases of revealing and realization of reserves of labor productivity at the industrial enterprise]. *Mekhanizm rehulivannia ekonomiky – Mechanism of economic regulation*, 1, pp. 108-115 [in Ukrainian].
4. Pohrebniak A. Yu., Rubtsov A. M. (2017). Kompleks zakhodiv z udoskonalennia pidvyshchennia produktyvnosti pratsi personalu [A set of measures to improve staff productivity]. *Suchasni problemy ekonomiky i pidpriemnytstvo – Modern problems of economy and entrepreneurship*, Issue 19, pp. 228-234 [in Ukrainian].
5. Chekushyna Yu. V., Chekushyna Yu. M. (2013). Vyshcha osvita Ukrainy v aspekti intelektualizatsii pratsi (pershe desiatyllittia XXI st.) [Higher education of Ukraine in the aspect of labor intellectualization (the first decade of the XXI century)]. *Humanitarnyi zhurnal – Humanities*

magazine, 3, pp. 3-10. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/gumj_2013_3_3 [in Ukrainian].

6. Berezovsky V. A., Sliva A. V., Fokina V. N. Education as a factor of influence on the economic value of a person. Retrieved from www.muh.ru/content/pps/100823_stat_28.doc [in Russian].

7. Dolishnii M. I., Kutsenko V. I. (2006). *Dyversyfikatsiia osvity v konteksti Bolonskoho protsesu yak peredumova polipshennia yakosti kadrovoho potentsialu* [Diversification of education in the context of the Bologna process as a prerequisite for improving the quality of human resources]. *Ukraina: aspekty pratsi – Ukraine: aspects of work*, 5, pp. 8-14 [in Ukrainian].

8. Natsionalna dopovid pro stan i perspektyvy rozvytku osvity v Ukraini [National report on the state and prospects of education development in Ukraine]. (2016). Kyiv. Pedahohichna dumka [in Ukrainian].

9. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). ukrstat.gov.ua. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

10. The Most Educated Countries in the World. (2013). *Edu-Active.com*. Retrieved from <http://www.edu-active.com/news/2013/sep/21/most-educated-countries-wg2orld.html>.

11. Doslidzhennia sfery osvity v Ukraini: do bilshoi rezul'tatyvnosti, spravedlyvosti ta efektyvnosti [Research in the field of education in Ukraine: to greater efficiency, fairness and efficiency]. Retrieved from <http://documents1.worldbank.org/curated/en/79093156861644788/pdf/Overview.pdf> [in Ukrainian].

12. Gitis T., Klimenko S. (2017). Research of factors impeding professional development of the personnel of domestic enterprises. *Economic Herald of the Donbas*, 4 (50), pp. 185-189.

Гітис Т. П., Євсейчик А. В., Спірато А. С., Андрійчук М. Є. Рівень освіти в Україні: дослідження динаміки у контексті забезпечення якості робочої сили

Рівень освіти, будучи найбільш значущою ознакою якості робочої сили, сприяє забезпеченню розвитку підприємств у виробничому та економічному аспектах та потребує постійної уваги та дослідження його динаміки з метою недопущення та подолання негативних тенденцій.

У статті проведено оцінювання рівня освіти в Україні, досліджено його динаміку у контексті забезпечення зростання якості робочої сили. Встановлено, що по охопленню населення вищою освітою Україна значно випереджає більшість розвинених країн, але останніми роками спостерігаються неоднозначні зміни у рівні освіченості робочої сили. Так, кількість осіб, які мають базову вищу та неповну вищу освіту, поступово зростає, а кількість осіб з повною вищою освітою навпаки зменшується. На особливу увагу заслуговує значне зростання кількості осіб, що мають лише базову, початкову загальну або не мають освіти. Також в останні роки спостерігається поступове скорочення кількості здобувачів вищої освіти, зменшення рівня участі молоді у формальних та неформальних видах навчання та професійної підготовки (в особливості у сільській місцевості). У цілому необхідно відзначити

деяке зниження показника загального рівня освіти робочої сили у 2019 р.

Наявність тенденції зниження освітнього рівня робочої сили в Україні обумовлено низкою факторів, серед яких можна виділити такі: наявність обмежень у доступності вищої освіти для певних верств населення України (в особливості для малозабезпечених сімей та мешканців сіл); селективна форма диференціації навчання, яка сприяє зростанню нерівності між школами; знецінювання значущості вищої освіти, що обумовлено кризовим станом економіки України; низька активність та зацікавленість керівників українських підприємств у фінансуванні підвищення освітнього рівня персоналу.

Встановлене коло факторів, що негативно впливають на рівень освіти робочої сили України, потребує негайного усунення. При цьому питання підвищення освіченості населення має бути пріоритетним не тільки для держави, але й для бізнесу, оскільки саме приватні підприємства є основними «споживачами» робочої сили, однією з найважливіших якісних ознак якої є рівень освіти.

Ключові слова: рівень освіти, знання, робоча сила, продуктивність праці, вища освіта, заклад освіти, результати навчання, формальна освіта, неформальна освіта, селективність.

Gitis T., Evseichik A., Spirato A., Andriychuk M. The Level of Education is in Ukraine: Research of Dynamics in the Context of Providing of Quality of Labour Force

The level of education, being the most significant sign of the quality of labor force, contributes to ensuring the development of enterprises in production and economic aspects and requires constant attention and research of its dynamics in order to prevent and overcome negative trends.

In the article the estimation of level of education is conducted in Ukraine, his dynamics is investigational in the context of providing of height of quality of labour force. It is set that on part of population with higher education Ukraine passes ahead the most developed countries considerably, but in the last few years there are ambiguous changes in the level of formation of labour force. So, the amount of persons having base higher and incomplete higher education grows gradually, and the amount of persons with complete higher education diminishes vice versa. The special attention is deserved by the considerable height of amount of persons, having only base, initial common or does not have education. Also the last years there is gradual reduction of amount of competitors of higher education, reductions of level of participation of young people in the formal and informal types of studies and professional preparation (in particular in rural to locality). On the whole it is necessary to mark some decline of index of general level of formation of labour force in 2019.

The presence of tendency of decline of educational level of labour force in Ukraine is conditioned by the row of factors among that it is possible to distinguish the following: limit access to higher education for the certain layers of population of Ukraine (in particular for of scanty means families and habitants of villages); selective form of differentiation of studies that assists inequality between

schools; depreciation of meaningfulness of higher education, that it contingently the crisis state of economy of Ukraine; subzero activity and personal interest of leaders of the Ukrainian enterprises are in financing of increase of educational level of personnel.

The set circle of factors negatively influencing on the level of formation of labour force of Ukraine requires an immediate removal. Thus a question of increase of level of formation of population must be priority not only for the state but also for business, as exactly private enterprises are the basic "consumers" of labour force, one of major quality signs of that is a level of education.

Keywords: level of education, knowledge, labour force, labour productivity, higher education, educational establishment, results of educating, formal education, informal education, selectivity.

Гітис Т. П., Евсейчик А. В., Спирато А. С., Андрійчук М. Е. Уровень образования в Украине: исследование динамики в контексте обеспечения качества рабочей силы

Уровень образования, будучи наиболее значимым признаком качества рабочей силы, способствует обеспечению развития предприятий в производственном и экономическом аспектах и требует постоянного внимания и исследования его динамики с целью недопущения и преодоления негативных тенденций.

В статье проведено оценивание уровня образования в Украине, исследована его динамика в контексте обеспечения роста качества рабочей силы. Установлено, что по охвату населения высшим образованием Украина значительно опережает большинство развитых стран, но за последние годы наблюдаются неоднозначные изменения в уровне образованности рабочей силы. Так, количество лиц, имеющих базовое высшее и неполное высшее образование, постепенно растет, а количество лиц с полным высшим образованием наоборот уменьшается. Особого внимания заслужи-

вает значительный рост количества лиц, имеющих лишь базовое, начальное общее или не имеют образования. Также в последние годы наблюдается постепенное сокращение количества соискателей высшего образования, снижение уровня участия молодежи в формальных и неформальных видах учебы и профессиональной подготовки (в особенности в сельской местности). В целом необходимо отметить некоторое снижение показателя общего уровня образования рабочей силы в 2019 г.

Наличие тенденции снижения образовательного уровня рабочей силы в Украине обусловлено рядом факторов, среди которых можно выделить следующие: ограниченный доступ к высшему образованию для определенных слоев населения Украины (в особенности для малообеспеченных семей и жителей сел); селективная форма дифференциации учебы, которая способствует росту неравенства между школами; обеспечение значимости высшего образования, что обусловлено кризисным состоянием экономики Украины; низкая активность и заинтересованность руководителей украинских предприятий в финансировании повышения образовательного уровня персонала.

Установленный круг факторов, негативно влияющих на уровень образования рабочей силы Украины, требует немедленного устранения. При этом вопрос повышения образованности населения должен быть приоритетным не только для государства, но и для бизнеса, поскольку именно частные предприятия являются основными "потребителями" рабочей силы, одним из важнейших качественных признаков которой является уровень образования.

Ключевые слова: уровень образования, знания, рабочая сила, производительность труда, высшее образование, учебное заведение, результаты обучения, формальное образование, неформальное образование, селективность.

Стаття надійшла до редакції 04.09.2020

Прийнято до друку 15.09.2020

НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

УДК 338.2:004

doi: 10.12958/1817-3772-2020-3(61)-229-233

К. В. Павлов,

доктор экономических наук, профессор,

ORCID 0000-0003-2583-9593,

e-mail: kvp_ruk@mail.ru,

Полоцкий государственный университет

г. Новополоцк, Республика Беларусь,

Н. Р. Асадуллина,

кандидат экономических наук, доцент,

ORCID 0000-0001-7022-3638,

e-mail: rasadullina@mail.ru,

Ташкентский филиал Российского экономического

университета им. Г. В. Плеханова,

г. Ташкент, Узбекистан

ФОРМЫ, МЕТОДЫ И НАПРАВЛЕНИЯ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

Современный этап мирового экономического и социального развития характеризуется существенным влиянием на него цифровизации. Как новый тренд мирового общественного развития, который пришел на смену информатизации и компьютеризации, он характеризуется следующим: основан на цифровом представлении информации, которое в масштабах экономической и социальной жизни как отдельной страны, так и всего мира приводит к повышению эффективности экономики и улучшению качества жизни.

Всестороннее раскрытие особенностей цифровизации как современного тренда мирового развития включает раскрытие сущности цифровизации, особенностей цифрового представления информации, предпосылок и возможных положительных последствий цифровизации для Узбекистана, соотношения понятий «цифровизация» и «цифровая экономика», вызовов, угроз, возможных отрицательных последствий и рисков цифровизации для разных государств, в том числе и для Узбекистана, методов измерения степени охвата цифровизацией отдельной страны, а также включает описание современного состояния и задач цифровизации российской экономики.

В настоящее время термин «цифровизация» используется в узком и широком смысле. Под цифровизацией в узком смысле понимается преобразование информации в цифровую форму, которое в большинстве случаев ведет к снижению издержек, появлению новых возможностей и т. д. Большое число конкретных преобразований информации в цифровую форму приводит к таким существенным положительным последствиям, которые обуславливают применение термина цифровизации в широком смысле [1].

Как переход к цифровой информации всех сторон экономической и социальной жизни, цифрови-

зация из простого метода улучшения разных частей жизни превращается в драйвер мирового общественного развития, обеспечивающий повышение эффективности экономики и улучшение качества жизни. Поэтому под цифровизацией в широком смысле понимается современный общемировой тренд развития экономики и общества, который основан на преобразовании информации в цифровую форму и приводит к повышению эффективности экономики и улучшению качества жизни.

Цифровизацию в широком смысле можно рассматривать как тренд эффективного мирового развития только в том случае, если цифровая трансформация информации отвечает следующим требованиям: она охватывает производство, бизнес, науку, социальную сферу и обычную жизнь граждан; сопровождается лишь эффективным использованием ее результатов; ее результаты доступны пользователям преобразованной информации; ее результатами пользуются не только специалисты, но и рядовые граждане; пользователи цифровой информации имеют навыки работы с ней.

Цифровизация пришла на смену информатизации и компьютеризации, когда речь шла в основном об использовании вычислительной техники, компьютеров и информационных технологий для решения отдельных экономических задач. Большие возможности цифрового представления информации приводят к тому, что она (цифровизация) формирует уже целостные технологические среды «обитания» (экосистемы, платформы), в рамках которых пользователь может создавать для себя нужное ему дружественное окружение (технологическое, инструментальное, методическое, документальное, партнерское и т. п.) с тем, чтобы решать уже целые классы задач.

К особенностям информации, представленной в цифровой форме, относятся:

- возможность использования разнообразных физических принципов ее представления, запоминания и передачи информации, в том числе возможность зашифровать сообщение, передать его в такой форме, а потом снова дешифровать;
- возможность передачи информации с использованием различных материальных носителей;
- копирование и распространение информации без потери ее точности;
- многократное увеличение плотности ее записи и скорости передачи, а также «неуменьшение» и «неисчезновение» ее при потреблении;
- создание цифровых технологий, более эффективных по сравнению с аналоговыми.

Особые свойства цифровой информации обусловили появление целого научного направления «digital economics», включающего математические методы и модели, основанные на цифровом формате представления информации и на ее свойствах, вытекающих из него. Примерами являются технологии, используемые в логистике, геотехнологии, современные технологии предоставления банковских услуг, технологии обеспечения информационной безопасности и т. д. Вполне естественно под цифровой экономикой понимать экономику, основным трендом эффективного развития которой является цифровизация [1].

Данное определение выделяет следующую основную особенность цифровой экономики – под воздействием тренда цифровизации она развивается эффективно.

В настоящее время существует множество определений понятия «цифровая экономика», которые делают акцент на том или ином аспекте воздействия тренда цифровизации на национальную экономику, например, на использовании инновационных цифровых информационно-коммуникационных технологий; на обеспечении ИКТ различных видов взаимодействий; на использовании интернета, мобильных и сенсорных сетей, возможностей работы в режиме онлайн; на применении электронных документов оборота, современных электронных каналов связи, способов учета и хранения информации; на создании новых бизнес-моделей, новых рынков и новых потребителей и т. д.

Анализ разных определений цифровой экономики показывает, что каждое из них выделяет лишь некоторые ее существенные особенности. Учет наиболее важных из них позволяет дать следующее ее развернутое определение: цифровая экономика – это система социально-экономических отношений:

- нацеленная на повышение эффективности и конкурентоспособности экономики;
- выражающая современную парадигму ускоренного экономического развития, при котором повышение конкурентоспособности и эффективности становится жизненной необходимостью;

– характеризующая современный этап эволюционного развития социально-экономической и производственной модели общества;

– охватывающая сферу общественной жизни, производство, бизнес, науку, менеджмент, домашнее хозяйство и отдельных людей;

– отражающая специфику нового технологического поколения – использование огромного количества данных, генерируемых в самых разнообразных информационных системах и перерабатываемых в целях извлечения из них полезной информации;

– направленная в целях получения прибыли на создание новых производств, бизнес-моделей, моделей управления, новых рынков и новых потребителей;

– основанная на цифровой трансформации, т. е. предполагающая в большой степени переход от аналогового взаимодействия и использования аналоговых носителей информации к электронному взаимодействию на основе применения современных электронных средств, в том числе на основе активного использования инновационных цифровых информационно-коммуникационных технологий, современных электронных каналов связи, электронного документооборота, а также электронных способов учета обработки, хранения и передачи информации;

– использующая новейшие математические методы и модели переработки информации, основанные на учете цифровой формы ее представления и свойств цифровой информации;

– реализуемая, как правило, в режиме онлайн через такие платформы, как интернет, мобильные и сенсорные сети [2].

Официальными и принятыми на правительственном уровне в Узбекистане на настоящий момент являются следующие определения цифровой экономики:

– цифровая экономика – хозяйственная деятельность, в которой ключевым фактором производства являются данные в цифровом виде, обработка больших объемов и использование результатов анализа которых по сравнению с традиционными формами хозяйствования позволяют существенно повысить эффективность различных видов производства, технологий, оборудования, хранения, продажи, доставки товаров и услуг;

– цифровая экономика представляет собой хозяйственную деятельность, ключевым фактором производства в которой являются данные в цифровой форме. Она способствует формированию информационного пространства с учетом потребностей граждан и общества в получении качественных и достоверных сведений, развитию информационной инфраструктуры Республики Узбекистан, созданию и применению информационно-телекоммуникационных технологий, а также формированию новой технологической основы для социальной и экономической сферы [2].

Если говорить о соотношении понятий «цифровизация» и «цифровая экономика», то необходимо отметить, что цифровизация – это основа цифровой экономики, тот тренд мирового развития, который определяет развитие экономики и общества, формирует цифровую экономику. Другими словами, цифровизация представляет собою главный современный тренд развития экономики и общества, основанный на переходе к цифровому формату представления информации, который направлен на повышение эффективности экономики и улучшение качества жизни. Она способствует последовательному улучшению всех бизнес-процессов экономики и связанных с ней социальных сфер, которое (улучшение) основано на увеличении скорости взаимобмена, доступности и защищенности информации, а также на возрастании роли автоматизации как базы цифровизации.

Осуществлению требований цифровизации как современного тренда развития экономики и общества и тем самым повышению эффективности их развития в определенной мере отвечает наличие предпосылок цифровизации на государственном, отраслевом уровнях, а также на уровнях отдельных домохозяйств и граждан. Поэтому задачей государства по учету предпосылок цифровой экономики как благоприятных условий, способствующих цифровизации, является создание возможностей для их реализации [3].

Правительством Республики Узбекистан принимаются широкомасштабные меры по развитию цифрового сектора экономики, внедряются системы электронного документооборота, развиваются электронные платежи и совершенствуется нормативно-правовая база в сфере электронной коммерции.

Цифровая экономика, функционирующая на информационно-технологических платформах, развивается с интенсивной скоростью, что обуславливает необходимость создания новых моделей таких платформ [4].

В ближайшей перспективе планируется разработать Национальную концепцию цифровой экономики, предусматривающую обновление всех сфер экономики на базе цифровых технологий, и на этой основе внедрить программу «Цифровой Узбекистан -2030». Цифровая экономика позволит обеспечить рост валового внутреннего продукта как минимум на 30% и резко снизить коррупцию. Это подтверждают и аналитические исследования авторитетных международных организаций [5].

С появлением цифровой экономики сегодня в мире происходят поистине революционные изменения, связанные с новыми технологиями, которые трансформируют отрасли и системы производства, повышают производительность и дают начало новым бизнес-моделям. В этой связи ускорение экономического развития, международной конкурентоспособности и интеграция Узбекистана в мировую

экономику в значительной степени зависят от развития цифровой экономики.

Цифровая экономика помогает снизить стоимость предоставления услуг, обеспечивает доступ к экспорту посредством электронной коммерции, положительно влияет на приток инвестиций и в целом на экономическую активность. По оценкам международных экспертов, если развивающиеся страны, такие, как Узбекистан, достигнут уровня проникновения интернета, как у развитых рынков, их долгосрочная производительность увеличится на 25%. Узбекистан имеет все условия, чтобы использовать преимущества динамичной цифровой экономики. Республика является самой густонаселенной страной в Центрально-Азиатском регионе, обладает значительной молодой и достаточно образованной рабочей силой.

На данный момент в республике в сфере информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) занято около 29 000 человек, работающих на 1 400 предприятиях, общий вклад которых в ВВП составляет 2,2%. Постепенное открытие сектора уже позволяет гражданам страны получать интернет-услуги, а бизнесу извлекать выгоду из цифровой экономики [6].

Приоритетными направлениями развития информационных компьютерных технологий и формирования современной цифровой экономики являются:

- модернизация сферы информационно-коммуникационных технологий с учетом общемировых и локальных достижений в области нанотехнологий, генной инженерии, NBIC-конвергенции, информационных и биотехнологий, ориентированных на развитие интеллектуальных способностей человека;
- изобретение современных многокомпонентных материалов на основе достижений фотоники, робототехники, оптоинформатики;
- борьба с киберпреступностью, усиление информационной безопасности в интернете;
- правовое регулирование в области предоставления свободного доступа граждан к информации и обеспечения экономической и государственной безопасности;
- развитие возможностей фриланса;
- регулирование и поддержка процесса становления цифровой экономики во всех секторах народного хозяйства.

На сегодняшний день Узбекистан уже вступил в этап цифровой трансформации. В числе приоритетных направлений цифровой трансформации можно выделить следующие:

- модернизация системы образования и профессиональной подготовки ИТ-кадров за счет совершенствования образовательной инфраструктуры и создания филиалов ведущих зарубежных университетов в сфере ИТ. Сегодня на рынке труда ИТ-специалисты составляют около 1% от общей численности занятого населения страны. В ближайшие пять лет

планируется довести этот показатель до 2,5–3%, что соответствует среднемировому уровню;

– внедрение механизмов поддержки стартапов в сфере ИТ, в том числе создание технопарков, привлечение венчурного капитала, организация бизнес-акселераторов и инкубаторов. Сейчас условиями созданного в 2017 году Mirzo Ulugbek Innovation Center пользуются 300 ИТ-компаний Узбекистана. Нынешняя задача – довести долю ИТ-сектора в ВВП до 4% и увеличить экспорт ИТ-услуг в 10 раз в течение ближайших нескольких лет;

– обеспечение развития информационно-коммуникационной инфраструктуры. К концу 2020 года будет обеспечено увеличение пропускной способности международного интернет-канала в 10 раз, завершена прокладка более 2300 км оптико-волоконных линий связи, установлено более 2000 базовых станций четвертого поколения;

– совершенствование механизма государственных электронных услуг. Внедрение технологий умных и безопасных городов в регионах Узбекистана, в том числе обработка больших данных, внедрение интернета вещей, интеллектуальных систем видеонаблюдения и мониторинга в общественных местах.

Задачи по ускоренной цифровой трансформации экономики невозможно решить без тесного международного сотрудничества. Передовой опыт цифровизации и развития информационных технологий Российской Федерации и культурно-историческая близость России и Узбекистана определяет Россию как стратегического партнера в области цифровых технологий и информатизации. Необходимо активизировать сотрудничество с ИТ-компаниями России по таким направлениям, как медиа-контент, электронная коммерция, электронное правительство, цифровые банковские технологии, обмен опытом, развитие инновационных центров, управление технопарками и развитие технологической инфраструктуры.

Основную роль в цифровой экономике Узбекистана будет играть частный бизнес с сильным предпринимательским и инновационным подходом, а государство должно создавать инфраструктуру и условия для частной инициативы. Главное, чтобы развитие в стране ИКТ шло в ногу с заинтересованностью бизнеса внедрять цифровые технологии для повышения производительности труда.

Литература

1. Сологубова Г. С. Составляющие цифровой трансформации: монография. Москва: Издательство Юрайт, 2019. 147 с. (Серия: Актуальные монографии). URL: <https://biblio-online.ru/book/sostavlyayuschie-cifrovoy-transformacii-445006>. 2. Горелов Н. А., Кораблева О. Н. Развитие информационного общества: цифровая экономика: учеб. пособие для вузов. Москва: Издательство Юрайт, 2019. 241 с. (Серия: Университеты России). URL: <https://biblio-online.ru/book/razvitie-informacionno-obschestva-cifrovaya-ekonomika-429156>.

3. Халин В. Г., Чернова Г. В. Цифровизация и ее влияние на российскую экономику и общество: преимущества, вызовы, угрозы и риски. *Управленческое консультирование*. 2018. № 10. С. 48–49. 4. **Постановление** Президента Республики Узбекистан от 03.07.2018 г. № ПП-3832 «О мерах по развитию цифровой экономики в Республике Узбекистан». URL: <https://buxgalter.uz>. 5. **Послание** Президента Республики Узбекистан Ш. Мирзиёева Олий Мажлису от 28.12.2018 г. *Народное слово*. 2018. 29 декабря. URL: <https://nrm.uz/>. 6. **Информационное** агентство Республики Узбекистан. URL: <https://regnum.ru/>.

References

1. Sologubova G. S. (2019). Components of digital transformation: monograph. Moscow, Yurayt Publishing House. 147 p. (Series: Current monographs). Retrieved from <https://biblio-online.ru/book/sostavlyayuschie-cifrovoy-transformacii-445006> [in Russian].
2. Gorelov N. A., Korableva O. N. (2019). Development of information society: digital economy: studies. Handbook for universities. Moscow, Yurayt Publishing House. 241 p. (Series: Universities of Russia). Retrieved from <https://biblio-online.ru/book/razvitie-informacionno-go-obschestva-cifrovaya-ekonomika-429156> [in Russian].
3. Khalin V. G., Chernova G. V. (2018). Digitalization and its impact on the Russian economy and society: advantages, challenges, threats and risks. *Management consulting*, No. 10, pp. 48–49. Retrieved from <https://sziiu.ranepa.ru/> [in Russian].
4. Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan dated 03.07.2018 no. PP-3832 "on measures for the development of the digital economy in the Republic of Uzbekistan". Retrieved from <https://buxgalter.uz> [in Russian].
5. Message of the President of the Republic of Uzbekistan sh. Mirziyoyev to the Oliy Majlis dated 28.12.2018. *People's word*, December 29, 2018. Retrieved from <https://nrm.uz/> [in Russian].
6. Information Agency of the Republic of Uzbekistan. Retrieved from <https://regnum.ru/> [in Russian].

Павлов К. В., Асадуллина Н. Р. Форми, методи і напрямки цифровізації економіки

У статті розкриваються роль і особливості цифровізації економіки, що є об'єктивною передумовою інноваційного розвитку економічної системи держави, а також досліджуються результати і визначаються перспективи впровадження цифрової економіки в країнах на пострадянському просторі, насамперед у Республіці Узбекистан. Розглянуто особливості цифрового подання інформації, передумови, реалізація та наслідки цифровізації. Проведено аналіз співвідношення понять «оцифровка», «цифровізація», «цифрова економіка», «цифрова трансформація» на основі вивчення специфічних особливостей даних категорій як процесу, застосування і реалізації його результатів при побудові бізнес-моделей.

Вивчено передовий досвід розвитку цифровізації в ряді країн пострадянського простору. Розглянуто

форми та методи оцінки ступеня охоплення цифровізацією окремих країн на прикладі Республіки Узбекистан для отримання нових можливостей застосування цифрових технологій у бізнесі, створення інформаційно-технологічних платформ, нових цінностей, благ, надання віртуальних послуг.

Запропоновано активізувати співпрацю ІТ-компаній країн за такими напрямками, як: медіа-контент, електронна комерція, електронний уряд, цифрові банківські технології, обмін досвідом, розвиток інноваційних центрів, управління технопарками і розвиток технологічної інфраструктури. Зазначено важливу роль приватного бізнесу для стимулювання використання результатів цифрової економіки.

Таким чином, у статті виявлені проблеми та визначено перспективи процесу цифровізації економіки на пострадянському просторі, особливо на прикладі Республіки Узбекистан, з урахуванням накопиченого позитивного досвіду і ефективних прикладів цифровізації суспільного життя. Розглянуті приклади можуть бути корисні і для розвитку економіки інших країн, в тому числі й України.

Ключові слова: цифровізація, тренд, соціально-економічний розвиток, інформація, цифровий формат.

Pavlov K., Asadullina N. Forms, Methods and Directions of Digitalization of the Economy

The article reveals the role and features of the digitalization of the economy, which is an objective prerequisite for the innovative development of the economic system of the state, as well as examines the results and determines the prospects for the implementation of the digital economy in the countries in the post-Soviet space, primarily in the Republic of Uzbekistan. The features of digital representation of information, prerequisites, implementation and consequences of digitalization are considered. The analysis of the relationship between the concepts of "digitization", "digitalization", "digital economy", "digital transformation" is carried out on the basis of studying the specific features of these categories as a process, the application and implementation of its results when building business models.

The advanced experience in the development of digitalization in a number of post-Soviet countries has been studied. The forms and methods of assessing the degree of digitalization coverage of individual countries are considered on the example of the Republic of Uzbekistan for obtaining new opportunities for using digital technologies in business, creating information technology platforms, new values, benefits, and providing virtual services.

It was proposed to intensify cooperation between IT companies of the countries in such areas as: media content, e-commerce, e-government, digital banking technologies, exchange of experience, development of innovation centers, management of technology parks and development of technological infrastructure. The important role of private business in stimulating the use of the results of the digital economy is indicated.

Thus, the article identifies the problems and defines the prospects for the digitalization of the economy in the post-Soviet space, especially on the example of the Republic of Uzbekistan, taking into account the accumulated positive experience and effective examples of the digitalization of public life. The examples considered can be useful for the development of the economies of other countries, including Ukraine.

Keywords: digitalization, trend, socio-economic development, information, digital format.

Павлов К. В., Асадуллина Н. Р. Формы, методы и направления цифровизации экономики

В статье раскрываются роль и особенности цифровизации экономики, являющейся объективной предпосылкой инновационного развития экономической системы государства, а также исследуются результаты и определяются перспективы внедрения цифровой экономики в странах на постсоветском пространстве, прежде всего в Республике Узбекистан. Рассмотрены особенности цифрового представления информации, предпосылки, реализация и последствия цифровизации. Проведен анализ соотношения понятий «оцифровка», «цифровизация», «цифровая экономика», «цифровая трансформация» на основе изучения специфических особенностей данных категорий как процесса, применения и реализации его результатов при построении бизнес-моделей.

Изучен передовой опыт развития цифровизации в ряде стран постсоветского пространства. Рассмотрены формы и методы оценки степени охвата цифровизацией отдельных стран на примере Республики Узбекистан для получения новых возможностей применения цифровых технологий в бизнесе, создания информационно-технологических платформ, новых ценностей, благ, предоставления виртуальных услуг.

Предложено активизировать сотрудничество IT-компаний стран по таким направлениям, как: медиа-контент, электронная коммерция, электронное правительство, цифровые банковские технологии, обмен опытом, развитие инновационных центров, управление технопарками и развитие технологической инфраструктуры. Указана важна роль частного бизнеса для стимулирования использования результатов цифровой экономики.

Таким образом, в статье выявлены проблемы и определены перспективы процесса цифровизации экономики на постсоветском пространстве, особенно на примере Республики Узбекистан с учетом накопленного позитивного опыта и эффективных примеров цифровизации общественной жизни. Рассмотренные примеры могут быть полезны и для развития экономики других стран, в том числе и Украины.

Ключевые слова: цифровизация, тренд, социально-экономическое развитие, информация, цифровой формат.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2020

Прийнято до друку 15.09.2020

ДИСКУСІЙНИЙ КЛУБ

УДК 316.422:330.44(477.62)

doi: 10.12958/1817-3772-2020-3(61)-234-245

О. І. Амоша,

академік НАН України,
ORCID 0000-0003-0189-3819,
e-mail: amosha1937@gmail.com,

О. Ф. Новікова,

доктор економічних наук, професор,
ORCID 0000-0002-8263-1054,
e-mail: novikovaof@gmail.com,

Ю. С. Залознова,

член-кореспондент НАН України,
ORCID 0000-0003-3106-1490,
e-mail: zaloznova.iep@gmail.com,

О. В. Панькова,

кандидат соціологічних наук, доцент,
ORCID 0000-0002-2003-8415,
e-mail: pankovaiep@gmail.com,

О. Ю. Касперович,

головний економіст,
ORCID 0000-0003-1169-9681,
e-mail: a_kasp@ukr.net,

Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ

ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ ДОНБАСУ: ВІД СУЧАСНИХ РЕАЛІЙ ДО ВІЗІЇ МАЙБУТНЬОГО

На сьогодні на державному рівні необхідно визнати Донбас як територію, регіон, що потребує застосування дієвих механізмів та інструментів управління й активної державної політики, зважаючи на долю регіону, його потенціал, ресурси розвитку й ті виклики, ризики та загрози, які є.

Процеси відновлення та розбудови миру у східних регіонах України мають бути включеними в загальний контекст реформування українського суспільства, створення механізмів гармонійної реінтеграції постраждалих територій та їх населення в загальноукраїнський соціально-економічний, політичний і правовий простір. Інформаційна політика держави має бути зорієнтована на консолідацію всередині країни, на розбудову цілісності та єдності, на відновлення миру та соціального діалогу на Сході України, створення відповідних соціокультурних, інформаційних, правових, організаційно-управлінських передумов для відновлення цього діалогу.

Донбас у спектрі новітніх викликів і загроз

Тривалий збройний конфлікт на Сході України обумовив закріплення у населення усієї країни відчуття небезпеки та нестабільності, безвиході та розчарування у результатах діяльності органів державної влади, контактної групи в питаннях мирного вре-

гулювання конфлікту. Найбільш гостро відчувають це мешканці Донецької та Луганської областей.

Поглиблення економічної кризи, руйнівні наслідки збройного конфлікту призвели до того, що Донбас, який нещодавно був серед економічних й виробничих лідерів країни (особливо Донецька область), перетворився на відсталий регіон, що втратив свої високі рейтингові позиції серед областей України за рівнем соціально-економічного розвитку. Рівень ВВП України знизився майже на 10%, порівняно із 2013 роком. Екологічний стан пересягнув критичну безпекову межу і став катастрофічним через зруйновану внаслідок бойових дій промислову і транспортну інфраструктуру, закриття вугільних шахт – з недодержанням вимог безпеки тощо. Це вкрай негативно вплинуло на рівень та якість життя, обумовило поширення бідності, зростання безробіття, соціальної нерівності, соціальної напруженості та протестної активності. Ситуація ускладнюється значною концентрацією ВПО на підконтрольних територіях Донецької і Луганської областей України.

Пандемія COVID-19 та карантинні обмеження спричинили поширення загроз втрати життя та здоров'я, значно обмежили роботу сфери послуг, культури, транспорту, різко скоротили потоки зов-

нішньої та внутрішньої міграції тощо. Такі умови призвели до значного зростання рівня безробіття та загроз втрати доходу; до зниження можливостей нормального життєзабезпечення та ін. В умовах зростання зовнішніх і внутрішніх небезпек, карантинних обмежувальних заходів значно ускладнилося становище населення, що мешкає на тимчасово окупованих територіях Донбасу. Відбулося зростання допандемійних ризиків загроз на фоні виникнення нових (викликаних погіршенням санітарно-епідеміологічного стану) в умовах зниження соціальної захищеності населення, у тому числі працюючого, що обумовило погіршення соціально-психологічного, психічного стану людини. Це – спільні проблеми і для України, і для Донбасу, які необхідно вирішувати об'єднаними зусиллями.

Отже, збройний конфлікт, системна криза, пандемія COVID-19 обумовили посилення ризиків та небезпек, закріплення несприятливого політичного, соціально-економічного, інформаційного, екологічного та соціально-психологічного стану на території Донбасу. Одночасно пандемія активізувала запит на використання цифрових технологій та дистанційних форм зайнятості, надання електронних та цифрових послуг населенню, широке використання інформаційно-комунікативних технологій у сфері освіти, банківської справи, доставки товарів та послуг.

За таких умов важливо системно і потужно діяти одночасно в соціально-економічному, санітарно-епідеміологічному, інформаційному, гуманітарному, екологічному напрямках для спільного вирішення проблем й зміцнення територіальної єдності, міжрегіональної партнерської взаємодії між окремими областями та конкретними районами і містами Донецької і Луганської областей.

Процес відновлення постраждалих від збройного конфлікту територій Донецької і Луганської областей, потребує врахування особливостей перебігу такого конфлікту, його характеру. На процес відновлення, реінтеграції впливають стадія розгортання конфлікту, умови та особливості його перебігу. Конфлікт на Сході України має специфічні риси, що необхідно враховувати при плануванні й реалізації стратегії реінтеграції, соціально-економічного відновлення. а саме:

- залученість Російської Федерації до конфлікту та тимчасова окупація частини території України (тимчасово окуповано 7% території нашої держави, де мешкало 13% населення України – 2 млн осіб на території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя і близько 4 млн осіб у Донецькій та Луганській областях), тут формувалося 13,7% ВВП України (у 2013 році);

- «гібридний» характер конфлікту, що полягає у поєднанні ознак збройної зовнішньої агресії та внутрішнього громадянського конфлікту в умовах інформаційної війни (це війна смислів та інтерпре-

тацій у широкому сенсі); «гібридна анексія» Донбасу;

- неспівставність ресурсного забезпечення сторін конфлікту та їхня взаємозалежність: економічна, технологічна, ресурсна тощо.

Збройне протистояння та тимчасова окупація частини території України за своїми соціально-економічними та екологічними руйнівними наслідками перетворили постраждалі від збройного конфлікту території на території гуманітарної та екологічної катастрофи; втрачено значні промислові та інфраструктурні потужності Донбасу; поглибився розрив у рівнях розвитку регіонів України, у тому числі через відплив працездатного населення та капіталу з територій Донбасу та Криму та посилення міграційного навантаження внаслідок масового вимушеного внутрішнього переміщення.

Безпрецедентні масштаби проблеми потребують комплексного підходу до її розв'язання, активізації та координації зусиль центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, спрямованих на відновлення соціально-економічної інфраструктури східних регіонів України, розбудову миру, реінтеграції тимчасово окупованих територій, переорієнтації економіки ряду регіонів.

Процес відновлення постраждалих від збройного конфлікту територій Донецької і Луганської областей має стати структурним сегментом **Стратегії возз'єднання, комплексного відродження та розвитку Донбасу**. Розробка та реалізація такої Стратегії потребує її інтегрованості у більш широкий сегмент на рівні національного проекту модернізації економіки та промислового комплексу України. Такий проект передбачає розробку та прийняття Закону України «Про модернізацію промислових регіонів». Сприятливі інституційно-правові умови стають підґрунтям реалізації **Стратегії**. Такі кроки необхідні одночасно і для відновлення та розвитку промислового комплексу України, і для розвитку інтелектуального, наукового, виробничого і кадрового потенціалу Донбасу.

Стратегія возз'єднання, комплексного відродження та розвитку Донбасу має узгоджуватися зі змістом, чинної та плануємої для прийняття правової бази:

- 1) **Концепції Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України** [1];

- 2) **Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України** [2], якою передбачено здійснення комплексних заходів з відновлення та розбудови миру в східних регіонах України, створення системи інтегрованого управління програмними заходами та моніторингу їх виконання, удосконалення правового, організаційного, оперативного, технічного забезпечення виконання Програми, вироблення механізму консоліда-

ції зусиль центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, територіальних громад, громадських об'єднань та міжнародних організацій, що надають міжнародну технічну допомогу для відновлення та розбудови миру в східних регіонах України;

3) *Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»* [3];

4) *Державної стратегії регіонального розвитку України на 2021-2027 роки*, що затверджена Постановою Кабінету Міністрів України 5 серпня 2020 року №695 [4]. Визначена Стратегічна мета державної регіональної політики України до 2027 року досягається через забезпечення економічної, інфраструктурної, соціально-культурної зв'язаності та інтегрованості на національному, регіональному та місцевому рівні на основі *трьох стратегічних цілей*:

- Формування згуртованої держави в соціальному, гуманітарному, економічному, екологічному, безпековому та просторовому вимірах.

- Підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів.

- Розбудова ефективного багаторівневого врядування.

5) *Національної економічної стратегії України до 2030 року* [5], яка на сьогоднішній день знаходиться на стадії розробки. Ідея розробки та реалізації Стратегії належить Президенту та Прем'єр-міністру України. Національна економічна стратегія Україна-2030 визначає головні стратегічні напрями (вектори), за якими буде розвиватися Україна, а також включає стимули для промисловості, стимули для агросектору, стимули для видобування, транспортні коридори, стимули для ІТ та R&D, стимули для інфраструктури та внутрішніх перевезень, стимули для енергетичного сектору [6]. Побудова інноваційної моделі економічного розвитку України, пріоритетами якої є розвиток виробництва та торгівлі продукцією з вищою доданою вартістю, високий технологічний рівень виробництва, кваліфікована високооплачувана робоча сила, економія енергії та інших видів природних ресурсів і новаторський стиль управління – це той шлях розвитку, на який спрямована реалізація Національної економічної стратегії України до 2030 року. Планується реалізація з 2021 року ініціатив, закладених у Стратегії, через державні цільові програми.

Відродження Донбасу на підґрунті модернізації економіки України

Для комплексного відродження й розвитку Донбасу необхідна ключова передумова – прийняття Україною ідеології промислового розвитку на державному та регіональному рівнях управління та механізмів її втілення для забезпечення структурно-технологічної модернізації економіки та її промислового сектору України та її регіонів.

Економічне відродження. Донбас має стати територією для комплексного впровадження найсучасніших методів управління та організації економічних й виробничих процесів, де важливу роль відіграватимуть впровадження передових інноваційних технологій, застосування нових методів управління, інструментів та форм публічно-приватного партнерства, соціальної відповідальності бізнесу; механізмів цифрової (платформної) економіки та смарт-індустрії, впровадження у виробничі процеси технологій індустріального Інтернету речей (ІоТ), систем штучного інтелекту (для економії витрат, забезпечення умов безпеки, зміцнення ефективності всієї виробничої системи) тощо.

Відродження промислового комплексу Донбасу на новітніх засадах має орієнтуватися на неіндустріальну модель модернізації підприємств традиційних галузей спеціалізації регіону (паливно-енергетичного комплексу, чорної металургії, хімічної промисловості, машинобудування) та перехід на цифрові платформи Індустрії 4.0 для забезпечення конкурентоспроможності в глобальній економіці. На сьогодні перспективи інноваційного розвитку промисловості в Україні на базі ІТ технологій мають такі види діяльності як виробництво основних фармацевтичних продуктів, харчова промисловість, машинобудування, хімія та нафтохімія, металургія. Значна частина цих видів діяльності зосереджена саме на території Донбасу.

Модернізація має забезпечити кардинальні зміни технологічного профілю Донбасу і виробничої системи України в цілому. Потрібна розробка та реалізація такого Національного проєкту модернізації економіки України, в межах якого передбачатиметься реалізація *Стратегії комплексного відродження та розвитку Донбасу*. Ця *Стратегія* буде сприяти збереженню та розвитку інтелектуального, наукового, виробничого і кадрового потенціалу регіону, досягненню високих якісних стандартів виробництва, перетворенню Донбасу із всеукраїнської кузні в «Національний інноваційний технопарк». В пріоритетних напрямках *Стратегії* доцільно визначити такі:

- створення техніко-впроваджувальних (наукових й технологічних парки) та промислових інвестиційних зон (індустріальні парки), які дозволяють усувати ризики та перешкоди на шляху конкурентного розвитку регіону (моноструктурну організацію і сировинну спрямованість виробництва (метал, вугілля); порушення інфраструктурних зв'язків через військові дії, обмеження можливостей руху людей, капіталів, продукції та інформації; втрати трудових виробничих, людських ресурсів, потужного інтелектуального, соціального, людського капіталу; подолання катастрофічної екологічної ситуації тощо;

- формування галузевих освітньо-науково-виробничих комплексів навколо галузевих кластерів (паливно-енергетичного, металургійного, машинобудівного, хімічного та аграрного) на основі ство-

рення об'єднань навчальних закладів, наукових установ, підприємств із залученням громадських ініціатив для підготовки й перепідготовки кадрів, проведення наукових досліджень та експериментального впровадження їх результатів на підприємствах регіону;

– створення передової економічної інноваційної зони, привабливої для інвесторів, вітчизняних та міжнародних партнерів й усіх зацікавлених сторін на підґрунті впровадження інформаційно-комунікативної системи (платформи) національного та регіонального рівнів. Реалізація такої платформи потребує формування відповідної інфраструктури для забезпечення ефективної взаємодії всіх суб'єктів реалізації *Стратегії комплексного відродження та розвитку Донбасу* (як безпосередніх учасників, так і потенційних), у тому числі щодо реалізації завдань соціально-економічного та гуманітарного розвитку, екологічної безпеки, «безпечної реінтеграції» тощо.

Платформний підхід дозволить значно підвищити кількість потенційних учасників реалізації Стратегії, залучити додаткові ресурси, забезпечити конкурентність, прозорість, оперативність взаємодії та співпраці учасників економічного та гуманітарного розвитку, сприятиме встановленню нових контактів та підвищенню згуртованості та взаєморозуміння серед громадян, дозволить розширити коло учасників реалізації *Стратегії комплексного відродження та розвитку Донбасу*, не обмежуючись лише мешканцями Донецької та Луганської областей, а залучаючи всіх небайдужих та зацікавлених учасників (наприклад, багато хто з колишніх мешканців цих областей, які в статусі ВПО живуть в інших регіонах України, також могли б залучитися до розвитку зазначених областей).

Широке застосування на території Донбасу сегментів платформної економіки, ІКТ-технологій, соціально-відповідального партнерства сприятиме розвитку місцевого самоврядування, громадських ініціатив, створенню самодостатніх та інвестиційно-привабливих територіальних громад, здатних для саморозвитку (одним із варіантів є створення технопарків). Поширення та залучення кращого досвіду тих потужних тергромад, в які успішно інтегрувалися ВПО (тут вже мінімізовано ризики соціального відторгнення, реалізуються ресурси саморозвитку).

Відбудова промислового потенціалу, збереження та відновлення людських ресурсів Донбасу потребують спеціальних заходів щодо забезпечення відповідного розвитку виробництва, розбудови інфраструктури (транспортної, промислової, соціальної, екологічної, гуманітарної тощо), поновлення зв'язків з інвесторами, вітчизняними і зарубіжними партнерами в трудовій, соціально-економічній, промисловій, екологічній, гуманітарній, соціокультурній сферах.

Підґрунтям відродження Донбасу має стати нова інформаційно-комунікативна платформа, яка консолідуватиме зусилля влади, бізнесу і громадян,

інших повноцінних суб'єктів соціально-економічного розвитку, фінансові ресурси української держави, ресурси інвесторів, міжнародних партнерів для забезпечення соціально-економічного відновлення, переходу до збалансованого сталого, інноваційного і цифрового розвитку Донбасу. Конструктивне співробітництво між індустрією, науковими колами, бізнесом, працівниками та урядом, інвесторами, міжнародними партнерами створюватиме сприятливі умови для поступового переходу до цифрової економіки на засадах Індустрії 4.0, до розвитку смарт-промисловості; до реалізації платформи дієвого державно-приватного партнерства.

Питаннями відродження економіки і промислового комплексу Донбасу займаються багато вчених, до числа яких входять автори цієї публікації. Комплексно висвітлюються ці стратегічно важливі питання в колективній роботі «Індустрія 4.0: напрямки залучення інвестицій з урахуванням інтересів вітчизняних виробників» [7], авторами якої є О. І. Амоша, В. П. Вишневський, В. І. Ляшенко, Ю. М. Харазішвілі та ін. Напрями залучення інвестицій науково обґрунтовуються науковцями і потребують їх включення в зміст регіональних стратегій розвитку Донецької та Луганської областей та Державної стратегії регіонального розвитку України на 2021–2027 роки. Наведені в зазначеній публікації позиції авторів залишаються актуальними і затребуваними щодо визначення візії майбутнього Донбасу.

З метою об'єднання зусиль промисловців, підприємців, науково-освітньої експертної спільноти, представників державного управління та місцевого самоврядування в справі відновлення економічного потенціалу та неоіндустріального відродження Донбасу доцільно заснувати Громадянську платформу «*Індустрія Донбасу – 4.0*». Як ініціатори такого руху могли б виступити Академія економічних наук України, Агенція регіонального розвитку, торгово-промислові палати, а також Краматорська міська рада директорів промислових підприємств, Донецький науковий центр НАН України і МОН України, Донецьке відділення УСПП та інші [7, с. 199–200].

Донецький науковий центр НАН України і МОН України може стати пілотним проектом зі створення регіональної інноваційної системи як своєрідне ядро, навколо якого буде формуватися сучасна регіональна інноваційна інфраструктура. На цій основі може бути започатковане формування мережі корпорацій відновлювального (випереджаючого) розвитку – від окремих об'єднаних територіальних громад (ОТГ) до Донецького економічного району (у складі Донецької та Луганської областей).

Інноваційного поштовху потребують і традиційні виробництва Донбасу, зокрема, металургійні і хімічні підприємства. Перспективною технологією, яка може істотно підняти інноваційний рівень традиційних виробництв на заводах Донбасу – електрометалургія. Ключовими перевагами електродугового методу виплавлення металу є економічність,

екологічність, технологічність. Поширення технології електродугового виробництва металу дозволило б за рахунок прискорення технологічного процесу і автоматизації виробництва значно підняти продуктивність праці в галузі. Кращою стала б екологічна ситуація в промислових регіонах (електродуговий метод у сотні разів зменшує шкідливі викиди в атмосферу порівняно з мартенівським і конверторним методами). Технологія електрошлакового переплаву застосовується на електрометалургійних заводах у Донецьку і Курахівському; у ПАТ «ЕНЕРГОМАШСПЕЦСТАЛЬ» (м. Краматорськ), який є найбільшим в Україні виробником спеціальних литих і кованих виробів індивідуального і дрібносерійного виробництва для металургії, суднобудування, енергетики і загального машинобудування; ПрАТ «ДНІПРОСПЕЦСТАЛЬ» та ін.

Інституційні умови «перезавантаження» економіки Донбасу. «Перезавантаження» економіки Донбасу можливо організувати в два етапи. *Перший* – в сучасних умовах на підконтрольній території України, а *другий* – після встановлення миру – по всій території регіону. Необхідно зацікавити іноземних, державних та приватних донорів, інвесторів у створенні Міжнародного фонду «Перезавантаження Донбасу – 4.0», який би передбачав створення відповідних галузевих відділень [7, с. 199-200]:

екологічного – з фінансування проєктів ліквідації наслідків закриття та затоплення шахт та їх шкідливого впливу на довкілля;

соціального – з фінансування проєктів у сфері освіти (загальної, професійної, вищої), сприяння підприємницьким університетам (у тому числі реалізації проєкту «Інноваційного ліфта «від школи – до Європи»), розвитку кооперативного руху на селі та в ОТГ, охороні здоров'я, модернізації житлово-комунального господарства, рекреації, інклюзивного розвитку, туризму;

неоіндустріальної модернізації – з фінансування проєктів смарт-спеціалізації та «Індустрії 4.0», створення мережі індустріальних парків, організації сучасних високотехнологічних виробництв, шляхом приєднання до високотехнологічних європейських та світових кластерів тощо; наукового та інноваційного – з метою розбудови регіональної інноваційної системи шляхом фінансування проєктів розбудови інноваційної інфраструктури (бізнес-інкубаторів, наукових парків, технопарків, хабів – транспортних, медичних та ін.), сектору ІТ-індустрії, НДДКР з пріоритетних середньострокових науково-технічних напрямів розвитку регіонів.

Для реалізації цих проєктів на законодавчому рівні в регіоні потрібно створити *спеціальний режим інноваційно-інвестиційної діяльності* (по аналогії з досвідом Ірландії та Фінляндії він може бути названий «Інноваційним офшором»), який буде передбачати стимулюючі умови у сфері оподаткування, кредитування, митної політики для устаткування

та особливий режим валютного курсу для реалізації цих проєктів.

Оскільки для проведення цієї роботи та її науково-методичного супроводу, потенціалу обласних і місцевих органів управління явно недостатньо, пропонується створити з залученням коштів проєктів міжнародної технічної допомоги **«Центр стратегування та оргпроекткування «Майбутнє Донбасу»** (головний офіс – у м. Києві на базі Інституту економіки промисловості НАН України, Донецьке відділення – у м. Краматорську або м. Слов'янську, Луганське відділення – у м. Северодонецьку) як неприбуткову громадську спілку за участю експертної спільноти (Академія економічних наук України, УСПП), підприємців регіону, Донецької та Луганської торгово-промислових палат, та Агенцій регіонального та місцевого розвитку, мережі академічних бізнес-інкубаторів УЕР (Youth Entrepreneurial Partnership) у таких університетах України, як Національний університет водного господарства та природокористування, Національний гірничий університет, Донецький національний технічний університет [8, с. 75].

Такий **Центр** у тісній співпраці з Донецьким регіональним центром НАН України і МОН України та ЛОНКР, може стати «мозковим центром» моніторингу та координації місцевих стратегій та програм відновлення та «розумної неоіндустріальної спеціалізації» Донбасу.

У такому варіанті значно розширюються можливості для відродження й розвитку Донбасу як території потужного *інноваційно-інвестиційного* зростання, що забезпечує високу конкурентоспроможність економіки регіону і України в цілому, дає можливість відновлювати й встановлювати нові потужні зв'язки із зарубіжними партнерами, інвесторами, усіма зацікавленими сторонами на потребі розвитку в економічній, промисловій, соціальній та культурній сферах.

При розробці моделі майбутнього Донбасу доцільно врахувати такі вимоги:

1. Забезпечення цілісного бачення підсистеми Донбасу в національній соціально-економічній та політичній системі України.

2. Проведення цілеспрямованої роботи з населенням областей щодо зміни настроїв агресії, протистояння, ворожості на єдність, діалог, примирення, довіру тощо.

3. Усунення невизначеності щодо тривалості збройного конфлікту, конкретизація термінів та способів його завершення.

4. Мобілізація внутрішніх та зовнішніх ресурсів та оптимізація їх використання в умовах обмеженості та дефіциту ресурсів в Україні.

5. Вбудованість питань реінтеграції в систему реформ з децентралізації управління.

6. Створення механізмів забезпечення гармонійної безпечної реінтеграції територій Донецької і Луганської областей та населення їх в загально-

український соціокультурний, соціально-економічний, політичний і правовий простір.

7. Врахування думок населення щодо реалізації їх інтересів та потреб при формуванні стратегічних документів розвитку територій.

8. Проведення постійного діалогу між Президентом України та населенням областей у різних формах, формування відповідного контенту у масмедійному просторі для формування діалогу і порозуміння.

9. Створення умов для неоіндустріальної модернізації із забезпеченням фінансування проєктів смарт-спеціалізації та «Індустрії 4.0», створення мережі індустріальних парків, організації сучасних високотехнологічних виробництв для подальшого приєднання до високотехнологічних європейських та світових кластерів;

10. Розвиток наукового та інноваційного потенціалу з метою розбудови регіональної інноваційної системи через фінансування проєктів розбудови інноваційної інфраструктури (бізнес-інкубаторів, наукових парків, технопарків, хабів – транспортних, медичних та ін.), сектору ІТ-індустрії тощо.

До стратегічних напрямів розвитку соціальної сфери необхідно включити такі:

1. Підвищити рівень та якість життя населення Донецької та Луганської областей, перешкоджати зростанню бідності та безробіття, неформальної та тіньової зайнятості тощо.

2. Створити умови для подолання різкого падіння народжуваності, для зниження рівня смертності, збереження та розвитку людського потенціалу Донбасу.

3. Посилити правовий захист дітей сиріт, сімей з втратою годувальника, колишніх учасників бойових дій та інвалідів, дітей війни, ВПО тощо.

4. Забезпечити розвиток соціальної інфраструктури (лікарні, школи, дитсадки, заклади позашкільного виховання тощо) відповідно до потреб регіону.

5. Подолати загрози життю та здоров'ю населення в умовах, коли території заміновані, зростає рівень пандемії COVID-19 [9], а сфера охорони здоров'я не розвинена.

6. Підвищити ефективність діяльності правоохоронних органів щодо зменшення неконтрольованого обігу зброї та вибухівки, а також заборонити діяльність добровільних воєнних формувань.

7. Розв'язати проблему пенсійного туризму шляхом офіційної виплати пенсій пенсіонерам, які проживають на окупованій території (використати досвід Грузії).

Певні кроки щодо збільшення в інформаційному просторі контенту, спрямованого на інтеграцію жителів тимчасово окупованих територій в український простір зроблено у нещодавно прийнятій

Державній стратегії регіонального розвитку України на 2021-2027 роки [4], про яку йшлося вище.

Особливості соціального захисту ВПО, мінімізація ризиків в сфері зайнятості для ВПО в умовах впливу пандемії COVID-19¹.

Пандемія спричинила підвищення вимог до стійкості регіональної соціально-економічної системи щодо впливу форс-мажорних (зокрема епідеміологічних) обставин. Тому в архітектуру створюваних територіально-виробничих систем Донецької та Луганської областей із самого початку має закладатись можливість безперебійного функціонування в умовах тих чи інших обмежень, непередбачуваних форс-мажорних обставин.

У зазначеному контексті при формуванні ефективної моделі стратегічного розвитку Донбасу на окрему увагу заслуговує питання забезпечення соціального захисту та збереження зайнятості внутрішньо переміщених осіб (ВПО), адже переважна їх більшість сконцентрована саме на територіях Донецької та Луганської областей. До того ж це одна з найменш захищених соціальних груп, яка, з одного боку, суттєво збільшує навантаження на регіональні системи забезпечення соціального захисту, але з іншого – володіє потужним потенціалом [10], який необхідно залучати в процеси розвитку Донецької та Луганської областей. Обидва ці аспекти – потреба у соціальному захисті ВПО та необхідність залучення їхніх ресурсів – мають бути враховані при формуванні Стратегії возз'єднання, комплексного відродження та розвитку Донбасу [11].

Пандемія COVID-19 матиме довгострокові наслідки, тож відповідні пріоритети, напрями діяльності та заходи мають бути передбачені і в межах відповідних стратегій та програм розвитку і Донбасу, і України. Необхідною буде розробка стратегії економічного оздоровлення після виходу з карантину, яка базуватиметься на принципах гендерної рівності, недискримінації, підтримки працюючих батьків з дітьми з числа ВПО як передумов стійкої посткризової економіки.

Соціальна захищеність ВПО безпосередньо пов'язана із наявністю у них необхідного рівня доходів, тож збереження робочих місць ВПО та бізнесу ВПО також має бути одним з ключових пріоритетів державної і регіональної антикризової регуляторної політики. В контексті подальшої реінтеграції тимчасово окупованих територій та возз'єднання Донбасу дієва система підтримки ВПО буде вельми корисною щонайменше у двох аспектах: створення позитивного іміджу України як держави, що піклується про своїх громадян, які опинились у скрутному становищі, та набуття досвіду реінтеграції та залучення, який стане корисним на тимчасово не-

¹ Підрозділ підготовлено О. Паньковою, О. Касперовичем у межах виконання технічного завдання грантового проєкту Національного фонду досліджень України

«Подолання соціально-економічних ризиків та небезпек у сфері праці та зайнятості України в умовах впливу пандемії COVID-19» (ресстраційний номер 2020.01/0253).

підконтрольних територіях після їх повернення до складу України.

Зважаючи, що основною умовою інтеграції ВПО є наявність житла, необхідно передбачити створення механізму збереження за ВПО житла, в якому вони мешкають (орендованого або придбаного у кредит) у випадку втрати ВПО роботи або суттєвого зниження доходів (для самозайнятих ВПО) через вплив карантинних обмежень, пов'язаних із пандемією.

У сфері захисту зайнятості та бізнесу ВПО регуляторна політика *Уряду*¹ ряду має зосереджуватися на розробці та впровадженні механізмів підтримки бізнесу ВПО в умовах пандемії COVID-19 з метою його збереження, поширення дистанційної зайнятості, а також програм перекваліфікації ВПО (у тому числі дистанційних) для забезпечення їхньої працевлаштованості в умовах карантинних обмежень. В умовах пандемії *роботодавцям* необхідно проводити дружню до сім'ї політику, яка включає: – гнучкий графік роботи: віддалену роботу, скорочений робочий тиждень або надання гарантованої довгострокової відпустки для того, щоб усі працівники (а працівники з числа ВПО – у першу чергу) мали можливість доглядати за дітьми.

Розвиток цифрових технологій, ІКТ, проекту «Цифрової держави» (он-лайн сервіс державних послуг «Дія») для забезпечення дієвих механізмів взаємодії громадян з державною владою в он-лайн режимі, у тому числі з питань реінтеграції українських громадян, що мешкають на окупованих територіях Донбасу, що набуває особливої значущості в умовах поширення пандемії, карантинних обмежень, згортання транспортного пересування. Це дозволить налагодити і зміцнити діалог між ними та українською владою.

Необхідність збереження робочих місць ВПО та забезпечення їхнього соціального захисту в умовах карантинних обмежень невизначеної тривалості актуалізує запит на максимально широке залучення і використання сучасних інформативно-комунікативних технологій щодо реалізації зручних і доступних каналів комунікативної взаємодії суб'єктів соціально-економічного та суспільного розвитку, як у сфері бізнесу, так і в сфері соціального захисту. Зокрема – мова йде про необхідність забезпечення

пріоритетного розвитку інноваційних форм організації взаємодії суб'єктів ринку, підприємницької діяльності, соціального розвитку та впровадження відповідних технологій, здатних підтримувати виробничу та ділову активність при одночасній мінімізації безпосередніх контактів, щоб блокувати канали поширення пандемії.

Зміцнення єдиного інформаційного простору України з врахуванням її регіональної специфіки потребує додаткових дій, що мають бути включені до Плану заходів з реалізації Стратегії регіонального розвитку України. Для Донбасу має бути передбачена реалізація таких заходів:

- через систему державно інформаційної політики реалізувати та захистити національні інтереси України шляхом використання в Донецькій та Луганській областях інформаційної, дипломатичної та психологічної зброї для боротьби в умовах інформаційної війни;

- терміново зняти обмеження з трансляції всіх телевізійних каналів українського телебачення на території Донецької та Луганської областей, застосувати сучасні технології для якісної теле-, радіотрансляції;

- повністю покрити Донецьку та Луганську області наземним (аналоговим та цифровим) ефірним сигналом українським мовником;

- використовувати новітні мас-медійні технології для зміцнення позицій консолідованості, потужної підтримки й успішної реінтеграції населення Донбасу в соціокультурний простір України з метою запобігання маніпулюванню масової свідомості громадян та попередженню поширення настроїв ненависті, страху, зростанню недовіри до владних структур тощо;

- забезпечити розвиток інформаційної інфраструктури, створити на території Донбасу структурний підрозділ, який повинен відповідати за забезпечення інформаційної безпеки;

- забезпечити захищеність об'єктів критичної інфраструктури державних та регіональних інформаційних ресурсів від кібер-атак;

- використовувати цифрові технології в мас-медійному просторі для протистояння інформаційній пропаганді РФ на окупованих, приграничних територіях і «сірій зоні», організація відкритих спіль-

¹ Уряд прийняв рішення щодо надання соціальної підтримки ВПО в період дії карантину та протягом 30 днів з дня відміни карантину: не припиняти виплату щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг, якщо закінчився її шестимісячний строк у період дії карантину та протягом 30 днів з дня відміни карантину. Призначення грошової допомоги на наступний шестимісячний строк здійснюється без подання відповідної заяви та документів; забороняється прийняття рішення про скасування дії довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи; забо-

роняється здійснення контролю за проведенням соціальних виплат ВПО за місцем їхнього фактичного проживання; забороняється зупинення акціонерним товариством «Державний ощадний банк України» видаткових операцій за поточним рахунком у разі непроходження фізичної ідентифікації одержувачем соціальних виплат (див. за джерелом: Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України. Постанова від 8 квітня 2020 року, №266. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/provnesennya-zmin-do-deyakih-postanov-kabinetu-ministriv-ukrayini-i080420-266> 48. <https://flatfy.lun.ua/>).

них обговорень, комунікаційних майданчиків для пошуку шляхів примирення й успішної реінтеграції;

- забезпечити підтримку і розширення можливостей діючого українського інформаційного порталу для прифронтових та окупованих територій з метою протистояння інформаційній війні.

Необхідно зазначити, що відновлений та розбудований мир на сході України – це відсутність протистояння, конфліктів, протестів завдяки створенню умов їх попередження та виникнення. Умовами його створення є: високий рівень та якість життя більшості населення країни; низька частка бідного населення; низький рівень безробіття; високий рівень інформаційної та кримінальної безпеки; подолання соціальної нерівності; довіра населення до влади; низький рівень корупції; наявність патріотичної національної еліти тощо [12].

Тому для **розбудови миру на Донбасі** у *короткостроковій перспективі* доцільним є сценарій зосередження на вирішенні питань, які на сьогодні повністю знаходяться в компетенції української влади:

- соціальне забезпечення ВПО та пенсіонерів з тимчасово окупованої території;

- компенсації цивільному населенню, що постраждало внаслідок бойових дій, спрощене надання адміністративних послуг мешканцям окупованих територій;

- дотримання «режиму тиші», продовження процесу розведення сил та розмінування.

Для подолання наслідків тривалого збройного конфлікту, для протистояння інформаційній агресії і пропаганді на окупованих територіях Донбасу, які посилюють тенденції непорозуміння й протистояння в українському суспільстві, необхідно створювати платформи ефективних взаємодій із залученням цифрових технологій.

Розробка та реалізація Україною ефективної реінтеграційної політики має стати стратегічним курсом для досягнення миру на Донбасі, консолідації та єдності всередині країни, для зміцнення взаємної довіри громадян різних регіонів та збереження територіальної цілісності України. Реінтеграційна політика передбачає:

1. Зміцнення і розширення діючої Національної платформи «Діалог про мир та безпечну реінтеграцію»; підтримка і поширення в інформаційному просторі результатів реалізації проекту «Національна єдність: як зшивати країну» (спільна ініціатива Національної платформи та Укрінформу) [13].

2. Створення та реалізації загальноукраїнських проєктів культурної міжрегіональної інтеграції; проєктів щодо реінтеграції дітей з окупованого Донбасу та Криму через відкриття доступу до платформ української освіти та культури тощо. Долучення до роз'яснювальної та пропагандистської роботи освітян, науковців, спеціалістів мас-медіа, блогерів у соціальних мережах, журналістів, депутатів усіх рівнів та ін.

3. Забезпечення реалізації чинного законодавства України з ВПО, національної безпеки, з прав людини, соціального діалогу, місцевого самоврядування тощо. Додержання соціальних трудових та політичних прав громадян Донецької та Луганської областей.

4. Активізація ініціатив та дій, спрямованих на попередження та подолання ризиків і небезпек для міжнародної спільноти внаслідок відсутності миру на сході України.

5. Ініціювання та підтримки рухів політичної еліти, спрямованих на консолідовані конструктивні відносини та результати розвитку у виробничій, соціальній, трудовій, економічній, культурній сферах Донецької та Луганської областей.

6. Подолання корупції при нецільовому розподілі коштів, спрямованих на реінтеграцію, відновлення миру на Донбасі, ліквідацію наслідків збройного конфлікту та розв'язання проблем ВПО тощо.

7. Включення до всіх цільових концепцій, стратегій, програм, що приймаються Українським Урядом в економічній, соціальній, екологічній, виробничій, гуманітарній, інформаційній, фінансовій, нормативно-правовій сферах, положень, напрямів, заходів, пов'язаних з розв'язанням проблем Донбасу, для його відродження та розвитку, для відновлення ресурсів та зміцнення Української держави.

Отже, візія майбутнього Донбасу є такою: Донбас – це регіон, що має потужності для розвитку високої технологічної культури, це регіон, який має зберегти за собою роль індустріального центру України і розвиватися на засадах неоіндустріальної моделі модернізації на основі впровадження новітніх вітчизняних і світових досягнень науки та техніки. Незважаючи на неефективну метало-вугільну домінуючу виробництва, стратегія структурно-технологічної модернізації не передбачає відмови від традиційних виробництв, але їх розвиток у подальшому має здійснюватися виключно за рахунок власних ресурсів. На державну підтримку можуть розраховувати лише нові високотехнологічні виробництва, продукція яких буде орієнтована на імпортозаміщення, задоволення внутрішнього попиту і розвиток експортного потенціалу. Вирішення стратегічних завдань структурно-технологічної модернізації Донбасу вимагає уважного ставлення до оптимізації виробничої структури промислового комплексу, пріоритетів технологічного зростання, визначення критеріїв економічності й екологічності виробництв, ефективного використання території. Для цього необхідно законодавчо закріпити і впроваджувати ідеологію промислового розвитку на державному, регіональному, галузевому рівнях управління усіма суб'єктами соціально-економічних і виробничих відносин.

Висновки. Підґрунтям відродження Донбасу має стати нова інформаційно-комунікативна платформа, яка консолідуватиме зусилля влади, бізнесу і громадян, фінансові ресурси української держави,

ресурси інвесторів, міжнародних партнерів для забезпечення соціально-економічного відновлення, переходу до збалансованого сталого, інноваційного і цифрового розвитку. Концептуальною рамкою створення такої інтегрованої платформи має стати платформа соціально-відповідального партнерства, як гармонійне поєднання концепцій соціального діалогу, публічного діалогу, державно-приватного партнерства, соціальної відповідальності. Таке поєднання на підґрунті соціальної відповідальності створює базу для формування сучасної моделі розвитку, яка відповідає європейським вимогам, на засадах партнерства уможливорює збалансування інтересів працівників, роботодавців, профспілок, державної влади, бізнесу, громадянського суспільства, зовнішніх та внутрішніх партнерів.

Реалізація моделі майбутнього Донбасу має базуватися на:

- цілісному баченні Донбасу в національній соціально-економічній, соціокультурній, суспільно-політичній системі України;

- мобілізації внутрішніх та зовнішніх ресурсів та оптимізації їх використання в умовах обмеженості та дефіциту ресурсів в Україні;

- створенні передової економічної інноваційної зони, привабливої для інвесторів, вітчизняних та міжнародних партнерів й усіх зацікавлених сторін на підґрунті впровадження інформаційно-комунікативної системи (платформи) національного та регіонального рівнів.

- розробці та реалізації *Стратегії комплексного відродження та розвитку Донбасу*, у тому числі щодо реалізації завдань соціально-економічного та гуманітарного розвитку, екологічної безпеки, «безпечної реінтеграції»;

- розвитку наукового та інноваційного потенціалу з метою розбудови регіональної інноваційної системи через фінансування проєктів формування та розвитку інноваційної інфраструктури (бізнес-інкубаторів, наукових парків, технопарків, хабів – транспортних, медичних та ін.), сектору ІТ-індустрії тощо;

- створенні умов для неоіндустріальної модернізації із забезпеченням фінансування проєктів смарт-спеціалізації та «Індустрії 4.0», створенням мережі індустріальних парків, організації сучасних високотехнологічних виробництв для подальшого приєднання до високотехнологічних європейських та світових кластерів;

- вбудованості питань реінтеграції в систему реформ з децентралізації управління, державну регіональну політику України;

- створенні механізмів забезпечення гармонійної безпечної реінтеграції територій Донецької і Луганської областей та їхнього населення в загальноукраїнський соціокультурний, соціально-економічний, суспільно-політичний і правовий простір.

Реінтеграційна політика має стати стратегічним курсом для досягнення миру на Донбасі, консолідації та єдності всередині країни, для зміцнення взаємної довіри громадян різних регіонів та збереження територіальної цілісності України. Реінтеграційна політика передбачає:

- зміцнення і розширення діючої Національної платформи «Діалог про мир та безпечну реінтеграцію»; підтримка і поширення в інформаційному просторі результатів реалізації проєкту «Національна єдність: як зшивати країну» (спільна ініціатива Національної платформи та Укрінформу);

- активізацію ініціатив та дій, спрямованих на попередження та подолання ризиків і небезпек для міжнародної спільноти внаслідок відсутності миру на сході України;

- включення до всіх цільових концепцій, стратегій, програм, що приймаються Українським Урядом в економічній, соціальній, екологічній, виробничій, гуманітарній, інформаційній, фінансовій, нормативно-правовій сферах, положень, напрямів, заходів, пов'язаних з розв'язанням проблем Донбасу, для його відродження та розвитку, для відновлення ресурсів та зміцнення Української держави.

Донецька та Луганська області мають стати територією для реалізації масштабного економіко-правового експериментального проєкту, спрямованого на комплексне економічне, гуманітарне відродження та розвиток, ліквідацію зон екологічного лиха та забезпечення умов економічної, екологічної та соціальної безпеки, відновлення та розвитку території Донбасу. Донбас має перетворитися із вугільно-металургійного регіону з традиційно технологічно низькою структурою виробництва (ІІ технологічний уклад) в регіон креативної економіки, в основі якої будуть знання, нові моделі розвитку, нові технології смарт-індустрії, нові типи соціальних відносин, нова культурна парадигма. Позитивний результат реалізації такого масштабного проєкту і досвід впровадження нових форм у системі управління та організації відновлення економічних, екологічних, гуманітарних процесів у подальшому можуть бути застосовані в інших регіонах України зі схожими проблемами та масштабовані на всю територію України. Відродження Донбасу, неоіндустріальна модернізація промислових регіонів мають стати цільовими орієнтирами реалізації Державної стратегії регіонального розвитку України на 2021-2027 роки, Національної економічної стратегії України до 2030 року.

Література

1. **Концепція** Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України. Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31 серпня 2016 р. № 892-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/892-2016-%D1%80#n9>.

2. **Державна** цільова програма відновлення та розбудови миру в східних регіонах України. Затверджена

постановою Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2017 р. № 1071. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1071-2017-%D0%BF#n10>. 3. **Закон України** «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. / (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 1, ст.1). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>. 4. **Державна** стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#n11>. 5. **Уряд** офіційно розпочав створення Національної економічної стратегії-2030. Кабінет Міністрів України. 7 вересня 2020 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-oficijno-rozpochav-stvorenniya-nacionalnoyi-ekonomichnoyi-strategiyi-2030>. 6. **На робочій групі** Уряду з розробки Національної економічної стратегії 2030 презентували візію та цільові показники документу. Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/na-robochij-grupi-uryadu-z-rozrobki-nacionalnoyi-ekonomichnoyi-strategiyi-2030-prezentuvali-viziyu-ta-cilovi-pokazniki-dokumentu>. 7. **Амоша О. І., Вишневський В. П., Ляшенко В. І., Харзішвілі Ю. М. та ін.** Індустрія 4.0: напрямки залучення інвестицій з урахуванням інтересів вітчизняних виробників. *Економічний вісник Донбасу*. 2019. № 3 (57). С.189-216. doi: 10.12958/1817-3772-2019-3(57)-189-216. URL: [http://www.evd-journal.org/download/2019/3\(57\)/23-Amosha.pdf](http://www.evd-journal.org/download/2019/3(57)/23-Amosha.pdf). 8. **Артеменко Л.П.** Конкуренцеспроможність України в четвертій індустріальній революції. *Побудова інформаційного суспільства: ресурси і технології*. Матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 19-20 вересня 2019 р. / МОН України, УкрІНТЕІ [та ін.]. Київ : УкрІНТЕІ, 2019. С. 72-75. URL: http://www.uin-tei.kiev.ua/sites/default/files/materiyaly_mon_end.pdf. 9. **Новікова О. Ф., Панькова О. В.** Гармонізація соціально-трудового, цифрового та сталого розвитку в Україні: проблеми та напрями забезпечення. *Інноваційні стратегії та моделі економічних трансформацій в умовах євроінтеграційних викликів*. Матеріали міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (Харків – Ужгород – Софія – Пшеворськ, 15 травня 2020 р.). Софія: Издательство на ВУЗФ “Св. Григорий Богослов”, 2020. С. 52-55. URL: http://ir.nusta.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/5129/1/4727_IR.pdf. 10. **Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху: монографія / О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, В. П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті.** Київ, 2016. 448 с. URL: https://iie.org.ua/wp-content/uploads/monografiyi/2016/2016_mono_Novikova_Amosha_Antonyuk_2016.pdf. 11. **Інтеграція** внутрішньо переміщених осіб у територіальні громади: діагностика стану та механізми забезпечення: монографія / О. Ф. Новікова, В. П. Антонюк, О. В. Панькова та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2018. 244 с. URL: https://iie.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/mono_VPO_2018.pdf. 12. **Амоша О. І., Новікова О. Ф., Антонюк В. П., Ляшенко В. І., Залознова Ю. С., Логачова Л. М., Панькова О. В., Касперович О. Ю., Іщенко О. В.** Проект Концепції державної цільової Програми з відновлення та розбудови миру у східних регіонах України. *Економічний вісник Донбасу*. 2016.

№ 1 (43). С. 4-15. 13. **Доній О.** Витіснення справедливості з української ідеї – це страшний удар по ній. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3114130-oles-donij-politolog.html>.

References

1. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2016). *The concept of the State program for the restoration of peace and development in the eastern regions of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/892-2016-%D1%80#n9>. [in Ukrainian].
2. The Cabinet of Ministers of Ukraine. (2017). *State program for the restoration of peace and development in the eastern regions of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1071-2017-%D0%BF#n10> [in Ukrainian].
3. Verkhovna Rada of Ukraine. (2015). Law of Ukraine: *On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> [in Ukrainian].
4. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2020a). State strategy of regional development for 2021-2027. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#n11> [in Ukrainian].
5. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2020b). *The government has officially launched the National Economic Strategy 2030*: press release. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-oficijno-rozpochav-stvorenniya-nacionalnoyi-ekonomichnoyi-strategiyi-2030> [in Ukrainian].
6. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2020c). *The working group of the Government on the development of the National Economic Strategy 2030 presented the vision and targets of the document*: press release. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/na-robochij-grupi-uryadu-z-rozrobki-nacionalnoyi-ekonomichnoyi-strategiyi-2030-prezentuvali-viziyu-ta-cilovi-pokazniki-dokumentu>. [in Ukrainian].
7. Amosha O., Vushnevskiy V., Liashenko V., Khazishvili Yu. (2019). Industry 4.0: areas of investment attraction and the interests of domestic producers. *Ekonomicnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, Vol. 3 (57), pp.189-216. doi: 10.12958/1817-3772-2019-3(57)-189-216. Retrieved from: [http://www.evd-journal.org/download/2019/3\(57\)/23-Amosha.pdf](http://www.evd-journal.org/download/2019/3(57)/23-Amosha.pdf) [in Ukrainian].
8. Artemenko L. P. (2019). Competitiveness of Ukraine in the fourth industrial revolution. *Building an information society: resources and technologies*. (pp. 72-75). Proceedings of the XVIII International Scientific and Practical Conference, Kyiv, September 19-20, 2019. Retrieved from: http://www.uin-tei.kiev.ua/sites/default/files/materiyaly_mon_end.pdf. [in Ukrainian].
9. Novikova O., Pankova O. (2020) Harmonization of social and labor, digital and sustainable development in Ukraine: problems and areas of support. *Innovative strategies and models of economic transformations in the context of European integration challenges*. (pp. 52-55). Proceedings of the international scientific-practical Internet-conference (Kharkiv - Uzhhorod - Sofia - Przeworsk, May 15, 2020). [in Ukrainian]. URL: http://ir.nusta.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/5129/1/4727_IR.pdf.

10. Novikova O., Amosha O., Antonyuk V. (2016). Internally Displaced Persons: From Overcoming Obstacles to Success Strategies. Kyiv, IIE of NAS of Ukraine. 448 p. Retrieved from: https://iie.org.ua/wp-content/uploads/monografiyi/2016/2016_mono_Novikova_Amosha_Antonyuk_2016.pdf [in Ukrainian].

11. Novikova O., Antonyuk V., Pankova O. (2018)/ Integration of internally displaced persons into local communities: diagnostics and support mechanisms. Kyiv, IIE of NAS of Ukraine. 244 p. Retrieved from: https://iie.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/mono_VPO_2018.pdf [in Ukrainian].

12. Amosha O., Novikova O., Antonyuk V., Lya-shenko V., Zaloznova Yu., Logachova L., Pankova O., Kasperovych O., Ishchenko O. (2016)/ Draft concept of the state program for restoration of peace and development in the eastern regions of Ukraine. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*. Vol. 1 (43), pp. 4-15 [in Ukrainian].

13. Doniy O. The ousting of justice from the Ukrainian idea is a terrible blow to it: an interview. 2020. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3114130-oles-donij-politolog.html>. [in Ukrainian].

Амоша О. І., Новікова О. Ф., Залознова Ю. С., Панькова О. В., Касперович О. Ю. Формування моделі стратегічного розвитку Донбасу: від сучасних реалій до візії майбутнього

Авторами запропоновано візію (бачення) стратегічного майбутнього Донбасу як регіону високої технологічної культури, який має розвиватися на засадах неоіндустріальної моделі модернізації на основі впровадження новітніх вітчизняних і світових досягнень науки та техніки. Обґрунтовано необхідність розробки стратегічного курсу розвитку ідеології промислового розвитку Донецького регіону в умовах впливу зовнішніх та внутрішніх викликів та загроз. Пропонується розробити та реалізувати Національний проєкт модернізації економіки та промислового комплексу України, що передбачає прийняття Закону України «Про модернізацію промислових регіонів», а також розробку й реалізацію Стратегії возз'єднання, комплексного відродження та розвитку Донбасу. Це необхідно для відновлення та розвитку промислового комплексу України, для розвитку інтелектуального, наукового, виробничого і кадрового потенціалу регіону, для досягнення високих якісних стандартів виробництва. Запропоновано напрями та механізми реалізації цієї ідеї через застосування можливостей платформної економіки, інформаційно-комунікативних і цифрових технологій, що дозволяє значно підвищити кількість потенційних учасників реалізації Стратегії, залучити додаткові ресурси, забезпечити конкурентність, прозорість, оперативність їх взаємодії та взаємовигідної співпраці. Авторами розкрито базові умови, наявні інституційні можливості для реалізації Стратегії возз'єднання, відродження та розвитку Донецької та Луганської областей України. Розкрито інституційні умови «перезавантаження» економіки Донбасу. Обґрунтовано пропозиції до Плану заходів для подолання перешкод та активізації дій з відродження Донбасу в політичній, соціальній та інформаційній сферах, у питаннях реінтеграції

та встановлення миру. Акцентовано увагу на необхідності розбудови діючої Національної платформи «Діалог про мир та безпечну реінтеграцію», реалізації загальноукраїнських проєктів культурної міжрегіональної інтеграції; проєктів щодо реінтеграції дітей з окупованого Донбасу та Криму. Ключова позиція авторів: Донбас – це регіон, який здатен зберегти за собою роль індустріального центру України і розвиватися на засадах неоіндустріальної моделі через впровадження новітніх технологій Індустрії 4.0, ІКТ, штучного інтелекту. Донбас – це територія потужного інноваційно-інвестиційного зростання, яка здатна забезпечити високу конкурентоспроможність економіки регіону і України в цілому. Для цього необхідна реалізація стратегічного курсу України на розбудову промислового комплексу країни в цілому, на розвиток конкурентоспроможності національної економіки та промислових регіонів.

Ключові слова: відродження та розвиток Донбасу, мир та реінтеграція, новітні ризики та загрози, Індустрія 4.0, смарт-промисловість, конкурентоспроможність національної економіки та промислових регіонів, неоіндустріальна модернізація.

Amosha O., Novikova O., Zaloznova Y., Pankova O., Kasperovich O. Formation of the Model of Strategic Development of Donbass: from Modern Realities to the Vision of the Future

A vision of the strategic future of Donbass as a region of high technological culture, which should develop on the basis of a neo-industrial model of modernization based on the introduction of the latest achievements of science and technology, is proposed. The necessity of developing a strategic course for the development of the ideology of industrial development of the Donetsk region under the influence of external and internal challenges and threats has been substantiated. It is proposed to develop and implement a National Project for the Modernization of the Economy and Industrial Complex of Ukraine, envisages the adoption of the Law of Ukraine "On the Modernization of Industrial Regions", as well as the development and implementation of the Strategy for the reunification of the complex revival and development of Donbass. This is necessary for the restoration and development of the industrial complex of Ukraine, for the development of the intellectual, scientific, production and personnel potential of the region, to achieve high quality production standards. The directions and mechanisms for the implementation of this idea, due to the use of the capabilities of the platform economy, information and communication and digital technologies, are proposed, which significantly increase the number of potential participants in the implementation of the Strategy, attract additional resources, ensure competition, transparency, efficiency of their interaction and mutually beneficial cooperation. The authors revealed the basic conditions, the existing institutional opportunities for the implementation of the Strategy for the reunification, revival and development of Donetsk and Lugansk regions of Ukraine. The institutional conditions for the "reset" of the Donbass economy are revealed. Proposals to the Action Plan to overcome obstacles and intensify actions for the revival of Donbass in the political, social and information

spheres, in issues of reintegration and the establishment of peace have been substantiated. Attention is focused on the need to develop the current National Platform "Dialogue for Peace and Safe Reintegration", on the implementation of all-Ukrainian projects of cultural interregional integration; projects for the reintegration of children from the occupied Donbass and Crimea. The key position of the authors Donbass is a region that is able to retain its role as the industrial center of Ukraine and develop on the basis of neo-industrial models by introducing the latest technologies in Industry 4.0. Donbass is a territory of powerful innovation and investment growth, which is capable to ensure high competitiveness of the economy of the region and Ukraine as a whole. This requires the implementation of the strategic course of Ukraine aimed to build the country's industrial complex as a whole, and to develop the competitiveness of the national economy and industrial regions.

Keywords: the revival and development of Donbass, peace and reintegration, the latest risks and threats, Industry 4.0, smart industry, competitiveness of the national economy and industrial regions, neo-industrial modernization.

Амоша А. И., Новикова О. Ф., Залознова Ю. С., Панькова О. В., Касперович А. Ю. Формирование модели стратегического развития Донбасса: от современных реалий к видению будущего

Авторами предложено видение стратегического будущего Донбасса как региона высокой технологической культуры, который должен развиваться на основе неоиндустриальной модели модернизации на основе внедрения новейших достижений науки и техники. Обоснована необходимость разработки стратегического курса развития идеологии промышленного развития Донецкого региона в условиях воздействия внешних и внутренних вызовов и угроз. Предлагается разработать и реализовать Национальный проект модернизации экономики и промышленного комплекса Украины, который предусматривает принятие Закона Украины «О модернизации промышленных регионов», а также разработку и реализацию Стратегии воссоединения комплексного возрождения и развития Донбасса. Это необходимо для восстановления и разви-

тия промышленного комплекса Украины, для развития интеллектуального, научного, производственного и кадрового потенциала региона, для достижения высоких качественных стандартов производства. Предложены направления и механизмы реализации этой идеи с применением возможностей платформенной экономики, информационно-коммуникативных и цифровых технологий, что позволяет значительно повысить количество потенциальных участников реализации Стратегии, привлечь дополнительные ресурсы, обеспечить конкурентность, прозрачность, оперативность их взаимодействия и взаимовыгодного сотрудничества. Авторами раскрыты базовые условия, имеющиеся институциональные возможности для реализации Стратегии воссоединения, возрождения и развития Донецкой и Луганской областей Украины. Раскрыты институциональные условия «перезагрузки» экономики Донбасса. Обоснованы предложения к Плану мероприятий по преодолению препятствий и активизации действий по возрождению Донбасса в политической, социальной и информационной сферах, в вопросах реинтеграции и установление мира. Акцентируется внимание на необходимости развития действующей Национальной платформы «Диалог о мире и безопасную реинтеграцию», реализации всеукраинских проектов культурной межрегиональной интеграции; проектов по реинтеграции детей из оккупированного Донбасса и Крыма. Ключевая позиция авторов: Донбасс – это регион, который способен сохранить за собой роль индустриального центра Украины и развиваться на основе неоиндустриальной модели путем внедрения новейших технологий индустрии 4.0. Донбасс – это территория мощного инновационно-инвестиционного роста, которая способна обеспечить высокую конкурентоспособность экономики региона и Украины в целом. Для этого необходима реализация стратегического курса Украины на развитие промышленного комплекса страны в целом, на развитие конкурентоспособности национальной экономики и промышленных регионов.

Ключевые слова: возрождение и развитие Донбасса, мир и реинтеграция, новейшие риски и угрозы, Индустрия 4.0, смарт-промышленность, конкурентоспособность национальной экономики и промышленных регионов, неоиндустриальная модернизация.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2020

Прийнято до друку 15.09.2020

Г. В. Задорожный,
академик АЭН Украины,
доктор экономических наук, профессор,
ORCID 0000-0002-4488-4173,

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

О ВОЗМОЖНОСТИ ВЫЖИВАНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА: НООСФЕРНАЯ СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ УТОПИЯ ИЛИ СТРАТЕГИЯ ДУХОВНО-НООСФЕРО-УСТОЙЧИВОГО ХОЗЯЙСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ

Господствующая ныне мифологема об устойчивости развития продолжает щедро не только финансироваться глобалистами, но и всемерно способствовать оболваниванию среднестатистического (пост)человека. Он, обладая растущим инвалидным интеллектом, стремится *вовсю технизировать* свою среду жизнеобитания, не задумываясь о том, что же он сам по себе представляет, какую изначальную миссию призван выполнять в мире, как способствовать выживанию своего рода человеческого. *Быть Иванами, не помнящими своего родства*, – это односторонняя кризисная повседневность, свидетельствующая не только о закате Европы, но и молчаливо сопровождающегося разложения человеческого, духовно-нравственного Универсума. Современный (пост)человек не в силах ни осознать, ни понять, что вне такого Универсума жизнь постепенно превращается в пустое существование, а затем и в Ничто, где *Чело-Веку места не останется*. Антиблаго расчеловечивания нарастает и ширится почти повсеместно, ибо современная ноосфера, выраженная НБИК-конвергенцией, развернула нештучное наступление на живое, на человека, пытается всячески доказать, что *техносная искусственность* – вот идеал будущего. Во всяком случае, *будущего не для человека, будущего без человека*.

Современный (пост)человек, оболваненный многовековой «научной» догмой о своей диалектической био-социальной сущности, не понимает своей истинной природы, а потому своей глубинно не размышляющей деятельностью *вредит* не только Природе, обществу, но прежде всего и *самому себе*. Всемирное нынешнее шествие эпидемии коронавируса – это ответ Природы человеку, который *возомнил себя Богом*. Но это и негласный призыв к человеку с инвалидным, а теперь уже и суицидным интеллектом задуматься над тем, что дальше так *неразмыслительно творить искусственный противочеловечный мир нельзя*. Мир, в котором *нет ничего святого*, нет того, что *выше человека*. (Пост)человек до сих пор так и не понял, что *Чело-Век – дух*, что его истинная природа *триалектична, триипостасна* – *духовно-био-социальная*, где именно исходно заданная духовная ипостась потенциально *предзадает* процесс развертывания именно *человеческо-человечной* жизнедеятельности.

Универсум – макрокосм, Чело-Век – микрокосм. Человек является на свет таким, в котором *уже предзаложен весь Универсум*, универс, ун, *уном человечности*. Введение в новейший научный человекомерный категориальный аппарат понятия «*уном человечности*» позволяет *весьма четко отличать, специфицировать человека от всего живого*, прежде всего той же обезьяны, которой всячески продолжают догматически петь хвалебные дифирамбы материалисты-эволюционисты. *Не понимая* своей истиной онтологической *человечной природы*, они по-прежнему *игнорируют духовный мир человека*, в лучшем случае говорят о духовности как о *более тонкой материи*. Но некий критерий «тонкости» ни найти, ни выразить не могут. Благо: для таких ученых-материалистов в РАН создали специальную *Комиссию по борьбе с лженаукой*, которая определила более 30 *лженаучных* проблем, а первым номером среди них объявила проблему *спин-торсионной информации*. Правда, за разработку проблематики спин-торсионных эффектов в 2007 году была присуждена *Нобелевская премия по физике*, но лжеборцы с лженаукой до сих пор продолжают «*вправлять мозги*» тем, кто не признает существование духовного мира.

Целостно мыслящие ученые (*целостность* – это важнейший принцип новейшей постнеклассической человекомерной науки) уже вполне доказательно заявили о том, что устойчивое развитие на самом деле является *неустойчивым*. Но разработанная в конце 80-х – начале 90-х годов XX века и одобренная ООН *теория устойчивого развития* как повестка дня на XXI век до сих пор лишь «*мутит наукообразную воду*», *практически не решая* ни одной острейшей проблемы современного глобально-кризисного мира. С другой стороны, в научном плане есть *отдельные* полезные аспекты теоретического понимания глобальных проблем, которые могли бы способствовать их практическому разрешению, но говорить всегда проще и приятнее, чем продуктивно действовать. Тем самым теория устойчивого развития уже превратилась во всемирную модную *догму* о том, чего на самом деле нет, но фанатизировать еще никому не запрещено.

Сегодня на щит поднимается *теория ноосферизма*, которую пытаются развивать на основе идей

русского космизма и концепции ноосферы В. И. Вернадского и П. Тейяра де Шардена. Это, прежде всего, А. И. Субетто и его сотоварищи. Открыв почти *бесчисленное множество* новых законов и закономерностей функционирования ноосферы, а также явив *механическую совокупность* новых категорий для прорыва из кризисного мира капиталократии, это сообщество глубокомысленно призывает к *глобальному ноосферному социализму*, который, дескать, будет отличаться *духовностью* в технократическом исполнении. При этом, как свидетельствует множество современных публикаций о ноосферизме, **нет четкого смыслового понимания** ни ноосферизма-технократизма, ни социализма, ни духовности. Река новомодного *поверхностного пустословия* расширяется, а *истинный человечно-спасительный смысл* так и не открывается в сознании фантазеров-ноос(а)феристов. По большому счету они пытаются щедро лить воду на мельницу *технизации-расчеловечивания*, не пытаясь углубиться в понимание **человечности**, которая предисходно-потенциально закладывается в зарождающемся человеке и должна разворачиваться в процессе *целостной жизнедеятельности* каждого человека-личности.

Современная действительная ноосфера свелась не к сфере научного разума, а к *механистическому рассудку*, а сегодня – к *одномерной сфере чистого интеллектуализма*, который уже обрел свою новейшую форму реализации – *гуманистично-суицидого интеллекта*. Ибо, с одной стороны, гуманизм – это изначально поверхностно-светская *бездушевная и бездуховная* плоско-человеческая (не ЧЕЛЮ-ВЕЧ-НАЯ!) религия, где так называемые *человеческие рос-козны* самовлюбленного индивида правят бал во время сегодняшней чумы. *Гуманисты всех мастей* пытаются все свести только лишь к *человеческому*, не принимая и не понимая, что *благостная жизнь* должна определяться *человечностью*, которая выражает *душевность и духовность* жизнедеятельности человека-личности. Поверхностно-схематические рассуждения гуманистов лишь о *человеческом* в формате традиционной догматической *диалектической био-социальной природы человека* именно и предопределяют главную причину *глобального апокалиптического кризиса*. Тем самым гуманизм как *светская бездуховная религия-идеология* продолжает задавать процесс углубления и расширения глобальной тенденции *расчеловечивания*, свертывания *человечной жизнедеятельности*.

При этом недобрую службу для человека правит и так называемая *социальная наука*, *догматически* стоящая на том, что *всё социальное – позитивно* для общественного развития. И это длится веками, ибо эта *полунаука* никак не хочет разобраться в том, что *тип социальности* (это взаимодействия людей, которые могут иметь *противоположную* направленность – во *благо* человека или ему во *зло*) определяется и задается не самим этим взаимодействием, а

тем что более глубинно, онтологически от него, т. е. *духовно-нравственными* или *безнравственными* ценностями и мотивами. Если традиционно тупо и односторонне понимать *социальное* как *всегда положительное*, то вся так называемая социальная наука давно превратилась в *механическую догму*, которая весьма *вредоносна* для развития *целостного человека* и *целостной хозяйственной жизнедеятельности*. Без четкого понимания того факта, что *сам тип социальности оплодотворяется в духовной сфере*, в сфере ценностей, все так называемые социальные сказки-утопии практически «работают» *против человека*, способствуют его *действительному расчеловечиванию*. В этом плане *догма о био-социальной сущности человека*, в пропаганде которой так преуспел марксизм, *оскверняет человека* как *духовного существа*, ибо бездоказательно *игнорирует духовный мир*, отрицает *духовные начала Жизни*.

С другой стороны, безудержное *инновационное* стремление интеллекта, как *односторонней целерациональной* *счетно-количественной способности* человека постоянно денежно-материально богатеть, сначала *инвалидизирует* человека в отбрасывании-игнорировании своей *духовно-нравственной природы*, а затем уже устремляется и к своему нынешнему *суициду-самоустранению* через разработку и внедрение *техносных бесчеловечных НБИК-технологий*. Искусственный интеллект становится полем боя с человеческим интеллектом, начинает смертельную *консциентальную войну* за изживание *человеческих смыслов* будущего. *Цифровизация* всё-ещё-человека (по сути, превращение *единицы* человека-личности в *ноль* – бес-человека) под радостные фанфары *про-овинутых* лжеучёных открывает новое «научное» поле незримой античеловечной бойни. Нынешний *всё-ещё-человек* до сих пор не может осознать слов Е. Леца: «У человека нет выбора: он ДОЛЖЕН оставаться ЧЕЛОВЕКОМ!».

Человек еще не осознал, что его *истинная специфика* предопределена онтологическим *архетипом «свобода-ответственность»*, а не простой поверхностной повсеместно вменяемой догматической мантрой «свобода и выбор». *Свобода без ответственности* – это вседозволенность эгоистического себялюбия: что хочу, то и ворочу. И у таких односторонне мантрирующих слово «Свобода!» спроса на ответственность нет, и явный грех не пробуждает их со-Весть.

Наблюдается глобальная кризисная ситуация *апокалиптического лабиринта*. Лабиринта потому, что традиционная *механико-материалистическая наука* выхода из него не может предложить по определению. Более того, кризисная *неолиберальная глобализация* *закрывает* возможность плодотворного для *человечного человека будущего*. Даже современные США уже не имеют действительной национальной американской мечты, ибо вся нынешняя *внутристрановая борьба*, сопровождающаяся погромами во многих американских городах, явно

свидетельствует об ориентации *на прошлое*, а не на будущее. Во множестве стран мира *нет единой национальной идеи и стратегии* ее осуществления. Количественная *целерациональность*, господствующая ныне и в XX веке, может свидетельствовать об *уровне* жизни, но *вовсе не о ее качестве*. *Ценностная* рациональность сегодня загнана на задворки, ибо сбываются слова великого Пифагора: «что было раньше пороками, то теперь нравы». Кризисная ситуация в мире весьма близка к катастрофической. А если учесть быстро разворачивающийся в мире второй этап *пандемии коронавируса*, то становится моторошно, почти что и безнадежно.

Но все же человеку *не стоит отчаиваться*, ибо, как свидетельствует история, человечество всегда находило *выход* из сложнейших кризисных ситуаций через *актуализацию духовно-ценностных начал* человеческой жизнедеятельности. Выход есть и сегодня, но его *необходимо осознать* и начинать *реализовывать* для *выживания человека/человечества*. Глубоко проанализировав теорию устойчивого развития и концепцию ноосферизма, можно смело утверждать, что они, во-первых, имеют *явно технократический античеловечный характер*, служат цели *оглуления* индивидуального и массового сознания; во-вторых, вспоминают о *духовности* лишь в *десятую очередь*, ибо изначально *материалистически настроены*; в-третьих, в них имеются и те *отдельные стороны, аспекты*, которые обоснованно раскрывают возможности продуктивного *со-териологического характера*.

Но для выживания человечества эти две теории не просто могут, но и *должны* послужить разворачиванию *духовности-человечности* в антикризисных хозяйственных трансформациях. По сути, речь идет о том, чтобы техно-интеллектуальные прозрения и наработки *сознательно помещались в ценностное коридор-поле человеческой жизнедеятельности*. При этом анализ деятельности правительств в ходе реализации сценария неolibеральной глобализации должен быть *перенаправлен* на реализацию и развитие *интегральной функции неодирижизма*, посредством которой возможен *Великий национальный духовный проект* возрождения и роста народного благосостояния.

Волшебной палочкой *спасительных человеческих преобразований* может стать антикризисная *человекомерная стратегия духовно-ноосферно-устойчивого хозяйственного развития*, которая, исходя из онтологических человеческих духовно-нравственных ценностей, задает стратегические конкретные *цели* национального возрождения и развития. Она включает в себе *кардинальный сдвиг в мышлении/сознании* через переход от количественно-расчетной целевой рациональности к *качественно ценностной рациональности*, призванной обеспечивать тренд *жизнеспасения, выживания человека/человечества*.

Методологическими основаниями ее разработки являются три *жизнеутверждающие человекомерные* положения:

- о триипостасной – *духовно-био-социальной* природе человека;
- об онтологическо-специфичном человеческом архетипе *«свобода-ответственность»*;
- о *личности* как *базовом* творческом свободно-ответственном *субъекте* хозяйственных преобразований.

Предметное поле жизнеспасительной стратегии духовно-ноосферно-устойчивого хозяйственного развития задается, условно говоря, *комплексной Программой СОС* («спасите наши души») – *Семья, Образование, Социальное партнерство*. В сотериологическом формате эти феномены являются как рефлексивные, т. е. *взаимо-отсвечивающиеся*, которые призваны формировать *синергетический эффект* хозяйствования во благо человека. При их осознании-понимании необходимо видеть их *ценностно-возрожденческий смысл*, ибо общественное их предназначение состоит прежде всего в том, чтобы создавать условия для *разворачивания потенциалов унома* человечности, обеспечивать реальные возможности формирования в каждом человеке *целостной* *свободо-ответственной творческой личности*. Только через личностные поступки могут самореализовываться *лучшие человеческие качества*: любовь, взаимность, доверие, служение, правда, справедливость, солидарность, творческая свобода-ответственность, уважение и помощь ближнему и пр.

Государство как выразитель и реализатор общего народного интереса через свою интегральную функцию неодирижизма призвано стимулировать *добровольное вовлечение всех субъектов* национального хозяйственного развития в великий возрожденческий проект строительства *общего Дома*. При этом важно понимать, что под *хозяйством* понимается не только денежно-экономические отношения, но вся *целостная сфера жизнеотправления человека-личности*. Государство должно явиться в роли хозяйственного дирижера, который согласовывает *симфоническое созвучие всех хозяйствующих субъектов*, которые плодотворно трудятся на разных этажах общего Дома, руководствуется *единой идеей* *благостной преемственности поколений*.

Стратегия духовно-ноосферно-устойчивого хозяйственного развития как на национальном, так и на глобальном уровнях должна стать *действительной альтернативой* кризисному глобальному неолиберальному сценарию, который ныне реализуется в противочеловеческом русле. В основании этой *спасительной стратегии* лежит *идея человечесности*, реализация которой не только обеспечивает разворачивание *онтологической специфики* человека и особого живого человеческого рода, но и указывает-обосновывает *главный вектор-тренд* *сбережения-развития* человечества.

Современному человеку, живущему в нынешнем кризисно-катастрофическом мире, важно понять, что его *спасение-выживание зависит от него самого*. В Священном Писании сказано, что *Царствие Божие находится внутри самого человека*. Новейшая наука – *уномика* – исследует *уном человечности* (Божья искра, которая зажгла человека как особое *человечно-человеческое* существо),

который потенциально *предисходно заложен* в прообраз зарождающего человека. И задача этой *новейшей спасительной науки* показать, что и как необходимо делать, чтобы вновь родившийся человек рос и развивался именно как *Чело-Век*, чтобы *человечность* стала *альфой и омегой* его сознательной благой жизни. Только через *сущностное развертывание человечности* возможно *выживание человечества*.

«Никто не поймет то, что мы говорили или писали, пока не начнет мыслить самостоятельно, пока самостоятельно не откроет все это и не пробудится»
(В. Франкл)

Задорожный Г. В. Про можливість виживання людства: ноосферна соціалістична утопія чи стратегія духовно-ноосферо-сталого господарського розвитку

Виживання людства можливе через відмову від діалектичних догм гуманістично-соціальної науки, яка досі ігнорує духовну природу людини, має антилюдську спрямованість. Теорія сталого розвитку і концепція ноосферизму є суто технократичними утопіями, які не визнають істинної трипостасної – духовно-біо-соціальної природи людини-особистості. Вони сприяють розлюдненню, не можуть знайти вихід з нинішньої аполікаптичної глобальної кризи. Виживання людства можливе через розробку і реалізацію нової рятівної стратегії духовно-ноосферо-сталого господарського розвитку, де людяність як альфа і омега повинна розгортатися у діях урядів та у кожному свідомому свободо-відповідальному вчинку особистості.

Ключові слова: сталий розвиток, ноосферизм, розлюднення, духовно-біо-соціальна природа людини, особистість, людяність.

Zadorozhny G. On the possibility of human survival: noospheric socialist utopia or the strategy of spiritually-noosphere-sustainable economic development

The survival of mankind is possible through the rejection of dialectical dogmas of humanitarian and social science, which still ignores the spiritual nature of man, has an anti-human orientation. The theory of sustainable development and the concept of noospherism are technocratic utopias that do not recognize the true tri-hypostatic – the spiritual-bio-social nature of the human personality. They contribute to dehumanization, they cannot find a way out of the current apocalyptic global crisis. The survival of hu-

manity is possible through the development and implementation of a new saving strategy of spiritually-noosphere-sustainable economic development, where humanity as an alpha and omega should be deployed in the actions of governments and in every conscious, free-responsible act of the individual.

Keywords: sustainable development, noospherism, dehumanization, spiritual-bio-social nature of man, personality, humanity.

Задорожный Г. В. О возможности выживания человечества: ноосферная социалистическая утопия или стратегия духовно-ноосферо-устойчивого хозяйственного развития

Выживание человечества возможно через отказ от диалектических догм гуманитарно-социальной науки, которая до сих пор игнорирует духовную природу человека, имеет античеловечную направленность. Теория устойчивого развития и концепция ноосферизма являются технократическими утопиями, которые не признают истинной трипостасной – духовно-био-социальной природы человека-личности. Они способствуют расчеловечиванию, не могут найти выхода из нынешнего апокалиптического глобального кризиса. Выживание человечества возможно через разработку и реализацию новой спасительной стратегии духовно-ноосферо-устойчивого хозяйственного развития, где человечность как альфа и омега должна развертываться в действиях правительств и в каждом сознательном свободо-ответственном поступке личности.

Ключевые слова: устойчивое развитие, ноосферизм, расчеловечивание, духовно-био-социальная природа человека, личность, человечность.

Стаття надійшла до редакції 11.09.2020

Прийнято до друку 15.09.2020

Інститут економіки промисловості
Національної академії наук України

Державний заклад
«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Економічний вісник Донбасу

№ 3 (61) 2020

Підп. до друку 15.09.2020 р.
Формат 60х84 1/8. Папір офсет.
Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 25,7.
Наклад 350 прим. Зам. № 1481.
Ціна вільна.

Виготовлювач

**Відділ інформатизації наукової діяльності
Інституту економіки промисловості НАН України**
вул. Марії Капніст, 2, м. Київ, 03057
Тел.: (050) 476 55 63
E-mail: slaval.aenu@gmail.com

Надруковано

**Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»**
к. 115, вул. Коваля, 3, м. Полтава, 36014; тел.: (0532) 50-24-81
Свідectво суб'єкта видавничої справи ДК № 3827 від 08.07.2010 р.